

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

CERCETĂRI
DE
LINGVISTICĂ

ANUL II

IANUARIE—DECEMBRIE

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1958

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

CERCETĂRI
DE
LINGVISTICĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ
BIBLIOTECA
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ SEXTIL PUȘCARIU
Nr. 20

ANUL II

IANUARIE—DECEMBRIE

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1958

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

REVISTĂ A INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ AL ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

COMITETUL DE REDACȚIE

D. MACREA (*redactor responsabil*), acad. E. PETROVICI,
H. JACQUIER, I. PĂTRUȚ, V. BREBAN, R. TODORAN,
B. KELEMEN, P. NEIESCU, I. STAN (*secretar de redacție*)

Redacția: Institutul de lingvistică, CLUJ, str. E. Racoviță 19-21, Telefon 20-49
Administrația: Filiala Academiei R.P.R., CLUJ, str. I. P. Pavlov 27, Telefon 35-69

S U M A R

D. MACREA, Lingvistica românească între cele două războaie mondiale. Școala clujeană	9
Acad. E. PETROVICI, Toponimice de origine slavo-bulgară pe teritoriul R.P.R.	23
ȘT. PAȘCA , Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din sec. al XVI-lea ale „Apostolului”	47
Acad. E. PETROVICI, Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române	97
GR. RUSU, Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)	127
LIDIA SFIRLEA, Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (Valea Sebeșului)	143
P. NEIESCU, O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final” în limba română	159
V. BREBAN și I. STAN, Raporturi lexicale între limba literară și graiurile regionale (I)	181
M. HOMORODEAN, Contribuții la studiul terminologiei miniere românești	192
VIORICA PAMFIL, Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăștie”	209
E. CIMPEANU, Topică „obiectivă” cu valoare „subiectivă”	219
I. I. RUSSU, Numele de localități în tăblițele cerate din Dacia	243
I. I. RUSSU, Nume de riuri din vestul Daciei	251
AURELIA STAN, Frecvența numelor de persoană masculine în Valea Sebeșului	267
I. LUPAȘ, Un dicționar de neologisme tipărit la Sibiu în anul 1929	281

NOTE ȘI ETIMOLOGII

IVAN POPOVIĆ (Belgrad), S.-cr. <i>lačuga</i> „laituc”	291
I. PATRUȚ, <i>Deală, progadie, vread</i>	292
R. TODORAN, <i>Stăura, astăura, osică, opșag, obșag, ubșag, obșegos, vînzoli, vînjoli, vînzoală, săltar, saltar</i>	297
PIA GRADEA, <i>Repezină, Bufeni</i>	302

RECENZII ȘI DARI DE SEAMA

DICȚIONARUL LIMBII ROMINE LITERARE CONTEMPORANE, vol. I—IV, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955—1957 (N. Dănilă)	309
STUDII DE GRAMATICĂ, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956 (E. Cimpeanu)	316
CONTRIBUȚII LA ISTORIA LIMBII ROMINE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956 (Elena Stan)	319
Acad. IORGU IORDAN, <i>Limba „eroilor” lui I. L. Caragiale</i> , Societatea de științe istorice și filologice, ed. a II-a, 1957 (Elena Stan)	322
ZEITSCHRIFT FÜR SLAWISTIK, Band I, Heft 1—4, Berlin, 1956 (Malvina Pătruț)	324

ACTA LINGUISTICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE, tomus VI, fasciculus 1—4, Budapest, 1956 (<i>Lidia Șirlea</i>)	327
ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII, Ročník XXXVII, č. 1—5, Praha, 1956 (<i>Gh. Ciplea</i>)	330
BEITRÄGE ZUR NAMENFORSCHUNG, 7. Jahrgang, Heft 1—3, Heidelberg, 1956 (<i>Pia Grădeanu</i>)	331
REVUE INTERNATIONALE D'ONOMASTIQUE, 8 ^e Année, N ^o 1—4, Paris, 1956 (<i>M. Homorodeanu și Valentina Pop</i>)	333

NECROLOGURI

I. STAN, Ștefan Pașca (1901—1957)	337
ANGELA KALIK, Vladimir Fedorovič Șîșmarev (1874—1957)	338

INDICE	341
------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Д. МАКРЯ, Румынская лингвистика в промежутке между первой и второй мировой войной. Клужская лингвистическая деятельность	9
Е. ПЕТРОВИЧ, Топонимика славяно-болгарского происхождения на территории РНР	23
ШТ. ПАШКА , Вопросы в связи с началом румынской письменности. Румынские версии „Апостола“ XVI века	47
Е. ПЕТРОВИЧ, Явления сингармонизма в исторической фонетике румынского языка	97
ГР. РУСУ, Сосуществование ряда фонологических систем в одном и том же областном говоре (Валя Себешулуй)	127
ЛИДИЯ СФЫРЛЯ, Сосуществование ряда морфологических систем в одном и том же областном говоре (Валя Себешулуй)	143
П. НЕЙЕСКУ, Один из вопросов исторической фонетики. Происхождение „конечного у“ в румынском языке	159
В. БРЕБАН и И. СТАН, Лексические отношения между литературным языком и областными говорами I	181
М. ХОМОРОДЯН, Вклад в исследование румынской шахтёрской терминологии	193
ВИОРИКА ПАМФИЛЬ, Румыно-венгерские кальки в Орэштиийской Палин	209
Е. КЫМПЯНУ, „Объективная“ топи́ка с „субъективным“ значением	219
И. И. РУССУ, Названия местностей в восковых таблицах Дакии	243
И. И. РУССУ, Названия рек на западе Дакии	251
АУРЕЛИЯ СТАН, Частота употребления личных мужских имён в Валя Себешулуй	267
И. ЛУПАШ, Словарь неологизмов, напечатанный в Сибии в 1929 году	281

ЗАМЕТКИ И ЭТИМОЛОГИИ

ИВАН ПОПОВИЧ (Белград), Серб.-хорв. lađuга „салат-латук“	291
И. ПЭТРУЦ, Deală, progădie, vread	292
Р. ТОДОРАН, Stăura, astăura, osică, opsag, obşag, ubşag, obşegos, vinzoli, vinjoli, vinzoală, săltar, saltar	297
ПИЯ ГРАДЯ, Repezină, Bufeni	302

РЕЦЕНЗИИ И ОТЧЕТЫ

DICȚIONARUL LIMBII ROMÎNE LITERARE CONTEMPORANE, Том I-IV, Издательство Академии Р. Н. Р., 1955—1957 (Н. Дэпилэ)	309
STUDII DE GRAMATICĂ, Том I, Издательство Академии РНР, 1956 (Е. Кымпяну)	316
CONTRIBUȚII LA ISTORIA LIMBII ROMÎNE LITERARE CONTEMPORANE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA, Том I, Издательство Академии РНР, 1956 (Елена Стан)	319
Acad. IORGU IORDAN, Limba „eroilor“ lui I. L. Caragiale, Общество исторических и филологических наук, изд. второе, 1957 (Елена Стан)	322
ZEITSCHRIFT FÜR SLAWISTIK, Band I, Heft 1-4, Berlin, 1956 (Мальвина Пэтруц)	324

ACTA LINGUISTICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE, To- mus VI, fasciculus 1-4, Budapest, 1956 (Лидия Сфырля)	327
ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII, Ročník XXXVII, č. 1-5, Praha, 1956 (Г. Чипля)	330
BEITRÄGE ZUR NAMENFORSCHUNG, 7. Jahrgang, Heft 1-3, Heidelberg, 1956 (Пия Градя)	331
REVUE INTERNATIONALE D'ONOMASTIQUE, 8 ^e Année, N° 1-4, Paris, 1956 (М. Хомородян и Валентина Поп)	333

НЕКРОЛОГИ

И. СТАН, Стефан Пашка (1901—1957)	337
АНГЕЛА КАЛИК, Владимир Федорович Шишмарев (1874—1957)	338

АЛФАВИТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ	341
--------------------------------	-----

S O M M A I R E

D. MACREA, La linguistique roumaine entre les deux guerres mondiales. L'école linguistique de Cluj	9
E. PETROVICI, Toponymes roumains d'origine slavo-bulgare sur le territoire de la R.P.R.	23
ȘT. PAȘCA , Problèmes relatifs aux débuts de l'écriture en langue roumaine. Les versions roumaines du XVI ^e siècle de l'„Apostol“	47
E. PETROVICI, Phénomènes de synharmonisme dans la phonétique historique de la langue roumaine	97
GR. RUSU, La coexistence de plusieurs systèmes phonématiques dans le même parler régional (la Vallée de Sebeș)	127
LIDIA SFIRLEA, La coexistence de plusieurs systèmes morphologiques dans le même parler régional (la Vallée de Sebeș)	143
P. NEIESCU, Un problème de phonétique historique. L'origine de „u final“ en langue roumaine	159
V. BREBAN et I. STAN, Rapports lexicaux entre la langue littéraire et les parlers régionaux (I)	181
M. HOMORODEAN, Contributions à l'étude de la terminologie minière roumaine	193
VIORICA PAMFIL, Calques hongrois dans la „Palia d'Orăștie“	209
E. CIMPEANU, La topique „objective“ à valeur „subjective“	219
I. I. RUSSU, Les noms de localités dans les <i>tabulae ceratae</i>	243
I. I. RUSSU, Noms de rivières dans la Dacie occidentale	251
AURELIA STAN, La fréquence des noms de personnes masculins dans la Vallée de Sebeș	267
I. LUPAȘ, Un dictionnaire de néologismes paru à Sibiu en 1929	281

NOTES ET ETYMOLOGIES

IVAN POPOVIĆ (Belgrade), S.-cr. <i>lačuga</i> „laitue“	291
I. PATRUȚ, <i>Deală, progădie, vread</i>	292
R. TODORAN, <i>Stăura, astăura, osică, opșag, obșag, ubșag, obșegos, vînzoli, vînjoli, vînzoală, săltar, saltar</i>	297
PIA GRADEA, <i>Repezind, Buferi</i>	302

COMPTES RENDUS

DICȚIONARUL LIMBII ROMINE LITERARE CONTEMPORANĂ, vol. I—IV, Editions de l'Académie de la R.P.R., 1955—1957 (<i>N. Dănilă</i>)	309
STUDII DE GRAMATICA, vol. I, Editions de l'Académie de la R.P.R., 1956 (<i>E. Cîmpeanu</i>)	316
CONTRIBUȚII LA ISTORIA LIMBII ROMINE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA, Editions de l'Académie de la R.P.R., 1956 (<i>Elena Stan</i>)	319
Acad. IORGU IORDAN, <i>Limba „eroilor“ lui I. L. Caragiale</i> , Société des sciences historiques et philologiques, 2 ^e ed., 1957 (<i>Elena Stan</i>)	322
ZEITSCHRIFT FÜR SLAWISTIK, Band I, Heft 1—4, Berlin, 1956 (<i>Malvina Pătruț</i>)	324

ACTA LINGUISTICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE, tomus VI, fasciculus 1—4, Budapest, 1956 (<i>Lidia Sfirlea</i>)	327
ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII, Ročník XXXVII, č. 1—5, Praha, 1956 (<i>Gh. Ciplea</i>)	330
BEITRÄGE ZUR NAMENFORSCHUNG, 7. Jahrgang, Heft 1—3, Heidelberg, 1956 (<i>Pia Gradea</i>)	331
REVUE INTERNATIONALE D'ONOMASTIQUE, 8 ^e Année, N ^o 1—4, Paris, 1956 (<i>M. Homorodean et Valentina Pop</i>)	333

NÉCROLOGIE

I. STAN, Ștefan Pașca (1901—1957)	337
ANGELA KALIK, V. F. Chichmarev (1874—1957)	338

INDEX ALPHABÉTIQUE	341
------------------------------	-----

LINGVISTICA ROMINEASCA
INTRE CELE DOUA RAZBOAIE MONDIALE

Școala clujeană

DE

D. MACREA

Privind din perspectiva distanței realizările lingvisticii românești dintre cele două războaie mondiale, putem afirma că ele sînt în mare parte pozitive, iar dacă nu s-au obținut rezultate depline în toate domeniile, explicația constă în lipsa sprijinului material din partea statului burghez, precum și în absența unei concepții teoretice unitare și a unui plan coordonat de cercetări.

Cu mijloace materiale modeste, lingviștii romîni din acea perioadă au făcut eforturi remarcabile, reușind să ridice prestigiul științei românești prin lucrări valoroase și prin pregătirea de cadre menite să le continue munca.

Baza activității lor au format-o trei din centrele noastre universitare existente atunci: București, Iași și Cluj, acesta din urmă creat în 1919. Academia Romîna își pierduse rolul conducător pe care l-a avut în domeniul lingvisticii în prima fază a existenței ei.

Fiecare din aceste trei centre universitare a avut caracteristica sa proprie, prin autoritatea științifică a unor lingviști de seamă și prin anumite preocupări specifice, contribuind astfel la dezvoltarea multilaterală a lingvisticii noastre.

*

.

Activitatea lingvistică dintre cele două războaie mondiale de la Universitatea din București a continuat, la nivelul științific al vremii, preocupările lui B. P. Hasdeu în domeniul istoriei limbii, lexicografiei, filologiei și teoriei limbii, pe care le-a înprospătat cu idei și preocupări noi a căror sursă a fost în cea mai mare parte lingvistica franceză. Aproape toți lingviștii bucureșteni din acea vreme își datoresc formația științifică școlii franceze, îndeosebi lui Gaston Paris, Paul Meyer, Antoine Thomas, Antoine Meillet, Abatele Rousselot, Mario Roques ș. a.

Personalitatea predominantă a centrului lingvistic bucureştean a fost Ovid Densusianu. Nu ne vom opri aici în mod amănunţit asupra meritelor consacrate ale acestuia, pe care le-am arătat într-un studiu recent¹, ci vom releva doar elementele de continuitate ale activităţii lingvistice din Bucureşti faţă de preocupările lui B. P. Hasdeu, întemeietorul lingvisticii noastre moderne, precum şi elementele noi şi originale care s-au dezvoltat în acest centru. Prin Ovid Densusianu, activitatea lingvistică din Bucureşti a avut un caracter naţional şi cultural, depăşind preocupările de strictă specialitate. Acest caracter a rezultat din concepţia lui asupra rolului lingvisticii în dezvoltarea vieţii noastre culturale, din preocupările lui ample asupra istoriei limbii române, din importanţa dată de el folclorului şi stilisticii în studiile lingvistice. Ovid Densusianu a stimulat, ca şi B. P. Hasdeu, dezvoltarea studiilor de lingvistică prin preocupări legate de actualitate, pe care le-a expus mai ales în revistele create şi conduse de el: *Vieaşa nouă* (1905—1925) şi *Grai şi suflet* (1923—1937). Prima dintre aceste reviste a păstrat un contact strâns cu masa mare a intelectualităţii noastre, iar a doua a fost o publicaţie de idei şi de cercetări de specialitate. În studiile de interes lingvistic general, publicate îndeosebi în *Vieaşa nouă*, în care s-au adâncit totuşi şi unele probleme speciale, Ovid Densusianu a reliefat în permanenţă importanţa lingvisticii ca disciplină strâns legată de dezvoltarea culturii noastre naţionale. Aspectele multiple ale activităţii lui Ovid Densusianu au făcut ca el să devină, ca şi B. P. Hasdeu, o personalitate cu un relief deosebit în viaţa noastră culturală din acea vreme.

Fără o coordonare propriu-zisă, activitatea lingvistică din Bucureşti a dat totuşi un exemplu de colaborare rodnică prin strînsa prietenie intelectuală dintre Ovid Densusianu şi I. A. Candrea. Acestei colaborări i se datoresc încercări impunătoare, dar nerealizate, făcute de ei înainte de primul război mondial în domeniul lexicografiei: *Dicţionarul etimologic al limbii române*, elementele latine pînă la cuvîntul *a putea*, *Dicţionarul general al limbii române*, litera A, precum şi în domeniul dialectologiei şi al folclorului. I. A. Candrea a izbutit, între cele două războaie mondiale, să elaboreze singur *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească”*, apărut în 1931, care a corespuns unei nevoi generale a culturii noastre din acea perioadă.

În cadrul activităţii lingvistice din Bucureşti s-au impus, în perioada dintre cele două războaie mondiale, prin preocupări personale, unele de largă perspectivă, cîţiva elevi ai lui Ovid Densusianu şi I. A. Candrea: N. Cartoian şi J. Byck în filologie, Al. Rosetti în domeniul istoriei limbii şi al foneticii experimentale, Tudor Vianu în domeniul stilisticii literare, Tache Papahagi, I. Diaconu şi D. Şandru în domeniul dialectologiei şi al folclorului, Al. Graur în domeniul lingvisticii teoretice şi al filologiei clasice.

¹ Vezi D. Macrea, *Rolul lui Ovid Densusianu în dezvoltarea lingvisticii româneşti*, în „Limba română”, VI (1957), nr. 2, p. 5—21.

Lipsa de coordonare a eforturilor a avut ca urmare faptul că în cadrul activității lingvistice din București nu s-au realizat lucrări mari cu caracter colectiv, ci numai lucrări individuale, cele mai multe valoroase și astăzi, dintre care menționăm: *Histoire de la langue roumaine*, volumul al doilea (1936), *Vieața păstorească în poezia noastră populară*, două volume (1922), *Orientări nouă în cercetările filologice* (1923), *Semantism anterior despărțirii dialectelor române* (1925—1926), *Cuvinte latine cu semantism păstoresc* (1928—1929), *Limba descîntecelor* (1930—1934) de Ovid Densusianu (acestea patru din urmă publicate în *Grai și suflet*), *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* (1931) de I. A. Candrea, *Cărțile populare în literatura românească* (vol. I—II, 1929—1938) și *Istoria literaturii române vechi* (vol. I—III, 1940—1945) de N. Cartoian, *Graiul și folclorul Maramureșului* (1925) și *Manual de fonetică romanică* (1943) de Tache Papahagi, *Istoria limbii române* (vol. I—IV, VI, 1938—1946) de Al. Rosetti, *Les consonnes géminées en latin* (1929) și *Noms d'agent et adjectif en roumain* (1929) de Al. Graur, *Artă prozatorilor români* (1941) de Tudor Vianu, *Cazania mitropolitului Varlaam* (1943) de J. Byck, *Ținutul Vrancei, etnografie, folclor, dialectologie* (1930) de I. Diaconu. În ultima fază a perioadei de care ne ocupăm, Al. Rosetti, împreună cu alți cîțiva elevi ai lui Ovid Densusianu și I. A. Candrea, a editat, în limba franceză, revista *Bulletin linguistique* (1933—1948).

O parte însemnată a activității lingviștilor din București a fost consacrată învățămîntului, dar, spre paguba științei noastre, cele mai multe din cursurile ținute, care cuprind o mare bogăție de material și de idei, au rămas numai litografiate. Dintre acestea amintim: *Evoluția estetică a limbii române*, patru volume, de Ovid Densusianu, *Introducere în studiul toponimiei cu privire specială asupra Olteniei și Banatului*, *Limba albaneză în raporturile ei cu limba romînă* și *Elemente latine dispărute din limba romînă* de I. A. Candrea, *Dispariții și suprapuneri lexicale* și *Etnografie, lingvistică romînă și folclor romîn comparat* de Tache Papahagi.

*

Formația științifică a lingviștilor ieșeni dintre cele două războaie mondiale se datorește aproape în întregime școlii germane. Concepția călăuzitoare a activității acestora a fost teoria neogramatică, impusă la Iași încă de la sfîrșitul secolului trecut de Alexandru Philippide, personalitatea cea mai puternică a lingvisticii ieșene. El a aplicat această concepție studiului limbii romîne, aducînd unele elemente teoretice originale, mai ales în ceea ce privește rolul bazei de articulație și al psihicului în schimbările fonetice. Dar originalitatea lui Alexandru Philippide ca teoretician lingvist și mai ales ca istoric al limbii este eclipsată de balastul enorm de material și de expunerile fără formă literară, care fac lucrările lui greu accesibile chiar cititorului celui mai încercat. În marea sa lucrare *Originea romînilor* (vol. I, 1923, vol. II, 1925), Alexandru Philippide a căutat să rezolve importanta problemă a istoriei

și lingvisticii noastre: formarea poporului și a limbii române. Ipoteza susținută de el, și anume formarea poporului și a limbii române exclusiv în sudul Dunării, a făcut, alături de unele trăsături temperamentale ale lui, să-l izoleze de simpatia intelectualității românești, fiindcă această ipoteză, pe care o folosea împotriva noastră de multă vreme politica imperialistă austro-ungară, era reeditată de Alexandru Philippide, abia la câțiva ani după unirea din 1918².

Activitatea lingvistică din Iași, în perioada dintre cele două războaie mondiale, a fost cu totul lipsită de coeziune, în sensul că între lingviștii ieșeni nu s-a putut realiza nici o colaborare statornică și de aceea nu s-a încercat elaborarea nici unei lucrări colective. O altă trăsătură comună a lingviștilor ieșeni a fost metoda erudiției, însoțită de la Alexandru Philippide, pe care au dus-o la exces, ca și maestrul lor, adeseori în detrimentul ideilor. Acesta este, spre exemplu, cazul lui Giorge Pascu în *Istoria literaturii și limbii române* (patru volume, 1921—1927), al lui Ilie Bărbulescu în *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi* (1929), dar și al altor lingviști ieșeni.

După 1930, Iorgu Iordan aduce în lingvistica ieșeană, care stagna pe poziții învechite neogramatice și de sterilă erudiție, preocupări de romanistică, prin *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932), de limbă română contemporană, prin *Limba română actuală, o gramatică a „greșelilor“* (1943) și de stilistică lingvistică, prin *Stilistica limbii române* (1944).

În această perioadă s-a mai afirmat ca romanist la Iași I. Șiadbei, prin *Le sort du prétérit roumain* (1930), *Albanais et roumain commun* (1938) și altele.

Între 1934 și 1945 a apărut la Iași, sub conducerea lui Iorgu Iordan, *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide“*, publicație care a reușit să lase în umbră revista *Arhiva* de sub conducerea lui Ilie Bărbulescu și *Revista critică* condusă de Giorge Pascu, cărora aceștia, în lipsă de idei conducătoare, le imprimaseră un caracter de polemică personală de un nivel inadmisibil în domeniul științei.

În *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide“* s-au publicat studii variate, dintre care menționăm: *Curiozități lingvistice* (1934), *Pluralul substantivelor în limba română actuală* (1938) și *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)* (1938) de Iorgu Iordan, *Geneza legendei Meșterul Manole în Balcani* (1934) de Petre Caraman, *Limba lui Creangă* (1935) și *Forme dialectale în poezia lui Eminescu* (1936) de Gr. Scorpan, *Problemele capitale ale vechii române literare* (1944—1945) de G. Ivănescu, *Din argoul școlarilor* (1937) de G. Agavri-
loaie, *Din limbajul mahalalelor* (1937) de Valentin Gr. Chelaru, *Graiul*

² Vezi D. Macrea, *Despre dialectele limbii române*, în „Limba română“, V (1956), nr. 1, p. 12—13; idem, *Opera lingvistică a lui Alexandru Philippide*, în „Limba română“, VII (1958), nr. 1, p. 11—17.

satului Nepos (Năsăud) (1937) și *Noțiunea „femeie stricată” și terminologia animală* (1944—1945) de G. Istrate.

*

Vom analiza mai amănunțit, deocamdată, activitatea lingvistică desfășurată între cele două războaie mondiale la Cluj, urmînd ca adîncirea muncii lingvistice de la București și Iași, schițată mai sus, să o facem cu alt prilej.

Spre deosebire de celelalte centre universitare, la Cluj s-a creat din primul an de funcționare a Universității romînești, 1919—1920, pe lîngă catedra de limba romînă, un institut de cercetări lingvistice, care a reușit să polarizeze și să coordoneze în cadrul activității lui pe toți lingviștii clujeni. Singurul care s-a ținut deoparte, fostul profesor de slavistică Iosif Popovici, n-a izbutit, izolîndu-se, să lase în urma lui nimic de seamă, cu toată pregătirea și începuturile sale promițătoare de dialectolog și fonetician din tinerețe. Iniințarea unor asemenea institute s-a încercat și la București și Iași, dar existența lor a fost numai formală, nereușind să aibă scheme proprii de cercetători și nici să coordoneze în cadrul lor toate forțele lingvistice din centrele universitare respective.

Institutul de lingvistică din Cluj, întemeiat de Sextil Pușcariu sub numele de *Muzeul limbii romîne*, a avut un scop științific multilateral, expus în Statutul său de funcționare: „1) *stringerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbii romîne din toate timpurile și din toate regiunile locuite de romîni*; 2) *pregătirea de studii și lucrări speciale în vederea unificării limbii literare și a terminologiei tehnice și speciale în toate ținuturile romînești*; 3) *deșteptarea interesului obștesc pentru studiul și cultivarea limbii romîne*; 4) *pregătirea de filologi romîni*; 5) *publicarea de monografii, dicționare speciale, glosare, hărți lexicale, studii, bibliografii, scrieri de popularizare și editarea unei publicații periodice*”³. Acest program temeinic reflectă cerințele permanente ale lingvisticii noastre, fiind la fel de actual și astăzi după aproape patruzeci de ani de la formularea lui. *Muzeul limbii romîne* a fost conceput atît ca un centru științific de specialitate, cît și ca o instituție strîns legată de problemele concrete ale culturii romînești din epoca de după primul război mondial. Intemeietorul lui condamna izolarea lingviștilor care se rupseseră de mase prin lucrări prea de amănunt, arătînd că ei trebuie să răspundă cerințelor acestora, deoarece „*interesul științific pentru limba maternă există de fapt la aproape fiecare om*”⁴. Prin aceasta, *Muzeul limbii romîne* continua pe un plan modern tradiția creată de Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu și B. P. Hasdeu, subliniind rolul activ al lingvisticii în dezvoltarea culturii noastre, în cultivarea instrumentului ei de bază care este limba romînă. Numirea de *Muzeu al limbii romîne* a trezit unele nedumeriri, dar ea a fost justificată de faptul că se urmărea stringerea

³ Vezi „Daco-romania”, I (1921), p. 3—4.

⁴ *Ibidem*, p. 2.

sistematică și prezentarea organizată, ca într-un muzeu, a întregului material din trecutul limbii române și din înfățișarea ei actuală.

Intemeietorul Muzeului a exprimat cu claritate sensul și foloasele organizării muncii lingvistice. „Știința, scrie el, s-a dezvoltat atât de mult în fiecare specialitate încît principiul economiei celei mai mari de timp a devenit un postulat pentru fiecare cercetător. Bibliotecile cu cataloage raționale, bibliografiile care să te informeze repede și exact asupra lucrărilor înaintașilor și mai ales muzeele care să-ți cruțe vremea și osteneala de a-ți aduna însuși materialul de studiu au devenit o necesitate pentru progresul științei în fiecare specialitate. Din recunoașterea acestei necesități s-a născut gîndul de a întemeia și pentru studiul limbii romine un muzeu”⁵.

Prin autoritatea științifică a întemeietorului său⁶, prin varietatea problemelor de care s-a ocupat și prin spiritul colectiv care a stăpînit în munca lui, fostul *Muzeu al limbii romîne* s-a impus ca un centru științific de mare prestigiu atât în țară cît și în străinătate. Activitatea lui aparține astăzi, în bună parte, istoriei culturale a Transilvaniei dintre cele două războaie mondiale. El a unit de la început în cadrul lui, alături de lingviști, pe istorici, filologi clasici, istorici literari, etnografi, naturaliști, medici, adică reprezentanți a cît mai numeroase ramuri de creație științifică care contribuie la îmbogățirea, explicarea și cultivarea limbii. În acest fel, *Muzeul limbii romîne* a devenit nu numai un model pentru crearea și organizarea altor institute ale Universității din Cluj, cum au fost *Institutul de istorie națională*, *Institutul de studii clasice*, *Institutul de psihologie* și altele, ci și un centru al culturii românești din Transilvania. Cînd Muzeul a lansat, începînd din 1922, *Chestionarele sale* („*Calul*“, „*Casa*“, „*Firul*“, „*Nume de loc și nume de persoană*“, „*Stîra*“, „*Stupăritul*“, „*Instrumente muzicale*“, „*Mîncări și băuturi*“) pentru adunarea de material dialectal, marea număr al răspunsurilor primite a constituit dovada prețurii largi de care el se bucura în ochii intelectualității din întreaga țară. *Muzeul limbii romîne* a avut un mare număr de corespondenți din toate părțile țării pe care s-a sprijinit permanent în munca lui. În istoria instituțiilor noastre culturale a fost rar cazul ca un institut să devină centrul de polarizare a atîtor energii intelectuale și să realizeze o atmosferă de colaborare într-un domeniu în care divergențele de păreri și susceptibilitățile personale au avut la noi, ca și în alte părți, o tradiție bine cunoscută.

Muzeul limbii romîne a fost de asemenea un exemplu impunător de organizare a muncii științifice și de conservare a materialului lingvistic extras pe fișe, ceea ce a permis elaborarea *Dicționarului Academiei*, literele C și I—L pînă la cuvîntul *lojniță* și a *Atlasului lingvistic român*, din care au apărut pînă acum cinci volume mari cu răspunsurile transcrise pe hărți în dreptul fiecărei localități anchetate și patru volume mici colorate.

⁵ Vezi *ibidem*, p. 4.

⁶ Vezi D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu*, în „*Limba romînă*“, V (1956), nr. 6, p. 5—21.

Buna organizare a Muzeului s-a evidențiat și prin alcătuirea unei mari biblioteci de specialitate care, în 1944, se ridica la 20.000 de volume, fiind cea mai bogată bibliotecă de lingvistică din sud-estul Europei.

Orientarea teoretică de bază a lingviștilor clujeni dintre cele două războaie mondiale a fost, ca și a celor din celelalte centre universitare, cea pozitivist-neogramatică: adunarea de material lingvistic și generalizări riguros legate de fapte.

Sextil Pușcariu care conducea din 1906 lucrările de elaborare a marelui Dicționar al Academiei Romîne a realizat această operă, începînd din 1919, în cadrul Muzeului, publicînd două mari volume: literele C și I—L pînă la cuvîntul *lojniță*. Cu toate că această lucrare n-a putut fi dusă atunci pînă la capăt, realizîndu-se în total doar o treime din ea, elaborarea ei a constituit, în schimb, o școală de bază în lexicografia noastră, care a făcut posibilă realizarea și publicarea între 1952 și 1958 a *Dicționarului limbii romîne literare contemporane*, în patru volume, de către Institutul de lingvistică din București sub conducerea lui D. Macrea și de către Institutul de lingvistică din Cluj sub conducerea lui E. Petrovici și a *Dicționarului limbii romîne moderne*, explicativ, ilustrat și etimologic, într-un volum, de către Institutul de lingvistică din București sub conducerea lui D. Macrea. Aceste mari lucrări lexicografice constituie dovada vie a pregătirii temeinice a cadrelor fostului Muzeu și a legăturii strînse între activitatea lui și munca lingvistică de astăzi.

Dicționarul Academiei Romîne a fost continuat între 1949 și 1952, sub conducerea lui Iorgu Iordan, dar lucrarea a trebuit să fie întreruptă între 1952 și 1958, cînd s-au elaborat și publicat dicționarele amintite, cerute de necesitățile culturii noastre actuale. Refacerea și continuarea acestui dicționar va fi reluată în curînd de institutele de lingvistică din Cluj și București și de colectivul de lingvistică din Iași, sub titlul: *Dicționarul general al limbii romîne*.

A doua lucrare colectivă de mari proporții care a făcut să crească autoritatea științifică a fostului Muzeu al limbii romîne și care se continuă și astăzi este *Atlasul lingvistic romîn*. Alcătuirea acestei mari lucrări dialectologice a constituit, ca și cea a *Dicționarului Academiei*, o problemă de prestigiu național și cultural, majoritatea popoarelor romanice avînd realizate sau în curs de realizare asemenea opere.

Alcătuît din două părți, care formează o operă unitară, *Atlasul lingvistic romîn* oglindește realitatea noastră lingvistică din perioada 1929—1938 sub multiplele ei aspecte. Partea întîi cuprinde răspunsurile la 2.200 de întrebări referitoare la noțiunile principale din viața omului (corpul omenesc, familia, principalele acțiuni, principalele unelte, elementele naturii) culese la fața locului din 301 localități, iar partea a doua cuprinde răspunsurile la 4800 de întrebări referitoare la terminologia specială a diferitelor ocupații rurale, culese din 85 de localități.

Prin numărul mare de întrebări (7000) și de localități anchetate (386), precum și prin sfera largă de noțiuni la care se referă întrebările, *Atlasul lingvistic romîn* a fost conceput pe o bază mai cuprinzătoare.

toare decît toate celelalte atlase romanice, el redînd nu numai imaginea concretă a limbii romîne vorbite, ci și a vieții noastre rurale. Au fost anchetate și 12 puncte pentru dialectele sud-dunărene ale limbii noastre: șase aromîne, trei meglenoromîne și trei istroromîne. Nu au fost neglijate nici limbile minorităților naționale. Pentru a se putea stabili influența limbii romîne asupra limbilor acestora și invers, s-au făcut anchete în trei localități bilingve ucrainene, în două bulgare, în două sîrbești, în două germane, în cinci localități maghiare și în una țigănească. O inovație importantă față de celelalte atlase lingvistice existente este anchetarea pentru fiecare din provinciile noastre istorice a cîte unui scriitor reprezentativ: M. Sadoveanu pentru Moldova, I. Agîrbiceanu pentru Transilvania și Al. Brătescu-Voinești pentru Muntenia. Scopul urmărit a fost să se constate cum rostesc acești mari scriitori limba noastră literară.

Proiectat să apară în 10 volume, din partea întîii au apărut, înainte de 1944, două volume mari cu răspunsurile transcrise pe hărți în dreptul localităților anchetate și două volume mici în care ariile lingvistice sînt redată în culori (1938—1942), iar din partea a doua un volum mare și un *Supliment* cu răspunsurile transcrise, un volum colorat și un volum de *Texte dialectale* (1940—1943). Întreruptă cîteva ani după 1944, publicarea lucrării a fost reluată, deocamdată numai pentru partea a doua, de *Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.*, care a publicat, în 1956, sub conducerea lui Emil Petrovici și Ioan Pătruț, două volume cu răspunsurile transcrise și un volum mic cu ariile lingvistice redată în culori. În prezent se află în pregătire pentru tipar, tot din partea a doua, alte două volume mari cu răspunsurile transcrise și un volum mic colorat.

În subsecția de limbă și literatură a Academiei R.P.R., s-a dezbătut recent reluarea publicării și a părții întîii a lucrării. S-a insistat însă mai mult asupra problemei elaborării unui nou atlas lingvistic, pe regiuni, al limbii romîne, de proporții și mai mari decît cel actual, ancheta făcută între 1929 și 1938 fiind considerată ca aparținînd unui moment istoric depășit al limbii noastre. În legătură cu această din urmă problemă am ridicat, la dezbateri, următoarele obiecțiuni:

1. Neterminîndu-se publicarea actualului atlas, nu s-au făcut încă pe baza lui studiile corespunzătoare care să ofere indicații de ordin metodologic pentru noi anchete;

2. Actualul atlas a fost conceput cu perspectiva de a se extinde rețeaua de puncte pînă la 1000, prin anchete succesive făcute din 30 în 30 de ani. Ancheta are astfel și o perspectivă în timp, de aproape 100 de ani, deosebit de importantă din punct de vedere științific pentru concluziile lingvistice și istorice pe care le va impune acest bogat material cules, în etape, într-o perioadă atît de îndelungată;

3. Lucrarea fiind cunoscută și apreciată ca valoroasă de toată lumea științifică de la noi și din străinătate în forma în care a fost concepută și din care au apărut primele volume, începerea unui nou atlas lingvistic,

înainte de a se termina publicarea celui actual. ar stirni pretutindeni mirare, fără a mai vorbi de cheltuielile mari pe care le implică;

4. Dialectologia și, în general, lingvistica noastră actuală au, desigur, sarcina de a extinde cercetările, dar au mai cu seamă sarcina de a le adînci. Aceste sarcini pot fi îndeplinite cu succes numai printr-o concepție științifică unitară în care cercetările valoroase din trecut sînt continuate și adîncite în lumina noilor cerințe ale științei.

Alături de activitatea depusă în aceste două mari lucrări colective, colaboratorii *Muzeului limbii romine* au desfășurat o bogată muncă de cercetare individuală. O formă organizată de manifestare a acestei activități au fost ședințele săptămînale de comunicări științifice care se țineau la Muzeu în fiecare marți seara și la care participau, pe lîngă lingviști, istoricii literari G. Bogdan-Duică, I. Paul, Petre Grimm, G. Opreșcu, D. Popovici, Yves Auger, Bitai Arpad, Kristof György, I. Breazu, I. Gherghel, filologii clasici V. Bogrea, Ștefan Bezdechi, Teodor Naum, arheologii C. Daicoviciu, D. M. Teodorescu, I. I. Russu, istoricii C. Diculescu, I. Lupaș, Silviu Dragomir, I. Moga, D. Prodan, bizantinologul N. Bănescu, etnograful Romul Vuia, geograful G. Vîlsan, naturalistii Emil Racoviță, Al. Borza, I. Popescu-Voitești, Victor Stanciu, medicul Valeriu Bologa și alții. Comunicările care se prezentau în ședințele Muzeului erau amplu discutate, ivindu-se adesea vii controverse de opinii, care au constituit un important stimulent pentru progresul cercetărilor fiecăruia dintre participanți. Aceste comunicări au format materialul de bază al numeroaselor studii publicate în buletinul Muzeului, *Dacoromania*, cea mai mare și mai importantă revistă rominească de lingvistică dintre cele două războaie mondiale.

Dacoromania a apărut între 1921 și 1948 în treisprezece mari volume, cuprinzînd un vast material lingvistic, precum și studii din domeniul istoriei literaturii noastre moderne, al literaturii vechi, al literaturii comparate, al bibliografiei lingvistice și literare. Scrisă la început de fondatorii Muzeului, *Dacoromania* a fost susținută redacțional în ultimele ei numere aproape numai de cadrele ridicate în primul deceniu de existență a acestuia. Ea s-a bucurat și de colaborarea unor reputați lingviști străini ca W. Meyer-Lübke, Leo Spitzer, C. Tagliavini, G. Serra. Apariția fiecărui volum al *Dacoromaniei* a însemnat pentru colaboratorii ei un prilej de mare sărbătoare de care ne aducem aminte cu adîncă emoție, mai ales astăzi cînd mulți dintre ei nu mai sînt în viață.

Bogatele volume ale *Dacoromaniei* oglindesc preocupările variate ale lingviștilor clujeni care au cuprins aproape toate ramurile lingvisticii: *lingvistica teoretică* susținută îndeosebi de Sextil Pușcariu, *lexicologia* susținută de Sextil Pușcariu, N. Drăganu, V. Bogrea, G. Giuglea C. Lacea, Th. Capidan, Al. Procopovici, Emil Petrovici, D. Macrea, I. I. Russu, R. Todoran, Vl. Drimba și alții, ocupînd în fiecare număr un loc important și reflectînd preocupările legate de elaborarea Dicționarului Academiei, *dialectologia* susținută de Th. Capidan, Emil Petrovici, Șt. Pașca, D. Macrea, I. Pătruț, M. Zdrenghia, *geografia lingvistică* susținută de Sextil Pușcariu, Emil Petrovici, D. Macrea, *toponomia* și *antro-*

ponimia susținute de N. Drăganu, V. Bogrea, Ștefan Pașca, Emil Petrovici, *fonetica* și *fonologia* susținute de Sextil Pușcariu, Emil Petrovici, D. Macrea, I. Pătruț, *istoria limbii* susținută de Sextil Pușcariu, N. Drăganu, Th. Capidan, C. Diclescu, G. Giuglea, *filologia* susținută de N. Drăganu și C. Lacea, *raporturile lingvistice albano-române* susținute de Th. Capidan, *raporturile lingvistice slavo-române* susținute de Th. Capidan, Emil Petrovici, I. Pătruț, *raporturile lingvistice romîno-maghiare* susținute de N. Drăganu. *Gramatica* a ocupat un loc mai redus în preocupările revistei, fiind prezentă doar prin câteva studii ale lui N. Drăganu. Alături de acestea, revista a avut preocupări de *istorie literară veche* și *modernă* prin N. Drăganu, V. Grecu, D. Popovici, I. Breazu, de *literatură comparată* prin Petre Grimm, G. Oprescu, I. Breazu, Kristof György.

O preocupare deosebit de valoroasă a *Dacoromaniei* au format-o recenziile, dările de seamă și îndeosebi rubrica *Pe marginea cărților*. În această parte s-a simțit puternic pulsația actualității, ea constituind elementul cel mai viu al oricărei publicații. O mențiune specială trebuie făcută în ceea ce privește *Bibliografia periodicelor*, începută în 1921 de N. Georgescu-Tistu și continuată pînă în 1944 de I. Breazu și Ilie Constantinescu, care a înregistrat întregul material apărut între aceste date în periodicele romînești și străine referitoare la limba, cultura și literatura romînă.

Sub auspiciile *Dacoromaniei* s-a publicat o colecție de lucrări științifice intitulată *Biblioteca Dacoromaniei* în care au apărut nouă volume, dintre care menționăm: *Istoria literaturii romîne moderne* (1923) de G. Bogdan-Duică, *Limba romînă la sașii din Ardeal* (1925) de Augustin Bena, *Păstoritul în munții Rodnei* (1926) de Emil Precup, *Pronumele personal în funcțiune morfologică verbală* (1933) de Al. Procopovici, *Numele proprii cu sufixul -șa* (1933) de N. Drăganu, *Graiul Carașovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională* (1935) de E. Petrovici, *Michelet și romîni, studiu de literatură comparată* (1935) de I. Breazu.

Dintre lucrările individuale ale lingviștilor clujeni se reliefează în mod deosebit de impunător lucrările clasice: *Studii istroromîne*, în trei volume (1906—1929) și *Limba romînă*, în două volume (primul apărut în 1940, al doilea va apărea anul acesta) de Sextil Pușcariu, *Meglenoromînii*, în trei volume (1925—1935) și *Aromînii* (1932) de Th. Capidan și *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii* (1933) de N. Drăganu. Amintim aici și lucrarea lui Emil Petrovici *De la nasalité en roumain* (1930), un bun studiu de fonetică experimentală și istorică, precum și cea a lui Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* (1936), înția cercetare mai întinsă de antroponimie romînească. Patru dintre lucrările de seamă ale colaboratorilor Muzeului, au apărut în limba germană: *Die Gepiden „Gepizii“* (1922) de C. Diclescu, care, deși lucrare de istorie, este o încercare merituoasă de lămurire a problemei elementelor vechi germane din limba romînă, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache* „Transilvania în lumina limbii“ (1929) de Gustav Kisch, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache* „Urme străvechi și stadii de

dezvoltare în structura dacoromînei" (1944) de G. Giuglea și *Die Rumänenfrage* „Problema romînească" (1944) de Al. Procopovici.

Caracteristica principală a întregii activități a lingviștilor clujeni dintre cele două războaie mondiale, atît în lucrările colective cît și în cele individuale, a fost predominarea punctului de vedere istoric în studiul limbii romîne. Continuînd în alte condiții istorice tradiția creată de Școala ardeleană, lingviștii clujeni au legat în permanență studiul limbii de istorie, de formarea poporului romîn, de continuitatea noastră în Dacia, de istoria noastră în evul mediu. În domeniul formării limbii și poporului romîn ei au adus numeroase contribuții substanțiale care au rămas, în mare parte, nedesmințite pînă astăzi de progresul cercetărilor științifice. Aceste preocupări le-au fost impuse și de realitățile politice și sociale ale Transilvaniei dintre cele două războaie mondiale, cînd revizionismul latifundiarilor și al burgheziei șovine maghiare se folosea încă cu insistență de false argumente istorice și lingvistice împotriva continuității noastre în Dacia și a drepturilor noastre istorice și naționale în Transilvania. Această împrejurare specifică explică unele înclinații naționaliste ale lingviștilor clujeni dintre cele două războaie mondiale care au prejudiciat caracterului științific al lucrărilor lor.

Istoria limbii absorbindu-le cea mai mare parte din preocupări, lingviștii clujeni au acordat o atenție redusă unor discipline importante ca stilistica și gramatica, aceasta din urmă cu excepția lui N. Drăganu de la care a rămas în manuscris un curs universitar de sintaxă care, după cunoștințele noastre, conține un bogat material de sintaxă istorică a limbii romîne.

O altă preocupare insuficient susținută la Cluj a fost cultivarea limbii, domeniu în care singura lucrare clujeană importantă este *Indreptarul ortografic*, elaborat de Sextil Pușcariu și Teodor Naum în care au fost înfățișate principiile și regulile reformei ortografice din 1932.

*

Muzeul limbii romine s-a reorganizat în 1951 prin transformarea lui în *Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.*, asigurîndu-i-se, pe lîngă o largă bază materială, și o orientare ideologică temeinică, cea materialist-dialectică. În cadrul institutului lucrează astăzi, într-o deplină înțelegere, lingviști romîni, maghiari și sași, călăuziți de același tel științific comun, sprijinindu-se reciproc în muncă și căutînd să înlăture orice tendință naționalist-șovină. Alături de revista în limba romînă, *Cercetări de lingvistică*, institutul editează în prezent și o publicație periodică în limba maghiară *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények* „Studii și cercetări de lingvistică și de istorie literară”.

Spre deosebire de trecut cînd fiecare centru lingvistic lucra izolat unul de altul, în noile condiții ale muncii științifice din țara noastră, spiritul de colaborare între lingviști s-a întărit. Institutul de lingvistică din Cluj lucrează astăzi într-o strînsă colaborare cu Institutul de lingvistică din București și cu colectivul de lingvistică din Iași. Instituția coordonatoare este Academia R.P.R. Dar pe lîngă tematica comună cu

Institutul de lingvistică din București și cu colectivul de lingvistică din Iași, Institutul de lingvistică din Cluj are problemele sale proprii legate de condițiile specifice ale culturii transilvănene, fapt care îi asigură o poziție proprie în cadrul cercetărilor științifice din țara noastră. Organizarea și planul de muncă al institutului reflectă conținutul vieții culturale a Transilvaniei de astăzi. Alături de o secție românească, în institut funcționează o secție maghiară și una săsească, care nu figurau în organizarea fostului Muzeu al limbii române. Principalele preocupări științifice din trecut care au asigurat renumele Muzeului, *dialectologia* și *lexicografia* se continuă și astăzi prin publicarea *Atlasului lingvistic român*, a unor *monografii dialectale*, prin elaborarea *Dicționarului de regionalisme*, a *Onomasticonului românesc al Transilvaniei*, a *Atlasului lingvistic al graiurilor maghiare* din țara noastră, a *Dicționarului român-maghiar și maghiar-român*, a *Dicționarului graiurilor săsești*. Institutul a avut o parte importantă de contribuție la elaborarea *Dicționarului limbii române literare contemporane* și se pregătește pentru lucrările de redactare a *Dicționarului general al limbii române*.

În activitatea institutului se accentuează mai mult decît în trecut preocupările de istorie literară romînă, maghiară și săsească a Transilvaniei, precum și cercetările de fonetică experimentală pentru care s-au procurat cîteva aparate moderne.

În trecut, ca și astăzi, se observă, în cercetările lingvistice, nu numai de la Cluj ci și din celelalte centre, o rămînere în urmă în domeniul lingvisticii teoretice. Această situație este în contradicție cu exigențele metodelor materialist-dialectice care reclamă oricărei cercetări științifice generalizări cu caracter teoretic.

O tematică specifică tradiției lingvistice și istorice românești este studiul formării limbii și poporului romîn. Mult dezbătută între cele două războaie mondiale, mai ales la Cluj, această problemă a fost reluată în studiu de către o Comisie instituită pe lîngă Prezidiul Academiei R.P.R. care și-a început de curînd lucrările. În acest domeniu lingviștii clujeni de astăzi pot să aducă, în noile condiții ale vieții culturale a Transilvaniei, contribuții de seamă. Din hărțile *Atlasului lingvistic român*, din studiul minuțios al graiurilor și dialectelor românești, al vocabularului limbii romîne, al toponimiei și antroponimiei românești se pot scoate lămuriri decisive în această mare problemă a lingvisticii și istoriei noastre. Una din sarcinile de onoare, ce revine în această privință, atît lingviștilor cît și istoricilor clujeni, este publicarea de ediții critice ale operelor mai importante ale reprezentanților Școlii ardelen, care n-au mai fost reeditate, unele din ele de mai bine de o sută de ani, și care sînt cele dintîi lucrări științifice românești care tratează această problemă. Cunoașterea dezvoltării culturii noastre moderne impune adîncirea continuă a operelor acestora care sînt izvoarele ei inițiale în domeniul lingvisticii și al istoriografiei.

Se impune de asemenea reeditarea, cu note critice, a unora dintre operele de seamă ale lingviștilor clujeni dintre cele două războaie mondiale. Ne gîndim în primul rînd la reeditarea studiului *Locul limbii*

romîne între limbile romanice de Sextil Pușcariu. Trebuie publicată lucrarea de fonetică istorică a acestuia *Din vocalismul romînesc*, rămasă, la moartea lui, în manuscris definitivat pentru tipar. De asemenea trebuie publicat, în traducere romînească, studiul aceluiași *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* „Reconstituirea romînei primitive comune“. Deoarece *Dacoromania* este de mult epuizată, chiar în comerțul de anticariat, considerăm necesară adunarea și publicarea în volume aparte a studiilor mai importante ale lui Sextil Pușcariu, îndeosebi a celor cuprinse în rubrica *Pe marginea cărților*, a studiilor lui V. Bogrea, N. Drăganu, Theodor Capidan, precum și a unora, de mult epuizate, din *Biblioteca Dacoromaniei*.

Lucrările romînești de lingvistică dintre cele două războaie mondiale, de la Cluj, ca și din celelalte centre, și marile posibilități materiale și ideologice de care dispunem lingviștii de astăzi ne creează obligația de a spori neîncetat prin cercetări noi, ample și sistematice, prestigiul științei lingvistice romînești.

Folosind rezultatele pozitive ale cercetărilor lingvistice din trecut și adîncind în lumina concepției materialist-dialectice domeniile neglijate sau abia inițiate de acestea, lingviștii de astăzi din cadrul institutelor Academiei R.P.R. și al universităților noastre au o bază temeinică pentru a obține rezultatele cele mai rodnice.

TOPONIMICE DE ORIGINE SLAVO-BULGARĂ PE TERITORIUL R.P.R.

DE

Acad. E. PETROVICI

E îndeobște cunoscut că toponimicele de origine slavă de pe teritoriul țării noastre prezintă trăsături fonetice caracteristice limbilor slave vorbite în țările vecine. În articolele întitulate *Daco-slava*¹, *Adjective possessive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*² și *Etimologia toponimicelor Doftana, Doftëana, Doftănița și a cuvîntului dohot*³, am încercat, pe baza trăsăturilor fonetice prezentate de toponimice, să stabilesc cărui grup al limbilor slave au aparținut graiurile slave vorbite odinioară pe teritoriul patriei noastre. În studiile amintite mai sus nu am luat însă în considerare toponimicele din toate regiunile țării care pot servi ca indicii în ce privește vechea populație slavă de la noi, iar unele dintre afirmațiile făcute — mai ales în articolul întitulat *Daco-slava*, în care de altfel mă ocup numai de toponimicele slave din Transilvania — le consider astăzi eronate. De aceea cred că e necesar să trec în revistă toponimicele de origine slavă de pe întreg teritoriul țării și să încerc să stabilesc, după aspectul lor fonetic, ce particularități fonetice prezentau graiurile slavilor de la care românii au preluat aceste toponimice.

În prezentul articol mă voi ocupa cu unele toponimice slave de pe teritoriul țării noastre care prezintă particularități fonetice sud-slave răsăritene.

Prin termenul de slav meridional de tip răsăritean (sud-slav răsăritean) traduc expresia sirbo-croată „istočno-južnoslovenski“, prin care se înțelege ceea ce e caracteristic graiurilor slave meridionale din jumătatea răsăriteană a Peninsulei Balcanice, adică graiurilor bulgărești, macedonene și slave daco-mezice⁴. Trăsăturile fonetice cele mai importante

¹ Dacoromania (DR), X (1943), p. 233 urm.

² „Studii și cercetări lingvistice“ (SCL), IV (1953), p. 63 urm.

³ SCL, V (1954), p. 19 urm.

⁴ A. M. Selișcev numește populația slavă care a trăit odinioară în Mezia și Dacia „славяне-дакийско-мизийские“. Vezi A. M. Селищев, *Славянское население в Албании*, Sofia 1931, p. 245.

ale graiurilor sud-slave răsăritene sînt tratamentul *št* (*št'*), *žd* (*žd'*) al grupurilor slave comune **lj*, **kl*, **gl* + vocală anterioară și **dj*, tratamentul *'a* al lui *ě*, tratamentul *ǎ* într-o formă mai veche *ǎn* (*ǎ* nazal) al lui **q* etc.

Grupul graiurilor sud-slave orientale se opune grupului graiurilor sud-slave occidentale („zapadno-južnoslovenski”), în care intră graiurile sîrbo-croate și slovene, prezentînd *č*, *ć*, *d*, *j* (în sud-slava răsăriteană *št'*, *žd'*), *e*, *je* (*ije*), *i* (în sud-sl. răsărit. *'a*) și *u* (în sud-sl. răsărit. *ǎ*, *ǎn*).

Intr-o epocă relativ recentă, într-o parte a graiurilor sud-slave răsăritene, cele vorbite la vest de o linie trasă de la gura rîului Vit pînă la Salonic, vechiul *ǎ* (< sl. com. **ě*) a devenit *e*, ca în dialectul ekavian al sîrbo-croatei.

Pentru a desemna pe slavii meridionali care nu aparțin grupului apusean, sîrbo-croat și sloven, trebuie preferat termenul de sud-slav răsăritean celui de bulgar, deoarece numele de bulgar a fost adoptat numai de o parte a acestor slavi, anume de aceia care au aparținut mai multe secole statului medieval bulgar, pe cînd cei rămași înafara acestui stat sau care i-au aparținut numai scurt timp, ca de ex. cei de la nord de Dunăre, nu l-au întrebuițat niciodată (cu excepția celor imigrați mai tîrziu).

*
* *

Înainte de a aborda studiul toponimiei romînești de origine slavă, cred că este necesar să se precizeze ce trebuie să se înțeleagă prin toponimice de origine slavă pe teritoriul Romîniei. Acestea sînt numele de locuri pe care rominii le-au împrumutat de la o populație slavă, care le-a format servindu-se de elemente slave sau însăși le-a împrumutat de la o populație neslavă. Nu sînt toponimice de origine slavă acelea pe care populația romînească (sau maghiară) le-a format servindu-se de elemente romînești (sau maghiare) împrumutate de la slavi. Această categorie de toponimice, prin faptul că nu provin de la o populație slavă, nu ne pot da indicații privind trăsăturile dialectale ale graiurilor slave vorbite odinioară în regiunile unde se găsesc aceste toponimice.

Un toponimic de origine incontestabil slavă este, de exemplu, numele importantului afluent al Mureșului *Tîrnava*, care este format dintr-un radical slav cu ajutorul unui sufix slav. Dar tot de origine slavă, adică format de o populație de limbă slavă, este și *Cireășovul*, numele unui sat din fostul județ Olt, cu toate că radicalul, la care a fost adăugat sufixul slav, este de origine romanică, poate chiar romînească (sud-sl. răsărit. **čerěša*⁵ < v. rom. *cereășă*, rom. mod. *cireășă*, dial. *cireșă* < lat. *ceresia*). O populație romînească nu ar fi format un toponimic dintr-un element romînesc cu ajutorul unui sufix slav (cf. toponimicele de origine romînească *Cireș*, *Cireșa*, *Cireșu*, *Cireșeni*, *Cireșanu* etc.)

Nu sînt în schimb de origine incontestabil slavă toponimicele, atît de frecvente pe teritoriul țării noastre, ca de ex. *Dumbrava*, *Dumbrăvița*,

⁵ Cf. bulg. череша „cireș; cireășă”. Vezi mai jos, p. 39(17) urm.

Dumbrăvani, Dealul, Deleni, deoarece — după toate probabilitățile — ele provin de la populația românească și au la bază formele românești *dumbravă, dumbrăviță, dumbrăveni* „oameni care locuiesc într-o dumbravă”, *deal, delean*, pl. *deleni*⁶. De aceea asemenea toponimice ca, de exemplu, *Dumbrava*, atât de frecvent în România, nu pot dovedi nimic în ceea ce privește tratamentul vocalei nazale slave comune *o în graiurile slave vorbite în trecut pe teritoriul R.P.R. Apelativul românesc *dumbrava* dovedește doar atât că slavii de la care l-au împrumutat rominii pronunțau închis vocala nazală *o poate chiar un u nazal. Dar despre locul unde s-a întâmplat împrumutul acestui apelativ nu ne dă nici o indicație.

Se poate ca printre cele câteva sute de toponimice *Dumbrava* să fie unele care datează din timpul când se mai vorbea slava în regiunile respective. Dar deoarece ne este imposibil să stabilim originea incontestabil slavă a cutărui sau cutărui toponimic *Dumbrava*, sîntem nevoiți să renunțăm la mărturia unor asemenea toponimice. Ele nu pot fi folosite pentru a stabili caracteristicile graiului slav vorbit într-o regiune oarecare.

Dar rominii au numit multe localități, munți, dealuri etc. cu nume de persoană românești, care în majoritatea cazurilor sînt de origine slavă. Și aceste toponimice trebuie considerate ca fiind românești, îndeosebi în cazul cînd toponimicul e format dintr-un nume de persoană slav cu ajutorul unui sufix românesc, ca toponimicele de tipul *Crăiești, Dragomirești, Grozăvești, Dobroteasa, Vlădeasa, Băicoi, Brezoi, Iscroni*⁸ etc. Nici aceste toponimice nu ne pot da indicații privitoare la limba vorbită odinioară de slavi în ținuturile respective.

⁶ Privitor la originea românească a toponimicelor *Dumbrava, Dumbrăvani, Dumbrăvița* (> magh. *Dombrova, Dombrovány, Dombroica*) vezi Fr. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg 1927, p. 222 [106].

În articolul „Daco-slava” am înșirat o seamă de apelative românești de origine slavă care se întîlesc ca toponimice. Vezi DR, X, p. 240.

Acad. Al. Rosetti, în *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romine* (sec. VI—XII), Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 55 urm., în înșirarea unor toponimice de origine slavă din regiunile locuite de romini la nordul Dunării, dă și multe nume care au la bază cuvinte împrumutate din slavă, remarcînd că aceste toponimice au putut fi date de rominii. Procedul acesta, de a înșira laolaltă nume date de slavi și de romini, poate induce în eroare pe cel care vrea să tragă concluzii istorice din existența cutărui sau cutărui toponimic într-o regiune oarecare. Deoarece după acad. Al. Rosetti toponimicele înșirate în lucrarea amintită sînt de origine slavă meridională, cineva ar putea crede că existența în Moldova a unor toponimice ca *Baia* (reg. Suceava), *Bivol* (reg. Suceava), *Ocna* (reg. Bacău), *Stolnici* (reg. Iași), *Vidra* (reg. Suceava) ar putea dovedi existența în trecut a unei populații slave meridionale în Moldova. Numele sus-amintite n-au fost însă date de slavi prin urmare ele nu pot dovedi nimic privitor la limba populației slave din regiunile respective și n-au ce căuta într-un studiu de toponomastică slavă. Cel mult ele ar putea fi tratate într-un capitol aparte în care să se studieze întrebuințarea în toponomastică de către romini a elementelor de origine slavă.

⁷ I. Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I-III, Bonn-Leipzig, 1924-1926, p. 53; Al. Rosetti, *Inf. l. sl.*, p. 55.

⁸ Privitor la etimologia toponimicului *Iscroni*, vezi E. Petrovici, *Sufixul -oiu (-oñu) în toponomie*, DR, VIII (1934-1935), p. 181. Cf. și E. Petrovici, *Sufixul -oiu (-oñu) în onomastică*, DR, V (1927-1928), p. 576 urm.

Și cazul invers se întâlnește uneori, când populația de limbă slavă a format un toponimic dintr-un nume de persoană romînesc cu ajutorul unui sufix slav, ca de pildă *Broscauți* (comună în raionul Dorohoi, regiunea Suceava) (< rom. nume de persoană *Broască* + suf. ucr. *-iuci*, rostul odinioară aproximativ *-ăuți*), *Frătăuți* (comună în rn. Rădăuți, reg. Suceava) (< rom. nume de pers. *Frate* + suf. ucr. *-ăuți*), *Fratostifu* (comună în fostul județ Dolj, plasa Amaradia) (< rom. n. de pers. *Frate* + sufixele slave *-ov* + *isk* + *ica*), *Șerbăuți* (comună în rn. Rădăuți) (< rom. n. de pers. *Șerbu* + suf. ucr. *-ăuți*) și a. Numele de persoană romînesc la rîndul său poate fi de origine slavă, ca de pildă *Bădeuți* (comună în rn. Rădăuți, reg. Suceava) (< rom. n. de pers. *Badea* < sl.), *Măneuți* (comună în același raion) (< rom. *Manea* < sl.) *Nyagowa* (numele unui sat din Maramureș, care apare sub forma aceasta într-un document de la 1495)⁹ (< rom. *Neagu* < sud. sl. răsăritean *Нѣгъ*)¹⁰, *Rădăuți* (oraș în reg. Suceava și sat în aceeași regiune, rn. Dorohoi) (< rom. *Radu* < sl.) ș.a.¹¹ Aceste toponimice pot servi ca indicii pentru limba slavilor din regiunea respectivă numai în ce privește sufixul.¹²

Multe toponimice romînești au la bază nume de persoană fără sufix, de ex. *Bogdan* (sat, com. Ciupercenii vechi, rn. Calafat, reg. Craiova), *Dragodana* (comună în rn. Găiești, reg. Pitești), *Nedeicu* (sat, com. Mărașu, rn. Insurăței, reg. Galați), *Nehoiu* (comună în rn. Cislău, reg. Ploiești), *Novacu* (comună în rn. Filiași, reg. Craiova), *Titu* (comună în rn. Răcari, reg. București) etc. Acestea și mai puțin ne pot da indicii asupra limbii vorbite odinioară de slavi în regiunile respective. Ele par a proveni de la populația romînească într-o epocă recentă.¹³

Nu trebuie să neglijăm și posibilitatea ca un cuvînt de origine slavă să fi existat în romînă (resp. maghiară) și să fi dispărut mai tîrziu din aceste limbi. Romîinii (resp. maghiarii) au putut da nume unor localități

⁹ Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest 1890, I, p. 451; N. Drăganu, *Romîni în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București 1933, p. 392.

¹⁰ Cf. numele bulgărești яг, Нягул. Vezi G. Weigand, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, XXVI-XXIX (1921), p. 166.

¹¹ E de remarcat că astfel de toponimice slave derivate de la nume de persoană romînești sînt frecvente îndeosebi în regiunea Suceava. Aceasta se explică prin faptul că localitățile cu asemenea nume au fost întemeiate — prin secolul al XIV-lea — de slavi (slavi de est, strămoși ai ucrainenilor de mai tîrziu) sub conducerea unor juzi (eneji) — viitori feudali — purtînd nume romînești. Mai tîrziu populația s-a asimilat celei romînești, devenită mai numeroasă.

¹² Astfel sufixul toponimicelor *Broscauți*, *Frătăuți*, *Rădăuți* etc. prezintă un aspect fonetic ucrainean (sl. com. **-ovъci* > vechi ucr. aproximativ **-ăuți* > ucr. mod. *-iuci*, rostul *-iuci*). Vezi E. Petrovici, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii romîne*, „Studii și cercetări științifice“, Academia R.P.R., Filiala Cluj, V (1954), 3-4, p. 461 urm.

¹³ E semnificativ faptul că toponimicul *Bogdănești* dintr-un document de la 1483 (vezi *Documente privind istoria Romîniei* (DIR), veacul XIII, XIV și XV, B. Tara Romînească, Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 178, 369) apare într-un document de la 1586, păstrat însă numai într-o traducere romînească din sec. al XIX-lea, sub forma *Bogdan* (DIR, v. XVI B, V p. 233. De asemenea satul atestat în documente sub forma *Tutănești* poartă astăzi numele de *Tutana* (DIR, v. XVI, B, V, p. 163, 203, 404).

cu ajutorul acestor cuvinte astăzi dispărute. Astfel e posibil să fi existat în limba romină apelativele **osoj* „coasta unui munte expusă spre nord. dos“ (cf. bulg. *osoj* „id.“), **predeal* „hotar, graniță, limită“ (cf. bulg. *pred'al* „id.“,¹⁴ **slānic* „riu sărat“ (cf. bulg. *slan* „sărat“ + suf. -*ik*-).¹⁵ Nu este exclus ca numeroasele nume de locuri și de riuri din R.P.R. *Osoi*, *Predeal*, *Slānic* să fi fost date de romini și nu de slavi.¹⁶

Mulți cercetători, bazându-se pe unele toponimice românești de origine slavă, susțin că populația slavă care a fost așezată odinioară pe teritoriul țării noastre a vorbit un grai bulgar, deoarece în multe toponimice de origine slavă constatăm existența grupurilor consonantice *št* (*št'*), *žd* (*žd'*) (pentru sl. com. **tj*, **kli*, **gti*, **dj*) și a vocalei 'a' (*ea*) pentru sl. com. **ě*, care constituie trăsături fonetice caracteristice pentru limba slavilor bulgari. Astfel, de exemplu, A. M. Selișcev, plecând de la toponimice ca *Peșterea*, *Grăjdeni*, *Breaza*, *Breasta*, *Deal*, *Oreav* și *Pleaș*, presupune că populația slavă dispărută de pe teritoriul țării noastre a aparținut grupului bulgar.¹⁷

Aceste toponimice conțin într-adevăr grupurile *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) în locul grupurilor slave comune **kli*, **dj*, precum și 'a' (*ea*) în locul lui **ě* slav. comun, dar ele aproape toate provin, după toate probabilitățile, de la populația românească a regiunilor respective. Astfel toponimicele *Peștera* sau *Peștere*¹⁸ au la bază românescul *peșteră* sau *peștere*. *Grăjdeni*¹⁹, cu toate că pare a fi un derivat românesc cu sufixul -*can*, pl. -*eni* (< sl. -*janinъ*, -*jane*) de la substantivul *grajd*, are la bază mai degrabă numele de persoană *Grăjdean*²⁰. În ce privește pe *Breaza*, să nu uităm că în limba românească există adjectivul *breaz* (fem. *brează*), din care s-a dezvoltat și numele de persoană *Breazu*. Numeroasele toponimice *Breaza* au putut fi formate de la acest adjectiv românesc²¹. Cele câteva mii de nume topice de pe întreg teritoriul țării, formate din apelativul *deal*, provin toate de la populația românească. În regiunile de dealuri,

¹⁴ Vezi mai jos, p. 36 (14) urm.

¹⁵ Sufixul slav -*ikъ* are funcțiunea de a substantiva adjectivele (vezi Miklosich, *Die Bild. der slav. Pers. und Ortsn.*, p. 208 [1921]).

¹⁶ Referitor la *osoj* vezi „Balcania“ VII (1944), p. 483 urm. În ce privește apelativul românesc **slānic*, vezi cele spuse de Petar Skok în „Slavia“, VI, p. 761 urm. și E. Petrovici în SCL, V, p. 27 urm.

¹⁷ A. M. Селищев, Старославянский язык, I: Введение, Фонетика, Москва 1951, p. 20-21.

¹⁸ *Peștera* în fostele județe Brașov, Constanța și Someș; *Paros-Peșteră*, în fostul jud. Hunedoara; *Peștere*, în fostele județe Bihor și Severin; *Peșterea* în f. jud. Hunedoara.

¹⁹ Sat și schit în fostul jud. Tulova.

²⁰ Un nume asemănător este și numele de femeie *Grăjdana*. Despre aceste două nume de persoană, *Grăjdean* și *Grăjdeana*, și despre toponimicele, formate din ele *Grăjdeni* și *Grăjdana*, a făcut o comunicare — la Asociația slavistilor din R.P.R. — Tr. Ionescu-Nișcov, arătând că aceste nume erau obișnuite, în secolele trecute, în clasa boierască din Muntenia și Moldova. Cf. mai jos p. 29 (7).

²¹ Cf. și toponimicele de origine românească *Brezoiu*, *Brezoaia*, *Brezoaiele* derivate cu sufixul -*oi*, -*oai* de la numele de persoană *Breazu*. Același nume de persoană slă și la baza toponimicului *Dealul Breazu*.

toate ridicăturile de teren au nume ca *Dealul Mare, Dealul Nalt, Dealul Calului, Dealul Crucii, Dealul Frumos* etc. E absolut greșit de a considera slave aceste toponimice și de a le întrebuița ca indicii pentru a stabili tipul dialectal al graiurilor slave vorbite odinioară în diferitele regiuni ale R.P.R.

Tot un apelativ românesc, anume *pleașă* „loc pleșuv” (cf. v. sl. *plěš*, „id.”), stă și la baza toponimicului *Pleașa*²², care la început a desemnat un deal pleșuv și pe urmă a devenit numele satului întemeiat la poalele acestui deal.

Așadar, dintre toponimicele înșirate de Selișcev numai *Breasta* și *Oreav* sînt cu siguranță slave, provenite de la populația slavă care trăia odinioară în preajma acestor localități.

Vom încerca în cele ce urmează să stabilim care sînt toponimicele — de origine incontestabil slavă — care conțin grupurile *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) (pentru sl. com. **tj*, **kti*, **gti*, **dj*) sau *'a* (*'a*), *a* (pentru sl. com. **ě*). Trecînd pe hărți numele de locuri care prezintă aceste particularități fonetice, vom obține aria toponimicelor cu *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) și cu *'a* (*'a*), *a* (< sl. com. **ě*), adică aria unde populația slavă de la noi a vorbit un grai slav meridional de tip răsăritean (bulgar). Mai înainte însă va trebui să înlăturăm din lista toponimicelor cu *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) și *'a* (*'a*), *a* (< sl. com. **ě*) pe acelea care provin de la populația românească sau maghiară.

Toponimice prezentînd grupurile *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) în locul grupurilor sl. com. **t+j*, **kt+i*, **d+j*

Deoarece grupurile *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) în locul lui **t+j*, **kt+i*, **d+j* din slava comună constituie o particularitate a fonetismului sud-slav răsăritean (bulgar) care deosebește graiurile sud-slave răsăritene (bulgare) de toate celelalte limbi slave, în teorie orice toponimic prezentînd *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) (< sl. c. **tj*, **kti*, **dj*) ar trebui să constituie o dovadă sigură că slavii din regiunea toponimicului respectiv au vorbit un grai bulgăresc. Dar, după cum am arătat mai sus, atît romîna cît și maghiara posedă cuvinte de origine slavă cu ajutorul cărora romînii sau maghiarii au dat nume unor locuri. Aceste nume de locuri trebuie considerate ca nume românești sau maghiare și nu ca slave. În nici un caz ele nu pot servi la stabilirea tipului dialectal al graiurilor slave vorbite odinioară în regiunile unde se întîlnesc asemenea toponimice.

De aceea trebuie considerate ca fiind de origine românească următoarele toponimice cu *št*, *žd* (*št'*, *žd'*):

Grajduri. Numele acesta a două sate, unul în fostul județ Argeș, plasa Argeș, iar al doilea în fostul jud. Vaslui, plasa Funduri, este o formă de plural de la substantivul românesc *grajd*, care la rîndul lui este de origine slavă meridională de tip răsăritean (bulgar), deoarece prezintă grupul *žd* pentru **dj*. (Forma mai veche, astăzi dialectală, era [grajd']). Numele de *Grajduri*²³ a fost dat fără nici o îndoială de romîni. El nu

²² Forma *Pleaș*, dată de Selișcev, nu există.

²³ D. Frunzescu (*Dicționar topografic și statistic*. București 1872, p. 223) serie *Grajduri* (în transcriere fonetică [grajd'ur']).

poate servi drept dovadă că în regiunile Pitești sau Iași au locuit odinioară slavi care au vorbit un grai de tip bulgăresc. De altfel numele e nou, în documente mai vechi nu e atestat. Existența unei populații slave mai numeroase în aceste regiuni nu poate fi presupusă decât înainte de secolul al XIV-lea, iar toponimicul *Grajduri* nu pare să dateze din secolul al XIII-lea. Așadar un toponimic de tipul lui *Grajduri* nu ne poate îndreptăți să tragem concluzii asupra limbii slave vorbite odinioară în regiunile Pitești și Iași.

Grăjdana, Grăjdeni. Primul este numele unei mănăstiri — după care a fost numită și o comună în raionul Buzău — întemeiată de o boieroaică purtând același nume²⁴. El este relativ nou, deoarece datează de la întemeierea mănăstirii (1680). Numele de bărbat, corespunzător numelui de femeie *Grăjdana*, anume *Grăjdean*, stă la baza toponimicului *Grăjdeni*. Așadar grupul *žd* (*žd'*) al acestor toponimice nu ne poate da informații asupra slavilor din regiunile respective²⁵.

Despre *Peștera, Peștere* am vorbit mai sus (p. 27 [5]).

Nume de locuri avînd *št*, *žd* pot proveni și de la populația maghiară a unei regiuni. Acesta este cazul toponimicelor *Peștiș* (*Peștișul-de-sus, Peștișul-de-jos*, în limba maghiară *Felső-Pestes, Alsó-Pestes*, comune în rn. Hunedoara, atestate la 1302 și 1330 sub forma *Pestus*²⁶, *Peștes* (*Peștiș*) (în limba maghiară *Pestessólyomkö*, din rn. Aleșd, reg. Oradea) și *Peștes* (magh. *Pestes*, comună în raionul Dej). Maghiarul *Pestes* (> rom. *Peștes, Peștiș*) este un adjectiv maghiar derivat cu sufixul *-es* de la substantivul *pest* „cuptor, peșteră“ < sud. sl. răsărit. (bulg.) *peštъ* „cuptor“²⁷.

Nu este prin urmare de origine slavă nici toponimicul *Peștișani*, în pronunțarea localnicilor *Peștișeni*, comună în fostul jud. Gorj, plaiul Vulcan, care a fost cu siguranță întemeiată de oameni veniți de peste munți, din *Peștiș* (raion. Hunedoara). Toponimicul *Peștișeni* este o formație românească (< *Peștiș* + *-eni*), cu sensul de oameni originari din *Peștiș*, ca de pildă *Petroșeni* (numele oficial *Petroșani*) „oameni originari din *Petros*“.

Toponimicele cu *št*, *jd*, despre care putem afirma fără nici o îndoială

²⁴ *Marele dicționar geografic al României*, vol. III, p. 628.

²⁵ Numele de persoană *Grăjdana* e atestat în documente. Vezi, de exemplu, documentul de la 1598 (DIR, v. XVI, B, VI, p. 333, 559). Acest nume a fost semnalat în Muntenia și de Miklosich (*Die Bild. der slav. Pers. und Ortsn.*, p. 10 [224], 53 [267]), care îl derivă de la adjectivul sl. *грьдъ* „mîndru, orgolios“ (+ sufixul *-janъ, -jana*).

²⁶ Csánki, *Magy. tört. földr.*, V (1913), p. 122, 123.

²⁷ Însuși numele orașului *Pest* (*Buda-Pest* = *Budapest*) are la bază apelativul maghiar *pest* și prin urmare nu poate servi drept dovadă că slavii care au locuit odinioară în preajma Budapestei au vorbit un grai bulgăresc. Vezi Melich J., *Honfoglaláskor: Magyarországi*, Budapest 1925-29 p. 137-42; J. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, „Archivum Europae Centro-Orientalis“ (AECO), IV, 1-3, p. 295, nota 6; id., *Keletmagyarország helynevei* (în Deér J.—Gáldi L., „Magyarok és románok“, Budapest 1943. I), p. 216. Nu este, așadar, probabil ca numele de *Peștes, Peștiș* să fi fost date de slavi, cum au susținut, după I. Popovici (*Rumänische Dialekte*, I, Halle a.d.S. 1905, p. 13), în DR, X, p. 252 urm. Toponimicul *Peștes* nu se întilnește în nici o țară slavă.

că provin de la populație slavă sînt *Coșuștea*, *Coșușița*, *Medvejde*, *Smîrdeșteț* (*Zmîrdeștețu*), *Tuștea* și *Zlaști*²⁸.

Coșuștea și *Coșușița* sînt numele a patru cursuri de apă din Oltenia, afluenți ai Motrului și ai Topolniței, atestate cu aceste nume în documente în anii 1493 și 1483²⁹. Amîndouă hidronimele au la bază adjectivul posesiv slav **košutja* (< *košuta* „cerboaică” + suf. -j-). Forma sud-slavă răsăriteană a acestui adjectiv (forma feminină) a fost **košuš’a*, cu un șt palatalizat (moale). Caracterul moale al lui șt reiese din reflexul romînesc al acestui grup (-ștea romînesc trebuie interpretat ca fiind, în transcriere fonetică, -șt’a, cf. sud-slav răsărit. *prašt’a* > rom. *praște*, articulat *praștea*, în transcriere fonetică *prašt’a*, sud-slav răsărit. *šl’uka* > rom. *știucă*, în transcriere fonetică *št’ukă* etc.)³⁰.

Medvejde este numele unui sat dispărut din raionul Turnu Severin, atestat la anii 1571 și 1572³¹. La baza toponimicului stă adjectivul posesiv slav (forma feminină) **medvędja* > sud-slav răsărit. *medvęd’a*. Caracterul palatalizat (moale) al lui žd este dovedit prin reflexul -žde al formelor romînești. Cf. sud-slav răsărit. *nadežd’a* > rom. *nădejde*³².

Smîrdeșteț (*Zmîrdeștețu*) este numele a trei sate din Oltenia, dintre care unul, atestat la 1551³³, s-a contopit cu orașul Craiova, al doilea, atestat la 1543³⁴ lângă Băilești (raionul Băilești), a dispărut, iar al treilea, atestat la 1605³⁵, există și astăzi în raionul Vinju Mare. Toponimicul are la bază un gerunziu bulgăresc, *smărdeštec*, format cu sufixul -ec (< sl. com. *-ьсь) din participiul prezent activ (-ęšt + ьсь)³⁶. Înțelesul bulgarului *smărdeštec* este acela de „puturosul”. Cf. toponimicele romînești *Puturoasa*, *Puturosul*³⁷.

Tuștea (magh. *Tustya*), numele unui sat din raion Hațeg, atestat la 1360 sub forma *Tusta*³⁸. Acesta este un adjectiv posesiv slav derivat

²⁸ Referitor la *Coșuștea*, *Coșușița*, *Medvejde* și *Zlaști*, vezi E. Petrovici, *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, SCL., IV (1953), p. 63 urm. Același articol a apărut și în traducere franceză: *Adjectifs possessifs slaves terminés par -j-, toponymiques sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, în „Revue des Sciences Sociales”, II (1954), p. 163-189. Traducerea franceză, plină de greșeli, n-a fost revăzută de mine. Chiar și titlul e greșit tradus.

²⁹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, *Documente interne*, București 1938, p. 330; DIR, v. XIII-XV, B p. 174, 214.

³⁰ Referitor la caracterul moale al grupurilor *št*, *žd* în elementele sud-slave răsăritene ale limbii romîne, vezi E. Petrovici *Correspondențele românești ale grupurilor bulgare št, žd*, „Limba și literatura”, II (1956) p. 285 urm.: id., Румънските съответствия на българските *št, žd*, „Studia linguistica in honorem acad. S. Mladenov”, Sofia 1957, p. 185 urm.

³¹ DIR, v. XVI, B, IV, p. 43, 54, 512, 514.

³² Vezi mai sus, nota 30.

³³ DIR, v. XVI, B, III, p. 10.

³⁴ *Ibid.*, vol. II, p. 302: *Smrdeștețul*.

³⁵ *Ibid.*, v. XVII, B, vol. I, p. 186, Cf. și Alexandru Ștefănescu, *Documente slave-romîne relative la Gorj (1406-1665)*, Tîrgu-Jiuului 1908, p. 497, 536.

³⁶ Privitor la gerunziile bulgare în -eštec, vezi St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig 1929, p. 265.

³⁷ *M. dict. geogr.*, V, p. 145-146.

³⁸ Csánki, *op. cit.*, V, p. 144.

cu sufixul *-j-* din numele de persoană *Tuta* (**Tut-ja* > **Tušt'a*), atestat în raionul Făgăraș ca nume de familie la 1726, iar sub forma derivatului său cu sufixul *-oi*, *Tutoi*, tot ca nume de familie, la 1788³⁹. Numele acesta de persoană e atestat și la maghiari sub formele *Tuta*, *Tota*⁴⁰. Un alt derivat al acestui nume, cu sufixul *-an-*⁴¹, îl avem în numele mănăstirii *Tutana* din raionul Curtea de Argeș, atestat la 1497⁴². Existența unui nume de persoane *Tutana* sau *Tutan* o presupun și toponimicele *Tutănești*, dintre care unul era numele, atestat la 1584⁴³, al satului Tutana de lângă mănăstirea cu același nume, iar al doilea era numele unui sat dispărut de lângă Ciocănești, raionul Virtoapele, atestat la 1590⁴⁴. Dicționarul lui Frunzescu și *Marele dicționar geografic al României* dau un nume de sat *Tuta* (în fostul județ Bacău, plaiul Troțuș)⁴⁵, numele *Tutana* ca nume de sate (în fostul județ Argeș, plasa Pitești și plasa Argeș), ca nume de pădure (în fostul județ Argeș, plasa Topolog) și ca nume de munte (în fostul județ Argeș). De asemenea și o vale se numește *Valea-Tutăniței*.

E de presupus că și numele de pîrâu *Tutova*, după care a fost numit și fostul județ cu același nume, precum și numele de sat *Tutova* din raionul Turnu Severin și numele de munte *Tutov*⁴⁷ din același raion sînt de asemenea adjective posesive formate din același nume de persoană, dar cu sufixul *-ov-* (f. *-ova*). Nu pare probabil ca toponimicul *Tutova* să fie un derivat de la substantivul *tut* „dud”⁴⁶, de origine tătară, cunoscut numai de ruși. *Tutova* ar fi însemnat „pădure de duzi” (cf. rus тытован поща, тутовница)⁴⁹, nume cu totul nepotrivit, de pildă, pentru un munte.

Zlaști este numele unor cursuri de apă, afluenți ai Cernei (din regiunea Hunedoara) și ai Jiului, și de localități din raioanele Hunedoara și Țirgu Jiu. *Zlășteni* este o localitate situată la confluența pîrăului *Zlaști* cu Jiul. Localitatea *Zlaști* din raionul Hunedoara este atestată la anul 1362 sub forma maghiară *Zlasd*⁵⁰, devenită mai tîrziu *Zalasd*⁵¹. La baza hidronimelor acestora stă adjectivul posesiv slav **Zlaštъ*, format din numele de persoană *Zlat(e)*, *Zlati* cu sufixul *-j-*. Numele de persoană *Zlate* a fost

³⁹ Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București 1936, p. 339.

⁴⁰ Melich János, *Szláv jövedényszavaink*, I², Budapest, 1905, p. 149-150.

⁴¹ Privitor la sufixul *-anъ*, *-ana*, vezi Miklosich, *op. cit.*, p. 8 [222].

⁴² DIR, v. XIII, XIV, XV, B, p. 246; Frunzescu, *Dict.*, p. 496.

⁴³ DIR, v. XVI, B, V, p. 163.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 429.

⁴⁵ Satul *Tuta* este locuit de maghiari ceangăi.

⁴⁶ Frunzescu, *Dict.*, p. 496.

⁴⁷ Frunzescu, *Dict.*, p. 497. Pîrâul *Tutova*, afluent al Bîrladului, este amintit în prima dată în documente la anul 1428. Vezi M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași 1931, I, p. 215, 315.

⁴⁸ G. Weigand, *Die Namen der rumänischen Judefe im Altreich*, „Balkan-Archiv”, IV (1928), p. 174.

⁴⁹ Вл. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, 2-е изд., Москва 1955, s. v.

⁵⁰ Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta 1941, p. 61.

⁵¹ Cf. sl. *Zlat(ъ)na* > magh. *Zalatna*, numele maghiar al orașelului *Zlatna* din raionul Alba-Iulia.

obișnuit prin regiunile amintite. Într-un document din anul 1495 din Gorj e amintit un logofăt *Zlate*⁵².

Harta alăturată nr. 1 ne arată răspîndirea pe teren a toponimicelor prezentînd grupurile *št, jd*. E sigur că în Oltenia și regiunea Hunedoara au locuit slavi care au vorbit un grai sud-slav de tip răsăritean (bulgar). Dar teritoriul ocupat în trecut de graiuri sud-slave de tip răsăritean trebuie să fi fost mai întins. Din întîmplare însă nu avem în alte regiuni toponimice slave (care să nu fie de origine romînească sau maghiară) conținînd grupurile sl. com. **tj, *kti, *dj*. O dovadă că teritoriul sud-slav de tip răsăritean era mai întins o constituie faptul că în limba maghiară există o seamă de elemente slave care prezintă *št, žd (žd')* pentru sl. com. **tj (*kti), *dj*, de exemplu *mostoha* „mamă vitregă” (cf. bulg. *maštecha*; cf. rom. *maștehă, mașteră*), *nyüst* „ițe” (cf. bulg. *ništi* „fire”), *pest* „cuptor” (cf. *pešt*), *mesgye*, „mejdină” (cf. bulg. *mežda*, cf. rom. *mejdă, mejdie, mejdină*), *rosda* „rugină” (cf. bulg. *răžda*). Aceste cuvinte au fost împrumutate de la o populație cu grai sud-slav de tip răsăritean undeva în părțile sud-estice ale teritoriului unde se vorbește, respectiv s-a vorbit, limba maghiară⁵³. De aceea e de presupus că aria pe care se vorbeau graiuri slave prezentînd *št, žd* se întindea mai spre nord și nord-est decît arată harta alăturată nr. 1. E. Moór presupune că și vestul Banatului și, la nord de Mureș, Cîmpia Tisei pînă în preajma orașului Csongrád erau populate de slavi vorbind un grai cu caracter „bulgăresc”⁵⁴.

I. Kniezsa, care nu admite originea slavă a toponimicului *Zlaști*⁵⁵, bazîndu-se pe numele de localitate *Lingina*, crede că graiul slav din regiunea Hunedoara nu prezenta grupurile *št, žd* (< sl. com. **tj, *kti, *dj*). Acest toponimic, numele unei comune din raionul Hunedoara, a fost explicat de Iosif Popovici și Ovid Densusianu din sl. *lędina* „cîmp, țelină, pămînt nelucrat”⁵⁶. Apariția africitei *ğ*, în locul lui *d* din forma slavă, este atribuită de ambii cercetători alterării lui *d* urmat de *i* devenit *d'*, apoi *dž*, în graiul din Țara Hațegului, părere pe care am împărtășit-o și eu. De aceea am afirmat că forma „literară” a acestui toponimic ar trebui să fie *Lindina*⁵⁷. Dar populația din raionul Hunedoara nu pronunță acest toponimic *Lindžina*, cum pretindeau I. Popovici și O. Densusianu, ci *Linžina (Ljžina)*. Fricativa *ž* din graiul Țării Hațegului nu corespunde lui *d + i* din limba literară, ci lui *ğ* (cf. lit. *geme, unge* > dial. *žeme, unže*). Forma mai veche a toponimicului a fost așadar *Lingina*, devenită apoi *Linžina*. Prin urmare forma oficială *Lingina* redă fidel forma dialectală, deoarece lui *ž* dialectal îi corespunde *ğ* (scris *gi*) literar. Forma oficială reprezintă în același timp forma mai veche. Din cele spuse rezultă că *Lingina* nu poate proveni din sl. *lędina*.

⁵² Ștefulescu, *Documente slavo-romîne*, p. 38.

⁵³ Kniezsa, *Ungarns Völkersch. im XI. Jahrh.*, AECO, IV 1-3, p. 296.

⁵⁴ „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, VI, p. 138.

⁵⁵ Deér-Gáldi, „Magyarok és románok”, p. 121, nota 1.

⁵⁶ I. Popovici, *Rumänische Dialekte*, I, Halle a. d. S. 1905, p. 13, 26; Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București 1915, p. 33, notă.

⁵⁷ DR., X, p. 236 și 253.

I. Kniezsa presupune că *Lingina* ar fi o formă „colorată românește” a slavului **lędjane*⁵⁸, un derivat cu sufixul *-jan-* de la radicalul *lęd-*, care stă la baza formei *lędina* (cf. *lęda* „cîmp, țelină”). Forma *lędjane* este un plural (sing. *lędjaninъ*) cu sensul de „oameni de la cîmp, cîmpeni”. Tratatamentul *ğ* al lui **dj* slav ar dovedi — după I. Kniezsa — că forma românească nu are la bază o formă bulgărească, deoarece atunci ar prezenta *žd* pentru **dj*, ceea ce dovedește că slavii din părțile Hunedoarei nu vorbeau un grai bulgăresc.

Dar africata *ğ* din forma *Lingina* anevoie poate fi explicată prin vreun *d* slav alterat de un iod următor. Un asemenea *d* slav ar fi fost redat în limba romînă printr-un *d* palatalizat (adică *d* + *ea, e, i*). Astfel forma sîrbo-croată *grada* „material de construcție, cherestea” (< **grad-ja*) a intrat în graiul bănățean sub forma *gradže* sau *gradzie*. Se știe că *dž* este corespondentul bănățean al lui *d* palatalizat (adică *d* + *ea, e, i*) din limba literară. De aceea Dicționarul Academiei a „literarizat” just formele bănățene scriindu-le *grade, gradie*.

În elementele slave ale limbii romîne nu se întîlnește niciodată africata *ğ*. Singurul cuvînt romînesc cu *ğ*, care a fost explicat de unii din slavă, este *megiaș, megieș* „vecin”, care ar proveni din s.-cr. *medaš* „id.”⁵⁹. Am văzut însă mai sus că lui *d* sîrbo-croat îi corespunde în limba romînă un *d* palatalizat, rostit *dž* în Banat. De aceea este mult mai probabilă etimologia maghiară a acestui cuvînt (cf. magh. *megyés* „id.”)⁶⁰. *Megiaș* ar putea fi însă și un derivat romînesc cu sufixul *-aș* (în Moldova, după consoană palatală, de ex. după un iod, *-eș*) de la substantivul *megie* (pronunțat dialectal *meže, mežă*) „limită, hotar, mejdină”, atestat în unele regiuni ale țării, dar care a fost cu siguranță mult mai răspîndit în trecut. *Megie*, întocmai ca *hotar* și *mejdie, mejdă*, răspîndit în nord-vestul țării (< magh. *mesgye, mezsa* < bulg. *mežda*) este un împrumut din maghiară (< magh. *megye* < v. sl. meridională **medja*)⁶¹. Cu același sufix *-aș* au fost derivate și formele *alăturaș, ăunaș, hotăraș, împrejuraș, lăturaș, măr-ginaș, mejdinaș, pemprejuraș, prejuraș, vecinaș*⁶² (din *ăune, hotar, lature, margine, mejdină, împrejur, vecin*), avînd sensul de „limitrof, vecin”.

Așadar africata *ğ* din *megiaș* se explică prin filiera maghiară. Și în alte elemente maghiare ale limbii romîne consoana palatală maghiară *gy* (rostită azi aproximativ ca *ğ* romînesc într-un cuvînt ca *ghem = ğem*)

⁵⁸ „Vielleicht eine rumänisch gefärbte Form eines slawischen **lędjane*”. Vezi Kniezsa, *Ungarsn Völkersch. im XI. Jahrh.*, AECO, IV, p. 326.

⁵⁹ Etimologie dată în dicționarele lui Cihac, Tiklin, Candrea, Scriban.

⁶⁰ Vezi L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii romîne*, ed. III, Craiova 1914, s. v. *megieș*; L. Tamás, în „Ungarische Jahrbücher”, IX, p. 291 și în „Magyarok és románok”, vol. II, p. 349. Privitor la magh. *megyés* cu sensul de „vecin” vezi Szamota I.-Zolnai Gy., *Magyar oklevélszótár*, Budapest, 1902-6, s. v. *megyés*.

⁶¹ I.-A. Candrea îl consideră pe *mejă* de origine bulgară, vezi Candrea-Adamescu, *Dicț. encicl. ilustr.*, s. v. *mejă*. Acesta însă nu este decît o formă dialectală, cu *j* în loc de *ğ*, a unui mai vechi *mege*. De altfel forma bulgărească autentică este *mežda*. Forma *meža* e cu totul recentă.

⁶² Vezi dicționarul lui Tiklin și al lui Candrea-Adamescu, s. v. *alăturaș, hotăraș, lăturaș, măr-ginaș, mejdinaș*. Privitor la *ăunaș, împrejuraș, pemprejuraș, prejuraș*, vezi Dicționarul Academiei, s. v.

a fost redată prin *ğ* (dialectal *ž*, *z*), de ex. magh. *gyolcs*, *gyengés*, *Gyalu*, *Egyed*, *Gyógy*, *Szentegyed*, *Gyergyó*, *Gyöngy* etc. > rom. *giulgi*, *gingaş*, *Gilău*, *Agiud* (scris *Adjud*), *Geoagiu*, *Sîntejude* (numele unui sat în f. j. Someș), *Giurgeu*, *Giungi* (numele unui sat în f. j. Satu Mare) etc.⁶³

Ținînd seama de faptul că *ğ* romînesc (dialectal *ž*, *z*) poate reda un *gy* maghiar, putem presupune că și în *Lingina* (*Linžina*), africată (resp. fricativă) provine tot dintr-un *gy* maghiar. Forma maghiară care e de presupus că a stat la baza celei romînești este *lengyen*, care apare în documente, ca nume de persoană și ca toponimic, începînd cu anul 1095 sub formele *Lengen*, *Lengel*, *Lengyen* (de ex. la anul 1339: *Johannes filius Lengyen*⁶⁴) și care nu e altceva decît numele de popor *legyen*, *lengyel* „polonez“ avînd o etimologie slavă apropiată de aceea pe care I. Kniezsa i-o dă lui *Lingina*, anume v. rus. **lędzanъ* (< sl. **lędjanъ*)⁶⁵. *Lingina* este așadar o formă „colorată romînește“ nu a slavului **lędjanъ*, ci a maghiarului *Lengyen*, care apare relativ tîrziu în documente, sub forme influențate de forma romînească: *Lensene*, *Lenczyna*, *Lyngzyna* din anul 1446⁶⁶, *Lengene*, *Lengyina*, *Lenczena* din anii 1466, 1497, 1515⁶⁷. Toponimicul este deci de origine maghiară, ca multe alte nume de localități din apropierea *Linginei* (cf. *Cinciș*, *Farcadin*, *Hășdat*, *Hunedoara*, *Măceu*, *Silvaș*, *Sîncrai*, *Teliuc* etc. < magh. **Csulnokis*, azi *Csolnakos*, *Farkadin*, *Hesdát*, *Hunyadvár*, *Macsó*, *Szilvás*, *Szentkirály*, *Telük*⁶⁸). El nu poate prin urmare servi drept dovadă că graiul vorbit odinioară în Țara Hațegului nu prezenta grupul *žd*, caracteristic bulgarei, în locul slavului comun **dj*. Bazîndu-ne pe mărturia toponimicelor *Breazova*⁶⁹ (1366: *Brazia*), *Tuștea*⁷⁰ (1360: *Tusta*) și *Zlaști*⁷¹ (1362: *Zlasd*) — primul un derivat cu sufixul *-ov-* de la sl. *brěza* „mesteacăn“, iar celelalte două derivate cu sufixul *-j-* de la numele de persoană *Zlate*, *Zlati*, *Zlat*, *Tut*, *Tuta* —, putem afirma că slavii de la care provin aceste toponimice vorbeau un grai sud-slav de tip răsăritean (bulgar), deoarece aveau **a* (*a*) peștru sl. com. **ě* și *št* (*šl'*) pentru sl. com. **lj*.

I. Kniezsa susține că toponimicele slave din Oltenia au mai degrabă un caracter sîrbesc. De asemenea și G. Weigand găsește urme sîrbești în toponimia Olteniei⁷². E adevărat că în extremitatea apuseană a Olteniei, pe malul Dunării, a existat o localitate pe riul Blahnița, raionul

⁶³ I. Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, DR, X, p. 306 urm.

⁶⁴ Szamota-Zolnai, *Magy. oklevélszótár*, s. v. *lengyel*, *lengyen*; Kniezsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, I. k., I. r., Budapest 1935, p. 312-3.

⁶⁵ Kniezsa, *ibid.*, p. 312-313.

⁶⁶ Csánki, *op. cit.*, V, p. 107.

⁶⁷ Densusianu, *loc. cit.*

⁶⁸ Vezi etimologiile unora din aceste toponimice date de Kniezsa în „Magyarok és románok“, I, p. 215 urm.

⁶⁹ „Magyarok és románok“, I, p. 215.

⁷⁰ Vezi, mai sus, p. 30 (8).

⁷¹ Vezi, mai sus, p. 31 (9) și SCL, VI, p. 84—85.

⁷² Kniezsa, *Megjegyzések a helynevek kérdéséhez*, „Századok“, vol. 78-80, 1945-1946, p. 223; G. Weigand, *Die Namen der rum. jud.*, „Balkan-Archiv“, IV, p. 170.

Vinju Mare, amintită în documente începînd cu anii 1392—1408, care prezenta tratamentul sirbesc al grupului slav comun *dj*, anume (dăm formele, scrise în documente cu chirilice, în transliterare latină) *Sagěvecъ* (1392—1408), *Sagavъсь* (1408—1418), *Sagavec* (1424), (*u Blatnicě*) *Sagjavъc* (1428)⁷³ etc. Forma bulgărească ar fi trebuit să fie **Saždavec*. La baza acestui toponimic stă substantivul slav comun **sadja*⁷⁴ sau mai degrabă adjectivul **sadjavъ*. Toponimice — de fapt nume de văi, de pîraie, de riuri — derivate de la substantivul **sadja* sînt obișnuite în multe țări locuite de slavi⁷⁵. Probabil la acest toponimic — și la altele prezentînd un *u* pentru sl. com. **o* — s-au referit G. Weigand și I. Kniezsa cînd au afirmat că Oltenia are toponimice de caracter sirbesc. Aceasta poate fi adevărat numai despre extremitatea vestică a Olteniei⁷⁶.

Nu putem considera ca o trăsătură fonetică sirbească — cum au făcut-o unii, între care G. Weigand și N. Drăganu⁷⁷ — tratamentul *a* al ierului moale intens al sufixului *-ъсь* în toponimicul *Romanafi* (cf. toponimicele sirbești *Kragujevac*, *Aleksinac* etc.). Nu e probabil ca în acest toponimic, a cărui etimologie nu o știm⁷⁸, să avem sufixul *-ъсь*. Acest sufix e reprezentat în toponimia slavă de pe teritoriul R.P.R., chiar la granița dinspre Iugoslavia, prin *-eș*, sau *-ăț* (cf. *Brastavăț*, *Bucovăț*, *Dalboșeț*, forma populară *Dilboceț*⁷⁹, *Glogovăț*, *Topleț*, *Topolovăț*, *Vorăț*⁸⁰ etc.). De altfel *Romanafi* e o formă de plural, iar la plural sufixul *-ъсь* a luat forma *-ъci*, în care *ъ* era neintens și a dispărut prin sec. al X-lea. Toponimicele sirbești *Kragujevac*, *Aleksinac*, dacă ar fi la plural (în Iugoslavia și Bulgaria există multe toponimice cu formă de plural!), ar avea formele *Kragujevci*, *Aleksinci* (cf. toponimicele *Balinț*, *Belinț*, *Covăsinț* din regiunea Timișoara sau *Jeledinți* din regiunea Hunedoara). Ar trebui prin urmare să avem forma *Romanfi*, dacă acest toponimic ar fi derivat cu sufixul *-ъсь*. Singurul toponimic de la noi terminat în *-ac* este numele comunei *Dolaț* din raionul Timișoara. Într-adevăr populația sirbo-croată din acest raion pronunță în felul acesta, cu *-a*, acest toponimic. Forma cu *a* a trecut și la populația germană și maghiară din regiune și a devenit și forma oficială. Administrația maghiară întrebuința forma *Dolác*. Populația rominească, însă, numește această comună *Dolț*.

⁷³ Panaitescu, *Doc.*, I, p. 75, 88, 136, 155.

⁷⁴ Cf. bulg. *sažda*, rus. ucr. *сажа* slovac *sadza*, cehi. *sáže*.

⁷⁵ Vezi Miklosich, *Die Bild. d. slav Pers. u. Ortsn.*, p. 312 [230]: *Sadžavka*, *Sažavky* (Ucraina apuseană), *Sázava* (Boemia). Înțelesul acestor toponimice a fost acela de „(pîrăul, riul) negru (ca funinginea)”. Cf. hidronimele *Cerna*, magh. *Kormos* (magh. *korom* „funingine”). Privitor la această categorie de toponimice vezi J. Melich, *Zur Etymologie von čech. Sázava*, „Archiv für slavische Philologie”, XLII, p. 157 urm.

⁷⁶ Vezi harta nr. 1 care arată toponimice avînd *št'*, *žd'* pentru sl. com. **tj*, **dj* în Oltenia.

⁷⁷ G. Weigand, „Balkan-Archiv”, IV, p. 170; N. Drăganu, *Romîni în v. IX—XIV*, p. 281, nota 1.

⁷⁸ Vezi bibliografia dată de N. Drăganu (*loc. cit.*) privitoare la etimologia toponimicului *Romanafi*.

⁷⁹ DR, VIII, p. 177; DR, X, p. 244.

⁸⁰ DR, VIII, p. 177; DR, X, p. 342.

Trecerea unicolui ier (ь) al sîrbo-croatei mai vechi la *a* e un fenomen relativ recent (începînd din sec. al XIV-lea) și nu s-a răspîndit în toate graiurile sîrbo-croate. Graiurile slave de la noi, din Banat și Oltenia, nu l-au cunoscut judecînd după toponimicele noastre terminate în *-ăf*, *-eț*. Grupul sîrbo-croat al carașovenilor, așezat în jurul localității Carașova (raion. Reșița), are și astăzi, în majoritatea localităților, *ă* sau *ę* pentru ь⁸¹. Nu putem crede că, după sec. al XIV-lea, prin părțile Romanaiilor era o numeroasă populație slavă care a adoptat o inovație sîrbo-croată (ь > *a*), pe cînd la slavii care erau așezați mai aproape de teritoriul sîrbo-croat nu a ajuns această inovație. Cele două hărți alăturate arată aria răspîndirii toponimicelor prezentînd trăsături fonetice ale graiurilor sud-slave de tip oriental. E imposibil ca în mijlocul acestei arii să apară un toponimic cu trăsături sud-slave de tip occidental. Toponimicul acesta, dacă într-adevăr prezintă sufixul *-ьсь*, ar trebui să aibă forma de singular **Romanet*, iar la plural **Romanți*. (Cf. toponimicele *Olteț*, *Jieț*, *Topleț* etc.). Din cauza depalatalizării obișnuite a consoanelor labiale, sufixul *-eț* apare sub forma *-ăf* după *p*, *v* etc.: *Prilipăf*, forma populară a toponimicului oficial *Prilipeț* în raion. Bozovici, *Bucovăf*, raion. Făget, *Glogovăf*, raion. Arad și raion Blaj, *Topolovăf*, raion. Timișoara etc.⁸²

Toponimice prezentînd 'a (ea) sau a pentru sl. com. *ě

Și în ce privește toponimicele care prezintă 'a (ea) sau a pentru sl. com. *ě trebuie să ținem seamă de faptul că multe din ele au putut fi create de romîni din cuvinte romînești de origine slavă. Astfel de cuvinte sînt de ex. *breaz* m., *brează* f. (< bulg. *br'az*), *deal* (< bulg. *d'al*), *leasă* (< v. bulg. *lěsa*, bulg. mod. *lesa*), *neamț* (v. bulg. *němьсь*, bulg. mod. *nemec*), *peceneg* m., *peceneagă* f. (< bulg. *pečeněgъ*), *pleașă* „cheliu“ (< v. bulg. *plěšъ*), *prisacă* (< v. bulg. *prěšeka*). De aceea toponimicele de tipul lui *Breazu*, *Breaza*, *Dealul Breazu*, *Dealul Mare*, *Leasa*, *Neamț*, *Peceneaga*, *Pleașa*, *Prisaca* etc. nu pot servi ca indicii privind graiul vorbit odinioară de slavii din regiunile respective. De origine romînească cred că este și toponimicul *Predeal* care apare de mai multe ori pe teritoriul Romîniei, ca numele unui oraș în raionul Codlea, pe fosta graniță dintre Țara Romînească și Ardeal⁸³, neatestat în documente mai vechi; al unui sat, numit și Edera de Jos, aparținînd comunei Ederile, raionul Cîmpina⁸⁴, al unui sat aparținînd comunei Bran, raionul Codlea, aproape de fosta graniță, neatestat în documente mai vechi; al unui sat în raionul Teleajen, atestat la 1580⁸⁵; ca nume topic la Poieni, raionul Cislău, atestat la 1574⁸⁶; ca nume topic la Pătîrlagele, raion. Cislău, atestat la 1584⁸⁷; ca nume topic la Vărbila, raion. Cricov, atestat la

⁸¹ E. Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, București 1935, p. 81.

⁸² Vezi DR, VIII, p. 177; DR, X, p. 258 urm.

⁸³ *M. dict. geogr.*, V, p. 87.

⁸⁴ *Ibid.*, V, p. 92.

⁸⁵ *Ibid.*, V, p. 91; DIR, v. XVI, B, IV, p. 499.

⁸⁶ DIR, v. XVI, B, p. 138.

⁸⁷ *Ibid.*, V, p. 169.

1526—1527⁸⁸; ca nume topic lângă Mocești, raion. Cricov, atestat la 1543⁸⁹; ca nume topic la Bădeni, raion. Mizil, atestat la 1523—1528⁹⁰; ca nume topic la Zeletin, raion. Cislău, atestat la 1582 într-un document care nu s-a păstrat, dar după care există o traducere românească din 1807, unde acest nume e scris *Predealul Sării*; ca nume al unui șir de munți, numit *Predealul Buzăului*, care desparte valea Buzăului de valea Nișcovului⁹²; ca nume de munți și dealuri (comuna Lapoșul, raion. Mizil⁹³; comuna Chiojdu, raion. Cislău⁹⁴; comuna Dumitrești, raion. Rîmnicul Sărat⁹⁵); ca nume al unui pîrâiaș în orașul Predeal⁹⁶; ca nume al unui pas pe unde se trece din Valea Crișului Negru, de la Beiuș, prin valea Finișului, peste masivul Codrul Momii, în basinul Crișului Alb, la Moneasa⁹⁷; ca nume de munte și de fost pichet de graniță, raion. Turnu Severin⁹⁸. Toponimicul din urmă e pronunțat de localnici *Predel*⁹⁹.

E de presupus că termenul de **predeal* (< sl. *prědělъ* „limită, hotar, graniță“) a existat în limba romină sau, mai just, în unele graiuri (reg. Ploiești, reg. Oradea), cu sensul de „creastă de munte sau de deal care desparte două văi, limită, hotar, graniță“. Numeroasele toponimice *Predeal* pot așadar proveni de la populația românească. E semnificativ faptul că *Marele dicționar geografic* dă următoarea indicație pentru toponimicul *Predealul Buzăului*: „șir de munți, din jud. Buzău, care despart valea Buzăului de valea Nișcovului“.¹⁰⁰ Termenul de **predeal* a avut în nordul Munteniei și în Bihor același sens ca termenul de *obcină*, *opcina* din vestul și nordul Moldovei, adică „culme de deal sau de munte care desparte două văi și care formează limită între moșiile satelor din cele două văi“ < sl. de est *občina*, cf. ucr. *опчина* „numele unui munte“¹⁰¹, rus. *община* „proprietate comună“¹⁰². În trecut pășunile de pe *obcini* erau folosite în comun de locuitorii satelor din cîte două văi despățite prin culmea numită *obcină*.

Din cauza că toponimicele *Predeal* provin probabil de la populația românească, sintem nevoiți să renunțăm la mărturia lor pentru a stabili tipul dialectal al graiurilor slave vorbite odinioară prin regiunile respective.

Voi înșira mai jos numai acele toponimice cu *'a* (*ea*), *a* (< sl. com. **ě*) pe care le consider că n-au putut fi date de romîni, ci de slavii din regiunile respective.

⁸⁸ *Ibid.*, II, p. 31.

⁸⁹ *Ibid.*, II, p. 297.

⁹⁰ *Ibid.*, I, p. 179.

⁹¹ *Ibid.*, V, p. 89.

⁹² *M. dicț. geogr.*, V, p. 627.

⁹³ *Ibid.*, V, p. 92.

⁹⁴ *Ibid.*, loc. cit.

⁹⁵ *Ibid.*, V, p. 93.

⁹⁶ *Ibid.*, loc. cit.

⁹⁷ Comunicat de Marius Sala.

⁹⁸ *M. dicț. geogr.*, V, p. 92.

⁹⁹ DR, X, p. 255.

¹⁰⁰ *M. dicț. geogr.*, V, p. 93.

¹⁰¹ E. Żelechowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, Lvov 1886, s. v. *опчина*.

¹⁰² Вл. Даль, Толковый слов. жив. великор. яз., s. v. *община*.

Bala de jos și *Bala de sus*, două sate în raion. Baia de Aramă. Într-un document din anul 1415 toponimicul e amintit sub forma (transliterată cu litere latine) *Bēla*¹⁰³. Pronunțarea mai veche a fost cu siguranță *Beala*. Forma *Balu* se explică prin depalatalizarea consoanelor labiale, caracteristică dialectului dacoromân (cf. *fată, masă, nevastă, pag, sfat, smad, vac* etc. < *fată, m'asă, nev'astă, p'ag, sf'ad, v'ak = feală, measă, neveastă, peag, sfeat, smead, veac*¹⁰⁴).

Bezdead, numele unui sat în raionul Pucioasa¹⁰⁵, atestat în documente începînd cu anul 1592¹⁰⁶ < sud-sl. răsărit., nume de pers. *Bezded*¹⁰⁷. Și în Ardeal există un toponimic asemănător, *Bezded* (magh. *Bezded*), numele unui sat din rn. Jibou, care are la bază același nume de persoană, dar cu *e* (în maghiară *é*) în loc de **ě*¹⁰⁸.

Brastavățu, Brastavăț, sat în raionul Corabia, reg. Craiova < sl. **brěstovъ* „u'met“, **brěstovъ*¹⁰⁹ „de ulmi“ < *brěstъ* „ulm“, bulg. бряст¹¹⁰, s.-cr. *brest*, ucr. rus. берест¹¹¹. Forma mai veche românească va fi fost **Breastoveț* (= *Br'astoveț*). În urma depalatalizării lui *r'* (cf. *rea*, în Oltenia *ra*; *curea*, în Oltenia *cura* etc.) și a lui *v* (cf. *înveț* > *învăț*), precum și a asimilării lui *o* la *a* s-a ajuns la forma actuală. În documente apare la anul 1550 sub forma *Brastoveț*¹¹².

Breasta, sat în raionul Plenița, reg. Craiova < *brěstъ* „ulm“¹¹³. În documente apare la 1517.

Breazova, magh. *Brázova*, atestat în 1366 sub forma *Brazua*¹¹⁵ (comună în raion. Hațeg, reg. Hunedoara). Acest toponimic și cele patru ce urmează au la bază adjectivul slav *brězova* cu sensul de „pădure de mesteacăn“, derivat din *brěza* „mesteacăn“ prezentînd un 'a (*a* precedat de o consoană palatalizată) în locul lui **ě*, ceea ce constituie o trăsătură fonetică bulgărească¹¹⁷. Formele actuale bulgărești, pentru substantiv și adjectiv, sînt *бреза, брезов м., брезова ф.*, cf. s.-cr. *breza, brezova*, ucr. *береза, березовий*, rus. *берёза, берёзовый*. Formele maghiare cu *ra, rá*

¹⁰³ Panaitescu, *Doc.*, p. 110.

¹⁰⁴ Referitor la depalatalizarea labialelor vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, SCL, I (1950), fasc. 2, p. 194 urm. și 201.

¹⁰⁵ *M. dicț. geogr.*, I, p. 391: *Besdeadul*. Frunzescu (*Dicț.*, p. 41) dă forma *Besdadu*, cu grupul *zd* depalatalizat (cf. mai jos, p. 18, forma *Dadilov* < *Deadilov*).

¹⁰⁶ DIR, v. XVI, B, VI, p. 55, 180, 356: *Bezded*.

¹⁰⁷ Referitor la numele de persoană *Bezdedъ*, vezi Miklosich, *op. cit.*, p. 60 [274].

¹⁰⁸ După I. Knieszsa („Magyarok és románok“, I, p. 259), la baza formei românești stă forma maghiară.

¹⁰⁹ Suffixul *-ъсь* (> rom. *-eț, -ăț*) are, între altele, funcțiunea de a substantiva adjectiv, prin urmare și adjectivale în *-ov-*, vezi Miklosich, *Die Bild. d. sl. Pers. u. Ortsn.*, p. 209 [93].

¹¹⁰ I.-A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănățului*. (Curs litografiat: 1927-28), p. 194.

¹¹¹ Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, Ed. Academiei R.P.R., vol. I, 1952, p. 79.

¹¹² DIR, v. II, p. 406.

¹¹³ Iordan, *loc. cit.*

¹¹⁴ DIR, v. XVI, B, I, p. 122

¹¹⁵ Csánki, *op. cit.*, V, p. 80.

¹¹⁶ Cf. Iordan, *op. cit.*, I, p. 58.

¹¹⁷ Селишев, *Старославянский язык*, I, p. 21 стр.

pentru *rě* (= *r'a*) se explică prin faptul că în limba maghiară nu există *r'* (*r* palatalizat); de aceea a fost înlocuit cu cel mai apropiat sunet maghiar, anume cu *r*¹¹⁸. Forma maghiară *Brazia*, atestată la 1366, a fost împrumutată direct de la slavi, deoarece și în cazul altor toponimice cu sufixul slav *-ova* reflexul maghiar al acestui sufix este sau a fost *-ua* (de ex. sl. *Lipova* > magh. *Lippua* (1332) > forma actuală *Lippa*, oraș în reg. Arad)¹¹⁹. În schimb forma actuală maghiară *Brázova* e un împrumut mai recent din română.

Pe teritoriul României se mai întâlnește toponimicul *Breazova* ca nume al unei comune (magh. *Brázova*) în raion. Făget, reg. Timișoara, ca nume popular al comunei Borlovenii Noi, raion. Bozovici, reg. Timișoara, ca nume de dealuri în reg. Timișoara și ca nume de poieni în aceeași regiune¹²⁰.

Pentru ultimele patru toponimice nu avem atestări mai vechi. Nu este exclus ca în părțile de sud-est ale regiunii Timișoara aceste toponimice să fi fost date de o populație slavă care avea *e* în locul lui **ě*, ca în sîrbo-croată. Dintr-un *Brezova* mai vechi, românii au făcut *Breazova*, fiind obișnuiți cu forma *Breazova* din părțile Hațegului și ale Făgetului. Insuși numele de *Borloveni* (*Borlovenii Noi*, *Borlovenii Vechi*) din raionul Bozovici, adică originari din Borlova, indică o deplasare a populației românești din nord-estul Banatului spre sud-vest, dintr-o regiune unde graiul slav avea *'a* pentru **ě* ca în bulgara de est. În graiul slav din sudul Banatului, reflexul lui **ě* a putut fi *e* ca în bulgara de vest sau ca în sîrbo-croată (dialectul ekavian). Toponimicele *Belareca* (sau *Bela*), afluent al riului *Cerna*, *Pecineșca*¹²¹ (< sl. *Pečeněžska*), comună în raionul Orșova, și *Predel*¹²², numele unui munte situat pe vechea graniță dintre Banat și Oltenia, în apropierea comunei *Pecineșca*, fac probabilă această presupunere. Din aceste motive n-am trecut pe harta alăturată nr. 2 toponimicele *Breazova* din sud-estul regiunii Timișoara.

Cireășov, pîrâu, sat, deal în raionul Slatina. Formele documentare sînt *Čerěšov* (1392)¹²³, *Cirěšovul* (1476)¹²⁴, *Cirěšovo* (1517—1521)¹²⁵. La baza toponimicului stă adjectivul slav **čerěšovъ*¹²⁶, cf. bulg. череша „cireașă; cireș“, черешов „de cireș(e)“, în dicționarul lui Gerov-Pančev, *čirjašja*, *čerešja*. Forma bulgară modernă dată de Gerov-Pančev, precum și

¹¹⁸ Cf. SCL, III, p. 150.

¹¹⁹ „Magyarok és románok“, I, p. 287.

¹²⁰ I.-A. Candrea, *Introd. în stud. topon.*, p. 197.

¹²¹ Forma oficială *Pecenișca* e greșită. Localnicii pronunță numai *Peșișeșca* (= *Pecineșca*). Magh. *Pecsényeska*.

¹²² Cf. DR, X, p. 255.

¹²³ Panaitescu, *Doc.*, p. 55.

¹²⁴ G. Nandriș, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, București 1936, p. 24.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 44.

¹²⁶ G. Weigand presupune că numele de persoană bulgar *Čirjaša* se datorește unei influențe românești, vezi *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, XXVI-XXIX, p. 138.

formele mai vechi **čerěša*, **čirěša* care stau la baza toponimicului *Cireaşovul* pot reprezenta un împrumut relativ recent din limba română¹²⁷. În cazul acesta putem presupune că slavii din fostul judeţ Olt au format un adjectiv în -ovъ din substantivul de origine relativ recentă românească **čerěša* şi au întrebuiţat acest adjectiv ca toponimic, care la rîndul său a fost împrumutat de romîni de la slavii¹²⁸.

Cleanov, sat în raionul Turnu Severin, reg. Craiova < sl. **klěnovъ* „de arţar“ < **klěnъ* „arţar“, bulg. mod. клен dar şi клѣнъ, клѣновий,¹²⁹ forme date de dicţionarul lui Gerov-Pančev ca fiind formele cele mai obişnuite, cf. s.-cr. *klen*, dar şi *kljen*¹³⁰, *kljenov*, ucr. клец, кленовий, rus. клѣн, кленовый. Formele bulg. клѣнъ şi s.-cr. *kljen*, precum şi toponimicul *Cleanov* au la bază o formă cu iat (**klěnъ*), pe cînd celelalte forme din diferite limbi slave continuă o formă slavă comună cu e (**klenъ*). În documente apare din 1535 sub forma *Klěnovul*¹³¹.

Dadilov, sat în raionul Vidra¹³², care apare în documente — începînd de la 1505 — sub forma *Dėdilov* (1505), *Dėdilovul* (1571)¹³³ < sud-slav. răsărit. *Dėdilovъ*, derivat cu sufixul -ovъ de la numele de persoană *Dėdilo*. Cf. toponimicul rusesc Дедилов¹³⁴. Acest nume de persoană a existat şi la romîni, cf. numele de sat *Dădileşti*, atestat la 1463, azi *Didileşti*¹³⁵. E interesantă depalatalizarea lui *d'* în forma modernă a toponimicului: *D'adilov* > *Dadilov*. Cf. *Bezđ'ad* (*Bezdead*) > *Bezdađ*, *Dăđt'ana*, *Dođt'ana* (*Doşteana*) > *Doştana*, *Sn'agov* (*Sneagov*) > *Snagov*.

Doştana, numele unui afluent al riului Prahova, al unei saline şi ai cunoscutei închisori din regiunea Ploieşti; *Doşteana*, numele unui afluent al Trotuşului şi al unei comune din raionul Tîrgu-Ocna. Aceste toponimice au la bază adjectivul slav **degъtěna*, derivat cu sufixul -ěn- din substantivul **degъtъ* „păcură, smoală, catran“. Formele intermediare între *degъtěna* şi *Doşteana* > *Doştana* vor fi fost **Deg(ъ)těna* > **Degt'ana*, **Dekt'ana* > *Deht'ana*¹³⁷ > *Dejt'ana*¹³⁸, *Dăjt'ana*, *Dojt'ana* (= *Doşteana*)¹³⁹. Toponimicul *Doştana* din regiunea Ploieşti, atestat sub forma *Dohtěna*

¹²⁷ Referitor la etimologia bulg. **čerěša*, vezi Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I Heidelberg 1908-1913, s. v. **čerša*.

¹²⁸ Vezi mai sus, p. 23 (1) I.-A. Candrea (*Introd. în stud. topon.* p. 211) îl explică pe *Cireaşovul* din bulg. череша, чиреша. Cf. şi Iordan, *Rum. Topon.*, I, p. 21; id., *Nume de loc.*, I, p. 44.

¹²⁹ Iordan, *Nume de loc.*, op. cit., I, p. 33.

¹³⁰ E. Berneker, *Slav. etym. Wört.*, I, p. 512.

¹³¹ DIR, v. XVI, B, II, p. 185, III, p. 55.

¹³² Frunzescu, *Dict.*, p. 153; *M. dict. geogr.*, III, p. 49.

¹³³ DIR, v. XVI, B, I, p. 34; *ibid.*, IV, p. 43, 512.

¹³⁴ Miklosich, *Die Bild. d. sl. Pers. u. Ortsn.*, p. 149 [33].

¹³⁵ DIR, v. XIII-XV, B, p. 133.

¹³⁶ Berneker, *Slav. etym. Wörtgrh.*, s. v. *degъtъ*.

¹³⁷ Grupul recent -kt- trece în multe limbi slave la -ht- (cf. rus. кто, pronunţat dialectal hto, ucr. hto < kto, bulg. dial. дохтор < доктор etc.).

¹³⁸ Grupul -ht- trece la -jt- în graiurile populare româneşti (cf. doctor > dohtor > doştor).

¹³⁹ E. Petrovici, *Etimologia toponimicelor Doştana, Doşteana, Doştăneţ, Doştăniţa şi a cuvîntului dohot*, SCL, V, p. 24.

la 1577¹⁴⁰, provine așadar de la o populație slavă care vorbea un grai slav meridional de tip răsăritean, avînd 'a pentru *ě (cf. și toponimicul *Teleajenul* < **Telěžъnъ* din această regiune). Slav meridional, prezentînd o trăsătură sud-slavă răsăriteană (bulgară), anume *im* < medio-bulg. **ān* < v. bulg. *o*, este și numele orașului *Cimpina* (< sl. *Kōpina* „mărăciniș”), precum și acela al afluentului Prahovei *Cimpinița*. Tot slave meridionale sînt și *Drajna* (< *Dražъna* < *draga* < sl. com. **dorga*) și *Slănic* (< sl. com. **solъnъ* + *ikъ*), afluenți ai *Teleajenului*.

În ceea ce privește pe *Doftana* din raionul Tîrgu-Ocna, nu putem fi siguri dacă nu provine cumva de la o populație slavă de est (cf. ucr. дiтѣна)¹⁴¹. De aceea nu l-am trecut pe harta nr. 2.

Dranov, sat dispărut, raionul Strehaia, lângă satul Corzu, comuna Bicleșu, atestat la 1543¹⁴², lac, gîrlă, grind și cherhanea în raionul Tulcea¹⁴³, *Gura Dranovului*, sat în rn. Tulcea¹⁴⁴ < sud-sl. răsărit. *drěnovъ* „de corn” < *drěnъ* „corn”¹⁴⁵, cf. bulg. дрян, дрянка¹⁴⁶, s.-cr. *drijen*, ucr. дерѣн, rus. дѣрен. Forma romînească prezintă obișnuita depalatalizare a lui *r*.

Dranovăț, curs de apă și sat în raionul Slatina¹⁴⁷. Toponimicul e atestat la 1517—1521: съs *Drěnovocim* (sic), 1532: съs *Drěnovcim*¹⁴⁸. După formele atestate se pare că forma veche era **Drěnovci*, formă de plural de la **drěnovъсь* „cornet”, care este forma substantivată, cu ajutorul sufixului -ъсь a adjectivului *drěnovъ* „de corn”. Vezi toponimicul precedent *Dranov*.

Leamna, numele unui afluent al Jiului, a două sate, *Leamna de Jos* și *Leamna de Sus*, în raionul Craiova, și al unei locuințe izolate în același județ¹⁴⁹. În documente numele văii și al satului *Leamna* apare, începînd cu anul 1589¹⁵⁰, sub formele *Hlěvna*, *Hlevna*, *Hlemna* etc.¹⁵¹ < sud-slav răsărit. *chlěvъna*, derivat cu sufixul -ъn- de la substantivul *chlěvъ* „grajd”.

Neajlov, *Neajlovul*, riu, afluent de dreapta al Argeșului. În documente apare sub formele *Něžlovъ* (1441)¹⁵², *Něžlov* (1649)¹⁵³. La bază stă un adjectiv posesiv slav în -ov- derivat de la numele de persoană **Něžilo* format cu sufixul -ilo¹⁵⁴, adăugat la radicalul *něg-* (cf. v. sl. *něga* „voluptas”, *něžъnъ* „delicatus”, bulg. нежен „gingaș”, нежность „gingășie”,

¹⁴⁰ DIR, v. XVI, B, IV, p. 282.

¹⁴¹ SCL, V, p. 25, 28.

¹⁴² DIR, v. XVI, B, II, p. 302: *Dranovul*.

¹⁴³ M. dict. geogr., III, p. 228.

¹⁴⁴ Ibid., p. 229.

¹⁴⁵ Iordan, *Nume de loc.*, I, p. 45.

¹⁴⁶ Cf. toponimicul din Bulgaria *Dr'anovo*, vezi Lj. Miletič, *Das Ostbulgarische*, Viena 1903, (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abtheilung II), p. 167 urm.

¹⁴⁷ M. dict. geogr., III, p. 228.

¹⁴⁸ Nandriș, *Doc.*, p. 44, 56; DIR, v. XVI, B, I, p. 79; *ibid*, II, p. 67.

¹⁴⁹ Frunzescu, *Dict.*, p. 264.

¹⁵⁰ DIR, v. XVI, B, V, p. 404.

¹⁵¹ *Ibid.*, I, p. 119, 122, III, p. 120, IV, 454, V, p. 171, 257, 404, VI, p. 106, 360.

¹⁵² Panaitescu, *Doc.*, p. 196.

¹⁵³ Nandriș, *Doc.*, p. 199.

¹⁵⁴ Există și o variantă -ila a acestui sufix. Cf. numele rusesc *Něžila*. Vezi Miklosich, *Die Bild. d. sl. Pers. u. Ortsn.*, p. 7 [221], 82 [296].

s.-cr. *nega*, *nežnost* „gingășie“, *nežan* „gingaș“, rus. *нега*, *нежность* „gingășie“, *нежный* „gingaș“ etc.; cf. și numele de persoană românești *Neagu*, *Neaga*, *Neagoie* și toponimicele *Negoi*, *Nehoi*, *Nehoiăș*, care la început au fost nume de persoane).

Oreavul este numele unui afluent al Rîmnicului Sărat și al Rîmnei, al unui deal de lîngă comuna Sgîrciți, raion. Rîmnicu Sărat, al unui sat în raionul Focșani; *Gura Oreavului* este numele unui sat în fostul județ Rîmnicul Sărat, plasa Marginea de Sus; *Oreava* este numele unui platou deasupra satului Vîrciorova, raion. Turnu Severin¹⁵⁵ < sud-sl. răsăritean *orěchovъ*, *orěchova* „nucet“ < *orěchъ* „nuc“ (cf., mai jos toponimicul *Rahova*). Numele topic *Oreava* de lîngă Vîrciorova pare a fi amintit în documente începînd de la 1369-1376 sub forma *Orěchova Padina* „Padina Nucilor“¹⁵⁷.

Pleașovul, sat în fostul jud. Teleorman < sl. *plěšovъ*, adjectiv posesiv de la un nume de persoană care are la bază substantivul *plěšъ* „chelie“, cf. v. sl. *plěšъ*, *plěšivъ* „chelie, chel“, bulg. *плешив* „chel“, rus. *плешивый* „chelie; chel“ etc. I. Iordan explică acest nume de loc din adjectivul românesc *pleș*¹⁵⁸. Aspectul toponimicului (*ea* pentru *ě* și sufixul -ov-) este însă întru totul slav¹⁵⁹. El provine fără nici o îndoială de la populația slavă care a locuit odinioară prin părțile Teleormanului și care îl reda pe **ě* prin **a*.

Preasna, numele unei văi și a trei sate, *Preasna Nouă*, *Preasna Veche* și *Preasna-Poiana* în raionul București¹⁶⁰ < sud-sl. răsăritean *prěsъnъ*, cf. bulg. *presen* „proaspăt“, s.-cr. *prijesan* „id.“, sloven. *presen* „crud“, rus. *пресный* „nesărat, nefermentat, insipid“, *пресная вода* „apă dulce“¹⁶¹.

Rahova, numele unui sat, comuna Mehedința, raion. Cricov¹⁶² < sl. *orěchova*, *orěchovo* „nucet“¹⁶³ (cf., mai sus, toponimicele *Oreavul*, *Oreava*). Forma mai veche, dinaintea depalatalizării lui *r'* și a căderii lui *o* din cauza analizei greșite, va fi fost *(O)*reahova*.

Smadovița (*Zmadovița*), numele unui pîrâu și al unui sat în raionul Strehaia¹⁶⁴, atestat în documente începînd cu anul 1513 (*Smedovica*)¹⁶⁵ <

¹⁵⁵ *M. dict. geogr.*, IV, p. 600.

¹⁵⁶ Iordan, *Nume de loc.*, I, p. 62.

¹⁵⁷ Panaitescu, *Doc.*, II, 36; DIR, v. XIII—XV, B, p. 27, 33, 41 etc.

¹⁵⁸ Iordan, *Nume de loc.*, p. 92; id., *Rum. Top.*, I, p. 38.

¹⁵⁹ DIR, v. XVI, B, I, p. 80; Gr. Nandriș, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, București 1936, p. 45; cf. *Plěšova* (1517-1521). În documente, vocala din prima silabă a acestui toponimic este uneori redată prin *e*. Aceasta se explică prin grafia documentelor muntenesti din secolul al XVI-lea, care prezintă multe trăsături sirbești, între altele și confluzia dintre *e* și *iat*. Vezi С. Б. Бернштейн, *Разыскания в области болгарской исторической диалектологии*, том I, Язык валахских грамот XIV—XV веков, Москва 1948, p. 149 urm.

¹⁶⁰ *M. dict. geogr.*, V, p. 86-87. Există și un sat cu numele de *Valea Presnei*, raionul București.

¹⁶¹ Iordan *Nume de loc.*, I, p. 93.

¹⁶² *M. dict. geogr.*, V, p. 159.

¹⁶³ Iordan, *Nume de loc.*, I, p. 62.

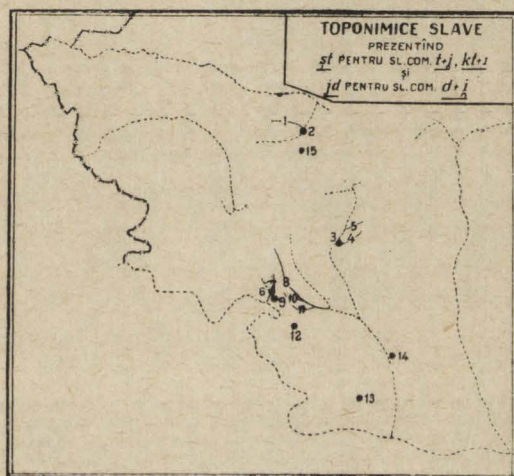
¹⁶⁴ Frunzescu, *Dict.*, p. 448; *M. dict. geogr.*, V, p. 795.

¹⁶⁵ DIR, v. XVI, B, I, p. 96, 263.

sud-sl. răsăritean **Smědovica*, derivat cu sufixele -ov- + -ica dintr-un nume de persoană *Smědъ* < *smědъ* „smead“. Forma românească prezintă depalatalizarea obișnuită dacoromînă a labialei *m'* (cf. forma dialectală *smad*). De la *Smadovița* există și un derivat românesc *Smadovicioara*, numele a două sate din raionul Strehaia.

Snagov, riu care se varsă în lacul cu același nume < sl. **sněgovъ*, adjectiv posesiv derivat cu sufixul -ovъ de la numele de persoană *Sněgrъ* < sud-sl. răsăritean *sněgrъ* „zăpadă“¹⁶⁶. În documente apare sub forma *Sněgov* (1408-1418)¹⁶⁷. Forma mai veche românească dinaintea depalatalizării lui *s'n'*, va fi fost **Sneagov*. De la lac a fost numită și mănăstirea *Snagov*.

Teleajen, afluent al Prahovei și sat, atestat în documente începînd cu anul 1486¹⁶⁸ sub forma *Telěžin*, adjectiv derivat cu sufixul -ъn- de la substantivul sl. *telěga* (cf. rom. *teleagă*), cf. rus. телега.

Harta 1

1. Zlaști (curs de apă) 2. Zlaști (localitate) 3. Zlăsteni (localitate) 4. Zlaști (curs de apă) 5. Zlaști (curs de apă) 6. Furca Coșuștei (deal) 7. Coșuștea (curs de apă) 8. Coșuștea (curs de apă) 9. Medvejde (localitate) 10. Coșuștea (vale) 11. Coșuștea (curs de apă) 12. Smîrdeșteț (localitate) 13. Smîrdeșteț (localitate) 14. Smîrdeșteț (localitate) 15. Tuștea (localitate).

¹⁶⁶ Într-un document de la 1606 (DIR, v. XVIII, B, I, p. 507-508) apare un maritor cu numele de *Sněgъ*, *Snegъ*. Documentul e dubios; pare a fi abia din sec. al XVIII-lea. Chiar în cazul acesta e interesant că acest nume s-a păstrat atât de târziu. Cf. și toponimicul *Ploiești* < nume de persoană *Ploaie* (vezi M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București 1937, p. 1). În regiunea Ploiești există și astăzi numele de familie *Zăpadă*.

¹⁶⁷ Panaitescu, *Doc.*, p. 91.

¹⁶⁸ DIR, v. XIII, XIV și XV, B, p. 186.

TOPONIMICE SLAVE

PREZENTIND

62 sau ă pentru sl.com.ă

Harta 2

1. Bala de Jos 2. Bala de Sus 3. Bezdead 4. Brastavătu 5. Breasta 6. Breazova 7. Breazova 8. Cireaşov 9. Cireaşov 10. Cireaşov 11. Ciceanov 12. Dadilov 13. Doftana 14. Doftana 15. Dranov 16. Dranov 17. Dranov 18. Dranov 19. Dranov 20. Dranov 21. Leamna 22. Leamna de Jos 23. Leamna de Sus 24. Leamna 25. Neallav 26. Oreavul 27. Oreavul 28. Oreavul 29. Oreava 30. Pleaşovul 31. Preasna Nouă 32. Preasna Vechie 33. Preasna-Poliana 34. Rahova 35. Smadovita 36. Smadovita 37. Snagov 38. Snagov 39. Snagov 40.

Numele a desemnat întâi valea Teleajenului și a însemnat „vale cu drum pentru care, telegi”¹⁶⁹.

*

Harta alăturată nr. 2 arată răspîndirea pe teritoriul Republicii Populare Romîne a toponimelor de origine incontestabil slavă, care conțin 'a sau un a în locul slavului comun *ě. Spre nord-vest, nord și est de această arie toponimică, toponimia de origine slavă prezintă e sau i în loc de sl. com. *ě.

Prin urmare, afirmația că populația slavă care a trăit în trecut pe teritoriul Romîniei a vorbit graiuri de tip bulgar de est nu este valabilă pentru întreg teritoriul Republicii Populare Romîne, ci numai pentru aria arătată pe hărțile alăturate nr. 1 și 2¹⁷⁰.

ТОПОНИМИКА СЛАВЯНО-БОЛГАРСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ РНР

(Краткое 'содержание)

Румынская топонимика, содержащая фонетические черты, характерные для болгарских говоров, в особенности группы *št, žd* (общеслав. *tj, *dj) и *ea, a* (общеслав. *ě) распространена в южной части румынской территории (в Мунтении, Олтении, Добрудже, на юго-западе Трансильвании; см. карты 1 и 2). Если в северной части Румынии встречаются названия с *št, žd* или *ea, a* (< *ě), то они не происходят от славянского населения, а от местного румынского или венгерского, которое создало топонимические названия из румынских или венгерских нарицательных имён существительных болгарского происхождения как, например, *Grajduri* (< рум. *grajd*, мн. ч. *grajduri* < болг. гражд), *Peștera* (< рум. *peșteră* < болг. пещера), *Peșteș*, в венгерском правописании *Pestes* (< венг. *pestes* < венг. *pest* + суф. *-es* < болг. пещ).

TOPONYMES ROUMAINS D'ORIGINE SLAVO-BULGARE SUR LE TERRITOIRE DE LA R.P.R.

(Résumé)

Les toponymes roumains contenant des traits phonétiques caractéristiques pour les parlers bulgares, notamment les groupes *št, žd* (< slave commune *tj, *dj) et *ea, a* (< sl. c. *ě) sont répandus sur la moitié sud

¹⁶⁹ Cf. numele de văi și de cursuri de apă *Putna* (< sl. de est путь „drum”); *Drajna* (sl. de sud *draga* „drum”, cf. rus. допора), *Valea cu cale* (în Munții Apuseni), *Bisca cu cale*, afluent al Buzăului, *Bisca fără cale*, afluent al Bâcii cu cale (vezi *M. dict. geogr.*, I, p. 462).

¹⁷⁰ Formele documentare ale toponimicelor au fost verificate de tov. Tr. Ionescu—Nișcov după documentele originale păstrate la Arhivele Statului și în Biblioteca Academiei R.P.R. Îi mulțumesc și pe această cale pentru ajutorul dat.

du territoire de la Roumanie (Grande Valachie, Petite Valachie, Dobroudja, Sud-Ouest de la Transylvanie; voir les cartes 1 et 2). Si l'on trouve dans la moitié nord de la Roumanie des toponymes à *št*, *žd* ou à *ea*, *a* (< *ě), ils ne proviennent pas d'une population slave, mais de la population roumaine ou hongroise de la région, qui a créé des toponymes à l'aide d'appellatifs roumains ou hongrois d'origine bulgare, comme par exemple *Grajduri* (< roum. *grajd*, pl. *grajduri* < bulg. *гѣжд*), *Peștera* (< roum. *peșteră* < bulg. *пещера*), *Peșteș*, en orthographe hongroise *Pestes* (< hongr. *pestes* < hongr. *pest* + suff. *-es* < bulg. *пещ*).

PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU ÎNCEPUTUL SCRISULUI ROMÎNESC

Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale „Apostolului“

DE

ȘT. PAȘCA

Acum mai bine de cinci decenii, N. Iorga a emis teza despre traducătorul unic, maramureșean sau nord-ardelean, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, sub influența husitismului, a cărților „sfinte“ în limba română. După părerea lui, aceste cărți au fost „Psaltirea, Biblia, Evanghelia, — dar nu și tilcul ei, — Faptele apostolilor, pe lângă rugăciunile obișnuite.“¹

Textul tuturor acestor cărți ar fi acoperit cu siguranță mii de pagini de manuscris și ar trebui să ne imaginăm că traducătorul unic a jertfit în întreprinderea sa zeci de ani de muncă încordată și importante mijloace materiale pentru procurarea hîrtiei.

Considerația că „în alegerea și orînduirea împrumuturilor, în natura cuvintelor străine, în noțiunile de cultură ce se străvadă prin tîlmăcire, se recunoaște acest singur om: de bună seamă, un preot de sat care va fi știut slavonește“², ni se pare neîndreptățită. Întîi, fiindcă ea se bazează pe forme de limbă cuprinse în textele religioase românești din secolul al XVI-lea, copii — unele prin mai multe intermediare — după traduceri mai vechi, și nu pe analiza pretinsului text original din secolul al XV-lea, pierdut. În al doilea rînd, marele nostru istoric n-a ținut seama de aspectul calitativ al traducerii, diferit de la o parte la alta a aceluiași text, nici de stîngăciile de exprimare care dovedesc diferențe surprinzătoare în nivelul de cunoștințe de limbă slavonă³ și de practică de traducător, care nu pot fi proprii unui singur om.

Intr-adevăr, diferitele părți ale textului romînesc al traducerilor vechi ale unor cărți de mare extensiune se prezintă inegale ca valoare.

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, în „Studii și documente cu privire la istoria romînilor“, vol. VII, București, 1904, p. XVIII—XIX; cf. și *Istoria literaturii romînești*. Ed. II, vol. I, București, 1925, p. 103.

² Id., *ibid.*

³ Probe numeroase de neînțelegere a textului slav de către traducători romîni a dat I. A. Candrea în *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. LIV—LVII, LXXII—LXXXIV, CX—CXIII, și alții.

Acest lucru a fost observat, în legătură cu textul românesc al *Tetraevangheliarului* lui Coresi din 1560—1561, de către Constantin Erbiceanu⁴: „evangelistul Ioan este cel mai bine tradus și expresiile, ca și frazele din el sînt mai puțin arhaice și mai puține localisme [sic!], pe cînd în Luca abundează acestea la tot pasul” —, „...limba în genere în Tetraevanghel nu este oglinda graiului numai a unei localități, ci cuprinde cuvinte, expresiuni și chiar fraze ce sînt pînă acum în întrebuințare în diferite localități și provincii românești”. Este clar că unul a fost traducătorul textului evangheliei lui Ioan, altul al celui al evangheliei lui Luca și iarăși altul (sau alții) ai evangheliei lui Matei și Marcu. Constatări identice se pot face comparîndu-se, din punctul de vedere al exactității și al clarității traducerii, textul *Faptelor* cu acela al *Epistolelor apostolilor* cuprinse în Codicele Voronețean, părți din *Praxiul* lui Coresi și din *Psaltiri*. Nu se poate trece cu vederea mai ales faptul că la mai mult de două decenii de la începutul activității de tipărire a unor cărți voluminoase ca cele de mai sus, la traducerea unui singur fragment din Testamentul vechi, *Palia* de la Orăștie din 1582, au colaborat cinci fruntași ai bisericii și ai învălămîntului românesc, amintiți nominal. Această „colaborare” explică deosebiri calitative de traducere a diferitelor capitole, deosebiri care reflectă cunoștințe inegale de limbă maghiară și inegală pricepere în a exprima clar sensul originalului tradus.

Informații mai vechi, dar din păcate mai vagi decît aceea cuprinsă în tipăritura de la Orăștie, confirmă că la traducerea unuia și aceluiași text biblic s-a lucrat în colaborare. Ne referim aci mai întîi la indicația din predoslovie la *Întrebare creștinească* tipărită de Coresi la 1559, în legătură cu textul românesc al *Tetraevangheliarului* amintit mai sus și care avea să apară la 1561: „nește creștini buni, socotiră și scoaseră cartē de 4 limba sărbescă pre limba rumânescă cu știrē mării le crai și cu știrē ep[i]sc[o]pului Savei țbrăei ungurești; și scoasemū sf[i]nta e[va]ng[h]e[lie] și zēce cuvinte și Tatălū nostru și Credința ap[o]s[tol]ilor...” și apoi la cealaltă, cunoscută și ea, din epilogul *Octoihului românesc* manuscris, tradus, sau mai de grabă pregătit pentru tipar de diacul Oprea, din ordinul episcopului Pavel Tordași, în care se spune că „au porîncit episcopul în școală mearșterii și dascălii să înveațe rumîneaște den c ă r ț i l e ce le deaderă boiarii cinstitului sfat de m a i n t e și ce va da sfînția lui episcopul, împreună cu a l a l ț i creștini buni...”⁵ „Creștinii buni” amintiți în citatele de mai sus sînt fără nici o îndoială aceiași cu „viri pii doctique et linguarum periti, qui catechismos ad graecos, thraces et lithuanos sua lingua miserunt...” despre care făcea mențiune cunoscuta scrisoare a lui J. Reyert către H. Bullinger din 1551⁶.

⁴ Cf. *Tetraevanghelul diaconului Coresi reimprimat* (în transcriere cu litere latine) după ediția primă din 1560—1561 de arhiereul Dr. Gerasim Timuș Piteșteanu, cu o prefață de Constantin Erbiceanu, București, 1889, p. IX.

⁵ Reproducem după N. Carțoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 57.

⁶ Cf. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*. Vol. I, București, 1903, p. 23.

„Boiarii cinstitului sfat de mainte“, pomeniți de diacul Oprea sînt din grupul acelora despre care vorbește cunoscuta notiță din socotelile orașului Sibiu, din 13 iulie 1554: „Ex voluntate d o m i n o r u m dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione cathechismi valachici bibale fl. 2.“⁷

Munca de traducere în colaborare presupune o acțiune organizată și finanțată. Acad. Al. Rosetti a demonstrat cu o documentare care exclude orice îndoieli, că o astfel de acțiune organizată nu se poate imagina în secolul al XV-lea, și nu poate fi atribuită husitismului, ci numai curentului luteran din ultimele două decenii ale întîii jumătăți a secolului al XVI-lea⁸, iar mai apoi și calvinismului.

Am susținut și susținem că texte bilingve slavo-romîne fragmentare de cuprins religioș trebuie să fi existat și în secolul al XV-lea. Aceasta însă nu pot fi incluse într-un „curent“ de natură religioasă. Ele serveau, așa după cum a arătat Șt. Ciobanu, ca material didactic pentru uzul candidaților la cariera preoției. Ele erau întocmite din inițiativa și prin munca personală a unor „dascăli“, mai mult sau mai puțin îndreptățiți din punctul de vedere al cunoștințelor de slavonește să poarte acest titlu. Astfel de texte bilingve nu urmăreau subminarea, ci întărirea tradiției slavonismului în biserica din Ardeal; ele n-au fost generate aici de un curent religios din afară, ci de necesități practice locale.

Din puținul ce ni s-a păstrat în copii din secolul al XVI-lea, nu se poate deduce că aceste texte ar fi făcut cîndva parte dintr-un corp care să fi cuprins întreaga Biblie. Este neprobabilă deci teoria aceluiași Șt. Ciobanu, după care monumentele religioase de limbă romînă din secolul al XVI-lea ar reprezenta versiunea romînească din texte mai vechi, bilingve, slavo-romîne⁹. În nici un caz ele nu pot fi socotite ca făcînd parte din seria marilor traduceri noi, efectuate în mod organizat de cărturari romîni (sau poate și străini) finanțați de oficialitatea partizană a reformei religioase, din secolul al XVI-lea.¹⁰

*
* *
*

Teoria lui Iorga despre originea maramureșeană aproape a tuturor traducerilor în romînește din fundamentalele texte biblice a devenit o

⁷ Cf. „Telegraful romîn“, 1880, nr. 21.

⁸ Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI-ème siècle*. Paris, 1926, p. 2—7; idem, *Istoria limbii romine*. Vol. VI, București, 1946, p. 80—91; — idem. *Cele mai vechi traduceri romînești de cărți religioase. Considerații asupra datării și localizării lor în lumina cercetărilor nouă*, în „Revista istorică romînă“, XIV/1 (1944) (ne folosim de Extras, p. 1—14); — idem, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*. Editura Academiei R.P.R., București, 1956, p. 56—61, 191 ș.u.

⁹ Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba romînă*. În „Analele Academiei Romîne“, Secția literară, Seria a III-a, Tomul X, București, 1941.

¹⁰ Constatarea lui C. Gălușcă din introducerea la ediția Psaltirii voronețene (*Slavisch-rumänisch Psalterbrüchstück*. Halle a.s., 1913, p. 18) că versiunea romînească a acestei psaltiri bilingve nu corespunde totdeauna cu cea slavonă, că adică nu există totdeauna un raport direct de conținut între fragmente din cele două versiuni, dovedește ignoranța în domeniul cunoștințelor de slavonește a unora din cei care, ca și Coresi cu a sa *Psaltire slavo-romînă* din 1577, tîneau — în cazul versiunii voronețene cu totul stîngaci — să înălțare bănuiala de erezie. *Psaltirea voronețeană*, păstrată într-o copie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, n-a urmărit obiective practice didactice, ci numai de prozelitism religios, stingaci susținut. Este posibil ca cel care a întocmit această

dogmă, acceptată de cei mai mulți din cercetătorii care s-au ocupat de istoria începutului scrisului românesc și, firește, susținută și în manualele școlare. „Textele lui Coresi nu sînt, în majoritatea cazurilor, traduceri noi, ci ele sînt rezultatul folosirii tălmăcirilor maramureșene anterioare. Tipărindu-le, Coresi și colaboratorii săi au înlocuit formele dialectale cu cuvinte de circulație mai largă din Țara Românească și din sudul Ardealului, contribuind în felul acesta la procesul de formare și unificare a limbii literare”¹¹. „În drumul lor spre miazăzi, — scria S. Pușcariu¹² — copiindu-se mereu, scrierile acestea din Maramureș au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiure (bunăoară rotacismul) și s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic.”¹³ Al. Rosetti este în această privință mai explicit: „În adevăr, diaconul Coresi... publică traduceri rotacizante, modificîndu-le și substituind cuvintele proprii graiului său — regiunea Țirgoviște-Brașov — formelor dialectale din nord-est.”¹⁴

De fapt, N. Iorga și-a exprimat părerea de mai sus avînd în vedere numai textul *Apostolului* lui Coresi: „peste tot diaconul Coresi n-a făcut decît să lucreze în slove de tipar un Praxiu întrucîtva ca acela de la Voroneț.”¹⁵ Al. Rosetti este de acord: „Consider demonstrată, pentru moment, părerea susținută de N. Iorga, că *Apostolul* lui Coresi și *Codicele Voronețean* ar fi copii care derivă dintr-o aceeași traducere originală”¹⁶, făcută după un *Apostol* slavo-rus.¹⁷

Odinioară Al. Rosetti se îndoia de probabilitatea ca diaconul Coresi și colaboratorii lui să fi colacionat pentru versiunea din 1563 traducerea românească mai veche cu vreun text slavon-sîrbesc¹⁸ analog *Apostolului* de la Șisatovac¹⁹. După cum vom arăta îndată, d-sa și-a schimbat acum această părere. Opinia noastră este că admițînd prin ipoteză o astfel de colacionare, am atribui celor dintîi editori romîni de texte traduse

versiune bilingvă să li avut ca bază de plecare textul românesc al unei traduceri mai vechi, la care a adăugat, pe fragmente, în mod cu totul nepriceput uneori, fragmente dintr-un text slavon.

¹¹ *Istoria literaturii romine*, I, București, 1954, p. 22.

¹² S. Pușcariu, *Istoria literaturii romine vechi*, I, Sibiu, 1921, p. 72.

¹³ „Traducerile lor [ale maramureșenilor], răspîndite în copii manuscrise, au fost tipărite de către diaconul Țirgoviștean Coresi...”. N. Carlojan, *ibid.* I, p. 126, Cf. și P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba romină*, în „Rev. Fund. Reg.”, X/9 (1943), p. 605.

¹⁴ Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui voronețean*, în „Grai și suflet”, I/1, p. 101.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a rominilor pînă la 1688*, p. XXV și LXXIV și *Istoria literaturii românești*, I, p. 110 și 183.

¹⁶ Al. Rosetti, *ibid.*

¹⁷ Părerea a fost susținută mai înainte cu argumente de Bohuș Tenora, *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien”, I. Heidelberg, 1914, p. 145 ș.a.

¹⁸ Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique roumain au XVI-ème siècle*, Paris, 1926, p. 10.

¹⁹ Cîțiva ani mai tîrziu, D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 48—49, a emis ipoteza nedovedită însă, dar posibilă, că versiunea coresiiană ar reprezenta o copie după o traducere a *Apostolului* slavon tipărit la Țirgoviște la 1547 de Dimitrie Liubavici.

exigențe de lucru prea adesea desmințite de felul cum se prezintă — cu lipsuri și erori grave de tot felul — tipăriturile coresiene și în speță și *Apostolul* din 1563.

Al. Rosetti a încercat să argumenteze teoria lui N. Iorga prin confruntarea deosebirilor lexicale dintre versiunea coresiană și cea voronețeană, iar apoi și prin asemănări de ordin frazeologic²⁰, ajungând la următoarele concluzii: „1. Coresi a avut la îndemână o versiune românească asemănătoare cu cea cunoscută sub numele de Codicele Voronețean. Aceasta o dovedesc coincidențele dintre cele două versiuni, cam 70—80% din totalul cuprins în „Codicele Voronețean“; „2. Coresi a colaționat însă textul romînesc cu cel slav, și, în multe locuri, a dat o traducere mai apropiată de textul slav decît versiunea din Codicele Voronețean.“

N. Drăganu a comparat și el cele două versiuni în discuție, în mod unilateral însă, preocupat numai de aspectul sintactic, al formelor de acuzativ, raportat la textul slavon-rus prezentat de Bohuș Tenora²¹ și a ajuns la o concluzie opusă aceleia trase de Al. Rosetti. După Drăganu, deși este vorba de același text, cel al *Codicelui Voronețean* este o copie mai nouă²²; „textul lui Coresi ca fiind mai vechi, copistul *Codicelui voronețean* îl păstrează de cele mai multe ori neschimbat. Dar sînt și cazuri în care-l schimbă, simplificîndu-l, ori căutînd altfel de exprimare.“²³ Textul *Apostolului voronețean* ar deriva deci indirect din cel coresian.²⁴

O teorie asemănătoare a fost formulată, mult mai înainte, de Moses Gaster: „Manuscrisele romînești de cuprins religios din secolul al XVI-lea, cu toate formele lor dialectale, neposedînd nici o formă mai arhaică și nici un vocabular mai arhaic decît acel al lui Coresi, nu sînt anterioare, ci posterioare lui Coresi, sînt variante dialectale, simple copii făcute după tipar și schimbate de copiatori.“²⁵

Părerea lui Gaster a fost combătută cu argumente valabile.²⁶

Înainte de tipăriturilor coresiene existau în manuscris texte traduse în limba romînă. „E clar că Coresi a folosit pentru edițiile sale traduceri existente înainte, altfel n-am putea să ne explicăm cum a putut publica un număr important de cărți într-o perioadă destul de scurtă.“²⁷

Argumentele aduse într-un sens sau altul în privința raportului de dependență dintre versiunea copie voronețeană și cea coresiană a *Apos-*

²⁰ Al. Rosetti, *Recherches...*, p. 9—10, iar acum recent în *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.P.R., 1956, p. 204—208.

²¹ N. Drăganu, *Morfemele romînești ale complementului în acuzativ și vechimea lor* (lucrare postumă), București, 1943.

²² Id., *ibid.*, p. 48.

²³ Id., *ibid.*, p. 82—83.

²⁴ Id., *ibid.*, p. 112. La p. 46—50 și 79—83 Drăganu înșiră variante de exprimare din cele două versiuni, care însă nu dovedesc în mod mulțumitor dependența unui text de celălalt.

²⁵ M. Gaster, *Chrestomatia romînă*. Vol. I București, 1891, p. XXI și XCIV și în „Archivio glottologico italiano“, XII, p. 197.

²⁶ Cf. I. A. Candrea, *ibid.*, I, p. LXX—LXXVIII.

²⁷ Ov. Densusianu, *Hist.* II, p. 8; cf. și V. F. Șismarev, *Limbile romanice din sud-estul Europei și limba națională a R.S.S. Moldovenești* în „Voprosi iazikoznania“, I, (trad. rom.), p. 117.

tolului și concluziile formulate pe bază de probe unilaterale, nu ni se par suficiente. Natural, nu putem neglija importanța numeroaselor asemănări sau identități de exprimare pe care le întâlnim în diferite pasaje ale celor două versiuni. Cîteva din acestea au fost menționate, după cum am văzut. Numărul lor este însă mult mai mare. Totuși, dacă raportăm numărul acestora la acela al deosebirilor de tot felul, concluzia care se impune este că fiecare din cele două versiuni amintite ale *Apostolului* — și altele încă — sînt opera unor traducători diferiți — din regiuni diferite — care au lucrat independent și s-au servit de originale slavone diferite.

*
* *

În cele de mai jos ne propunem să comparăm deocamdată cele dintîi trei versiuni românești ale *Apostolului* datînd din secolul al XVI-lea.

1.) Textul fragmentar manuscris din *Codicele Voronețean*²⁸, cuprinzînd *Faptele apostolilor*, XVIII/14—21, XIX/6—40, XX—XXVII; *Epistola* lui Iacov I—V, I-a *Epistolă* a lui Petru I—V și *Epistola* a II-a a lui Petru (fragment).

2.) *Apostolul* tipărit de Coresi în 1563.²⁹

3.) Faptele apostolilor din *Codicele* manuscris Gaster nr. 93³⁰, cuprinzînd *Faptele* I—XXVIII și *Epistolele* lui Iacov I—V.

Din păcate, asupra nici uneia nu avem studii speciale din care să rezulte particularitățile de natură fonetică, morfologică, sintactică și lexicală, studii care să faciliteze puțința comparației.³¹

²⁸ Ed. I. G. Sbiera, Cernaufi, 1885.

²⁹ A fost publicat în facsimile de I. Bianu, în „Texte de limbă din secolul XVI” IV. *Lucrul apostolesc — Apostolul — tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*. București, 1930. Ne rămîn totuși necunoscute din tipăritura coresiană cîteva fragmente: *Faptele* I/1—10 II/15—47. III/1—13, XX/32—33 (sfîrșitul versetului 32 și începutul lui 33), *Evrei* XII/20—22 (parțial), care au fost întregite prin scris de mînă (din sec. XVI?) și care prezintă, față de textul tipărit, diferențe de ordin grafic și, probabil, și de altă natură. Nu cunoaștem nici după manuscris partea din *Faptele* III/14—26, IV/1—3.

³⁰ Manuscris, editat în transcriere cu litere latine, dimpreună cu textul *Tetraevangelului* manuscris al lui Radu de la Mănăești, de M. Gaster, în *Tipografia Statului*, pe la 1892—1895, fără ca Gaster să ne fi dat și un studiu asupra acestui important text.

Nu luăm în discuție aci textul fragmentar manuscris, *Apostolul slavo-romin*, descoperit și publicat în facsimile — versiunea românească în transcriere cu litere latine — de N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (Sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, în „*Analele Academiei Romîne*”, Secția Ieterară, Seria II., Tom. XXVIII, București, 1906, p. 99 ș.u., fiindcă a fost stabilit demult (cf. Al. Rosetti, *Recherches* ... p. 10) că nu are nici o legătură cu textul coresian. Mai mult: textul slavo-romin amintit are o vechime cu un veac mai mare decît textul coresian, și n-a fost produsul unei influențe ideologice din afară, ci expresia unei necesități practice.

³¹ Studiul lui Sbiera care însoțește textul redat în transcriere chirilică și cu litere latine al *Codicelui Voronețean* este cu totul învechit. Valoare prezintă numai *Glosarul*. O sumă de particularități de limbă din *Cod. Vor.* a înșirat N. Drăganu, în „*Daco-romania*”, III, p. 917—919. Drăganu le socotea „săsisme”. Un mic număr de particularități lexicale în *Cod. Vor.* au fost indicate, printre alții, de Bohuș Tenora, *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean* în „*Mitteilungen*”, p. 168, notate și de acad. Al. Rosetti, *Ist. limbii romine*, VI, p. 87, și mai ales în studiul *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui voronețean*, „*Grai și suflet*”, vol. I, p. 100—106.

I. Raportul dintre versiunea voroneţeană şi cea coresiană a „Apostolului“

Independenţa versiunii coresiene faţă de o versiune rotacizantă mai veche pe care o reprezintă în copie şi textul voroneţean ar putea fi susţinută prin omisiunile din textul uneia faţă de cealaltă. Asupra unor omisiuni din versiunea voroneţeană a atras atenţia I. A. Candrea³², asupra altora Al. Rosetti³³, care a indicat şi câteva omisiuni din versiunea coresiană.

Iată astfel de omisiuni în textul Codicelui voroneţean faţă de textul coresian:

<i>Codicele Voroneţean</i>	<i>Coresi</i>
F. XIX/27: toată lumē	toată <i>Asia</i> şi <i>toată</i> lumē
F. XX/37: cădzură spre cerbică lu Pavelu	căde spre cerbică lu Pavelū, <i>sărutându-lū elū</i>
F. XXI/11: şi-lu voru pridădi elu li [†] biloru	şi vomū da elū [†] <i>măinele</i> limbilorū
F. XXI/25: de cumândari şi de sânge	de comândare <i>bolnavilorū</i> şi de sânge
F. XXII/6: străluci lumiră multă	<i>de[†] cerū</i> străluci ...
F. XXII/12: se giurară si [†] re nece să mără [†] nce	jurară-şb sine, <i>grăiră</i> nece ...
F. XXIII/31: luară Pavelu prespre noapte	luarā Pavelū şi-lū <i>duseră</i> ...
F. XXIV/7: cu multă grēţă scoase elu	cu multā nevoe-lū scoase <i>de[†] mânăile noastre</i>
F. XXIV/21: eu giudeţu preemescu di la voi	eu judeţū să priimescu <i>astăzi</i> de la voi
F. XXV/20: grăiū să mērgă	grăiū, <i>să veri</i> pasā
F. XXV/22: vrē-rēşi eu însumi se audzu	vrēreşb şi însumi <i>acelū omū</i> să-lū auzu
F. XXVII/12: nu bu [†] ră pristanişte cătră iernare	nu bunū răpausū <i>fiindū</i> de cătră frigū
F. XXVIII/21: nece nime n-au ve [†] ritu a afla	nece au venitū nimē <i>de fraţi</i> să vestēscā
F. XXVIII/18: Pavelu ... şi cu rosulu Prischila	Pavelū ... şi cu nusulū Pris- chila <i>şi Achila</i>
Ep. Iacob. Proł.: [†] nsuşi Iacovu acēstē scrie	<i>pre</i> zeu, însuş Iacovū acēstē scrise
Ep. Iac. I/8: nu ăaste aşedzatu [†] tru caile sale	netocmitu e [†] <i>toate</i> căile sale

³² I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană compusă cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII din slavoneşte. I*, p. LXXXV—LXXXVI.

³³ Alexandre Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-ème siècle*, p. 9—10.

Omisiuni în versiunea coresiană față de cea voronețeană:

- F. XIX/13: se nevoi^{ia} iudei descântători a meni se ticăi^{ia} descântători a meni
- F. XIX/37: adusetu bărbații aceștia, nece adecă amu acei bărbați, că ale beserecei au furatu, nece de[↑] beserecă au furat^u, nece...
- F. XXIII/30: Spusă-mi fu mie iărecare bărbatului, cîa ce vrură iudeii se-lu ucigă și acieși-lu tremișu la ti[↑]re și amu spusu și clevetnicilor se grăiască cē ce ce-su de elu [↑]rain^{ti}a ta. Sănătosu fii. Spusu-mi fu mie ce ferecară spre acel^u barbat^u iudeii aci-iași-l^u tremiș^u cătră tine. Să-nătos să fii.
- F. XXIII/33-34: dederă cartia lui Ghiemunu; [↑]rain^{ti}a lui puseră și Pavelu. Dēci numără Ghiemonu cartia și [↑]ntrebă di [↑]tru care despusu iaste dederă cartē ce era tremiș^u lu Ghemon^u tremisa și [↑]ntrebă de carele ținut^u iaste
- Ep. Iacob II/6: voi ocarîti mișelulu, au nu e voi ocarăti mișei și aceia bogății nevolnicescu voi și aceia vă tragu tragu-vă
- ibid. III/6: și limba e focu, frumsiațe nedreptației și limba frumseței dreptăției
- Ep I. Petru, IV/17: vrēmee a [↑]nciape gudețulu vrēme începuse de[↑] casa de di[↑] casa lu d[um]n[e] zeului. dz[e]u.

Exemplele de felul acesta se pot înmulți și ele sînt dovezi de independență a celor două versiuni.

Insemnătate mai mare prezintă omisiunile comune:

- F. XIX/9: urii izecleni^{ia}-se ... reu cu- alții iuțiră-se și părăia rău vântăndu calē [domnului] cuvântănd^u calē [domnului] [↑]rain^{ti}a gloateei [↑]naintē gloatelor^u
- F. XIX/23: fu în vrēm^{ia} a^{ca} voroavă nu fu în vremile acēlē voroavă puțină de cale [domnului] nu puțină de cale [~]
- F. XXVIII/23: stātu [↑]rainte ingerulu [lu dumnezeu celu^{ia} ce sînt] celu^{ia} ce-i slujescu [↑]nainte-mi stātu [...] ace-lu^{ia} ce eu-i slujesc^u. [↑]gerul^u grâi...

Acestea și altele ar putea reflecta omisiuni corespunzătoare de cuvinte din versiunile slave traduse.

I. A. Candrea³⁴ a remarcat cîteva din numeroasele greșeli făcute de copistul *Codicelui Voronețean*. Astfel de greșeli abundă și în tipărirea coresiană. Cităm numai cîteva:

F. XXII/29: *ințelēse* că rimlēn^u nu ȳeste [în Cod. vor., corect: rimlēnu iaste]³⁵.

³⁴ I. A. Candrea, *I. cit.*, p. LXXXVI.

³⁵ La Coresi o eroare de tipar (?) pentru *rimlēninu*. De fapt ierul mic, **б**, avea, rar, și valoare de *i*.

F. XXIII/3: *a te bate are dumnezeu de părëte mereitu* [în Cod. vor., corect: ~ părëte văruiu].

F. XXVI/17: *să te iau de moameni-ți și de limbă intru cete eu poiu* să deschizi ochii lor [în Cod. vor., corect: ... *întu cēja ce eu te voiu tremite se deschidzi oči loru*].

F. XXVII/22: *de lepădarē amu sufletului nece unuia de voi nu va fi*, legândă *corabiā* [în Cod. vor., corect: *lepădarā amu sufletelor nece urul nu va fi di intru voi*, numai *corabia*].

F. XXVIII/13: *vinemū* în Turghia [în Cod. vor., corect: *intru Righia*].

Divergențele înșirate mai sus sînt — într-o versiune și în cealaltă — erori datorite neatenției traducătorilor, copiștilor și — în cazul textului coresian — și a tipografilor. În nici un caz ele nu pot fi invocate ca probe în privința descendenței celor două versiuni dintr-o traducere originală unică, și nici în privința descendenței unui text din celălalt.

Originea maramureșeană a textului *Apostolului*, care se pretinde că a fost publicat cu modificările cuvenite făcute de Coresi, ar trebui dovedită înainte de toate prin identități de exprimare și nu prin variante regionale. Gh. Ivănescu³⁶ afirmă (fără să se refere însă la *Apostol*, ci la *Psaltire*), că „limba lui Coresi este... plină de elemente maramureșene”, că „textul tipărit de el [de Coresi], schimbat mai puțin din punct de vedere gramatical și lexical, este schimbat cu consecvență din punct de vedere fonetic. De aceea niște *ȝ* în loc de *ž*... nu pot apărea în textul lui Coresi decît ca niște scăpări din vedere ale editorilor tipografii.”³⁷ Este totuși neașteptat faptul că în cuprinsul tipăriturii coresiene nu găsim nici măcar o singură scăpare din vedere în privința rotacismului, caracteristic graiului maramureșean și nord-ardelean în secolul al XVI-lea, și a altor forme, „moldovenisme”, strecurate în textul coresian³⁸.

Confruntările de fragmente din cele două texte, pe care le vom face mai jos, credem că vor dovedi cu argumente valabile în plus față de cele deja menționate, că versiunea maramureșeană și cea coresiană reflectă, prin copii, două traduceri originale, independent efectuate, cea dintîi de anumiți „creștini buni” din Maramureș și din nordul Ardealului, cea de a doua de alți astfel de „creștini buni” din centrul și din sud-estul Ardealului. Remarcăm în prealabil că variantele lexicale și mai ales cele gramaticale din cele două versiuni la care face aluzie Gh. Ivănescu nu sînt nici mai puține și nici mai puțin semnificative decît cele de ordin fonetic. După convingerea noastră nici cele din urmă, nici cele dintîi, nu pot servi ca probe că diaconul Coresi s-a servit pentru tipăriturile sale de manuscrise maramureșene și nord-ardelene.

*

* * *

În studiul citat asupra lexicului din *Apostolul* lui Coresi, Al. Rosetti atrage atenția asupra a 46 de cuvinte sau forme prin care diaconul sau

³⁶ Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romine literare*, în „Buletinul de filologie romînă »Al. Philippide«”, vol. XI—XII, p. 138.

³⁷ Id., *ibid.*, p. 96.

³⁸ Id., *ibid.*, p. 58. La Coresi: *ȝude, înconȝoară, acmu* (Psalt.).

colaboratorii săi ar fi înlocuit, la locul potrivit din text, cuvinte sau expresii din versiunea originală din care derivă și cea voronețeană³⁹. Din acestea, 10 (și nu 12) nu sînt atestate în textele rotacizante, și adică: *bolnav* - *bolnăvi*, *pînă la destul*, *fieșcarele*, *laț*, (părete) *mereit*, *a se pituli*, *rudă*, *vreunul* (redate în versiunea voronețeană prin *lă* ↗ *gedzêște*, *de biu*, *ci* ↗ *rescuși*, *pletitură*, (părete) *văruit*, *a se șeri*, *sămănță*, *gerure*, *urul ci* ↗ *rescu*). Pe lângă acestea, Al. Rosetti mai înșiră alte 25 de cuvinte și forme „înlocuite” de Coresi cu cuvinte și forme atestate însă în Psaltirile rotacizante, corespunzînd aceluiași cuvînt slav sau altuia.

Admițînd din capul locului că variantele lexicale din cele două versiuni s-ar datoră — în cazul versiunii coresiene — unor substituiți intenționate întreprinse de Coresi și de colaboratorii săi spre a face accesibil vorbitorilor romîni din Ardealul sud-estic textul original maramureșean, rămîne nelămurit un aspect fundamental al problemei. Ne întrebăm cu drept cuvînt de ce Coresi și colaboratorii săi n-ar fi procedat cu aceeași consecvență, cum se susține că au procedat în cazul formelor rotacizante, ci numai parțial, și la substituirea elementelor lexicale, limitîndu-se doar la substituirea consecvență numai a unora din acestea. de circulație regională? Cum să ne explicăm cauza pentru care Coresi ar fi înlocuit numai unele cuvintele *lă* ↗ *gedul*, *lă* ↗ *gedzêște* din textul maramureșean prin *bolnavul* (Ep. Iac., V/19), *să bolnăvêște* (*ibid.* V/14) și nu le-a înlocuit și din alte pasaje (cf. F. XIX/12, XXVIII/9)? În aceeași situație se găsește *ariră* din Cod. vor. (F. XXVII/30), cuvînt caracteristic, atestat în vechile texte rotacizante și azi în graiurile nord-ardelene (sub forma *arină*), la Coresi *năsip*, deși Cod. vor. atestă și el acest cuvînt într-un verset vecin: (locu cu) *năsipu* (F. XXVII/41); — în unele cazuri, *sămănță* din Cod. vor. e redat la Coresi prin *rudă* (Ep. I. Petru, II/9), iar alteori prin același cuvînt (cf. F. XX/28, Ep. Iac., Prol., Ep. Iac., I/1); — *mită* din Cod. vor. se redă la Coresi, o dată prin *vamă* (F. XXIV/26), cuvînt atestat și de Cod. vor. (cf. Ep. Iac., V/2).

Dacă extindem investigația și asupra unora din seria de 25 de cuvinte din versiunea coresiană, presupuse de Al. Rosetti că au substituit cuvinte din versiunea rotacizantă, constatarea este identică: *căutați* din textul coresian (Ep. Iac., II/1) apare redat în Cod. vor. prin *prăvindu*, deși acest text atestă des și pe *căuta*.⁴⁰ Pe de altă parte, găsim și la Coresi *previre* (F. XIX/29), redat în Cod. vor. prin *zboriște*; — *cartă* apare și în Cod. vor. (F. XXVIII/9), alături de *murguire* (Ep. I. Petru, IV/15) și de *strigare* (Ep. Iac., V/4), — *junile* din versiunea coresiană apare și în Cod. vor., *fu* ↗ *re* (F. XXII/32), *fu* ↗ *urile* (*ibid.*, XXVII/4), deși o dată în acest text găsim *oajde* (*ibid.*, XX/25); — *hiclesugu* din textul lui Coresi, e redat în Cod. vor. (Ep. I. Petru, II/22) prin *mi* ↗ *cîuri*, sau (*ibid.* III/10) *mencîuri*; — *kin* (de ~) din versiunea coresiană se exprimă în Cod. vor. o dată prin (*dintru*) *pă* ↗ *rătări* (Ep. I. Petru, V/9), deși același cuvînt,

³⁹ Al. Rosetti, *Lexicul...*, I. cit. 100—106.

⁴⁰ Cf. I. Sbiera, *ibid.*, p. 208.

chin, e atestat și în acest din urmă text. Pe de altă parte în versiunea coresiană găsim: *pănâtași și lăcrâmași* (Ep. Iac., IV/9), în Cod. vor.: *chenuiți și lăclămași* (sic!); — *pămînt(uri)* (Ep. Iac., V/4,5) apare des și în Cod. vor.,⁴¹ alături de *agru* (ibid., V/4) care la rîndul său este cunoscut și din *Tetraevanghelul* lui Coresi⁴²; — *putere* (F. XXVI/10, 12, 18) se redă în Cod. vor. prin *despus*, cuvînt atestat în alt pasaj (F. XIX/35) și la Coresi; — *răspuns* e exprimat în Cod. vor. prin *felelētu* (F. XXII/1, XXV/16), *răspunză* prin *feleluescu* (F. XXIV/10), dar Cod. vor. atestă și el *răspușu*, ca și versiunea coresiană (F. XXV/14), iar această din urmă versiune cunoaște și *feleluit*; „năpăstile-mi ce mi sê-u tămplatû de jidovi spre *feleluitu*“ (F. XX/19), redat în Cod. vor. prin *svētu*.

Am prezentat mai sus cîteva din presupusele probe de „substituirii“ lexicale din cele indicate de Al. Rosetti. În seria acestora ar mai putea intra multe. Pentru moment ne limităm a mai cita cîteva exemple scoase dintr-un text limitat (Ep. lui Petru) din versiunea coresiană și cea voronețeană: *aprinșu* (Ep. I, Petru, IV/12), redat în Cod. vor. prin *încindere* (cf. și la Coresi, Ps. 212: „nu *încinde* toată mînia sa“; cf. O. Densusianu, H. II, p. 232; „turnatu-te-ai de mînie *încinsa* ta“, ap. DA. s. *încinde*); *aștepta(ră)* din versiunea lui Coresi se redă în cea voronețeană prin *adăsta* (Ep. I, Petru, III/20), deși *aștepta* se întîlnește des în Cod. vor.⁴³; — *arăta* (spuse și ~) (Ep. Petru, Prol.), exprimat în Cod. vor. prin *spușre* și *cice*, deși *arăta*, e adevărat cu alt sens, e atestat și din acest din urmă text; — *duh* și *suflet*, cu același sens, apar în egală măsură în ambele versiuni; — pentru *dosadă*, redat în Cod. vor. prin *amputare* (Ep. I, Petru, III/9 etc.), cf. în același ultim text, *dosădi*⁴⁴; — *învățătură* (ibid. II/21) e redat în Cod. vor. prin *obrazu* (= pildă), deși și acest text cunoaște *învățătură*;⁴⁵ — *milosărzi, plecași* (ibid. III/8) e redat în Cod. vor. prin *supuși* etc., etc. Tot astfel, *aprinzîndu-se* (Ep. Iac. III/6), redat în Cod. vor. prin *pălêște, pălit; du-te* (F. XXVIII/26, Ep. Iac., II/16) prin *pasă, păsași*; — *neputredire* (ibid. III/4) prin *nerugișră*; — *neputincoșii* (F. XX/7), prin *netarii*; — *prag* (F. XXI/35) prin *spiță*; — (de la-turi) *oaspeși* (Ep. I, Petru, II/11) prin *strînrii*; — *peliță* (ibid. I/24) prin *trup*; — *rostulî* (ibid. III/10) prin *usnele*; — *spăsiră-se* (ibid. I/24); — *sănătoșași-vă amu întru înțelepciuni* (ibid. IV/7) prin *antregumândriși-vă amu*; — *socotitoriu* (ibid. IV/16) prin *iscoditoriu*; *urăciunile* (ibid. II/1) prin *zavistulu* etc., înainte de a fi socotite ca substituirii în textul lui Coresi, trebuie interpretate ca procedee cu totul independente de a reda, prin cuvinte romînești mai mult sau mai puțin potrivite, cuvinte din versiunile slavone traduse.

Nici cele 10 cuvinte amintite și considerate de Al. Rosetti ca proprii vocabularului lui Coresi, și nici destul de numeroasele elemente lexicale

⁴¹ Id., *ibid.*, p. 224.

⁴² Apud Ov. Densusianu, *Hist.*, II, p. 493.

⁴³ I. Sbiera, *ibid.*, p. 182.

⁴⁴ I. Sbiera, *ibid.*, p. 190.

⁴⁵ Id., *ibid.*, p. 207.

regionale dintr-o versiune sau din cealaltă — cf. *dărjilor* (Ep. I, Petru, II/18) pentru *clăntănogilor*, *fieșcarele*, *fieșcui*, *cineș*, pentru *ci- $\uparrow$ rescu*⁴⁶, iară pentru *rutesu*⁴⁷, *lute* pentru *izeclănu* etc., etc. — nu sînt deloc dovezi despre o dependență, chiar prin intermediare numeroase, a celor două versiuni.

Independența fiecărei versiuni în parte e demonstrată prin divergențele de ordin frazeologic, divergențe care nu pot fi considerate în nici un caz ca remanieri intenționate în versiunea coresiană.

*

Spre a dovedi legătura genetică dintre cele două versiuni românești în discuție, Al. Rosetti reproduce dintr-insele cîteva pasaje asemănătoare sau chiar identice⁴⁸. Ni se pare totuși că asemănarea sau identitatea semnalată nu se datorește faptului că am avea de-a face cu o traducere comună, ci totuși cu traduceri aparte, traduceri servile, din cuvînt în cuvînt, și mai mult sau mai puțin exacte din punctul de vedere al exprimării în românește. Astfel:

F. XIX/6—7: (Coresi) grăia $\uparrow$ ntru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca *la doisprăzēce*

(Cod. vor.) grăila întru limbi și prorocija. Era de toți bărbații ca *pă $\uparrow$ ră la 12*

(Slav.) glāaxo že vŭ ęzyky i prŭrčstvovaaxo. Běše že vŭsěxī mŏžii *Jako* $\sim$ *вн* (după B. Tenora)

F. XIX/11: (Coresi) e sile nu proaste *fēce* dumnezeu cu mâinile lu Pavelŭ

(Cod. vor.) sile nu proaste *făcē* dumnedzeu că mărul lu Pavelu

(Slav.) sily že ne prosty *tvorēaše* bū rŏkama Pavlova-ma (după B. Tenora)

F. XXII/13—14: (Coresi) și eu $\uparrow$ ntru acela časŭ căutaŭu spr-insulŭ. Elu-mi zise: dumnezeu părinților noștri *vrut-au* [sic!] să-i $\uparrow$ telegeți vrērē lui

(Cod. vor.) și eu $\uparrow$ racela čas căutaŭu spri-i $\uparrow$ nsu. Dēci elu-mi dzise: dŏdzeul părinților noștri *uru* se $\uparrow$ ntelegi vrērē lui

⁴⁶ Cf. Al. Rosetti, *Lexicul...*, I. cit., p. 103.

⁴⁷ Id., *ibid.*

⁴⁸ Al. Rosetti, *Limba romină în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, p. 205—206.

(Slav.) i azŭ toĩ časŭ vozzrĕxŭ nanĩ. Onŭ že reĕe mi:

bgŭ oŭŭ našixŭ *izvoli* tĕ razumĕti xotĕnie ego
(*Biblia* slav.-rusă, Sanktpetersburg, 1824).

În cele 9 pasaje „identice“ citate de Al. Rosetti se găsesc mici deosebiri de redare în românește, ca de ex.: (Coresi) „era de toți bărbați *ca la doisprezece*“ — (Cod. vor.) „era de toți bărbați *ca pără la 12*“ (F. XIX/6—7); (Coresi) „scula-se-vorŭ bărbați *grăindŭ*, răzvřřtitu“ — (Cod. vor.) „scula-se-vorŭ bărbați *cei ce voru grăi răzvřřtitu*“ (F. XX/30); (Coresi) „făcătoriuł lucrului, acela *ferecatu e* [sic!] *āntru faptele* sale fi-va“ — (Cod. vor.) „făcătoriuł lucrului, acela *ferecatu āntru făcirile* sale fi-va“ (Ep. Iac. I/25); — (Coresi) „arată-mi credința ta *de lucrulŭ tău*“ — (Cod. vor.) „~ di *lucrurile* tale“ (*ibid.* II/18); Coresi: „vezi credința *ajutorŭ ăste lucrului* — (Cod. vor.) „credința *agŭtă lucrurilor*“ (*ibid.* II/22) etc., ca să nu mai amintim și alte deosebiri în ceea ce privește lexicul, sau mai ales în privința exprimării diferite a modului sau a timpului, despre care va fi vorba mai jos.

Aceluiași servilism în felul de a reda din cuvînt în cuvînt și cu topica slavonă corespunzătoare se pare că se datoresc și „expresii la fel în textul lui Coresi și în Codicele Voronețean“, care după Al. Rosetti nu pot fi datorite hazardului⁴⁹. Ex.:

(Coresi) Pavelu *ācă* lăcui zile până *la voeșŭ*

(Cod. vor.) Pavelu *ācă* lăcui dzile pără *la voe*

(Slav.) Pavel že i ēšte prĕbyvĩ dñi *dovolny* (B. Tenora)
(F. XVIII/18);

(Coresi) Fu *în vremile acĕlē* voroavă nu puțină de cale

(Cod. vor.) Fu *în vrĕmĕa ācā* voroavă nu puțină de cale

(Slav.) by že vŭ vrĕmĕ *ōno, mĭŭva* nemala ō pŏti
(B. Tenora) (F. XIX/23);

(Coresi) *Glasŭ* fu unulŭ delatoți

(Cod. vor.) *urulu glasu* fu delatoți

(Slav.) *glasy bystĩ* edinĩ ot vāsĕxĩ (B. Tenora)
(F. XIX/34).

Nu s-ar putea spune deci că în seria expresiilor „la fel“ nu se găsesc deosebiri și mai ales nu se poate spune că versiunea coresiană reflectă mai bine o exprimare corectă, după cum rezultă din exemplul ultim de mai sus, sau din altele cuprinse în chiar lista dată de Al. Rosetti: (Coresi) „sântŭ la noi *bărbați patru*“ — (Cod. vor.) „sântŭ la noi *patru bărbați*“ (F. XXI/23); — (Coresi) și *auziră elŭ de ce e āntru Hs. Is. credință* — (Cod. vor.) și *audzi elu de credința acĕ ce e āntru Hs. Is.* (F. XXIV/24).

⁴⁹ Id., *ibid.*, p. 206.

Ca probă că diaconul Coresi sau colaboratorii lui au colaționat versiunea românească cu versiunea slavă și au dat o traducere mai apropiată de textul slav, Al. Rosetti citează⁵⁰ un număr de exemple, ca următoarele: (Coresi) „și spune *dělele* sale” — (Cod. vor.) „și spuindu *luclorele* sale” (F. XIX/18), *dělele* reprezentînd termenul slavon, *děla*; (Coresi) „încingeți-vă *mijloăcele* cugeteloră voastre” — (Cod. vor.) „~ *mafele* ~” (Ep. I, Petru, I/13), termenii românești redînd slav. *čresla*. În seria dovezilor în același sens, ni se citează exemple în care Coresi, păstrînd un contact mai strîns cu textul slavon, redă în românește infinitivul slavon prin infinitiv, în timp ce în Cod. vor. ne întîmpină un conjunctiv.

Din acest punct de vedere deosebiriile între cele două versiuni sînt mult mai numeroase și mai tranșante, însă în sens contrar ideii unei „colaționări” presupuse de Al. Rosetti.

Divergențe în privința numărului:

a) singular la Coresi, plural în Cod. vor.: (↑ntru) ↑*văfătură* (muncitoru neștine) — ↑*văfături* (F. XIX/9), (tunse-șb) *capulū* — (tunseră) *capetele* (F. XXIII/18), (să priimiți) *destoiniciia* — (să premescă) *destoinicii* (F. XXVI/18) (de lepădarē amu) *sufletului* (nece unuia de voi nu va fi ~) *sufleteloru* (F. XXVII/22), etc. etc.

b) plural la Coresi, singular în Cod. vor.: (calē ↑naintē) *gloatelor* — *gloateei* (F. XIX/9), (ale sale) *credințe* — (a sa) *credință* (F. XXV/19), *luntrile* — *lu↑ntrē* (F. XXVII/30), (↑ispite cādē-veți↑toate) *chipurile* — *chipulu* (Ep. Iac. I/2), *ispitele sântu ale voastre credință* — *ispita cu a voastră credi↑nță* (*ibid.* I/3), (bogații ↑ntru) *smereniile sale* — (~) *smerenia sa* (*ibid.* I/10), (Iarba și) *florile-i cadū* — *froarē ei cade* (*ibid.* I/11), (credința ajutoriu ăaste) *lucrului* — (credi↑nța aġută) *lucru-reloru* (*ibid.* II/22), (porânci și) ↑*părași* (a cinsti) — ↑*păratulu* (se-l cinstescă) (Ep. Petru, Prol.), *hicleșugurile* — *hicleșigulu* (Ep. I, Petru, I/1) etc., etc.

Divergențe în privința persoanei: (Coresi — Cod. vor.): (frații lepădarâ-se) *notarâ* (↑Siriia) — (de Pavelu ... frații săi desdzise-se și) *nută* (↑ntru Siriia) (F. XVIII/18), [oamenii] *ce vādū și audū* — *carii vādzuși și audziși* (F. XXII/15), *puteți-vă ↑felēge* — *poți ↑felēge* (F. XXIV/11), *priiniți* (lăsăcuni păcatelor) — *preemescă* (F. XXVI/18), (multū) *nemă↑cași jură* — *nemă↑cași fumu* (F. XXVII/21), (bărbaților) *crēdeși* (lu dumnezeu) — *credzu* (F. XXVII/25), *căzu* (↑locu de năsipū lăsară corabiia) — *cădzumu* (F. XXVII/41) etc., etc.

Abundă deosebiriile în ceea ce privește diateza verbelor, regimul unora din ele, modul și timpul, și în sfîrșit și alte forme de exprimare în versiunea coresiană față de cea voronețeană. Pentru problema în discuție aci prezintă interes secundar forma slavonă pe care o exprimă divers cele două texte românești.

Înfățișăm mai jos numai cîteva astfel de deosebiri, culese la întîmplare din materialul de care dispunem: *auzitū ară fi voao* — *firē-și ascu-*

⁵⁰ Id., *ibid.*, p. 207—208.

tindu voi (F. XVIII/14), *să și ȕ trebați sântŭ* — *se ȕtrebari sântu* (F. XVIII/15) *bătură-lŭ* — *și lu băția* (F. XVIII/17), *rugă-se* — *rugându-lu* (F. XVIII/20), *lepâda-se* — *dezdzise-se* (F. XVIII/21) (duhure) *eșia* — (duhurele) *se iasă* (F. XIX/12) (omulŭ) *ȕtări-se* — *ȕntăriia-se* (:luo putere. N. Test. 1648) (F. XIX/16), (mulți de) *credinȕoși* (veniia) — (mulți de) *căți au credzutu* (F. XIX/18), *arseră* (cărțile) — *ardě* (~); (ceia ce) *se adunase* (spre acēlia lucrure) — *adură* (ceia ce era de acēlia lucrători) (F. XIX/25), *prevghiați-vă* — *preveghiați* (F. XX/31) (ce faceți) *plângere* — (~) *plăȕgăȕndu* (F. XXI/13), *sălăsluiiamŭ* — *lăcui-mu* (F. XXI/16), *fusēse noao* (ȕntru Ierusalimŭ) — *ȕumu noi* (F. XXI/17), (arhieriei) *mărturisia* — *mărturisescu* (F. XXII/5), (lumina) *amu vedě* — *vădzură* (F. XXII/9), *zi* (numele domnului) — *dzise* (în numele domnului) (F. XXII/16), *vis-amŭ* — *viu* (F. XXIII/1), (nece u ȕ rău) *nu se află* — (~) *nu aflămu* (F. XXIII/9), *va fi apropiatŭ de elŭ* — *se vor apropia de elu* (F. XXIII/15), *văněză* (amu elŭ) — *sȕetuiră-se* (de elu) (F. XXIII/21), (Clavdie...) *bucurați-vă* — *a se bucura* (F. XXIII/26), *ei să-lŭ ucigă* — *ucisu se fie de ei* (F. XXIII/27), *răspunse* — *răspundia* (F. XXIV/22), (până... ȕnainte față) *să se vază* — (păȕră nu... ȕntre lēte) *pure-i voru* (F. XXV/6), (ce să vȕ) *greșescŭ* — (ceva) *greșitu* (F. XXV/8), *răspunseră lui răspundzându elu* (ibid.), *șe-dě-voi* — *șid-zuŭu* (F. XXV/17), *avură* — *avě* (F. XXV/19), *nu-și mă pricepuŭ* — *nu me precepě* (F. XXV/20), (la demănětă bine) *auzi elŭ* — *audzi-l-veri* (F. XXV/22), *stau* — *stătuŭu* (F. XXVI/6), *ȕapt-amŭ* — *să ȕacu* (F. XXVI/9), (eu) *priimise* — (~) *luaŭu* (F. XXVI/10), *drăcitu-te-ai* — *drăcești-te* (F. XXVI/24), *nu măncasemŭ* — *nemăȕcați ȕumu* (F. XXVII/25), *frănsēră-se* (cărmiilele) — *ȕlăngě-se* (F. XXVII/41), (frații) *auzise* (de noi) — *audziră* (F. XXVIII/15), (ei) *judecară* (mie) — *ȕiudeca* (meȕre) (F. XXVIII/18), *rogŭ voi să vedeți* — *rugăŭ voi să vădzu* (F. XXVIII/20) *să știți că* — *știindu că* (Ep. Iac. I/3), *ispititŭ fu* — *va fi năpăstuitu* (ibid. I/12), (pohtirē) *veri ȕcěpe* (naște păcatŭ) — (pohta) *ȕcepându* (naște-se păcatu) (ibid. I/15 cf. și II/23), (scriptura) *grăiaște* — (scriptura ce) *grăția* (ibid., II/23), *spuse* — *spuȕre* (Ep. Petru, Prol.), *stropitulŭ* (săngele lu Is. Hs.) — *stropirē* (Ep. I, Petru, I/2), *crědeți* — *credzut-au* (ibid., I/20, 21), *lăcuiitorŭ ȕn vēc* — *cela ce lăcuiăște ȕn vēc* (ibid. I/23), *miluiți seți* — ~ *ȕură* (ibid., II/10), *rugămu-vă* — *rogu-vă* (ibid., II/11), *proslăviți* (dumnezeu) — *proslăvi-voru* (~) (ibid. II/12), *infrăna-veri* — *să infrăȕre* (ibid., II/16), *chemați seți* — *chienați ȕusetu* (ibid., II/21, III/9), *se va protivi* — *se protivěște* (ibid., III/1), *ȕură feȕori* — *ȕusetu feȕori* (ibid., III/6), *děde cuvăntu* — *voru da ~* (ibid., IV/5), *să se ivěscă* — *se voru ivi* (ibid. IV/18), (unulŭ cu alaltŭ) *drăgu-luiți-vă* — (urulu alaltui) *supuindu-se* (ibid., V/5) etc., etc.

Din seria cazurilor în care se întîlnesc astfel de deosebiri am citat mai multe, fiindcă mi se par concludente pentru a nu mai admite teoria despre geneza comună a celor două versiuni în discuție. Ipoteza „colaționării” textului maramureșean cu un alt text slavon în vederea pregătirii pentru tipar a versiunii coresiene este, repetăm, cu totul neproba-

bilă. Stîngăciile de exprimare, lipsurile, redarea greșită a sensului unor pasaje la Coresi, deosebirile remarcabile din structura propoziției și a frazei, divergențele de natură topică ș. a., sînt dovezi indiscutabile în această privință.

Și fiindcă principial se admite că divergențele în modul de a exprima în propoziții și fraze același cuprins prezintă o valoare probantă mai mare în privința precizării raportului dintre versiuni diferite,⁵¹ confruntăm un număr suficient de pasaje care să întregască documentarea susținerilor noastre de mai sus. Din comparația de mai jos rezultă, într-adevăr, proporția deosebirilor de tot felul între cele două versiuni ale *Apostolului*:

F. XIX/19: (Coresi) *Până la destul de faptele zice-se fărmațu adunară-le cărțile și le arseră* ⚭ntre toți și *tocmiră prefulu* lorū și aflară argintū cinci ⚭ntunerece.

(Cod. vor.) *Destui de ceia ce făca fărmațe adura-și cărțile și le ardē* ⚭ntre toți și *băgară sama prefului* lorū și aflară cinci ⚭ntunerece de argintu.

F. XX/22—33; (Cor.): Și acmu legatu-sū de duhulū *a mērgē* ⚭Ierusalimū, e ⚭ntru *acēia* [sic] ce mi se va tāmpla nu știu, *ce mai vārtos* că duhul sântu *prespre* toate cetățile mărturisēște *grāindū* că *legare* și scārbi *mā aștēptā*.

(Cod. vor.): Acmu legatusu cu duhulu *de viū* ⚭ntru Ierusalim și nu știu ce mi se va tă⚭pla ⚭ntre-ānsu, e ⚭ *sā cumu* duhulu sântu *pri⚭u* toate cetățile mărturisēște și *grāiaște* că *legături* și scārbi *me* ⚭re *aștiap-tā-me*.

F. XXI/22—25: (Coresi): *Amu tuturoru se cade nāroadele sā se adune auzindū* amu c-ai venitū. *Ce ačasta amu sā faceși grāimū*. Sântū la noi *bārbați patru, rugāciuni au de sine. Cu aceia te* ȳa de te curățēște cu nușii. și *vii la ei, de sā-ți tunzi capulū, și sā* ⚭felēgā toți care-i sântu ⚭vāțați de tine, că *nemicā nu ȳaste*, ce sā lācuești și ⚭suți lēgē sā *ferēști*. E de ceia cē-u crezutū *de⚭ limbi, noi sā tremētemū judecatā, nemicā așa sā nu vēghe lorū*, trecāndū sā se fērēscā sine de *comāndarē bolnavilorū* și de sänge și de necatū și de curvie.

(Cod. vor.): *Totu gintulu cade-se a sē-⚭dura. Audzit-am* că verit-ai. Și *grāimu cumu ačasta* se faceți. Sântu la noi *patru bārbați* și rugāciuri au de si⚭re. *Aceia-i ȳa* și te curățēște cu rușii și *te blagosloviaște* cu ei *cumu se-ți tundzi capulu și voru* ⚭ntelēge toți că *nemicā nu sântu ciale* *ce spre ti* ⚭re au audzitu, ce lācuești ⚭nsuți lēgia *ferindu*. De ceia ce au credzut *limbile și noi* *ȳudecāmu, dēci tremisemu, cum* *nemica acialē* se vēghie, ei trecāndu se fērēscā și si⚭re de *cumāndari* și de sänge și de *necăturā* și de curvie.

F. XXIII/30: (Coresi): Spusu-mi fu mie ce *fārecarā spre acelū bārbatū* iudeii.

(Cod. vor.): Spusā-mi fu mie *fārecarē bārbatului* cīa ce *vrurā* iudeii.

⁵¹ Cf. G. Cuendet, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gothique, arménienne et vieux slave des évangiles*, Paris, 1929, p. 2, după B. Cazacu, *Notes de lexicographie et de morphologie roumaines*, în „Bulletin linguistique”, XII (—1944), p. 70.

F. XXIV/4: (Coresi): Ce $\uparrow$ să nu mai vârtos a osteni tine, rogu-te auzi-ne noi $\uparrow$ ntru scurtêțele blândêțelorî tale.

(Cod. vor.): Ce se nu mai rutes ustenescu-te ti $\uparrow$ re. rogu-te se ascuîți tu noi $\uparrow$ ntru scurtu cu ale tale blă $\uparrow$ dêțe.

F. XXVII/42: (Coresi): Voinicii sfêțul fu de legații să ucigă, de nimê notândû să nu fugă.

(Cod. vor.): E svêțulu voiniciloru fu, cumu se ucigă fuglii, se nu nești $\uparrow$ re noate, se scape.

Ep. Iacov, III/4—9: (Coresi): Adecă corabiîa câtû fiindû și de îute vîntu, o adăpostimî, $\uparrow$ ntorcîndu-se cu mică cîrmișă cumû va vrê să o pornescă dereptêz-o; așa și limba, mică bucățê și foarte laudă-se. Iatâ puînelû focû și câtâ fire arde. Și limba frumsețe-i dereptiei. Așa limba despuîndu-se $\uparrow$ ntru mădularile noastre, spurcă totû trupulû și aprinde $\uparrow$ prejurulû născutului și aprinzăndu-se de la Gheenă. De toată a făptura iară și pasări, gadine și pești, ustenescu-se și mu $\uparrow$ cescu-se de firê omenescă, e limba nimê nu o poate de oameni muîa, să nu se fie amu rău, ce e plinû de veninû moartê purtătorî.

(Cod. vor.): Adecă amu și corabiile atâta fiindu și de izîacîianu vîntu găsîte și se întorcu de mitiutîa cîrmitoare a dereptătorîului, încătru o va din străminare, așa și limba, mitiutelu mădularîu îaste și foarte se laudă. Adecă puînu focu câte lucrure arde! Și limba e focu, frumsîațê nedereptăției. Așa și limba rădecă-se întru trupulu și pâlêște împregîurulu născutului nostru, pâlîtu de gheenû. Toată firê fieriloru și pasăriloru, gadineloru și peștiloru ustenescu și muncescu-se cu firê omenescă, e limba nime $\uparrow$ re nu o poate dela oameri munci, neîrîutu amu reu, plinră e amu de verirulu omorului.

Ep. Petru, Prol.: (Coresi): Pre zeu, Pătru celora de $\uparrow$ tru răsîiratulû îudeilor ce fură botezați, scrise tremêtere învățatură. După ce amu de îudei crezură învărtosă ei. Și întăîu amu spuse și arătă, ca așa îaste întru Hs. credință ce de proroci vesti-se și acelora vestitû fu sângele lui izbăvire. Că acêia limbilor dulce vesti-se tuturor, ce $\uparrow$ tru acêia jeluescî îngerii câtû să se plăce a vedê. Dêcia sfătui-se destoinici chemariei a vie. Porânci și împărați a cinsti muierilor și bărbaților o mindrie vestindî. Și de năravure învăță neșchiî, semnândû că și $\uparrow$ tru îadû fu dela domnul propovedire, spăsenie și înviere, de și ainte a morților înviere și a se judeca cu trupul, dulce dată înviere prêîindû; că sfârșitul atotû apropie-se și trebuîtul tuturor gata să fie, că cuvîntu e să se dê în județu. Și așa sfârșaste-se tremesul lui.

(Cod. vor.): Pătru, amu întru îudeii ceîa răsîiniții [pt. răsîipiții] ce au fostu crești $\uparrow$ re scrie tre/me/sură $\uparrow$ vățăloare. Că amu di $\uparrow$ îudei credzură și-i învărtosa ei. Dêci $\uparrow$ ntăîul spu $\uparrow$ re și cice că clăia ce e în Hs. credință, de proroci vesti-se și de ei vestită fu, cu sângele lui izbăvire, că și cu aceîa limbilor bi $\uparrow$ re vestiră-se toate, $\uparrow$ ntru îale jeluescu și îngerii a se pleca. Dêci svetuiăște dostoinicu chematului se vie. Și gice $\uparrow$ păratul se-l ci $\uparrow$ nstescă, muerilor și bărbaților uo mândrie vestiaște. Și de năravure čartă puînu și sêmîa ca și $\uparrow$ ntru [i]adu fu dela dnul spu $\uparrow$ rere, sp[ă]s[e]nie și $\uparrow$ viere și ceîa ce ainte au murit $\uparrow$ vie-voru și

giudeca-se-voru cu pelița, cu bu-^{pr}ătăția învieriei, pr^{re}b^{re}b^{re}ndi-vor, că sfârșitul tuturor apropie-se. Opu ȳaste tuturoru gata a fi, cum se de cuv^{re}ntu giudefului. Și așa sfârșește tremeter^{re}.

Ep. I, Petru, II/11—12: (Coresi): *Pr^{re}iubiții, rug^{re}amu-vă ca veniții de laturi oaspeți, feriți-vă de pohtir^{re} trupului ce voinicesc^{re} (=luptă) spre suflet^{re}. Viața voastră să aveți bună ^{pr}ntru limbi, de să v^{re}ă d^{re}c^{re}ția clevetire voi ca răti, derept^{re}ă bune lucrure văz^{re}nd^{re}, proslăviți dumnezeu ^{pr} zioa socotireei.*

(Cod. vor.): *Dragii miei, rogu-vă ca veniții și striinrii se feriți-vă de pelișteile pohtiri, c^{re}le ce voinicescu spre suflete. Viața voastră aib^{re}ndu bunr^{re}ă ^{pr}tru limbi, cumu de ȳa se cleveti^{re}asc^{re} voi ca rei făc^{re}ători, din bunre lucrure văz^{re}nd^{re} și proslăvi vom dndzeu dzua certariei.*

Ep. I, Petru II/23—24: (Coresi): *Cine-l^{re}, ocăria, el^{re} nu-l^{re} ocăria, e de chin^{re} nu pregetă, ce pridădi-se județului derept^{re}; ce păcatele noastre ^{pr}susi i le rădică cu trupul său spre lemn^{re}, de de ^{pr}tru păcate să ne scoafă, dereptăției să viem^{re}, ce cu ale lui rune vindecă-ne.*

(Cod. vor.): *Cela ce ocaritu nu ocăria, chinuindu nu se lăuda, pridădi-se giudețului dereptu cela ce păcatele noastre ^{pr}nsusi rădică spre trupulu său spre lemne, cumu se de păcatu părăsimu-nă, și cu dreptate se viemu ce cu ale lui v^{re}ătmături vendecatu-vă.*

Ep. I, Petru, III/2—4: (Coresi): *Socotiți-vă cu frică curată viața voastră, întru ac^{re}ia ce ȳaste nu de ȳară impletite în p^{re}ăr^{re} și înv^{re}alte cu veșminte cămăș^{re} înfrămsefate, ce ^{pr}ntru furișului inimiei omului ^{pr}ntru neputredire bl^{re}nde și tăcutele duhului ce ȳaste înaint^{re} lu dumnezeu multă preț^{re}.*

(Cod. vor.): *Socotiți cu frică curată viața voastră, cu ce ȳaste nu cu ^{pr}pletiturile părului de pre a^{re}ară și cu podoabele aurului sau cu frumuseț^{re} veșmentelor ce cu ascu^{re}să ^{pr}remă omu ^{pr}ntru nerugi^{re}ă bl^{re}nda și tăcuta duhului c^{re} ce ȳaste ^{pr}ntre dumnezeu multu preț^{re}.*

Ep. I, Petru, III/6—7: (Coresi): *Ca Saara asculta Avraam domnu-și acela chema, ei fură fec^{re}ori dulce făc^{re}ători și netem^{re}ându-se de nece o frică și bărbatu așa împreună să vie după înțelep^{re}cuni. Că neputință e vasului mueresc^{re} a-și da cinst^{re}, și ca dob^{re}ânditorii a dulceției viață nescurt^{re}ându-vă rugăciunile voastre.*

(Cod. vor.): *Ca Saara asculta Avraamu dumndzeu acela chem^{re}ându c^{re}ia ce ei fusetu fec^{re}ori, bi^{re} ^{pr}re făc^{re}ându netem^{re}ându-vă de nece uo frică. Bărbații așid^{re}ere depreună viindu după înțelep^{re}c^{re}uri că mai netare e vasulu muerescu d^{re}ndu-i ci^{re}aste ca ceția ce s^{re}ntu depreură dob^{re}ânditori, burătației ei vi^{re}ăte ei, se nu scurte-se rugăciurile voastre.*

Ep. I, Petru, III/8—9: (Coresi): *Sfârșitul ce e a tot^{re} o m^{re}ndrie, ce v^{re}ă e dat^{re} frății a v^{re}ă ȳubi; milosărzi plecați și înțelep^{re}ți, nu dareți rău derept^{re} rău sau dosadă derept^{re}ă dosadă, ce dosp^{re}iți a [bl]ago[slo]vi, știți că spre ac^{re}ia chemați sefi de bl[agoslo]venie să dob^{re}ândiți.*

(Cod. vor.): *Sfârșitul^{re} toți ^{pr}ntru ura m^{re}ndrie plătitori frății ȳubit^{re}orii miluitori supuși ^{pr}nțeleg^{re}ători, ned^{re}ătatori reu dereptu reu sau ^{pr}putare dereptu ^{pr}nputare ^{pr}apoi bi^{re} ^{pr}re c^{re} v^{re}ănt^{re}ându știindu că spr-ačasta chemați fusetu. Cumu se blagoslovenie dob^{re}ândiți.*

Versiunea coresiană prezintă incontestabil, din punctul de vedere al exprimării, pe alocuiri, calități față de cea voronețeană. Adesea însă ea atestă, după cum s-a văzut și din citatele date mai sus, deficiențe în privința acordului.

F. XXI/3 (Coresi): Și ȁtrămă, vă ȁslămu-ne, scorni-se ȁChipru și lasă-lă elu de a stăȁga.

(Cod. vor.): ȁtrămu de vă ȁslămu și nă apropiem de Chipru și lăsămu-l elu de a stăȁga.

F. XXI/14 (Coresi): Nu se supuse... tăcumu. Ziseră [Pavel]: voia domnului să fie.

(Cod. vor.): Nesupui ȁdu-se elu, tăcumu și dzisemu: voia domnului se fie.

Ep. Iacob, II/12 (Coresi): Așa grăiți, așa și faceți, că lăgă slobodă va județu să priimescă.

(Cod. vor.): Așa grăiți și așa faceți, cum lăgă slobodziloru celora ce voru giudețu să preemescă.

(Slav.): Tako glite i tako tvorite ȁako zakonom xōtašte sȁ priȁti. (B. Tenora).

(Biblia, 1938): Așa să grăiți și așa să lucrați, ca unii care vor fi judecați prin legea libertății.

Foarte numeroase pasaje din versiunea coresiană sînt confuze:

F. XXII/22—23: (Coresi): Ia de pămîntu, de e așa nu se cade a vie ȁtru strigatulă, și scuturându-șb veșmintele și prahulă aru ȁcându-șb ȁvăzduhă...

(Cod. vor.): Ia despre pămîntu ceta ca acela, că nu i se cade a vie, și strig ȁdu ei și lepădăndu-și veșmentele, pulbere vărsăndu spre văzduhu...

F. XXIII/33—34: (Coresi): E ceia ȁtrară ȁChesaria și dederă cartă ce era tremis lu ghemonu tremisa și ȁntrebă de carele ȁinută ȁaste. Și știu că de ȁChilichia-să.

(Cod. vor.): Iară ceia e mērseră ȁtru Chiesariia dēteră cartia lui ghiemonu, ȁraintia lui puseră și Pavelu. Dēci numără ghiemonu cartia și ȁntrebă, di ȁntro care despus ȁaste. Și știu că di ȁChilichia ȁaste.

F. XXVI/13: (Coresi): Văzui, o ȁpărate, de ȁceriu, mai vartos lumi-năndă de soarele, eși-mi lumină răsări.

(Cod. vor.): Vădzui, ȁpărate, de ȁn ceriu, mai vartosu de lucoarē soarelui, ȁuo-mi străluci lumi ȁră.

Ep. Iacov, II/6—7: (Coresi): Voi ce ocărăți mișei, și aceia tragu-vă la județe; de nu aceia hulescă bunulă numele ce e zisă spre voi.

(Cod. vor.): Voi ocăriți mișelulu, au nu bogații nevolnicescu voi și aceia vă tragu spre giudecătoare și au nu aceia hulescu buȁrul nume ceta ce e numitu spre voi.

Aceeași versiune coresiană ne dă o traducere greșită, în opoziție cu versiunea voronețeană. Iată cîteva exemple (cf. și mai sus):

F. XXI/9: (Coresi): Acelora [este vorba de Filip!] era fete patru. Prorocia.

(Cod. vor.): Și acela [Filip] avē patru fete vārgure prorocindu.

Ep. I. Petru, IV/3 (Coresi): Destulu *ne e amu nouo ce n-amă petrecută* a a ii vieției, voia limbilor făcându în grazde (= din belșug) antru pohtiri antru beție, antru cimpoaelor glasure, antru băuturi, antru necurăție, slujbele idolilor.

(Cod. vor.): Destulu *e noao ceia ce au trecutu anii viației voia pagăarilor a face*, anblându antru măniciile lor, antru pohtiri antru beții, antru glasurile ciapoilor antru bărbăteștile strature, antru multă beutură, antru necurăție ale idolilor slujbe.

Mai cităm un singur exemplu, de topică divergentă:

F. XIX/12: (Coresi): Și spre lăngezi ducă de sudorile lui de capă ce ștergă-șb, cu mănăștergura și vindeca-se ei de nevoi. Și duhure hitlêne eșia de atrânși.

(Cod. vor.): Și spre lăngedzi purta măreștergura de sudorile greșeei capului, a se vindeca ei de lăngori și cum duhurele celiă hiciłanele se iasă di atrânși.

Concluzia care se impune cu necesitate în urma confruntării unui mic număr de pasaje comune din cele două versiuni — exemplele ar putea fi, fără nici o greutate, încincite! — este aceea întrevăzută odinioară de Gr. Crețu⁵² pe baza comparației unui singur verset: între textul lui Coresi și cel din Codicele Voronețean nu există nici un raport de dependență. Ambele reprezintă copii după traduceri independente. Probe în plus față de cele înșirate mai sus vor rezulta și din comparația pe care o facem mai jos cu versiunea Gaster a *Faptelor* și *Epistolelor* apostolilor

II. Raportul dintre versiunile Gaster, coresiană și voronețeană ale „Apostolului“

În paguba științei asupra începutului scrisului românesc, după ce aproape un sfert de veac importanta versiune Gaster, tipărită pe la 1895 a fost ținută sub obroc, ea a fost neglijată de cercetători și după ce, în 1929, a fost pusă în circulație. Această versiune de interes excepțional, fiindcă denotă strădania vechilor traducători ai noștri de a găsi cuvîntul sau expresia cea mai potrivită spre a reda cuvîntul sau expresia străină din original, înățișează tehnica întocmirii vechilor noastre traduceri precum și libertatea de a proceda, pe care unii traducători și-o îngăduiau.

Avem indicații suficiente că textul Cod. Gaster este o copie de la începutul secolului al XVII-lea după o traducere din secolul al XVI-lea. Aceste indicații ni le dau înainte de toate inadvertențele de ordin grafic, apoi numeroasele dublete de ordin fonetic care abundă de la un capăt la altul al textului, precum și omisiunile din text.

În ediția pe care ne-a dat-o Gaster, apar în paranteze, numeroase variante fonetice și mai ales dublete lexicale (notate în paranteză prin b.), sau chiar triplete, (notate prin c.). Din păcate nu putem avea în față

⁵² Gr. Crețu, *Inițial Praxiu sau Apostol românesc*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, II/V, București, 1885, p. 47.

manuscrisul editat, spre a ne putea clarifica asupra sursei variantelor, adică nu știm dacă variantele fonetice sau lexicale sînt scrise de aceeași mînă, sau de alta, ulterior. Nu știm dacă copistul n-a transcris cumva, comițînd, în mod inconștient, unele erori grafice, ciorna unei traduceri mai vechi, nedefinitivate încă, în care figurau dubletele fonetice și mai ales lexicale, acestea din urmă rezultate poate din consultarea unui glosar slavo-romin. În acest caz traducătorul s-a abătut — în privința fonetismului — de la norma limbii scrise, proprie textelor nord-ardelene, maramureșene și nord-moldovene, încercînd să transpună textul slavon în graiul regiunii sale. I-au scăpat totuși, sub influența textelor rotaci-zante cîteva cuvinte care prezintă fenomenul rotacismului.

Fiindcă manuscrisul din Cod. Gaster este cu totul necunoscut, schițăm aci unele particularități ale lui.

În Cod. Gaster constatăm numeroase erori de grafie.

Cităm cîteva din cele mai caracteristice.

Găsim *d* pentru *t*: *vănd* (= vânt) (F. II/2), *sănd* (II/7), *dămăduise* (III/11), *bădură* (V/40), *mănduire* (VII/25), *toade* (XXVI/2), *depărdară* (XXII/19) și invers, *t* pentru *d*: *te* (= de) (XIX/20); *c* pentru *g*: *să-l uică* (XIII/28) și invers, *g* pentru *c*: *log* (XXI/28); *č* pentru *ğ*: *čudeca* (VII/7), *cenuchele* (VII/60) și invers, *ğ* pentru *č*: *ğuingi* (= ciungi) (XIV/12), *puternig* (în loc de *puterniğ*) (= puternici) (XXV/5); *u* pentru *f* (X/34), care toate sînt erori grafice ce s-ar putea atribui unui copist străin, sas: *vătrie* [b. *țățarie*], după cum arată și corectura din paranteză; *p* pentru *b*: *răbdare* (XVI/3). De altele tot unui copist străin i se pot atribui și erori (nu numai grafice) ca: (durerile) *moorŕti* (= morții) (II/24), *invățătura* (II/42), *la besëreca* (III/1), *de sët mîiei* (= de semînț:-i) (IV/36), *auziară* (= *auziia* + *auziră*?) (V/11), *toat nărodul* (la Coresi *toate gloatele* (VI/5), Corniliile (= Cornilie) (X/25, 30, 31), *loaoră* (= *luară*) (XI/10), *scoaas* (= *scoas*) (XII/17), *moarŕti* (= morți) (XIII/30, XVII/31), *oam* (= *om*) (XVI/1), *putrêge* (= *pêtrece*) (XVII/24), *voaștri* (XVII/28), *voaștru* (= *vostru*) (XVIII/6), *l-au scoas* (XXIV/7) etc.

Pentru a înfățișa inadvertențele grafice (și fonetice) ale textului, cităm: *totlor* (ibid. II/39), *tutlor* (ibid. III/18), *tutlor* (ibid. IV/10) *totror* (XVI/32), *tutror* (XX/26), *totoror* (XX/37).

Cîteva aspecte de ordin fonetic ne indică, alături de unele elemente lexicale, cu aproximație, regiunea unde s-a făcut traducerea textului, respectiv regiunea de origine a copistului.

Înainte de toate constatăm apariția unui *ă* în loc de *e* după *d*, particularitate proprie graiului crișean: *dă* (= de) (IX/18), *dășchis* (V/23), cf. și (XII/14 alături de *deșchise* (V/19, VII/56), *deșchise* (VIII/32, X/34); *să dăpărtă* (XIX/9), *dăzgleră* (V/40, cf. și XIII/25); *ă* înainte de accent apare uneori ca *a*: *desfățără* (II/46), *macar* (V/15) alături de *măcară* (IX/2), *îmbracate* (XIII/50), *radică* (XII/7); în *să loam* (= *luăm*) (XX/13) avem o particularitate veche nord-ardeleană de conjunctiv prezent, atestată și în Ms. de la Iend: *se iertam*, *se ne îmbrăcam* (și reprezintă forma etimologică „corectă” a persoanei I plural a indicativului prezent: *lêoamus*); -e după labială apare ca *ă*: *jidovăscu* (V/2, VII/42) alături de *jidovesc* (VII/23); tot astfel după *s*: *căzusă* (I/18), *să dusă* (VIII/27), *să tămplasă* (V/7) alături de *zise* (ibid.); după *z*: *dumnezău* (II/39; cf. și VII/40) alături de *dumnezeu*; după *ș*: *sădă* (II/3, III/10 etc.), *înșălără* (IV/25), *șărbilor* (IV/29, VII/7); -e neaccentuat trecut la *i*: *gricește* (II/11), *tribuia* (II/45, IV/35); -ca după labiale, după *r*, *s*, *ș*, *z*, *f* apare redus uneori la *a*: *să margă* (XXVI/6), *tocmală* (III/21), *lipască* (IX/25, X/28) alături de *răsipescă* (XIX/27); *părăște* (XXII/30), *sara* (XXVIII/23), *să asamănă* (XIV/10), *ceșaste*, *leșaste* (II/9), *arbinășaste* (II/11) — după *s* apare uneori *i* în loc de *i*: *simbăta* [b. *sămbăta*] (I/12), *simbetele* (XV/21), *singe* (II/19) alături de *sînge* (II/20), *sintem* [b. *sântem*] (XIV/14); fonetismul *măinile* (XX/34), *măine* (Jacob

IV/13) apare alături de [b. *mănille*] (XXIV/7), *mănule* (XXVIII/19); — textul atestă fonetismul vechi în *nu mântireț* (Jacob, III/14), formă analogică după pers. I a ind. prez.; după *z* un *i* apare uneori ca *ă*: *zăsă* (I/9), tot așa după grupul *str.*: *străgăind* (XIX/34); — *i* final șoptit care a produs muieră lui *m*, *n*, *t* (în grupul *șt*, *r*, *f*, *z*, *ș* a amuțit cu totul, pierzându-se uneori și timbrul muiait al consoanelor anuntite), *și-m fiț* (II/8), însum (X/26), dați-m (VIII/19), (redări grafice ale unui copist străin): (ei sânt) plin (de vin) (II/13), *prietin* (dragi) (X/24); în *arăpeșt* (VIII/27), *goneșt* (IX/4) alături de *gonești* (IX/5), *acest bărbat* (I/21), *dobândeșt* [b. *agonisești*] (VIII/20) avem de-a face tot cu erori de grafie ale unui străin; *ceruluț* (I/3), *cer* (X/16) alături de *cerțul* (VII/56, X/11), *hrănilor* [b. *hrănilorțul*] (XIII/1), *vrăjitor* (XVIII/6) alături de *vrăjitorțul* (XIII/8), *îț* (I/1), *aț* (I/4), *asteptaț* (ibid.), *aveț* (I/5) *știț* (I/7), *bărbaț* (I/10), alături de *bărbați* (II/14) etc., etc.; *vez* (IX/17), *solz* (IX/18), *să vez...* *să auz* (XXII/14); *mincinoș* (VI/13), *carele-ș de inș* (II/3) alături de *inși* (II/6) etc., etc.; — diftongul *ya* (> o: *va lo* (= lua). Jac. (II/13); — fenomenul rotacismului: *creștiri* (F. XIX/30), *veretș* (VII/53), iar prin analogie și *ociure* (= *ocine*) (VII/5); — formele cu *ș* sînt mai dese decît cele cu *j* în exemple ca: *șos* (I/18, II/19), *înșungheare* (VIII/32), *șururire* (I/4, 33) alături de *junghiere* (Jac. V/5), *putrejune* (F. II/27), *junghie* [b. *șunghie*] (X/13). Constatăm o întrebuițare destul de frecventă a formelor iotacizate, ca de ex.: *să împarță* (I/4), *să sloboză* (III/13), *să tinză* (IV/17), *să-i trimiță* (XI/29, XV/23), *să scoață* (XII/6), *să auză* (XII/13, XIII/17), *să creză* (XV/7), *mă ceiu* (= *mă cer*) (XXV/11) etc.

Textul Cod. Gaster nu reflectă particularități fonetice proprii unui singur grai, ci mai multora, iar pe lângă acestea și particularități care presupun un copist străin. Se pare că traducerea originală a fost făcută în secolul al XVI-lea în nord-vestul Ardealului și a fost copiată în nordul Moldovei, cu adăugiri de ordin lexical și cu mici modificări de ordin fonetic în secolul al XVII-lea.

Ceea ce constituie o trăsătură caracteristică a textului Cod. Gaster sînt foarte numeroasele traduceri duble sau chiar triple, juxtapuse ale unui cuvînt sau ale unor expresii.

Uneori cea de a doua traducere este doar o variantă fonetică sau morfologică a aceluiași cuvînt, sau o variantă de exprimare sintactică prin adăugarea sau substituirea unei prepoziții: *cu ruga și întru rugare* [b. *cu rugă și cu rugare*] (F. I/14), *junghie* [b. *șunghie*] (F. X/13), *săboară creștinești* (b. *săborul creștinesc*) (F. XIX/21), *șu'la șlire* [b. *șu șlut*] (XIX/17), *dumnezăi voștri* [b. *dumnezău vostru*] (F. XIX/37), *nevoe ne caste noao* [b. *cu nevoe*] (F. XIX/40), *dēcă-l aduseră* [b. *deca șu adus*] (F. XXVI/7) etc. Din cazuri ca acestea și din altele mult mai numeroase despre care va fi vorba mai jos, rezultă că ne găsim în fața unei traduceri nedefinitivate încă.

Interesant este, în sfîrșit, Cod. Gaster prin intenția de a schimba unele fragmente de text prin uzul unor termeni cu o semnificație legată de actualitatea vremii și mai cunoscuți. Astfel *argintu și aură* (nu e la mine) din versiunea coresiană, apare redat în Cod. Gaster prin *aur și argint* [b. *galbeni și taleri*] (F. III/6); *boiarii* (= *judêțele* la Cor.) (F. IV/5); *străjarii* [b. *păzitorii*; cf. și la Cor., F. V/23]; *hotnogul* (= *sutașul* la Cor.) (X/1); *părcălabul Serghie* (= *antipatū* la Cor.) (F. XIII/7); *divan* (b. *săbor*, la Coresi *gloată*) (ibid. XVIII/7); *căpitanului* (= *mișarului*, la Coresi, *mișășului*, în Cod. vor.) (F. XXIII/15); *argaș* (pt. *arcas*;

în Cod. vor. săgetători) (XXIII/23); *Filich părcălabul* (= *Filicu ghiemonu*) F. XXIII/24, 39); *ținut* (= *despusu* în Cod. vor., F. XXIII/34); *dascali* (= *învățători* la Cor. și în Cod. vor., Jac. III/1 etc.). Dar tendința de a localiza acțiunea biblică în regiuni mai cunoscute ne-o oferă și următorul pasaj pe care-l punem față în față cu fragmentul corespunzător din versiunea coresiană:

Coresi

„Și cumă auzim *acmu cineș* cu a lui limbă a noastră întru carē-mū născutū parthēne și midēne și elamite și cine vīa antre răuri, antru iudei și Capadochiā, Pontū și antru Asiā, intru Frighia și Pamfiliā, antru a Egiptului partē Liviei și Pochiririi și veniții și rimlenii, iudeii și veniții critēnii și arablēnii“ (F. II/8—11).

Gaster

„Și cumu-i auzim noi căte pre unul în limba noastră grăind întru acēu ce nē-m născut, sārbește [C. ceșaste și leșaste și nēmfește] și ca cecu ce petrec în Mesopotamia între aleși în iidovi și în Capadochiea, în Pontū și în Asia în frānci și spani, în Eghipt și în laturea Liviei și ceea ce-s după Kirinei și ca rimlēnii ceiea ce veniea și cu iidovii cei nimerniē, gricește și arbănășaste.

În alt loc, *țara haldeilor* (de la Coresi, F. VII/4) e numită (în Cod. Gaster) *țara turcăscă*.

În versiunea Gaster constatăm omisiuni față de cea coresiană.

Coresi

- F. II/28 (ms.): Spusu-mii de calē de viață și *implē* și-mā de veselie cu *țafa ta*.
 F. IX/15: *Zise cătrā elū domnulū*: pasā, ca vasū alesu-mi țieste acesta
 F. IX/27: Varnava... spuse lor cumū pre cale vāzu domnul și cumū grāi lui și *cumū intrā în Damascū, cuteza de numele lui Is*.
 F. XIV/17: Și acēstē grāindu-le și abiā-i contenirā ei gloatele să nu comānde lor. *Plecarā-se după ei nāroadele* și duserā-se cineș pre la sine.
 F. XV/8: De inimi știutorū dumnezeu mārțurisi lor și *dēde lor d[u]hul sf[i]ntū ca și noao*.

Gaster

- Ce spuseș calē viefi*
 Pas că vas ales țieste acesta
 Varnava... le spuse cumu a vāzut pre d. pre cale și cumu e-au grāit lui Is.
 Și acēstē grāind abiea-i opri nāroadele să nu-i ținghie pre înși. Ce să duserā careleș p-acasă.
 Știutor limbilor au mārțurisit lor duhul sfint cum și noao.

În versiunea Gaster constatăm elemente în plus față de cea coresiană (și voronețeană).

Coresi (Cod. vor.)

- F. I/1: *Țăiū feč* cuvāntu de toate, o Teofilē

Gaster

- De demultu *îț* feč cuvānt de toate, o *îubitor de d.*, o Teofilē

F. I/7:	Și zise cătrânșii	Iar <i>sfinșiea</i> sa a zis cătrân dinșii
F. I/8:	Luați putere duiului svântu pre voi	Priimiți putere duiului sfânt <i>ceea ce va pogorâ</i> spre voi
F. I/15:	Stătu Petru în mijlocu de ucenici și zise	<i>Se sculă</i> Petru...
F. IV/25:	Ce cu d[u]hul sfintu ce cu rostul lu D[a]vidu fečorului tău ziseși: derep ce apruora-ră-se limbile și oameni vâ-țându-se deșartelor.	Cē-i zis cu d[u]hul sfânt pre în rostul lui D[a]vid <i>părin-telui nostru</i> , voinicului tău: pentru ce incetiră limbile [b. înșălără] și oamenii sâ invățară întru deșart
F. IX/5:	Eu sântu Is. <i>nazarēninul</i> cela ce tu mă gonești	Eu sânt Is. cela ce niă go-nești, <i>ce cu nevoe-ț va fi să calci în simșeoă țăpiei</i>
F. IX/28:	Și era cu nușii ȁler[u] s[a]-limu și ȁdrăznița de numele domnului Is.	Și era de umbla cu dinși și <i>eșiea</i> în...
F. XII/12:	Socotița să vi ȁe ȁ casa Marinee, muma lui Ioannu	Și <i>mulțumi Petru lui d.</i> și veni în casa Mariei, maicii lui Ioan
F. XV/19:	Dēci eu judecū de ȁ limbi ȁ toarcere cătră dumnezeu	Pentru acēea eu zic [b. ġu-dec] <i>nu supăraret</i> pre ceea ce s-întoarcă [sic!] din limbi cătră d.
F. XIX/35:	Spre despusu fiindu atăla mare și Artemidei; — (Cod. vor.:) Spre despusu fiindu mariei Artemide	Să fie de cinste [b. de a slu-jirē] marei <i>doamnei</i> Artemida
F. XXIII/26:	Clavdie Lisie cestuția, țito-rul și ghemonulă Filicu, bucurați-vă; (cf. și Cod. vor.) etc., etc.	Clavdie <i>ce i poricla</i> Lisie, ġupănuului <i>părcălabului</i> Filih... închinăciune [b. bucu-rie]

Versiunea Gaster prezintă greșeli de traducere sau de altă natură față de cea coresiiană (și voronețeană):

Coresi (Cod. vor.)

Gaster

F. II/29:	Muri și îngrupat fi și mor-mintul lui ȁaste ȁntu noi (Cor., ms.)	<i>N-au murit și au fost îngro-pat și groapa lui...</i>
F. XI/12:	Mērseră cu mine șase frați	~ <i>șaple</i> frați
F. XIII/21:	... fiul lu Chisu	... fečorul lui Ichis
F. XVII/18:	... cu nusulū Prischila (cf. și Cod. vor.)	... cunoscu <i>Pre chila</i>

F. XXII/5: Tremesû priimise câtrâ frați și Ȧ Damascû mergě să aducă acei căți era legați, în Ierusalimû să se muncescă; — (Cod. vor.) Carte luaiu spre frații ceia di Ȧntu Damascu, și merě, cumu cinre voiu afla acie, legați se-i aducu Ȧtru Ierusalimû, se-i muncească etc., etc.

Carte am loot câtrâ ceia ce petrecě, mergănd la fraț in Damasc să aduc pre ceia ce era acolo legaț, în Ierusalimû, ca să muncescă.

O interesantă și — mărturisim — neașteptată eroare (— de tipar, în cazul textului coresian; de grafie în cel din Cod. Gaster —) este: (Coresi) *pururě* — (Cod. Gaster) *cururě* (F. XIII/25), pentru *curerea* (= lat. *cursum*) = calea.

*

Fără a lua în considerare restricțiile de care a ținut seamă Al. Ro-setti⁵³ (adică traduceri mai corecte, influența termenului slav etc.), restricții valabile numai dacă se admite din capul locului dependența unei versiuni de cealaltă, e necesar să procedăm la confruntarea lexicului din versiunea coresiană cu cel al celorlalte versiuni.

Folosind texte corespunzătoare, expunem întâi elemente lexicale din versiunea coresiană asemănătoare sau identice cu cele din versiunea voronețeană, dar deosebite de cele din Cod. Gaster*. Din ele rezultă numai aparent dependența uneia din versiuni față de cealaltă.

Coresi	Cod. vor.	Cod. Gaster
aciȦ (F. XVIII/19)	acie	acolo
antipati (F. XIX/38)	~	părcălabi [b. șoltuji]
besedui (F. XXIV/26)	~	vorově
besěreca (F. XX/28; fac. Prol.)	~	săborul
cumândări (F. XXI/25; cf. și XV/20)	cumândari	praznicile bozilor [b. jărtvele bozilor, ȡungherile bozilor]
corabnicii (F. XXVI/30)	~	corăbiȦrii
curăndû (a auzi) (fac. I/19)	curundu	(oni) serghes (la auzit)
delungă-se (XIX/9)	~	să depărtă [b. să duse]
despusû (spre ~) (F. XIX/35)	~	cinste [b. de a slujire]
despusul (F. XXVI/18)	~	purtăre
după (doi ani) (F. XIX/10)	~	pân în (doi ani)
elinii (XVIII/17; cf. și IX/29)	elenii	păgânii

⁵³ În aceeașă privinȦ este interesantă o notă marginală pe manuscrisul din colecȦia Gaster, în legătură cu textul confuz al versetului din F. VIII/29—30: „Și zise duiul câtrâ Filip și-l auzi pre îns cetind carte Isaiei prorocul, și-i zise: dar înȦlegi ce cetești? Aproprie-te și te lipěște de lěgân. Curse Filip“. În versiunea coresiană: „Și zise d[u]hul lu Filipû, apropi-e-te și te lipěște de căruȦ aȦasta. Curse Filipu și auziȦ-lû cetindû pr[o]rocul Isaia. Și zise: ȦȦlegi amu ce cetești?“ Nota marginală amintită avertizează: „Socoleșle că am scris îndărăt (ci e tot deplin), să ei same“. M. Gaster, *Tetraevangelul* (și *Apostolul*) cit., p. 197.

* Confruntările bogate care urmează constituie materiale importante nu numai pentru studiul sinonimelor din textele vechi traduse, ci și pentru cunoașterea procedeeilor diferite de a se reda în românește același cuvînt slavon în diferitele versiuni, sau chiar în aceeași versiune.

Coresi

lie (: să ~ Țărășii) (F. VIII/20)
 lu (: ce-nu ~) (F. XXII/17)
 ghiemon (F. XXIII/24, 39)
 gândească (: întru nemică să nu se ~)
 (Iac. I/6)
 gloată (F. XVIII/19)
 ispitele (Iac. I/3)
 iudeii (F. XVIII/19; cf. și XVIII/14)
 Țăblete (Iac. I/11)
 Țăpătorul (zborului)
 (F. XVIII/17 cf. și XVII/17)
 Țăraua (nu-și va ~ limba) (Iac. I/26)
 Țălegără (: lu la ~ tuturor)
 (F. XIX/17)
 Țăvățatori (Iac. III/1)
 lăcui (F. XVIII/18)
 lăngezi (F. XIX/12)
 lăngezi (avă ~ în ostrove)
 (F. XXVIII/9)
 mărturisit (F. XXII/12)
 mijloc [din mijlocul lor] (F. XXIII/10)
 nișei (Iac. Prol.)
 mănăștergura (F. XIX/12)
 nas (al corbaiei) (F. XXVII/41)
 neșățatori (F. XIX/38)
 nelegănat (nasul corabiei pră
 fiind ~) (F. XXVII/41)
 oblicire (: Țntru ~ a veni)
 (F. XIX/27)
 ovreiaște (F. XXII/2)
 părăndu-se (F. XXIII/9)
 pălcu (F. XXII/24, XXIII/10, 16) (= ta-
 bără)
 pomeniți (F. XX/31)
 pridădind (în temniță bărbați și
 mieri) (F. XXII/4)
 prilăst (Iac. I/4)
 priimășle (Iac. I/12)
 priimin (să ~ fiecare) (F. XIX/40)
 prinseră F. XVIII/17)
 potrivăste-se (Iac. IV/6)
 răpi (F. XXIII/10)
 săgetători (F. XXIII/23)
 sărutară (ei) (F. XXI/19)
 sfârșăste-se (scriptura) (Iac. II/23)
 sicarii (bărbați ~) (F. XXI/38)
 spargă (: să ~) (F. XIX/27)
 spună (dălele) (F. XIX/18)
 suflatu (: cu u ~) (F. XIX/29)
 (Țntru un ~) (F. XII/20)
 supune (se ~) (Iac. III/3; cf. și
 F. XXI/14)
 suțaului (porăncit-am ~)
 (F. XXIV/23)
 učenicii (F. XIX/31)

Cod. vor.

~ (la ei)
 lu (: și-mi ~)
 ~
 gândindu-se; gân-
 dășle
 ~
 ispita
 ~
 ~
 ~
 ne Țărăndu-și
 (limba)
 Țăleşeră (loți)
 ~
 ~
 lă Țădz
 ~
 ~
 ~
 ~
 mărăștergura
 ~
 ~
 nelegă Țrăla (: cora-
 biia stătu ~)
 ~
 ovreiașca limbă
 se părița
 ~
 pomenind [u]-vă
 ~
 ~
 preeni-va
 preimi (a ~ năravu)
 ~
 ~
 ~
 ~
 sărulămu (ei)
 se sfărși
 sicarei
 ~
 spuindu (lucăturele)
 (Țntru-Ț ~)
 ~
 ~
 ~
 ~

Cod. Gaster

să petrēcă (la dinșii)
 lămplă-mi-să (: și ~)
 părălăbul
 îndoiască
 ~
 săbor (cf. și F. V/27, XIII/5)
 năpăstuiră
 jidovii
 văloșaguri
 mai marele săborului
 ~
 înzăbălăză
 (: nu-ș ~ limba)
 lu la șțire [b. Țu șțur]
 ~
 dascali
 petrecu (cf. și I/13, 19, XIV/21)
 neputinșos
 neputinșă
 ~
 lădat [b. mărtură] (cf. și X/22)
 din săborul lor
 (cei) sāraci
 năframă
 piscu
 pārgari [b. gude]
 nēclătiță
 rușine (spre ~ ne merge) [b. în-
 tre urgisire]
 ~
 limba jidovască
 să pricē
 curte
 ~
 aduceți aminte (cf. și XI/16)
 băgam (~)
 ~
 înșălal
 dobândi (: va ~)
 lua (: a ~ pără) [b. ~] (cu-
 vânt de răspuns); [a fi căzniți]
 loară
 se pune înpotrivă [b. în ponciș]
 apuca
 argaș (= arcaș)
 li s-închină
 umpli (: să ~)
 scurți [b. ~ argaș]
 răspescă
 mărturisă
 ~
 fire (: într-o ~)
 plece (să ~) [b. să să cuțu-
 rescă]
 hotnogului
 ~
 creștini (cf. și XIII/52)

Coresi

colibi (: vine ce nu le pută ~)
(F. XXV/7) (= dovedi)
culeza (F. XIX/8)
dăcicū (F. XIX/26)
divure (F. XXV/19)
duse (: se ~ gloată)
făgădui-se (F. XVIII/20; cf. și
Iac. I/12)
făgădui-tū (: așteptă-acōia dela
tine ~) (F. XXIII/21)
lugi (F. XIX/16)
eși (cu elū) (F. XXIII/19)
eșiluhū (F. XX/29)
ispite (Iac. I/2)
ispitilorū (: dumnezeu amu nu
e ~ rău) (Iac. I/13)
nālulū (său) (Iac. I/9)
nālîță (... mâinile) (F. XIX/6)
nālîțarā (glasulū) (F. XXII/22)
jurat-amū (noi) (F. XXVII/14)
mărturisitorilū (F. XXII/15)
mërse (... cătră Iacovu)
menêște (-o) (F. XIX/27)
nāsip (F. XXVII/39)
neșline (F. XIX/9, XXIV/1)
oonă (F. XX/9)
osândescā (să nu ~) (Iac. Prol.)
păzescā (F. XXIII/35)
podobi (-se-va)
prēfubiții (: frații miei ~)
(Iac. I/19)
pripîia-se (F. XX/16)
prahulū (F. XXII/23)
pristaniște (F. XXVII/8)
purcesemū (eșimū și ~) (F. XXI/5)
răpitū (F. XXIII/10)
rugăciune (F. XVIII/18)
sau (să și ~trebați...) (F. XVIII/15)
scurtlējele (: auzi-ne noi ~ntū ~ blăn-
dēțelorū) (F. XXIV/4)
scuturāndu (-și veșmentele)
(F. XXII/23)
sărgufaște (F. XXII/18)
tremesū (priimise) (F. XXII/5)
urmuirā (elū) (F. XX/4)
usucă-se (iarba) (Iac. I/4)
vană (F. XIV/26)
vănare (făcō) (F. XXV/3)
ziceți (F. XXIII/15)

Cod. vor.

↑penge (sicl)
îndrăzuibia
de acnu
chipulū
↑lă
gîlurui-se
gîluruitele
scăpa
mërse (usebi)
dusulū
năpasti
năpăstuiilorū
(~ rōleloru)
↑rālîțimē (sa)
puse (și și-a ~
mānule)
rădicarā
blăstemāmū (-nă
și ↑re)
marloru
întrā (... ~)
pomeniășle
arirā
oarecarele
zăblēlā
defaimē
străjuțascā
asēmā-↑rā (-se)
dragii
nevoița-se
pulbere
răpausū
mērgemu
ruplu
rugă
Iară
scurtu
lepădāndu (-și)
nevoiăște-le
carte (luafū)
mērserā (pre urma
lui)
sēcă
mită
hicleșigū
spureți

Cod. Gaster

învenge [b. cerla]
~
de acnu
chipuri
~
~
gîluriire
~
mērse (în laturi)
ducēre
năpașle
~ (cu răutățī)
nālîțimē
~
~ (cf. și II/14)
(nē-m) blestemat (pre sine)
marlur
~ (... la ~)
(o va) pomēni [b. să va socoli]
arinu [b. nāsip]
oare carii
zebrē [b. ferēstrā]
~
~ (cf. și XII/4)
asamānā (se ~) (cf. și XIV/10)
~
să nevoea
~ [b. adăpostire]
~
~
~
~
Iar
~
~
~
niērse (după îns)
~
~
mită
vicleșug
spuneți

Coincidențe sau asemănări lexicale între versiunea coresiană și cea a Cod. Gaster (spre deosebire de cea voronețiană):

<i>Coresi</i>	<i>Cod. vor.</i>	<i>Cod. Gaster</i>
argintu și aur (din e la mine) (F. III/6)	aur și argint [b. galbeni și tineri]	—
aruncându-ș (prahul) (F. XXII/23)	arunca în sus (~)	vărsându (pulbere)
besărecă (F. XXI/27)	~	sîă[ă]ntoare; (besăreca F. XX/28, Iac. Prol.)
bolnavul (Iac. VI/15)	pre cel bolnav	lă↑gedulu
bolnăvește (Iac. V/14)	bolnav	lăngedzește
calci (lăgă) (F. XXIII/3)	~ [b. trinitere]	lreci (: prespre lăge ~)
carle (F. IX/2)	~	—
căzu (Irică spre toți) (F. XIX/17)	~	năpădi
căutați (Iac. II/1)	nu căutare]	prăvindu
cineș (ispitoste) (Iac. I/14)	~	cl↑rescu
crezură (lui) (F. V/40)	~ [b. ascultară pre însu]	—
cutrierindū (F. XVIII/23, XIX/1)	cutriera	străbatē
da (F. XXI/11)	~	pridădi
feodorul (F. XXIII/6)	~	fiu
focu (și apă cu trindu) (F. XXVIII/8)	~ [b. friguri]	nuață
gonit-amū (bărbați și mieri) (F. XXII/4)	~	gilauiū
grăia (F. XXIII/8)	~	dzicu
~ (F. XXV/19)	grăiaște	spu↑re
gutinu-ne (F. XXI/15)	ne gătim	golovinu-ne
iară (F. XXVII/28, Iac. V/18)	iar	rutesu
acetiū (F. I/26)	~ [b. împreună]	—
↑trară (în Chesaria) (F. XXIII/33)	~ [b. veniră]	mūrseră
jidovū (bărbat) (F. XXIII/9)	(oni) ~	jidovinu
județu (F. XVIII/16, 17)	gudeț	giudecătoare
legatulū, legat, legați, legații (F. XXIII/18)	~	luglulu, luglii
lucure (F. XIX/25)	lucru	lucrare
năroade (F. XIX/26)	nărod	gioată
năroade (F. XXI/22)	nărodul	gintulu
neputinčoșii (F. XX/35)	celor neputinčoși	netarii
nelocmili (: bărbatul cu doao cugete ~ e în toate căile sale) (Iac. I/8)	~	nu iaste aședzatu
nevoe (F. XIX/40, XXIV/7)	~	grēlă
~ (undelor) (F. XXVII/41)	~ [b. greutate]	grēlă
pestiū (: om ~ a grăi) (Iac. I/19)	pestitor [b. zăbav- nic] (la cuvânt)	amănatu
petrecu (F. XIX/22)	~	prebândi
prahulū (F. XXII/23)	[b. ~]	pulbere
preuții (Iac. Prol.)	~ (beserecei)	sflentitorii
priimi (toți) (F. XXVIII/30; cf. și XXI/17)	priimiea (pre toți)	lăgăduiā
purcșemū (F. XXI/5)	~	mărgemū
răbindu-se (Iac. Prol.)	să se rănescă	vatāme-se
răspunsū (: ce e de mine ~) (F. XXIV/10)	voi răspunde	felelescu
răspunsū (F. XXV/16, cf. și XXII/1)	~	felelētu
sațiu (F. VII/11)	~ [b. bucate]	—
sărguitū (: în ~) (F. XXV/4)	sărg (: în ~)	curundu

<i>Coresi</i>	<i>Cod. vor.</i>	<i>Cod. Gaster</i>
scoață (: să-lă ~ pre Pavelu) (F. XXIII/15)	~	aducă
sparge (: va ~) (F. VI/14)	[b. va răsăpi]	—
lociniră (prețului) (F. XIX/19)	[b. ~]	băgară sama prețului
trcă (: să ~ Machedonia ... și să mergă (F. XIX/21, XX/2) ținutu (F. XXIII/34)	~	prețblă
unde (adv.) (F. XX/8)	~	despus
vănăză (amu elu) (F. XXIII/21)	~ [b. vājescū]	șuo
~ (F. XXII/21)	~ [b. vājescū]	sfătuiră-se (de elu) ucide

În cazul unora din traduceri duble ale Cod. Gaster, unul din termeni este identic cu acela din versiunea coresiană, iar altul cu acela din versiunea voronețeană:

<i>Coresi</i>	<i>Cod. vor.</i>	<i>Cod. Gaster</i>
culrierându (F. XVIII/23, XIX/1)	străbătē	cutriera [b. străbătē]
nășip (F. XXVIII/39)	ariră	arinu [b. nășip]
prahulū (F. XXII/23)	pulbere	pulbere [b. prah]
tarulū (F. XXI/3)	sarcina	sarcina [b. tarul]

Faptul acesta nu are nici o semnificație în privința dependenței versiunii Cod. Gaster de una sau alta din celelalte versiuni. Traducătorul originalului din care derivă versiunea Gaster s-a folosit poate — ca și traducătorii celorlalte versiuni — de vreun glosar slovoromîn și a notat ambii termeni românești prin care se traducea cuvîntul slav.

Mult mai numeroase decît acelea pe care le-a indicat, cu restricțiile amintite, Al. Rosetti, sînt diferențele lexicale⁵⁶ dintre cele trei versiuni.

<i>Coresi</i>	<i>Cod. vor.</i>	<i>Cod. Gaster</i>
acoperemint (F. XX/9)	pod	a treia casă
adăpostimu (: să ~ neputincioșii) (F. XX/35)	oprimu (: se ~ ne- tarii)	să ajulorească (celor neputin- cioși)
adinsū eiș (părăndu-se) (F. XXIII/9)	urul alaltu (se păriia)	adin sineși (grăia)
adăncatul (F. XXVII/28)	ge-șrurē	adăncul
aducă (: vrē să se ~ ↑ntru Siria) (F. XX/3)	descarce (să ~ -se)	mute (: să se ~)
adune (să se ~ ei) (F. XXIII/10)	dești-șgă (: să ~)	margă (: să ~)
alții (F. XIX/13)	urii	oareșcarii
aminte nu-i fu (F. XVIII/17)	nu-și socoti	nu-ș gāndi
aprinde, aprinzindu-se (Iac. II/6)	pălēște, pālitu	arde, va arde
aprinșu (: ce sē-u ↑ntru voi ~ (cātră ispitele voastre a fi) (I, Petru IV/12)	incindere (ce e ↑ntru voi)	—
arătă (: spuse și ~) (Petru, Prol.)	cice (spu-șre și ~)	—
arhieriei (F. XXII/4)	preuți	popa cel mare
ascultatul (I, Petru, I/2)	ascultāmint	—
ascultară (: nu se ~ a fi unulū cu altulū) (F. XXVIII/25)	negrāiți (urul cătră alaltu)	nelocmiți
așleptară (răbdare zeului) (I, Petru, III/20)	adășta	—

⁵⁶ Nu menționăm aci pe acelea semnalate de Al. Rosetti.

Coresi

avușița (F. XIX/25)
 buria frumusețe (-i pițare) (Iac. I/11)
 ca (se sfârșiră aște, băgă-se...) (F. XIX/21)
 cărâmu (-ne) (F. XX/6)
 ~ (F. XXVII/2)
 câștigă (-se de voi) (I, Petru V/7)
 conteniră (voroavele) (F. XX/1)
 contenim-vă (cu ls.) (F. XIX/13)
 destul (: pînă la ~) (F. XX/11)
 deștinseră (F. XX/5)
 dobîndă (F. XX/33)
 dosadă (I, Petru, III/9)
 dospiră (Iefesū (F. XVIII/19)
 draguluiți-vă (: unul cu alaltu ~) (I, Petru, V/5)
 dulce voritoru (F. XXII/12)
 dulcēja sufletelor-vă (rogu-vă ~tru ~) (F. XXVII/22)
 dumnezeița (F. XIX/37)
 fečorulu (F. XX/12)
 ferecare (: să priimim ~) (F. XIX/40)
 fârecare (F. XX/3)
 frîngere (inimiei) (F. XXI/13)
 feleluti (F. XX/19)
 fumū acița (F. XXI/4)
 fu (F. XXVIII/30)
 frigū (F. XXVII/12)
 funile (F. XXII/24)
 glas (: Fistu... priimi ~) (F. XXV/1)
 grēja (F. XIX/29)
 grecilor (F. XIX/10)
 gropnița (F. XX/8)
 eșire (: fu noo ~) (F. XXI/1)
 iușiră-se (F. XIX/9)
 ~utregū (cuvântulu) (Iac. I/21)
 ~lelēgerē (: fu la ~ luluiorū) (F. XIX/17)
 ~vățătură (Hs... voao lasă ~vățătură) (I, Petru, II/21)
 judecareți (nu-și vă ~) (Iac. II/4)
 lăsatū (de ~lelepečuni) (Iac. I/5)
 lășăcūni (păcatelor) (Iac., Prol.)
 legară (lunțrile ~ mare) (F. XXVII/30)
 menēște-o (casa Artemida ~tru nemică ~) (F. XIX/27)
 mițarū (F. XXII/24, cf. și XXIII/15)
 mișosărzi (I, Petru, III/8)
 mândrești (F. XXVIII/22)

Cod. vor.

avutulu
 dulča (~)
 de ca
 descărcănu-nă
 vā~slānu
 grijaște (-se ~)
 lăsarē (voroavei)
 blăstemānu-vā
 de biu
 mērserā
 dobāndire
 ~putare
 pristoi (~tru Efesu)
 supuiindu-se (: urul alaltui ~)
 bu~ru voritorū
 bl~re se sufletati
 dumnedzēja
 prui~culu
 năravu
 sladā
 frā~geți (~rema svēlu
 pebāndinū acolo
 lăcui
 ernare
 oajde
 despus
 smintēlā
 elenilor
 comarnicu
 a nă duce (fu ~)
 izeclenița-se
 istovulu (cuvāulu)
 înțelēserā
 obraz
 răgiindecareți
 lipsit
 lăsarē (~)
 spāndzurarā
 (o) pomeniāște
 mițasulu
 sūpuși
 grăești

Cod. Gaster

agonisita
 bună cuviința
 cumuși
 deșchi[n]sem (ne ~)
 purceasem [b. ne slobozim]⁵⁷
 —
 oprirē (gălcevii)
 gūrānu-vā
 mult
 întrase
 ocinire
 —
 sosi (în Efes)
 —
 mai cu bună smierenie după legē
 să vā faceți voea bună [b. să vā veseliti]
 dumnezāi [b. dumnezāu]
 voiniculu
 pără (a lua ~) [b. a 100 cuvânt de răspuns; a fi căzniti]
 pără
 zdrobește (~)
 violeșug
 petrecu acolo
 petrecu
 ernalec
 rane [b. sforāle]
 boerie
 vāloșag [b. gālčevā]
 pāginiilor (cf. și XIV/1)
 uspālārie
 purcesem (: fu noao de ~)
 să întāria
 (cuvāntul cel) adevārat
 șlire (: fu la ~)
 —
 nu sāmāluireți (a din sine) [b. nu vā socotireți]
 mēseri
 ertarē (~) (cf. și F. V/31)
 slobozirā
 (o va) pomeni [b. să va socoti]
 căpitanul
 —
 mādristvuesți [b. înțelegi]

⁵⁷ În N. Test. 1648: *ne slobozim*; în Biblia, 1688: *purcșemū*.

Coresi

măzdă (F. XXVIII/30)
 moșilorū (: lăgē ~) (F. XXII/3)
 necat (F. XXI/25)
 ne-[▲]pu-lăloriū (Iac. I/5)
 (= lat. non inproperat)
 nelăsați (Iac. I/4, 5)
 (lat. in nullo, deficientes)
 neputredire (I, Petru, III/4)
 nevoi (F. XIX/12)
 ocnă (F. XX/9)
 oprim (ne ~) (F. XXI/3)
 pânătați (Iac. IV/9)
 peliță (I, Petru, I/24)
 pestitū (: om ~ a grăi)
 (Iac. I/19)
 pițare (bunătatē) (Iac. V/2)
 plecați (I, Petru, III/8)
 porăncēște (Iac. Prol.)
 porăncită (-ți-e) (F. XXVI/1)
 postămpī (F. XXII/26)⁵⁸
 postămpēște (: acestū bărbatū ~ cu
 eresul nazoreiului) (F. XXIV/5)
 povelēnie (F. XXIII/31)
 prēsupră (mēseră) (F. XXI/1)
 prespre (trei luni) (F. XIX/8)
 ~ (toate zilele) (F. XIX/9)
 prestăuire (inveți) (F. XXI/21)
 prevēge (besēreca o ~ însuși cu
 sāngele său) (F. XX/28)
 previre (F. XIX/29)
 pri-lăstireți (nu vā ~) (Iac. I/16)
 prinoase (F. XXIV/17)
 pritorii (: porānci în ~ lu Irodū
 să-lū păzescā) (F. XXIII/35)
 propoveduiăște (F. XIX/13)
 purtāmu-ne (F. XX/15)
 răposāmu (... la) (F. XXI/7)
 răposatū (: nu-șu anu ~[▲] vāțāndu)
 (F. XX/31) (= necontenit)
 răzvrătire (: nu m-ați aflatū... ~ fă-
 cāndū ceva năroadelorū)
 (F. XXIV/12)
 rostulū (I, Petru, III/10)
 sălășuiYamū (F. XXI/16)
 sănătoșați-vā (... întru [▲] țelepcūni)
 (I, Petru, IV/7)
 scorni (-se în Chipru) (F. XXI/3)
 seminte (Iac. Prol., *idem* I/1)
 sfētulū (: cu totū ~... vis-am zeu-
 lui) (F. XXIII/1)

Cod. vor.

prețu
 tălă-[▲]rēscā
 necăturā
 neponosluindu
 lipsiți
 nerugi-[▲]ră
 lă-[▲]gori
 zăblēlă
 pristoinu (-ne)
 chenuți
 trup
 amānatu
 putredi
 supuși
 spu-[▲]re
 gice (-ți-se)
 apropiē (se ~)
 opritoriu (maza[re]-
 escului eresu)
 porāncită
 curnedzișu
 după (~)
 pri-[▲]n
 polă-[▲]pire
 dobāndi (o ~)
 zboriște
 blāznireți (nu
 vā ~)
 aducere
 Hnde
 spu-[▲]re
 mutāmu-nă
 lăcuimu
 nepristoindu ([▲]va-
 țā)
[▲]ntorecăturā
 usneie
 lăcuimu
[▲]ntregumāndriți-vā
 (uā) apropiemu (de
 chipru)
 nēmuri
 gândulu

Cod. Gaster

răcodelia
 strămoșilor
 sugrumare
 fără muștrare
 mēseri
 —
 nepolință
 zebre [b. ferēstă]
 sosim
 chicuiți
 —
 [b. zăbavnic] (la cuvînt)
 să izvritēște
 —
 zice
 zice (-ți-se)
 mērse
 folositor (a mazarinēmului eres)
 învățaturā
 înainte
 pān în (~)
 în toate (zile)
 lepādare [b. depārtare]
 răscumārāt [b. agouisit] (au ~)
 sābor
 înșălāreț (: nu v- ~)
 poninoc
 șoproanele
 mărturisēște (cf. și VIII/5)
 dāșchisem [b. ne încārcāni]
 petrecum
 nepārāsīt (au învățat)
 svat
 —
 găzdāluisem (cf. și găzdueăște)
 (F. X/18)
 —
 zārian (noi Chiprul)
 sentenții
 firē

⁵⁸ Ceva mai jos, și la Coresi, *apropie-se*.

Coresi

Cod. vor.

Cod. Gaster

~ (: auzi fiul suroriei lu Pavelu ~) (F. XXIII/16)

silnicu (Iac. III/2)

sărguiaște (F. XXII/18)

sărguitu (în ~) (F. XXV/4)

sfețulu (auzi) (F. XXIII/16)

smintile (: podobise-va undelorū măriei ce de vântu-sū ~) (Iac. I/7)

socotireei (ziua ~) (I, Petru, II/12)

socotitori (I, Petru, IV/16)

spămîntă (-se dracii) (Iac. II/19)

spăsiră-se (I, Petru, III/20)

spuně (F. XXIII/8)

strigare (F. XXIII/9)

supuse (nu se ~)

suspinați (: bogații plăngeți-vă, ~ de chinulū vostru) (Iac. V/1)

sutaru (F. XXI/32)

licăiia (se ~) (F. XIX/13)

trăgându-ne (de la dinșii) (F. XXI/1)

traseră (: de mână mă ~) (F. XXII/11)

trebuința (mă... slujindū mîinile mele) (F. XX/34)

trēcă (: băgă-se în duhlulū lu Pavelu să ~ Machidonia) (F. XIX/21)

urăciunile (: părășiți ~) (I, Petru, II/1)

vederē (: după ~ zeului) (I, Petru, I/2)

vă-șlămu-ne (F. XX/13)

lărecare

tare

nevoiaște-le

curundu

lărecare

lepădată (: asēmă-răse undeei mării de vântu ~)

cercetarii (dzua ~)

iscoditorū

se ↑glodzescu

(sic!)

măntuiră-se

ispovedescu

cěrtă

nesupuini-↑du-se

hlipindu (: plăngeți-vă ~ de chinu-

rele voastre)

sutaș⁵⁹

nevoiia (se ~)

zmulsemu-nă

pri-↑nseră-me

lipsilului (mieu... slujitu-l-au măru-le mele)

preumblă (: dzise lu Pavelu duhlulū ~ Machidonia)

zavistulu

căntatulu

descărcămu-nă

vicleșugul

puternic (cf. și F. VIII/27)

~

sărg (în ~)

vicleșugul

purtate (: să asămănă valurilor mării ce-s de vânt ~)

—

—

s-întristěză

—

mărturisă (cf. și IX/20)

gălăvă

neplecându-se

măngăiți-vă (~)

hotnogi⁶⁰

înbla de cice cica

purcěsem (-ne (sic!) înșii)

fuū purtat (de mână)

lipsei (meale... au slujit acěști mîinile ale mele)

să mērgă

—

—

întrăni

Proporția diferențelor lexicale dintre versiunea Cod. Gaster și cea coresiană crește în mod firesc dacă avem în vedere părțile de text care lipsesc la locul corespunzător din Codicele voronețean:

Coresi

Cod. Gaster

aīave (F. VII/13)⁶¹

amărără (F. XIV/2)

antipatu (F. XIII/7)⁶²

așteptare (oamenilorū iudeești) (F. XII/11)

auzā (: să ~ cuvintul) (F. XIII/44)

azimite (: zilele de ~) (F. XII/3)

bātușariū (F. IX/13)

besēreci (F. XIII/1)⁶³

la ar ь tare

mănieară

părcălabul

groaza

să asculte

azimelor (: zilele ~) [b. zilele paștilor]

čobolar ь

săborul creștinescu

⁵⁹ Și la Coresi sutaș (F. XXIV/23), iar în Cod. Gaster hotnogi!

⁶⁰ Cf. și F. X/1.

⁶¹ Și în Cod. Vor., în alt loc (F. XXII/3).

⁶² Și în Cod. Vor.

⁶³ Și în Cod. Vor. (F. XX) 28, Ep. Iacov (Prol.).

Coresi

binevestesc (pace) (F. X/36)
bl̨st̨m (ms.) (: cu ~ **î**ură-se (pt. jură-se)
 lu domnezeu) (F. II/30)
 beseduindŭ (F. X/27)
 boală (F. II/24)
 boeresele (F. XIII/50)
 bolovan (F. XV/20)
 bunătate (: avândŭ ~ cătră...) (ms.)
 (F. II/47)
 ~ (F. III/12)
 casă susŭ (: suiră-lŭ în ~) (F. IX/39)
 caută (F. IX/11)
 cămășile (și veșmintele) (F. IX/39)
 cărără-se (de **†** Pafa) (F. XIII/13)
 câștigă (satŭ) (F. I/18)
 câștiga (: darulŭ tău cu argintŭ a-lŭ ~)
 (F. VIII/20)
 cerșu (ms.) (F. III/3)
 cerb (line) (F. X/19)
 cerē (: Irodŭ ~ elŭ) (F. XII/19)
 chemară (sobor) (F. V/21)
 chesari (F. XI/28)
 cineșb (ms.) (: auziră câte unul ~ cu a lui
 limbă grăindu-șb lor) (F. II/6)
 ~ (: auzim acum ~ cu a lui limbă a noas-
 tră... [grăind] (F. II/8)
 ciuda (vindecarii) (F. IV/22)
 ciude (ms.) (F. III/10, V/12, XIV/3)
 ciudese (F. XV/17)
 codru (F. I/12)
 comăndările (F. XV/20)
 comănde (: să nu ~ lor) (F. XIV/17)
 contenirē (lor, lăsară ei) (F. IV/21)
 credinșoșii (F. X/44)
 crezură (lui) (F. V/36)
 crovul (F. XV/16)
 cugelb (F. VII/25)
 cîmăndatorŭlŭ (Diei)
 curăndu (F. XII/7)
 cutremurat (fu Moysi) (F. VII/32)
 culezare (F. II/29, IV/13)
 cuvântați (de numele lui Is.)
 (F. IV/18)
 data (lu dumnezeu) (F. XI/29)
 delungați (-vă) (F. V/38)
 deminēlă (: după ~) (F. V/21)
 deregătorŭ (F. XIII/1)
 derepta (: cu ~ sa **†**nălță) (F. V/31)
 derepta (F. XV/16)
 dereptce (F. XII/23) (= fiindcă)
 despusb (F. IX/14) (= putere, stăpînire)
 despusulŭ (lui lua-va altul) (F. I/20)
 deștinse (F. VII/15, VIII/5, cf. și XII/19,
 XIII/31)
 deștinseră (-l despre lămne) (F. XIII/29)
 dobândă (: dăde lor în ~ țările lor)
 (F. XIII/19)
 domni (F. IV/34)

Cod. Gaster

mărturisescu
 gurămint
 vorvind
 dureri
 nește mueri
 boz
 dar bun și laudă
 credință bună
 ospătărie
 cērcă
 hainele (~)
 să rășchirără [b. să dășchiseră; c. să
 încărcară]
 agonisi (o țarină)
 dobândești [b. agonisești]
 ceru
 cărcă (pre line)
 cercă [b. întrebă]
 adunară
 împărat
 unul cărele de înși
 căle pre unul
 ciudie (de lămăduire)
 minuni
 minuni
 măgură
 praznicile [b. jărlvele; gungherile]
 gunghe (: să nu-i gunghe pre înși)
 certară. (pre înși și sloboziră)
 cei crezuț
 ascultară de el [b. să plecară]
 casa
 gāndi
 popa (~)
 de sargŭ
 (lu) înlrical (~)
 îndrăznie
 niărturiț
 darul (~)
 duceți-vă [b. depărtați-vă] cf. și XIX/9)
 utranie (după ~)
 biruitorb [b. hrănitorŭl]
 putere (: cu ~ sa)
 tocmi
 căcă că
 carle
 cinstē [b. direplatē; c. diregătorŭ]
 pogoră
 il luoară (de pe cruce)
 ocină (de dēde ~ țara lor)
 boțari

Coresi

ducere (: văzui întru ~ vedere) (F. XI/5)
 dulcēja (F. VII/10)
 dulceției (: cuvântul ~) (F. XIV/3)
 dulce govitori (: bărbați ~) (F. II/5)
 dulce vestimă (F. XIV/14)
 erezul (Saducheilor) (F. V/17)
 fără cinst (F. V/41)
 fečorul (F. III/13? IV/30)
 lečorie (ms.) (F. II/17)
 ~ (F. VII/21)
 fii (: bătrînii ~ lu I [zra] ilă
 (F. V/21, cf. și IX/15)
 frumos (: nu iaste frumosă) (F. X/28)
 frumoasele (ms.) (: înaintă ușilor besereșilor
 cèle ce zica-se ~) (F. III/2)
 glasul (prorocilor) (F. XIII/27)
 glășiră (F. XII/22)
 gloatele (F. XII/22; cf. și IV/32, VI/7)
 gloatei (F. XVIII/7)
 gorniță (IX/37, X/9)⁶⁴
 grăiurile (F. V/20)
 grēja (F. V/26)
 greci (F. XIV/1)
 grău (F. VII/12)
 Hanaan (: țara Hanaanului) (F. VII/11)
 hrēmătū (F. II/2)
 Hristos (: adumară-se depreună spre domnul
 și spre H[risto]sulū lui)
 eși (Petru în Ierusalim) (F. XI/2)
 ispită (să ~) (F. IX/26)
 ivi (: se ~ lor limbile împărțite ca focul)
 (F. II/3; cf. și VII/30, XIII/31)
 izidiră (F. V/36)
 ♣ilară-se (F. V/33)
 ♣părîndu -se (amău zborul...) (F. XIII/43)
 ♣părîră-se (F. XIV/4)
 ♣plu (: se ~ vrēmă jurămîntului) (F. VII/17)
 ♣preună (: era toți ~) (cf. II/1)
 ♣prouară-se (limbile) (F. IV/25)
 ♣cheiată (: temnița aflămū ~) (F. V/23)
 ♣credințară-se (F. XIII/43)
 ♣frămșetătū (: voao era ~) (F. XIII/46)
 ♣tre (: de să iaste dreptate ~ dumnezeu)
 (F. IV/19)
 ♣feleștū (să vș fie) (F. IV/10; cf. și I/19)
 ♣vățară (F. XIII/50)
 ♣nvățîndū (semnele) (F. VIII/6)
 ♣nvitară (F. XIV/18)
 ♣vărtoșîndū (sufletele ucenicilor) (F. XIV/21)
 jude (F. VII/35)
 judeca (scripturile) (F. XVII/11)
 judeci (F. IV/8)
 județele (F. IV/5, XIII/27)
 jurure aducându (: vrēmī ~) (F. XIV/16)
 laturile (dentru ♣părățîia lui) (F. XII/20)
 lăcuiaște (F. X/6, 32)

Cod. Gaster

buiguire [b. spaimă]
 dar bun
 darului
 cu bună smerenie (: oameni cu ~)
 bine marturisim
 čata
 rușine
 voinicul [b. pruncul]
 voinii [b. voinicii]
 fiu
 rod

nu se cuvine [b. nu-i cu cuvîntă]
 înfrămșeate

cuvintele
 strigară
 nărodul
 divanului [b. săborului]
 ospătărie (și uspătărie)
 cuvintele
 nevoe
 păgăni
 hrană
 Arăpia
 sunet
 pomaznicul

sui
 acira
 să arătă

să răsipiră
 să îngănfa
 să răsčhiră (săborul)
 să împărechără
 să apropiie
 șăzând [b. aduuaț]
 încetiră [b. înșălară]
 încuiatā
 (și-i) adevere
 să cuvinea (: voao... ~)
 înmăintă (lui ~)

la ștîre (~)
 îndemnară
 văzând
 îndemnară
 întărînd (săboară creștineșt)
 boearin
 sāmăluia
 boeari
 boțarii
 roditoare (: vrēmī ~)
 hotarāle
 găzdueaște

⁶⁴ In F. XX/8: *gropniță*.

Coresi

lăcuitori (întru Ier[u]s[a]lim) (: Iudei ~)
(F. II/5)
lărg-[†]mîntul (înimiei) (ms.) (F. II/46)
lăsară (ei) (F. IV/21)
lăsați (fură) (F. IV/23)
legătoare (V/21)
lămne (V/30)
lenescă (: să nu se ~ a veni până la dinșii) (F. IX/38)
licaoneste (F. XIV/10)
lucra (: limbiei aceia ce ~ judeca-i-voi)
(F. VII/7)
luminate (: veșminte) (F. X/30)
mațele (F. I/18, III/2, XIV/7)
mărturie (F. XIII/31)
menē (numele) (F. IX/21)
menit (F. X/42)
mergē (F. V/41)
mestecară (: se ~) (F. II/6)
mișel (F. IV/34)
mormântu (F. XIII/29)
mucenici (: chemară... mulțime mucenicilor)
(F. VI/2)
muma (F. I/14); (mațele) mumiți-sa (III/2)
murguire (F. VI/1)
mutase (: nu se ~) (F. VII/2)
năpădi (duhul sfînt spre [†]și) (F. XI/15)⁶⁶
năravurile (cē-u datu noao Moysi) (F. VI/14;
cf. și XVI/1)
năroade (XIV/15)
nărocită (: zi ~) (F. XII/21)
norociți (: bărbați ~) [†]tru frați)
(F. XV/22)
necare (F. XV/20)
nesocotitori (F. XIII/41)
neșchite (zile) (F. IX/19)
oprire (: cu ~ să oprimu ei) (F. IV/17)
ogoadă (F. XII/2)
oscărbiia (: Pavelu amu ~ besăreca)
(F. VIII/3)
pară (de fum) (ms.) (F. II/19)
pare (: cumu să s_b pare voo acēște s_b
s_bmtu bēți) (ms.) (F. II/15)
patriarșii (F. VII/8, 9; cf. și II/29)
pămînt (: vină [†]pămîntul acesta ce să-ți
arătă) (F. VII/3)
părețe (F. IX/25)
păria-se (F. IV/15)
pizmă (F. XIII/45)
pără (: în pără (grăia) (F. XIII/45)
~ (fură ~) (F. XV/2)
plodul (zgъ ului) (ms.) (F. II/30)
prēmāndrie (F. VI/3, 10)
prēpāria (F. IX/22)
prețu (nedireptu) (F. I/18)

Cod. Gaster

petrecători (: iidovi ~)
desfătare (~)
sloboziră
slobози (: fură ~)
temniță⁶⁶
cruce
măhnescă (: să nu să ~ ce să vie)
arăpește
șārbi (: limbiei ciiea ce-i vor ~ o
voi judeca)
albe (: veșmante)
zgăul
marturii
pomēnē
ales
să ducē
să amestecă (nārodul)
mēser
groapă
creștini
maicoa
răbște
sălășlui (: nu se ~)
căzu
locmēlele
roduri
de sārbațoare (: zi ~)
vestiț
sugrumare
negrijilivilor
cāteva
certare
îngăduință
dosădiea (săborul creștinescū)
abure (~)
cugetaț (cum ~)
strāmoșii
țarā
zid
să întrebāră
zavistii
în ponciș (~)
price (: fu ~)
roada
înțelepciune
adeveriia
plată (nedirēplă)

⁶⁵ Și la Coresi *temniță*, ca și în Cod. Gaster (F. XX/5).

⁶⁶ În alt loc (F. XIX/17), cu același sens e întrebuințat la Coresi *căzu*.

Coresi

pridădi (: și -i ~ [dumnezeu] a sluji voi-
nicii cerului) (F. VII/42)
prînse (: și-l ~ elu de mîna dreptă)
(F. III/7)
prîviți (ms.) (F. III/12)
protița-se⁶⁷ (lor Elima) (F. XIII/8)
puseră (doi) (F. I/23)
putătoriu (spre egipteni) (F. VII/10)
putere (: dezlegă boale cu moartă lui, că nu
e ~ a fi ținut de ia) (F. II/24)
putredire (F. XIII/34)
răi (a te ~) (F. XVII/10)
~ (: Rădicăș Irodă împăratu mîinile să
răscă vre unul) (F. XII/1; cf. și VII/19)
rădicară (: se ~ oamenii) (F. VI/12)
~ (jărtvă) (F. VII/41)
rădică (-ș Irodu... mîinile) (F. XII/1)
~ (: oameni ~) (F. XIII/17)
răirea (: văzuu ~ oamenilor) (F. VII/34)
răsări (: lumina ~) (F. XII/7)
răslăbiți (F. VIII/7)
răspunză (: dhul dedăse lor să ~) (F. II/4)
răzvrătescă (: socotița să ~ antipații de
~ credință) (F. XIII/8)
răsiți (șapte limbi) (F. XIII/19)
răvniră (du Iosif) (F. VII/9)
robi-roabele (ms.) (F. II/18)
robi (: vor ~ ei) (F. VII/6)
rudă (F. VII/3, cf. și XIII/36)
rudei (: Ieșorii ~ la Avramu) (F. XIII/26)
rugă (F. VII/30)
rugară (postelnicul ~ pîraturii) (F. XII/20)
sălășluiaște (F. X/18)
sămînța (preuților) (F. IV/6)
~ (: altă ~) (F. X/28)
sări (F. XIV/9)
~ (F. III/8)
~ (stătu și ~ mbla) (ms.) (F. III/8)
sărna (F. IX/39)
scoaseră (ei de ~ hotarul lor) (F. XIII/50)
scrieriei (: zilele ~) (F. V/32)
scrășnea (din dinți) (F. VII/54)
sēmă (: multă ~ crezură) (F. XI/22)
sfărșască (: să se ~ scripturile) (F. I/16)
sfărșenița (pămîntului) (F. XIII/47)
sfărșiră (: se ~ zilele rusaliilor) (F. II/1)
sfărșiți (-vă) (F. XIII/41)
silă (F. X/38; cf. și III/12)
sile (: Ștefan era ~ plul de credință și de
~) (F. VI/8)
siliți (F. X/38)
silnic (: bărbat sārăcinu ~) (F. VIII/27)
sineși (: grăia cătră ~) (F. II/7, F. VI/8)
slăbitu (era ~) (F. IX/33)
slăviră (F. XIII/48, cf. IV/21)

Cod. Gaster

dăde (pri înș)
loo (și-l ~)
căuțați
înpocîșindu-se (~)
alēseră
mai mare (Eghipetului)
putință
putreğune
să-ți făcă ție rău [b. să te posădēscă]
să dosădēscă
să porniră
innălțară [b. aduseră]
puse
dusă
dosada
străluci
slăbănog
a mărturisii
să întoarcă
jos oboră
zavastuiră [b. pizmuiră pre însu]
șerbii — șerbele
dosădi
semenție
rodului
țufă de trandafir
măzdiră
găzdueaște
semenția (popilor)
limbi (alte ~)
sălta
săriea [b. sălta; c. ȝuca]
să ridică (de stătu și ~ mbla)
căprioara
goniră
scrisoarii (: zilele ~)
scrișca
(mulți de) număr
împle (: să s- ~)
marginile (~)
împlură (să ~ cinzēc de zile)
muriț [b. vă străngeț]
putere
puteri
asupriți
puternic [b. boeri mari]
adinsine
slăbănog
măriea

⁶⁷ Eroare de tipar, în loc de *protivnița*? În acest caz, cf. și Iacov, IV/6

Coresi

sluji (: mă vor ~ spre locul acesta)
(F. VII/7)
slujba (F. XII/25)
socotița (să răzvrălescă antipații de Ț cre-
dință) (F. XIII/8)
soții cea iubiții (F. X/24)
sparge (: dăderă a-ș ~ veșmintele)
(F. XIV/13)
spărgă (F. IX/21; cf. și V/38, 39, VI/14)
spăsenie (F. IV/12, XIII/26)
spăsescă (: să ~ prespre toate zilele Ț
besereci) (ms.) (F. II/47)
spăsi (-te-veri) (F. XI/14)
spășitori (F. V/31)
spânzură (: și-l ~ pre părțile cetății)
(F. IX/25)
spânzurată (: și-l ~)
spus (: bărbat de la Dumnezeu spus-u-i Țru
voi) (F. II/22)
strajnicii (F. XII/19)
Talia (: gloata ce se cheamă ~) (F. X/1)
țaru (F. XV/10)
țae (F. VII/8)
țăetură (: lege ~) (F. VII/8)
țargu (F. XVII/17)
țargar (F. XVII/5)
tindă (F. III/11)
ținerie (ms.) (F. II/17)
țineri (: să omorască ~) (F. VII/19)
țălcuște (: să ~) (F. IX/36)
țrecu (F. XIII/22)
țrecură (cetățile) (F. XVI/4)
țremurându (: sări ~ fu) (F. XVI/29)

lurbat (-ai ?) (F. XII/15)
ținut (F. VII/5)
țină (-se cea vendecatul de șchiopu)
(F. III/11)
uceniță (F. IX/31)
ucigă (: începură să-l ~) (F. IX/29)
ucise (-lă) (F. XII/23)
ugoadă (: pre ~ fu cuvîntul între toate
gloatele) (F. VI/5)
unse (: Is. cea ce ~ Irodă)
untunecă Ț tunecată (: căzu sprinsul)
(= orbi) (F. XIII/11)
upovăință (ms.) (F. II/26)
urnire (F. VII/5) (= moștenire)
văpae (de foc) (F. VII/30)
vedere (F. IX/12)
venit (: fu ~) (F. VII/29)
veghăți (: vâ ~) (F. XIII/40)
vestița (F. VIII/25; cf. și V/42)
vie (: cine ~ Țru Ierusalim) (F. II/14,
cf. IX/32)
viitorii (în Ierusalim) (F. XIII/27)
vină (F. X/21) (= pricină)

Cod. Gaster

șărbi (: vor ~ pre acest loc)

poslușania
să cerca

prietin dragi
(își) ropseră

răsăpiea [b. gonē]
măntuire
(să) boteza

măntui (: te ver ~)
măntuitorul
sloboziră

răstignit (: și-l ~)
ales

străjarii
rimlenescă (: curte ce să chema ~)
greotat [b. gūgul]
obrazui
obrezuire
tărgoviște
tărgoveț
șoproană
voinii
coconii
(să) spune
schimbă [b. lepădă]
străbătă [b. treera]
fu frică mare [b. înfricat; fu cutre-
mura]
îndrăcești (-te) [b. șeguești?]
ocină
știindu-se (șchiop cea ce să dămăduise)

creștină
bate (: ~ a-l ~)
gunghe (-l)
îngădui (-lu cuvântul)

însămnat [b. pomăzuit] (: Hss. cea
ce l-ai ~)
câpa și întunerece

nădăjde
ociire
pară (de loc)
videnie
nimernic (: fu ~)
socotiț
mărturisiră
petreceți (: ceea ce ~) (cf.
și XXII/1)
ceia ce petrec
rând

Coresi

vîndecarcei (: ciuda acêsta a ~)
 (F. IV/22)
 vino (F. VII/34)
 vâlha (: Elima ~) (F. XIII/8)
 voroavă (F. XII/38)
 zgarburele (: dezlêgă-ți ~) (F. VII/33, cf.
 și XIII/25)
 zicerê (ms.) (F. II/16)
 zis fu (Iust i Mathei) (F. I/23)
 zicê (-le) (să-lu aducă) (F. XII/19)
 zisa (: în ~) (F. II/23)
 zimintescû (: vâ zimintescu voi) (F. XV/24)

Cod. Gaster

lămăduire (: ciudite de ~)
 pasă
 vrăjitorul
 lălășag [b. gălăvâ]
 încâlțămintele
 zisa
 i puseră numele
 învăță
 vrêrê [b. numire]
 învăluescu [b. întorcû] (pre voi)

Al doilea termen din Cod. Gaster este identic sau asemănător cu cel din versiunea coresiană :

căzu (F. I/25)
 despica-se (: ceia ce auziră ~ cu inimile)
 (F. VII/54)
 famănul (F. VIII/27)
 făgăduire (F. XIII/23)
 întrebându-se (F. VI/9)
 lua (: va ceva ~ de la ei) (F. III/5)
 mărturie (: lui zise ~) (F. XIII/22)
 mărturisitû (: dumnezeu ~ de toată limba
 iudeilor) (F. X/22)
 minuna (fi ~) (F. VIII/11)

mă-găiare (: cuvînt de ~) (F. XIII/15)
 obidiți (: vâ ~) (F. VII/26)

păzitorii (F. V/23)
 proslăvi (: dzeu ~ pre feçorul său)
 (F. III/13)
 satû (F. I/13)
 sulla cu laudă (F. IX/1)
 vedêre (F. IX/11)
 vino (F. XII/8)

năzui [b. căzu]
 se îngînfă [b. despicară]

spăn [b. famăn]
 guriire [b. făgăduială]
 să price [b. să întreba]
 va dobândi [b. va loo]
 și-l laudă [b. și-l mărturi]
 laudat [b. mărturisit]

îngrozia (: cu vrăjile-i ~) [b. mi-
 nuna]
 învățătură [b. mângăeare]
 sfădit (: vâ ~) [vâ ~] [b. obidit
 unul pre altul]
 străjării [b. păzitorii]
 rădică (pre voinicul său) [b. proslăvi
 pre pruncul său]
 țarină [b. sal]
 să îngînfă [b. suflând cu certare]
 somn [b. vedêre]
 pas [b. vino]

Nepotrivirile în ceea ce privește numărul (la nume), persoana, timpul, modul etc. din versiunea din Cod. Gaster față de celelalte două versiuni sînt foarte numeroase. Și fiindcă astfel de nepotriviri prezintă un interes primordial, semnalăm un număr suficient de exemple.

Modificăm ordinea surselor citatelor: Cod. Gaster—Coresi — Cod. vor. (unde e cazul): să *chiamă* — *se chema* (F. I/12), *sîmbăta avê cale* [b. cătu-i cale de o sîmbătă] — *de o șambătă au cale* (ibid.), *era de răbda* — *era răbdând* (F. I/14), (Iuda ce) *fu* (povață) — (~) *fost-au* (F. I/16), *le dède* — *dederă* (F. I/26), *grăeaște* — *grăit-au* (dumnezău) (ms.) (F. II/16), *tot trupul* — *toate trupurile* (ms.) (F. II/17), *va fi* (tot omul orecarele) — *vor fi* (toți cine...) (ms.) (F. II/21), *dai* — *dêdeș* (ms.) (F. II/27), *săriea* — *sări* (F. III/8), *de s-întreba* — *de-i întrebare* (F. IV/7), *ce vom face* — *ce să facem* (F. IV/16), *să-i muncească* — *a-i munci* (F. IV/21), *și rugându-se ei* — *și dēca se rugară* (F. IV/31), *nu*

vede — *nu văzu* (F. IX/8), *străjuescu* (poarla) — *strejuia* (F. IX/24), *îndrăcești-te* — *turbat-ai* (F. XII/15), *strânse* (străjarii) — *strângē* (strajnicii) (F. XII/19), *i să cade* — *mi se cade* — *cade-mi-se* (F. XVIII/21), (tâmplă-să) *a auzi* — *auzindu* — *să audză* (F. XIX/10), *vor trage* — *să-lb tragă* — *să tragă* (F. XX/30), *găzdăluise* — *sălășui-șamu* — *lăcuimu* (F. XXI/16) (oamenii...) *ce vei vedē și vei auzi* — (∼) *ce vādū și audū* — (∼) *carii vādzuș și audziși* (F. XXII/15). Exemple similare de divergențe sînt, cum am spus, numeroase (cf. printre altele și F. XXIII/9, 15, XXIV/4, 10, XXV/27, XXVI/1, 10, XXVIII/15, 17, Ep. Iacov, II/23 etc.).

Sînt de remarcat înainte de toate anumite asemănări sau coincidențe din punctul de vedere preconizat mai sus, între versiunea Cod. Gaster și cea voronețeană. Ele sînt numeroase.

În prezentarea exemplurilor respectăm ordinea de mai sus (Cod. Gaster — (Coresi) — Cod. Vor.): *innotă* (-notară) — *nută* (F. XVIII/18), *rugându-l* (— *rugă-se*) — *rugându-lu* (F. XVIII/20), *se împărți* (— *lepăda-se*) — *dezdzise-se* (F. XVIII/21), *nărodului* (— *gloatelor*) *gloatei* (F. XIX/9), (lumina) *o vāzură* (— *amu vedē*) — *vādzură* (F. XXII/9), *poț tu înțelēge* (— *puteți-vă înțelēge*) — *poți ȁnțelēge* (F. XXIV/11), *grăiaște* (— *grăiia*) — *spu ȁ re* (F. XXV/19), *a sa credință* (— *ale sale credințe*) — *a sa credință* (F. XXV/19), *te voiu lua* (— *să te ȁu*) — *lua-te-voiu* (F. XXVI/17), *tâmplă-mi-se mergând* (— *ce-mi fu a mă ȁ toarce*) — *și-mi fu ȁntorcându-me* (F. XXII/17), *să rāsīpiea* (— *frānsēră-se*) — *flāngē-se* (F. XXVII/41), *prīimiea* (— *primi*) — *fāgăduișă* (F. XXVIII/30), *năpăstuirē* (— *ispitele*) — *ispita* (Ep. Iacov, I/3). Cf. și F. XXIV/22, XXV/8, 17, 19, XXVI/9, 17, 18, 24, XXVII/4, 25, 27, 41, XXVIII/15, Ep. Iacov, I/10, 11, II/10 etc. etc.).

Coincidențe sau asemănări de aceeași natură se găsesc în versiunea Cod. Gaster și cea coresiană, spre deosebire de versiunea voronețeană:

(duhurile) *eșiea* — ∼ (— *se iasă*) (F. XIX/12), *să întări* — *ȁntări-se* (— *ȁntăriia-se*) (F. XIX/16) *să va apropiē el* — *va fi apropiatū de elū* (— *se vor apropiē de elu*) (F. XXIII/15), *cinurile* — *luntrile* (— *lu ȁntrē*) (F. XXVII/30), *valurilorū* — *undelorū* (— *undeei*) (Ep. Iacov, I/7). Cf. și F. XIX/19, 25, XXIII/21, XXIV/22, XXV/20, 22, 24, XXVI/6, XXVII/12, 29, XXVIII/18, Ep. Iacov, Prol., Ep. Iacov, I/2, II/22, 23 etc. etc.

Confruntarea unui număr îndestulător de pasaje culese din cele trei versiuni, dar, firește, alese nu la întîmplare pentru a fi prezentate aci mai jos, ne obligă ca și în privința versiunii din Cod. Gaster să tragem o concluzie analogă cu aceea la care am ajuns mai sus, comparînd textul coresian cu cel voronețean: și versiunea din Cod. Gaster reprezintă o traducere independentă. Ex.:

F. I/6: Cod. Gaster: ȁr *aceiā* dēca *să adunară*, *ei întrebāră* pre ȁnsi și grăiea: doamne, *doar* într-acesta anu *ver tocmi* împărăția *ȁidovească*?

Coresi (ms.): ȁrȁa [= iară] *ei dēca* *să strāngē* *să ȁtrebao* unul cu altul de grȁia: doamne, au ȁtracesta an *vei* *să tocmēște* ȁrȁȁȁ creștinēscă?

F. I/3: Cod. Gaster: *Iar dăca intrară, să suiră întru uspătăriea* [b. iar dăca intrară să suiră într-o casă] unde era petrecând Petru, Iacov dreptul și Simon răvniitorul

Coresi: *Și cându vineră, duseră-se la casa unde era de lăcuia Pe-tru ...*, Iacovă a lu Alfei și Simon Zilotă

F. I/22: Cod. Gaster: *În cē povēste de la botezul lui Ioan până în ce zi să înnalță de la noi spre cer, martur invierii sfenții sale să fie*, cu noi ulnul [= unul] de acește

Coresi: *↑ceputu e de ↑ botejunē la Ioannū până în cēste zile sui-se de ↑ ntru noi, mărturie ↑ vierē lui fost-au cu noi, unulū de ↑ ceștia*

F. IV/16: Cod. Gaster: *Iată fu la știre semnelor și tuturor celora ce petrēce în I[e]r[u]salimū la arătare și nu ne putem lepăda de înși*

Coresi: *Că ↑ țelēseră sēmnele lor toți vietori de ↑ tru Ier[u]s[a]lini ațave și nu-i putem ↑ toarce*

F. VI/9: Cod. Gaster: *Și să scula oarecarii din savorul ... ce să chema ... a lui Levertin și din Chirinei și dintru Alicsandriea și alții din Chilichia și diin Asia ...*

Coresi: *Și se sculară oarecarei de gloata cēia ce se grăzăște Lever-tinsca și alexandrēasca și cēia de ↑ Chilichia și de ↑ Asia ...*

F. VII/30: Cod. Gaster: *S-arată ... îngerul ... ca o pară de foc într-o tuță de trandafir.*

Coresi: *Ioi-se ... ↑ ngerul ... ↑ tru vāpae de focū ↑ rugū*

F. IX/1: Cod. Gaster: *Savel încă să înganta* [b. suflând] *cu certare* [b. cu mânia] și cu ucidere spre creștinii lui dum.; să apropie către *popa cel mare ...*

Coresi: *Savelū ↑ căși sufla cu laudă și cu ucidere spre ucenicii domnului, și se apropie cătră ↑ ntăiul preut*

F. XVIII/14: Cod. Gaster: *... svadă rē* [b. sau o obidă, c. sau vre un lucru viclên], *o jidovilor*, că după cuvântul vostru *aș fi ascultat pre voi*

Coresi: *... obida așa rē, o iudei*, după cuvântū *auzit ară fi voao*

Cod. Vor.: *... obida rē, o iudei*, după cuvântu *amu firē-și ascultându voi*

F. XVIII/24—25: Cod. Gaster: *Iar un jidov oarecarele ce-l chema Apolos, din Alicsandriea de semenție, om slovasnic, să tânăplă* [b. veni] *în Efes, puternic fiind întru carte. Acesta era chemat pre calē lui d. și ardē*, cu d[u]hul grăiea și învăța cu dēdinsu cēle ce-s de d.

Coresi: *Și iudeū neștine, numele-i Apolos alexandrēninū de rudă, bărbatū zicătorū, tâmplă-se ↑ Efesū. Silnicū acela ↑ ntru carte, acela era glăsitū ↑ calē domnului; grăia și ↑ vāța pāscându-se ce e de dom-i nulū*

F. XX/31: Cod. Gaster: *Pentr-aceaea vā prevegheaș și aduceți aminte* că trei ani zua și noaptē *nepărăsit am învățat* cu lacrimi *câte pre unul careleș de voi*

Coresi: *Dereptū acēia preveghiași-vă, pomeniți că ↑ n trei așii noaptē și zioa nu-ș amū răposatū ↑ vāțăndū cu lacrimi fieșb carele de voi*

Cod. Vor.: *Dăci preveghiași, pomeni/n/du că Ț n trei ani noaptea și dzuoa nepristoindu Ț văfa cu lacrimi urul ciȚrescuși de voi*

F. XXIV/10: Cod. Gaster: *De mulți ai te știu că ești Țudeț drept și martor limbii aceștiea [b. acestora a fi așa] cu bucurie voi răspunde ce e de răindul meu*

Coresi: *De multă vreme e să fie județu dreptu limbiei aceștiea acēia să știi, dulcēfă sufletelor ce e de mine răspunsă*

Cod. Vor.: *De mulți anii fiindu tu Țudețu dreptu limbiei aceștiea te știu, cu buȚru sufletu ce de meȚre feleluescu*

Ep. Iacov, II/15: Cod. Gaster: *Iar de va fi un creștin sau o creștină gol sau goală și fa (= va) fi mēserii de hrana zilei, iar de le va zice lor cineva dintru voi, păsafi...*

Coresi: *E sâ ș-ară vedē frate-său sau soru-sa goli fiindu și lăsafi de a zilei hrană fiindu, oare zice-va neștine de voi, du-te...*

Cod. Vor.: *Se fratele sau sora goli fi-voru și lipsiți fi-voru de hrana dzileloru și gice-vra nești Ț re de voi, păsafi... etc.*

*

* *

Concluziile care se desprind din cele înfățișate mai sus sînt următoarele:

1) Considerații de ordin logic și istoric exclud ipoteza că texte religioase de mare extensiune ca „Faptele” și „Epistolele apostolilor” au fost traduse în românește în secolul al XV-lea sau al XVI-lea de o singură persoană. Diferențele — reflectate de versiunile românești — în nivelul de cunoștințe de limbă slavonă și în practica de traducător pe de o parte, iar pe de altă parte informații istorice clare ne arată că la traduceri în discuție din secolul al XVI-lea (finanțate de luterani și apoi de calvini), s-a lucrat în colaborare, în sensul că fiecare colaborator a redat în limba română părți diferite din același text.

2) Originea maramureșeană a majorității traducerilor biblice în românește din secolul al XVI-lea este dezmințită în mod net de divergențele de ordin lexical, gramatical, frazeologic și de altă natură (omisiuni de cuvinte sau de expresii și de greșeli dintr-un text față de celălalt). Exemple concludente în acest sens ne oferă textul *Apostolului* în diferitele lui versiuni.

3) Versiunea coresiană a *Apostolului* prezintă scăderi de exprimare față de cea voronețeană, fapt inexplicabil dacă ambele ar descinde dintr-o aceeași traducere primitivă.

4) Între versiunea Cod. Gaster și celelalte două versiuni (voronețeană și coresiană) există coincidențe sau asemănări de ordin lexical, datorite probabil utilizării unor glosare slavo-române, necunoscute încă. Totuși se constată și divergențe masive față de o versiune și alta, ceea ce dovedește că și textul Cod. Gaster este o copie după o traducere originală mai veche. Ceea ce constituie printre altele proba independenței versiunii Cod. Gaster, sînt elementele în plus față de versiunea

voronețeană și coresiană, precum și, mai ales, deosebirile de ordin fonetic, morfologic, sintactic și, în general, frazeologic.

5) Traducerile primitive din care descind cele trei versiuni în discuție e probabil să fi fost făcute după originale slavone diferite: cea voronețeană și cea din Cod. Gaster după texte slavone-ruse ale *Apostolului*, cea coresiană după un text slavon-bulgar sau slavon-sîrbesc.

6) Traducerea primitivă din care derivă versiunea voronețeană a fost făcută în Maramureș, cea din care derivă versiunea Gaster în nord-vestul Ardealului, copiată probabil în nordul Moldovei, iar cea din care descinde versiunea coresiană de cărturari din sud-estul și centrul Ardealului.

ВОПРОСЫ В СВЯЗИ С НАЧАЛОМ РУМЫНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ — РУМЫНСКИЕ ВЕРСИИ „АПОСТОЛА” XVI ВЕКА

(Краткое содержание)

С самого начала автор отвергает гипотезу Н. Йорги относительно перевода одним лицом церковных книг на румынский язык, перевод который, предполагают был сделан в Марамурэше или на севере Трансильвании во второй половине XV века. Для подтверждения своей гипотезы Н. Йорга приводит языковые примеры из текстов XVI века, а не из мнимого исчезнувшего более старого оригинала. Великий историк не имел также в виду качества перевода различного в одном и том же тексте, и неумения выражаться, что доказывает незнание переводчиком старославянского языка. Качественные различия перевода были давно ещё отмечены К. Ербичану в тексте *Тетраевангелиара* Кореси. Подобное наблюдение можно сделать и во всех старых церковных текстах. В этом смысле особенно красноречива Палия, где различия в качестве перевода возникают при её создании путём „сотрудничества”. В старых румынских книгах религиозного содержания часто говорится о „хороших верующих”, которые сделали перевод, и о „боярах”, которые поддерживали их деятельность. Подобные сведения обнаруживают организованные и финансируемые действия, которые могут быть только с XVI века, благодаря лютеранскому и затем кальвинскому влиянию (см. Росетти).

Славо-румынские двуязычные тексты должны были существовать и в предшествующем веке, но они не могут быть включены в „течение” религиозного характера. Эти тексты особенно играли роль учебников для обслуживания кандидатов на должность священника (см. Шт. Чобану).

Они преследовали цель укрепления старославянства в Трансильвании и были созданы местной практической необходимостью.

Продолжая теорию Н. Йорги, Ал. Росетти пришёл к выводу, что „Апостол” Кореси является передачей румынской версии на юговосточный трансильванский говор, похожей на версию названную **Воронецианский кодексом**, факт, доказанный совпадениями коресианского текста,

приблизительно 70—80% из всего „Кодекса”. Кроме того, Ал Росетти предполагает, что дьякон Кореси сверял румынский текст со славянским, давая иногда перевод ближе к славянскому тексту, по сравнению с „Воронецианским кодексом”. В противоположность этому мнению Н. Дрэгану основывается на сравнении синтаксических явлений, поддерживая мысль, что Апостол Кореси представляет собой более старую версию, чем Кодекс. Также и М. Гастер считал рукописи XVI века более поздними в сравнении с Кореси. Это мнение было справедливо оспорено убедительными аргументами. Без сомнения рукописи существовали и раньше, иначе нельзя было бы объяснить плодотворную деятельность Кореси за такой короткий промежуток времени. Всётаки среди версий Апостола есть существенные различия, которые доказывают существование многих переводчиков, происходивших из разных областей, и работавших самостоятельно.

При сравнении воронецианской и коресианской версии наблюдается ряд опущений от одного текста к другому, доказывающих самостоятельность сравниваемых версий. Одновременно встречаются случаи общих опущений в обоих текстах, которые, возможно, отражают соответствующие опущения слов из переведенных славянских версий. Ко всему этому добавляются многочисленные ошибки копистов. Такие расхождения не убедительны для доказательства исхода тех двух версий из того же оригинального перевода и исхода одной версии из другой.

Марамурешское происхождение текста Апостола должно было бы быть доказано в первую очередь на основе тождеств, а не существованием областных вариантов (см. Г. Ивэнеску). Ал. Росетти обратил внимание на 46 слов и форм, которыми Кореси или его сотрудники заменили слова или выражения из оригинальной версии (например, *pină la destul, mereit, a se pituli* и т.д. у Кореси = *de viu, văruit, a se feri* в Ворон. кодексе). Если бы речь шла об умышленных заменах, то возникает вопрос, почему же Кореси и его сотрудники не поступали последовательно, как и в случаях ротацированных форм. Последовательно были заменены только некоторые слова областного обращения, а другие нет. Так *lăăged* не заменено последовательно, слово *mită* из Воронец. кодекса передано через *vătă*, термин отмеченный в Кодексе, также *arină* заменено *nisip*, хотя это слово (песок) существует и в Кодексе. Слово *căutați* из Кореси передано в кодексе через *prăvindu*, хотя этот текст отмечает часто глагол *căuta*, а, с другой стороны, у Кореси отмечено слово *previre*, переданное в Воронееком кодексе через *zboriște*. Также *pămînt(uri)* в Воронееком кодексе появляется наряду с *agru*, отмеченным в свою очередь в „Тетраевангелиаре” Кореси; слову *aștepta*, соответствует в Воронец. кодексе *adăsta*, хотя глагол *aștepta* встречается в Кодексе и т.д.

Указанные замены являются скорее совершенно самостоятельными способами передачи румынскими словами слов, переведенных версий. Выражения и фразеология, с небольшими изменениями от одной версии к другой, представляют близкий перевод славянского текста.

Среди упомянутых версий существуют серьезные и многочисленные противоречия, что касается числа (единственное у Кореси и множествен-

ное в Воронежском кодексе или наоборот), лица, глагольных диатез, наклонений, времён и т.д. Богатство этих противоречий ещё больше ослабляет теорию общего генезиса этих двух версий. Сверение коресского текста со славянским не может быть поддержано по причине недостатков, ошибочной передачи некоторых отрывков у Кореси, существенных различий в структуре предложений и фраз и т.п. С этой целью даны некоторые отрывки, указывающие на пропорцию различий между этими двумя версиями. Хотя иногда высокая по стилю, коресианская версия, в отличие от Воронежского кодекса изобилует недостатками в согласовании с отрывками и ошибками в переводе.

Для более полной аргументации мнения, что рассмотренные версии являются копиями самостоятельных переводов, прибегаем к их сравнению с версией Кодекса Гастера. Версия Гастера передаёт, в достаточной мере, технику старых румынских переводов. Она является копией начала XVII века по переводу XVI века. Апостол из Кодекса Гастера характеризуется целым рядом графических и фонетических небрежностей, сохранением некоторых ротацированных форм и наличием йотоцированных форм. Он отражает специфические особенности многих говоров. Этот текст содержит многочисленные двойные или тройные сопоставления переводов слов или выражений и наблюдается последовательная тенденция модернизации (и локализации).

Версия Гастера имеет опущения в сравнении с коресской или содержит дополнительные элементы по сравнению с коресским или воронежским текстом. Как и другие, эта версия содержит очень много ошибок в переводе.

Затем даётся целый ряд общих различий относительно версии Кодекса Гастера, и указываются некоторые тождества между Воронежским Кодексом и версией Гастера или между коресской версией и версией из кодекса Гастера. Также на основе тщательного сравнения отмечены многие лексические различия между этими тремя версиями и небрежности в результате сопоставления отрывков.

Основываясь на широкой документации и на богатом объяснительном материале, автор приходит в следующем выводе:

1. — Выводы логического и исторического порядка ослабляют тезис, которого придерживается Йорга. Многочисленные различия, отражённые в версиях румынских текстов религиозного содержания, относящихся к незнанию старославянского языка, к практике перевода и исторической информации, доказывают, что работа происходила в сотрудничестве, и каждый переводчик передал на румынский язык разные части того же текста.

2. — Различия лексического порядка, грамматического и фразеологического, а также и другого характера, исключают марамурешское происхождение с XVI века большинства переводов на румынский язык.

3. — Версия Апостола Кореси по сравнению с Воронежской имеет недостатки в стиле, доказывая этим, что соответствующие версии не исходят из одного и того же примитивного перевода.

4. — Среди этих трёх сравниваемых версий есть сходство или же совпадение, объясняемые использованием некоторых ещё неизвестных славяно-румынских словарей. Громадные различия между версиями приводят к выводу, что они являются самостоятельными, будучи копиями с различных оригинальных переводов.

5. — Прimitивные переводы, из которых исходят эти три версии возможно делались по разным старославянским оригиналам: Воронежскому, и Кодексу Гастера по старославяно-русским текстам Апостола, а коресский по славяно-болгарским или славяно-сербским текстам.

6. — Воронежская версия происходит из примитивного перевода, сделанного в Марамуреше; версия Гастера имеет в основе перевод, сделанный на севере Трансильвании или на севере Молдавии, а коресская версия происходит из перевода, сделанного на юго-востоке и в центре Трансильвании румынскими книжниками этой части страны.

PROBLÈMES RELATIFS AUX DÉBUTS DE L'ÉCRITURE EN LANGUE ROUMAINE — LES VERSIONS ROUMAINES DU XVI-e SIÈCLE DE L'„APOSTOL“

(Résumé)

L'auteur rejette dès le début l'hypothèse de N. Iorga sur la traduction en roumain des livres saints par une seule personne, traduction qui aurait été effectuée dans le Maramureş ou dans le nord de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XV-e siècle. A l'appui de son hypothèse, Iorga invoque des témoignages linguistiques des textes du XVI-e siècle et non du prétendu original plus ancien qui a disparu. Le grand historien n'a envisagé ni la qualité de la traduction, différente dans le même texte, ni les gaucheries d'expression qui témoignent de l'ignorance du slavons. Des différences qualitatives de traduction ont été signalées aussi par C. Erbiceanu dans le texte du *Tetraevangheliar* de Coresi. Des constatations similaires s'imposent pour tous les anciens textes religieux. Éloquente à cet égard est la *Palia*, dont la traduction se caractérise par des différences de qualité résultant de son élaboration en „collaboration“. Dans les anciens textes roumains à contenu religieux on trouve souvent des mentions qui parlent des „bons chrétiens“ qui ont traduit les textes et des „boyards“ qui ont soutenu leur activité. Ces témoignages trahissent une action organisée et financée qui date du XVI-e siècle et qui est due à l'influence du luthéranisme et, plus tard, du calvinisme (cf. Rosetti).

Des textes bilingues slavo-roumains doivent avoir existé aussi au XV-e siècle, mais ils ne peuvent pas être inclus dans un „courant“ de nature religieuse. Ces textes jouaient souvent le rôle de manuels destinés aux candidats à la carrière ecclésiastique (cf. St. Ciobanu). Ils avaient pour but d'affermir le slavonisme en Transylvanie et furent générés par des nécessités pratiques locales.

En reprenant la théorie de Iorga, Al. Rosetti aboutit à la conclusion que l'*Apostol* de Coresi est une transposition en parler transylvain du

sud-est d'une version roumaine analogue à celle que l'on numme *Codicele voroneţean* (*Codex de Voroneţ*), fait dont témoignent les coïncidences du texte de Coresi de 70—80% environ du total du Codex. Al. Rosetti estime de plus que le diacre Coresi a collationné le texte roumain avec le texte slave, sa traduction étant souvent plus proche du texte slave que celle du *Codicele voroneţean*. En se fondant sur la comparaison des phénomènes syntaxiques, N. Drăganu a soutenu que l'*Apostol* de Coresi représente une version plus ancienne que celle du Codex. M. Gaster considèrerait lui aussi que les manuscrits du XVIe siècle sont postérieurs à Coresi. Cette opinion a été combattue à juste titre par des arguments convaincants. Il est certain que des manuscrits antérieurs doivent avoir existé, sans quoi la prodigieuse activité de Coresi dans un délai aussi bref serait inexplicable. Les différences essentielles qui existent entre les versions de l'*Apostol* prouvent cependant qu'il y a eu plusieurs traducteurs, originaires de régions différents, qui ont travaillé indépendamment.

Une comparaison entre la version de Voroneţ et celle de Coresi révèle toute une série d'omissions qui attestent l'indépendance des versions comparées. On constate aussi des cas d'omissions communes aux deux textes, qui reflètent probablement des omissions correspondantes de mots des versions slaves traduites. A ces omissions s'ajoutent de nombreuses fautes faites par le copiste. De pareilles divergences ne sont pas concluantes pour pouvoir prouver la descendance des deux versions de la même traduction originale, pas plus que la descendance d'une version de l'autre.

L'origine de l'*Apostol* du Maramureş devrait être prouvée avant tout sur la base des identités et non par l'existence des variantes régionales (cf. Gh. Ivănescu). Al. Rosetti a signalé 46 mots et formes par lesquels Coresi et ses collaborateurs ont remplacé les mots et les expressions de la versions originale (ex. *pină la destul, mereit, a se pituli*, etc. chez Coresi = *de biu, vărui, a se feri* dans *Cod. vor.*). S'il s'agissait de substitutions voulues, la question se pose pourquoi Coresi et ses collaborateurs n'ont pas procédé d'une manière conséquente, comme dans le cas des formes rotacisantes. Seulement certains mots à circulation régionale ont été remplacés, d'autres ne l'ont pas été. Ainsi *lă↑ged* n'est pas remplacé dans tous les cas, le mot *mită* du Codex est rendu par *vamă*, terme attesté aussi dans le Codex; de même *ariră* est substitué par *nisip*, bien que ce dernier existe aussi dans le Codex; le mot *căutaşi* de Coresi est rendu dans le Codex par *prăvindu*, quoique ce texte atteste souvent le verbe *căuta* et que, d'autre part, Coresi ait attesté le mot *previre*, rendu dans le Codex par *zborişte*. De même, *pămînt(uri)* apparaît aussi dans le Codex à côté de *agru*, attesté à son tour dans le *Tetraevangheliar* de Coresi; au verbe *aştepta* correspond dans *Codicele voroneţean*, *adăsta*, bien que le verbe *aştepta* existe dans ce texte, etc.

Les substitutions signalées sont plutôt des procédés, tout à fait indépendantes, de rendre par des mots roumains des mots des versions slavones qui ont été traduites. Les expressions et la phraséologie représentent, à quelques exceptions près, la traduction servile du texte slave.

Il existe, de plus, dans les versions mentionnées de grandes et de nombreuses divergences en ce qui concerne le nombre (singulier chez Coresi et pluriel dans *Codicele voronețean* ou inversement), la personne, les diathèses verbales, les modes, les temps, etc. Le grand nombre de ces divergences infirme encore davantage la théorie de la genèse commune des deux versions.

Le collationnement du texte de Coresi avec le texte slave ne peut être soutenu en raison des gaucheries, des lacunes, de la reproduction erronée de certains passages chez Coresi, des différences essentielles dans la structure de la proposition et de la phrase, etc. Dans ce sens sont reproduits quelques passages qui témoignent de la proportion des différences entre les deux versions. Quoique supérieure par endroits dans l'expression, la version de Coresi, à l'opposé de celle de Voroneț, abonde en erreurs d'accord, en passages confus et en fautes de traduction.

Le fait que les versions discutées des copies de traductions indépendantes résulte aussi de leur comparaison à la version du Codex de Gaster. La version de Gaster présente, en large mesure, la technique des anciennes traductions roumaines. Elle est une copie qui remonte au début du XVIIe siècle, ayant été faite d'après une traduction du XVIe siècle. L'*Apostol* du Codex de Gaster se caractérise par de nombreuses inadvertances graphiques et phonétiques, par la conservation de quelques formes rotacisantes et par la présence des formes iotacisées. Il reflète des particularités spécifiques à plusieurs parlers. Le texte contient de nombreuses traductions doubles ou triples juxtaposées d'un mot ou d'une expression. On y observe une tendance conséquente de modernisation (et de localisation).

La version de Gaster a des omissions par rapport à celle de Coresi et contient des éléments supplémentaires par rapport à ce texte et à la version de Voroneț. Tout comme ces deux versions, elle présente de nombreuses erreurs de traduction.

L'auteur signale aussi une série de différences communes par rapport à la version du Codex de Gaster ainsi que les ressemblances entre *Codicele voronețean* et la version de Gaster ou entre la version de Coresi et celle de Gaster. Une comparaison minutieuse l'amène à relever de nombreuses différences lexicales entre les trois versions et des inadvertances résultant de la confrontation de passages.

De l'ample documentation et des nombreux exemples dont l'auteur s'est servi se dégagent les conclusions suivantes:

1. Les considérations d'ordre logique et historique infirment la thèse soutenue par N. Iorga. Les multiples différences — reflétées par les versions des anciens textes roumains à contenu religieux — en ce qui concerne l'ignorance du slavon, la pratique du traducteur et l'information historique démontrent que le travail a été fait en collaboration et que chaque traducteur a rendu en roumain des parties différentes du même texte.

2. Les divergences d'ordre lexical, grammatical et phraséologique et d'autres excluent l'origine de la plupart des traductions roumaines du XVIe siècle du Maramureș.

3. La version de l'*Apostol* de Coresi est inférieure quant à l'expression à la version de Voroneț, ce qui dénote que ces versions ne remontent pas à la même traduction primitive.

4. Les trois versions comparées révèlent des ressemblances ou des coïncidences explicables par l'emploi de glossaires slavo-roumains encore inconnus. Les divergences massives entre les versions permettent d'envisager la conclusion qu'elles sont indépendantes, étant des copies d'après diverses traductions originales.

5. Les traductions primitives auxquelles remontent les trois versions ont été faites, probablement, d'après des originaux slavons différents: celle de Voroneț et celle de la version de Gaster d'après des textes slavo-russes de l'*Apostol* et celle de Coresi d'après un texte slavo-bulgare ou slavo-serbe.

6. La version de Voroneț dérive d'une traduction primitive faite dans la Maramureș, celle de Gaster d'une traduction faite dans le nord de la Transylvanie ou de la Moldavie et la version de Coresi remonte à une traduction faite dans le sud-est et le centre de la Transylvanie par des intellectuels roumains de cette région.

FENOMENE DE SINARMONISM ÎN FONETICA ISTORICĂ
A LIMBII ROMINE

DE

Acad. E. PETROVICI

I. Sinarmonism intrasilabic și sinarmonism intersilabic

Prin sinarmonism se înțelege uniformizarea consecventă a timbrului unor foneme contigue din interiorul aceleiași silabe (sinarmonism intrasilabic) sau al unor foneme aparținând mai multor silabe (sinarmonism intersilabic). Astfel grupul format dintr-o consoană urmată în aceeași silabă de o vocală poate prezenta un timbru velar (de felul aceluia al vocalelor *ă, î*), palatal (amintind pe acela al lui *e, i*), labiovelar (ca acela al vocalelor *o, u*) sau labiopalatal (de nuanța lui *ô, ü*). După cum vom vedea în cele ce urmează, trebuie să presupunem existența în romîna comună a acestui fel de sinarmonism de grup, care, în cazul silabelor deschise (terminate în vocală), era sinarmonism silabic (de ex. în toate silabele finale). Limba romînă actuală a păstrat grupuri sinarmonice din epoca romînei comune. Astfel fonemele consonatice romînești /k/, /g/, /y/, prezentînd, în calitatea lor de consoane palatale, un timbru palatal (amintind pe acela al lui *i*) se găsesc într-un fel de sinarmonism intrasilabic cu vocalele *i, e* următoare, de asemenea palatale. În interiorul unei silabe romînești — în pronunțarea „literară” — sînt posibile numai grupurile *kî, gî, yî, kē, gē, yē*, niciodată *kī, gī, yī, kă, gă, yă*, chiar atunci cînd sistemul morfologic ar fi trebuit să impună grupurile din urmă. Astfel, la verbele de conjugarea I, sufixul gerunziului *-ind* și terminația pers. I. pl. la prez. ind. și conj., *-ăm*, după /k/, /g/, /y/ iau formele *-ind, -em: trunkind, veġind, tăyind, trunkem, veġem, tăyem* (cf. *mînkînd, băgînd, mînkăm, băgăm*)¹. În unele limbi slave, de exemplu în rusă, se întîlnesc fenomene analoge (cf. gen. sg. *ты* [č'i], *ста* [jɪ], de la *ты* [č'a], *ста* [ja], dar *ямы*, de la *яма*).

Pentru cei care vorbesc limba romînă sau limbile slave, armonia aceasta dintre consoanele palatale și vocalele următoare e un lucru de la sine înțeles. În alte limbi, însă, fenomenul acesta nu se produce. Astfel în limba albaneză — care posedă o vocală foarte

¹ *Gramatica I. romîne*, I, p. 84; Petrovici, *Slav. Einfluss*, p. 115; id., *Înfluența slavă*, p. 11; id., *Echivalența*, p. 20 итн.; id., *Phonemsystem*, p. 16.

apropiată de *ă* romînesc, scrisă *ë*, și consoanele palatale *q*, *gj*, *j*, analoge consoanelor *k*, *g*, *y* romînești — sînt posibile atît grupurile *qe*, *gje*, *je*, cît și grupurile *që*, *gjë*, *jë*, de ex. *qe* „îușeși; iată“, *ligje* „bocet“, *jëmije* (dat.-gen. sg. nearticulat de la *jëmijë* „copil“), *që* „că“, *lijë* „lege“, *jëmijë* „copil“ (nom. sg. nearticulat). (Exemplele sînt date în dialectul tosc al limbii albaneze.)

De aceea *ă* romînesc nu poate fi pus pe același plan cu *ë* albanez. Acustico-fizicologic cele două vocale sînt destul de apropiate, dar din punct de vedere fonologic între ele nu există nici o analogie. În albaneză /*ë*/ se opune lui /*e*/ în aceleași poziții, pe cînd în limba romînă, după consoane palatale și palatalizate (diezate)² apare numai [e], iar după consoane neutre (nepalatalizate, nediezate), numai [ă]. De aceea nu se pare justă întrebarea dacă este adevărat că vocala *ă* în limba romînă constituie o trăsătură „balcanică“³. Ea se întîlnește în foarte multe limbi. Dintre limbile romanice o găsim în multe graiuri italiene, în catalană și în portugheză.⁴ În schimb sinarmonismul dintre o consoană palatală sau diezată și *i*, *e* următorii sau dintre o consoană nepalatală (nediezată) și vocalele următoare de tipul lui *i* sau *ă* este caracteristic unui mare grup de limbi care formează așa-zimuta uniune fonologică eurasiatică⁵.

Uniformizarea ce se constată în romîna actuală între un sunet palatal sau diezat și vocalele *i*, *e* următoare nu constituie însă un veritabil sinarmonism, deoarece se exercită numai în cazul vocalelor nerotunjite de gradul al 2-lea și al 3-lea de apertură. Pentru ca să putem vorbi de un adevărat sinarmonism, acesta trebuie să se producă consecvent în toate grupurile posibile formate dintr-o consoană + vocală (sinarmonism de grup, iar — în cazul silabelor deschise — sinarmonism silabic). După un sunet palatal ar trebui să se palatalizeze nu numai *i*, *ă*, ci și *a*, *o*, *u*. În romîna actuală, însă, pe cînd după /*k*/, /*g*/, /*ç*/, /*ğ*/ /*y*/, /*r*/, /*s*/ etc. pot sta numai *i*, *e* (în loc de *î*, *ă*), sînt totuși posibile grupurile /*k'a*/ (*chiar*), /*ga*/ (*gheață*), /*ço*/ (*picior*), /*yu*/ (*iute*) etc. Este adevărat că vocalele *a*, *o*, *u*, după consoane palatale și diezate prezintă nuanțe ușor palatalizate, notate fonetic *ă*, *ô*, *û*, (de obicei precedate de elemente vocalice palatale de tranziție avînd timbrele *e*, *i*, *ö*, *ü*: *ë* *ä*, *î* *ä*, *ö* *ö*, *ü* *ö* *ü*). Ele rămîn însă foarte apropiate de *a*, *o*, *u* de după consoane nepalatale (nediezate), palatalizarea acestor vocale neajungînd pînă la [ä] ([*ɛ̟*]), [ö], [ü].

În graiurile regionale palatalizarea lui *a*, *o*, *u* poate fi, în unele poziții, completă. Pe o arie întinsă, în grupul final, constituit dintr-o consoană palatală sau diezată + *a*, vocalei *ă* îi corespunde [e] sau [ɛ]: [făc'ɛ] „făcea“, [ved'ɛ] „vedea“, [vid'ɛ] „id.“, [tăi'ɛ] „tăia“, „tăia“ etc. De asemenea sînt frecvente cazurile în care apar vocalele anterioare rotunjite *ö*, *ü*: [cupt'ö] „cuptor“, [tiü'ɛ] „tuci“, [dödat'ä] „deodată“ etc.

² Termenul de „diezat“ traduce termenul englez de „sharp“ („sharpened“), cu sensul de palatalizat. O consoană diezată (palatalizată) are — pe lîngă articulația principală, specifică — și o articulație accesorie a dosului limbii spre palat, ceea ce ridică, diezază, componenții frecvențelor superioare ai consoanei. Vezi Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaires*, p. 31 și 51 (fig. 9).

³ Rosetti, *Istoria II*, p. 74 urm.

⁴ Vezi Atlasul lingvistic italo-elvețian, unde vocala *ä* este notată *α*. Privitor la *ä* din portugheză, vezi Bourciez, *Éléments*; § 334 a.

⁵ Jakobson, *K charakteristike*, p. 26. Referitor la apariția lui *i*, *e* după consoane palatalizate și a unor vocale de tipul *î*, *ă* după consoane nepalatalizate, vezi Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 87-88, 91; *Principes*, p. 102, 106-107).

⁶ Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 185.

⁷ *Gramatica I. romîne*, I, p. 62.

⁸ Lombard, *Prononciation*, p. 130 urm.

După cum vom vedea mai jos⁹, cazurile amintite sînt resturi ale unei faze mai vechi a limbii romîne, care prezenta în mod consecvent, fără excepții, sinarmonismul de grup intrasilabic.

Un sinarmonism asemănător exista și în limba protoslavă comună. Dar, deoarece slava comună avea numai silabe deschise, terminate în vocală, toate silabele protoslave erau în întregime, adică atît consoanele, cît și vocalele următoare care terminau silaba, fie de timbru palatal, fie de timbru velar. Fenomenul acesta se numește sinarmonism silabic¹⁰. Și în romîna comună sinarmonismul de grup echivala cu cel silabic în cazul, destul de frecvent, al silabelor deschise. În ceea ce privește silabele finale, ele prezentau toate sinarmonismului silabic, deoarece se terminau toate în vocală (înaintea amușirii lui „i” și „i” finală).

Sinarmonismul poate atinge mai multe silabe sau toate silabele unui cuvînt (sinarmonismul intersilabic). Unele limbi turce posedă, în interiorul aceluiași cuvînt, fie numai silabe cu timbru palatal, fie numai silabe cu timbru velar¹¹.

Dacă sinarmonismul intersilabic se referă numai la consoane sau numai la vocale, se vorbește de obicei de armonie consonantică sau de armonie vocalică¹².

Sinarmonismul de grup sau silabic este una din premisele indispensabile ale apariției corelațiilor de timbru ale consoanelor¹³.

II. Sistemul fonetic și fonologic al romînei comune (faza mai veche)

Vocalismul

Romîna comună dinaintea separării celor patru dialecte principale (dacoromîn, aromîn, meglenoromîn și istoromîn), într-o fază mai veche de dezvoltare, prezenta următoarele vocale:

i care continua pe *i* latinesc sau pe *ī*, *ē*, *ē* urmați de *n* (dar nu de *nn*) sau de *m* + consoană, de ex. *fīru* < lat. *filum*, *atingu* < lat. *attīngo*, *bīne* < lat. *bēne*, *finu* (cf. ir. *fir*) < lat. *fēnum* (*foenum*), *tīmpu* < lat. *tēmpus*.

e < lat. *ī*, *ē*, *ē*, *ae*, de ex. *secu* < lat. *sīccus*, *čerbu* < lat. *cervus*, *fetu* (cf. ar. *fetu*, ir. *fet*) < lat. *fētus* (*foetus*), *čeru* < lat. *quaero*.

ī lat. *a* + *n* (dar nu *nn*) sau *m* + consoană, de ex. *lină* < lat. *lana*, *cīmpu* < lat. *campus*.

ă < lat. *a* neaccentuat (dar nu inițial) și, în unele cazuri, *a* accentuat, de ex. *casă* < lat. *casa*, *dă* < lat. *dat*, *stă* < lat. *stat*, *lă* < lat. *lavat*,

-ămu < lat. *-amus* (*arămu* < lat. *aramus*), *ară* < lat. *aravit*.

a < lat. *a* accentuat sau *a* neaccentuat inițial, de ex. *apă* < lat. *aqua*, *adunu* < lat. *adūno*.

⁹ P. 103 (7) urm.

¹⁰ Privitor la sinarmonismul silabic (intrasilabic) din slava comună, vezi Jakobson, *Remarques*, p. 8., 20 urm.

¹¹ Jakobson, *K charakteristike*, p. 45: id., *Remarques*, loc. cit.: id., *Phonol. Sprachbünde*, p. 237.

¹² Referitor la armonia vocalică în limba maghiară, vezi Siegmund Simonyi, *Die Ungarische Sprache, Geschichte und Charakteristik*, Strassbourg 1907, p. 200 urm.: Balassa József (И. Балаша), *Венгерский язык, перевод с венгерского*, Москва 1951, p. 51 urm.

¹³ Lunt, *Phonemic Palatalization*, p. 309 urm.

Articolul hotărât fem. sg. (*a*), înainte de a se aglutina la substantivul precedent, avea un accent secundar deslușit de puternic, fapt care explică de ce s-a păstrat ca *a*, fără să treacă la *ă*: *casă* < în această fază de dezvoltare a românei comune, *ă* era o variantă pozițională a fonemului *a*, condiționată de lipsa accentului. După eliziunea lui *ă* final înaintea articolului *a* și după encliza acestuia la substantivul precedent, *ă* devine fonem. Forma nearticulată *casă* a început să se deosebească de forma articulată *cas-a* (> *casa*) prin opoziția /ă/ — /a/. După ce [ă] a devenit fonem deosebit de /a/, a fost posibilă apariția formelor *arămii*, *dă*, *stă*, în locul formelor mai vechi *aramu*, *da*, *sta* < lat. *aramus*, *dat*, *stat*. În felul acesta, prin opoziția /ă/ — /a/, s-a putut deosebi prezentul de imperfect: *arămii* — *aramu* (lat. *aramus* — *arabamus*), *dă* — *da* (lat. *dat* — *dabat*), *stă* — *sta* (lat. *stat* — *stabat*).

o < lat. *ō*, de ex. *totu* < lat. *tōtus*.

E foarte posibil ca *ō* latin să se fi diftongat și în romina comună ca în celelalte limbi romanice, paralel cu diftongarea lui *ē*. S-a zis deci *fuocu* < lat. *fōcus*, *uorbu* < lat. *ōrbus*. După apariția sinarmonismului intrasilabic și a dezvoltării unui *wau* înaintea unui *o* inițial — paralel cu preiotarea unui *e* inițial¹⁴ — elementul prim al diftongului *uo* s-a confundat cu labializarea consoanei urmate de *o* sau cu *wau* inițial: *fuocu*, *toțu*, *toță*, *uorbu*, *uorbă*, *olă* (< lat. *olla*) au devenit *fōcu*, *tōtu*, *tōță*, *worbu*, *worbă*, *wolă*¹⁵.

Evoluția în romină a lui *ō* a fost deci în bună parte paralelă cu aceea a lui *ē*: *ē* > *ie*, *ō* > *uo*. În poziție inițială *ie* > *ye*, *uo* > *wo*. Numai după consoane evoluția a trebuit să fie deosebită. Iod al grupului *ye* a alterat dentalele și velarele precedente: *tēnel* > *tiene* > *tiene* > *ține*, *dēcem* > *diece* > *dyece* > (*d*)*zețe*, *sēdet* > *siede* > *șiede* > *șede*, *lēporem* > *liepore* > *liepore*, *cērvus* > *kierbu* > *kierbu* > *čerbu*, *gēmo* > *gyemu* > *țemu*. În multe graiuri și labialele au fost supuse acțiunii lui iod: *pēctus* > *pieptu* > *pyeptu* > *k'ept*, *bēne* > *biene*, *hūine* > *ține*, *fēl(e)* > *fiele* > *fyere* > *χ'ere*¹⁶, *vēr-mis* > *vierme* > *vyerme* > *γ'erme*¹⁷, *mēl(e)* > *miele* > *myere* > *nēre*. În alte graiuri — precum și în limba literară — iod s-a menținut până astăzi după labiale: *pyept*, *fyer*, *vyerme*, *myere* (*piept*, *fier*, *vierme*, *miere*). În Banat și Oltenia, însă, iod din grupul labială + *ye* (< romanic com. *ie* < lat. *e*) s-a confundat cu palatalizarea fonematică (diezarea) consoanei precedente înaintea oricărui *e*, întocmai cum *w* după consoană s-a confundat cu labilizarea fonematică (beimolarea) consoanei precedente înaintea ori-

cărui *o*. Cuvintele *miere* și *mere* (pl. de la *măr*) au devenit omonime: *mere*, [m'ere]. La fel și după *r*, în toate graiurile românești, iod s-a confundat cu diezarea consoanei: lat. *rece(n)s* > *ricce* > [r'e'e]. (În multe graiuri *r'* s-a depalatalizat ulterior: [ră'e]).

u < lat. *ū*, *ū* sau *ō*, *ō* + *n*, *m* (urmat de consoană): *furcă* < lat. *fūrca*, *tu* < lat. *tū*, *sunu* < lat. *sōno*, *cumpăru* < lat. *compāro*.¹⁸

III. Inflexiunea vocalică romanică în romina comună

Romina comună prezenta fenomenul larg răspândit în limbile romanice al inflexiunii vocalice, în urma căreia *e* și *o* accentuați, în poziție înaintea unei silabe conținând un *u* sau un *i*, au fost pronunțați mai închis, iar în poziție înaintea unei silabe conținând un *ă* sau un *e* — în unele cazuri și la sfârșit de cuvânt — au fost pronunțați mai deschis, de ex. *șecu*, *čerbu*, *čerbi* (< lat. *siccus*, *cervus*, *cervi*), *felu*, *fel'i* (< lat. *fētus*, *fēti*), *čeru*, *čeri* (< lat. *quaero*, *quaeris*), *toțu*, *toț'i* (< lat. *tōtus*,

¹⁴ Vezi, mai jos, p. 107(11).

¹⁵ Cf., mai jos, p. 9 urm., 11.

¹⁶ Prin *χ'* notăm fricativă palatală surdă munită de foneticienii germani „ich-Laut“.

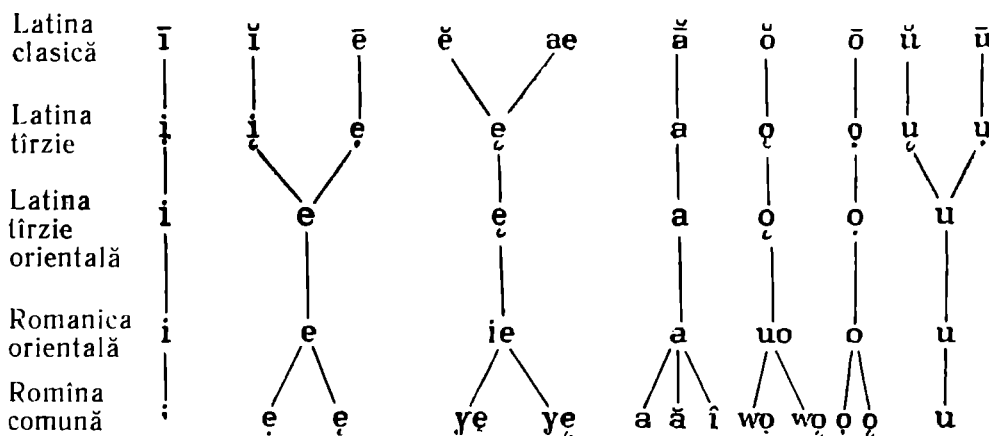
¹⁷ Prin *γ'* notăm fricativă palatală sonoră care corespunde surdei *χ'*.

¹⁸ În unele cazuri *ū* latin a dat *o* în limba romină: *mūre* < lat. *mūria*, *tōmnă* < lat.

**a(u)umnia*.

tōti), dar *secă* (< lat. *sicca*), *çpre* (< lat. *quaerit*), *feță*, *fețe* (< lat. *fēta*, *fētae*), *stę* (< lat. *stēt*), *dę* (< lat. *dēt*), *țotă*, *țote* (< lat. *tōta*, *tōtae*¹⁹). Cele două varietăți de *e* și *o*, anume *ę* — *ę* și *o* — *o*, constituiau variante extrafonologice ale unui singur fonem, variante condiționale de poziție.²⁰

Ținând seamă și de inflexiunea romanică, evoluția vocalismului latinesc devenit romin comun poate fi schițată în felul următor:

Din latină s-a păstrat și diftongul *au*.

IV. Consonantismul romînei comune

Consonantismul romînei comune era reprezentat prin ocluzivele *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g*; africatel *f'*(*f*), *d'z'*(*dz*), *ç'*, *g'*; fricativele *f*, *v*, *s*, *ș'*; lichidele *m*, *n*, *ñ*, *l*, *r*, *l'*; „semi-vocalele“ *y*, *w*.

După locul de articulație, consoanele romînei comune se grupau în bilabiale *p*, *b*, *w*, *b*; labio-dentale *f*, *v*; dentale *t*, *d*, *n*, *f'*, *d'z'*, *s*, *r*, *l*; prepalatale *ç'*, *g'*, *ș'*; palatale *ñ*, *l*, *l'*, *y*; velare *k*, *g*.

Consoanele, neexistente în limba latină, *f'*, *d'z'*, *ç*, *ğ*, *ș'*, *ñ*, *l'*, *l* au apărut datorită acțiunii lui iod (și a vocalelor palatale în cazul lui *k*, *g*) asupra consoanelor *t*, *d*, *k*, *g*, *s*, *n*, *l*, *r*. Iod a putut proveni fie din *i*, *e* în hiat, fie din elementul prim al diftongului *ie* < *ě*. Din cauza originii lor prin palatalizare, aceste consoane aveau un timbru palatal. În

¹⁹ Referitor la inflexiunea vocalică în limbile romanice, vezi Meyer-Lübke, *Grammaire*, I. p. 103 urm.; id., *Rom. Lautlehre*, p. 99, 132; Bourciez, *Éléments*, §§ 129 c, 154 a, 156 b, c, d, 401, 429 b. Îndeosebi limba sardă prezintă inflexiunea vocalică sub un aspect foarte asemănător cu cel din stadiul mai vechi al limbii române. Vezi M. L. Wagner, *Lautlehre der südsardischen Mundarten*, Halle a. s., 1907, p. 8 („Zeitschrift für romanische Philologie“, Beiheft 12); id., *Historische Lautlehre des Sardischen*, Halle a. S. 1941, p. 10 urm. („Zeitschrift für romanische Philologie“, Beiheft 93).

²⁰ În romanica comună fostul *ę* și fostul *ae* — deveniți într-o fază țirzie a latinei *ę* — s-au diftongat în *ie*, de ex. lat. *fēl(e)* > romanic *fiele*, lat. *haedus* > romanic *iedu*. În romina comună, elementul prim al diftongului s-a dezvoltat într-un iod: *fiele* > *fyere*, *iedu* > *yedu*, *ieda* > *yedă*.

ce privește africaterile f' , $d'z'$, putem presupune că în romîna comună exista tendința ca ele să-și piardă timbrul palatal.²¹

Consonantismul romîn comun prezenta și un r cu vibrații mai multe și mai puternice, notat $[r̄]$, provenit din r geminat sau din r inițial latin.²²

După cum vom vedea mai jos (p. 110 (14) urm.), după apariția corelațiilor consonatice de timbru, $r̄$ va fi identificat de cele mai multe ori cu r /, arareori cu r' /. De aceea, după fostul $r̄$, și astăzi urmează de obicei $[i]$, $[ă]$, $[a]$ (*uri, urăsc, urască*), nu $[i]$, $[e]$, $[a]$ (*înflori, înfloresc, înflorească*). De asemenea trebuie semnalat faptul că r al elementelor slave și maghiare a fost de obicei identificat cu $r̄$, deci cu r refractar palatalizării (diezării). De aceea nu pot fi considerate ca un fapt de grafie formele *hotarră, izvoarre, omorri* etc. din textele vechi.²³ O dovadă că în aceste forme se pronunța un $r̄$ (astăzi un r refractar palatalizării) o constituie faptul că după acest r apar astăzi, aproape exclusiv, numai $[i]$, $[ă]$, $[a]$ (nu $[i]$, $[e]$, $[a]$): *hotară, izvoară, oborî, omorî, omora* (imperfect) etc.

V. Apariția sinarmonismului de grup intrasilabic

În această fază de dezvoltare a romînei comune au avut loc, între consoane și vocalele următoare, fenomene de asimilare progresivă și regresivă, care au dus la constituirea de grupuri formate din consoană + vocală, avînd, atît consoana cit și vocala, același timbru: velar, palatal, labiovelar și labiopalatal.

²¹ Formele *așit* (< lat. **altitio*), *căpăină* (< lat. **caplīna*), *țară* (< lat. *tērra*), *țarmure* (< lat. **tērmulus*), *fiștar* (cf. glosele *zinzala, zimzario* etc.), *fiță* (< lat. *tilia*), *fișină* (< *fiță* + suf. *-ină*), *soț* (< lat. *socius*), *față* (< lat. *facia*), *zac* (*dzac*) (< lat. *iaceo*), *zină* (*dzină*) (< lat. *Diana*), *orz* (*ordz*) (< lat. *hordeum*), *osînză* (*osîndză*) (< lat. *axūngia*) etc. sînt o dovadă că tendința de depalatalizare a lui f' , $d'z'$ era generală: astăzi varia lui f' , z' (< $d'z'$), adică a lui f , z diezați, care pot fi considerați că continuă pe f' , $d'z'$, ocupă numai o mică parte a teritoriului limbii romîne. Vezi harla pronunțării cu timbru palatal și cu timbru velar a lui f în cuvintele *nepoți, subțire* (*[nepoʦ]* — *[nepoʦ]*, *[subʦire]* — *[subʦire]*) în SCL, I, p. 190 și 191. E de remarcă că în aromînă și în meglenoromînă f , dz (care corespund lui f , f' , (d) z , (d') z' din dacoromînă) au totdeauna timbru velar (ar. *[nipoʦ]*, *[subʦire]*, mglr. *[supt(t)sor]*). Africaterile f' /, $d'z'$ din aromînă și meglenoromînă corespund africaterilor $f̄$ /, $ḡ$ din dacoromînă, devenite fricative în Moldova și Banat. Aromîna și meglenoromînă posedă așadar, pe de o parte, fonemele f /, dz /, corespunzătoare lui f /, f' /, jz /, z' din dacoromînă literară și fonemele $f̄$ /, $dz̄$ /, corespunzătoare lui $f̄$ /, $ḡ$ din dacoromînă literară. Fonemele $f̄$ /, $ḡ$ — înaintea trecerii lui $ḡ$ la j în unele graiuri dacoromîne și în limba literară, precum și în meglenoromînă — au fost identice în tustrele dialectele: dr. *pi/f̄/or*, *mî/f̄/lare*, *f̄/loc* (*j/loc*), *f̄/acă* (*j/a/că*), ar. mgl. *f̄/or*, *f̄/ari*, ar. *f̄/oc*, *f̄/acă*, mgl. *f̄/ăc*, *f̄/oc*, *f̄/acă*. Așadar, în aromînă și meglenoromînă evoluția africaterilor romîne comune a fost următoarea: rom. com. f' , $d'z'$ > f /, dz (cf. ar. *f̄ini* „ține“, *dzic* „zic“), rom. com. $f̄$ /, $ḡ$ > f' /, $d'z'$ (cf. ar. *f̄ini* „cine“, *d'z'iniri* „gînere“), rom. com. $f̄$ /, $ḡ$ (adică $č$, $č$ rolujiți; vezi mai jos, p. 111 (15) urm.) > $f̄$ /, $ḡ$ (cf. ar. *f̄ec̄* = *f̄ec̄ŭ* „făcui“, *f̄reḡ* = *f̄reḡŭ* „frînsei“, *f̄ec̄ară* = *cioară*, *f̄ec̄ak̄* = *gioacă* „joacă“).

Mărturia istroromînei nu poate fi invocată în legătură cu timbrul palatal sau velar al lui f și (d) z , deoarece în istroromînă a dispărut corelația palatală a consoanelor.

²² Densusianu, *Histoire*, II, p. 121, 124.

²³ *Ibid.*, p. 121, 122, 124.

Situația din romîna comună poate fi dedusă cu ajutorul comparației diferitelor graiuri și, în primul rînd, al dialectelor.

1. Asimilare progresivă

Consoanele palatale și-au asimilat vocalele velare următoare *a, ă, i* în ceea ce privește timbrul, schimbîndu-le în vocalele palatale *ä, e, i*. Astfel grupurile de timbru velar *la, lä, li*, ale căror vocale *a, ă, i* își au obîrșia în *a* latin, ca, de pildă, în formele *imbla(re) < lat. ambulare, imblămu < lat. ambulamus, imblindu < lat. ambulando*, corespundeau grupurile de timbru palatal *l'ä, l'e, l'i* ca, de pildă, *täl'ä(re)²⁴ < lat. taliare, täl'emu²⁵ < lat. taliamus, täl'indu²⁶ < lat. taliando*.

È de remarcat că *a* în poziție nazală devenise *i* înaintea acțiunii consoanelor palatale asupra lui *i* schimbîndu-l în *i*. Dacă este adevărat, cum presupune acad. A. Rosetti, că *an* a devenit înții *än* și apoi *in*,²⁷ atunci trecerea din faza *än* la faza *in* s-a întîmplat înaintea apariției sinarmonismului intrasilabic. Trecerea „consoană palatală + *i*” la „consoană palatală + *i*” se constată nu numai în dialectul dacoromîn, ci și în celelalte dialecte, cf. dr. *täijind, ġindä (ghindä), creștin, ġin, ar. täl'inda, gl'indä, cristin, h'il'in, mglr. täl'indära, gl'indä, cristin < lat. taliando, glandem, Christianus, filianus²⁸*. Aceasta este o dovadă a vechimii mari a fazei *in*.

Încă din romîna comună datează prin urmare corespondența „*a, ă, i* după consoane nepalatale — *ä, e, i* după consoane palatale”. Perechile *a — ä, ä — e, i — i* aveau de pe atunci funcțiuni morfologice identice. În exemplele date mai sus, *a — ä* reprezintă sufixul infinitivului la verbele de conjugarea I, *-ămu/-emu* terminația persoanei I pl. a prezentului indicativului la verbele de conjugarea I, iar *-indu/-indu* sufixul gerunziului la verbele aceleiași conjugări.

Acțiunea palatalizatoare a consoanelor palatale s-a exercitat și asupra vocalelor labiovelare *o, u*, care au devenit *ö, ü*, de ex. *șcl'öpă < lat. *excloppa, șcl'öpu²⁹ < lat. *excloppus, uocl'ü < lat. öclus (öcŭlus), văcatü³⁰ < lat. vaccarius*.

Asimilarea progresivă a acționat și în cazul grupurilor constituite dintr-o consoană rotunjită (romîna comună avea o singură consoană rotunjită, pe *wau*) urmată de vocalele *a, ă, i* care în această poziție s-au labializat, devenind *ä, o, u*. Astfel formele latinești *leuare, leuamus, leuando* au devenit la început *luwa, luwămu, luwindu*, apoi *luwä, luwomu, luwundu*. În textele noastre vechi formele de mai sus sînt notate

²⁴ Cf. formele din diferite graiuri dacoromîne: *täie, täie (Gramatica I. romîne, I, p. 82)*, evaluate din forma mai veche *täl'ä*. Lui Lombard, *a* în această poziție, în rostirea intelectualilor bucureșteni, i-a făcut impresia unui *e* deschis (*Prononciation*, p. 128 urm.).

²⁵ Cf. dr. *täiem (Gramatica I. romîne, I, p. 83)*, ar. *täl'em (Capidan, Arominii, p. 207)*.

²⁶ Cf. dr. *täijind (Gramatica I. romîne, I, p. 84)*, ar. *täl'indalui*.

²⁷ Rosetti, *Istoria IV*, p. 38.

²⁸ Capidan, *Arominii*, p. 215.

²⁹ Cf. transcrierea [dödatä] a lui *deodată* (în transcriere fonologică [d'odatä]) făcută de Alf Lombard, *Prononciation*, p. 130 urm. Cf. și formele dialectale dr. *cupt#ört, sučit#ört* etc.

³⁰ Cf. formele dialectale dr. *t'üč „tuci”, t'ül'ün „tutun” (Petrovici, Cons. dure și moi, p. 206)*.

— bineînțeles cu litere chirilice — *luoa*³¹, *luomu*³², *luundu*³³. (Alfabetul chirilic nu posedă o literă specială pentru a-l nota pe wau. Acesta rămînea de obicei nenotat. Nici grafia romînească cu litere latine nu-l notează: se scrie *lua*, *luăm*, *luînd*, dar se pronunță *luwa*, *luwăm*, *luwînd* sau, mai curînd *luwă*, *luwom*, *luwînd*).³⁴

În felul acesta au apărut corespondențele

<i>i</i>	<i>î</i>	<i>u</i>	Gradul III de apertură
<i>e</i>	<i>ă</i>	<i>o</i>	„ II „ „
<i>ă</i>	<i>a</i>	<i>â</i>	„ I „ „

Toate aceste nouă vocale provin din *a* latinesc și, în exemplele următoare,

<i>tăl'indu</i>	<i>arîndu</i>	<i>luwundu</i>
<i>tăl'emu</i>	<i>arămu</i>	<i>luwomu</i>
<i>tăl'ă</i>	<i>ara</i>	<i>luwă</i>

cele de același grad de deschidere au funcțiuni morfologice identice: cele de gradul I de deschidere (*a*, *ă*, *â*) constituie sufixul infinitivului, cele de gradul al II-lea de deschidere (*ă*, *e*, *o*) reprezintă vocala cu care începe terminația pentru pers. I pl. prez. ind. la verbele de conjugarea I (*-ămu*), iar cele de gradul al III-lea de deschidere (*i*, *î*, *u*) vocala cu care începe sufixul gerunziului la verbele aceleiași conjugări (*-îndu*).

Correspondențele înșirate mai sus se repetă și în alte forme morfologice. Astfel *a*, *ă*, *â* reprezintă articolul hotărît sg. fem., de ex. în formele *casa* — *vină* — *ziwă* (în textele vechi *zioa*)³⁵, cf. forma aromîină *faça*³⁶, iar *ă*, *e*, *o*, terminația de sg. fem. a substantivelor și adjectivelor nearticulate, de ex. în formele *casă* (< lat. *casa*) — *vine* (< lat. *vinea*) — *văduwo* (< lat. *vîdua*) (în textele vechi *văduo*)³⁷, cf. formele aromîne *nao* < lat. *agnella*, *purtșeao* < lat. *porcella* etc.)³⁸. Și acești *a* — *ă* — *â*, *ă* — *e* — *o* provin dintr-un *a* latinesc și îndeplinesc, cîte trei, funcțiuni morfologice identice.

³¹ Candrea, *Psaltirea*, II, p. 288, r. 39.

³² *Ibid.*, II, p. 92, r. 20.

³³ *Ibid.*, II, p. 273, r. 35.

³⁴ Cf. formele aromîne *loare*, *lom*, *lo* „luă”. (Capidan, *Arominii*, p. 292, 483). Cf. și formele *dao* (dr. *dowo* „două”), *fao* (< lat. *faba*), *nao* (< lat. *nova*, *novem* > dr. *nowo* „nouă”), *anao* (< lat. *nobis* > dr. *nowo*), *awao* (< lat. *uobis* > dr. *owow* „vouă”) etc. Vezi Capidan, *Arominii*, p. 291—292; *Gramatica l. rom.*, I, p. 84. În toate formele aromîne de mai sus, *ao* se pronunță în realitate *awo*. E adevărat că wau, în poziție intervocalică, prezintă o variantă foarte deschisă, apropiată de un *o* semivocalic: *ago*. Și iod în această poziție se pronunță foarte deschis, ca un *e* semivocalic. De ex. în limba literară *mai ales*, în vorbirea rapidă, devine [mă ăles] și chiar [mă ăles]. Existența lui iod este semnalizată aici de varianta [ă] (*a* puțin anterior) a fonemului /a/ (*Gramatica l. romîne*, I, p. 87). De asemenea, în pronunțarea bucureșleană *noo* „nouă”, existența lui wau este semnalizată de realizarea ca [o] a fonemului final /ă/. Vezi *Gramatica l. romîne*, I, p. 88.

³⁵ Candrea, *Psaltirea*, II, p. 512. Relativ la pronunțarea actuală, vezi *Gramatica l. romîne*, I, § 53.

³⁶ Capidan, *Arominii*, p. 291.

³⁷ Candrea, *Psaltirea*, II, p. 503.

³⁸ Capidan, *Arominii*, p. 221—292. Cf. și lat. *rogatu(m) illa(m) habemus* > *ruga-tu-wă-am* > *rugațu-wo-am*, *rugatu-o-am* (vezi Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.*, p. 85).

2. Asimilare regresivă

În această fază de dezvoltare a fonetismului român comun, vocalele palatale (*i, e, ɛ*) și labiovelare (*u, o, ɔ*) au transferat asupra consoanelor precedente trăsăturile lor distinctive, respectiv apropierea dosului limbii de palat și rotunjirea buzelor³⁹. Consoanele urmate de *i, e, ɛ* (*ă*) au primit o articulație accesorie a dosului limbii la palat, ceea ce a pricinuit ridicarea tonului lor caracteristic. Cele urmate de *u, o, ɔ* (*â*) au primit o articulație accesorie labială, rotunjirea buzelor, ceea ce a făcut să coboare tonul caracteristic. Primele s-au palatalizat, s-au diezat, iar ultimele s-au labializat, s-au bemolat.⁴⁰

Ca în toate limbile în care există asemenea consoane, între consoanele diezate sau bemolate și vocalele următoare s-au dezvoltat vocale de tranziție de timbrul *i, e* respectiv *u, o*. Grupurile *ti, te, țe, tu to, tɔ* au devenit *tʲi, tʲe, tʲɛ, tʲu, tʲo, tʲɔ*: lat. *teneri* > *tineri* > *tʲinʲeri*, lat. *tonat* > *tună* > *tʲună*, lat. *totus, tota* > *toʦu, toʦă* > *toʦu, toʦă*.⁴¹ În urma acestei evoluții fonetice, în romîna comună existau în același timp atât consoane palatale anume *ʲi, ʲe*: *viʲne* (< lat. *vīnea*), *ʲinʲu* (< lat. *līnum*), cât și consoane palatalizate, diezate (de ex. *nʲ, nʲe, ʲt, ʲe*: *viʲnʲe* < lat. *venīt*, *ʲinʲu* < lat. **lēnus*, clas. *lēnis*. Două cuvinte ca *ʲinʲu* «in» și *ʲinʲu* «lin» se deosebeau prin opoziția *ʲ* — *ʲ*. Consoanele palatale *ʲi, ʲe* rezultate din palatalizarea mutativă, constituiau prin urmare foneme autonome

³⁹ Referitor la fenomenul asemănător din slava comună, vezi Jakobson, *Remarques*, p. 22 urm.; Martinet, *Economie*, p. 257.

⁴⁰ Privitor la termenul de „diezat”, vezi, mai sus, nota 2. Termenul de „bemolat” traduce termenul englez „flat” („flattened”), vezi Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 31 urm.; Jakobson-Halle, *Fundamentals*, p. 31.

⁴¹ Referitor la fenomenul analog din slava comună, cf. Jakobson *Remarques*, p. 22. În slava comună a existat tendința de a labializa consoanele înaintea vocalelor labializate: A. Шахматов, *Очерк древнейшего периода истории русского языка*, Petrograd 1915, § 111, apud Jakobson, *Remarques*, p. 19; Martinet, *Syllables ouvertes*, p. 164 urm.; id., *Economie*, p. 356.

Drept dovadă a existenței încă din epoca romînei comune a vocalelor de tranziție — indicii ale diezării și bemolării consoanelor — sînt cazurile alt de frecvente de „diflonație”, îndeosebi a lui *e* și *o*, dar uneori și a lui *i* și *u*, semnalate nu numai în graiurile dacoromîne de dialectologi și de ALR. Cf. formele dr. *pîldă* (*i* este o vocală cu timbru intermediar între *i* și *ɛ*), *dies, tte cîilē* „te culci”, *tʲot, ar. ʲuoc* (Capidan, *Aromîni*, p. 269, § 68 a), mgl. *biām* „bem”, *cuārb* „corb”. (Privitor la pronunțarea ca *iă, uă* a lui *e, o* accentuați în graiul meglenoromîn din Liunnița, vezi Capidan, *Meglenoromîni*, I, §§ 13, 50). Vechimea diezării consoanelor poate fi dedusă și din frecvența, mai ales în textele vechi, a anticipării elementului palatal al consoanelor diezate ca în dr. *ciine, maire, mîne, minuine* „minune” (Candrea, *Psaltirea*, II, p. 138 r. 41; 181 r. 22; 311 r. 31), *piine, saile* „sale”, *taire* „tare” (Rosetti, *Limba rom. sec. XIII—XIV*, p. 99 urm.), mglr. *cîini* „ciine”, *poîni* „piine”, *taîti* „tată” (< bulg. *tale* „id.”) etc. (Capidan, *Meglenoromîni*, I, p. 97, 99). Formele mai vechi, dinaintea anticipării elementului palatal, au fost [*iinte, marle, minunte, salte*] etc. avînd în silaba ultimă consoane diezate. Pentru a explica anticiparea elementului palatal, e suficient să pornim de la consoane diezate (palatalizate). Nu e așadar nevoie să presupunem că aceste consoane au fost chiar anuate. Forma *taile* se explică pornind de la *tale*, formă odinioară general romînească, și nu de la *tal'e*, cum face Al. Rosetti (*Limba romîna sec. XIII—XIV*, p. 100). Pronunțarea de astăzi *tale*, fără element vocalic de tranziție de timbrul *i* sau *e* între *t* și *e*, răspîndită mai ales în Muntenia, reprezintă o evoluție mai nouă, datorită poate unei influențe venite din sud. Vezi Petrovici, *Influența slavă*, p. 17.

față de corespondentele lor diezate *nⁱ*, *lⁱ*. Acestea din urmă, însă, erau numai variante combinatorii ale consoanelor nepalatale, variante condiționate de vocalele (*i*, *e*, *ɛ*) următoare.⁴²

Așadar, în urma asimilării regresive, au apărut în romîna comună grupuri uniformizate din punctul de vedere al timbrului, formate respectiv din consoane diezate urmate de vocale palatale (*i*, *e*, *ɛ*) sau consoane bemolate urmate de vocale labiovelare (*u*, *o*, *ɔ*): lat. **lĕnus* > *linu* > *li-n^u*, lat. *lĭgo* > *legu* > *l^eeg^u*, *l^eeg^u*, lat. *lĭgat* > *legă* > *l^eegă*, lat. *nĭngit* > *nĭnge* > *nĭnge*, lat. *nĭgrum* > *n^egru* > *n^eegr^u*, *n^eegr^u*, lat. *nĭgra* > *n^egră* > *n^eegră*, lat. *annu(m)* > *anu* > *an^u*, lat. *rōdo*, *rōdit* > *rodu*, *rōde* > *r^ood^u*, *r^ood^u*, *r^ode^e* etc. (De acum înainte diezarea și bemolarea consoanelor le vom nota prin semnele ' și ° așezate sus, după consoană: *n^eegră*, *r^ode*).

Prinul element al diftongului *uo*, provenit din lat. *ŭ*, s-a confundat cu elementul vocalic de tranziție dintre consoana bemolată și vocala *o* (*ɔ* sau *ɔ*) următoare: lat. *rōgo*, *rōgat* > *ruogu*, *roogă* > *r^oog^u*, *r^oogă* (*r^oog^o*, *r^oogă*), ca lat. *pōmu(m)*, *pōna* > *pomu*, *pōnă* > *p^oomu*, *p^oomă* (*p^oom^o*, *p^oomă*).

E de notat că deosebirea acustică între un [ă] — provenit din *a* acentuat latin precedat de o consoană palatală — și un [e] — varianta lui *e* accentuat neurmat de o silabă conținând un *i* sau un *u* — a fost cu siguranță minimă. Cele două nuanțe s-au confundat repede. Vocala [ă] a lui *veg*[l'ă](*re*) < lat. *vĕgĭlare* s-a rostit fără îndoială ca [e] din *ve*[d'e](*re*) < lat. *vĕdĕre* sau din [d'e] < lat. *dĕl*. De aceea, de acum înainte, în cursul acestei lucrări, vom nota *ă* alt pentru *ă*, *ê* și pentru *ɛ*. Același lucru este valabil și referitor la [â] din *lu*[wâ](*re*) < lat. *leuare* și [ɔ] din [s'ɔ] < lat. *sol(e)*. De acum înainte vom nota cu *â* ambele nuanțe.

Asimilarea putea acționa în același timp progresiv și regresiv. În cazul consoanelor palatale urmate de *u*, *o*, *ɔ*, vocalele labiovelare s-au palatalizat devenind labiopalatale (*ü*, *ö*, *ȳ*), iar consoanele palatale precedente s-au labializat devenind și ele labiopalatale: lat. *ōcŭlus* > *uoc^l'u* > *uoc^l'u*, lat. **exclōppus* > *şcl'opu* > *şcl^l'ô/pu*, lat. **exclōppa* > *şcl'öpă* < *şcl^l'ô/şcl^l'ă*.

Modul cum s-a realizat sinarmonismul de grup (și, în bună parte, silabic) în romîna comună poate fi formulat pe scurt în felul următor: vocalele și-au asimilat, în ceea ce privește înălțimea tonului propriu, consoanele precedente (*me* > *m^e*, *mo* > *m^o* etc.); în schimb consoanele care nu se pretau la această asimilare (consoanele palatale nu puteau fi asimilate la vocalele velare, *r* nu putea fi asimilat la vocalele palatale, iar *w* nu putea fi asimilat nici la vocalele palatale și nici la cele velare), au asimilat ele la rîndul lor vocalele următoare (*l'ă*, *yă* > *l'e*, *ye* etc.; *re* > *ră*, *we* > *wă* > *wo*).⁴³ În ceea ce privește consoanele palatale urmate de vocale labiovelare, am văzut că asimilarea a acționat în două sensuri, progresiv și regresiv: consoana, rămînînd palatală, a preluat labializarea de la vocală, dar a predat acesteia — care a rămas labializată — palatalitatea (*ru* > *r^oü*).

⁴² Asupra deosebirii dintre consoanele palatale și cele palatalizate vom reveni mai jos, p. 112 (16) urm.

⁴³ Cf. formularea lui R. Jakobson în ceea ce privește realizarea sinarmonismului silabic în slava comună: *Remarques*, p. 22.

VI. Apariția unui *i*od și a unui *wau* inițiali înaintea vocalelor palatale și labiovelare

În urma tendinței de a transfera asupra începutului unui grup, adică asupra consoanei, caracterul palatal sau labiovelar al vocalei grupului, în cazul unei vocale inițiale, lipsind consoana asupra căreia să poată fi transferate trăsăturile distinctive ale vocalei, apare fie un *i*od (înaintea vocalelor palatale), fie un *wau* (înaintea vocalelor labiovelare)⁴⁴: lat. *ire* > *i* > *yi*⁴⁵, lat. *illum* > *elu* > *ye*^o*u*, lat. *ēscā* > *ēscā* > *yescā*, lat. *udus* > *udu* > *wud*^u, lat. *hōra* > *orā* > *worā*⁴⁶. Noul *i*od și noul *wau* inițiali au fost identificați cu *i*od și *wau* proveniți din diftongarea lui *ē* și *ō* inițiali: lat. *hēri* > *ieri* > *yer*ⁱ, lat. *ēqua* > *iepā* > *yepā*, lat. *ōssum* > *uossu* > *wos*^o*u*, lat. *ōrba* > *uorba* > *worba*⁴⁷.

Existența lui *wau* inițial romînesc poate fi dovedită și prin evoluția lui în unele graiuri, sub influența străină, la *v*.⁴⁸ De asemenea și în elementele romînești ale limbilor vecine adeseori întâlnim un *v* inițial înaintea vocalei *o*. În aceste limbi neexistînd consoana *v*, i-a fost substituit sunetul cel mai apropiat existent în limba respectivă, anume *v*. În pronunțarea unui maghiar, cuvintele romînești *vos* „os”, *woh* „ochi”, *wowd* „ouă”, iau aspectul *vos*, *voK*, *vove*⁴⁹. Cf. împrumuturile romînești în limba maghiară: *vakisa* < *oacheșă* [waheșă], *vasány* < [wășan] „locuitor din Țara Oașului”⁵⁰.

Datorită apariției lui *i*od și a lui *wau* inițiali, în poziție inițială puteau sta numai vocalele *a*, *ă*, *i*.

VII. Consecințele de ordin fonologic și morfologic ale sinarmonismului de grup

Uniformizarea grupurilor constituite din consoană + vocală n-a prezentat nici o excepție. În romîna comună existau numai grupuri sinarmonice, al căror timbru putea fi velar, palatal, labiovelar și labiopalatal. Ele erau așadar constituite din 1) consoane de timbru velar + vocalele

⁴⁴ Referirilor la fenomenul analog din limbile slave, vezi Martinet, *Economie*, p. 360. În limbile slave fenomenul protezei unui *i*, devenit *i*od, și a unui *u*, devenit *u*, poate fi pus în legătură cu tendința spre sonoritatea ascendentă în interiorul silabei, tendință care a avut drept rezultat legea silabelor deschise în slava comună. Vezi N. van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, I, Laut- und Formenlehre*, Berlin-Leipzig 1931, § 15 (История старославянского языка, перевод с немецкого, Москва 1957, § 15, p. 95 urm.).

⁴⁵ Ir. *ii* < lat. *ire*, vezi Candrea—Densuşianu, *Dict. etim.*, p. 124.

⁴⁶ Privitor la apariția lui *i*od și *wau* inițiali în diferite graiuri romînești, vezi H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 6. (Tiktin notează *te-ŷi-*); id. *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg 1905, p. 18, 33; I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907 (extras din „Buletinul Societății filologice” t. II), p. 9; Ernst Gamillscheg, *Olténische Mundarten*, Viena 1919 p. 51; Capidan, *Meglenoromîni*, I, p. 103 urm., 114 urm.; M. B. Сергиевский, *Молдавские этюды*, Moscovia-Leningrad 1936, Изд. АН СССР, p. 12—13, apud I. Pătruț, „Dacoromania”, XI (1948), p. 269; Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 208 urm.; id., *Cons. rot. și nerot.*, p. 174 urm.; id. *Slav. Einfluss*, p. 113 urm.; id., *Influența slavă*, p. 8 urm.; id., *Phonemsystem*, p. 13 urm.

⁴⁷ Cf., mai sus, p. 100(4)

⁴⁸ N. Drăganu, *Cea mai veche carte Rákóczyană*, „Anuarul institutului de istorie națională din Cluj”, 1921, p. 200; id. *Mihail Halici*, „Dacoromania”, IV (1924—1926), p. 139.

⁴⁹ Petrovici, *O particularitate*, p. 463; id., *Egy magy. hangt. sajság*, p. 6.

⁵⁰ Geza Blédy, *Influența limbii romine asupra limbii maghiare*, Sibiu 1942, p. 91.

de timbru velar *i, ă, a*, 2) consoane de timbru palatal + vocalele de timbru palatal *i, e, ă*, 3) consoane de timbru labiovelar + vocalele labiovelare *u, o, ă* și 4) consoane de timbru labiopalatal + vocalele labiopalatale *ü, ö, ô*. Uniformizarea aceasta trebuie considerată ca un fenomen de ordin fonetic, căci din punct de vedere fonologic consoanele prezentind diferite nuanțe de timbru constituiau variante combinatorii, condiționate de vocalele următoare (cu excepția consoanelor palatale care erau foneme autonome). Dintre nuanțele vocale, constituiau foneme numai șapte: /i/, /e/, /i/, /ă/, /a/, /o/, /u/, căci *ă* și *â* erau variante condiționate de poziție ale lui /e/ și /o/ (cf. *l'eg^ou* — *l'ägă*, *n^oostr^u* — *n^oăstră*) sau ale lui /a/ (cf. *îmbla* — *v'eg'lă* — *l'uwă*), iar *ü, ö, ô* erau variante — condiționate de o consoană palatală precedentă — ale lui /u/, /o/ (cf. *caș^ou* — *caș^ü* < lat. *carrum* — *carius*, *m'închin^os^ou* — *riⁿös^ou*, *m'incin^oăsă* — *riⁿöšă*⁵¹). Toate exemplele înșirate mai sus trebuie transcrise fonologic /lëgu/, /lëgă/, /nóstru/, /nóstră/, /îmblă/, /veglă/, /luwă/, /kăřu/, /kăru/, /minčinosu/, /riⁿösu/, /minčinösă/, /riⁿösă'.

Așadar sinarmonismul de grup nu a modificat sistemul fonologic existent. El a provocat doar câteva cazuri de suprimare a unor opoziții vocalice. Astfel după consoanele *f', d'z', č, ġ, ř', n, l'* se suprimă opozițiile *i — i, ă — e*, în această poziție putînd sta numai *i, e*: cf. *adunîndu*, *adunămu*, *adună*, dar *incuîndu*, *incuîemu*, *incuîe*. În morfologie aceasta a cauzat omofonia unor forme care în condiții normale se distingeau. Astfel au devenit omofone pers. a III-a a prez. ind. și aceeași persoană a prez. conj. la verbele de conjugarea I, a căror temă se termină în *î, l', ř'*: cf. *ad^oună* — *s'e* („să“) *ad^oun'e*, dar *inc^ouîe* — *s'e inc^ouîe*, *tal'e* — *s'e tal'e*.

În cazul că *a* sau *e* accentuați, precedați de una dintre consoanele amintite, erau urmați de o silabă conținînd un *ă* sau un *e*, opoziția dintre ele s-a neutralizat. Vocala *a* din *cl'amă*, devenit *cl'ămă*, nu s-a mai deosebit de *e* din *legă* (= *l'ägă*). Aceasta a pricinuit apariția formelor *cl'em^ou*, *cl'em'i* în locul formelor normale *cl'ămu*, *cl'ămi* (< lat. *clamo*, **clamis*), dat fiind că lui *ă* accentuat (înaintea unei silabe conținînd un *ă* sau un *e*) îi corespunde *e* accentuat (înaintea unei silabe conținînd un *u* sau un *i*). După modelul lui *l'ägă* — *l'eg^ou* — *l'eği* a apărut *cl'ămă* — *cl'em^ou* — *cl'em'i*.⁵²

VIII. Cauza apariției sinarmonismului de grup în romîna comună — interferența lingvistică slavo-romînă

Interferența lingvistică în evoluția fonetică și fonologică a două sau mai multe limbi este un fenomen des întîlnit în istoria limbilor⁵³. În urma evoluției paralele a fonetismului mai multor limbi se nasc uniuni

⁵¹ Varianta *ö* a lui /o/ era bublu condiționată: de *î* palatal precedent și de poziția sub accent, înaintea unei silabe conținînd un *ă*.

⁵² La fel *ingl'ăt'e*, *ingl'et^oü*, *ingl'et'i* (în loc de formele mai vechi *ingl'ăt'e*, *ingl'ăt^oü*, *ingl'ăt'i* < lat. *inglaci*, *inglacio*, **inglaciis*). (După depalatalizarea lui *ř'*, vocalele *e, i, ü* — precedate de *ř'* cu timbru velar (sau labiovelar) — au devenit *ă, i, u*).

⁵³ Lucien Tesnière, *Phonologie et mélange de langues*, TCLP, 8, p. 87; Martinet, *Economie*, p. 192 urm., 296, 305, 311, 316.

fonologice din care pot face parte numeroase limbi — cum este cazul uniunii fonologice eurasiatice, căreia îi aparține și limba română⁵⁴. Caracterele fonetice și fonologice comune mai multor limbi învecinate — care pot să nu fie înrudite între ele — se transmit prin indivizii bilingvi, care tocmai datorită bilingvismului se bucură de un prestigiu deosebit în sinul comunităților lingvistice respective, ceea ce favorizează răspîndirea în mase tot mai largi a inovațiilor apărute la bilingvi în urma interferenței a două sisteme lingvistice⁵⁵.

Am semnalat mai sus în mai multe rînduri asemănările dintre evoluția fonetică a romînei comune și aceea a slavei comune, în urma căreia a apărut sinarmonismul de grup și silabic în romînă și în slavă. Aceste asemănări nu se datoresc întîmplării. E sigur că evoluția fonetică romînească a fost influențată de cea slavă⁵⁶. Celelalte limbi romanice nu prezintă ceva asemănător. Și ele la rîndul lor au fost puternic influențate de alte sisteme fonologice: celtic⁵⁷, germanic⁵⁸, basc⁵⁹. Fenomenul care a contribuit în cea mai mare măsură la constituirea sinarmonismului de grup în romîna comună a fost transferarea trăsăturilor distinctive ale vocalelor asupra consoanelor precedente. În celelalte limbi romanice nu se constată o tendință analogă. În schimb ea constituie una din principalele trăsături caracteristice ale fonetismului slav comun, conservată în multe limbi slave moderne. Retragerea caracterului palatal sau labiovelar de pe vocală asupra consoanei cu care începe silaba este strîns legată de tendința spre deschidere a silabelor în slava comună. Ambele fenomene se explică prin tendința în slavă de a reduce părțile implozive ale silabei și de a grupa în felul acesta trăsăturile distinctive asupra începutului silabei, ceea ce explică atît deschiderea silabei (eliminarea oricărui element imploziv post-vocalic al silabei), cît și transferarea asupra consoanei cu care începe silaba a trăsăturilor distinctive ale vocalelor (palatalizarea și labiovelarizarea consoanelor), precum și apariția unui iod sau a unui wau inițial înaintea vocalelor palatale sau labiovelare⁶⁰. Romîna nu a prezentat, în nici un stadiu de dezvoltare a ei, tendința de deschidere a silabelor, nici cel puțin în măsura în care ea se constată în limba franceză⁶¹. (Numai căderea consoanelor finale latine a avut drept rezultat deschiderea tuturor silabelor finale în romîna comună). Fenomenul palatalizării și al labiovelarizării consoanelor, precum și al dezvoltării lui iod și wau inițiali, nu poate fi legat de nici o

⁵⁴ Jakobson, *K charakteristike*, p. 26; id., *Remarques*, p. 109 nota 50; id., *Phonol. Sprachbünde*, p. 234 urm.; id., „Actes du IV-ème Congrès International de Linguistes”; Martinet, *Economie*, p. 192 urm.

⁵⁵ Jakobson—Halle, *Fundamentals*, p. 50.

⁵⁶ Rosetti, *Influența*, p. 29 urm.; Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 216 urm.; id., *Cons. rot. și nerot.*, p. 180.; id., *Slav. Einfluss*, p. 109 urm.; id., *Influența slavă*; id., *Phonemsystem*.

⁵⁷ Martinet, *Economie*, p. 291.

⁵⁸ W. v. Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipzig-Berlin, p. 55 urm.

⁵⁹ Martinet, *Economie*, p. 311, 316.

⁶⁰ Martinet, *Syllabes ouvertes*, p. 145—163; id., *Economie*, p. 356 urm. Cf. F. V. Mareš, *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty*, „Slavia”, XXV (1956), p. 451 urm.

⁶¹ Martinet, *Syllabes ouvertes*, p. 145 urm.

tendință mai generală a fonetismului romanic și romînesc. El nu intră într-o formulare mai generală, cum este cazul în slavă. Din punctul de vedere al foneticii istorice romanice, el este nemotivat, pe cînd în slavă el este motivat de întreg mersul evoluției sistemului fonetic. În romînă el se datorește introducerii prin bilingvi a unor deprinderi de pronunțare slavă a vocalelor inițiale și a grupurilor constituite din consoană + vocală. Evoluția ulterioară fonetică și fonologică s-a desfășurat în romîna comună avînd ca punct de plecare fonetismul romîn comun rezultat din interferența fonetismului romanic cu cel slav. Această evoluție a decurs paralel cu cea din limbile slave, dar rezultatele au fost în parte diferite, ceea ce se explică prin punctele de plecare diferite din romînă și slavă. Fonetismul romîn comun nu era doar în întregime slav, ci reprezenta vechiul fonetism romanic oriental care a primit, întii unele trăsături „balcanice”⁶², apoi trăsături slave.

IX. Transformarea sinarmonismului de grup în corelații de timbru ale consoanelor datorită amuțirii lui *u*, *ü*, *i* (*i*) finali

Grupurile compuse din consoane neutre + *i*, *ă*, *a*, consoane palatalizate (sau palatale) + *i*, *e*, *ä*, consoane labializate + *u*, *o*, *ă* și consoane palatale-labializate + *ü*, *ö*, *ö* erau indisolubile. Deși consoanele cu diferite timbre constituiau numai variante combinatorii (cu excepția celor palatale care erau foneme autonome), totuși diferențierea cuvintelor și a formelor morfologice nu se făcea numai prin vocalele de diferite timbre (care constituiau foneme autonome)⁶³, ci prin întregul grup compus din consoană + vocală⁶⁴. De exemplu, cele trei cuvinte *takă*, *t'akă* și *t'äkă* nu se deosebeau numai prin opoziția /a/ -- /e/ -- /o/ (ultimele două vocale realizate, în urma inflexiunii romanice, sub aspectul variantelor [ä], [ä]), ci prin opoziția [ta] — [t'ä] — [t'ä]. (În transcrierea fonologică, însă, /ta/ — /te/ — /to/).

Sistemul fonemelor romînei comune se modifică, însă, radical datorită amuțirii vocalelor finale de gradul al III-lea de apertură *u*, *ü*, *i*. Funcțiunea distinctivă, exercitată mai înainte de întregul grup compus din consoană + vocală, este preluat de consoană, care a păstrat trăsăturile distinctive dobîndite de la vocala următoare. În alte limbi romanice, în cazul amuțirii vocalelor, trăsăturile distinctive ale acestora dispar fără a lăsa nici o urmă. De exemplu, în limba franceză vocalele atone au slăbit în foarte mare măsură și în multe cazuri au dispărut complet, dar consoana nu a rămas colorată de aceste vocale dispărute. Nici în alte limbi romanice nu se constată așa ceva⁶⁵ și nici în limba albaneză. În limba romînă, fenomenul păstrării colorațiunii obținute de consoane de la vocala dispărută amintește fenomenul analog din slavă. Deosebirea dintre romînă și slavă constă în aceea că, în romîna comună, astfel de amuțiri de vocale s-au întîmplat numai în poziție finală, căci cele cîteva sincopări de vocale

⁶² Al. Roselli, *Istoria*, II, p. 73 urm.

⁶³ Vezi, mai sus, p. 108(12). Totuși *ä*, *ä*, *ü*, *ö* erau numai variante poziționale.

⁶⁴ Privitor la fenomenul analog din slava comună, vezi Jakobson, *Remarques*, p. 31.

⁶⁵ Martinet, *Economie*, p. 199.

ale romînei datează din epoca latină tîrzie (de ex. *calidus, veteranus etc.*, > *caldu, betranu* etc.), pe cînd în slavă ierurile neintense au dispărut nu numai la finală, ci și în interiorul cuvintelor. Aceasta explică faptul de ce în limba romînă colorațiunea consoanelor nu este pertinentă în poziție înainte de consoană.

Datorită amuțirii vocalelor finale *u, ü, i* și a păstrării timbrei acestor vocale de consoanele precedente, forme ca *par^ou* sg. — *par'i* pl., *văkar^oü* sg. — *văkari* pl. devenite *par^o* — *par'*, *văkar^o* — *văkar'*, au început să se deosebească prin opozițiile *r^o* — *r'*, *r^o* — *r'*.

E de presupus că, în unele graiuri ale romînei comune, *r* provenit din *rr* latinesc sau din *r* slav a devenit de timpuriu refractar palatalizării. De asemenea și *ʃ*, *d'ž* au fost depalatalizați într-o parte a romînei comune. Formele *kar^ou* — *kar'i* (lat. < *carro* — **carris*), *wom^oor^ou* — *wom^oor'i* (< sl. *umoriti*), *s^oof^oü* — *s^oof'i*, *k^out'ed^ož^oü* — *k^out'ed^oži* au devenit *kar^ou* — *kar'i*, *wom^oor^ou* — *wom^oor'i*, *s^oof^ou* — *s^oof'i*, *k^out'ed^ož^ou* — *k^out'edži* iar după amuțirea vocalelor finale de gradul al treilea de apertură, *kar^o* — *kar'*, *wom^oor^o* — *wom^oor* (în textele vechi și dialectal: *tu omor*, vezi dicționarul lui Tiktin, s. v. *omort*), *s^oof^o* — *s^oof*, *k^out'edž^o* — *k^out'edz*. În felul acesta, în aceste graiuri, au apărut, în poziție finală, și consoane neutre opuse celor diezate, bemolate și diezate-bemolate. Cf. opoziția */r/* — */r^o/* — */r'/* — */r'^o/* în formele *kar* > *kar* „tu cari” — *kar^o* > *kar^o* „eu car” — *kar'*, „cari” (< lat. *carii*) — *kar^o* „car” (< lat. *carius*, clas. *caries*). Apariția formelor moderne *tu kar'*, *tu omor'* și a lui *sof'*, *tu kutez'* (*tu cari*, *tu omori*, *sofi*, *tu cutezi*) se datorește presiunii sistemului morfologic care cere la pers. II și la pluralul substantivelor consoane diezate.

În felul acesta, consoanele de diferite timbre s-au emancipat de vocala următoare și, din variante extrafonologice, au devenit foneme autonome. În poziție finală, sinarmonismul de grup — în această poziție silabic, deoarece îmbrățișa silaba întreagă, care se termina totdeauna în vocală — a dispărut în urma amuțirii vocalei finale. Funcțiunea distinctivă exercitată pînă la această dată de întregul grup sinarmonic o preiau consoanele de diferite colorațiuni, devenite finale. În grupurile din interiorul cuvîntului, unde pînă la această dată funcțiunea distinctivă o îndeplineau grupurile în întregime lor, consoanele cu diferite colorațiuni dobîndesc o însemnătate deosebită prin faptul că au devenit foneme jucînd un important rol morfologic în poziție finală. Cei doi termeni ai grupului „consoană + vocală” au fost disociați. Rolul prim au început să-l joace consoanele. Funcțiunea distinctivă, îndeplinită pînă acum de grupul sinarmonic întreg, este preluată de consoanele diferit colorate, iar deosebirea dintre vocalele de diferite timbre devine nepertinentă din punct de vedere fonologic⁶⁶. Fuziunea fonologică a determinat apoi și apropierea fonetică a variantelor vocalice⁶⁷.

Romîna comună, pînă la amuțirea vocalelor finale *u, ü, i* și, în unele graiuri, *i*, posedă consoane palatale rezultate din palatalizarea mutativă a unor consoane urmate de iod (palatalizarea mutativă a lui *k, g* a fost cauzată și de vocalele palatale următoare). După amuțirea în poziție finală a vocalelor de gradul al III-lea de apertură, au apărut în romîna comună consoane cu palatalizare fonologică (diezare).

⁶⁶ Privitor la procesul analog din limbile slave, vezi Jakobson, *Remarques*, p. 50; Lunt, *Phonemic Palatalization*, p. 309 urm.

⁶⁷ Vezi capitolul următor.

Între consoanele palatale și cele palatalizate (diezale) există o deosebire fundamentală: pentru primele, articulația palatală — de obicei dorsopalatală — este articulația specifică a consoanei, pe cînd pentru cele din urmă, articulația palatală, adică ridicarea dosului limbii spre palat, este numai o activitate accesorie concomitentă, o articulație secundară, care se adaugă la articulația primară bilabială, labiodentală, dentală, laterală etc. specifică a consoanei. Termenul de „palatalizare” este întrebuintat în fonetica istorică de obicei pentru a desemna modificarea articulației specifice a sunetelor în direcția zonei centrale a cavității bucale, astfel încît labialele, dentalele sau velarele devin, din periferice, consoane centrale, adică palatale (dorsopalatale). Datorită acestei palatalizări, atît *p*, *b*, cît și *t*, *d* sau *k*, *g* pot deveni ocluzive palatale de tipul lui *k*, *g*⁶⁸. Palatalizarea aceasta, în urma căreia consoanele își mută locul de articulație, este numită de fonologi — spre deosebire de palatalizarea fonematică — palatalizare mutativă⁶⁹. Deoarece în fonetica românească se face adeseori confuzie între diezarea fonologică a consoanelor și palatalizarea mutativă a lor, ar fi de dorit să se introducă termenii de diezare (palatalizare fonematică) și de palatalizare mutativă în terminologia lingvistică românească. E de remarcat că în limbile în care există corelația palatală a consoanelor, consoanele cu timbru palatal sînt de obicei numai diezale. Palatalizarea fonologică (diezarea) se obține printr-o activitate accesorie (Nebentätigkeit, Nebenarbeit) a dosului limbii, pe cînd pentru consoanele palatale, care au suferit palatalizarea mutativă, ridicarea dosului limbii spre palat este articulația fundamentală (Haupttätigkeit)⁷⁰. Palatalizarea mutativă a consoanelor se întîlnește de obicei în limbile care nu posedă sau au posedat dar au pierdut corelația palatală a consoanelor. Ceha, și slovacă, de exemplu, care au pierdut corelația palatală a consoanelor posedă, prima, trei consoane palatale (*d'*, *t'*, *n'*), iar slovacă patru (*d'*, *t'*, *n'*, *l'*)⁷¹. Și maghiara are tot atîtea consoane palatale ca slovacă (în multe graiuri maghiare și în limba literară, însă, *l'* a devenit iod). Putem vorbi în cehă, slovacă și maghiară de corelația palatală a consoanelor? În aceste limbi consoanele palatale se opun doar unor corespondente nepalatale: */d'/* — */d/*, */t'/* — */t/*, */n'/* — */n/*, */l'/* — */l/*. Aceste consoane aparțin, însă, unei singure serii de localizare. Ele trebuie așadar considerate ca reprezentînd una din seriile de localizare, anume seria palatală, alături de seria

⁶⁸ O asemenea palatalizare, care a modificat radical articulația specifică a consoanelor, se constată în unele graiuri dacoromîne, în care formele *piei* (pl. de la *piele*), *lei* și *chei* s-au confundat într-o singură formă *l'ei* (*Rei*). Vezi I. Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în „Dacoromania” X, p. 298 urm. (ALR, serie nouă, notează prin *t'*, *d'* ocluzivele dorsopalatale, mijlocii între *t'*, *d'* și *k'*, *g'*, în transcrierea fonetică a Asociației fonetice internaționale [c], [j]).

⁶⁹ Jakobson, *Remarques*, p. 31; Lunt, *Phonemic Palatalization*, p. 307.

⁷⁰ Jakobson, *K charakteristike*, p. 46; id., *Phonol. Sprachbünde*, p. 236; Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 123 (Trubetzkoy, *Principes*, p. 144). Nu este prin urmare adevărat — cum susține A. Avram (*Contribuții la studiul fonologiei limbii romîne*, SCL, VII, (1956), p. 202) — că *t'*, *d'*, *n'* rusești sînt muiți, în sensul că articulația lor caracteristică este dorsopalatală, ca de pildă, aceea a consoanelor cehă, slovace maghiare sau romîne ardelenesti *t'*, *d'*, *n'*. Dentalele palatalizate rusești au rămas dentale — unii le numesc chiar apicale — (vîrful limbii atinge incisivii superiori) care prezintă și o articulație accesorie a dosului limbii, partea anterioară a limbii atingînd alveolele incisivilor superiori și zona adiacentă a palatului dur (vezi P. И. Аванесов, *Фонетика современного русского литературного языка*, Изд. Моск. университета, 1956, p. 151), pe cînd consoanele *t'*, *d'*, *n'* sînt ocluzive palatale, pentru care articulația dorsopalatală este articulația specifică a consoanei, vîrful limbii sprijinindu-se pe incisivii inferiori. În transcrierea fonetică consoanele palatalizate ar trebui să fie notate cu alt semn diacritic decît cele palatale. Astfel printr-un apostrof așezat după consoană se indică diezarea (*t'*, *d'*, *n'*, *l'*), iar prin primă, palatalizarea mutativă (*t'*, *d'*, *n'*, *l'*). (Vezi Mareș, *Vznik slovenského fonologického systému*, „Slavia”, XXV, p. 483, nota 121). O bună descriere a pronunțării dentalelor palatalizate rusești, în comparație cu aceea a consoanelor palatale slovace, găsim în studiul lui A. V. Isačenko, *Fonetika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1947, p. 114—115.

⁷¹ Jakobson, *Phonol. Sprachbünde*, p. 236; Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 118 (*Principes*, p. 140).

labială, dentală și velară⁷². E eronată prin urmare susținerea că numai atunci se poate vorbi de existența într-o limbă oarecare a corelației palatale a consoanelor, dacă limba respectivă posedă consoane muiate (dorsopalatale). Nu poate fi negată existența corelației palatale a consoanelor în limba română literară pe motivul că romîna literară nu posedă — cu excepția lui *k, ɟ* — consoane „moi” (în sensul de consoane care au suferit palatalizarea mutativă). Nu trebuie confundată palatalizarea mutativă, fonetică, cu palatalizarea fonologică (diezarea) a consoanelor, cum făc, de exemplu, Tamás Lajos și A. Avram⁷³.

X. Sistemul vocalic linear al romînei comune

Am arătat mai sus că romîna comună dinaintea apariției corelațiilor de timbru ale consoanelor posedă șapte foneme vocalice:

<i>i</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	(<i>ü</i>)
<i>e</i> (<i>ɛ</i>)	<i>ă</i>	<i>o</i> (<i>ɔ</i>)	(<i>ö</i>)
(<i>ä</i>)	<i>a</i>	(<i>â</i>)	(<i>ö̃</i>)

Între paranteze sînt trecute variantele poziționale ale fonemelor vocalice. Sub accent, *e* și *o* prezentau variantele *ɛ*, *ä*, *ɔ*, *ö̃*, condiționate de vocala silabei următoare: varianta mai închisă (*ɛ*, *ɔ*) apărea înaintea unui *u* sau *i* din silaba următoare, iar varianta mai deschisă (*e*, *o*), înaintea unui *ă* sau *e* (sau la sfîrșit de cuvînt, în cazul lui *ɛ*). Vocalele *u* și *o* (*ɔ*, *ä*) se realizau ca *ü* și *ö̃* (*ö̃*, *ö̃*) după consoane palatale.

În urma preluării, de către consoană singură, a funcțiunii distinctive în interiorul unui grup format din consoană + vocală, vocalele de același grad de apertură au căzut la rangul de variante poziționale. Romîna comună a rămas numai cu trei foneme vocalice. În sistemul acesta vocalic linear, păstrat încă în unele graiuri dacoromîne, numai gradul de apertură era pertinent. Cele trei foneme vocalice romînești se distingeau numai prin gradul de plenitudine vocală (gradul de apertură)⁷⁴.

Căderea vocalelor de diferite timbre la rangul de variante combinației a fost cauzată și de faptul că, dintre cele 12 vocale (7 foneme și cinci variante poziționale), numai trei, anume *i*, *ă*, *a*, puteau apărea la început de cuvînt, căci celelalte erau precedate în această poziție de iod sau de wau⁷⁵. De aceea variantele [*i*], [*ă*], [*a*] trebuie considerate ca fiind variantele fundamentale ale celor trei foneme vocalice: /*i*/, /*ă*/, /*a*/.

⁷² În cehă, slovacă, maghiară, opoziția între dentalele *t*, *d*, *n* și palatalele *t'*, *d'*, *n'* (în ortografia cehă *t'*, *d'*, *n'*) este pe același plan cu opoziția între dentale și labiale etc. Vezi N. S. Trubetzkoy, *Die phonologischen Systeme*, TCLP, 4, p. 97; Jakobson, *Phonol. Sprachbünde*, p. 236; Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 118 (*Principes*, p. 140).

⁷³ Vezi Tamás Lajos, *Cu privire la sistemul fonemelor limbii romîne*, SCL VII (1956), p. 176 (în limba maghiară: *A román nyelv fonémarendszeréről*, extras din „Filológiai Közlöny”, 1956, p. 99); A. Avram, *Constituirea corelației consonantice de timbru palatal în limba romînă*, SCL, VIII (1957), p. 56 urm.

⁷⁴ Referitor la existența unor sisteme vocalice lineare în diferite limbi, vezi Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 87 urm. (*Principes*, p. 102 urm.).

⁷⁵ Chiar și astăzi romînii de obicei nu pot pronunța [*i*], [*e*], [*u*], [*o*], inițiali sau izolați, lăra a fi precedați de „semivocalele” [*i*] sau [*u*]: [*ii*], [*ie*], [*uu*], [*uo*]. Vezi, mai sus, nota 46.

XI. Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocalice române comune /a/, /ă/, /i/

Căderea vocalelor cu diferite timbre la rangul de variante extrafonologice a fost posibilă și datorită faptului că ele îndeplineau funcțiuni morfologice identice încă înaintea construirii corelațiilor de timbru ale consoanelor. Pe lângă exemplele date mai sus, p. 104 (8), putem adăuga următoarele: Vocalele [a], [ă] și [i] îndeplineau funcțiunea de articol hotărît enclitic fem. sg., de ex. [kasa] — [v'îñă] (azi [viya] „via” — [v'ed'uwă] (azi dial. [văduwă])). Aceleași vocale de gradul I de apertură ([a], [ă], [i], [ö]), alternînd cu cele de gradul II, serveau de indiciu pentru persoana a III-a sg. prez. ind. și ind. și conj., de ex. [wuřăřt'e] „urăște” — [l'ăgă] „leagă” — [r'ăgă] „roagă” — [d'esgl'ökä] „dezghioacă”, sau pentru singularul substantivelor și adjectivelor, de ex. [țără] (după depatalizarea timpurie a lui /t/) — [s'ără] „seară” [m'ără] „moară” — [č'oră] „cioară”. Vocalele de gradul II de apertură ([ă], [e], [o], [ö]), reprezentau desinența nominativului sg. fem. al substantivelor și adjectivelor, de ex. [kasă] — [v'îne] (azi [viye] „vie”) — [v'eduwo] (azi dial. [văduwă]), [bună] — [v'ekl'e] „veche” — [n'ăwo] „nouă”, desinența persoanei a III-a sg. a perf. simplu al verbelor de conj. I, de ex. [imblă] — [v'egl'ê] „veghe” — [l'uwó] „luă”. Aceleași vocale, alternînd cu cele de gradul I de apertură, serveau de indiciu pentru pers. I și II sg. prez. ind. și conj., de ex. [wuřăřk'u] „urăsc” — [l'eği] — [r'ögi] — [desgl'öči] sau pentru pluralul substantivelor și adjectivelor, de ex. [țări] „țări” — [s'er'i] — [m'or'i] — [č'ör'i] „ciori” etc.

Echivalența morfologică este una din condițiile indispensabile care trebuie îndeplinite de sunete diferite, dar totuși relativ apropiate din punct de vedere acustico-motor, pentru ca ele să poată fi considerate ca variante ale unui singur fonem⁷⁶.

Am arătat în altă parte ⁷⁷ că în limba romină literară sînt echivalente din punct de vedere morfologic variantele lui /a/ (a, ea, oa, ioa=eoa), /io/ (o, io=eo), /iu/ (u, iu), /ă/ (ă, e) și /i/ (i, i). Pentru romina comună erau echivalente din punct de vedere morfologic nu numai a, ea, oa, ioa (eoa) (fonemul /a/), ci și ă, e, o, io (eo) (fonemul /ă/), precum și i, i, u, iu (fonemul /i/). Exemplele date mai sus, p. 103 (7) urm. sînt concludente în această privință. Timbrul vocalei poate fi totdeauna prevăzut din contextul fonetic, deci nu este pertinent. Numai gradul de apertură al vocalelor are funcțiune distinctivă. În unele graiuri de astăzi — ca în romina comună — aceasta este adevărat și în cazul formei articulate cu articolul enclitic a substantivelor și adjectivelor (dacă tema se termină cu grupul format din „muta cum liquida”, cele spuse mai jos sînt valabile și pentru formele nearticulate de singular și plural). Se știe că în multe graiuri teritoriale, ca în romina comună, alternanța consoanelor bemolate și nebemolate (diezate sau neutre) distinge singularul de plural la substantivele și adjectivele masculine (/par°/ —

⁷⁶ Р. И. Аванесов, Из истории русского вокализма, Звуки *i* и *y*, „Вестник московского университета, № 1, 1947, p. 41 urm.

⁷⁷ Petrovici, *Echivalența*.

/par'/, so/t°/ — so/t/, o/k° — /o/k'/, /ăst°/ — /ăšt'/ „acest — acești“ etc.⁷⁹ Articolul hotărit enclitic al substantivelor și adjectivelor masculine în aceste graiuri este constituit din fonemul vocalic /i/. După consoană bemolată el se realizează ca [u] (pa/r°/ + /i/ > [par°u], o/k°/ + /i/ > o[k°u]), după consoană diezată, ca [i] (/par'/ + /i'/ > [par'i], o/k'/ + /i'/ > o[k'i]), iar după consoană neutră ca [i] (so/t/ + /i/ > so[t'i] — în multe graiuri nu există fonemul /t'/). În cazul grupurilor „muta cum liquida“, de asemenea, singularul este caracterizat prin consoană finală bemolată, opusă consoanei diezate a pluralului: co[dr°u] — co[dr'i]. De aceea e firesc să avem [u] la singular și [i] la plural.

În graiurile unde, ca în limba literară, a dispărut bemolarea consoanelor finale, *u* al articolului sau *u* final precedat de „muta cum liquida“ a redevenit însă un fonem autonom, care se opune fonemului vocalic de gradul III de apertură /i/, cu variantele [i], [i]: /par/, dial. /so/t/ + /u/ > /paru/, /soțu/ — /par'/, dial. /so/t/ „soți“ + /i/ > [par'i], [soț'i].

XII. Tendința spre unificare fonetică a vocalelor fuzionate [fonologie]

1. Aproximarea fonetică între *a*, *ă*, *â*, *ö*

O consecință a fuzionării fonologice a vocalelor de același grad de apertură a fost apropierea lor și, în multe cazuri, fuzionarea lor fonetică⁷⁹. Astfel vocalele de gradul I de apertură (*a*, *ă*, *â*, *ö*) au fuzionat din punct de vedere acustic, devenind *a*: [takă, t^əăkă, t^əăkă, škl'ööpă] au început să fie pronunțate [takă, t^əakă, t^əakă, škl'öapă]. Este adevărat că /a/ după consoană diezată, bemolată și diezată-bemolată⁸⁰ prezintă o ușoară nuanță de timbru palatal, labial sau labiopalatal. Colorațiunea aceasta a lui /a/ este însă atât de slabă, încît vocala este percepută ca /a/. În poezia romînă cele patru variante ale lui /a/, anume [a], [e̞a], [o̞a], [ö̞a] rimează perfect între ele⁸¹. (Să nu uităm că în notația fonetică [e̞a], [o̞a], [ö̞a] sau [ʲa], [ʲu̞a], [ʲö̞a], elementul vocalic notat cu caractere mici — *e*, *o*, *ö* sau *i*, *u*, *ü* — reprezintă sunetul de tranziție care apare automat între consoanele cu diferite timbre și vocala următoare)⁸².

⁷⁸ Petrovici, *Cons. rot. și nerot.*, p. 139.

⁷⁹ A. Avram, SCL, VIII, p. 57 urm. Referitor la procesul analog în slavă, vezi Jakobson, *Remarques*, p. 61 urm.

⁸⁰ Din punctul de vedere al teoriei muzicale, un sunet în același timp diezat și bemolat este un non-sens. Deoarece, însă, terminologia lingvistică este în bună parte de origine metaforică — ca de altfel și termenii de „diezat“ și „bemolat“ — putem desemna fără nici un inconvenient „diezată-bemolată“ o consoană labiopalatalizată (palatalizată rotunjită).

⁸¹ Petrovici, *Rimele*, p. 9 urm.

⁸² Privitor la apariția inevitabilă a sunetelor de tranziție între foneme, vezi K. L. Pike, *Phonetics, A critical analysis of phonetic theory and a technique for the practical description of sounds*, 5-th print., Ann Arbor—London 1955 p. 110 urm. În toate limbile care posedă consoane cu timbru fonologic propriu, între acestea și vocalele următoare apar elemente vocale de tranziție de timbru *i*, *e* (după consoane diezate), *u*, *o* (după consoane bemolate) sau *ü*, *ö* (după consoane diezate-bemolate). Vezi Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 52, 123 (*Principes*, p. 60, 145). Vezi și André Burger, *Phonématique et diachronie*, „Cahiers Ferdinand de Saussure“, 1955, p. 28—29; *Грамматика русского языка*, Изд. АН СССР, 1952, I, p. 95 61, 62; Л. В. Щерба, *Русские гласные в качественном и количественном отношении*, S.-Petersburg 1912, p. 85 urm.; A. V. Isačenko, *Fonetika spisovnej ruštiny*, p. 176,

În urma acestei unificări fonetice (datorite fuzionării fonologice) a lui *a*, *ă* (< *e*), *â* (< *o*), *ȳ* (< *o*), foștii *e*, *o* latini au devenit *a*. Așadar nu diftongarea lui *e* și *o* accentuați, în poziția înaintea unei silabe conținând un *ă* sau un *e*⁸³, a provocat fenomenul, ci faptul că *e* și *o* accentuați — rămași mai deschiși în comparație cu *e* și *o* accentuați în poziția înaintea unei silabe conținând un *u* sau un *i* (fenomen numit inflexiunea vocalelor, constatat și în alte limbi romanice) — fuzionând fonologic cu *a*, au fuzionat și fonetic cu această vocală, după ce *e* și *o* transmiseseră — ca în slavă — consoanelor precedente timbrul palatal, resp. labial, și după ce consoanele cu aceste timbre au devenit foneme autonome. Intocmai cum în slavă nu sîntem în prezența unei diftongări a lui *ě* sau *ę* în bulg. *дѣл* (< sl. com. *děľъ*) pronunțat ca romînescul *deal*, pol. *miasto* (< sl. com. *město*), rus. *мясо* (< sl. com. *měso*), atît cuvîntul polonez, cît și cel rusesc prezentînd în prima silabă un diftongoid *ʲa* sau *ʲa* asemănător lui *ea* romînesc, ci a fuzionării fonologice și fonetice a lui *ě* sau *ę* cu *a*, după diezarea consoanelor precedente, diezare întîi fonetică, apoi — după căderea ierurilor neintense — fonologică. Și în slavă apare vocala de tranziție *e* (*i*) între consoana diezată și vocala următoare, avînd aceeași durată ca în limba romînă⁸⁴.

Fenomenul romînesc al „diftongării lui *é*, *ó* în poziția *ă*, *e*” — în realitate al fuzionării fonologice și fonetice a lui *é*, *ó* cu *a* după apariția corelațiilor de timbru ale consoanelor — se datorește interferenței lingvistice slavo-romanice. Întîi a trebuit să se producă fenomenul romanice al inflexiunii vocalice, apoi fenomenele slave, al sinarmonismului de grup și al refonologizării, al revalorizării fonologice a acestuia prin apariția consoanelor cu timbru fonologic propriu.

Varietățile mai închise (*e*, *o*) și mai deschise (*ę* = *ă*, *o* = *â*) ale lui *e*, *o*, în faza mai veche a romînei comune, constituiau variante poziționale ale fonemelor /*e*/, /*o*/ . În perioada cînd au apărut consoanele cu timbru fonologic propriu, perioadă caracterizată printr-o puternică influență slavă, variantele *ă*, *â* fuzionate fonologic cu /*a*/, realizate ca diftongoizi [ʲa], [ʲa], nu mai erau condiționate de silaba următoare conținînd un *ă* sau un *e*. Din sud-slava de tip răsăritean au intrat pe atunci în limba romînă un număr mare de cuvinte care conțineau un [ʲa] — în realitate un /*a*/ precedat de consoană diezată — neurnat de *ă*, *e*, de ex. *deal* = /dʲal/ (< sl. *děľъ*), *leac* = /lʲak/ (< sl. *lěkъ*), *neamț* (< sl. *němъсь*) *peag* > *pag* (< sl. *pěgъ*), *sfeat* > *sfat* (< sl. *sъvěťъ*), *smead* > dial. *smad* (< sl. *smědъ*), *veac* > dial. *vac* (< sl. *věkъ*) etc. Cf. și topomimele **Breastovăț* > *Brastavăț* (< sl. *Brěstovъсь*), *Breazova* (> sl. *Brězova*), *Pleașov* (< sl. *Plěšovъ*), *Predeal* (< sl. *Prědělъ*), **Smeadovița* > *Smadovița* (< sl. *Smědovica*) etc.⁸⁵. Tot atunci au intrat din slavă

⁸³ Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași 1920, p. 35.

⁸⁴ După Sčerba (*op. cit.*, p. 66), vocala de tranziție *e* dintre consoanele diezate ruse și *a* următor este de aproximativ 5 sutimi de secundă. Colectivul de fonetică al Institutului de lingvistică din București a găsit că *e* de tranziție în „diftongul” romînesc *ea*, înregistrat pe peliculă cinematografică, este în medie de 4 sutimi de secundă (SCL, VI p. 195).

⁸⁵ Formele *pag*, *sfat*, *smad*, *vac*, *Brastavăț*, *Smadovița* prezintă depalatalizarea obișnuită dacoromînă a labialelor diezate și a lui /*r*/ (*r* diezat).

în limba romînă cuvinte în care *e* și *o* sub accent stăteau — în formele romînești — înaintea lui *ă*, *e*, de ex. *gleznă* (< sl. *gleznъ*), *greblă* (< sl. *greblo*), *cobe* (< sl. *kobъ*), **mol'e* > *molie* (< sl. *molъ*), **os'e* > *osie* (< sl. *osъ*), *slovă*, pl. *slove* (< sl. *slovo*) etc. Alternanțele *e* : *ea*, *o* : *oa* nu mai erau condiționate fonetic.

Prin urmare nu se poate spune — cum face Tamás Lajos⁸⁵ — că [a] în forma *toată* (raportată la forma *tot*) este condiționată de existența unui *ă* în silaba următoare. Aceasta nu mai era adevărat nici pentru romina comună după intrarea unor elemente slave ca cele amintite mai sus și cu atât mai puțin pentru faza actuală de dezvoltare a limbii romîne, cînd se poate zice pe de o parte *bonă, noră, robă, slovă, sobă, soră, tobă* etc., cu *o* accentuat înaintea unei silabe conținînd un *ă*, pe de altă parte *doar, încoa, poa-să* „poate să”, *frumoaso, ochioaso* etc., cu [°a] neumat de *ă, e*. Alternanța „vocală de gradul II de apertură: vocală de gradul I de apertură”, adică *e* : *a*, *e* : *ea*, *ă* : *a*, *o* : *oa*, *uo* : *ua* (*pere* — *pară, seri* — *seară, țări* — *țară, mori* — *moară, ciori* — *cioară*) a devenit un mijloc morfologic (morfonologic). În exemplele de mai sus, vocalele de gradul II de apertură sînt un indiciu al pluralului, iar cele de gradul I de apertură, al singularului⁸⁷. E de la sine înțeles că singularul se distinge de plural și prin alternanțele „consoană diezată (plural): consoană nediezată (singular)”, adică /r'/ : /r/, și „zero : *ă* final”. În elementele împrumutate sau în acelea în care desinența -*ă* a înlocuit, din cauza presiunii sistemului morfologic, desinența -*u* devenită zero, distincția între diferitele forme gramaticale se face adeseori fără a se recurge la alternanța „vocală de gradul I: vocală de gradul II de apertură”. Înaintea unui *ă* nu avem totdeauna *ea* (a): *conferă, greblă, secretă, seră, adoră, slovă, sobă, soră* etc. Totuși presiunea sistemului morfologic (morfonologic) este destul de puternică și astăzi, astfel încît alternanța sus-amintită se aplică și împrumuturilor recente (cf. *baloane* — *balon, boală* — *boli, capoate* — *capot, ceată* — *cete, coasă* — *cosaș, dial. gleaznă* — *glezne, omoară* — *omor, provoacă* — *provoci* etc.). În formele *baloane, capoate, provoacă*, varianta [°a] a lui /a/ în locul lui *o* nu a apărut din cauză că ar fi fost condiționată de *ă, e* din silaba următoare, ci alternanța cu funcțiune morfologică „*a* : *o*” a fost aplicată și acestor cuvinte. La fel și într-o formă ca *toată*, în faza de dezvoltare a rominei comune de după apariția corelațiilor de timbru ale consoanelor și în romina actuală, [°a], și cu atât mai puțin /t°, nu sînt condiționați de *ă* următor⁸⁸.

⁸⁵ SCL, VII, p. 188.

⁸⁷ Vezi, mai sus, p. 114(18).

⁸⁸ Tamás Lajos (SCL, VII, p. 188) consideră pe *t* rotunjit din forma *toută* (= /t°ată/) ca fiind condiționat de *ă* următor. După dînsul, în forma *tot*, *t* inițial n-ar fi rotunjit și prin urmare în *tot* — *toată*, dacă admitem existența consoanelor rotunjite numai înaintea lui *a*, am avea la inițială opoziția /t/ — /t°, iar /t°/ ar fi condiționat de *ă* final. Dar *t* inițial din *tot* este la fel de rotunjit ca cel din *toată*: distincția dintre cele două forme se face prin opoziție /o/ — /a/ și zero — *ă*. În romina actuală, *a* în locul lui *o* nu este condiționat de *ă* următor, căci în forme extrem de numeroase ca *noră, robă, sobă, soră* etc. *o* nu devine *a*.

2. Aproximarea fonetică între *ă*, *e*, *o*, *ö* și *î*, *i*, *u*, *ü*

După cum era de așteptat, din cauza conformației cavității bucale, variantele vocalei de gradul II de apertură nu s-au apropiat așa de mult din punct de vedere fonetic ca cele ale vocalei de gradul I de apertură. Distanța dintre [e] și [o] este mai mare decât cea dintre [ä] și [â]. Să ne amintim patruleterul vocalic al lui Daniel Jones, în care latura de jos, cea a vocalelor cu apertură maximă, e mai scurtă decât linia vocalelor cu apertură minimă⁸⁹. Totuși și la gradul mijlociu de apertură se constată în diferitele graiuri o apropiere mai mică sau mai mare fonetică. Astfel [o] este foarte aproape din punct de vedere acustic de [o] în toate graiurile. Numai foneticienii atenți își dau seama de existența unui [ö] într-un cuvânt dialectal ca de ex. [k^oupt^our^ou]⁹⁰, care se pronunță și cu un [o] destul de apropiat de [o].

Dar *ă*, *e*, *o*, în multe graiuri, prezintă timbrul *ă*, consoana precedentă fiind diferit colorată. Cazul extrem de apropiere fonetică între aceste vocale-variante îl întâlnim în graiul meglenoromîn vorbit în satul Liumnița, unde orice *e* și *o* accentuați apar ca [iä] și [uä] (în realitate /ä/ precedat respectiv de consoană diezată și bemolată)⁹¹. Asemenea notații se găsesc și în ALK pentru graiurile dacoromîne⁹². Îndeosebi *e* după consoane cu un puternic timbru palatal — fie numai diezate, fie devenite prin palatalizare mutativă adevărate consoane dorsopalatale — este transcris de obicei [e], iar în ALK 1 adeseori [ä]⁹³. În general însă nu putem vorbi de o iuzionare fonetică a variantelor *u*, *e*, *o*, ca în cazul variantelor *a*, *u*, *o*. Cu atât mai puțin în cazul varianteilor *i*, *i*, *u*, cu toate că și aici pot fi auzite, în diferite graiuri populare, dar și în limba literară vorbită de intelectuali din diferite regiuni, mai ales din Moldova, pronunțări în care *i* sau *u* se aud aproape ca *i* precedat respectiv de consoane diezate sau bemolate, ca de ex. [pⁱidă], [l^ue cⁱuîl] pentru *pildă*, *te culci*. Dar faptul că variantele fonemelor vocaleice nu iuzionează din punct de vedere acustic nu dovedește că consoanele precedente nu constituie foneme autonome cu timbre fonologice diferite, cum susține A. Avram, după părerea căruia, numai atunci se poate vorbi de apariția consoanelor cu timbru fonologic propriu, dacă vocalele căzute la rangul de variante poziționale au iuzional din punct de vedere fonetico-acustic⁹⁴. Observașine făcute asupra vocalismului ambilor cu corelații de timbru

⁸⁹ D. Jones, *Das System der Association Phonétique Internationale* (Weltlautschriftverein), „Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten“, von Fachgelehrten zusammengestellt unter Schriftleitung von M. Heepe, Berlin, 1928, p. 21 urm.

⁹⁰ În transcrierea fonetică a *Atlasului I. r.* : [cupt^our^ou], „cuptor“. Deoarece întreg cuvântul, de la început până la sfârșit, este rostit cu buzele rotunjite, cei doi *i* de după *t* și *r* nu puteau fi nerotunjiți. De aceea transcrierea fonetică exactă trebuie să noteze în locul lui *i* de tranziție un *ü*, care nu este altceva decât un *i* rotunjit. Cf. mai sus, nota 29.

⁹¹ Capidan, *Meglenoromîni*, I, §§ 13, 50.

⁹² Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 207 urm.; id. *Cons. rot. și nerot.*, p. 176.

⁹³ De exemplu, *e* din cuvântul *piept* e notat de obicei [aj] sau [ë], foarte rar [e]. (Vezi ALK I, vol. I, harta 39). La fel, cu *ă* sau cu *ë* (e), l-au notat adeseori pe *e* după consoane cu timbru palatal și G. Weigand (*Jahresb.*, III, p. 248 urm., *Jahresb.*, IV, p. 301 urm., *Jahresb.*, VI, p. 42 urm.) și I. Popovici, *Die Dialekte der Muntien und Päduren im Hunyader Komitat*, Halle a. d. S. 1905, p. 135 urm.

⁹⁴ A. Avram, *SCL*, VIII, p. 57.

ale consoanelor și cu sisteme vocalice caracterizate prin puține foneme vocalice, prezentînd uneori chiar un sistem vocalic linear, nu verifică această afirmație. Fonemele vocalice se realizează de obicei în aceste limbi sub aspectul unor variante destul de îndepărtate unele de altele din punct de vedere acustico-motor⁹⁵.

În ce privește variantele combinatorii ale fonemelor vocalice, trebuie remarcat că ele rimează între ele. Am arătat în altă parte că Eminescu face să rimeze variantele *a — ea — oa — ioa, ă — e și î — i*⁹⁶. În poezia populară însă rimează și *o* cu *ă-e*, precum și *u* cu *i-i*, ca de ex. *scol — spăl, luncă — adîncă*⁹⁷. Insuși Eminescu întrebuița uneori rime ca *gînd — fund, mină — brună*⁹⁸, *plînge — ajunge*⁹⁹. Astfel de rime dovedesc că graiurile populare — în realitate numai o parte din ele — au păstrat pînă astăzi sistemul vocalic linear al romînei comune, în care *ă — e — o și i — i — u* constituiau cite un fonem vocalic¹⁰⁰.

XIII. Fenomene de armonie consonantică în limba romînă

După ce deosebirile de timbru ale consoanelor au devenit fonologic pertinente, timbrul vocalelor fiind nepertinent și condiționat de consoana precedentă, în locul influenței vocalei finale asupra vocalei silabei penultime și uneori și asupra vocalelor celorlalte silabe ale unui cuvînt, se constată, după dispariția vocalei finale, o influență exercitată de consoanele finale ale temei asupra celorlalte consoane ale unui cuvînt, în sensul că toate consoanele cuvîntului să prezinte același timbru palatal sau velar. În locul tendinței spre un fel de armonie vocalică a apărut tendința spre un fel de armonie consonantică. Cum timbrul vocalelor este reglementat de consoanele precedente, în cuvintele și formele avînd consoane cu timbru palatal sau velar, vocalele vor prezenta respectiv variante cu timbru palatal sau velar. Deoarece se consideră că timbrul vocalelor este pertinent și cel al consoanelor nepertinent, fenomenul descris mai sus este numit armonie vocalică¹⁰¹. Armonia este însă consonantică, deoarece se produce în urma unui fenomen de asimilare la distanță între consoane cu timbre diferite. Să ilustrăm cu un exemplu apariția armoniei consonantice. Formele latinești *melu* sg. — *meli* pl. au devenit întii [meru] — [meri], apoi, în urma sinarmonismului de grup, [m'er°u] — [m'er°i]. După căderea vocalelor finale *u* și *i*, au apărut fone-

⁹⁵ Cf. Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 87 urm. (*Principes*, p. 102 urm.); Martinet, *Économie*, p. 119.

⁹⁶ Petrovici, *Rimele*, p. 9 urm.

⁹⁷ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare romine*, București, 1885, p. 351, 352.

⁹⁸ M. Eminescu, *Opere IV, Poezii postume*, București 1952, p. 153.

⁹⁹ M. Eminescu, *Opere complete*, I, *Literatura populară, Scrieri inedite*, București 1902, p. 130.

¹⁰⁰ Privitor la rolul pe care îl joacă fonemele — și nu sunetele ca fenomene acustice — în versificație, vezi J. Muĉarovský, *La phonologie et la poétique*, TCLP, 4, 1931, p. 283; R. Jakobson, *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen*, „Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences“, *Extrait des Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale*, t. VIII—IX, 1933, p. 44.

¹⁰¹ Adolph Storch, *Vokalharmonie im Rumänischen*, „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, VII—1900, p. 93 urm.

mele consonantice bemolate (devenite în majoritatea graiurilor neutre) și diezate /r^o/, /r/ și /r'/: [m'er^o], [m'er] — [m'er']. Formele acestea monosilabice erau române comune, deoarece toate cele patru dialecte prezintă căderea vocalelor finale *u* și *i* (cu excepția cazului când erau precedate de un grup de consoane). În dialectul dacoromân se poate constata o depalatalizare aproape generală a consoanelor labiale /p'/, /b'/, /m'/, /f'/, /v'/ (în poziție finală nu s-a produs niciodată această pierdere a timbrului palatal). După consoanele depalatalizate, variantele cu timbru palatal ale vocalelor au fost înlocuite automat cu variante de timbru velar: [e^a], [e], [i] au devenit [a], [ă], [î], de ex. [b^eatā] (< lat. *vitta*) > [bată], [f^eatā] > [fată], [m^easā] > [masă], [p^er^o] > [păr^o], [m^erg^o] > dial. [mărg^o], [b^ewut^o] > [băwut^o], [fⁱn^o] > [fin^o], [vⁱnd^o] > [vînd^o], [bⁱnd^o] > [bînd^o]. La fel și forma de singular [m'er^o] a devenit [măr^o], [măr]. Forma de plural însă, în urma acțiunii lui /r'/ final asupra lui /m'/ inițial, în sensul unei asimilări prohibitive, a rămas și pe mai departe [m'er']. În tratatele de fonetică istorică se vorbește despre acțiunea lui *i* final asupra lui *e* al radicalului pe care l-a împiedecat să devină *ă* după labială. Dar, în epoca în care s-a întâmplat depalatalizarea labialelor, *i* final de mult dispăruse. În ce privește vocala *e*, ea nu-și dădorește timbrul acțiunii lui *i* din silaba următoare — de altfel inexistentă la acea epocă, cuvântul fiind monosilabic —, ci acțiunii consoanei diezate precedente. Că timbrul *e* depinde de consoana precedentă se vede și din faptul, că în cazul unei consoane refractare diezării, nu apare *e* în ciuda acțiunii lui „*i* final”. Cf. [țăr'], dial. [săr'], „seri”, dial. [țăp'] „țepi” etc. O altă dovadă că avem de-a face cu un sinarmonism consonantic o constituie formele dialectale [pl'op'] (= *pleopi*), de unde singularul [pl'op] (= *pleop*)¹⁰², [kupt'or'] (= *cupt'ori*), [sušit'or'], [šušit'or']¹⁰³ (— *šušit'ori*) „sucitor” în care [l]. [t] au devenit [l'], [t'] sub acțiunea lui [p'], [r'] finali, dar vocala [o] n-a fost influențată de pretinsul „*i* final”, care nu putea să existe în forme de singular. În felul acesta au apărut forme cu [f'eŋ'], [înv'eŋ'l], [p'er'], [v'er'], [v'ez'], [v'inz'] etc. opuse formelor [făt^o], [învăt^ol], [păr^o], [văr^o], [văz^o], [văd^o], [vînd^o], [vînz^o] etc. Fenomenul s-a produs și în cazul altor consoane decât cele labiale, precum și în cuvinte polisilabice: [sămîntă] — [s'em'inŋ'e], [tînăr'] — [t'in'er']. Deoarece în majoritatea cazurilor consoanele care își unifică timbrele aparțin unor silabe diferite¹⁰⁴, fenomenul poate fi numit sinarmonism consonantic intersilabic. Fiind vorba de unificarea timbrului — velar sau palatal — al consoanelor, se poate întrebuința termenul de armonie consonantică¹⁰⁵.

E de remarcat că fonemele consonantice nediezate și diezate servesc drept indiciu pentru diferite forme gramaticale, ca, între altele, pentru singularul și pluralul substantivelor și adjectivelor ([băt — b'eŋ'e, făt —

¹⁰² Formă dată de Al. Graur în „Bulletin linguistique”, III (1935), p. 42.

¹⁰³ În forma aceasta moldovenească (notată în cursul anchetelor făcute pentru ALR), toate consoanele au timbru palatal.

¹⁰⁴ Cf. [bată — b'eŋ'e, față — f'eŋ'e, masă — m'es'e, n'evastă — n'ev'es't'e, pată — p'et'e, vară — v'er'e, vină — v'in'e, vînat — v'in'eŋ', vînată — v'in'et'e] etc.

¹⁰⁵ Referitor la armonia consonantică în limba română, vezi Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 203 urm.

f'eŭ, fată — f'et'e, masă — m'es'e, măr — m'er', pară — p'er'e, păr — p'er', vară — v'er', văr — v'er', vînăt — v'ineŭ, vînătă — v'in'et'e] etc.) sau pentru pers. I sg. ind. sau conj. prez. și pers. II sg. ([apăr — ap'er', apăs — ap'eș', capăt — cap'eŭ, îmbăt — imb'eŭ, învăt — inv'eŭ, s'amăn — s'em'en', sufăr — suf'er'] etc.).

Consoana finală care a indus sinarmonismul consonantic și-a pierdut timbrul palatal în multe graiuri. Această depalatalizare relativ recentă a unor consoane finale n-a provocat de obicei depalatalizarea și a altor consoane ale cuvîntului respectiv. Intr-o formă ca /v'ez'/, /z'/ final a împiedecat depalatalizarea lui /v'/; cf. formele /väd/ sau /vöz/, în unele graiuri /väd°, /vöz°, /vadă/, /vözut/, dar în /v'ez/, formă proprie majorității graiurilor¹⁰⁶, nu s-a produs obișnuita depalatalizare a labialelor diezate¹⁰⁷. De asemenea, depalatalizarea poate îmbrățișa toată silaba finală introdusă printr-un *t* sau altă consoană refractară palatalizării, silaba precedentă păstrîndu-și timbrul palatal. Astfel /b'eŭ'e/, /f'eŭ'e/, /ap'es'e/ etc. devin dialectal /ap'esă/, /b'etă/, /f'etă/, /inv'eŭă/, fără ca să se producă depalatalizarea lui /p'/, /b'/, /f'/ sau /v'/ inițiali (cf. formele /apăs/, /băt/, /fată/, /invăt/). Explicația acestui fenomen este următoarea: Alternanța „consoane nediezate — consoane diezate” a devenit un mijloc morfologic. Pluralul /b'eŭ'e/ se distinge de singularul /băt/ prin opozițiile /b'/ — /b/, [e] — [ä]¹⁰⁸, /t'/ — /t/ și /zero/ — [e]. Sub presiunea sistemului morfologic, opoziția /b'/ — /b/ (precum și [e] — [ä], condiționată de această opoziție) rămîne și după ce opoziția /t'/ — /t/ nu mai e posibilă, lipsind în graiul respectiv fonemul /t'/ (Din cauza lui /t/ din a doua silabă, apare varianta [ä]). De altfel însuși /f'eŭ'e/ — în loc de forma mai veche /fat'e/ (< lat. pop. *faciae*, clas. *facies*) — se datorește presiunii sistemului, care cere alternanțele „consoană nediezată — consoană diezată” și „vocală de gradul I de apertură — vocală de gradul II de apertură” (cf. /bată/ — /b'et'e/, /fată/ — /f'et'e/, /masă/ — /m'es'e/ etc., unde alternanța /a/ — [e] se explică prin evoluția fonetică).

Totuși uneori depalatalizarea atinge și consoanele diezate din alte silabe, după ce s-a depalatalizat consoana diezată din silaba finală. Astfel forma de pl. /s'em'int'e/, opusă formei de sg. /săm'intă/, a devenit în majoritatea graiurilor dacoromîne identică cu cea de sg. În aceste graiuri neexistînd fonemele /s'/, /t'/, forma de plural ar fi trebuit să fie /săm'intă/, dar /m'i/ nu s-a putut menține între două silabe nediezate, ci a devenit /mî/. (Natural, și în cazul lui [i] — [î], ca în acela al lui [e] — [ä], sîntem în prezența unei alternanțe condiționate de prezența unei consoane precedente diezate, respectiv nediezate.

¹⁰⁶ Fonemul diezat /z/ există numai în Muntenia (fără Oltenia), Dobrogea și, pe o mică arie, în Munții Apuseni.

¹⁰⁷ În aceeași situație se găsesc și formele dialectale /ap'eș/, /kap'eŭ/, /d'es'eŭ/, /f'eŭ/, /imb'eŭ/, /inv'eŭ/, /răs'eŭ/ etc. față de /apăs/, /kapăt/, /d'esăt/, /făt/, /imbăt/, /invăt/, /răsăt/.

¹⁰⁸ Opoziția [e — ä] este condiționată: după consoană diezată apare [e], iar după cea nediezată, [ä].

XIV. Concluzii privind fonetica istorică a limbii romine și a limbilor slave meridionale

Judecînd după influența pe care a exercitat-o asupra foneticii romine comune, slava meridională prezenta, în epoca imediat premergătoare amuțirii ierurilor neintense, o ușoară palatalizare a consoanelor urmate de vocale anterioare (*i, ъ, e, ѓ, ę*). Palatalizarea va fi fost de același grad ca cel constatat în multe graiuri romînești și bulgărești actuale. Grupul *te* este rostit în aceste graiuri ca un *t* apical avînd explozia colorată în *i*, ceea ce atrage după sine pronunțarea diftongoidă a lui *e* următor: [tʲe]. Palatalizarea aceasta diferă deci de palatalizarea rusă și mai ales de cea poloneză, în urma căreia un *t* își modifică simțitor articulația, îndeosebi în poloneză. Colorațiunea *i* a consoanei în graiurile amintite este numai o diezare a ei, nu o palatalizare mutativă. O asemenea diezare a consoanelor urmate de vocale anterioare trebuie presupusă și pentru slava maridională și romina comună, imediat înaintea amuțirii ierurilor neintense în slavă, respectiv a lui *u, i* finali în romînă.

Faza arhaică de palatalizare [tʲe] s-a menținut pînă astăzi în multe graiuri bulgărești și romînești. De obicei, însă, diferitele graiuri prezintă o evoluție în două direcții a acestei faze. Pe de o parte, în urma palatalizării mutative, [tʲe] a devenit [tʲe̞] (cu un [tʲ] asemănător fie celui din limba literară rusă, fie din slovacă) sau chiar [će] (cu un [ć] apropiat de africata sirbo-croată notată la fel). Pe de altă parte, timbrul palatal al consoanei a coborît tot mai mult de la acela al unui *i* înspre acela al unui *e*, pînă ce s-a confundat cu acela al lui *e* următor: [tʲe̞] a devenit [te̞], apoi [te], ca în pronunțarea literară bulgară sau romînească. De aceea, în bulgara și romina literară, diezarea consoanei există numai înaintea lui /a/, /o/, /u/ (în bulgară și înaintea lui *ă*): cf. bulg. [teah] sau [tʲah] = **тях**, [pătʲă] = **пътя**, rom. [costea] = nume de pers. *Costea*, [costeo] = *Costeo!* (vocativ), [bukureștiul] = *Bucureștiul*.

Pentru a explica fuziunea lui *o* accentuat romîn comun cu *a* nu este nevoie să se aducă acest fenomen în legătură cu fuziunea lui **ō* cu **ā* în slava comună¹⁰⁹. Refonologizarea grupului /to/, rostit [tʰo], în /tʰa/ se explică suficient prin apariția fonemelor consonantice bemolate în urma amuțirii lui *u* final și prin preluarea de către consoane a funcțiunii distinctive în grupul sinarmonic [tʰo], ceea ce a provocat fuziunea fonologică apoi și fonetică, a lui [o] cu [a]. Aceasta s-a întîmplat într-o epocă relativ recentă, amuțirea lui *u, i* finali, în romînă, ca și a ierurilor neintense, în slava de sud, datează aproximativ din secolul al XI-lea. În schimb fuziunea lui **ō* cu **ā* în slava comună este mult mai veche.

Faptul că, cu toată evoluția fonologică paralelă romînă și sud-slavă răsăriteană, în romînă au apărut consoane rotunjite, pe cînd în slavă nu, se explică prin existența, în faza mai veche a rominei comune, a varian-

¹⁰⁹ Cf. André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves, I, Phonétique*, Lyon-Paris 1950, p. 114 urm.; Petrovici, *Cons. rot. și nerot.*, p. 181; id., *Slav. Einfluss*, p. 120 urm.; id., *Influența slavă*, p. 19; id., *Phonemsystem*, p. 39.

telor [ɔ] și [o] ([ǎ]), care au transmis consoanei precedente labializarea. În slavă tendința de delabializare acționase într-o epocă mult mai îndepărtată; *ō, *ū, *ǔ deveniseră demult *a, y, ѣ*, iar *ǝ se confundase cu *ǣ într-o vocală *al* cărei caracter labializat era foarte slab și nu avea nici o valoare fonologică¹¹⁰, astfel încît, cu prilejul amuțirii ierurilor neintense, nu au putut lua naștere, ca în romînă, foneme consonantice roșunțite. De aceea, conservarea valorii fonologice a labializării consoanelor (sau, ceea ce e același lucru, a „difongului” *oa*) nu poate fi considerată ca un fel de arhaism slav în limba romînă¹¹¹. Dacă au existat în slava comună consoane labiovelarizate urmate de *a (A. Vaillant notează *oa*), cum presupune A. Martinet¹¹², aceasta a fost într-o epocă mai îndepărtată decît primul contact dintre romanica orientală și slava, contact care a avut loc începînd cu secolul al VI-lea.

Fuziunea fonologică și fonetică a lui [ɛ] romîn și *ě* slav după consoană diezată¹¹³ cu *a* s-a întîmplat, însă, atît în romîna comună, cît și în sud-slava răsăriteană, în aceeași epocă, anume atunci cînd au amuțit *u, i* finali în romînă și ierurile neintense în slava meridională, adică prin secolul al XI-lea.

ABREVIERI

Bourciez, <i>Éléments</i>	= Edouard Bourciez, <i>Éléments de linguistique romane</i> , 4e éd., Paris 1946
Candrea, <i>Psaltirea</i>	= I.-A. Candrea, <i>Psaltirea Scheiană</i> , I—II, București 1916.
Candrea—Densusianu, <i>Dicț. etim.</i>	= I.-A. Candrea—Ov. Densusianu, <i>Dictionarul etimologic al limbii romine. Elementele latine</i> , București 1907.
Capidan, <i>Arominii</i>	= Th. Capidan, <i>Arominii, Dialectul aromin, Studiu lingvistic</i> , București 1932.
Capidan, <i>Meglenoromunii</i>	= Th. Capidan, <i>Meglenoromunii, I, Istoria și graiul lor</i> , București 1925.
Cl.	= „Cercelări de lingvistică”, Cluj, I—1957 (Academia R.P.R., Filiala Cluj, Institutul de lingvistică).
Densusianu, <i>Histoire</i>	O. Densusianu, <i>Histoire de la langue roumaine</i> , I—II, Paris 1938.
<i>Gramatica l. romîne</i>	= <i>Gramatica limbii romine</i> , I—II, Ed. Academiei R.P.R., 1954.
Jakobson, <i>K charakteristike</i>	= P. O. Якобсон, <i>К характеристике евразийского языкового союза</i> , Paris 1931.
Jakobson, <i>Phonol. Sprachbünde</i>	= R. Jakobson, <i>Über die phonologischen Sprachbünde</i> , TCLP, 4, Praga 1931.
Jakobson, <i>Remarques</i>	= Roman Jakobson, <i>Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves</i> , TCLP, 2, Praga 1929.

¹¹⁰ Vezi Mareș, „Slavia”, XXV, p. 445.

¹¹¹ Vezi E. Petrovici, *Interpénétration d'une phonologie slave et d'une morphologie romane*, „Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957”, București 1957, p. 85.

¹¹² Martinet, *Economie*, p. 359, nota 39 și p. 362.

¹¹³ Nu e vorba aici de trecerea slavă comună a lui *ě* (<**ě*) la *a* după consoane palatale (cf. *stojěti* > *stojati*), ci de fenomenul sud-slav răsăritean (bulgar), în care *ě* precedat de consoană nepalatală, dar diezată, a trecut la *a*: de ex. v. bulg. *d'ělъ* > bulg. mod. *jd'al*.

- Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries* = R. Jakobson, C. G. M. Fant, M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis, The Distinctive Features and their Correlates*, s. print., Massachusetts Institute of Technology, Acoustics Laboratory, 1955.
- Jakobson—Halle, *Fundamentals* = Roman Jakobson and Morris Halle, *Fundamentals of Language*, Haga, 1956.
- Lunt, *Phonemic Palatalization* = Horace G. Lunt, *On the Origins of Phonemic Palatalization in Slavic*, „For Roman Jakobson“, Haga 1956.
- Martinet *Economie* = André Martinet, *Economie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1955.
- Martinet, *Syllabes ouvertes* = A. Martinet, *Langues à syllabes ouvertes: le cas du slave commun*, „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft“, 6 (1952).
- Meyer-Lübke, *Grammaire* = W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, I—IV, Paris, 1890—1906.
- Meyer-Lübke, *Rom. Lautlehre* = W. Meyer-Lübke, *Romanische Lautlehre*, Leipzig 1890.
- Petrovici, *Cons. dure și moi* = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, SCL, I (1950).
- Petrovici, *Cons. rot. și nerot.* = E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, SCL, III (1952).
- Petrovici, *Echivalența* = E. Petrovici, *Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocale românești*, CL, I (1956).
- Petrovici, *Egy magy. hangt. sajtószó.* = E. Petrovici, *Egy magyar hangtani sajtószó tükrözése a román nyelv magyar kölcsönzásaiban*, extras din „Magyar Nyelv“, LII (1956), p. 6 urm.
- Petrovici, *Influența slavă* = E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956.
- Petrovici, *O particularitate* = E. Petrovici, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române*, „Studii și cercetări științifice“, Academia R.P.R., Filiala Cluj, V (1954), p. 439 urm.
- Petrovici, *Phonemsystem* = E. Petrovici, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden? Zum slavisches Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, Haga 1957 („Janua Linguarum“ Nr. III).
- Petrovici, *Rimele* = E. Petrovici, *Rimele românești din punct de vedere fonologic*, extras din volumul „Limba și literatură“, editat de Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 1955.
- Petrovici, *Slav. Einfluss* = E. Petrovici, *Zum slavisches Einfluss auf das rumänische Laut- und Phonemsystem*, „Vorträge auf der Berliner Slavistentagung (11—13 November 1954)“, Berlin 1956.
- Rosetti, *Influența* = Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI—XII)*, Ed. Academiei R.P.R., 1954.
- Rosetti, *Istoria II* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, II, Limbile balcanice*, București 1938.
- Rosetti, *Istoria IV* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, IV, Romina comună*, București 1941.
- Rosetti, *Limba rom. sec. XIII—XVI* = Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Ed. Academiei R.P.R. București 1956.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice“, București.
- TCLP = „Travaux du Cercle Linguistique de Prague“, Praga.
- Trubetzkoy, *Principes* = N. S. Trubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris 1949.
- Trubetzkoy, *Grundzüge* = N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, TCLP, VII, Praga 1939.

ЯВЛЕНИЯ СИНГАРМОНИЗМА В ИСТОРИЧЕСКОЙ ФОНЕТИКЕ
РУЫМНСКОГО ЯЗЫКА

(Краткое содержание)

Общерумынский, после славянского влияния оказавшегося в румынском произношении, представлял явление, названное групповым сингармонизмом, который состоит в унификации тембра группы образованной из согласного + гласный: Общерумынский, вследствие прогрессивной и регрессивной ассимиляции, которая действовала между согласной и следующей гласной, имел группы с велярным, палатальным, лабиовелярным и лабиопалатальным тембром. В случае начальных гласных, протез под славянским влиянием /j/ перед *i*, *e* и /w/ перед *u*, *o* увеличили число сингармонических групп. По причине протеза *j*, *w* в общерумынском встречались в начальном положении только гласные *a*, *ă*, *i*, ([*a*, *ə*, *y*]).

Онеменение конечных *i*, *i*, *u*, *ü* ([*y*, *i*, *u*, *ü*]) привело к эмансипацию согласных с велярным, палатальным, лабиовелярным и лабиопалатальным тембром от следующего гласного. Эти четыре согласных тембра, в начале обусловленные следующими гласными, становятся собственными фонологическими тембрами. Рефонологизация произошла внутри сингармонических групп, где согласные — ставшие фонемами, представляющими четыре фонологические тембра — сами взяли различительную функцию, гласные того же подъёма переходят в категорию позиционных вариантов.

Гласная система стала линейной, сохраняясь до сих пор в некоторых дакорумынских наречиях.

Комбинаторные варианты гласных фонем /*a*/, /*ă*/, /*i*/, вследствие фонологического слияния, приблизились или даже объединились и фонетически. Таким образом *a*, *e* (*ă*), *o* (*â*), *ö* стали *a*, предшествуемое, соответственно, согласными фонемами с велярным, палатальным, лабиовелярным и лабиопалатальным тембром.

Комбинаторные варианты гласных фонем были и — местами являются и теперь — эквивалентными в морфологическом отношении. В народной поэзии — а также у некоторых поэтов, как например, у Эминеску — они рифмуются между собой.

Так как тембр согласных стал фонологично релевантным, а тембр гласных — иррелевантным, обусловленный предшествующим согласным, влияние конечной гласной на последний слог гласного, а иногда и на гласные других слогов слова, после исчезновение конечного гласного, превратилось во влияние конечного согласного на другие согласные слова. На месте тенденции к гласной гармонии, появилось стремление к согласной гармонии.

PHÉNOMÈNES DE SYNHARMONISME DANS LA PHONÉTIQUE HISTORIQUE
DE LA LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Le roumain commun a présenté — sous l'influence exercée sur sa prononciation par la langue slave — le phénomène nommé synharmonisme, qui consiste dans l'uniformisation du timbre d'un groupe formé par une consonne + une voyelle. Par suite de l'assimilation progressive et régressive qui a agi entre la consonne et la voyelle suivante, le roumain commun possédait des groupes à timbre vélaire, palatal, labiovélaire et labiopalatal. Sous l'influence slave, la prothèse d'un *yod* (devant *e*, *i*) et d'un *ω* (devant *u*, *o*) a augmenté, dans le cas des voyelles initiales, le nombre des groupes synharmoniques.

En raison de la prothèse de *yod* et de *ω*, on rencontrait dans le roumain commun, au commencement des mots, seulement les coyelles *a*, *ă*, *i*.

L'amuïssement de *i*, *i*, *u*, *ü* finals a conduit à l'émancipation des consonnes à timbre vélaire, palatal, labiovélaire et labiopalatal de la voyelle suivante. Conditionnés, au début, par les voyelles suivantes, ces quatre timbres consonantiques deviennent des timbres phonologiques propres aux consonnes. La rephonologisation s'est produite aussi à l'intérieur des groupes synharmoniques, où les consonnes — devenues des phonèmes présentant quatre timbres phonologiques — ont acquis elles-mêmes une fonction distinctive, les voyelles du même degré d'aperture tombant au degré de variante de position.

Le système vocalique, devenu linéaire, s'est conservé jusqu'à nos jours dans quelques parlers daco-roumains.

Par suite de la fusion phonologique, les variantes combinatoires des phonèmes vocaliques /*a*'/, /*ă*/, /*i*/ se sont rapprochées ou ont même fusionné phonétiquement (celles du 1er degré d'aperture). Ainsi *a*, *ε* (*ă*), *o* (*â*), *ō* sont devenus un *a* précédé respectivement de phonèmes consonantiques à timbre vélaire, palatal, labiovélaire et labiopalatal.

Les variantes combinatoires des phonèmes vocaliques — qui persistent partiellement encore de nos jours — étaient équivalentes aussi en morphologie. Dans la poésie populaire — et même chez certains poètes, comme par exemple Eminescu — elles riment entre elles.

Après que les différents timbres des consonnes furent devenus pertinants du point de vue phonologique, le timbre des voyelles étant non pertinent et conditionné par la consonne précédente, l'influence exercée par la voyelle finale sur la voyelle de la syllabe pénultième et parfois aussi sur les voyelles des autres syllabes du mot, s'est transformée après la disparition de la voyelle finale en une influence de la consonne finale sur les autres consonnes du mot.

La tendance vers une sorte d'harmonie consonantique a pris la place de la tendance vers une sorte d'harmonie vocalique.

COEXISTENȚA MAI MULTOR SISTEME FONOLOGICE
ÎN ACELAȘI GRAI REGIONAL (VALEA SEBEȘULUI)

DE

GR. RUSU

Cu toate că Valea Sebeșului reprezintă o unitate geografică perfectă, totuși graiul vorbit în această regiune nu e pe deplin unitar din punct de vedere fonetic și fonologic. Aici întâlnim atât pronunțarea caracteristică graiurilor din partea centrală și de sud a Transilvaniei, cât și, într-o mai mică măsură, pronunțarea caracteristică graiurilor din Muntenia (și — prin urmare — limbii literare). Această diversitate de rostire în graiul Văii Sebeșului se explică prin faptul că această regiune se găsește tocmai în zona de întrepătrundere a graiurilor amintite.

Graiul din Valea Sebeșului se caracterizează în primul rând prin faptul că, în ceea ce privește fonemele consonantice, are două sisteme: un sistem mai vechi, cu particularități din graiurile centrale și de sud ale Transilvaniei, și unul mai nou dezvoltat sub influența graiului muntean și a limbii literare. Nu se poate stabili dacă în legătură cu un fenomen oarecare avem a face cu o influență din graiul muntean, în graiul din Valea Sebeșului, sau cu o influență a limbii literare. După cum se știe, pronunțarea muntenească este, cu unele excepții, identică cu pronunțarea literară.

Trebuie să precizăm că aceste două sisteme coexistă în aceeași localitate și chiar în graiul aceluiași individ. Coexistența a două sisteme într-o limbă oarecare sau într-un grai regional a fost relevată și de către alți cercetători. Astfel lingvistul polonez W. Doroszewski, studiind graiul dintr-o singură localitate, pe baza materialului adunat de la un singur informator, ajunge la concluzia că „în graiul individual pot coexista în mod paralel trăsături care caracterizează în principiu sisteme diferite de limbă”¹.

¹ W. Doroszewski, *Dialectologia și metoda comparativ istorică*, în *Probleme de lingvistică* (traducere selectivă a revistei „Voprosi Iazykoznanii”), nr. 5, 1956, p. 73. Vezi și B. Malmberg, *À propos du système phonologique de l'italien*, p. 43; *Observation sur le système vocalique du français*. Al II, 4, p. 238—240, 244—245, apud Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Montevideo, 1954; R. Jakobson and Morris Halle, *Fundamentals of Language*, Haga, 1956, p. 50—51.

În graiul din Valea Sebeșului, cele două sisteme sînt exprimate prin două stiluri diferite: stilul familiar și stilul ales. În vorbirea familiară, în relațiile dintre ei, locuitorii din această regiune întrebunțează de obicei un stil mai puțin îngrijit, cu particularități care caracterizează sistemul local, mai vechi, care, în momentul de față, e și cel mai puternic și predomină încă în acest grai. Cînd sînt puși însă în situația de a răspunde în fața unui străin și în special cînd au a face cu un intelectual, caută să vorbească un stil mai ales, întrebunțînd, într-o mai mică sau mai mare măsură, alături de sistemul local, și sistemul limbii literare.

O particularitate fonematică mai importantă, întîlnită în primul sistem, care deosebește graiul din Valea Sebeșului de graiul muntean și de limba literară, dar nu și de alte graiuri populare românești este lipsa opoziției dintre fonemele nediezate² /s/, /z/, /ʃ/ și cele diezate /s'/, /z'/, /ʃ'/³. În acest sistem, fonemele diezate /s', /z'/, /ʃ'/ s-au confundat cu corespondentele lor nediezate. Din această cauză, perechile /s/—/s'/, /z/—/z'/, /ʃ/—/ʃ'/ lipsesc. În Valea Sebeșului există numai fonemele nediezate /s/, /z/, /ʃ/: [comasáză] (Sc. V)⁴, [săcētă] (S II, Sl. III, R I, Pc VI, ALR II/130), [cușă] (sg. și pl.) Sl. I, Sc I, V, L I, VI, R I, Lm III, Cv III), [săcără] (S II, V, Sl III, Sc I, L I, R I, Pc VI, Lm III, Cp. III, Șg. II, Cv II, ALR I/131), [săcere] Sl III, R I) [sără] (Sl I, Sc V, L VI, R I), [săcă] (Sl. I, Sc V, L VI, R I), [am simțit] S I, P V, Sl VI, Sc I, III, L I, IV, R I, Lm VI, Sg III, ALR II/130), [irumușă] (sg. și pl.) (Sl I, Sc. V, L VI, R I) [lruza] (sg. și pl.) S III, P II, Sl I, X, Sc I, III, L VI,

² Acad. E. Petrovici, în articolul din revista de față consacrat problemei sianarmonismului în limba română, propune ca pentru a deosebi cele două feluri de palatalizare să se întrebunțeze termeni diferiți, și anume: palatalizarea fonologică, obținută printr-o articulație suplimentară a dosului limbii la palat, adăugată la articulația specifică — labială, dentală, apicală etc. — a consoanei să fie numită diezare, iar palatalizarea caracterizată prin deplasarea locului de articulație a consoanei de la periferie (buze, dinți, vîlul palatului) spre centru (zona mediopalatală), consoanele din „periferice” devenind „centrale”, să fie numite palatalizare mutativă. Considerăm foarte potrivită această precizare și, în articolul nostru, vom întrebunța acești termeni. Referitor la palatalizarea mutativă vezi R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, în *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 2, p. 31; Horace G. Lunt, *On the Origins of Phonemic Palatalization in Slavic*, în *For Roman Jakobson Essays in the Occasion of his sixtieth birthday*, Haga, 1956, p. 306—307. Pentru termenii de diezat și bemolat, vezi Horace G. Lunt *ibid.*, p. 306.

³ Literale cuprinse între două bare oblice redau foneme. Transcrierea fonetică e dată între paranteze drepte.

⁴ Între paranteze rotunde se dă sigla localității anchetate, cifra romană indicînd numărul informatorului. Localitățile anchetate sînt: S = Sebeș; P = Petrești; Sl = Sebeșel; Sc = Săsciori; L = Laz; R = Răhita; Pc = Purcăreț; Lm = Loman; Cp = Căpîlna; Șg = Șugag; Cv = Cacovița. Am utilizat adesea și datele *Atlasului lingvistic român* (ALR), indicînd, după o bară oblică, cifrele care reprezintă punctele cartografice respective. Menționăm însă că localitățile Poiana (ALR) II/130) și Răhău (ALR I/131) nu fac parte din Valea Sebeșului. Materialul înregistrat în aceste localități l-am dat numai pentru comparație.

R I, II, Lm III, IV, Cv II), [büză] (sg. și pl.) Sl I, II, VII, Sc VII, L V, VI, VII, R I, Lm III, V, Cp IV, VII, Șg V, Cv III, V), [cărută] (sg. și pl.) (Sl I, L VI, R I), [fetiță] (sg. și pl.) (Sl I, L VI, R I) [tăpă] (S V, Sl III, Sc I, III, L I, R I, Lm III, ALR I/131).

În cel de al doilea sistem, la fel ca în limba literară și în graiul muntean, întâlnim fonemele perechi /s/—/s'/, /z/—/z'/, /t/—/t'/, încadrate în corelația fonologică „consoană nediezată — consoană diezată”: [visează] (Sc V), [seăra] (Sc V), [șișcătă] (S V, IV, Sc I, III, L I, Lm III, Cp II, Șg II, Cv II), [cuasă — cuase] (ALR II/130), [secără] (Sc III), [cursă — cūrse] (Sc. V, L*)⁵, [frumușă — frumușe] (Sc V), [minișă — minișe] (Sc V), [măsă — mēse] (R IV), [mucșă — mucușe] (Sc V, L*), [negrișă — negrișe] (Sc V), [ș' isă — ș'ise] (R IV), [voiușă — voiușe] (Sc V, L*), [auzeam] (L*), [urzeală] (C V), [viséz — viséz(t)] (Sc V, L*), [mîz — mîz(t)] (L*), [batôză — batôze] (Sc V, L*), [büză — búze] (Sc V, VI, L*, Cv IV), [blüză — blúze] (Sc V, L*), [irüză — frúze] (Sc V, L*, Pc I), [mîză — mîze] (Sc V, L*), [înțeapă] (R IV), [țeavă] (P III), [bănút(t), hoț — hoț(t), cūrăt — cūrăt(t)] (L*), [cărută — căruțe] (L*, R IV), [căsută — căsúte] (L*, R IV), [crengută — crengúte, prostută — prostúte, ráță — ráte] (R IV).

Graiul din Valea Sebeșului se deosebește de limba literară, dar nu și de unele graiuri românești, prin lipsa opoziției /s/ — /s'/, /j/ — /j'/. Acest grai posedă numai fonemele diezate /s'/, /j'/. După ele nu apar niciodată variantele vocalice [ă], [î], ci numai [e], [i]. Chiar și un *a* precedat de /s'/ și /j'/ este rostit cu o articulație mai mult sau mai puțin anterioară. Astfel, în graiul din Valea Sebeșului grupurile formate din /s'/, /j'/ + vocală se prezintă în felul următor: *s'ă, ș'ó s'ú, ș'e s'i, j'ă, j'ò, j'ú, j'e, j'í*. Iată câteva exemple: [coș'ar] (Cp III), [șiátră] (S II, Sc I, IV, R I, Cp III, Cv I, ALR II/130), [năduș'álă] (S V, L V, R I, Șg VI, ALR I/131), [úș'a] (S V, P I, Sl III, Sc II, IV, L II, R I, Cp III, Șg VI, Cv I), [păș'úne] (Sl I, Sc I, III, L I, R I, ALR II/130), [răș'ină] (S III,

⁵ Informatorul ocazional (*) din Laz este o fetiță de 8 ani, elevă în clasa a II-a elementară.

⁶ Punctul pus deasupra vocalei indică articulația anterioară a acesteia. Anchetatorii, atât cei care au adunat material din Valea Sebeșului, cât și cei ai ALR, nu au notat *d ó ú*. După cum se știe, la baza transcrierii fonetice a fost pus sistemul grafic obișnuit, cu adăugarea semnelor diacritice necesare, spre a obține o cât mai fidelă redare a rostirii. Astfel că un cuvânt ca *jeapă* a fost transcris [jeápă], indicându-se doar accentul și punându-se sub *e* semnul care arată că e semivocală. În realitate, acest *e* semivocalic reprezintă atât caracterul diezat al consoanei precedente, cât și articulația anterioară a vocalei următoare. Orice vocală precedată de o consoană diezată este anterioară. Acest lucru se observă foarte bine când ascultăm, invers, o bandă de magnetofon pe care a fost înregistrat un astfel de cuvânt.

⁷ Vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*. în SCL, I, fasc. 2, 1950, p. 185.

P II, Sl V, Sc III, L I, R II, Pc I, Lm III, Cp III, Șg II, Cv II, ALR I/131), [jeăpă] (R II), [j'ar(ʰ)] (S II, R I, Pc I, Lm I, Șg VI), [j'udecă] (P VI, Șg IV, Cv III), [coăje] (S III, P II, Sc I, III, L I, R II, Pc I, Lm VIII, Cp III, Șg II, III, ALR II/130), [j'intiță] (Sl VII, Lm VII, Cp III, Cv II).

În unele cazuri au fost notați și *ș*, *j* nediezați: [úša] (S II, V, Sl III, Lm II), [nășă] (L V, Șg V), [năđușălă] (Sl II, Sc V, Lm V, Cv III), [șăd] (Sl V), [șărpiē] (Lm V, Cv V), [tușăsc] (L VII), [mașină] (P V), [rășină] (Sc I, Lm VI, [șisă] (Sl V), [tuovărășile] (Șg II). Această particularitate însă nu este caracteristică graiului românilor din Valea Sebeșului, ci rostirii sașilor și, în parte, a țiganilor. Dacă totuși se întâlnește și în graiul românilor, s-ar putea să avem a face cu o influență din graiul sașilor⁸.

Faptul că nu există opoziția fonologică /ș/ — /ș'/, ci *ș* este totdeauna diezat, face ca forma de singular a substantivelor și adjectivelor feminine și masculine cu tema terminată în *ș* să fie identică cu cea de plural, iar cea de indic. prez. pers. a 3-a, identică cu cea de conjunctiv prez. pers. a 3-a: [moășe] (sg. și pl.) (S V, P VI, Sl II, VI, VII, Sc V, L V, VI, VII, R I, Pc V, Lm III, V, Cp VII, Șg IV, V, Cv III, IV, V), [tovărășe] (sg. și pl.) (L VI, Șg IV), [nășe, nănășe] (sg. și pl. (S V, P VI, Sl II, VI, VII, Sc V, VII, L V, VI, VII, R I, Pc V, Lm V, Cp VII, Șg IV, V, Cv III, V) [i/grașe] (P V, Sl VI, R I, Pc VI, Lm VI, ALR II/130), [cuocôș'] (sg. și pl.) (Sc III, L I, IV, Cp I), [mijlocăș'] (sg. și pl.) (Șg VII)⁹.

După cum am văzut, în graiul din Valea Sebeșului lipsește opoziția fonologică /ș/ — /ș'/, fapt care face să se producă dese confuzii între diferitele forme gramaticale. Graiul din Valea Sebeșului posedă însă la sfârșit de cuvânt foneme consonatice bemolate. Bemolarea e caracteristică tuturor consoanelor care se află în poziție finală absolută, în următoarele forme gramaticale: nominativul-acuzativul sg. masc. și neutru nearticulat al substantivelor și adjectivelor; pers. I sg. și pl., pers. a 3-a pl. a verbelor la prezent și imperfect; la unele numerale și adverbe, nefiind condiționată de mediul fonetic înconjurător¹⁰. Consoanele bemolate se opun consoanelor corespondente nebemolate, deosebind prin această opoziție atât cuvinte, cât și, mai ales, forme gramaticale. Astfel, în afară de exemplele date mai sus, în care apare *ș* diezat atât la singular, cât și la plural, în alte cazuri, și acestea sînt cele mai frecvente, *ș* apare și diezat și bemolat la singular și la indicativ prez. pers. I și nebemolat

⁸ Sașii din Valea Sebeșului nu au /ș'/ nici în graiul lor săsesc. În cuvinte ca *schön* „frumos“, *schicht* „strat“, în care după *ș* urmează o vocală palatală, ei pronunță un *ș* nediezat.

⁹ Formele de singular [cuocôș'], [mijlocăș'] nu sînt obișnuite în Valea Sebeșului. De obicei, la singular se pronunță /ș^o/, iar la plural /ș'/ deosebirea între singular și plural făcîndu-se deci prin opoziția /ș^o/ — /ș'/. Dacă totuși aceste forme au fost înregistrate, e foarte probabil că anchetatorii nu au surprins bemolarea lui *ș*.

¹⁰ Cf. E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 139.

la plural și la ind. prez. pers. a 2-a: [cărăuș' (ʷ — cărăuș')] (R I, ALR I/131), [moș' (ʷ — moș')] (S V, L VI, Cp IV, Șg IV), [nănăs' (ʷ — nănăs')] (Șg IV), [tărūș' (ʷ — tărūș')] (R I), [îngrăș' (ʷ — îngrăș')] (Sc I, L IV, R I, Pc VI, Șg I, Cv II, ALR II/130), [cărăuș' (ʷ — cărăuș')] (S II, P IV, Lm III), [cuocós' (ʷ — cuocós')] (Sl I, Cp I, Cv I), [fruntăș' (ʷ — fruntăș')] (S V, R I, Lm IV), [mijlocăș' (ʷ — mijlocăș')] (L V, R I, Lm V), [tovărăș' (ʷ — to-vărăș')] (L V, R I, Șg VII), [îngrăș' (ʷ — îngrăș')] (Lm VI), [mijlocăș' (ʷ — mijlocăș')] (Sc IV, R I).

Cu toate că la singular și la indic. prez. pers. I ș apare și diezat și bemolat, diezarea nu are funcție fonologică, ci numai bemolarea.

Consoanele ș și j, ca de altfel toate consoanele în poziție finală absolută, încep să-și piardă însă caracterul bemolat.

În același timp, datorită influenței sistemului morfologic al limbii literare, ș își pierde și caracterul diezat la singular. Deosebirea între singular și plural la substantivele și adjectivele terminate în ș sau j și între pers. I și a 2-a indic. prez. la verbele terminate în aceleași consoane se face ca și în limba literară prin opoziția „consoană nediezată — consoană diezată“. Iată câteva exemple: [cocós — cocós'], moș — moș'] (L*), [tovărăș — to-vărăș'] (R IV). Acest fapt denotă că în graiul din Valea Sebeșului este pe cale de a se constitui un al doilea sistem și în ce privește consoanele ș și j.

În primul sistem al graiului din Valea Sebeșului există mai multe varietăți de *n*: 1. /n/ în /no/ = *n-a dat*, *n-a fost*; 2. /n'/ în /n'o/ = *ne-a dat*; 3. /ń/ în /ńo/ = *mi-a dat*, *mi-a pierit o vacă*; 4. /n°/ în /n°apte/ = *noapte*. În /no dat/, /n'o dat/, /ńo dat/ cei trei *n* se află în poziție identică, înaintea unui /o/, sensul fiind de fiecare dată altul: *nu a dat*, *ne-a dat* (nouă), *mi-a dat* (mie), adică „nu“, „nouă“, „mie“.

Trebuie să arătăm însă că, datorită influenței exercitate de graiul muntean și de limba literară asupra graiului din Valea Sebeșului, fonemul /ń/ începe să dispară. Cel de al doilea sistem, coexistent cu primul în graiul din această regiune, nu posedă acest fonem. Față de rostiri ca [ńireăsă] (S V, P VI, Sl II, VI, VII, Sc V, VII, L VI, VII, R I, Lm III, V, Cp VII, Șg IV, V, Cv III) [ńércur'] (S V, Sl II, VII, Sc V, L V, VI, R I, Lm III, V, VIII, Cp VII, Șg IV, V, Cv III) [ńěre] (S V, P. VI, Sl VI, VII, Sc V, L V, VI, Lm III, V, VIII, Cp VII, Șg IV, V, Cv III) din primul sistem, întîmîm rostirile [mireăsă] (Sc VI, L V, Cp IV, Cv IV, V) [miércur'] (Sl VI, Sc VI, L VII, Lm VIII, Cp IV, Cv IV, V), [miěre] (Sc VI, L VII, Cp IV) în cel de al doilea sistem.

Intenția de a utiliza un stil ales atunci cînd se află în fața unui intelectual reiese din răspunsurile duble care au fost înregistrate și din completările făcute de către informatori: [mireăsă, ńireăsă] (Lm VIII), [miércur', ńiércur'] (P VI, Sc VII), [miěre[b] ńěre] (Sl II), [měre, [k] ńěre] (Sc VII). Informatorul I din Răchita răspunde [ńěre] dar specifică: la carte-i spune [miěre]; informatorul V din Cocovița: [miěre] sau pe țărănește [ńěre]. La chestiunea „mi-a pierit o vacă“, informatorul I din Răchita a răspuns cu forma literară: [mi-a murit]. La insistența anchetatorului de a spune așa cum pronunță bătrîni sau cum se spune

mai demult, informatorul a răspuns [ń-a murit] și a completat: „așa-ți răspund dacă mă [ntrég]“.

Din cele arătate pînă aici, rezultă că sistemul consonantic al graiului din Valea Sebeșului posedă un număr mai mic de foneme consonantice decît acela al limbii literare, deoarece lipsesc fonemele /s'/, /z'/, /ʃ'/, /j/. Dar primul sistem al graiului din Valea Sebeșului, datorită palatalizării mutative a labialelor, posedă două foneme consonantice, inexistente în limba literară, fricativa palatală surdă /X'/ (/X'/erb, /X'/ere, /X'/ir, /X'/er, /X'/in), notată *h'* ([hěrb], [hěre], [hír], [hēr], [hín] = *fierb, fiere, fir, fier, fin*.) și nazala palatală /ń/ (/ń/ireasă, /ń/ercuri, /ń/ere, /ń/o dat, /ń/o pierit), notată *ń* ([ńireasă], [ńercurí], [ńěre], [ń-o dat], [ń-o pierit] = *mireasă, niercuri, miere, mi-a dat, mi-a pierit*).

Numărul fonemelor vocalice, în graiul din Valea Sebeșului, este însă același ca în limba literară.

Sistemul fonemelor vocalice

Ca și limba literară¹¹, graiul din Valea Sebeșului posedă cinci foneme vocalice:

i/i		u
	ă/e	o
	a	

Acest triunghi vocalic prezintă trei grade de deschidere și două clase de localizare a vocalelor: gradul I de deschidere *a*, gradul al II-lea *o*, *ă/e* și gradul al III-lea *u*, *i/i*; clasa vocalelor bemolate *o*, *u* și cea a vocalelor nebemolate *a*, *ă/e*, *i/i*. Și în sistemul vocalic al graiului din Valea Sebeșului numai corelația de bemolare (vocală bemolată — vocală nebemolată) are putere distinctivă.

Dacă în ceea ce privește fonemele vocalice, numărul acestora, în graiul din Valea Sebeșului, e același ca în limba literară, nu se poate spune același lucru despre variantele acestor foneme. În vorbirea obișnuită fonemele nu se articulează fiecare în mod separat, ci articularea lor depinde totdeauna de aceea a fonemelor învecinate. În cursul vorbirii, datorită vecinătății altor foneme, mai ales a consoanelor, și în primul rînd a consoanelor precedente, vocalele pot primi diferite nuanțe¹². Astfel, în graiul din Valea Sebeșului, din cauza influenței reciproce dintre foneme, fonemele vocalice prezintă numeroase variante combinatorii. De obicei, vocalele se adaptează consoanelor precedente, primesc timbrul acestor consoane. După consoane diezate, și în unele cazuri și după consoane nediezate, vocalele au timbrul neomogen, începutul vocalei fiind mai închis decît restul duratei vocalei. Din această cauză în graiul din Valea Sebeșului, ca de altfel și în alte graiuri, întîlnim foarte multe

¹¹ Vezi E. Petrovici, *Sistemul fonologic al limbii romine*, în SCL, VII, 1956, nr. 1—2, p. 9; *Fenomenele limbii romine*, în *Limba romină*, V, 1956, nr. 2, p. 30

¹² Vezi E. Petrovici, SCL, I, p. 213.

vocale diftongoide. Acestea nu sînt însă decît variante combinatorii ale fonemelor vocalice, determinate de consoanele precedente.

Față de limba literară, în care variantelor fundamentale *a, o, u, ă, î* le corespund, după consoane diezate, variantele poziționale ^e*a*, ⁱ*a*, ^o*o*, ^{io}*o*, ⁱ*u*, ^e*i*, graiul din Valea Sebeșului posedă, în această poziție, un număr mult mai mare de astfel de variante. Numai variantele fonemului /a/ după consoane diezate, și după consoane bemolate, sînt în număr de 16; după consoane neutre (nediezate, nebemolate) apare însă totdeauna varianta de bază [a].

Variante ale fonemelor vocalice

Vorbind despre variantele fonemelor vocalice, am constatat că acestea sînt determinate mai ales de mediul fonetic și în primul rînd de consoanele precedente. Dacă în prezent consoanele sînt cele care determină timbrul vocalelor care le urmează, pentru trecut trebuie să admitem o acțiune a vocalelor asupra consoanelor precedente¹³. Graiul din Valea Sebeșului, la fel ca majoritatea graiurilor noastre actuale și ca toate graiurile romînești în trecut, a transpus de pe vocală asupra consoanei precedente o parte a trăsăturilor distinctive vocalice. Vocalele [e], [i] au transmis consoanei precedente timbrul palatal, vocalele [ă], [î] timbrul lor velar, iar vocalele [o], [u] timbrul lor labiovelar: *brădet*, *coteț*, *lemn*, *merg*, *acățăm*, *cânți*, *păr*, *ospăț*, *bărbos*, *nepot* au devenit [brădjet] (S III, R I), [cotițetu] (a) (S. I, V), [liemn] (Sl III, Pc I, Sg VI), [miërg] (R I, ALR II/1930), [acățăm] (R II), [ciânt] (Sg VI), [piâr] (Sc I, III, Cv II) [uspiăt^u] (S V, Șg VI), [bărbuós^u] (S V, Sl VI, L VI, Lm III, Sg IV), [nepuót^u] (S V, L VI, Cp IV, Sg IV).

Din această cauză vocalele își pot pierde parțial sau total timbrul specific (de ex. timbrul palatal sau timbrul labiovelar). Vocalele [e] și [o] tind să devină [ě], [ǽ], [ǣ], [o], [ǣ] sau chiar [ǣ]: [diěscoiěsc] (S III), [miërg] (R. I, ALR II/1930), [tușiěsc^u] (S. V, Sl VI, ALR I/131), [sërbezăște]^a (Pc VI) [sǎ sǎiě], (Pc III), [lěsǎlǎre] (Pc I), [tovǎrǎșě] (Lm V) [sǎcěrea] (S v), [túsǎ] (L V), [mǎtúșǎ] (L VII, Cp IV), [mínúșǎ], (Lm VIII), [moșǎ] (Sc VI, Cp IV), [úșǎ] (Sl VII, Sc VI, Cp IV, VII), [cuodinǎ] ALR II/130), [gǎuoê] (Sl IV), [uoĕ] (Lm III) [uoĭ] (P II, Cp III). Așadar, consoanele de timbre diferite, asupra cărora au acționat vocalele care le urmau, fiind la început simple modificări fonetice datorite unor cauze fiziologice, au devenit foneme independente. Rolul pe care vocalele îl aveau înainte a fost preluat din ce în ce mai mult de consoane, în momentul de față ele fiind acelea care determină timbrul vocalelor următoare. Vocalele, din foneme independente, au devenit variante poziționale. Confuzia fonologică a dus și la confuzie fonetică.

Cînd înaintea vocalelor [e], [i], [o] și [u] nu exista o consoană căreia să i se fi transmis diezarea, respectiv bemolarea, s-au dezvoltat

¹³ Vezi E. Petrovici, SCL, I, p. 213—214.

elementele semivocalice [i] (iod) sau [u] (diagamma) care, în unele cazuri, au devenit adevărate foneme consonantice: [iic^(v)] (S II, V, P IV, R I, Pc I, Lm III), [iicuăănă] (Sl III, Pc IV, Lm III), [bătăie de inimă] (S III, V, VII, Sl I, II, VIII, X, Sc VI, VII, L V, R II, P I, VI, Lm III, IV, V, VI, Cp III, VII, Șg II, IV, V, Cv II, III, IV, V), [uoî] (Sc I, L I, R II, Pc II, Lm VII, ALR I/131), [uor^(v)z] (S II, V, Sc I, L I, Lm III, Cp III, Șg II, Cv II) [uújer] (Sl III, L II) [uúșe] (S V, Pc VI, Lm VII, Cv III).

Acad. E. Petrovici arată că, în multe graiuri românești, vocalele *e* și *i* nu pot sta în poziție inițială fără a fi introduse printr-un iod. La fel vocalele posterioare *o* și *u*, în această poziție, primesc proteza lui *w* (digamma). Această particularitate a vocalelor amintite o consideră ca fiind datorită influenței slave¹⁴.

În primul sistem al graiului din Valea Sebeșului, datorită caracterului nediezat al consoanelor /s/, /z/, /t/, frecvența unor vocale este mai redusă decât în graiul muntean și în limba literară. După aceste consoane nu apar [e], [i] și [ea], [ia], ci numai [ă], [î] și [a]: [búzá] (sg. și pl.) (Sl II, VI, VII, Sc V, VII, L V, VI, R I, Lm III, V, Cp IV, VII, Șg V, Cv III, V), [cuôșă] (sg. și pl.) (Sc I, L I, Lm III, Cv II), [cărúță] (sg. și pl.) (S II, VI, Sl III, Sc III, R I, Lm III, ALR I/131), [frúză] (sg. și pl.) (S III, P II, Sl X, Sc I, III, L I, R II, Lm III, VII, Cv II), [cosăsc] (S II, V, VI, P IV, Sl III, Sc I, III, L I, R I, Pc VI, Lm III, Cp II, Șg II, Cv II, ALR I/131), [să simtă] (S I, P V, Sl VI, Sc I, III, L I, IV, R I, Lm VI, Cp III, Șg I, Cv II, ALR I/130), [zîdiêsc^(v)] (S II, V, VI, Sc IV, R I, Cv I), [am simțît] (S I, VI, P V, Sl VII, Sc I, III, L I, IV, R I, Lm IV, Șg I, Cv II), [sámină] (Sc III, L I, R I, Lm III, Cp III, Șg II, Cv II), [zámă] (S V, P VI, Sl II, VI, VII, Sc V, VI, L V, VI, VII, R I, Lm III, X, Cp IV, VII, Șg IV, V, Cv III, IV, V), [auzám] (S I, P V, Sc I, L I, IV, Șg I, ALR II/130).

*

În graiul din Valea Sebeșului, ca și în limba literară, fonemele consonantice prezintă așadar două corelații de timbru: corelația de diezare și corelația de bemolare. După timbrul fonologic consoanele se împart în patru serii: seria consoanelor neutre (cu timbrul velar, de nunța *î, ă*), diezate (cu timbrul palatal, de nuanța *i, e*), bemolate (cu timbrul labiovelar, de nuanța *u, o*) și bemolate-diezate¹⁵ (cu timbrul labio-palatal, de nuanța *ü, ö*). Intrucît am stabilit că, în graiul din Valea Sebeșului, există două sisteme, vom arăta care sînt fonemele consonantice în fiecare din aceste sisteme. Primul sistem are următoarele foneme consonantice:

¹⁴ Vezi E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romine*, București, 1956, p. 8.

¹⁵ Termenii diezat, bemolat îi întrebuițăm numai în sens metaforic și nu cu accepțiunea pe care o au în teoria muzicală. De aceea o consoană, labio-palatalizată, o putem numi bemolată-diezată.

Neutre:	p	b [̣]	m	f	v	t	d	n	s	z	ʃ	l	r	k	g	—	—	—	—	—	h	
Diezate:	p'	b'	m'	f'	v'	t'	d'	n'	—	—	—	l'	r'	k'	g'	č	y	n'	ʃ'	j'		
Bemolate:	w	p°	b°	m°	f°	v°	t°	d°	n°	s°	z°	ʃ°	l°	r°	k°	g°	—	—	—	—	h°	
Bemolate- diezate:			m°			t°								l°	r°	k°	—	č°	y°	—	s°	j°

Al doilea sistem coexistent în Valea Sebeșului, mai nou, dezvoltat sub influența limbii literare și a graiului muntean posedă următoarele foneme consonantice:

Neutre:	p	b	m	f	v	t	d	n	s	z	ʃ	l	r	k	g	h					
Diezate:	p'	b'	m'	f'	v'	t'	d'	n'	s'	z'	ʃ'	l'	r'	k'	g'	—	ğ	č	ʃ'	j'	y
Bemolate:	w	p°	b°	m°	f°	v°	t°	d°	n°	s°	z°	ʃ°	l°	r°	k°	g°	h°				
Bemolate- diezate:				m''		t''							l°	r°	k°		ğ°	č°	ʃ°	j°	y

E de remarcat că graiul din Valea Sebeșului, spre deosebire de limba literară și de alte graiuri populare românești, posedă foneme consonantice bemolate și bemolate-diezate și la sfârșit de cuvânt¹⁶. Consoanele își păstrează caracterul bemolat nu numai atunci când sînt urmate de vocalele /u/, /o/, /a/, ci și cînd se află în poziție finală absolută.

Fonemele consonantice diezate

Primul sistem al graiului din Valea Sebeșului prezintă unele deosebiri față de graiul muntean și de limba literară și în ce privește frecvența anumitor foneme consonantice diezate. Pe cînd în limba literară și în unele graiuri populare românești fonemele /p'/, /b'/, /m'/ și-au pierdut caracterul diezat în cuvinte ca *obadă*, *pană*, *pomană* (limba literară posedă labiale diezate numai în cuvinte ca *veac*, *beat*, *meargă*) în graiul din Valea Sebeșului înțîlnim labialele diezate: [obeădă] (S II, P VI, SI III, Sc III, L I, R I, Lm III, Cp II, Șg II), [peănă] (S V, SI III, Sc I, III, L I, R I, IV, Pc VI, Cp II), (am dat dc) [pomeănă] (R I). Chiar și cuvinte împrumutate, în care la origine labiala era nediezată, printr-o falsă regresie, se rostesc, în graiul din Valea Sebeșului, cu labiala diezată: [năcoveălă] (S II, V, P IV, SI III, Sc III, L I, R I, Pc III, Lm III, Cp II, Șg II, Cv II), [șpeărgă] (S I, V). În cel de al doilea sistem, în exemplele date mai sus, labialele se rostesc la fel ca în limba literară.

Labialele /p'/, /b'/, /f'/, /v'/, /m'/, în condițiile arătate de cei care s-au ocupat cu această problemă¹⁷, au suferit, în graiul din Valea Sebeșului, palatalizarea mutativă, confundîndu-se cu alte foneme sau dînd naștere unor foneme noi, inexistente în limba literară. Astfel /p'/ s-a confundat cu /k/, /b'/ și /v'/ s-au confundat cu /ğ/. Din /f'/ și /m'/ s-au dezvoltat două foneme inexistente în limba literară: /X'/ și /ñ/: [cînekiște] (S IV, P I, V, SI VI, Sc IV, L II, IV, R I, Lm II, VIII, Cp I, Cv I), [tă'ñkile]

¹⁶ În limba literară și în unele graiuri regionale fonemele bemolate și bemolate-diezate se înțîlnesc numai înaintea vocalei /a/. Vezi E. Petrovici, *SCL*, III, p. 137.

¹⁷ Vezi pentru aceasta studiul mai recent al prof. D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba romină*, în *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 43—52.

(S IV, Lm II, ALR II/130), [uo tuokěsc] (L II), [kěpt(ʷ)] (S V, P VI, Sl II, VI, VII, Sc VII, L V, VI, R I, Lm V, Şg IV, V, Cv III, IV); [kan] (numele popular al comunei Pian) (Pc I), [să kărdă] (S V, Sc V, L VI, R I, Pc III, Lm V, Şg IV, V, Cv III), [ciniek] (ALR I/131), [şěrk] (Sl VII, L VI, Lm V, Cp VII, Şg IV), [tălk(i)] (P I, Sc II, L II, Şg III); kěrdút(ʷ) (S V, Sl VII, L V, VII, R I, Pc III, Lm III, V, Cp IV, VII, [kan] (numele popular al comunei Pian) [algînă] (S V, Sl VI, Lm III, V, VIII, Cp VII, Şg IV, Cv III), [bărgiē] (S V, P I, Sl I, V, Sc III, VI, VII, L I, V, VIII, R I, Pc I, Lm III, V, VIII, Cp VII, Şg IV, V, Cv V), [vrăgi] (S I, V, P I, Sl I, VII, Sc VII, L VI, VII, Pc I, Lm III, V, VIII, Cp VII, Şg IV), [ogălă] (S V, P VI, Sl II, VII, Sc V, L VI, VII, R I, Pc I, Lm III, V, Cp VII, Şg IV), [alg] = albi (S V, Sl II, VII, Sc V, VII, L VI, Pc I, Lm III, V, Cp VII, Şg IV, Cv III), [bărg] (Sc V, L VI, Şg IV), [uorg] (Sl VII, L VI, Lm V, Şg IV), [ştirg] (S V, P VI, Sl VII, Sc V, VII, R I, Lm III, V, Şg IV, Cv III); [giie] (S V, Sl VII, L V, VII, R I, Pc III, V, Cp IV, VII, Şg IV, V, Cv III, V), [giţal] (Sl VII, Sc VII, L V, VI, Pc I, Lm III, V, Cp IV, VII, Şg V, Cv III, V), [germiē] (S V, Sl VII, Sc VII, L VI, R I, Lm III, V, Cp IV, VII, Şg IV, V, Cv V), [tăg] (S V, P VI Cp VII); [aş hi cîntăt(ʷ) (S I, Sl VII, Sc III, L III, R I, Lm VI, Sg I, Cv II, ALR II/130), [hin(ʷ)] (S V, Sl VII, Sc V, VII, L V, VI, Lm III, V, Cp IV, VII, Şg IV, V, Cv III, V); [hină] (S V, Sl VII, L V, VI, Pc I, Lm III, V, Cp IV, VII, Şg V, Cv III, V), [her(ʷ)] (S V, P VI, Sl VII, Sc V, VII, L V, VI, R I, Lm III, V, VIII, Cp IV, VII, Şg IV, V, Cv III, V); [ńic(ʷ)] = mic (ALR I/131), [făta áia ńică] (S V, L V, VII, R I, Pc III, Şg IV, Cv III), [a ńeu] (S V, Sc V, L V, R I, Lm III, V, Şg IV, V, Cv III), [ańáz] (S V, P VI, Sl VII, Sc V, L V, VI, R I, Lm III, V, [adú-ń] = adu-mi (S V, Sl VI, Sc V, L VII, R I, Cp VII, Şg IV, Cv III), Şg IV, V, Cv III, IV, V).

După cum vedem, în primul sistem al graiului din Valea Sebeşului, labialele prezintă ceea ce se numeşte un stadiu „avansat” de palatalizare mutativă.

Faţă de primul sistem, în cel de al doilea sistem, labialele, în condiţiile amintite, sînt nealterate la fel ca în limba literară: [piăptăne] (P III, V), [piěuőre] (P I, L IV), [tălp(i)] (P V, L VI), (cînepa se) [topěşte] (P III, V, Sl VI, Sc IV, L IV), [obiaľă] (Sl VI, Sc VI, Lm VIII, Cp IV, Şg V, Cv IV, V), [bărb(i)] (Sl II, L V, Pc I, Lm III, V, VIII, Cp VII, Şg V, Cv IV, V), [viţei] (P IV, Sl I, III, L I, Cv II), [vis(ʷ)] (S V, Sl VI, Sc VI, L VII, Lm VIII, Cv IV), [fin(ʷ)] (P VI, Sl II, VI, Sc VI, L VII, Lm VIII, Cv IV) [fierb(ʷ)] (Sl II, VI, Sc VI, L VII, Cv V).

Dentalele t, d, n. În ceea ce priveşte pronunţarea dentalelor *t, d, n* urmate de *e, i*, se observă două stadii: un stadiu mai vechi de pronunţare, dentalele fiind însoţite de un apendice palatal de timbrul *i*, notat în transcriere fonetică [ti, di, ni]. Astfel cuvinte ca *punte, munte, des, nepot, nepoată* au fost notate [púntiē] (S V, Sl VII, Sc VII, Cp VII, Şg V, Cv V), [múntiē] (Sl VII, Sc VII, Cp VII, Şg V, Cv V), [diēs(ʷ)] (S V, Sl VII, L VII, Şg V), [niěpuót] (S V, Cp VII), [niěpóată] (S V, Lm VIII, Cp VII). Stadiul acesta de diezare se păstrează nu numai în Valea Sebeşului, ci se află pe o mare parte a teritoriului limbii romîne. Al doilea

stadiu, în care, la fel ca în graiul muntean și în limba literară, dentalele au suferit o relativă depalatalizare. Acad. E. Petrovici susține că „această relativă depalatalizare, înaintea lui *e* (și a lui *i*), a consoanelor palatalizate este de dată recentă. Probabil ea se datorește unei influențe dinspre sud, din bulgară”¹⁸.

Am arătat mai sus că, în graiul din Valea Sebeșului, consoanele, atunci când se află în poziție finală absolută, își păstrează caracterul bemolat. În acest grai orice consoană nediezată sau diezată în poziție finală absolută, în formele gramaticale amintite mai sus, apare bemolată: /bumbăc^u/ (Sl VI, Sc II, Lm II, VIII, Șg III, Cv I, ALR I/131), [albúș^u] (S I, V, P VII, Sl I, Sc I, L I, IV, R I, Pc VI, Lm IV, Cv I, ALRR II/130), [ard^u] (1) (S V, Sl II, Sc V, L V, R I, Lm VIII, IX, Șg V, Cv III), [ard^u] (6) (Sl II, Lm V), [aúúđ^u] (1) (S V, Sl II, L V, R I, Pc III, Lm V, IX, Șg III, Cv I, ALR II/130), [rășkitóri^u] (S IV, Lm II, Cp I).

Unii informatori își dau seama de existența consoanelor finale bemolate și țin foarte mult la această pronunțare. Bemolarea consoanelor finale e păstrată chiar și de către intelectuali. Un învățător bătrîn, originar dintr-un cătun al satului Loman, care păstra atît graiul, cît și portul din sat, rostea în mod consecvent consoane bemolate la sfîrșit de cuvînt și a precizat că aceasta este rostirea corectă în Valea Sebeșului.

În Valea Sebeșului, ca de altfel în toate regiunile în care se rostesc consoane finale bemolate, bemolarea este fonologică, îndeplinind o importantă funcție morfologică. Pe cînd în graiurile în care bemolarea consoanelor finale nu e obișnuită, iar consoanele *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j* sînt totdeauna nediezate (în altele *ș*, *j* sînt totdeauna diezate) nu se face deosebirea între forma de singular și cea de plural la substantivele și adjectivele cu tema terminată în una din aceste consoane și între pers. 1 și a 2-a la verbe, în graiul din Valea Sebeșului, datorită bemolării consoanelor, singularul se deosebește de plural și pers. 1 indic. prez. de pers. a 2-a, la singular și la pers. 1 consoana fiind bemolată, la plural și la pers. a 2-a nebemolată. De ex.: [mînz^u] — mînz] (S I, V, P IV, Sl I, Sc I, L I, R I, Cp II, Cv II, ALR I/131), [cócós^u] — cocós'] etc.

Și [i] (iod) în poziție finală absolută, în aceleași forme gramaticale, apare bemolat. Datorită acestui fapt se diferențiază omonimele în cazuri ca [mai^u] (subst.) — [mai] (adv.) sau forma de singular de cea de plural: [pui^u] (sg.) — [pui] (pl.) (S I, P I, VII, Sc I, III., L I, IV, Pc VI, Lm VIII, Șg III, ALR I/131), [rătói^u] — rătói] (S I, V, P I, VII, Sl I, IV, Sc III, L I, IV, R I, Cp I, Șg III, Cv I, ALR I/131).

Am arătat mai sus că consoanele își păstrează caracterul bemolat cînd acestea se află în poziție finală absolută. Cînd după consoană se mai roștește un cuvînt sau urmează o pauză opoziția „consoană bemolată — consoană nebemolată” se suprimă, se neutralizează. Astfel, cînd după substantivul *pui* a urmat determinatul *de găină*, bemolarea nu a mai fost auzită.

¹⁸ Vezi E. Petrovici, *Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocalice românești*, în *Cercetări de lingvistică*, I, 1956, nr. 1—4, p. 24.

Bemolarea consoanei finale se menține însă înaintea unei vocale, a vocalei *i*, atunci când consoana bemolată finală este strîns legată de vocală *i* a cuvîntului următor. La întîlnirea unei consoane bemolate cu un *i* următor, bemolarea se propagă asupra vocalei *i* dîndu-i acesteia limbrul *u*. Bemolarea lui *i* se constată în cazul prepoziției *în* precedată de un cuvînt terminat în consoană finală bemolată sau al prefixului *în-*, precum și în cazul pronumelor *îl*, *îi*, *își* dat. sg. și acuz. pl., și a formelor verbale *îs*, *îi*, când se găsesc în aceeași poziție: (tese) [bumbăc — um bumbăc] (Sl VI), [m — am sclobozit-un jos(ʷ)] (Lm T), [și-démũ ie] (în casă) (S II), [trandaħir-un cāpu meši] (Lm T), [il un-ħ-grāš(ʷ)] (Sg II), [ca să-l untréb] (Lm T), [mērgũ êet(ʷ)] (S V), [lumblā-tim(ʷ)] (Sc I), [cumu-l bătiți] (Sg T), [știu cum uī zîcē] (R I), [cîn uī pie gātāt(ʷ)] (Sc II), [iūōn uī mai märe] (P V), [iēl] uș bâte jóc de mine] (ALR II/130).

Am arătat și mai sus că în graiul din Valea Sebeșului consoanele finale tind să-și piardă caracterul bemolat. Această tendință se manifestă de altfel în toate graiurile care mai posedă consoane finale bemolate. Ariile de răspîndire a consoanelor finale bemolate se micșorează tot mai mult. Acest fapt va avea drept urmare consolidarea și răspîndirea din ce în ce mai mult și, în sfîrșit, generalizarea sistemului fonologic al limbii comune (literare).

Din faptele prezentate și interpretate în articolul de față, privind sistemul fonologic al graiului din Valea Sebeșului, se desprind cîteva concluzii de ordin general.

1) Între sistemele fonologice ale graiurilor vorbite pe teritoriul țării noastre și sistemul fonologic al limbii literare există unele deosebiri. Aceste deosebiri nu sînt însă prea mari. Așa cum graiurile dacoromîne se deosebesc relativ puțin, din punct de vedere lexical și gramatical, tot așa și sistemele fonologice ale acestor graiuri nu prezintă deosebiri fundamentale față de acela al limbii literare. Sistemul fonologic al graiului din Valea Sebeșului, după cum am văzut, se deosebește de sistemul fonologic al limbii literare prin aceea că posedă un număr mai mic de foneme consonantice. În schimb posedă unele fenomene consonantice inexistente în limba literară.

2) În fiecare grai există două sau chiar mai multe sisteme fonologice. Aceste sisteme se succed istoricește, în momentul de față ele coexistînd. Există un sistem fonologic local, exprimat prin stilul așa numit familiar, care predomină încă în graiuri. Peste acesta se suprapune sistemul limbii literare, reprezentat printr-un stil mai ales, dar care nu e introdus încă în deplinătatea lui în graiuri. Fiecare din noi întrebuițăm mai multe sisteme, în funcție de situația în care ne aflăm. Atunci cînd scriem sau cînd ne aflăm în fața unui public mai pretentios, cînd vorbim la anumite ocazii festive, întrebuițăm sistemul limbii literare. În cercul familiar și între prieteni întrebuițăm de obicei un stil mai puțin îngrijit, bogat uneori în particularități regionale. Cînd avem a face cu un țaran, de ex., pentru a ne face mai ușor înțeleși, vom căuta să întrebuițăm un stil cît mai apropiat de graiul său.

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ РЯДА ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ В ОДНОМ ИТОМЖЕ ОБЛАСТНОМ ГОВОРЕ (ВАЛЯ СЕБЕШУЛУЙ)

(Краткое содержание)

Настоящая статья опубликована на основе материала, собранного диалектической группой Клужского Института языкознания для составления монографии наречий Валя Себешулуй.

Исследуя материал из упомянутой области, автор устанавливает что относительно взгляда на согласные фонемы сосуществуют в наречии две системы: более старая система, с особенностями центральных и южных наречиях Трансильвании, и более новая система, развитая под влиянием мунтянского наречия и литературного языка. Эти две системы сосуществуют в той же местности и даже в речи одного и того же индивида, представляя два разных языковых стиля: семейный и избранный стили.

В продолжение отмечается несколько фонематических особенностей, характерных для этих двух систем.

Для первой системы устанавливаются следующие фонематические особенности: отсутствие парных фонем: /s/, — /s'/ — /z/, /z'/, — /t/ /t'/, существуют только недиезированные фонемы /s/, /z/, /t/ отсутствует фонологического противопоставления /s̃/ — /s'̃/, /j/ — /j'̃/. В этой системе существуют только диезированные фонемы /s̃/, /j̃/; присутствие фонем /x'/ и /ñ/ развитых из /f/ и /m/ через мутативную палатализацию, несуществующих в литературном языке. Затем указывается, что по причине мутативной палатализации некоторые фонемы совпали с другими. Так /p/ совпала с /k'/, /b'/ и /v'/ совпала с /g'/.

Зубные *t, d, n*, представляют, в первой системе, более старую стадию произношения, в сопровождении с тембровым палатальным придатком *i*.

Указанные фонетические особенности отражаются и в морфологии. По причине отсутствия фонем /s/, /z/, /t/, /s̃/, /j̃/ множественное число женских существительных и прилагательных с законченной темой в этих согласных отождествляется с единственным числом. [cîncosă] един.

и множ., [fruză] (ед. и мн. число), [cămîță] (ед. и мн. число), [tovărășe] (ед. и мн. число), первое лицо, настоящего времени, изъявительного наклонения глаголов тождественно с 3 лицом един. числа и 3 л. множ числа настоящего времени изъявит. накл. и совпадает с 3 л. ед. и мн. числа наст врем. сослаг. наклонения. [(eu) cîrăț- (tu) cîrăț] [(el, ei) cîrăță- (el, ei) să cîrăță], [(ei, el) îngrășe- (el, ei) să îngrășe)].

Вторая система, как и система литературного языка, имеет парные фонемы /s/, — /s'̃/, /z/ — /z'̃/, /t/ — /t'̃/, /s̃/ — /s'̃̃/, /j/ — /j'̃̃/, включенные в фонологическую корреляцию "недиезированная согласная — диезированная согласная". Губные согласные сохранились неизменными, как и в литературном языке. Фонемы /x'/ и /ñ/ отсутствуют во второй системе. Зубные *t, d, n*, также, как и в литературном языке, пережили относительную деспалатализацию.

Далее, отмечается тот факт, что в наречии Валя Себешулуй меньшее количество согласных фонем, чем в литературном языке. Число гласных фонем то же, что и в литературном языке.

Затем автор останавливается на связи между фонемами и на том, как они влияют друг на друга артикуляции обуславливая возникновение многочисленных комбинированных вариантов.

В выводах указывается, что: 1/ между фонологическими системами народных наречий и фонетической системой литературного языка существуют особые различия, но эти различия не являются коренными; 2/ в каждом народном говоре существуют две или даже больше фонологических систем, которые исторически чередуются, в настоящее время в наречии Валя Себешулуй они сосуществуют.

LA COEXISTENCE DE PLUSIEURS SYSTÈMES PHONÉMATIQUES DANS LE MÊME PARLER RÉGIONAL (LA VALLÉE DE SEBEŞ)

(Résumé)

Pour rédiger cet article l'auteur s'est servi des matériaux recueillis par l'équipe de dialectologues de l'Institut de Linguistique de Cluj, matériaux destinés à faire partie d'une monographie du parler de la Vallée de Sebeş.

L'étude de ces matériaux amène l'auteur à établir la coexistence, en ce qui concerne les phonèmes consonantiques, de deux systèmes: un système plus ancien, avec des particularités caractéristiques aux parlers du centre et du sud de la Transylvanie, et un système plus récent, qui s'est développé sous l'influence de la langue littéraire et du parler valaque. Ces deux systèmes coexistent dans la même localité et même dans le parler d'un même individu, étant représentés par deux styles de langue: le style familier et le style prétentieux, soigné.

On relève ensuite quelques particularités phonématiques qui caractérisent les deux systèmes.

Pour le premier système on établit les particularités suivantes: l'absence des phonèmes paires /s/ — /s'/, /z/ — /z'/, /t/ — /t'/ (dans ce système existent seulement les phonèmes non diésés /s/, /z/, /t/); l'absence de l'opposition phonologique /s/ — /s'/, /j/ — /j'/ (dans ce système existent seulement les phonèmes diésés /s'/, /j'/); la présence des phonèmes (X') et /ń/, issus de /i/ et /m/ par palatalisation mutative, inexistants dans la langue littéraire. On montre ensuite comment, en raison de la palatalisation mutative, certains phonèmes se confondent avec d'autres. Ainsi /p'/ se confond avec /k/; /b'/ et /v'/ se confondent avec /g/. Les dentales t, d, n présentent, dans le premier système, une forme plus ancienne de prononciation, étant accompagnées d'une appendice palatal à timbre i.

Les particularités phonématiques signalées se reflètent aussi dans la morphologie. A cause de l'absence des phonèmes /s'/, /z'/, /ʃ'/, /j'/, le pluriel des noms et des adjectifs féminins ayant le thème terminé par ces consonnes est identique au singulier [cușă] (sg. et pl.), [rîză] (sg. et pl.), [cărută] (sg. et pl.), [tovărășe] (sg. et pl.); la première personne de l'indicatif présent des verbes est identique à la deuxième personne, la troisième et sixième personne de l'indicatif présent sont identiques à la troisième et sixième personne du subjonctif présent ([(eu) curăț — (tu) curăț], [(el, ei) curăță — (el, ei) să curăță], [(el, ei) îngraș'e — (el, ei) să îngraș'e]).

Le deuxième système, pareil, à celui de la langue littéraire, possède les phonèmes paires /s/ — /s'/, /z/ — /z'/, /ʃ/ — /ʃ'/, /j/ — /j'/, inclus dans la corrélation phonologique „consonne non diésée-consonne diésée“. Les consonnes labiales se sont conservées inaltérées, tout comme dans la langue littéraire. Les phonèmes /χ/ et /ŋ/ manquent au deuxième système. Les dentales *t*, *d*, *n* ont subi une dépalatalisation relative, comme celle de la langue littéraire.

On remarque ensuite que le parler de la Vallée de Sebeș possède un nombre plus réduit de phonèmes consonantiques que le système de la langue littéraire. Le nombre des phonèmes vocaliques est le même que dans la langue littéraire.

L'auteur insiste aussi sur la corrélation entre les phonèmes et sur la manière dont les phonèmes s'influencent réciproquement au cours de leur articulation en produisant de nombreuses variantes combinatoires.

En conclusion; on souligne que: 1) entre les systèmes phonologiques des parles populaires et le système phonématique de la langue littéraire existent certaines différences, mais ces différences ne sont pas fondamentales; 2) dans chaque parler populaire existent deux ou même plusieurs systèmes phonologiques qui se succèdent historiquement; actuellement ils coexistent dans le parler de la Vallée de Sebeș.

COEXISTENȚA MAI MULTOR SISTEME MORFOLOGICE ÎN ACELAȘI GRAI REGIONAL (VALEA SEBEȘULUI)

DE

LIDIA SFIRLEA

În articolul său *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)* (vezi revista de față, pag. 127-141), Grigore Rusu expune caracteristicile esențiale ale sistemului fonematic specific graiului din Valea Sebeșului. După ce precizează numărul fonemelor vocalice și consonantice cu variantele lor, și după ce arată cum se realizează aceste foneme și variante în grai, tov. Rusu conchide că graiul din Valea Sebeșului, deși posedă numeroase particularități dialectale, nu diferă prea mult de limba literară din punct de vedere al structurii fonologice. Sistemul vocalic se distinge numai printr-un plus de variante, iar în consonantism coexistă două sisteme, între care se duce o permanentă luptă: unul mai vechi și încă puternic, cu particularități din graiurile de nord și de sud ale Transilvaniei, altul mai nou, dezvoltat sub influența graiului muntean și a limbii literare. Pronunțarea tinde, în general, să devină literară.

Scopul prezentului studiu este de a continua cercetarea asupra graiului sebeșean, de a arăta în ce măsură particularitățile fonematice ale acestui grai se reflectă în morfologie și cum se manifestă pe plan morfologic lupta dintre formele vechi, ale graiului, și formele noi, literare.

I. Sistemul fonematic al graiului din Valea Sebeșului oglindit în morfologie¹

Conform vechiului sistem fonematic al graiului din Valea Sebeșului, consoanele /s/, /z/, /ʃ/ nepalatalizate nu au parteneri palatalizați, pe când conform sistemului nou acestea formează perechile /s/ — /s'/, /z/ — /z'/, /ʃ/ — /ʃ'/, în care consoanele nepalatalizate se opun celor palatali-

¹ Pentru siglele localităților vezi articolul *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)* de Gr. Rusu, la pag. 128 din cuprinsul acestei reviste. Am utilizat în plus prescurtările: C = Cîlnic, pentru comparație, și T = Texte, adică citat extras din texte.

zate. Iată câteva din consecințele coexistenței celor două sisteme de pronunțate:

1) Spre deosebire de limba literară, unele substantive masculine și feminine au pluralul în consoană nepalatalizată: *dinț* (S VII, P VI, XI, SI VI, VII, Sc V, VII, L VI, R I, Lm III, V, VIII, IX Cp IV, VII, Șg IV, V, Cv III, IV, V, C XI, XII), *nepoț* (S VII, P VI, XI, SI II, VI, VII, Sc VI, VII, L VI, VII, R V, Lm V, IX, Cp IV, VII, Șg IV V, Cv III, IV, V, C XI, XII), *cânț* (S VI, Sc IV, L II, R I, Șg VI); *curz* (S VI, SI I, Sc I, III, Lm IX, *oglinz* (S I, VI, Sc II, IV, L II, R I, Pc I, IX, Șg VII). Din această cauză, în sistemul mai nou, fără consoane finale rotunjite, substantivele masculine terminate la singular în *z* sau *ț*, confundă singularul cu pluralul: *căluf*; ~ (S VI), *drumef*; ~ (L II, R I), *minz*; ~ (S VI, P XI, Sc III, Pc VI, Lm II, IX, Șg II, ALR I 131)².

Paralel cu pluralul în consoană dură, apar, deși încă puține și rare, forme de plural cu consoana moale: *căluf*¹ (P XI), *căz*¹ (S VI), *dinți*¹ (Sc VI, L VII), *porți*¹ (S V, Sc IV)³.

2) Substantivele feminine și neutre a căror temă se termină în una din cele trei consoane fac pluralul în *-ă*: *frună* (S VII, SI II, VI, VII, Sc, V, VI, L I, V, VI, R I, II, Lm III, V, VI, Cp IV, VII, Șg IV, V, Cv III, IV, V, C XI, XII), *rață* (S I, V, VI, P VII, SI I, IV, Sc I, III, L I, R I, Lm II, Cp II, VI, Șg III, Cv I, ALR I 131), *șisă* (S II, P I, Sc II, IV, L II, IV, R I, Lm II, Cp III, Cv I, ALR II 130); *coteță* (S II, VI, P VII, XI, SI I, III, L I, Lm IX, Cv I, ALR II 130)⁴. Rezultă de aici, pentru substantivele feminine, o confuzie între formele de singular și cele de plural: *frună*; ~, *rață*; ~, *șisă*; ~⁵.

Se înregistrează totuși plurale feminine în *-e*: *búze* (P XI, Sc VI, L VI, Lm IX, Cv IV), *cărúfe* (P XI, L VII, Cv II), *frúze* (Pc I), *spițe* (P IV). Ele indică prezența sistemului consonantic al limbii literare,

² În graiul sașilor confuzia între singular și plural se poate produce și atunci când singularul nu se termină în una din consoanele amintite, deoarece, în general, ei nu sînt obișnuiți să facă distincția dintre singular și plural prin alternanța unor consoane finale: *d'ibyoți*; ~, *t'icâti*; ~ (P XI).

³ Formele literare se înregistrează mai ales în vorbirea sașilor și a țiganilor, care, prin forța împrejurărilor, viu, mai des decît românii în contact cu orașul.

⁴ Țiganii pronunță pe acest *-ă* ca *-a*, atît la singular cît și la plural: *buză*; ~ *frună*; ~, *fiță*; ~ (S. VII).

⁵ Aparent, identitatea singularului cu pluralul în cuvinte ca: *frună*, *rață*, *șisă* provine din lipsa alternanței vocalice *-ă/-e*. În realitate, după cum demonstrează acad. E. Petrovici în articolul său *Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocale românești*, publicat în revista „Cercetări de lingvistică” nr. 1-4, 1956, p. 11-25, *-ă* și *-e* sînt variante ale aceluiași fonem. Ele îndeplinesc aceeași funcțiune gramaticală: *-ă* marchează femininul în graiul din Valea Sebeșului tot așa ca *-e* în limba literară. Timbrul fonemului *-ă/-e* se realizează în funcție de timbrul consoanei precedente (timbrul *ă* condiționat de consoană nepalatalizată, timbrul *e* condiționat de consoană palatalizată). Și, cum vechiul sistem consonantic al graiului de care ne ocupăm nu permitea în niciun caz rostirea palatală a consoanelor /s/, /z/, /ʃ/, morfemului de feminin la plural i s-a impus timbrul *ă*, care coincidea cu morfemul de singular. Prin urmare nu lipsa alternanței *-ă/-e*, ci lipsa opoziției „consoană dură — consoana moale” este motivul pentru care singularul și pluralul substantivelor feminine de felul celor amintite nu se disting.

sistem în care consoanele nepalatalizate /s/, /z/, /ʃ/ impun morfemului de feminin la singular timbrul -ă, iar opusele lor palatalizate /s'/, /z'/, /ʃ'/ impun morfemului de feminin la plural timbrul -e.

3) Morfemul genitiv-dativului singular al substantivelor feminine este — /i—i/. Bine înțeles că la substantivele cu tema terminată în s, z sau ʃ, acest morfem primește timbrul i: *căsi* (S I, II, V, VI, P I, Sl V, VII, Sc II, IV, L II, III, R I, Pc III, VI, Lm II, VI, Cp III, Șg I, Cv I), *curfi* (Sl V, Pc I), *tinzi* (S II, VI, Sl V, Sc IV, Cc I). Încercarea de renunțare la vechiul sistem se manifestă și aici prin rare dublete de genitiv-dativ: în același sat se înregistrează formele *căsi* (Cp I) și *căsi* (Cp III).

4) Persoana a II-a a prezentului indicativ se poate termina în consoană nepalatalizată, după vechiul sistem: *cînt* (P II, V, Sl VI, Sc I, III, L I, III, R I, Pc VI, Lm VI, Cp I, Șg I, Cv II, ALR II 130), *tûz* (S IV, P I, V, Sl II, VII, Sc II, IV, L II, R I, Pc I, Lm V, VIII, IX, Șg III, Cv III, ALR II 130), *vez* (S I, V, VI, VII, P I, V, VI, Sl II, VI, VII, Sc II, III, IV, V, VI, VII, L I, II, III, IV, VI, R I; Pc VI, Lm III, V, VI, Cp I, IV, VII, Șg I, IV, Cv I, II, III, IV, V, C XI, XII, ALR II 130) sau în consoană palatalizată, după sistemul nou: *cîntⁱ* (S I), *tûzⁱ* (S VI, P III, L IV, Cp I), *vezⁱ* (P III, Sl VI, Sc I, L IV, R I, Pc VI, Cp I). Formele vechiului sistem, mai frecvente și mai răspândite, pot produce confuzii între persoana I și a II-a a prezentului indicativ la verbele a căror temă se termină în una din cele trei consoane: [eu] *méliț*; [tu] *méliț* (S IV, L II, R I, Pc I, Lm VIII, Cp I). Subliniem că astfel de confuzii apar numai în sistemul în care lipsește rotunjirea consoanelor finale.

5) Vocala de legătură la persoana a IV-a și a V-a a indicativului prezent pentru verbele cu tema în s, z sau ʃ este -ă- sau în -i-: *țesăm*; *țesăț* (P I, Sl VI, Cc II, IV, L II, IV, R I, Pc I, Cp I, Șg III, Cv I, ALR I 131), *auzim*; *auziț* (P V, Sl VI, R I, Lm VI, ALR II 130) și foarte rar -e- sau -i-, ca în limba literară: *țesem* (P III)⁶.

6) Desinența pers. a V-a este mai adesea un ʃ nepalatalizat, corespunzător vechiului sistem consonantic: *cîntăț* (P II, V, Sl VI, Sc I, III, L I, III, R I, Pc VI, Lm VI, Șg I, Cv II, ALR II 130), *lăsăț* (P V, Sl VI, Sc I, L I, IV, R I, Pc VI, Lm VI ALR II 130), și numai sporadic un ʃ palatalizat, corespunzător noului sistem: *cîntățⁱ* (S I, Cp I), *lăsățⁱ* (P III).

7) Alternanța vocalică *ea* — *e* din tema cuvintelor se reduce în graiul din Valea Sebeșului la /a/ — /ă—e/, atunci cînd consoana precedentă este s, z sau ʃ: *sără-sări*, *zămă* (S V, P VI, XI, Sl II, VI, VII, Sc V, VI, L V, VI, VII, R I, Lm III, V, IX, Cp IV, VII, Șg IV, V, Cv III, IV, V) — *zămurⁱ* (P XI, Lm IX); *urzăște* (S IV, Pc I) — *să urzăscă* (S IV, VI, P I, V, XI, Sl VI, Pc I, Cv I, ALR II 130). Rar se înregistrează varianta literară a alternației: *urzește* (S, VI) — *să urzească* (P III).

*

⁶ Pe *auzin* l-am înregistrat numai sub forma intermediară *auzim* (Pc VI).

Atît în primul cît și în al doilea sistem consonantic al graiului din Valea Sebeșului, consoanele *ș*, *j* se rostesc totdeauna palatalizat: /*ș'*/, /*j'*/, nefiind cunoscută opoziția /*ș*/—/*ș'*/, /*j*/—/*j'*/ din limba literară. Pentru morfologia graiului acest fapt are următoarele rezultate:

1) Substantivele masculine cu tema terminată în *ș* sau *j* au forma de singular identică cu cea de plural: *cocôș'*; ~ (P IX, SI IV, Sc III, L I, R I, Lm IX, Cp I), *mijlocăș'*; ~ (Șg VII). Cum am arătat în cazuri similare și cum vom arăta în continuare, confuzii de felul acesta au devenit posibile numai în urma delabializării consoanelor finale.

2) Substantivele feminine cu tema terminată în *ș* sau *j* au desinența singularului *-e*, nu *-ă* ca în limba literară: *cenúș'e* (P I, Sc II, IV, L IV, R I, Șg VI, Cv I, ALR I 131), *coaj'e* (S III, P II, Sc I, III, L I, R II, Pc I, Lm VIII, Cp III, Șg II, III, ALR II 130), *úș'e* (S II, V, P I, Sc II, IV, L II, R I, Pc I, Lm II, IX, Cp III, Șg III, Cv I, ALR I 131), cele cu terminația la plural *-e* ajungînd la o lipsă de distincție între forma de singular și cea de plural; *nășe*; ~ sau *nănășe*; ~ Sc V, VII, R I, Lm IX, Cp IV, VII, Șg IV, Cv III, C XI), *tovărășe*; ~ (SI VII, Sc V, VI, R I, Lm III, V, IX, Cp VII, Cv IV, V).

3) Alternanța /*e*/ — /*a*/ nu deosebește pluralul de singular la unele substantive: *șérpe* — *șerp'* (S V, P XI, SI VI, VII, Sc V, L VI, R I, Pc V, Lm III, Cp IV, VII, Șg V, Cv III, V, C XII), nici persoana I de pers. a III-a la unele verbe: *șed*; *șede* (L V, R I, Lm V, Cv III, C XII), deoarece *a* între două consoane palatalizate a trecut la *e*.

4) Persoana a III-a a prezentului indicativ este identică cu pers. a III-a a prezentului conjunctiv la verbele cu tema în *-ș*: *îngrăș'e* (P V, SI VI, R I, Pc VI, Lm VI, ALR II 130)?

*

În vechiul sistem fonematic al graiului din Valea Sebeșului consoana *r* este în multe cazuri palatalizată acolo unde în limba literară e nepalatalizată și, invers, este nepalatalizată acolo unde în limba literară e palatalizată.

O găsim nepalatalizată la pluralul substantivelor neutre cu tema în *-r*: *cără* (S I, II, V, VI, SI I, III, Sc I, III, L I, R I, Pc VI, Lm II, IX, Cv II, ALR I 131), *covăără* (S VI, P I, Sc II, L II, IV, Lm IX), *pahără* (S I, V, VI, P X, Sc II, L II, Lm III, Șg VI, ALR II 130), *zăvoără* (S IV, Sc II, Lm II) și se păstrează palatalizată la singularul substantivelor masculine și neutre derivate cu sufixele *-ăr*, *-ór*, *-ér*: *lemnăr'* (SI V, Lm IX), *mășăr'* (SI V, L II), *ștergăr'* (S VI, Cp I). În lipsa rotunjirii consoanelor finale, substantivele masculine confundă singularul cu pluralul: *lemnăr'*; ~ *mășăr'*; ~. Tendința spre sistemul nou al limbii literare se manifestă în formele de plural neutru cu *r* palatalizat: *căre* (P XI, Pc VI), *pahăre* (Sc IV), *zăvoăre* (Sc IV, L IV) și în singularele

⁷ Pronunțarea dură a lui *ș*, *j* se întîlnește numai la minoritățile naționale. Subliniem că sașii pronunță și în graiul lor matern un *ș* dur.

masculine și neutre cu *-r* al sufixului nepalatalizat: *măsăr* (P X), *zidăr* (S VI, P X)⁸.

*

Am afirmat mai sus, în treacăt, că numeroase confuzii între diferitele forme ale aceluiași cuvânt sînt un rezultat al delabializării consoanelor finale. Deducem că labializarea are, în graiul din Valea Sebeșului, un rol morfologic bine definit.

Fenomen vechi, dar și azi general în regiune, rostirea labializată a consoanelor în finală absolută a devenit morfem în două cazuri:

1) La singularul substantivelor masculine.

Formele de singular: *călûț^u* (S I, Sl I, R I, ALR II 130), *mînz^u* (S I, V, P IV, Sl I, Sc I, L I, R I, Cp II, Cv II, ALR I 131), *cocôș^{tu}* (Sc I, L IV, Pc VI, Lm VIII, Cp I, Șg III, Cv I) *mijlocăș^{tu}* (L V, R I, Lm V), *măsăr^{tu}* (S II, V, P I, Sc II, IV, R I, Pc III, Lm II, Cp III, Șg III, Cv I, ALR II 130), *zidăr^{tu}* (S II, V, P I, Sl V, Sc II, IV, L II, R I, Pc III, Lm II, III, Șg III, Cv I, ALR II 130) etc. nu mai pot fi confundate cu corespundentele lor plurale, deoarece consoanei nepalatalizate (/z/, /t/) a pluralului i se opune consoana labializată (/z^o/, /t^o/) a singularului, iar consoanei palatalizate a pluralului (/ș/, /r'/) i se opune consoana labio-palatalizată a singularului (/ș^o/, /r'^o/).

2) La persoana I a prezentului.

S-au înregistrat formele: *acăț^u* (S I, P V, Sc I, III, L I, R I, Pc VI, Lm VI, Șg I, Cv II, ALR II 130), *descălț^u* sau *descult^u* (S V, P VI, Sl II, VI, Sc V, L V, Lm V, Șg IV, V, Cv III, C XI, XII), *ingrăș^{tu}* (Sc I, L IV, R I, Pc VI, Șg I, Cv II, ALR II 130), *(a)cóper^{tu}* (S I, Sc I, III, L I, IV, R I, Lm VI, Șg I, ALR II 130), care aparțin persoanei I a indicativului prezent și se deosebesc exclusiv prin labializare de formele persoanei a II-a a aceluiași timp.

Confuzia între persoana I și a II-a este evitată prin același mijloc la verbele iotacizate. Simplul element labial final precizează că formele: *aúž^u* (Sc III, Cp III, Șg I, ALR II 130), *cei^u* (P V, Sc III, R I, Pc VI, Lm VI, Cp III, Șg I, ALR II 130), *desk'iz^u* (Sl VI, Lm V, Șg IV) sînt ale persoanei I, și nu ale persoanei a II-a.

Labializarea face în grai distincții pe care limba literară, cu mijloacele ei, nu le mai poate face. Substantivele în *i* deosebesc singularul de plural prin rotunjire: *pui^u*; *pui* (S I, P I, VII, Sc I, III, L I, IV, Pc VI, Lm VIII, Șg III, ALR I 131), *rătói^u*; *rătói* (S I, V, P I, VII, Sl I, IV, Sc III, L I, IV, R I, Cp I, Șg III, Cv I, ALR I 131), iar verbele cu tema în *i* deosebesc la fel pers. I de pers. a II-a: *descui^u*; *descui* (S V, P VI, Sl II, VI, VII, R I, Lm III, V, Cp IV, Șg IV, Cv III, IV, V, C XI, VII).

⁸ Opoziția /r/ — /r'/ deosebește azi în grai persoana a III-a a prezentului indicativ de pers. a III-a prez. conj. *omqără* — *să omqăre* (S I, V I, P III, V, Sl VI, Sc I, III, L I, IV, R I, Pc VI, Lm VI, Cp III, Cv II, ALR II 130). Se știe însă că în limba veche *r* din „a omori” era pronunțat dur, ca și un fost *r* geminat și după el nu putea urma un *e*, ci numai un *ă*. Graiul din Valea Sebeșului păstrează încă o urmă a vechiului sistem al limbii române în forma înregistrată azi sporadic: *omqără* — *să omqără* (Șg I).

Opoziția „consoană labializată — consoană nelabializată” îndeplinește deci, în graiul din Valea Sebeșului, o importantă funcțiune morfologică. De aceea vorbitorii renunță la ea cu mai multă greutate decît la oricare altă particularitate a graiului.

Înlocuirea opoziției caracteristice graiului cu opoziția specifică limbii literare trece printr-o fază de confuzii despre care am vorbit și se realizează, destul de rar, în formele: *călûț; călûț'* (P XI), *acăț; acăț'* (S VI), *cocôș; cocôș'* (S VI, P VII), *acóper; acóper'* (P V, Sl VI, Pc VI), *îngrăș; îngrăș'* (P V, Sl VI) etc.

În consecință, din punct de vedere al opozițiilor consonatice, se poate vorbi nu numai de două, ci de trei sisteme în graiul din Valea Sebeșului. Deosebirea între singularul și pluralul substantivelor și adjectivelor și între pers. I și a II-a a verbelor se face, în primul sistem, prin opoziția „consoană labializată — consoană nelabializată” (*acăț^u; acăț, zidăr^u; zidăr'*); în al doilea, deoarece în urma delabializării dispăre opoziția „consoană labializată — consoană nelabializată”, cele două forme devin identice: (*acăț; ~, zidăr; ~*); în al treilea, în urma adoptării sistemului consonantic al limbii literare, deosebirea amintită se face prin opoziția „consoană nepalatalizată — consoană palatalizată” (*acăț; acăț', zidăr, zidăr'*). Primul sistem rămîne cel mai viu în grai. Al doilea este o scurtă fază de trecere spre sistemul al treilea, care tinde să obțină primul loc, deși în momentul de față e slab reprezentat în graiul romînilor băștinași și înregistrat mai mult la minoritățile naționale.

Sașii și țiganii acceptă cu ușurință identitatea de forme a substantivelor cu tema în *-i*: *pui; ~* (S VI, P XI, Lm IX, Cp VI), *rătói; ~* (P XI, din IX, Cp VI) și a verbelor cu tema în *-i*: *descui; ~* (L VII, P XI, Lm IX, Cp VII)⁹, pe cînd românii păstrează distincția specifică și mai curînd delabializează consoanele în cuvintele care, datorită alternanțelor vocalice și consonatice sau datorită altor morfeme, nu dau naștere la confuzii: *pióor* (Sl VII, L VII, Cp VII, Cv V, C, XI), *zid* (Sc V, VI, L VII, Cp VII, Cv V), *duc* (S I, P III, Sl VI, Cp III), *ies* (S I, P III, V, Sl VI, Sc III, L IV) etc.

Deși e greu de făcut o delimitare teritorială, putem aprecia că formele delabializate se întîlnesc mai mult în satele apropiate de oraș (Petrești, Sebeșel, Laz) și foarte rar în satele îndepărtate sau lipsite de căi bune de comunicație (Căpîlna, Șugag, Răchita, Loman). Delabializarea constituie o consecință a adoptării noului sistem de rostire a consoanelor, de aceea, atîta vreme cît sistemul vechi continuă să aibă preponderență, labializarea rămîne o necesitate pentru graiul din Valea Sebeșului.

⁹ Acad. E. Petrovici, în studiul său *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba romînă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, III (1952), p. 132—133, 149—151 și 182—185, presupune de asemenea că pierderea rotunjirii consoanelor finale se datorește unei influențe străine.

Majoritatea deosebirilor morfologice ale graiului din Valea Sebeșului față de limba literară trebuie puse — incontestabil — în seama vechiului sistem fonematic. Observațiile noastre de pînă aici se referă în special la formele substantivului și ale verbului. Pe baza modificărilor fonetice provocate de influența reciprocă a sunetelor pot fi explicate și numeroase forme adjectivale, pronominale, adverbiale etc., pe care le-am omis intenționat în comunicarea de față, considerînd că ele nu ar aduce decît un plus de argumente în sprijinul afirmațiilor noastre.

II. Elemente vechi și noi în morfologia graiului din Valea Sebeșului

În morfologie, ca și în fonologie, se dă o luptă intensă între formele vechi și noi. Uneori forma nouă se impune repede și ușor, iar forma veche dispare pe încetul. Alteori forma veche rezistă și cea nouă abia dacă găsește unul sau doi adepți în masa vorbitorilor. Din continua concurență a formelor s-au născut serii întregi de dublete pentru fiecare categorie gramaticală.

De obicei formele vechi sînt înfîluite în vorbirea familiară, iar cele noi, în vorbirea aleasă, pretentioasă. Intrebuintarea unei forme morfologice sau a alteia este deci o chestiune de stil al limbii.

Vom enumera în continuare cîteva din formele duble mai importante, utilizînd, pentru ilustrare, tot exemple oferite de substantiv și de verb.

1) *Forme duble de gen.*

a) Asemănarea formală a neutrelor la singular cu masculinele a provocat apariția unor plurale noi, fapt care a avut drept consecință forme duble de gen ale aceluiași substantiv: *căier*: *căiere* (S VI. I. II, Lm VIII) dar și *căier*¹ (P V. Sc IV, L II, IV, Lm II, Cp I, ALR II 130). *pinten*; *pinten*¹ (S V. P VII, Sl I. Sc I. L IV, R I, Lm I. IX) dar și *pintene* (Pc VI, Cv I). Același informator cunoaște și utilizează două forme: *ûmăr*; *ûmer*¹ „sau“ *ûmere* (R I).

Se observă o oarecare preferință pentru formele masculine, indiferent dacă acestea sînt sau nu mai recente decît neutrele. Faptul corespunde unei tendințe pe care acad. Iorgu Iordan o consideră generală în limba română¹⁰.

b) Asemănarea formală a neutrului la plural cu femininul determină la rîndul ei, oscilații în formarea singularului, din care rezultă iarăși forme duble de gen ale unor substantive: *bît* (P I. Sc IV, Lm II) — *bîtă* (L II, R I, Sg III, Cv I), *cărût* (S II, P IV, XI, Sc I, Lm III, IX, Cp II, Sg II, ALR I 131) — *cărûță* (S V, VI, P IV, Sl I, III, Sc I, III, IV, L I, R III, Pc VI, Lm II, IX, Cv II). Nu este deci surprinzător că unele substantive care în limba literară sînt neutre apar în grai feminine: *lăturoaie* pentru „lăturoi“ (S IV, P I, V, XI, Sc II, L II, IV, R I, Pc I, Lm VIII, Cp I, Sg III, ALR II 130), *ogăș'e* pentru „ogas“ (S II, V, P IV, Sc I, L I, R I, Pc VI, ALR I 131), iar altele, care în limba literară sînt feminine, apar în grai neutre sau masculine: *iț* pentru „iță“ (P I, Sc II, IV, L, II, IV, Lm II, Cp I, Sg III, ALR I 131), *fîjél* pentru „gingie“

¹⁰ Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 278.

(S V, L VII, C XI). Pare că și aici tendința generală merge în spre formele masculine¹¹.

2) *Forme duble de singular și de plural.*

a) O categorie de substantive masculine și neutre au două forme de singular: *coclêț* (S IV, Sl VI, Sc II, L II, Cv I, ALR II 130) — *coclête* (Sc IV, L IV, R I, Lm II), *piêpten* (S V, VI, VII, P VI, XI, Sl II, VI, VII, Sc II, IV, V, VI, VII, L II, V, VI, VII, R I, Pc I, Lm II, III, V, VIII, IX, Cp I, IV, VII, Șg IV, V, Cv, I, C XI, XII) — *piêptene* (S IV, R I, Pc I, Lm VIII)¹².

b) La pluralul femininelor concurează terminația veche în *-e* cu cea nouă, în consoană palatalizată: *bârbe* (S V, P VI, XI, Sl IV, VII, R I, Pc VI, Lm IX, Cp IV, VI, Cv III, C XII) — *bârbⁱ* (S I, VII, Sl II, VI, Sc V, VI, VII, L V, VI, VII, Pc I, Lm III, V, VIII, Cp VII, Șg V, Cv IV, V, C XI), *câde* (P I, R I) — *câzⁱ* [respectiv *câz*] (S VI, P X, Sl III, Sc II, L II, Lm I, IX), *roâte* (S II, V, VI, P IV, Sc I, III, L I, Pc VI, Lm III, Cp II, Șg II, ALR I 131) — *roț* (Sl II, Lm III, IX). Același informator ezită uneori sau se corectează și dă astfel ambele forme: *casă* [k]căs (Cp III), *rinz* „sau“ *rînze* (P XI), *vînⁱ* [k] *vine* (Sl II, L VII)¹³.

c) Dacă limba literară oscilează încă în formarea pluralului neutrelor, dacă terminația *-e* sau *-uri* variază de la cuvânt la cuvânt, apoi în graiul din Valea Sebeșului alegerea uneia sau a alteia din terminații pare că depinde de bunul plac al vorbitorului. Rezultatul este o serie nesfârșită de dublete: *șicê* (P XI, Lm V, Cp VII) — *șicurⁱ*, (S VII, Sl VI, VII, Sc VI, VII, L VI, VII, R I, Lm III, IX, Cp IV, Șg IV, V, Cv III, IV, V, C XI, XII), *fûse* [respectiv *fûsă*] (P III, XI, Sc II, IV, Pc I, Lm II, VII, Cp I, Șg III, Cv I, ALR II 130) — *fûsurⁱ* (S VI, P I), *oblince* (P VI, Lm II, ALR II 130) — *oblîncurⁱ* (Sl III, Sc III, L I, Cp II, Cv II), înregistrate foarte adesea la același informator: *acoperișurⁱ* [rep.] *acoperișe* (R I), *albûșe* „și“ *albușurⁱ* (Lm I), *butûce* [k] *butûcurⁱ*, (Sl I) etc.

Acad. Iorgu Iordan susține pe drept cuvânt că formele în *-uri*, deși înve-

¹¹ Marea mobilitate a genului constituie o dificultate pentru minoritățile naționale. Auzînd pe romîni că pronunță cînd într-un fel cînd în altul sau și într-un fel și în altul, țigani și sașii ezită cînd trebuie să formeze pluralul sau singularul substantivelor și uneori dau forme pe care poate românii nici nu le întrebunțează: *șg. plit* (S VI), pl. *bricêș* (Lm IX), *burîc* (P XI), *icônⁱ* (Lm IX). Din exemplele citate se poate vedea totuși că ei au sesizat tendința generală spre formele de masculin.

¹² Existența formelor duble de singular a determinat pe sași și pe țigani să renunțe la terminația *-e* a unor substantive masculine, refăcîndu-le singularul după plural. Ei spun: *cărbûn* pentru „cărbune“ (P X), *verm* pentru „vierme“ (S VII, P XI), *iêzur* pentru „veizure“ (S VII) etc.

¹³ Pluralul în consoană moale se înregistrează foarte adesea în vorbirea țiganilor. Ei îl extind la substantive care altî în limba literară cît și în graiul din Valea Sebeșului fac pluralul în *-e*: *bîrnⁱ* *cămerⁱ*, *creț* (= „creste“), *iêslⁱ*, *tîrêș* (= „mîreșe“), *plăpomⁱ*, *sîrlêz* (Lm IX), *nevêștⁱ*, *pînz* (S VII).

chite, sînt încă preferate de oamenii de la țară. Nu atît prin număr, cît prin frecvență și circulație își dovedesc rezistența aceste forme în *-uri*¹⁴.

3) *Forme duble de caz.*

Cazurile oblice se formează în graiul din Valea Sebeșului fie prin adăugarea unei terminații la tema cuvîntului, fie cu ajutorul prepozițiilor. Cazurile prepoziționale, adică cele vechi în grai, sînt mult mai frecvente. Se întrebuintează prepozițiile *de*, *de la* și *la* pentru genitiv și prepoziția *la* pentru dativ.

Spre a dovedi în ce măsură formele literare de genitiv, fără prepoziție, există alături de cele popular-regionale, cu prepoziție, e suficient să dăm dublete înregistrate în graiul aceluiași informator: *măcu die la lumină* (ALR II 130), *în jîndu vâli* [k] *la vâle* (S VI), *fičoru la večînu* [k] *večînului* (Sc IV).

Și la dativ se spune: *călului* (Pc VI), *copiilor tăi* (R I, Pc VI), dar mai adesea *la cal* (S I, VI, P II, IV, V, Sl VI, Sc I, L II, III, R I, Lm VI, Cp I, Șg I, Cv II, ALR II 130), *la copiii tăi* (S I, VI, P II, IV, V, Sl VI, Sc I, L II, III, Lm VII, Cp I, Șg I, Cv II, ALR II, 130). Formele noi în grai sînt puțin nefirești și de aceea rar folosite în vorbirea zilnică, familiară. Numai discutînd cu persoane străine (mai ales cu intelectuali) informatorii, tinzînd spre un stil îngrijit, dau formele literare.

Ghiar și substantivele care aparțin genului personal preferă dativul cu prepoziția *la*: *la Ana* (S I, VII, P II, V, Sl VI, Sc I, L II, III, R I, Pc VI, Cp I, T, Șg I, Cv II, ALR II 130), *la Tóma* (S VI, P V, Sl VI, Sc I, L II, Pc VI, Cp I, Șg I, Cv II, ALR II 130).

Genul personal are terminații duble și pentru vocativ. *Gramatica limbii romine* precizează că vocativul în *-e* (masculin) la singular este specific numelor de persoane, de ființe sau de lucruri personificate; că această desinență nu apare niciodată la substantivele care nu aparțin genului personal, ele avînd vocativul în *-ule*¹⁵. Ori, în graiul din Valea Sebeșului alături de *cúscre* (S I, P II, IV, Sl VI, Sc I, L II, III, R I, Pc VI, Lm VI, Cp I, Șg I, Cv II, ALR II 130) apare *cúscrule* (S VI, L II, R I). Mai înregistrăm vocativul *sócrule* (S VI, P II, Sl VI, L II, R I, Pc VI, Cv II, ALR II 130), care constituie o excepție, nesemnaltă de autorii gramaticii, de la regula amintită. Nici în limba literară vocativul lui „socru“ nu este și nu poate fi *soacre*, ci tot *socrule*.

4) *Forme duble de articulare a substantivelor.*

a) Articolul hotărît al masculinelor și al neutrelor este *-u*. Sporadic se înregistrează și articolul literar *-l*, dar el pare pretențios în vorbirea locuitorilor din Valea Sebeșului, așa ca în gura oricărui vorbitor al limbii romine, fie el țăran sau orășean, fie intelectual sau lipsit de cultură.

¹⁴ Țiganii din regiune manifestă o predilecție deosebită și pentru terminația *-uri*, alit la substantivele feminine cît și la cele neutre. Ei dau pluralele: *grădinurî*, *luminurî*, *știclurî*, *fișînurî* (Lm IX), *căpăstrurî*, *cușîturî*, *marioșurî* (S VI, Lm IX) etc., care în graiul rominilor nu se întilnesc.

¹⁵ Cf. *Gramatica limbii romine*, vol. I, București 1957, p. 127.

Dubletele înregistrate de noi sînt elocvente în ce priveşte răspîndirea formei populare şi a celei literare de articol: *călu* (S I, VI, P II, IV, V, XI, SI I, II, III, IV, Sc I, III, L II, III, R I, Pc VI, IX, Lm II, VI, IX, Cp I, Şg I, Cv II, ALR 131, ALR II 130) — *călu* (Sc III), *focu* (S I, VII, P I, V, SI VII, Sc II, IV, L II, III, R I, Pc VI, Lm VI, Cp I, Şg I, Cv I) — *focul* (P I). Articulaţia literară apare mai des în cuprinsul versurilor recitate sau cîntate: *Să mă sui în vîrful tău, Să văd draguţ sătul meu* (R T).

b) Articolul posesiv este cunoscut în grai atît sub forma lui corectă: *al, a, ai, ale* (P II, V, Sc I, L II, III, Pc VI, Lm VI, Cp I, Şg I, Cv II, ALR II 130), cît şi sub forma lui populară, invariabilă *a* (S I, VI, P V, SI VI, Pc VI). Mai adesea însă formele sînt amestecate. Acelaşi informator (P IV) dă o dată *al* pentru singularul masculin şi *a* pentru restul formelor, altădată *ai* pentru pluralul masculin şi *a* pentru toate celelalte forme, iar a treia oară dă corect pluralul *ai ale*, dar pentru singular păstrează forma unică *a*. Materialul nostru demonstrează totuşi că forma literară a cîştigat aici prioritate şi luptă pentru înlăturarea definitivă a formei popular-regionale de articol posesiv.

5) *Forme verbale cu şi fără sufix.*

Unele verbe de conjugarea I circulă în graiul din Valea Sebeşului cu şi fără sufixul *-ez*: *grăpéz* (L I) — *grap* [sau *grăp*] (S II, V, VI, P IV, SI III, Sc I, III, Lm III, IX), (*in*)*sămnéz* (S III, VII, Lm VII)

— *insămn* Sc III, L I, R I), *să-nsărează* (SI II) — *să-nsără* (SI II, Sc V, Lm V, IX, Cp IX), iar unele verbe de conjugarea a IV-a sînt cunoscute cu şi fără desinenţa *-esc*: *gunoiesc* (S V) — *gúnoi* (R I), *să sărbezăşte* (L II, IV, Pc VI, Lm IX) — *să sərbădă* [sau *să şărbăză*] (R I, Lm*, Cp I, Şg III), *văcălujeşte* (Sc II, L II, Pc I, Lm IX, Cv I,

ALR II 130) — *văcăluie* (Lm II, Şg III). Dubletele apar şi în vorbirea aceluiaşi informator: *înking'éz* [k] *înking* (Sc III), *lúcra* [k] *lucrează* (S VI), *fiutés* [k] *fiute* (L I), *ziduie* „sau“ *zidéşte* (Cp III).

Formele lipsite de sufix sînt mai răspîndite în grai, mai cunoscute şi deci, preferate de vorbitori. Simţind totuşi că formele cu sufix sînt mai apropiate de limba literară, ei tind să şi le însuşească, utilizîndu-le alături de cele fără sufix. Uneori ajung la hiperurbanisme de felul lui *injujéz* (Şg II), *periéz* (Sc IV), *răpărează* (Lm III), *şirculează* (Sc I) etc.¹⁶

6) *Forme iotacizate şi neiotacizate.*

Fenomenul iotacizării este bine reprezentat în graiul din Valea Sebeşului, deşi mai toţi vorbitorii îl simt ca învechit. Formele noi, fără

¹⁶ Minorităţile naţionale, necunoscînd bine limba romînă, confundă adesea sufixul *-ez* cu *-esc*. Aşa se explică în graiul lor forme ca: *greblesc* (S VI, P X), *îernesc* (S XII), *mîngăiesc* (S VII, Lm IX), *vînturesc* (S VI). De altfel confuzia se produce şi invers, şi de astă dată nu numai în graiul minorităţilor naţionale: *aşurisăz* (Cv III), *gunoiéz* (S II), *priponez* (S VI).

iotacizare, au pătruns și continuă să pătrundă destul de repede pe tot teritoriul. Fără a se impune totdeauna în mod hotărât, ele s-au alăturat corespondentelor iotacizate formînd dublete: *șez* (L VI, Lm III) — *șed* (S V, VII, P VI, Sl II, Lm V), *să spûie* (S I, V, VI, VII, Sl II, Sc I, III, V, R I, Pc VI, Lm III, VI, Cp III, Șg I, Cv II, ALR II 130) — *să spûnă* (P III, V, Sl VI), *aûz* (L VII, Lm III, Cp III, Șg IV, ALR II 130) — *aûd* (S I, VI, VII, P III, V, Sl VI, Sc I, L I, IV, R I, Pc VI, Lm VI, Cv II) etc., înregistrate și la același vorbitor: *să dîră* [k] *să dîrăie* (R I) *êr* „și“ *êr* (R I, Cp III), *spun* [k] *spui* (Sc I, Pc VI, *să vină* [k] *să viie* (Sc I, Pc VI).

Unele din aceste verbe prezintă și o a treia variantă, tipic ardeleană. E vorba de forma *tung* pentru „tund“ (S IV, VI, P V, XI, Sl II, Sc II, IV, V, L II, V, VI, Cv I, III) la care s-a ajuns prin analogie cu verbe care aveau tema în *-ng* (*a unge* — *ung*). Analogia s-a extins și asupra altor verbe care se aseamănă cu verbul „a tunde“ prin coexistența formelor iotacizate și neiotacizate: *deșkig* (L V, C XII), *despring* (Sc I, III, Lm IX), *șeg* „șed“ (L V, C XII, ALR I 131), *veg* „văd“ (ALR I 131). Prin urmare, forma literară are de luptat aici împotriva a două forme regionale.

7) Formele verbului „a li“.

Materialul nostru împreună cu datele conf. M. Zdrenghia¹⁷ ne permit să schițăm formele de indicativ prezent ale verbului „a li“ în felul următor:

Pers. I: *îesc*, *îs*, *s*, *sint*, *sunt*

Pers. a II-a: [*îeșt*]

Pers. a III-a: *îește*, *îi*, *ăi*, *i* (*ii*), *îește*, *e*

Pers. a IV-a: *sîntem*, *sûntem*, *îeștem*

Pers. a V-a: *sînteț*, *sûnteț*, *îeșteț*

Pers. a VI-a: *sînt*, *îs*, *s*, *sunt*

Această varietate de forme reflectă suprapunerea a trei sisteme morfologice: sistemul specific graiului, alcătuit din formele date pe prim plan și din formele scurte, sistemul așa zis „literar“ alcătuit din formele *sunt*, *e*, *sîntem*, *sûnteț*, introduse prin intermediul școlii, al presei, al administrației, al armatei etc., și, în sfîrșit, sistemul morfologic al graiului vecin din Răhău, reflectat în formele împrumutate *îeștem*, *îeșteț*.

Raportul între aceste trei sisteme e destul de greu de stabilit. Putem spune cu certitudine că formele *îeștem*, *îeșteț* au o foarte mică răspîndire — noi le-am înregistrat o singură dată (Cv II) — și că ele sînt mai mult ridiculizate decît acceptate de locuitorii din Valea Sebeșului.

Rămîn în discuție celelalte două sisteme. Ne-am aștepta ca sistemul vechi să fie cel mai bine reprezentat. Spre mirarea noastră însă, la persoana I înregistrăm mai adesea forma *sunt* (S I, VI, P III, V, Sl VI, Cp III) decît *sînt* (Sc I, L I, IV, R I, Șg I) și decît *îesc* (Sc III, Cv II,

¹⁷ Cf. articolul d-sale *Analogii în conjugarea verbului auxiliar a fi*, în „Dacoromania“, XI (1948), p. 194—196.

ALR II 130). M. Zdrengea are dreptate cînd afirmă că *iesc* e cea mai răspîdită dintre toate formele. Putem adăuga chiar că în conversația familiară e utilizată aproape exclusiv. Dar conștiința vorbitorilor că această formă nu e cunoscută în limba literară și în alte graiuri și că n-ar putea fi înțeleasă de vorbitorii din alte regiuni, îi determină să o evite.

Ne îndoiim totuși că forma *iesc* s-a extins și la persoana a VI-a a prezentului indicativ, cum susține M. Zdrengea. Noi n-am înregistrat-o niciodată și nu am auzit-o în conversația localnicilor¹⁸.

Străduința informatorilor de a adopta un stil mai ales, mai pretențios în unele împrejurări explică și formele *sîntem*, *sînteț*¹ (P III, V, SI VI, Sc III, L I, IV, Pc VI, Cp III) înregistrate mult mai des decît *sîntem*, *sînteț* (Sc II, ALR II 130) la persoana a IV-a și a V-a și *sunt* (S I, VI, P III, V, Sc III, L I, IV, R I, Pc VI, Cp III, Cv II) mai des decît *sînt* (Sc I, R I, Șg I, Cv II, ALR II 130) la persoana a VI-a.

În mod voit locuitorii din Valea Sebeșului întrebunțează formele cu *-u-* atunci cînd se adresează unor persoane străine. Între ei însă obișnuiesc formele cu *-î-*. Un text din Loman e ilustrativ în această privință: *la strîngă sînt uși pe cum cîte băcîțe sînt*. Este evident că informatorul, prins de firul acțiunii sau de conținutul celor povestite, a utilizat forma obișnuită în grai. Dar apoi, dîndu-și seama că se află în fața unui străin, care (cine știe de ce!) notează fiecare cuvînt al lui, renunță la forma din grai și o dă pe cea considerată de el literară

*

Multe din dubletele morfologice aici înșirate sînt cunoscute și în limba comună sau chiar în limba literară. Limba literară le reduce însă la o categorie restrînsă de excepții, pe cînd în grai ele se extind de obicei asupra majorității cuvintelor dintr-o anumită categorie. Graiul oscilează încă între două forme la un mare număr de cuvinte care în limba literară și-au fixat de mult forma.

Nu e vorba, prin urmare, de o structură morfologică a graiului deosebită de cea a limbii literare, ci de un anumit stadiu în morfologia graiului, de un stadiu mai înapoiat care tinde să se dezvolte spre limba literară. Faza actuală a graiului fiind una de tranziție, implică, în mod firesc, coexistența și lupta mai multor sisteme. Pe prim plan stă însă concurența între sistemul tradițional al graiului și sistemul corespunzător limbii literare. Formele literare, deși încă puține și oarecum străine graiului, înlocuiesc treptat formele vechi, simțite din ce în ce mai perimate, mai necorespunzătoare. Urmînd această tendință, graiul din Valea Sebeșului nu poate sfîrși decît prin a se vărsa în limba literară, așa cum se întîmplă, în mod obișnuit, cu oricare grai teritorial.

¹⁸ Mama mea e originară din satul Șugag, a locuit în comunele din Valea Sebeșului timp de 30 de ani și nu știe să fi auzit vreodată forma *iesc* pentru persoana a VI-a.

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ РЯДА MORFOLOGИЧЕСКИХ СИСТЕМ В ОДНОМ И ТОМЖЕ ОБЛАСТНОМ ГОВОРЕ (ВАЛЯ СЕБЕШУЛУЙ)

(Краткое содержание)

Предъявленная статья отредактирована на основе собранного материала диалектической группой Клужского Института языкознания для составления монографии наречий Валя Себешулуй. В статье представлены морфологические аспекты, которые подтверждают сосуществование ряда различных систем в морфологии себешанского наречия.

Первая часть статьи исходит из феноменов фонологического порядка и показывает их следствие для морфологии: сосуществование палатального и непалатального произношения *s, z, ʃ* является следствием сосуществования некоторых двойных форм множественного числа мужского и женского рода /*dinʃ — dinʃ', port — port', frunză — frunze*/ некоторые двойные формы родительного падежа в женском роде /*căsi — căsi'*/ и двойные глагольные формы / наст. времени, изъяв. накл. ед. числа *vez — vèz'*; 1 лица, множ. числа *țesăm — țesem*, 2 лица, множ. числа *cîntaț — cîntaț'*, сослаг. накл. наст. вр., 3 лица, един. числа *să urzască — să urzească*. Палатальное произношение согласных *ʃ, j* встречается в морфологическом плане при смешении разных морфологических форм /ед. число *socoș* - мн. ч. ~; ед. ч *pașe* мн. ч ~; изъяв. накл. наст. вр. 3 л. ед. ч. *îngrașe —* сосл наст. 3 лица *să ~*/ и при отсутствии чередования гласных между единственным и множественным числом некоторых существительных /ед. ч. *șerpe —* мн. ч. *șerpi* / и между I и III лицом некоторых глаголов / изъяв. накл. наст. вр 1 л. ед. ч. *șed —* 3 л. *șede*/.

Колебание в произношении согласного *r* определяется сосуществованием некоторых двойных форм во множественном числе существительных среднего рода с основой на *r* /*caṛă — caṛe*/ и единственным числом существительных мужского рода с производными суффиксами *-ar, -or, -er* (*zidar' — zidar*). Самый специфический феномен для фонологии в Валя Себешулуй, лабиализация согласного в конечном положении, играет роль морфемы у существительных мужского рода, единственного числа /*căluț^u, cocoș^u zidar^u*/ и в первом лице, наст. врем. изъяв. накл. /*așăț^u, auz^u*. Лабиализация согласных составляет обычно основу первой морфологической системы наречия, старой системы в которой разница между единственным и множественным числом существительных и прилагательных и между I и II лицами глаголов делается через помощи оппозиции „лабиализованный согласный — нелабиализованный согласный” /наст. вр. изъяв. накл. I л. ед. ч. *așăț^u —* II л. ед. ч. *așăț*; ед. ч. *zidar^u —* мн. ч. *zidar'* /. В более новой фазе эти две новые формы после делабиализации становятся идентичными *așăț — ~*; *zidar' — ~*/. Наконец, после принятия литературного произношения согласных подходим к третьей морфологической системе, в которой упомянутая разница совершается через оппозицию „непалатализованный соглас-

ный — палатализованный согласный” /acăţ — acăţ', zidar — zidar'/. Все эти три системы представлены в наречии Валя Себешулуй, но в основном лучше всего представлена первая система.

Вторая часть статьи посвящена разбору морфологических особенностей, выявляя борьбу между старыми морфологическими элементами наречия и между новыми элементами литературного языка. Тенденция к морфологической системе литературного языка, но не всегда преобладает. В результате конкуренции между старыми и новыми формами образуются целые серии двойных форм для каждой грамматической категории. У существительных встречаются двойные формы рода /ед. ч. căruţ — căruţă; ед. ч. caier, множ. ч. caier' — caiere) и числа /ед. cocleţ — coclete; barbe — bărb'; мн. ч. fuse — fusuri).

Для образования косвенных падежей употребляются как окончания, так и предлоги /vecinului — la vecin/. У слов мужского рода, наряд с народной формой определённого артикля / — u / появляется и литературная / — l /.

Народный притяжательный артикль /a неизменяемой/ соперничает с литературным /a/, a, ai, ale/. У глаголов регистрируются формы с суффиксами и без них /из'яв. накл. I л. ед. ч. gupoiesc — gupoî, grăpez — grar/, йотрированные и нейотрированные/зи'яв. накл. I л. ед. ч. şed — şez, ser — sei', а вспомогательный глагол a fi „быть” показывает сосуществование трёх морфологических систем /одна старая наречия, другая литературного языка и третья заимствованная из соседнего наречия Рэхэу/.

Старая морфологическая система вообще продолжает иметь превосходство. Замечается что говорящие употребляют старые формы в семейной, а новые в претенциозной, избранной речи; употребление одной или другой морфологической формы является стилистической проблемой языка.

LA COEXISTENCE DE PLUSIEURS SYSTÈMES MORPHOLOGIQUES DANS LE MÊME PARLER RÉGIONAL (LA VALLÉE DE SEBEŞ)

(Résumé)

A l'élaboration de cette étude l'auteur s'est servi des matériaux recueillis par l'équipe de dialectologues de l'Institut de Linguistique de Cluj. Ces matériaux sont destinés le long de la Vallée de Sebeş. L'étude parler de la région qui s'étend le long de la Vallée de Sebeş. L'étude présente des aspect morphologiques qui confirment la coexistence de systèmes différents dans la morphologie de ce parler.

La première partie de l'article s'occupe de phénomènes phonologiques et montre les conséquences de ces phénomènes sur la morphologie. La coexistence de la prononciation palatalisée et non palatalisée des consonnes s, z, ț a déterminé la coexistence de doublets au masculin et féminin pluriel (*dinț — dinț'*; *porț — porț'*; *frunză — frunze*), de doublets

au génétif féminin *ăcăsi* — *căsi*) et de doublets verbaux (ind. prés. 2 sg. *vez* — *vez'*; 1 pl. *șesăm* — *șesem*; 2 pl. *cîntaș* — *cîntaș'*; subj. prés. 3 sg. *să urzască* — *să urzească*). A cause de la prononciation palatalisée des consonnes *ș*, *j* certaines formes morphologiques se confondent (sg. *co-coș* — pl. *~*; sg. *nașe* — pl. *~*; ind. prés. 3 sg. *îngrașe* — subj. prés. 3 sg. *să ~*) et l'alternance vocalique entre le singulier et le pluriel de certains nom fait défaut (eg. *șerpe* — pl. *șerpi*); la même alternance manque également entre la Ire et la IIe personne de certains verbes (ind. prés. 1 sg. *șed* — 2 sg. *șede*). La coexistence de doublets au pluriel des noms neutre à thème en *-r* (*cară* — *care*) et au singulier des noms masculins dérivés à l'aide des suffixes *-ar*, *-or*, *-er* (*zidar'* — *zidar*) est due aux hésitations en ce qui concerne la prononciation de la consonne *r*. Le phénomène le plus caractéristique pour la phonologie du parler de la Vallée de Sebeș — la labialisation (l'arrondissement) des consonnes en finale absolue — joue un rôle de morphème au singulier des noms masculins (*căluș^u*, *cocoș^u*, *zidar^u*) et à la première personne du présent de l'indicatif (*casă^u*, *auz^u*, *îngraș^u*, *acoper^u*). La labialisation (l'arrondissement) des consonnes constitue, en réalité, la base du premier système morphologique propre au parler, un système ancien, dans lequel la distinction entre le singulier et le pluriel des noms et des adjectifs et entre la Ire et la IIe personne des verbes s'accomplit par l'opposition „consonne labialisée (arrondie) — consonne non labialisée (non arrondie)” (ind. prés. 1 sg. *acăș^u* — 2 sg. *acăș*; sg. *zidar^u* — pl. *zidar'*). Une phase phonologique plus récente — issue de la délabialisation — est caractérisée par l'identité des deux formes (*acăș* — *~*; *zidar'* — *~*). Enfin, après avoir adopté la prononciation littéraire des consonnes, on aboutit à un troisième système morphologique, dans lequel les différences mentionnées se réalisent par l'opposition „consonne non palatalisée — consonne palatalisée” (*acăș* — *acăș'*; *zidar* — *zidar'*). Tous ces trois systèmes se trouvent dans le parler de la Vallée de Sebeș, mais le premier est généralement mieux représenté.

La deuxième partie de l'étude traite des particularités morphologiques proprement dites et souligne la lutte entre les éléments morphologiques spécifiques au parler et les éléments nouveaux appartenant à la langue littéraire. La tendance vers le système de la langue littéraire est évidente, mais pas toujours dominante. La concurrence entre les anciennes et les nouvelles formes a créé toute une série de doublets pour chacune des catégories grammaticales. Les noms présentent des doublets en ce qui concerne le genre (sg. *căruș* — *căruță*; sg. *caieri*, pl. *caier'* — *caiere*) et le nombre (sg. *cocleș* — *coclete*; pl. *barbe* — *bărb'*; pl. *fuse* — *fusuri*). On exprime les cas tantôt par les terminaisons, tantôt par les prépositions (*vecinului* — *la vecinu*). L'article défini connaît au masculin la forme littéraire (*-l*) à côté de la forme populaire (*-u*). La forme populaire de l'article possessif (*a* invariable) rivalise avec celle de la langue littéraire (*al*, *a*, *ai*, *ale*). On rencontre, dans le domaine du verbe, des formes suffixées et des formes non suffixées (ind. prés. 1 sg. *gunoiesc* — *gunoi*, *grăpez* — *grap*), iotacisées et non iotacisées (ind. prés. 1 sg. *șed* — *șez*,

cer — *cei^u*), tandis que le verbe auxiliaire „être“ marque la coexistence de trois systèmes morphologiques différents (l'ancien, celui de la langue littéraire et le troisième emprunté au parler voisin de Răhău).

L'ancien système maintient encore sa prépondérance. On remarque que les sujets parlants utilisent les formes anciennes dans le langage familier et les nouvelles formes dans la langue soignée. L'emploi des formes morphologiques est donc un problème de style de la langue.

O PROBLEMĂ DE FONETICA ISTORICĂ

Originea lui „u final” în limba română

DE

P. NEIESCU

Printre problemele care au fost viu discutate în lingvistica românească se află și aceea a originii lui „u final”. Cu toate că la discuție au participat lingviștii noștri cei mai de seamă, nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. Studiul de față are ca scop să aducă în discuție materiale noi și să tragă unele concluzii în urma prezentării acestor materiale. În timpul expunerii ne vom referi deseori la părerile învățaților care au participat la discuție, de aceea socotim necesar să facem mai întâi o prezentare a felului cum a fost pusă problema pînă acum.

Cel dintîi dintre lingviștii romîni care s-a ocupat în mod temeinic de această problemă a fost O. Densusianu¹. Pornind de la studiul textelor noastre vechi, O. Densusianu stabilește cauzele care au determinat amuțirea lui *u* final și fazele prin care a trecut fenomenul. El constată că în Codicele Voronețean *u* final este notat în mod consecvent, notarea cu ieruri fiind cu totul incidentală. În Psaltirea Scheiană și în Psaltirea Voronețeană notația este inconsecventă, apare și *-u* și notația cu ieruri, totuși, din exemple, Densusianu a stabilit următoarea regulă: *-u* apare notat în cuvintele paroxitone și *-ă* în cuvintele proparoxitone. El constată că această regulă este valabilă și pentru secolul al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea, *-u* apare notat numai după grupuri de consoane, în timp ce după consoane simple e notat prin ieruri (*ă* sau *u*).

Dacă pentru o fază mai veche Densusianu susține că notația cu ieruri reprezintă pe *-ă*, pentru o fază mai nouă e de părere că ierurile sînt simple semne grafice menținute în scris și după dispariția lui *u* din rostire. El stabilește următoarele faze în procesul de amuțire a lui *u* final²: *-u* a slăbit în cuvintele proparoxitone, cînd era precedat de consoană simplă (*omulă*), a slăbit apoi în cuvintele paroxitone, cînd se găsea în aceeași situație (*omă*) și apoi în cuvintele paroxitone cînd se găsea după

¹ O. Densusianu, *Din istoria amuțirii lui „u” final în limba romînă*, în „Analele Academiei Romîne”, seria II tomul XXVII (1904—1905), București, 1905, p. 1—30.

² Id., *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 95.

un grup de consoane, afara de cazul cînd acest grup era compus din consoană + *l, r* (*vorbesc*).

În sprijinul valabilității celor stabilite de Densusianu se situează acad. I. Iordan³ care, studiind manuscrisul nr. 253, păstrat la Biblioteca Academiei R.P.R., în care se găsește și cronica lui I. Neculce, a constatat existența unor destul de numeroase adausuri și îndreptări în textul cronicii, făcute chiar de Neculce, adausuri în care, după un grup de consoane, *-u* apare notat consecvent. După consoană simplă această notație apare foarte rar, fiind obișnuită notația cu ieruri sau zero. Concluzia acad. I. Iordan este că Neculce și contemporanii săi pronunțau încă pe *u* final silabic, cînd era precedat de un grup de consoane, în timp ce *-u* precedat de consoană simplă era „destul de slab pronunțat, ceea ce explică rara lui apariție în scrisul lui Neculce”⁴.

Lingviștii romîni care s-au ocupat de *u* final, în mod special sau numai tangențial, pînă la acad. Al. Rosetti, au recunoscut în *u* final din graiurile noastre continuarea lui *u* final latinesc. Acad. Al. Rosetti⁵ constată că în documentele latinești din Ungaria (secolul al XIII-lea) articolul masculin și neutru *l* nu este notat *-lu*, în nume ca *Butul* și *Budul*, iar în documente slave din secolul al XIV-lea este notat cu ieruri: *Doiul*, *Daiul*, *Oparitul*, *Stanul* etc. Pe de altă parte, o serie de cuvinte romînești din unele documente slave din Moldova, din secolul al XV-lea, sînt notate fără *-u* și fără ieruri: *brad*, *lac*, *nepot*, sau în altele numai cu ieruri: *cumnat*, *nepot*, *runc*. Această notație — arată autorul — este în contradicție cu cea din textele romînești din secolul al XVI-lea. Dacă *u* final este păstrat în documentele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, cum se face că nu este notat la sfîrșitul secolului al XV-lea? Nu trebuie să admitem că notația cu *-u* nu are nici o valoare fonetică? se întreabă autorul.

Pornind de la constatarea că în unele cuvinte terminate în consoană oclisivă explozia consoanei este însoțită de vibrații vocalice de timbru „nedeterminat”, dar „perceptibile” cu urechea, acad. Al. Rosetti susține că pronunțările din diferite regiuni ale țării, unde se aude un *ă* la sfîrșitul cuvintelor terminate în consoană + explosivă sau în consoană simplă se datoresc acestei explozii a consoanei și nu avem de-a face cu *u* final latinesc păstrat. Faptul că în texte apare notat prin *-u*, prin ieruri sau nu e notat de loc, dovedește greutatea redării acestui „fonem” în scris. Nu avem siguranța că scribii din secolul al XVI-lea notau prin *s* pe *-u* plin. Notația prin ieruri nu are valoare fonetică decît cînd înlocuiește pe *u*. Bazat pe acestea acad. Al. Rosetti trage concluzia că numai notațiile întrebuițate după un grup de consoane, din care a II-a este explosivă, sau după explosivă simplă au valoare fonetică. În aceste cazuri se notează un fonem greu de determinat. În toate celelalte cazuri notațiile sînt simple grafii. Textele noastre vechi, după părerea acad. Al. Rosetti, notează de fapt explozia produsă de destinderea oclivei finale. Din

³ I. Iordan, *Despre limba lui Neculce*, în SCL, V (1954), nr. 3—4, p. 337—346.

⁴ Id., *ibid.*, p. 341.

⁵ A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926, p. 72 și urm.

cauză că în texte, în poziție finală, apare și notația cu *u* și notația cu ieruri, în cuvinte în care *u* nu este justificat etimologic, atât în cuvinte de origine latină (*dina*), cât și în cuvinte de altă origine (*orașu* < magh. *város*, *kipu* < magh. *kép* etc.), acad. Al. Rosetti conchide că notația cu *u* sau cu ieruri, în astfel de cazuri, se datorește unei reguli ortografice: marchează sfârșitul cuvintelor în scrierea fără spații albe între cuvinte.

Acad. Al. Graur⁶ e de părere că în unele cintece populare se găsesc urme ale lui *u* plin latin. Acolo unde o silabă suplimentară e necesară la sfârșit de vers, se aude vechiul *u* dispărut din vorbire, ex.:

*La trei ani dac-am venit,
Am găsit locu pirlitu*

Ceea ce dovedește că e vorba de păstrarea lui *u* final este faptul că acesta apare numai unde este justificat etimologic. Nici o dată — arată acad. Al. Graur — acest *u* nu apare după *i*, care, în astfel de cuvinte, are rol de vocală:

*Dar acuma ai să crezi,
Că trei ani n-ai să mă vezi.*

Reluând problema⁷, acad. Al. Rosetti recunoaște că *u* final din unele graiuri „poate fi urmașul lui *-u* de origine latină. Acest *-u* sau *-ă* a fost menținut din motive fonetice; el apare, într-adevăr, în cuvinte terminate printr-un grup de consoane (consoană + oclisivă): fonetismele *albu*, *altu*, *găsescu*, *optu*, *pascu* au fost înregistrate în diverse localități din Bucovina, Maramureș și din Ardeal”⁸. Acest *u*, prin analogie, apare și la cuvinte terminate în consoană simplă (*sintă*, *eu yestă*), dar acestei posibilități îi opune și alta, fără a se pronunța pentru una din ele: „Se poate întimpla ca timbrul *-u* sau *-ă*, înregistrat de dialectologi la finala acestor cuvinte să fie produs de o pronunțare specifică a oclusivei consonantice. Experiența probează, într-adevăr, că după explozia oclusivei finale se poate produce o slabă articulație vocalică, care poate fi auzită (interpretată) ca *u* sau ca *ă*. În acest caz, originea lui *u* sau *ă* în cuvintele care ne interesează, ar fi pur fonetică.”⁹ Mai există un *u* final care închide silaba ce urmează imediat după accent, introdus din nevoi ritmice.

În lucrările mai recente¹⁰, acad. Al. Rosetti susține teoria apariției lui *u* final pe cale fonetică, atât în vorbire, cât și la sfârșit de vers. El aduce în sprijinul acestei teorii observația lui Mihai Pop care, în anul 1932, a constatat, în comuna Drăguș, raionul Făgăraș, regiunea Stalin, că bătrînii nu-l au în grai pe *u* final; în generația mijlocie (30—40 de ani) *u* apare în vorbirea bărbaților, în timp ce femeile întrebuintează un *u* de durată redusă (*ă*). La copii și la adulți *u* apare în mod constant.

⁶ „Romania”, LIII (1927), p. 397.

⁷ Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932, p. 48 și urm.

⁸ Id., *ibid.*, p. 50.

⁹ Id., *ibid.*, p. 51.

¹⁰ A. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin du mot* în „Bulletin linguistique”, I (1933), p. 58—88; *Istoria limbii române*, vol. al VI-lea, București, 1946, p. 128 și urm.; *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, București, 1956, p. 88 și urm.

Totodată respinge ipoteza acad. Al. Graur arătînd, pe baza unor culegeri de cîntece populare, că atunci cînd se simte nevoia unei silabe suplimentare, nu apare numai *u*, ci și *i*, *ă*, *a*, sau interjecția *mă(i)*. În concluzie, acad. Al. Rosetti susține că atît în stînga, cît și în dreapta Dunării, *u* vechi latin a dispărut la un moment dat, iar mai tîrziu a fost „restaurat” de caracterul explosiv al consoanei finale.

În vremea din urmă, problema a fost luată în studiu de acad. E. Petrovici¹¹, care precizează că în cazurile discutate ca avînd *-u scurt* sau *-u șoptit* avem de-a face cu o articulație suplimentară labială a consoanei finale, așa cum a observat mai întîi Al. Philippide¹². Înregistrările de fonetică experimentală au dovedit că, în cazurile amintite, pe foile de înregistrare nu se vede nici o urmă de vocală.

Acad. E. Petrovici arată că, în textele vechi, prin *-u* s-a încercat să se redea rotunjirea consoanelor finale, de existența căreia scribii textelor vechi și-au dat seama. În alfabetul chirilic pe care îl foloseau ei, nu au găsit litere prin care să noteze nici consoanele finale rotunjite, nici pe cele muiate. Ierurile din medio-bulgară, în poziție finală, în perioada începutului scrisului romînesc, nu mai aveau nici o valoare fonetică, ci erau doar simple semne grafice. La sfîrșit de cuvînt, grămăticii din aria cu consoane finale nepalatalizate „au notat consoanele finale nemuiate, scriind după ele unul dintre ieruri, urmînd obiceiul grafic medio bulgar. Pentru consoanele finale muiate, neavînd un model slav, au fost siliți să se ajute singuri. Ca să redea timbrul *i* al acestor consoane, ei au avut ideea să scrie un *i* după ele. La fel, cărturarii care aveau consoane finale rotunjite în graiul lor, s-au servit de un *u* final pentru a nota timbrul *u* al acestora”¹³. Astfel se explică notarea consecventă a lui *u* final în textele noastre vechi, cum e cazul Codicelui Voronețean, care a fost scris în aria consoanelor rotunjite. Notăția cu ieruri, în unele texte, dovedește că acestea au fost scrise într-o regiune cu consoane finale nerotunjite. „Mai tîrziu cele două feluri de a scrie s-au amestecat; în deosebi cei cu mai puțină știință de carte urmau, fără nici o normă, cînd obiceiul de a scrie *u* final, cînd pe acela de a nota ieruri finale.”¹⁴ Crescînd numărul cărturarilor din aria consoanelor nerotunjite și înmulțindu-se centrele culturale din această arie, s-a ajuns să se noteze numai consoanele nerotunjite prin unul din cele două ieruri, exceptîndu-se consoanele finale muiate rotunjite, „care de obicei au fost notate pînă în secolul al XIX-lea printr-un *iu* (litera chirilică *ю*) final (de exemplu *dediu* «dădui», *învățătoriu*, *olariu*, *călcîniu*, *genunchiu*, *unghiu*, *voiu*, *taiu*...). Menținerea mai îndelungată a scrierii cu *-iu* se explică prin faptul că ea are avantajul de a deosebi singularul de plural (*ochiu-ochi*), persoana I de persoana II (*taiu* — **tai*) și perfectul simplu, persoana I sg., de imperfect, persoana II sg. (*eu cîntaiu* — *tu cîntai*)”¹⁵.

¹¹ E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba romînă*, în SCL, III, (1952), p. 127—185.

¹² Al. Philippide, *Originea romînilor*, vol. al II-lea, Iași 1927, p. 87.

¹³ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 147.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

În continuare, acad. E. Petrovici arată că cei ce au scris primele noastre texte erau familiarizați cu grafia slavă. Ei au notat, întocmai ca în slavă, silabe deschise, cu ajutorul ierurilor, care își pierduseră valoarea fonetică, în scrierile slave, încă prin secolul al X-lea. Notarea silabelor deschise a devenit o regulă grafică. „Pentru a forma silabe deschise, grafia slavă întrebuițea două litere, care nu aveau nici o valoare fonetică, ierul mare și ierul mic. Altă vocală, de pildă *u*, nu putea îndeplini acest rol, deoarece aceasta s-ar fi pronunțat și ar fi schimbat aspectul fonetic al cuvântului, iar la sfârșitul cuvântului s-ar fi confundat cu terminația *-u*. Dacă primii cărturari români, care au urmat atît de fidel regulile grafice slave, au notat totuși la sfârșitul cuvântului un *u*, contrar deprinderilor grafice slave, aceasta arată că au avut un motiv serios să o facă. Ei au simțit nevoia să noteze rotunjirea consoanelor finale, întocmai cum notau și înmuierea acestor consoane”¹⁶. La fel au procedat și aromânii care n-au găsit în alfabetul grecesc litere pentru notarea înmuierii și a rotunjirii consoanelor finale. Înmuierea au notat-o printr-un *i* iar rotunjirea prin *u*. În continuare se arată că acei care nu au în graiul lor consoane rotunjite reușesc cu mare greutate să le rostească. Ei sau rostesc consoanele nerotunjite sau le rostesc urmate de un *u* silabic. Străinii care nu au în limba lor consoane muiate și rotunjite nu percep înmuierea și rotunjirea consoanelor noastre. Deoarece *i* sau *u* finali din vechea maghiară au dispărut din rostire în jurul secolului al XIII-lea, în documentele de după această perioadă din regiunile cu populație românească din fosta Ungarie, numele de localități și de persoane precum și alte cuvinte românești terminate în consoane palatalizate sau rotunjite apar notate cu consoane nepalatalizate și nerotunjite, din cauză că scribii maghiari nu au perceput înmuierea și rotunjirea. „Numele de sate *Lazuri, Măguri, Rășinari, Șesuri, Brusturi, Cîmpuri*... au forma maghiară terminată în consoană nemuiată: *Lázur, Magur, Resinár, Seszur, Brustur, Kampur*... La fel, consoana labializată românească e înlocuită cu consoana maghiară nelabializată: *Bucium*^o (raionul Făgăraș) > *Bucsum, Riușor*^o (raionul Făgăraș) > *Reusor, Cornișel*^o (Regiunea Oradea, raionul Aleșd, comuna Borod) > *Kornicel* (atestat în anul 1465), *Drăguș* (raionul Făgăraș) > *Dragus* etc.”¹⁷. Reiese deci că din aceste documente nu se pot trage concluzii în privința inexistenței labializării consoanelor românești în perioada aceea, așa cum a făcut acad. Al. Rosetti.

Nici în medio-bulgara documentelor slave din Muntenia sau în slava documentelor din Moldova, chiar dacă s-ar fi rostit un *u* final silabic, el nu putea fi notat la sfârșitul unor nume proprii, căci s-ar fi confundat cu dativul singular masculin din slavă. Substantivele comune nu puteau fi de asemenea, notate cu *-u* deoarece ele se declinau primind terminații slave: *ъ* (zero) la nominativ și *ъ* (*-u*) la dativ.

Trecînd la originea labializării consoanelor românești acad. E. Petrovici respinge teoria originii fonetice recente. „Conform acestei expli-

¹⁶ *Ibid.*, p. 147—148.

¹⁷ *Ibid.*, p. 150.

cații, trebuie să presupunem că, bunăoară, consoana *p* din cuvîntul *lupu*, pronunțat la început în două silabe, din consoană cu caracter explosiv, ca orice consoană urmată de vocală, după dispariția fără nici o urmă a lui *u* final a devenit o consoană cu caracter implosiv. Nu se știe din ce cauză această consoană cu caracter implosiv își recapătă din nou caracterul explosiv. Tot din cauze necunoscute ea primește și o articulație suplimentară, și anume tocmai rotunjirea buzelor care îi dă timbrul *u*, pe care a avut-o înainte de dispariția lui *u* final și pe care a pierdut-o după amuțirea lui *u*. Cu timpul se dezvoltă chiar un *u* final după consoanele finale. Cam în felul acesta trebuie să ne închipuim procesul apariției rotunjirii consoanelor finale, dacă am admite argumentația lui Al. Rosetti.¹⁸ Procesul — arată acad. E. Petrovici — este tocmai invers. Întîi se reduce vocala finală, își pierde sonoritatea și apoi dispare. După un timp consoana finală, care este explosivă, își mai păstrează acest caracter și resturi ale vocalei dispărute, articulația suplimentară. Consoanele își pierd apoi caracterul explosiv, devin implosive, pierd apoi articulația suplimentară, se rostesc tot mai puțin intens și apoi pot să dispară. Acest lucru s-a întîmplat și în unele limbi slave.

„În perechile *oĭ* sg. — *oĭ* pl., *soĭ* sg. — *soĭ* pl. (în graiuri în care *ț* nu mai lipsește) etc. n-a existat nici un motiv ca la singular *k*, *ț* etc. să fie rostite mai explosiv decît la plural și în felul acesta să se dezvolte labializarea numai la singular”.¹⁹ În continuare se arată că existența labializării și în cuvinte de origine străină, în care nu poate fi justificată etimologic, nu constituie un sprijin în favoarea teoriei acad. Al. Rosetti. Ori ce cuvînt străin împrumutat într-o limbă intră într-una din categoriile gramaticale existente în această limbă. În aria consoanelor labializate, de exemplu, adjectivele împrumutate, terminate în consoană, vor intra în categoria lui *bun*° — *bun*’, *bună*° — *bune* (ca sl. *skump*° — *skump*’, *skumpă* — *skumpe*; magh. *gingaș*° — *gingaș*’, *gingașă* — *gingașe*; franc. *blond*° — *blonz*’, *blondă* — *blonde*). Cele terminate în oclusivă + lichidă vor intra în categoria lui *acru* — *acri*, *acră*, *acre* (v. sl. *mondra* < *mîndru* — *mindri*, *mîndră* — *mindre*).

Rotunjirea consoanelor finale românești — arată acad. E. Petrovici — este deci o urmă a lui *u* final latin, care și-a pierdut vibrațiile vocalice, probabil prin secolul al X-lea.

Impotriva dezvoltării lui *u* final pe cale fonetică se situează și acad. I. Iordan. „Pare totuși ciudat că, după ce a dispărut, *u* final a reapărut, indiferent în ce împrejurări. Afară de asta nu văd cum s-ar putea dovedi că actualul *-u* din numeroasele graiuri populare nu-i vechiul *u* ci un *u* nou. Numai dacă s-ar constata că a existat o epocă, fie și de scurtă durată, în care *u* final lipsește pretutindeni acolo unde lipsește și astăzi în limba literară, ipoteza lui Rosetti ar sta în picioare. Constatarea nu se poate face. Dimpotrivă, atît textele tipărite, cît și manuscri-

¹⁸ *Ibid.*, p. 153.

¹⁹ *Ibid.*

sele din secolele trecute prezintă mai mult ori mai puțin regulat pe *u* final acolo unde limba literară nu-l mai cunoaște.²⁰

R. Todoran, de asemenea, nu împărtășește părerile acad. Al. Rosetti: „Am văzut mai sus că, împotriva afirmațiilor autorului... în unele cuvinte românești din documentele slavo-române din secolul al XV-lea găsim pe *-u* final notat în exemple sigure. Notarea sau nenotarea lui se poate explica fie prin aspectul diferit al fenomenului, fie datorită incapacității scriitorului străin de a reda exact timbrul de vocală mai mult sau mai puțin șoptită a lui *-u*... Grafiile cu *-u* nu se pot socoti pur și simplu ortografice, cum înclină a crede Al. Rosetti, ci ele au avut, dacă nu întotdeauna, în majoritatea cazurilor, o valoare fonetică. Constatarea autorului că *-u* final amuțise chiar în secolul al XIII-lea... nu se mai poate susține, nefiind argumentată.”²¹

G. Istrate aduce în sprijinul originii etimologice a lui *u* final un argument de ordin geografic. „Cum se face că *u* final din graiurile actuale a reapărut tocmai acolo pe unde exista și în limba veche?... Aria compactă din Transilvania, în care întâlnim urme ale existenței acestui sunet, este tocmai aria pe care se întindea *u* final și în limba veche. Fenomenul de azi este un rest al dialectului literar vechi, este o continuare a fenomenului de atunci.”²²

Reluând discuția, acad. Al. Rosetti²³ menționează că apariția timbrului *u* nu poate fi despărțită de apariția celorlalte timbre, *ă*, *î*, la sfârșit de cuvânt, după consoană. În ce privește repartitia geografică a fenomenului, susține că, chiar dacă s-ar putea admite că în Transilvania s-a menținut o pronunțare arhaică, nu același lucru se poate spune despre aria din sud-estul țării, arie care a cunoscut mari mișcări de populație și unde fenomenul a putut fi adus de mocanii transilvăneni. Bazat pe faptul că în textele vechi *-u* apare notat în mod consecvent, în altele sînt forme cu *-u* alături de forme cu ieruri, iar în altele e notat numai prin ieruri și comparînd aceste texte cu *Textele dialectale* culese de acad. E. Petrovici, în care *-u* apare în general la sfârșit de frază, acad. Al. Rosetti trage concluzia că într-o frază ca: *cele ce lu prinsemu pre legea noastră și vremu se giudecămui lui*, din Codicele Voronețean, o pronunțare cu *-u*, echivalentă grafiei, „ar fi străină de spiritul și de accentuarea limbii române.”²⁴

Prin *-u*, ca și prin ieruri, se nota — după acad. Al. Rosetti — numai sfîrșitul cuvîntului. Pornind de la afirmația lui Al. Philippide că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale, ceea ce cu alți termeni, înseamnă că, în scrierea obișnuită notăm foneme, aplicîndu-le reguli ortografice învățate, și nu notăm sunete”²⁵ acad. Al. Rosetti sus-

²⁰ I. Iordan, *Limba română contemporană*, Ed. a II-a, București, 1956, p. 192. Vezi și id., *Despre limba lui Neculce*, în SCL V (1954), nr. 3—4, p. 342—343.

²¹ „Dacoromania”, XI (1948), p. 279—280.

²² G. Istrate, *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL VI (1955), 1—2, p. 114.

²³ Al. Rosetti, *Cîteva probleme de fonetică a limbii române*, în SCL, V (1954) nr. 3—4, p. 437 și urm.

²⁴ *Ibid.*, p. 440.

²⁵ *Ibid.*, p. 439.

ține că „dacă cel care a scris Codicele Voronețean a pronunțat într-adevăr oclusive finale rotunjite, el nu a putut să noteze acest fonem, dacă o astfel de notare nu i-a fost impusă de o regulă ortografică.”²⁶ Concluzia acad. Al. Rosetti este că grafiile cu -u din textele noastre vechi nu au valoare fonetică.

*
* *
*

Felul cum a fost combătută explicația dată de acad. Al. Rosetti a reușit să arate în mod clar originea etimologică a labializării consoanelor finale în limba română. Acad. Al. Rosetti nu i s-a răspuns însă la argumentul pe care îl consideră ca fiind decisiv și anume constatările făcute de M. Pop la Drăguș. Dar aceste constatări, pe care acad. Al. Rosetti le aduce în sprijinul părerii sale, nu concordă cu constatările anchetatorilor *Atlasului lingvistic român* și ale altor cercetători care au întreprins anchete dialectale. În general, labializarea o au tocmai bătrînii, ea tinzînd să dispară la tineri și mai ales la cei ce ajung în contact cu limba literară prin școală și prin administrație.

Dacă bătrînii din Drăguș nu cunosc labializarea, iar la cei de vîrstă mijlocie „-u apare numai în graiul bărbaților, pe cînd femeile rostesc pe -u”²⁷, ne întrebăm de unde apare u final „în mod constant în graiul copiilor și al adulților”²⁸? Se știe că copiii își însușesc felul de pronunțare al celor vîrstnici, ei imită pe cei care le vorbesc și de la care învață să vorbească. Copiii sînt lăsați mai ales în seama bătrînilor, nu numai la Drăguș, ci și în alte părți. Cine a urmărit dezvoltarea vorbirii la copii, a constatat eforturile pe care le fac pentru a imita cît mai bine pe cei vîrstnici.

Pentru a verifica cele afirmate de M. Pop, l-am însoțit pe acad. E. Petrovici, împreună cu M. Sala, cercetător la Institutul de lingvistică din București, în aprilie 1956, în comuna Drăguș, unde, cu un chestionar de cca 100 de întrebări, au fost anchetați zece informatori de ambele sexe, dintre care cinci copii, doi de vîrstă mijlocie și trei bătrîni. Pe lîngă aceasta a fost urmărită și vorbirea localnicilor, în conversațiile dintre ei. S-au cules și texte pe bandă de magnetofon.

Rezultatele se pot grupa în felul următor:²⁹

1. Labializarea consoanelor finale apare la toți vorbitorii. Ea a fost notată în diferite feluri, în funcție de caracterul pronunțării. În general a fost percepută clar și atunci a fost notată cu „u”. În alte cazuri, mai ales la bătrîni, a fost și mai perceptibilă, ca un u scurt nesilabic și a fost notată „u”³⁰. În cazuri mai puțin numeroase a fost percepută mai

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 442. Din cele susținute s-ar părea că există două feluri de -u, cel notat -u fiind probabil silabic, iar cel notat -ă indicînd labializarea. Notăm că asenienii diferențieri nu au fost menționate în restul teritoriului dacoromîn.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ În prezentarea situației labializării consoanelor finale din comuna Drăguș am utilizat și unele sugestii ale tov. M. Sala.

³⁰ Același u a fost notat de E. Petrovici, în numeroase exemple, în comuna Arpașul de Jos, din apropierea Drăgușului, ALR punctul cartografic 172.

puțin clar și a fost notată cu ^u. Gradul de perceptibilitate nu este, în general, în funcție de vîrstă sau de individ. Toate trei nuanțele au fost notate în graiul fiecăruia, fără ca consoana să fie mai explosivă decît oricare consoană finală, din oricare grai românesc.

2. În graiul bătrînilor și al celor de vîrstă mijlocie, labializarea apare în toate cuvintele terminate în consoană nepalatalizată, în consoană palatalizată, într-un grup de consoane sau în iod, atît în cuvintele de origine latină cît și în împrumuturile mai vechi sau mai noi³¹: *cap^u*, *rar^u*, *obraz^u*, *păr^u*, *dîes^u*, *kel^u*, *kor^u*, *orbu^u*, *știrbu^u*, *argint^u*, *ar^u*, *betiag^u*; *pumn^u*, *niegel^u*, *descult^u*, *kept^u*, *alb^u*, *zăhar^u*, *tabac^u*, *spital^u*, *dieștiu^u*, *spoit^u*, *cuptor^u*, *îel^u*, *grajd^u*; *cu^u*, *pui^u*, *mă^u*, *u^u*, *u^u*, *sai^u*, *îl gîdel^u*, *întîrzi^u*, *kipă^u*. De fapt în majoritatea exemplelor citate în prezentul studiu anchetorii au notat consoanele labializate cu ^u iar pe cele palatalizate-labializate cu ^{iu}. Transcrierea exemplelor a fost, în general, simplificată.

3. În graiul copiilor de școală, datorită influenței limbii literare, mai precis datorită străduinței lor de a pronunța „literar”, labializarea apare mai rar (nu ne îndoim că numai în prezența unor orășeni): *cap*, *păr*, *dîes*, *văd*, dar *sai^u*, alături de *sar*, *vis^{te}ez*, alături de *vis^{te}ez*, *mai^u*, alături de *mai*, *purcar^u*, dar *zidarⁱ*, [k] *zidar* etc. În graiul acestor copii am înregistrat cuvinte ca *ok^u*, *pui^u*, *tai^u* etc., în care labializarea apare în mod consecvent. Menținerea labializării în astfel de cazuri se datorește probabil și vechii ortografii care recomanda scrierea lor cu *-u*. Învățătorul din comună, avînd în graiul său consoane labializate, credem că a fost influențat de grafie și în aceste cazuri rostea pe *-û*. Din această cauză apare labializarea, în astfel de cazuri, la copiii de vîrstă școlară.³² Lipsa consoanelor finale labializate în unele cuvinte din graiul acestor copii se datorește, după cum am spus, tendinței de a pronunța literar. Astfel, trei din cei patru elevi anchetați, au rostit *eu* în loc de *ieu*, sub influența scrisului; trei dintre ei au rostit *să nu-ntîrzi^u*, al patrulea cu o formă hipercorectă *să nu-ntîrzi^u*. Dar numai copiii care au ajuns în contact cu școala nu labializează consecvent consoanele finale. Fiind anchetat un copil de șase ani și jumătate, deci de vîrstă preșcolară, s-a constatat că pronunță în mod consecvent consoanele finale labializate. S-au mai pus cîteva întrebări unui copil de doi ani și jumătate, și și acesta avea consoanele finale labializate.

4. La cei care au terminat de curînd școala, precum și la cei care s-au reîntors de curînd din armată, formele cu consoane finale labializate alternează cu forme cu consoane finale nelabializate.

5. Formele *nimic* și *întîi* apar nelabializate, probabil că nu demult acestea s-au rostit *nimică(a)*, *întîie*.³³

³¹ Pentru cazurile în care se păstrează labializarea consoanelor finale în graiurile noastre vezi E. Petrovici, *op. cit.*, p. 139.

³² Academicienii Al. Graur și Al. Rosetti în *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în „Bulletin linguistique”, VI (1938), p. 25, arată că *u* final din unele graiuri, care poate fi atît o urmă a lui *u* final latin, cît și rezultatul unei explozii cauzate de destinderea occlusivei finale (notat *û*) poate juca un rol morfologic în cuvintele din limba literară terminate în *y*: *pui^u* — *pui*, *sui^u* — *sui*.

³³ Vezi în scrisoarea de la p. 172 forma *nimica*.

6. În toate cazurile am constatat că labializarea apare numai în poziție finală absolută. Prepoziția *în*, pronumele *îl*, *îți*, *îmi*, *îi*, dat. sg. și acuz. pl., formele verbale *îs*, *îi* și cuvintele derivate cu prefixul *în-*, *îm-*, după cuvinte terminate în consoană labializată, apar, în frază, cu *î* > *u*³⁴. *mă vuit-um pămînt*“, *mă vuit-ū sus*“, *l-u, cîrlig*“, *l-undoiesc*“, *l-umbracă*, *l-umpac și să dezminie*, *s-u, curte*, *slab-ui*, *dacă-i mic-ul-umfășite*, *dacă-i măi mărișuor-ul-umbracă*, *il băgăm-u, cotieș și-l-unkid'em*“. În astfel de cazuri labializarea consoanelor finale din cuvintele precedente s-a propagat asupra lui *î* următor, modificîndu-i timbrul.

Așa dar faptele de la Drăguș nu confirmă afirmațiile lui M. Pop, pe care acad. Al. Rosetti le aduce în sprijinul teoriei sale.

Ni s-ar putea răspunde că de la ancheta întreprinsă de M. Pop pînă la ancheta noastră s-au scurs 24 de ani, timp în care bătrînii, singurii care nu aveau consoane finale labializate, s-au împutînat și că cei ce atunci erau de vîrstă mijlocie acum sînt bătrîni, deci aceasta ar putea fi explicația de ce labializarea în Drăguș este acum un fenomen colectiv. Dar dovezi despre existența labializării în aria din care face parte Drăgușul avem la îndemînă începînd cu anul 1885. Astfel, la întrebarea 10 din Chestionarul lui B. P. Hasdeu „Se întîmplă oare, ca poporul să rostească pe *u* de la sfîrșitul unui cuvînt fără articlu, precum *omu* în loc de *om*, sau la verburile ca *facu* în loc de *fac* etc.“³⁵ s-a răspuns: „În toate cuvintele nearticulate se pronunță *ū* de jumătate de ex.: *omū*, *boū*, *porcū*, *lupū* etc. și nu *omu*, *bou*, *porcu*, *lupu*.“³⁶; „*u* la finea cuvîntului totdeauna se aude numai jumătătit, îl lungesc însă în loc de articlu, precum: *am văzut un om mare*; *omu* (în loc de *omulu*) *mare fuge tare*.“³⁷; „Se întîmplă că poporul rostește cîteodată pre *u* între de la sfîrșitul cuvîntului, precum... *Ei facu bine la oamenii săraci*.“³⁸; „Articlu între popor se întrebuintează foarte rar, dară în locul lui întrebuintează pe «*u*» final deplin; de altmîntrenea în cele mai multe cazuri rostesc pe *u* final numai pe jumătate; așa: *omu*, *calu*, *macu*.“³⁹; „În finea cuvintelor se rostește *u* numai jumătate, de ex.: *facu*, *tacu*, *strigu*, *omu*, *domnu*, *tortu*.“⁴⁰; „*u* final... se aude rostindu-se totdeauna, dar numai jumătătit, ca de ex.: *omū*, *domnū*, *cortū*, *cotū* etc.“⁴¹. Din păcate, din Drăguș nu s-au trimis răspunsuri la Chestionarul lui B. P. Hasdeu. Tot la sfîrșitul secolului trecut, cu ocazia anchetelor pentru Atlasul lingvistic al lui G. Weigand, S. Pușcariu a constatat existența labializării în comunele din imediata apropiere a Drăgușului.⁴² Nici S. Pușcariu nu a anchetat Drăgușul.

³⁴ Pentru amănunte vezi E. Petrovici, *op. cit.*, p. 144.

³⁵ B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tomul I, București 1887, p. VIII.

³⁶ Comunicat de Teodor Crișan, Cugir-Hunedoara, H XVII/302 v°.

³⁷ Comunicat de Augustin Degan, Veșel, Herepea, Vulceș și Caoni-Hunedoara H XVII/410 v°.

³⁸ Comunicat de I. Georgescu, Scorei-Făgăraș, H XVII/296 r°.

³⁹ Comunicat de G. Munteanu, N. Stanciu și I. Popu-Borzea, Viștea de Jos-Făgăraș, H XVII/422 r°.

⁴⁰ Comunicat de Daniil Pandrea, I. Crișan, E. Crișan, I. Popa și Aureliu Timariu, Ohaba-Făgăraș, H XVII/148 r°.

⁴¹ Comunicat de St. Josanu și Toma Simu, Tohanu Vechi, H XVII/359 r°.

⁴² S. Pușcariu, *Der Dialekt des oberen Oltthales*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, V (1898), p. 158—191.

Importante pentru discuția noastră sînt cercetările asupra graiului din Drăguș întreprinse de Titu Dinu.⁴³ În legătură cu „u final” cităm următoarea observație: „La sfîrșitul cuvintelor *u* se aude des încă, cu pronunțarea slăbită, unde în limba generală a dispărut: *văzutū, golū* etc. Uneori se rostește întreg, cum e cazul lui *alt* în legături sintactice: *altu lucru, la altu loc*.”⁴⁴ Reproducem cîteva fragmente din numeroasele texte culese de Titu Dinu din Drăguș:

„O gîntū pe iči, o ținutū o vorgire.... I-am făcut un foisorū la biserică. Preoți s-o interesatū multū pentru iel.”⁴⁵

„O crescutū, s-o măritatū,
Nu mîi-e riudă, niči bănatū,
Dacă s-ar h'i măritatū
De la noi a treia satū.”⁴⁶

Čică-ți pkerzi vederga dacă ieși oule sara din cuibarū.”⁴⁷

București, oraș frumosū,
Miergi pe trin și giū pe ȝosū...

Vine badiu de din ȝosū
Ca ș-un frandașirū frumosū.”⁴⁸

Munte ca al nost frumosū nu ie și așezatū”.... O comandatū de-o comandatū.”⁴⁹

„Să-ți spuiū patima mea... Acumū io am intrat acolo în fabrică și o trebuitū să mă ducū la un omū care o mai lucratū.”⁵⁰

„Unde ȝoacă un bătrinu
Parcă ȝoacă-un car de ținū.”⁵¹

„Fluturașū drăgălașū,
Hai cu mîine la orașū.”⁵²

În glosar sînt de asemenea numeroase cuvinte cu consoane finale labializate: *ocupatū, alașū, amăritū, amiȝiosū, brudatū, țelatū, diplașū, ȝleșatū, heiū, praxatū, sāracă, serpatū, țiocū, vitrinatū* etc., alături de cuvinte la care nu a fost notată labializarea: *bogătan, boȝăit, cobat, hibaș, ocoș, recăl* etc.⁵³

Așa dar, din exemplele citate, se constată că în anul 1910 populația de toate virstele din Drăguș avea consoane finale labializate. Situația nu putea fi alta nici în 1932, după cum nu diferă nici acum. Aceste fapte resping constatările lui M. Pop despre inexistența labializării la bătrîni, constatări pe care acad. Al. Rosetti le consideră ca decisive în sprijinul teoriei apariției lui „u final” pe cale fonetică.

⁴³ Titu Dinu, *Graiul din Țara Oltului*, în „Grai și suflet”, I (1924), fasc. 1, p. 107—139.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 108.

⁴⁵ Spiridon Hanăș, 48 ani, *ibid.*, p. 118.

⁴⁶ Ana Hanăș, 18 ani, *ibid.*, p. 119.

⁴⁷ Săftica Hanăș, 19 ani, *ibid.*, p. 120.

⁴⁸ Hiruca Hanăș, 19 ani, *ibid.*, p. 122, 123.

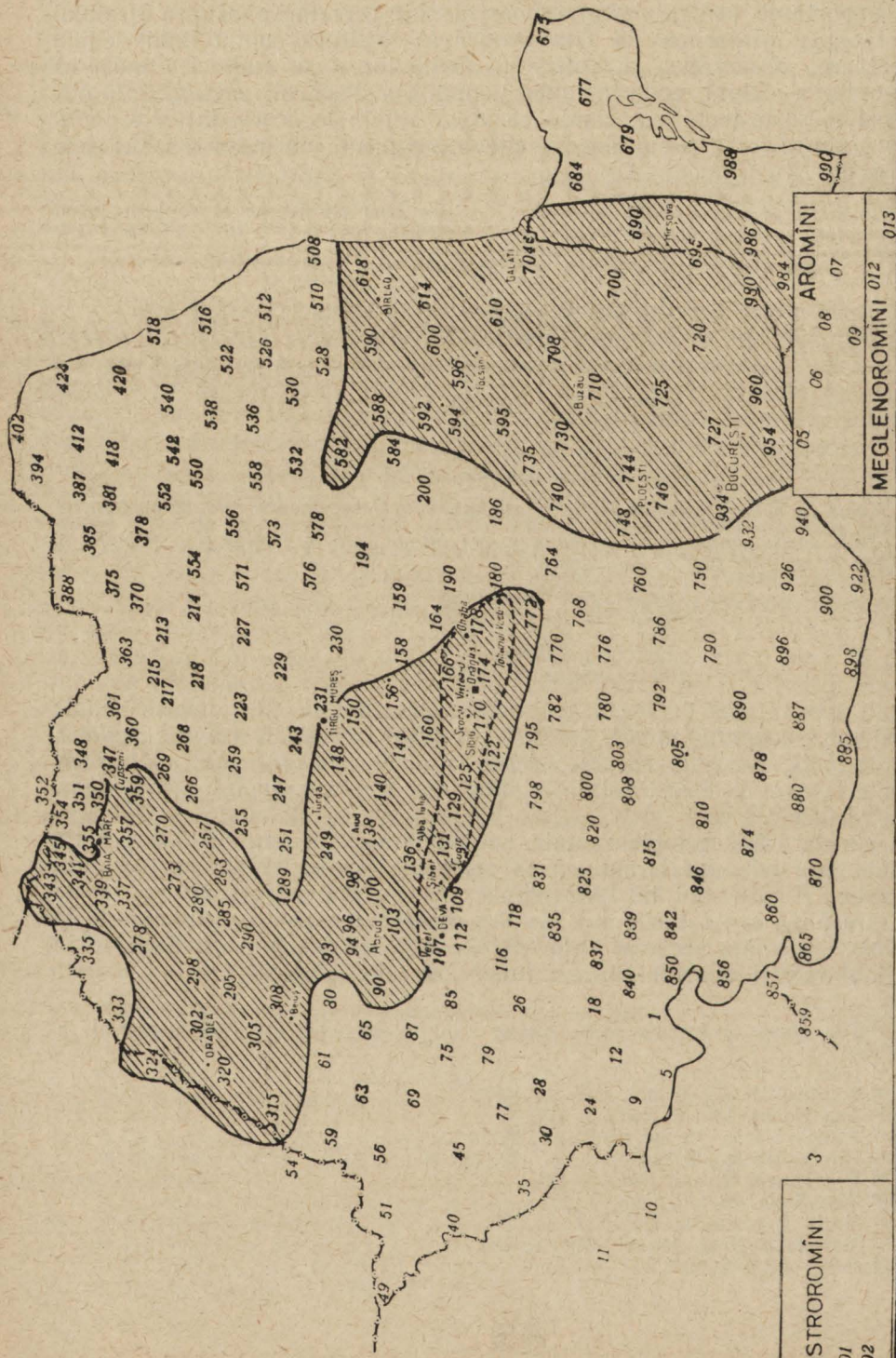
⁴⁹ Eva Husea, 62 ani, *ibid.*, p. 124.

⁵⁰ Disé Stoia, 28 ani, *ibid.*, p. 127.

⁵¹ Maria Rogozia, 42 ani, *ibid.*, p. 130.

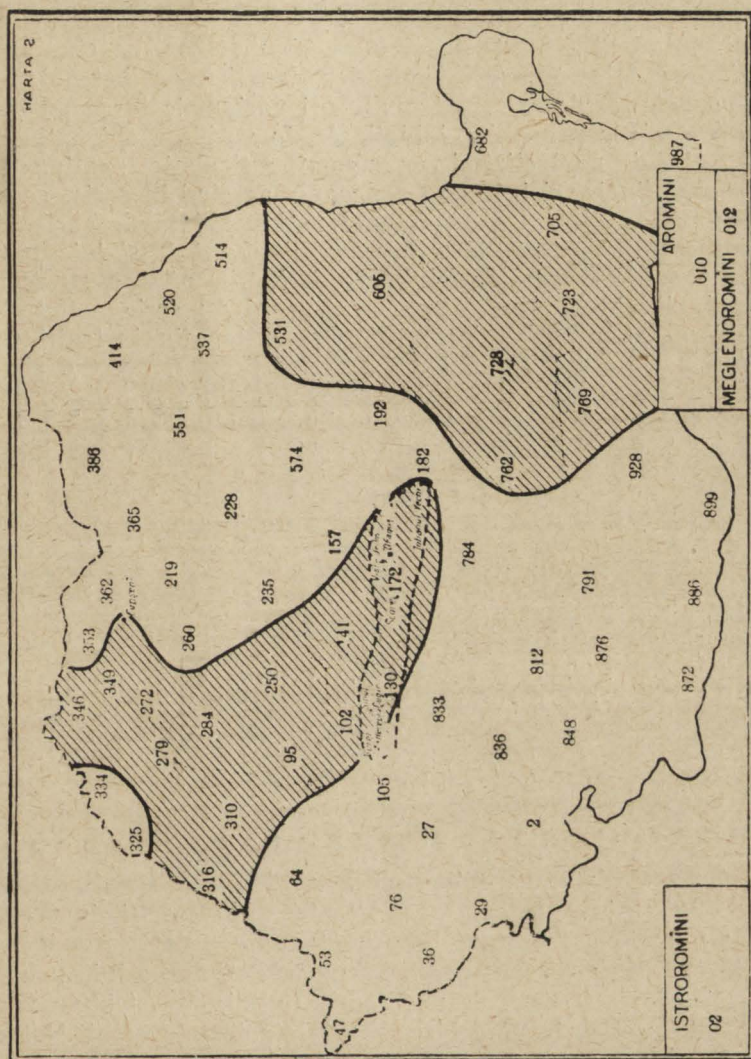
⁵² Măriuța Rogozia, 11 ani, *ibid.*, p. 130.

⁵³ *Ibid.*, p. 135 și urm.

● Aria consoanelor labializate după ALR.

○ Aria consoanelor labializate după răspunsurile la Chestionarul lui B. P. Hasdeu.

Aria consoanelor labializate după A.R.

Aria consoanelor labializate după răspunsurile la Chestionarul lui B. P. Hasdeu.

În ce privește concluziile la care a ajuns acad. Al. Rosetti în urma comparării textelor vechi cu texte populare, credem că este necesar să facem distincție între scrierea textelor noastre vechi, care era *fonologică* și transcrierea Atlasului lingvistic român, care este *fonetică*. În textele vechi, ca și în textele literare de azi, dovadă că se folosea o transcriere fonologică e faptul că nu se ținea seama de diversele neutralizări, acomodări etc., se notau deci fonemele și nu variantele lor, pe câtă vreme în Textele dialectale, folosindu-se o transcriere fonetică, au fost notate nu întotdeauna fonemele, ci de cele mai multe ori variantele lor combinatorii. Vorbitorii din aria consoanelor labializate, în vorbirea obișnuită, vor rosti *i-am da și lui*, neutralizând nu numai articulația suplimentară labială a consoanei finale, ci întreaga consoană, pe când în scris, aceeași propoziție va fi notată, de către cei cu mai puțină știință de carte, deci care nu sînt influențați de regulile ortografice, *i-amu datu și lui*. În vorbirea obișnuită apar acomodări de felul lui *mă duc în pădure*, cu acomodarea dentalei la bilabiala următoare, dar nimeni nu scrie astfel. Nici în textele vechi nu apar astfel de notări. Oamenii puțin instruiți scriu fonologic. Reproducem două fragmente din scrisorile unor oameni simpli, una trimisă de un drăgusean plecat în America familiei sale, iar cea de a doua trimisă de un soldat familiei sale din comuna Cupșeni, raionul Lăpuș. Amîndouă comunele fac parte din aria cu consoane finale labializate.

„Cum sunt holdele, adecă sămăturile *bunesu* ori nu și avutați de *ajunsu* și cum au *fosu*... Eu *vașu* ajuta din cîte poci, dară acuma nu să poate nici *cumu*, că și eu am *pusu* acasă niște bani și mi-au *venitu* îndărătu din *Neviorcu*, că nu *potu* merge. Miau *părutu* bine că *iamu* *primitu* îndărătu de nu *iamu* *perlu*... eu le-am *făcutu* 4 cărți și eu nu am *primitu* nici una. Nu le-au *primitu* ori cei de nu îmi scrie nimica... Îmi *curgu* lacrimile din ochi și *suntu* *necăjiu* foarte tare.“⁵⁴ „Epistola dată la 15 *Novembru* anu 1939 mai ânti de tote vei ști dragă soție ană căci până acuma sunt *sănătosu* carē *sănătate* *dorescu* și ție și la felile mele *sevodē* ie bunu dumnezeu și vouă la toți *noftescu* multă voie bună și *sănătate* la mămuca și la mătușa cu un *cuvntu* la toli depe acase și en *oducu* bine *totu* servici pe care *lamu* *avutu* *ălu* *amu* și vă facieți rîndul pe acase *cumu* puteți căci eu nu știu *căndu* voi veni acase și sem *totu* ce este *dinu* nou pe acase *nemaia* *căndu* ce scri *poftescu* multă voie bună și *sănătate* la toți. *Filipu* Alexe.“⁵⁵

Chiar dacă am admite că grafiile cu *-u* din textele vechi nu au valoare fonetică, ci se datoresc anumitor deprinderi sau reguli ortografice impuse de grafia slavonă, cum susține acad. Al. Rosetti, în scrisori ca cele reproduse mai sus, în care „*u* final” apare notat aproape consecvent, această explicație nu mai poate fi invocată. Notarea lui „*u* final” în astfel de scrisori nu trebuie despărțită de notația din textele vechi. Ea ne ajută să interpretăm în mod just grafiile din textele vechi. Notarea

⁵⁴ R. Cotaru, *Etica drăgusenilor*, în „Sociologie românească”, III (1938), nr. 7—9, p. 319. Scrisoarea a fost scrisă de Spiridon Tătaru, în decembrie 1914. Sublinierile din text ne aparțin.

⁵⁵ G. Istrate, *Grai popular scris*, în „Buletinul Institutului de filologie română Alexandru Philippide”, vol. VI (1939), p. 138.

lui „u final“ atît în texte din limba veche, cît și în texte de dată mai recentă, constituie o dovadă că în ariile din care fac parte localitățile unde au fost scrise sau din care sînt cei ce le-au scris s-au rostit, cel puțin atunci cînd au fost scrise, consoane finale labializate.

Dacă timbrul *u* al consoanelor finale ar fi apărut pe cale fonetică ca și timbrul *i* și *ă*, cum susține acad. Al. Rosetti, ar trebui să avem și arii în care *ă* și *i* să se audă și în grai, nu numai în cîntece. În Atlasul lingvistic român au fost notate consoane cu timbru *i*, în general incidental, fără să formeze arii mari. De fapt, acest *i* reprezintă timbrul tuturor consoanelor nepalatalizate și nelabializate finale, care se aude cînd consoana are o explozie mai puternică. Înregistrînd pe bandă de magnetofon astfel de cuvinte, precum și cuvinte fără explozie puternică, așa cum ie rostim de obicei, și ascultîndu-le invers, vom auzi „înainte“ consoanelor inversate un suflu de timbru *i*, pe care îl identificăm cu un *h*. Cuvîntul *arîd* se aude invers *hîdîa*. Notăm că acest *h* se aude și în cuvintele în care nu percepem timbrul *i*. Dacă timbrele *i* și *ă* s-ar datora tot exploziei consoanelor finale ca și timbrul *u*, cum susține acad. Al. Rosetti, ar trebui să avem arii, măcar foarte mici, în care consoanele finale să aibă acest timbru. Rostiri ca *lup^â*, *plop^â*, *scaun^â* etc. nu au fost notate nici în Atlas și nici nu au fost semnalate de nici un cercetător, în nici o regiune a țării. Faptul că *-u* apare pe două arii mari, care reprezintă aproximativ jumătate din teritoriul țării, că timbrul *i* apare în vorbire cu totul incidental, și chiar cînd apare am văzut cum trebuie interpretat, iar timbrul *ă* nu apare de loc, e o dovadă în plus că nu avem de-a face cu același fonem: dezvoltarea diferitelor timbre vocalice datorită pronunțării explozive a consoanelor finale.

În cîntecele populare, cînd ritmul cere o silabă suplimentară, se prelungește timbrul consoanei devenind vocală. În aria consoanelor finale nelabializate, în astfel de cazuri, se va auzi un *i*, în timp ce în aria consoanelor labializate va apărea un *u*. În textul cîntecelor populare reproduse de acad. Al. Rosetti⁵⁶ apar, la sfîrșit de cuvînt, după consoană, vocale ca *i* și *u*. Am localizat pe hartă comunele din care au fost culese aceste cîntece și am constatat că *u* apare în aria consoanelor labializate, și *i* în cea a consoanelor nelabializate. În alte cîntece apar vocale ca *a*, *u*, *i*, după vocală sau după fricativele *i*, *u*, unde, evident, nu pot fi explicate ca apărînd pe cale fonetică. Sînt cîteva exemple în care a fost notat *ă* după *i*:

„Măracine ne-nfrunzit bine-a
Ce-or avea lumea cu mine-a
N-am făcut nici rău nici bine-a
Numa dragoste pe lume-a

Foaie verde fir duddu-î
Să te iubesc numai eu-î

Se gătește-î

• • • • •

⁵⁶ A. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin du mot*, in „Mélanges de linguistique et de philologie“, București—Copenhaga, 1947, p. 255 și urm.

*La mai cîntă cucule-a
Nu mai pot voinicule-a
Să-l tău îi mare rai-ă
Te îmbeși cu cine vrai-ă
Rămase locu brăzdat-ă
Rău, Doamne m-ai blestemat-ă
Și luni ară cu nevasla-u
Și din guriță așa zicea-u”⁵⁷*

Din numeroasele cîntece populare din diferite regiuni ale țării, de care dispunem în arhiva fonetică a Institutului de lingvistică din Cluj, nu am putut constata, la sfîrșit de vers, apariția unei vocale după altă vocală. Cînd ritmul sau melodia cere o prelungire, apare timbrul consoanei finale sau *mă(i)*, *re* etc., iar cînd versul se termină în vocală se prelungește aceasta, spre sfîrșit putînd chiar să-și schimbe timbrul.

*
* *

Dacă în dialectul dacoromîn și în cel meglenoromîn *u* silabic s-a păstrat numai după consoană + lichidă, în celelalte dialecte ale limbii romîne el apare în mod diferit. În dialectul aromîn se păstrează după orice grup de consoane: *alavdu*, *albu*, *alikescu*, *lemn*, *somnu*, *faptu* etc., în timp ce după consoană simplă se aude ca și în ariile din dialectul dacoromîn în care s-au păstrat consoanele finale labializate. La fărșeroți și la alți aromîni din sud nu se păstrează după un grup de consoane (*herb*, *strimt*, *vînd*), dar se menține după consoană simplă (*sacu*, *focu*, *nîcu*, *năsu* etc.)⁵⁸.

În dialectul istroromîn s-a menținut după consoană + lichidă: *ăntru*, *ănuntru*, *codru*, *cumatru*, *mistru*, *ocl'u* în timp ce după consoană simplă sau după alte grupuri de consoane a dispărut: *ăc*, *aret*, *ăsir*, *cănd*, *copt*, *corb*, *corn*, *lemn* etc. La persoana a III-a plural a indicativului prezent s-a menținut, indiferent dacă e precedat de consoană simplă sau de grup de consoane: *făcu*, *mesuru*, *rogu*, *vedu*, *zicu*, *ăvdu*, *ămnu*, *căptu*, *hitescu*, *iozescu*; de asemenea, în unele cazuri, la persoana I singular: *bevu*, *cădu*, *dăvu*, *mesuru*, *rogu* alături de *făc*, *mărănc*, *zic*, *mislesc*, *paresc* etc.⁵⁹

Pentru dispariția labializării din unele graiuri dacoromînești acad. E. Petrovici presupune o influență slavă recentă. „În ariile consoanelor finale rotunjite, populații slave, care nu aveau în graiul lor slav consoane finale rotunjite, au deprins limba romînească, introducînd în ea consoanele lor finale în locul celor rotunjite.”⁶⁰ Pentru graiurile din nord-vestul Transilvaniei și pentru cele din vecinătatea secuimii presupune o influență maghiară. În ceea ce privește pe istroromîni, aceștia „ajungînd, în cursul migrației lor spre vest, într-un mediu croat și sloven, care nu cunoaște corelația de timbru a consoanelor, fiind bilingvi, au dobîndit deprinderi

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Th. Capidan, *Aromînii, dialectul aromîn*, București, 1932, p. 285.

⁵⁹ S. Pușcariu, *Studii istroromîne*, vol. al II-lea, București, 1926, p. 97 și urm.

⁶⁰ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 154.

fonetice croate și slovene, astfel încît cu timpul n-au mai putut rosti consoane finale rotunjite și muiate, inexistente în mediul lingvistic din Istria.⁶¹ Pentru a putea accepta această explicație ar trebui să admitem că slovenii și croații au fost bilingvi și că vorbind dialectul istroromîn au redat consoanele finale fie nerotunjite, fie cu *u* silabic, de la care le-au reînvățat istroromînii să le rostească. Simpla modelare a pronunțării după modelul altei limbi, fără intervenția bilingvismului și din partea celor care exercită influența e greu de acceptat. Dacă lucrurile s-au petrecut totuși astfel, de ce nu a apărut *u* silabic și după consoană simplă? De ce nu a dispărut labializarea și în regiuni puternic influențate de limba maghiară, cum e cazul subdialectului crișean, sau de ce, în graiurile din care a dispărut, romînii bilingvi nu rostesc ca istroromînii, în locul consoanelor nepalatalizate și nelabializate un *u* silabic?

Aceste considerente ne duc la concluzia că dispariția labializării în dialectele limbii romine este o evoluție normală, o tendință internă a dezvoltării ei. Ea nu trebuie pusă în legătură cu influențe din afară. Dacă nu ar fi astfel labializarea ar fi trebuit să dispară și din dialectul aromîn, care a suferit numeroase și puternice influențe. Labializarea ar fi trebuit să dispară și din aria de sud-est, din vecinătatea limbii bulgare și ucrainene. Ipoteza că în această arie labializarea a fost „importată“ din Ardeal, cum susține acad. Al. Rosetti, e respinsă de faptul că oierii transilvăneni, care aveau în graiul lor consoanele finale labializate, au iernat cu oile și au întemeiat sate nu numai în aria din sud-estul țării, unde se păstrează labializarea, ci și în nordul Moldovei, în Oltenia și în Banat. Nu avem suficiente argumente să considerăm că în această parte a țării labializarea a dispărut ca apoi să reapară pe o arie atît de compactă și de mare, datorită influenței oierilor transilvăneni.

ОДИН ИЗ ВОПРОСОВ ИСТОРИЧЕСКОЙ ФОНЕТИКИ ПРОИСХОЖДЕНИЕ „КОНЕЧНОГО У“ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Краткое содержание)

В первой части статьи, автор излагает историю вопроса „конечного у“ в румынской лингвистике, показывая что два главных мнения. Одно, мнение большинства лингвистов, утверждающее, что „конечный у“ (или лабиализация конечных согласных) является следом латинского конечного *y*; другое, поддерживаемое лишь академиком Ал. Росетти, согласно которому латинский конечный *y* бесследно исчез из румынского языка, но позже он вновь появился благодаря взрывному произношению конечных согласных. В этом разделе изложены доказательства, приведенные акад. Ал. Росетти, как и лингвистов, выступающих против его теории.

Во второй части автор ставит перед собой задачу опровергнуть то доказательство, которое академик Ал. Росетти считает решающим в

⁶¹ *Ibid.*, p. 158.

поддержке объяснения наличия „конечного у” в некоторых румынских говорах тем, что он имеет недавнее фонетическое происхождение. Это доказательство вытекает из отметки М. Поп, который, исследуя и говор в Дрэгуше, в 1932 г., заметил, что старики не употребляют в своей речи „конечный—у, что мужчины среднего возраста произносят его, а женщины такого же возраста произносят лишь у, но, в то же время, дети и взрослые последовательно произносят „конечный у”. Тот факт, что старики не произносят конечные согласные лабиализованно, является—по мнению Ал. Росетти — доказательством того, что „конечный у” имеет фонетическое происхождение.

Для проверки справедливости утверждения М. Поп, в 1956 г. была предпринята диалектальная анкета в вышеупомянутом селе, где было установлено следующее:

1. — Лабиализация конечных согласных появляется у всех говорящих;
2. — Старики и люди среднего возраста произносят лабиализованно во всех словах, оканчивающихся на непалатализованный согласный, на группу согласных или на *йот*, в словах латинского происхождения, или в старых или более новых заимствованных словах (*cap^u, ştirb^u*, и т. д.);
3. — В речи школьников (в присутствии горожан), из желания произносить „литературно” лабиализация появляется редко. Иначе, в беседе между ними, лабиализация появляется последовательно, особенно, в таких словах, как: *ok^u, pri^u* и т. д., в которых лабиализация сохраняется и благодаря старой орфографии. Дети дошкольного возраста последовательно произносят конечные согласные лабиализованно;
4. — Те, которые окончили школу недавно, или же вернулись из армии, употребляют поочередно формы с лабиализованными согласными и формы с нелабиализованными согласными;
5. — С некоторыми исключениями, лабиализация появляется лишь в абсолютном конечном положении.

Существуют и другие доказательства о наличии лабиализации в том ареале где расположен Дрэгуш. Таким образом, её можно установить в ответах на Вопросник Б. П. Хаждеу (1885 г.), и в материалах анкеты для лингвистического атласа Г. Вайганда. Важны и исследования говора Дрэгуша, предприняты Титом Дину (1910 г.), который обнаружил, лабиализация конечных согласных является всеобщей в селе Дрэгуш, значит факты, отмеченные М. Поп, на которые опирается Ал. Росетти, не соответствуют действительности.

В третьей части статьи, автор выступает против мнения академика Ал. Росетти о том, что написание *y* в некоторых старых румынских текстах не имеет фонетического значения, мнение вытекающее и из сопоставления старых текстов и недавних диалектальных текстов. В некоторых старых текстах (например, XVI века) *y* последовательно написан (*ş*) после всех слов, оканчивающихся на согласный, а в диалектальных текстах он появляется лишь в абсолютном конечном положении. Отсюда вывод академика Ал. Росетти, что написание *ş* является лишь простым начертательным навыком по славянскому образцу. Автор этой статьи

привлекает внимание на то, что надо различать написание старых текстов, которое являлось **фонологическим**, от написания диалектальных текстов, которое является **фонетическим**. Люди, малограмотные пишут фонологически, также как те, которые писали наши старые тексты. Автор переладёт два таких письма, написанных недавно людьми, входящими в ареалы лабиализованных конечных согласных, в которых „конечный у“ написан почти неуклонно, не только в абсолютном положении. Написание „конечного у“ в таких случаях никак нельзя объяснить как начертательный навык и нельзя отделить от его написания в старых текстах.

В последней части статьи показано каково положение, по сравнению с дако-румынским диалектом, в остальных диалектах румынского языка. Академик Э. Петрович предполагает, что причиной исчезновения лабиализации в некоторых дакорумынских говорах является новое славянское влияние, в других — венгерское влияние, а в истро-румынском говоре, причиной исчезновения лабиализации является словесное влияние.

Автор придерживается того мнения, что исчезновение лабиализации в диалектах румынского языка являются внутренней тенденцией развития этого языка и, что не следует связывать его с внешними влияниями.

UN PROBLÈME DE PHONÉTIQUE HISTORIQUE L'ORIGINE DE „U FINAL“ EN LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Dans la première partie de l'étude, l'auteur expose l'histoire du problème de „-u final“ dans la linguistique roumaine et montre qu'il a soulevé deux opinions principales. L'une, défendue par la majorité des linguistes, soutient que „-u final“ (ou la labialisation des consonnes finales) est une trace de u final latin; la seconde, défendue seulement par A. Rossetti, soutient que u final latin a disparu sans laisser de trace en roumain et qu'il a été rétabli plus tard à cause de la prononciation explosive des consonnes finales. Dans cette partie sont exposés les arguments de A. Rossetti ainsi que ceux des linguistes qui ont combattu sa théorie.

Dans la seconde partie de l'étude, l'auteur se propose de combattre l'argument sur lequel A. Rossetti fonde sa théorie, à savoir que la présence de „-u final“ dans certains parlers roumains serait due à une origine phonétique récente. Cet argument est fondé sur la constatation de M. Pop que dans la commune Drăguș (dont il a étudié le parler en 1932) les vieillards ne prononcent pas „-u final“, que les hommes d'âge moyen le prononcent, tandis que les femmes du même âge, les enfants et les adultes le prononcent toujours. Selon A. Rossetti, le fait que les vieillards ne prononcent pas les consonnes finales labialisées constitue une preuve en faveur de l'origine phonétique de „-u final“.

Afin de vérifier les affirmations de M. Pop, l'auteur a entrepris en 1956 une enquête dialectale dans la commune Drăguș, où il a constaté que:

1. La labialisation des consonnes finales apparaît chez tous les sujets parlants;

2. La palatalisation apparaît chez les vieillards et les personnes d'âge moyen dans tous les mots terminés par une consonne non palatalisée, une consonne palatalisée, un groupe de consonnes ou *yod*, dans les mots d'origine latine ou dans les emprunts plus anciens ou plus récents (*cap*^u, *știrb*^u, etc.);

3. Dans le langage des écoliers (en présence des citadins) la labialisation n'apparaît que rarement en raison du souci qu'ils mettent à prononcer d'une manière „littéraire“. Mais dans les discussions qu'ils ont entre eux la labialisation est toujours présente, surtout dans des mots tels que: *ok*^u, *pu*^u, etc. où le maintien de la labialisation pourrait être dû aussi à l'ancienne orthographe. Les préscolaires prononcent toujours les consonnes finales labialisées;

4. Les jeunes gens qui ont achevé leurs études ou le stage militaire emploient alternativement les consonnes labialisées et celles non labialisées;

5. A quelques exceptions près, la labialisation n'apparaît qu'en position finale absolue.

Il existe aussi d'autres preuves pour la présence de la labialisation dans l'aire dont fait partie la commune Drăguș. Le phénomène peut être constaté dans les réponses au Questionnaire de B. P. Hasdeu (1885) et dans les matériaux recueillis au cours des enquêtes pour l'Atlas linguistique de G. Weigand. Également importantes sont les recherches de Titu Dinu (1910) sur le parler de Drăguș; ce chercheur a constaté que la labialisation des consonnes finales est générale dans cette commune et que, par conséquent, les constatations de M. Pop ne correspondent pas à la réalité.

Dans la troisième partie de l'étude, l'auteur combat l'opinion de A. Rossetti suivant laquelle la notation de *-u* dans certains de nos anciens textes n'a pas de valeur phonétique, opinion qui résulte aussi de la comparaison des anciens textes avec les textes dialectaux récents. Dans certains de ces anciens textes (par exemple du XVIe siècle) *-u* est toujours noté (ș) après tous les mots terminés en consonne, tandis que dans les textes dialectaux il est noté seulement en position finale absolue. D'ici la conclusion de A. Rossetti que la notation par ș est une simple habitude graphique imitant le modèle slave. L'auteur de la présente étude insiste sur la distinction qu'il faut faire entre la transcription des anciens textes, qui était *phonologique*, et celle des textes dialectaux, qui est *phonétique*. Les personnes sans instruction écrivent phonologiquement, tout comme ceux qui ont écrit nos anciens textes. L'auteur reproduit deux lettres écrites récemment par des gens faisant partie de l'aire des consonnes finales labialisées, dans lesquelles „*-u* final“ est noté presque sans exception, non seulement en position finale absolue. Dans ces cas, la notation de „*-u* final“ ne peut être expliquée comme étant due à une habitude graphique et ne peut être séparée de la notation dans les anciens textes.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur expose la situation des autres dialectes du roumain en comparaison avec le dialecte daco-roumain. E. Petrovici attribue la labialisation dans certains parlers daco-roumains à une influence slave récente ou à une influence hongroise et pour le dialecte istro-roumain, à une influence slovène. L'opinion de l'auteur est que la disparition de la labialisation des dialectes de la langue roumaine est une tendance interne de cette langue et ne doit pas être mise en rapport avec des influences extérieures.

RAPORTURI LEXICALE ÎNTRE LIMBA LITERARĂ ȘI GRAIURILE REGIONALE

I

DR

V. BREBAN și I. STAN

Discuțiile din ultimul timp în problemele limbii literare românești au stăruit — cum era și firesc pentru început — îndeosebi asupra câtorva aspecte, fără îndoială însă, cele mai importante. Astfel, cercetătorii au căzut de acord, în general, asupra faptului că limba literară este limba culturii poporului, aspectul normat, cel mai îngrijit al limbii naționale și că ea însumează limba creațiilor beletristice, a științei și a presei, a scrierilor politice, a administrației etc.¹, aceste compartimente reprezentând în realitate diverse stiluri ale ei, deosebite mai cu seamă prin elemente lexicale specifice².

O altă problemă, viu discutată, fără să se ajungă, pînă în cele din urmă, la un punct de vedere unitar, a fost aceea a vechimii limbii noastre literare.

S-a încercat, în linii generale, și precizarea unor raporturi dintre limba literară și graiurile regionale, în centrul acestor raporturi fiind situată problema bazei dialectale a limbii literare. Referitor la aceasta putem observa că în susținerea diverselor puncte de vedere s-a neglijat materialul lexical, punîndu-se în discuție mai ales fapte de ordin fonetic și morfologic. Studiarea temeinică a lexicului limbii noastre literare, din punct de vedere istoric și în ansamblul întregului vocabular al limbii comune naționale, va adînci considerabil și va clarifica în mare măsură

¹ Definiția limbii literare, în sensul celei date mai sus, a fost formulată pentru întâia dată de către lingviștii și unii istorici literari sovietici: vezi, între altele, A. S. Cikobava, *Vvedenie v iazikoznaniie*, I, Moscova 1952, p. 115—116, B. V. Tomașevski, *Limbă și literatură*, în „Problemele științei literare sovietice în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin despre lingvistică”, București, 1952, p. 235—236; la noi, ea a fost preconizată mai întîi de acad. I. Iordan, *Despre limba literară*, în „Studii și cercetări lingvistice”, V, (1954), nr. 1—2, p. 151—161; cf. id., *Limba literară — privire generală*, în „Limba română” III, (1954), nr. 6, p. 52—77.

² Vezi acad. I. Iordan, *Limba literară — privire generală*, în „Limba română”, III, (1954), nr. 6, p. 60—64, cf. și acad. T. Vianu, în „Gazeta literară”, IV, (1957), nr. 14.

problemele fundamentale ale limbii române literare: conținutul, originea și baza ei dialectală, precum și vechimea ei.

În cele ce urmează vom încerca să schițăm foarte sumar unele aspecte ale raporturilor lexicale dintre graiurile regionale și limba literară, aducând câteva observații în legătură cu definirea regionalismelor și posibilitatea delimitării lor față de vocabularul curent al limbii literare³. În momentul de față aceste puncte de vedere prezintă interes și în legătură cu elaborarea „Dicționarului graiurilor limbii române“ la care lucrează Institutul de lingvistică din Cluj, în colaborare cu colectivul de lingvistică din Iași al Academiei R.P.R.

*

Cercetarea lexicologică pe care ne-am propus-o nu este lipsită de dificultăți, materialul studiat prezentând numeroase și variate categorii care necesită o analiză de la caz la caz.

Dacă „Dicționarul limbii române literare contemporane“, de exemplu, a putut să cuprindă, alături de termenii literari propriu-ziși, și unele regionalisme, cu justificarea că acestea apar în operele marilor noștri scriitori, pentru redactorii Dicționarului graiurilor selecționarea regionalismelor și precizarea caracterului lor se impune mai categoric.

După cum se știe, regionalismele sînt cuvinte folosite pe o arie lingvistică limitată, ele avînd, de obicei, în limba literară, un corespondent sinonim: *mai* — *fiat*, *omăt*, *nea* — *zăpadă*, *pită* — *piine*, *ciubotă* — *cizmă*, *păpușoi*, *cucuruz* — *porumb etc. etc.* Asupra acestei categorii de cuvinte nu este necesar să insistăm. Ele sînt și rămîn regionale chiar dacă au pătruns în opere de largă circulație ale unor mari scriitori. Faptul că pe această cale au devenit general cunoscute de către vorbitorii limbii literare nu le poate schimba — în momentul de față — caracterul lor regional.

O situație interesantă prezintă cuvintele considerate regionale sau populare, dar care formează expresii curente, foarte cunoscute în limba literară. Cuvîntul *greș* figurează în Dicționarul limbii literare cu trei sensuri, toate cu mențiunea „regional“. La primul sens e dată însă expresia *a da greș*, cu citate din scriitori. Fără îndoială, acest sens trebuie considerat regional, din moment ce are corespondentul literar *greșeală*, dar el intră și în limba literară prin expresia de mai sus. Termenul regional *miță* (pentru *pisică*) figurează în expresia *a prinde cu mița-n sac*, pe care, cu toată nuanța ei familiară, o putem considera

³ Înainte de a începe asemenea studii, trebuie subliniat de la început aportul important pe care l-a adus „Dicționarul limbii române literare contemporane“ la stabilirea fondului lexical al limbii noastre literare, dat fiind caracterul său prin excelență normativ.

⁴ Dicționarul acesta va cuprinde numai regionalismele din graiurile românești; titlul lui ar trebui deci schimbat.

⁵ Am spus „de obicei“, deoarece există și termeni folosiți numai pe o arie restrînsă a limbii române și care nu au un astfel de corespondent literar. E cazul unor nume de obiecte, de unelte sau chiar de plante. În această situație se află — după cum vom vedea — și cele mai multe din cuvintele așa numite populare, specifice vieții, ocupațiilor sau practicilor de la țară.

literară. Cuvîntul *hîrzob*, cu mai multe sensuri, toate regionale, are la sensul „funie groasă cu ajutorul căreia se coboară sau se ridică greu-tăți din adîncime” expresiile *a se crede coborît cu hîrzobul din cer* și *a cădea cu hîrzobul din cer*, întîlnite în operele literare.

O categorie foarte bogată, care pune în fața cercetătorului probleme spinoase este aceea a termenilor regionali sau populari⁶ care nu au un corespondent literar. Menționăm că aceste cuvinte n-au fost considerate, de obicei, în dicționarele noastre, ca aparținînd limbii literare. Ele denumesc, în general, plante, animale, obiecte (unelte, instrumente, piese etc.) și anumite operațiuni specifice ocupațiilor de la țară. E necesar ca aprecierea care trebuie făcută în legătură cu acești termeni să se bazeze pe cercetarea atentă a fiecărui caz în parte. Desigur că o serie de cuvinte ca *meliță*, *fuior*, *caier*, *rășchitor*, *sucală*, *spată*, *suveică*, sau *oște*, *leucă*, *proșap*, *tinjală* etc. sînt bine cunoscute de vorbitorii limbii literare, mai ales că unele apar în expresii curențe în limbă. De multe ori astfel de numiri sînt preluate și de tehnică sau apar în terminologia științifică. Ele îndeplinesc, deci, unele condiții importante pentru a fi considerate ca făcînd parte din vocabularul limbii literare. Pe măsură ce uneltele sau piesele respective sînt mai mărunte, de mai mică importanță sau utilitate, numele lor prezintă o dezvoltare semantică mai redusă, iar sfera lor de circulație în cadrul limbii literare se restrînge. Totuși, cuvinte ca *resteu*, *cîrceie*, *obadă*, *otic*, *cormană*, la fel de răspîndite în graiuri ca cele citate mai sus, sînt unice pentru obiectele respective. De aceea „Lexiconul tehnic român” le înregistrează alături de ceilalți termeni speciali care denumesc obiecte sau piese din tehnică. Asupra acestei categorii vom mai reveni.

Uneori e greu de precizat care este termenul literar dintre două cuvinte sinonime, acestea fiind specifice la origine unor anumite regiuni, dar în momentul de față ambele general cunoscute și răspîndite. De cele mai multe ori trebuie să le recunoaștem la amîndouă caracterul literar; ele sînt întrebuintate în egală măsură, fără intenția de a se mai reda, prin unul dintre ele, un anumit grai regional. Iată cîteva exemple: *sudoare* (în Moldova și Transilvania) și *nădușeală* (în Muntenia)⁷, întîlnite și la scriitori, foarte uzuale, în ciuda sinonimului lor *transpirație* — inițial strict științific —, *coadă* (în Muntenia, Oltenia, Moldova și nordul Transilvaniei) și *cosiță* (în restul Transilvaniei)⁸, acesta din urmă folosit de Eminescu, Sadoveanu și Cezar Petrescu; *burtă* (în Muntenia, parte din Moldova și Banat) și *pîntece* (în Transilvania și Moldova)⁹; *a (se) rade* (în Transilvania, Banat și Bucovina) și *a (se) bărbieri* (în Muntenia și Moldova)¹⁰ (E interesant de constatat că deși *a (se)*

⁶ Denumirea de „popular”, folosită și în „Dicționarul limbii romîne literare contemporane”, este dată termenilor legați de domenii de activitate de la țară și care sînt răspîndiți pe întreg teritoriul sau pe o mare întindere a teritoriului limbii romîne.

⁷ Cf. *Micul Atlas lingvistic român*, partea I (ALMR I), vol. I, Cluj, 1938, h. 9.

⁸ *Ibid.*, h. 14.

⁹ Cf. *Micul Atlas lingvistic român*, partea II, (ALMR II), vol. I, Sibiu — Leipzig, 1940, h. 121.

¹⁰ *Ibid.*, h. 79.

bărbieri s-a impus, oarecum, ca termen literar, substantivul *bărbierii* e mai puțin uzual decât *ras.*); *țifină* (în Transilvania și Banat) și *balama* (în Muntenia și Moldova)¹¹ (Deși primul este întrebuințat în tehnică și în comerț, al doilea continuă să fie tot așa de frecvent, mai ales că este cuprins într-o serie de expresii și construcții uzuale.); *scoartă* (de copac) (parte din Transilvania și Banat) și *coață* (în restul țării)¹²; *horn* (în Transilvania, izolat și în Muntenia) și *coș* (în Muntenia și Banat, izolat și în Moldova)¹³. S-ar putea continua cu numeroase exemple de felul acesta. Dicționarul limbii literare le-a înregistrat, adesea fără nici o mențiune de natură să precizeze situația lor față de stadiul contemporan al limbii literare, în timp ce la altele s-a atras atenția asupra caracterului lor popular, regional etc.

Revenind la categoria termenilor regionali sau populari unici pentru anumite noțiuni, termeni destul de răspândiți la țară dar aproape necunoscuți vorbitorilor limbii literare, în special celor de la orașe, atragem atenția asupra situației lor oarecum speciale. Un cuvânt ca *bîrsă*, răspândit în toate graiurile regionale, nu apare în Dicționarul limbii literare, în timp ce Lexiconul tehnic îl înregistrează. Într-o situație asemănătoare se găsesc numeroase nume de plante sau de animale, de origine locală, devenite apoi denumiri științifice curente în tratatele și manualele de botanică sau de zoologie. *Sovîrf*, *spălăcioasă*, *mlăștiniță*, *luminoasă*, *făchiuță*, *nemfișor* — și se pot cita foarte multe — sînt termeni regionali, dar în același timp singurele denumiri științifice ale plantelor respective.

În articolul intitulat *Aspretele - un nou gen de pește*, publicat în revista „Vinătorul și pescarul sportiv”, nr. 9/1957, se semnalează descoperirea unui pește cu numele de mai sus, „cunoscut — spune autorul articolului — numai de locuitorii din satele de pe albia riului Vilsan și necunoscut încă în știință”. Dacă afirmația de mai sus nu va fi contestată, desigur că numele de *asprete*, dat de localnici acestui pește pentru solzii săi aspri, cu țepi, va intra în terminologia științifică românească.

Introducerea și impunerea diversilor termeni populari în terminologia științifică sau tehnică națională este un fenomen natural în toate limbile¹⁴. În tehnică, de pildă, acești termeni denumesc piese, unelte etc., uneori asemănătoare ca formă sau ca întrebuințare cu unelte țărănești sau cu piese ale lor, alteori preluarea lor bazîndu-se pe alte analogii.

Tinzînd să-și lărgască necontenit sfera, limba literară își mărește și fondul de cuvinte însumînd noi și noi elemente din terminologia populară, din graiurile regionale. Cuvîntul *virttej*, de ex., cu numeroase sensuri populare, denumeste în mecanica fluidelor acțiuni de strictă specialitate; *virtelniță* e întrebuințat în metalurgie; *sanie* apare ca nume al unui organ la mașini-unelte și intră în mai multe numiri compuse;

¹¹ *Ibid.*, h. 347.

¹² Cf. *Micul Atlas lingvistic român*, serie nouă, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1956, h. 414.

¹³ Cf. *Micul Atlas lingvistic român*, partea II, vol. I, h. 387.

¹⁴ Însemnătatea limbii populare pentru formarea terminologiei științifice a fost subliniată adesea și de lingviștii sovietici. Cf., de ex., V. V. Vinogradov, în „Voprosi Iazkoznaniiia” (trad. rom.), 1956, nr. 1, p. 24.

rostogol este un termen minier; *sorb*, care înseamnă „vîrtej de apă”, cunoscut și în unele expresii din mitologia populară, reprezintă în tehnică numele unei piese de metal care se montează la capătul unei țevi aspiratoare; *iernatic*, termen din domeniul păstoritului, are în navigația maritimă sensurile: „loc de adăpost pentru nave împotriva ghețurilor” și „chiria unei nave pe timpul iernii, cînd nu poate naviga”; în sfîrșit, *miță* apare în minieră ca nume al unui „dispozitiv de siguranță pentru prinderea *coliviei*, în cazul cînd se rupe cablul”¹⁵. (Este interesant de remarcat că acest dispozitiv n-a fost denumit cu sinonimul literar respectiv al termenului regional.)

Care este situația tuturor acestor termeni față de limba literară? După părerea noastră, fiind denumiri științifice ale unor plante, animale, obiecte sau unelte etc., indiferent de sfera lor de circulație, de faptul dacă au rămas sau nu în limitele ocupațiilor de la țară, ei trebuie puși alături de termenii tehnici din oricare domeniu de activitate, încadrîndu-i astfel în fondul lexical al stilului respectiv al limbii literare¹⁶.

Se poate aduce obiecția că mulți dintre ei nu sînt cunoscuți de majoritatea vorbitorilor limbii literare. Același lucru se petrece însă și cu termenii specifici altor domenii de activitate, cunoscuți numai de un cerc restrîns de specialiști și care, din acest motiv, n-au fost înregistrați în Dicționarul limbii literare. Acest fapt nu înseamnă că termenii respectivi nu pot fi literari, căci noțiunea de „științific” nu se opune aceleia de „literar”, atîta timp cît sîntem de acord cu totii că limba literară cuprinde, pe lângă alte stiluri, și pe cel al științelor¹⁷.

Gradul de cunoaștere și de întrebuințare a unui cuvînt de către vorbitorii unei limbi literare nu poate constitui un criteriu absolut de delimitare a cuvintelor care intră în fondul lexical al acesteia. Nu se pot stabili limite de acest fel (în orice caz ele apar ca foarte subiective), deoarece chiar între intelectuali de același nivel cultural și de aceeași specialitate există deosebiri apreciabile de cunostințe din alte domenii decît acela al specialității lor. Termenii tehnici, întrebuințați la început numai de anumiți specialiști, sînt propagați prin progresul științei și prin opera de culturalizare, devenind, treptat, cunoscuți și însușiți de nespecialiști.

Un număr însemnat de regionalisme care denumesc obiecte, unelte rudimentare, învechite, înlocuite sau pe cale de a fi înlocuite, cuvinte întîlnite de obicei în credințe, în practici vechi (descîntece, vrăji), termeni de cromatică, de medicină populară etc. și care n-au pătruns pînă acum

¹⁵ Cf. *Lexiconul tehnic român*, vol. al III-lea Editura tehnică, 1951, s. v.

¹⁶ Această nu înseamnă însă că unii dintre ei nu vor fi înregistrați într-un dicționar de regionalisme.

¹⁷ După unii, terminologia specială a științelor, a tehnicii moderne, a presei sau a altor sectoare amintite nu intră în întregime în fondul lexical al limbii literare. Aceasta selectează materialul lexical din așa zisele stiluri ale ei, reprezentînd de fapt o medie, un nucleu care își lărgeste sfera paralel cu propagarea științei și culturii naționale. Așa s-ar explica de ce dicționarele limbilor literare (rusă, franceză, romînă etc.) nu cuprind decît în mică măsură vocabularul prea special al științelor sau al tehnicii, de pildă: el este tratat pe larg numai în lexicoane sau în enciclopedii.

în limba operelor literare sau în terminologia științifică, nu au, probabil, nici de acum înainte perspectiva de a intra în limba literară. Datorită introducerii tehnicii noi, a civilizației și culturii care se răspîndesc astăzi într-un ritm din ce în ce mai accentuat, elemente lexicale specific regionale cedează tot mai mult locul termenilor literari, purtători ai culturii și civilizației.

Aceeași soartă o au și cuvintele regionale sau populare legate de anumite orînduiri sociale, sau de instituții dispărute. Pentru studiile de limbă toți acești termeni sînt însă deosebit de valoroși și înregistrarea lor în dicționare sau în atlase lingvistice este de mare necesitate.

*

Problema complexă a regionalismelor nu se limitează la studierea diferitelor categorii ale acestora, ci implică și cercetarea atentă a unui însemnat număr de cuvinte literare care au sensuri regionale și care, uneori, sînt cunoscute în regiunea respectivă numai cu aceste sensuri. Astfel, cuvîntul *pătură* are, în unele părți ale Transilvaniei, sensul de „foaie de aluat“, iar în nord-vestul acestei provincii înseamnă și „supa făcută cu tăiței din această foaie“; pentru sensul literar de „învelitoare de lînă, pled“ se întrebuițează aici cuvîntul *fol*; în aceleași regiuni, verbul *a (se) păzi* e cunoscut numai cu sensul de „a (se) grăbi“ (spre ex. *mă păzesc* sau *ceasul păzește*).

Dacă în exemplele de mai sus este evident că sensurile respective ale cuvintelor citate sînt regionale, în altele această delimitare este mai greu de precizat. „Dicționarul limbii romîne literare contemporane“ dă la cuvîntul *față* și sensul de „culoare“, fără mențiunea „regional“, „popular“ sau „arhaizant“. Acest sens este atestat la Eminescu, Odobescu ș.a.; cu toate acestea el trebuie considerat regional: în vorbirea literară nu se poate întrebuița cuvîntul *față* pentru „culoare“. Sensul acesta este repus în circulație de scriitori cu scopuri de ordin stilistic, pentru a evoca o anumită epocă din trecut.

Cercetările asupra regionalismelor trebuie extinse și asupra modului de accentuare în graiuri a unor cuvinte literare (de ex. *bólnav*, *dűminică*, *dűșman*, *grădină*, *műros*, *prűscură* etc.), asupra variantelor formale regionale care prezintă o evoluție fonetică neobișnuită, accidentală (*a arăni* „a hrăni“, *clucă* „glugă“, *călcűn*, *mătușűn*, *farűnă*, *a însűrbi*, *a pușca* etc.), ca și asupra diverselor variante morfologice (*lucru* „lucrez“, *űnfloare* „űnflorește“ *esc* „sűnt“). Unele din aceste fapte reprezintă fenomene de limbă arhaice pentru limba literară actuală sau simple inovații fără perspective de generalizare. Ele sînt interesante pentru istoria limbii și ilustrative pentru o mai bună űnțelegere a procesului de cristalizare a unor norme ale limbii literare.

Dacă variantele regionale rezultate űn urma unor evoluții fonetice caracteristice unui anumit grai nu prezintă, űn general, űn interes deosebit pentru lexicografi, merită sű fie studiate acele variante, care, prin űtilizarea lor de cűtre marii scriitori, se impun űn limba literară, ajungűnd cu tűmpűl sű nu mai poată fi recunoscute ca variante regionale. Așű s-a űntűmplat, de ex., cu termenul *a ghili* „a űnűlbi o pűnzű prin

mulieră în apă și întinderea repetată la soare“, care în Dicționarul limbii literare are ca variantă forma *bili*, deși, din punct de vedere fonetic, *ghili* este în realitate o variantă regională a lui *bili*.

*

Aprofundarea de către lingviști, dar și de către scriitori, a tuturor problemelor legate de regionalismele limbii noastre va contribui, desigur, și la ridicarea măiestriei artistice în operele literare. În ceea ce privește pe scriitori, se pune mai întâi problema cunoașterii exacte a sensurilor și a formei cuvintelor regionale, apoi a dozării juste a acestora în lucrările beletristice¹⁸. Se știe că scriitorii noștri clasici au stăruit îndelung și neobosit asupra graiului expresiv al poporului, dar în operele lor au strecurat cu foarte multă zgîrcenie termenul regional. Și nu este de ajuns să se facă o bună alegere a cuvintelor specifice unei regiuni, ci trebuie cunoscute bine și expresiile idiomatice, locuțiunile și construcțiile uzuale, frazeologia și trăsăturile morfologice caracteristice, pentru a reda tipic specificul limbii în care vorbesc unele personaje.

Luînd în discuție problema folosirii provincialismelor în stilul operelor artistice, scriitorul Petru Vintilă constată într-un articol consacrat problemelor limbii literare¹⁹ că uneori, în locul termenului literar, general cunoscut, pare mai potrivit, mai sugestiv, un sinonim regional. Astfel, bănățenescul *iorgovan* i se pare scriitorului mai indicat pentru a numi „delicata floare primăvărată“ decît corespondentul său *liliac*, mai ales că acesta din urmă are și un omonim. Tot așa *scăluș* este considerat mai expresiv decît *cosaș* sau *lăcustă*; *bruș de unt* decît *bulgăr de unt* etc.

Firește, prozatorii sau poeții sînt liberi să aleagă termenii cei mai potriviți sensibilității lor de artiști ai cuvîntului. Se știe doar că aportul scriitorilor la unificarea și perfecționarea limbii literare este fundamental. Totuși, promovarea cuvintelor regionale nu poate fi făcută după criterii impresioniste, arbitrar. În cazul amintit al lui *iorgovan* nu ni se explică de ce trebuie ales tocmai acest sinonim al lui *liliac* și nu altele, de pildă *mălin*, *scumpie*, *scrinte* sau un altul oarecare.

Pătrunderea și impunerea regionalismelor în limba literară se datorește unui proces îndelungat determinat de factori obiectivi.

*

Necesitatea înregistrării și studierii aprofundate a lexicului regional, în raport cu limba literară, reiese clar și dintr-o examinare a felului în care este el tratat în dicționarele noastre publicate pînă de curînd. Se vor găsi, în această privință, numeroase deosebiri de la un dicționar la altul, iar pe de altă parte se vor observa diverse nepotriviri între dicționare și materialul „Atlasului lingvistic român“. I. A. Candrea, vorbind despre regionalisme în prefața dicționarului său spunea, între altele: „Neavînd la îndemînă mijloacele de control, nici mult așteptatul Atlas

¹⁸ Sînt cunoscute observațiile judicioase făcute de acad. I. Iordan asupra unor abuzuri de termeni regionali din proza noastră actuală.

¹⁹ Vezi „Gazeta literară“, II, (1955), nr. 31.

lingvistic al graiului românesc, am fost nevoiți să mă mulțumesc cu izvoarele de care dispuneam. Aceasta în ce privește extensiunea teritorială a cuvîntului. Mai grea a fost însă, în foarte multe cazuri, redarea sensului exact al cutărui sau cutărui cuvînt întrebuintat numai în cite un colțișor oarecare al țării. Nu o dată mi s-a întîmplat ca răspunsurile ce mi s-au dat cu privire la înțelesul unui cuvînt să fie diametral opuse între ele sau să fie așa de vagi, așa de neînțelese, încît lămurirea ce mi se dădea echivala cu zero. Nici revistele, nici diferite alte publicațiuni care înregistrează forme dialectale, cu explicațiunile lor, nu mi-au fost în multe cazuri de folos; ba dimpotrivă mă încurcau mai mult.²⁰

Fără îndoială că astăzi „Atlasul lingvistic român”, prin anchetele făcute pe întreg teritoriul limbii romîne, ne dă cea mai fidelă imagine, atît a sensurilor cuvintelor înregistrate, cît și a ariei lor de circulație. Numărul cuvintelor cuprinse în materialul acestei opere capitale este însă prea limitat, atlasul remarcîndu-se, în primul rînd prin redarea aspectului fonetic al graiurilor romînești.

Un mare număr de regionalisme este înregistrat în „Dicționarul limbii romîne” publicat parțial de Academia Romîină, fișierul acestuia cuprinzînd la data întocmirii lui cele mai importante izvoare existente la noi (inclusiv materialul Atlasului). Acest material trebuie completat cu noi informații, din diverse regiuni ale țării, și cu precizări de amănunt în cazul unor relații date de nespecialiști.

Ultimele cercetări dialectale, întreprinse de Institutele din Cluj, București și Iași ale Academiei R.P.R., în vederea elaborării unor monografii lingvistice, au scos la iveală un bogat material lexical inedit, dar numai din cîteva regiuni ale țării, destul de restrînse și acestea.

O cercetare științifică amplă a graiurilor limbii romîne, pe o rețea cît mai deasă de localități, este așteptată de la anchetele noului Atlas lingvistic al Republicii Populare Romîne, trecut în planurile de cercetări ale institutelor de lingvistică din țară.

Cunoașterea unui material lexical regional cît mai bogat este indispensabilă pentru studiul temeinic al graiurilor regionale, dar și pentru cercetările consacrate istoriei limbii sau aspectului literar al limbii naționale.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЛИТЕРАТУРНЫМ ЯЗЫКОМ И ОБЛАСТНЫМИ ГОВОРАМИ

(Краткое содержание)

В этой статье авторы занимаются проблемами органичения локализмов румынского языка по отношению к современному литературному языку. Эти проблемы представляют интерес и в связи с разработкой „Словаря наречий румынского языка”, редактируемого в Клужском

²⁰ Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea romînească”, Partea I, Dicționarul limbii romîne din trecut și de astăzi de I. A. Candrea, București, Editura „Cartea Romînească” 1931, p. XI.

Институте языкознания в сотрудничестве с Яским коллективом по языкознанию Академии РНР.

Прежде всего обращается внимание на важность исследования лексики для выяснения фундаментальных вопросов литературного языка: содежания, происхождения, его диалектальной основы, а также и древности.

Для определения понятий литературного языка, авторы допускают тезис, по которому сюда включается язык беллетристических творений, науки и печати, политических, административных произведений и т. д., упомянутые разделы представляют собой стили литературного языка.

Переходя к анализу некоторых категорий локализмов, авторы подчёркивают затруднения, встречаемые по уточнению областного и соответственно характера у разных терминов (взятых в обсуждение).

Локализмами называются слова, используемые в ограниченном лингвистическом пространстве, они обычно имеют соответствующие синонимы в литературном языке.

Самой богато исследуемой категорией является категория локализмов или народных слов, которые не имеют литературных синонимов. Некоторые из них характеризуют занятия в деревнях, они хорошо известны говорящим на литературном языке, другие переработаны техникой, или появляются в научной терминологии. Благодаря этому, они выполняют важные условия, и их можно считать литературными.

Иногда трудно уточнить, какой из двух специфических синонимов, происходящих из разных областей, но очень известных и распространённых, благодаря благоприятным условиям, является литературным термином.

Часто их надо рассматривать как литературные, потому что они не представляют собой одно особое областное наречие.

Довольно большое число локализмов, называющих вещи, примитивные, устаревшие, заменённые орудия, слова встречаемые обычно в верованиях, в устаревшей практике (заклинания, ворожба), хроматические термины, термины народной медицины, которые до сих пор не вошли, и в будущем не имеют перспективу войти в литературный язык. Такую же судьбу имеют и областные или народные слова, связанные с особым социальным строем, или же с исчезнувшими учреждениями.

Комплексный вопрос локализмов требует исследования литературных слов, которые имеют областной смысл, способы как они подчёркнуты в наречиях, формальных областных, а также и разных морфологических вариантов. Некоторые из этих фактов представляют собой архаические явления, другие — простое новаторство; однако все они представляют собой интерес для истории языка и являются иллюстрацией для лучшего понимания процесса кристаллизации его литературных норм.

Углубление лингвистами и писателями проблем, связанных с локализмами, будет способствовать повышению художественного мастерства в литературных произведениях.

Необходимость регистрации и основательного изучения областной лексики очень важна для научного исследования областных наречий и, в тоже время, для исследований, посвящённых истории языка или литературному аспекту национального языка.

RAPPORTS LEXICAUX ENTRE LA LANGUE LITTÉRAIRE ET LES PARLERS RÉGIONAUX

(Résumé)

Dans le présent article, les auteurs s'occupent des problèmes de la délimitation des termes régionaux de la langue roumaine par rapport à la langue littéraire contemporaine. Ces problèmes présentent de l'intérêt aussi du point de vue de l'élaboration du „Dictionnaire des parlers de la langue roumaine“, ouvrage en voie de rédaction à l'Institut de Linguistique de Cluj, en collaboration avec le collectif de linguistique de Jassy de l'Académie de la R.P.R.

On souligne l'importance de l'étude du lexique pour l'éclaircissement des problèmes fondamentaux de la langue littéraire: contenu, origine, base dialectale, ancienneté.

Pour la définition de la notion de langue littéraire, les auteurs admettent la thèse suivant laquelle cette notion comprend la langue des créations littéraires, des ouvrages scientifiques, de la presse, des écrits politiques, administratifs, etc., toutes ces variétés de la langue représentant des styles de la langue littéraire.

En passant à l'analyse de quelques catégories de régionalismes, les auteurs soulignent les difficultés que l'on doit surmonter quand on veut préciser le caractère régional ou littéraire des divers termes discutés.

Les régionalismes sont des mots employés sur une aire linguistique limitée; ils ont généralement des correspondants synonymes dans la langue littéraire. Parmi les catégories étudiées, la plus riche est celle des régionalismes ou des mots populaires qui n'ont pas de synonymes littéraires. Quelques-uns de ces mots, caractéristiques aux occupations du paysan, sont bien connus des sujets parlant la langue littéraire, d'autres sont empruntés à la langue technique ou appartiennent à la terminologie scientifique nationale. Par là ils remplissent donc des conditions importantes pour pouvoir être considérés des termes littéraires.

Dans certains cas il est difficile de préciser quel est le terme littéraire, lorsqu'on se trouve en présence de deux synonymes caractéristiques, à l'origine, à certaines régions, mais qui ont acquis de nos jours une large circulation grâce à des circonstances favorables. Souvent il faut les considérer tous les deux, vu qu'ils ne représentent plus un certain parler régional.

Un bon nombre de régionalismes qui désignent des objets, des outils rudimentaires, remplacés ou en voie d'être remplacés, des mots que l'on rencontre généralement dans les croyances ou les anciennes pratiques

(formules d'incantation, de sorcellerie), des termes de chromatique, de médecine populaire, qui ne se sont pas imposés jusqu'à présent, n'ont aucune perspective de pénétrer dans la langue littéraire. Le même sort est réservé aux mots appartenant à un ordre social révolu ou à des institutions disparues.

Le problème complexe des régionalismes implique aussi l'étude des mots littéraires qui ont un sens régional, l'étude de la manière dont certains mots littéraires sont accentués dans les parlers, des variantes régionales et morphologiques. Certains de ces faits représentent des phénomènes archaïques, d'autres de simples innovations; mais tous sont également intéressants pour l'histoire de la langue et capables de faire mieux comprendre le processus de cristallisation des normes de la langue littéraire.

L'approfondissement de la part des linguistes et des écrivains des problèmes concernant les régionalismes contribuera aussi au perfectionnement de la maîtrise artistique des oeuvres littéraires.

La nécessité d'enregistrer et d'étudier avec soin le lexique régional est indispensable à l'étude scientifique des parlers régionaux ainsi qu'aux recherches consacrées à l'histoire de la langue ou à l'aspect littéraire de la langue nationale.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL TERMINOLOGIEI MINIERE ROMINEȘTI

DE

M. HOMORODEAN

Ocupându-ne de un număr redus de elemente considerate mai reprezentative ale terminologiei miniere din regiunile Munților Apuseni și Valea Jiului, vom încerca, printr-o analiză succintă, să sezism câteva fapte referitoare la modul de formare a terminologiei miniere în funcție de dezvoltarea mineritului și la modul în care terminologia minieră a contribuit la îmbogățirea lexicului graiurilor din aceste regiuni¹.

¹ Termenii minieri pe care îi discutăm aparțin mai ales regiunii miniere, din Valea Jiului și într-o mai mică măsură celei din Munții Apuseni. Termenii din Valea Jiului sînt în bună parte culeși pe teren, între anii 1949 și 1951. Mai puțin numeroși sînt cei extrași după cum se menționează mai jos, din „Lexiconul tehnic român”. Termenii din Munții Apuseni sînt obținuți și de la informatori, dar mai ales sînt extrași din diferite lucrări, studii monografice, glosare regionale și opere beletristice.

a) Izvoare referitoare la mineritul din Munții Apuseni, utilizate în adunarea termenilor, și abrevierile lor:

BOGZA, Ț. = Geo Bogza, *Țări de piatră, de foc și de pămînt*. București, 1939. (Cuprinde în special termeni din Roșia Montană);

CIURA, A. = Alexandru Ciura, *Amintiri*, Orăștie, 1912;

FRINCULE—CANDREA, M. = Teofil Frîncule și George Candrea, *Romnii din Munții Apuseni (Moții)*. *Scritere etnografică*. București, 1888;

FRINCULE—CANDREA, R. = Teofil Frîncule și Gh. Candrea, *Rotacismul la moți și la istrieni*, București, 1886;

PAȘCA, GL. = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal alcătuit după material cules de corespondenți din diferite regiuni*, în *Analele Academiei Romîne, memoriile secțiunii literare*, Seria a III-a, t. IV, 1928, Memoriul 3, p. 193—254. (Cuprinde în special termeni din Criscior-Brad);

POPA, M. R. M. = Popa Ilie, *Mineritul de aur din Roșia Montană*, 1936. (Extras din *Analele minelor din Romînia*);

PRODAN, M. T. = D. Prodan, *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluționar 1848*. „Studii”, 1950, III, nr. 3, p. 65—80;

SUCIU B. A. B. = Traian Suciu, *Băile de aur de la Brad*, „Anuarul XXXVIII al Gimnaziului român greco-oriental din Brad (Brad) pe al 45-lea an școlar, 1913—1914”, 1914, p. 3—33;

VICIU GL. = Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. București, 1907. Extras din *Analele Academiei Romîne, Memoriile sec-*

Trebuie să menționăm că alegerea materialului lexical de studiu din aceste două regiuni distincte a fost determinată de faptul că, așa după cum, de altfel, se va arăta mai jos, între aceste regiuni au existat și există strinse legături de ordin social-economic.

Ca proces de producție și mod de organizare socială, mineritul aurului din regiunea minieră a Munților Apuseni, cuprinsă între localitățile Săcărîmb-Zlatna-Baia de Arieș-Roșia Montană—Abrud-Brad, deși practicat încă din antichitate, prezintă un ritm lent de dezvoltare. O înviorare cunoaște abia odată cu începuturile capitalismului, dar și această înviorare este parțială. Ea se face simțită numai în exploatarea statului și ale marilor societăți pe acțiuni, micile întreprinderi țărănești sau producătorii individuali continuînd să practice un minerit puțin avansat, uneori chiar primitiv (cum este cazul spălătorilor de aur)².

Mineritul cărbunelui din regiunea Văii Jiului este relativ recent, începuturile exploatărilor miniere din această regiune fiind legate de dezvoltarea capitalismului în Transilvania din a doua jumătate a secolu-

țiuni literare, seria a II-a tom. 29 (1906—1907);

S. = Săcărîmb. Informatori: I. Feneșeriu și I. Dumă, foști lucrători minieri la minele din această localitate, pînă în 1940.

b) Izvoare referitoare la mineritul din Valea Jiului, utilizate la adunarea materialului lexical:

L. T. R. = *Lexicul tehnic român*, vol. I—VII, Sibiu, 1949—1955;

V. J. = Valea Jiului. Informatori: Hancăș Petru, miner pensionar, Homorodean Ștefan, maestru miner, din Petroșani.

Alte abreviații:

CADE = I. A. Candrea—Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, București, 1931;

CIHAC II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromane*, II: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs moderne et albanais*, Frankfurt s./M., 1879;

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tom. I — București, 1913—1948.

HOYER D. T. = Egbert v. Hoyer et Franz Kreuter, *Dictionnaire technologique français-allemand-anglais*, Wiesbaden, 1904;

QUILLET = *Dictionnaire encyclopédique Quillet*, publié sous la direction de Raoul Mortier, t. I—VI, Paris, 1935;

M. O. M. Sz. = *Magyar-ország nyelvészeti és tudományos szótár* [Dicționar tehnic și științific maghiar-român].

N. M. M. T. Sz. = *Német-magyar és magyar-német nyelvészeti és tudományos szótár*, I. kötet: német-magyar rész. [Dicționar tehnic și științific german-maghiar și maghiar-german, t. I: german-maghiar], Budapeșt, 1955;

SZARVAS, M. N. Sz. III = Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, *Magyar nyelvészeti szótár* [Dicționarul istoric al limbii maghiare], t. III: Sz.-Zs. Budapeșt, 1893;

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I—III, București, 1903—1924.

TOLH., T. W. III = Alexander Tolhausen, Ph. D., *Technologisches Wörterbuch in französischer, deutscher und englischer Sprache*. Teil III: Deutsch-Englisch-Französisch. Leipzig 1920.

² Întreprinderile țărănești, posedînd mici exploatări, erau organizate în asociații pe cuxe (= părți) constituite din mineri în mare parte băștinași. Asociațiile se împărțeau în mari și mici, după numărul de concesiuni de exploatare pe care le aveau. Asociațiile mari întrebuntau, pentru extragerea minereului, lucrători plătiți cu ziua. Minele erau conduse de către un arendaș ales, de obicei, dintre localnicii care nu aveau concesiuni miniere sau, dacă le aveau, nu posedau mijloace materiale suficiente pentru a întreprinde o exploatare pe cont propriu. În exploatarea asociațiilor mici lucrau înșiși acționarii sau, în locul lor, lucrători plătiți cu ziua (cf. POPA, M. R. M., 10).

lui trecut. Datorită specificului său, acest minerit cunoaște un ritm rapid de dezvoltare. De la început, singura formă de proprietate asupra exploatărilor miniere din Valea Jiului este marea proprietate reprezentată prin stat și prin marile societăți pe acțiuni.

Despre o reală intensificare și modernizare a mineritului din ambele regiuni, nu poate fi, însă, vorba, decât abia după naționalizarea din 1948. Această măsură revoluționară, prin care bogățiile solului și subsolului au trecut în stăpînirea întregului popor, a marcat, și pentru aceste regiuni, începutul unei dezvoltări industriale nemaiîntîlnite pînă atunci.

Referindu-ne la corpul tehnicienilor, se observă faptul că, în ambele regiuni, în perioada de pînă la primul război mondial, o bună parte dintre aceștia și, în special, dintre cei din exploatările marilor societăți pe acțiuni, erau germani și maghiari.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, elementul german și maghiar este înlocuit, într-o apreciabilă măsură, în conducerea tehnică a acestor societăți, cu element românesc. Mulți dintre inginerii și tehnicienii romîni sînt veniți de peste Carpați, aproape toți fiind formați la școli de specialitate din țară sau din Germania și Franța.

În anii regimului de democrație populară, numărul inginerilor și tehnicienilor formați la școlile din țară și din U.R.S.S., crește necontenit. O bună parte din aceștia sînt recrutați din rîndurile muncitorilor.

Muncitorimea are o compoziție diversă; muncitorilor romîni li se adaugă, mai ales în Valea Jiului, muncitori germani (din Boemia, Stiria și Carintia), maghiari, cehi, slovaci, polonezi etc.

Dintre muncitorii romîni din Valea Jiului, un număr însemnat îl formează, alături de cei veniți din regiunile miniere ale Banatului și Băii Mari, muncitorii veniți din Munții Apuseni. Datorită afluxului de muncitori, aproape permanent, dinspre regiunea Munților Apuseni spre cea a Văii Jiului, între aceste două regiuni au existat tot timpul strînse legături.

Comparînd regiunea Văii Jiului cu cea a Munților Apuseni, din punctul de vedere al proporției muncitorilor băștinași, se observă faptul că populația băștinașă din Valea Jiului a fost mult mai puțin atrasă de minerit, decît cea din Munții Apuseni, ea continuînd, în majoritatea ei, să-și păstreze vechile ocupații: păstoritul și, într-o mai mică măsură, agricultura.³

³ În explicarea acestei situații, proprii unui trecut nu prea îndepărtat, trebuie să avem în vedere, în primul rînd, specificul diferit al obiectului muncii în minerit: aurul, în Munții Apuseni, cărbunele, în Valea Jiului. Era firesc ca pentru cei mulți și cu puține mijloace materiale, exploatarea, pe cont propriu, a unui metal prețios, așa cum este aurul, care poate fi valorificat imediat și în cantitate oricît de mică, să fie mai atrăgătoare decît exploatarea cărbunelui, pentru a cărui valorificare se cer investiții mult prea mari.

Pe de altă parte, trebuie să ținem seama de condițiile diferite pe care mediul geografic din fiecare din cele două regiuni le oferă practicării și dezvoltării unor ocupații de bază ca agricultura și mai ales păstoritul: condiții prielnice în Valea Jiului și aproape de loc prielnice în Munții Apuseni. Așa fiind, băștinașii, din regiunea minieră a Munților Apuseni, au fost nevoiți ca, în cazul cînd nu lucrau, fie ca asociați, fie ca lucrători

Relativ la proveniența metodelor de lucru și a utilajului minier, în trecut, în special în regiunea Văii Jiului, acestea erau aduse mai ales din regiuni miniere ale Austro-Ungariei, Germaniei și Franței. Astăzi câștigă din ce în ce mai mult teren metodele de lucru miniere perfecționate proprii Uniunii Sovietice și utilajul minier construit, în bună parte, în țara noastră.⁴

Dezvoltarea mineritului din Munții Apuseni și din Valea Jiului, în condițiile specifice schițate mai sus, a lăsat urme adânci în modul de formare a terminologiei miniere. Ritmul de dezvoltare, în general mai rapid, ca și succesiunea diferitelor forme de organizare a mineritului au determinat un continuu proces de schimbare și reînnoire a termenilor. Termenii cei mai susceptibili înlocuirii sînt cei ce se referă la unelte și mașini, care, prin neconținută dezvoltare și perfecționare a tehnicii, în mod firesc, sînt supuși celor mai numeroase schimbări. Spre deosebire de aceștia, cei referitori la minereu sînt mult mai refractari inovațiilor.

Termenii minieri de proveniență maghiară și germană — care au înlocuit cea mai mare parte a vechilor termeni minieri românești, unii dintre aceștia poate moșteniți din latină sau slavă — sînt, la rîndul lor, pe cale de a fi înlocuiți cu împrumuturi mai noi din terminologiile miniere italiană, franceză și rusă, cu calcuri după elemente ale acestor terminologii sau cu termeni recent creați pe terenul limbii romîne.

* * *

Termenii de care ne ocupăm îi vom lua în discuție în ordinea vechimii lor.

Din rîndul celor mai vechi termeni minieri fac parte **vină** și **baie**, care ar putea fi considerați ca moșteniți, cel dintîi din latină, iar cel de al doilea din slavă.

În vremea din întreprinderile țărănești, să se angajeze ca lucrători la minele statului sau ale marilor societăți pe acțiuni din regiune sau de aiurea. În Valea Jiului, însă, băstinași, datorită condițiilor de trai diferite, și-au menținut vechile ocupații (păstorit, agricultură), preferîndu-le muncii istovitoare din mină.

⁴ Referitor la istoricul mineritului din cele două regiuni, în afară de lucrările menționate ca izvoare pentru culegerea termenilor minieri care în parte, conțin date și asupra dezvoltării mineritului, vezi și:

a) Pentru regiunea Munților Apuseni:

Istrati, V. I., *Munții Apuseni*. București, 1925;

Moldovan, Silvestru, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*. Sibiu, 1898;

Rusu Abrudeanu, Ioan, *Aurul romînesc. Istoria lui din vechime pînă azi*. București, 1933.

b) Pentru regiunea Văii Jiului:

Bochus, K., *Az Urikány-Zsitvógyi magyar kőszénbánya*. [Minele maghiare de cărbuni de piatră, din Uricani-Valea Jiului]. Budapest, 1903;

Istoricul dezvoltării exploatărilor de cărbuni din România, în Congresul Asociației inginerilor și tehnicienilor din industria minieră, 27—30 iunie 1931. Contribuții la istoricul industriei miniere în România, mine metalice, gaze naturale, cărbuni. București, 1931, p. 1—10;

Monografie. Petroșani. Societate anonimă romînă pentru exploatarea minelor de cărbuni. Petroșani, 1925;

G. Teglás, *Hunyadmegye története* [Istoricul regiunii Hunedoara]. Budapest 1902, p. 22 ș. u.;

La vérité sur les charbonnages hongrois d'Urikány. [Viena], 1892.

În latina clasică *vēna* pe lângă sensul de „vină, arteră” avea și sensurile de „vină de apă, de metal, de mineral”; „parte lăuntrică a unui lucru”: *in silicis venis* „în lăuntrul cremenei”. Accepțiunea specială, de „filon”, care ne interesează aci, o avem atestată și în latina târzie a evului mediu. În indicele de la sfârșitul celui de al XII-lea volum al lucrării *De re metallica*, a lui Georg. Agricola, apărută, în 1561, la Basel (Elveția), și care se referă la mineritul din Saxonia, găsim: „*venam*, quo parte abundat metallo” și, în altă parte: *vena* = *Gang*. Termenul minier de astăzi, ca și celelalte sensuri secundare ale romînescului *vină* („firul principal al unei ape, șuvoi; parte interioară a lucrurilor”) atestate de dicționare, pot fi însă, într-o egală măsură, explicate atît printr-o păstrare a lor din latina coloniștilor romani, cît și printr-un proces semantic aparte, desfășurat pe terenul limbii romîne.

În sprijinul ipotezei creării termenului pe terenul limbii romîne, ar putea fi invocați termeni minieri străini, ca engl. *vein*, fr. *veine* sau germ. *Ader* (cf. TOLH, T. W., s.v. *Ader*) fiecare din acești termeni putînd fi creați independent unul de celălalt pe terenul limbii respective.

În mod indirect, în sprijinul aceleiași ipoteze, intervine și posibilitatea ca termenul minier din latina evului mediu, atestat în lucrarea lui Georg Agricola, să nu fie decît un calc, relativ recent, după germ. *Ader*.

Etimologia termenului *baie* „mină” nu a putut fi, încă, îndeajuns precizată. Așa după cum arată DA (s.v.), este posibil ca termenul comun *baie*, „scăldătoare” (< lat. *bal(i)neum*, *bal(i)nea*) să-și fi însușit accepțiunea de „mină” prin intermediul unei limbi slave⁵. După același dicționar, magh. *bánya* „mină” a putut fi împrumutat din limba romînă, dat fiind marele număr de băi din Transilvania.

Tot așa de plauzibilă pare a fi, însă, și originea maghiară a romînescului *baie* „mină” (cf. CADE, TDRG). Acest fapt îl susține, de altfel, și lingvistul maghiar K n i e z s a, care admite, totodată, originea slavă a magh. *bánya*⁶.

Termenii împrumutați din terminologia minieră maghiară sînt legați de forme vechi de organizare a mineritului. În trecut, ei au cunoscut o mai largă circulație în Munții Apuseni. Astăzi se întrebuintează tot mai rar, mai ales în Valea Jiului.

Pentru vechimea termenilor minieri de origine maghiară este semnificativ faptul că o bună parte dintre ei se referă la vechiul sistem de aprindere a găurilor. Astfel, de exemplu:

foițăș „material, de obicei lut, cu care se înfundă găurile după ce s-a așezat în ele explozivul” (cf. PAȘCA, Gl., s. v. *gaură*; V. J.) < *fojtás* (DA);

a foițui, a foltui „a înfunda găurile cu foițăș” (cf. PAȘCA, Gl., s. v. *gaură*; S, V. J.) < *fojtani* (DA, s. v. *fuitui*);

⁵ Lat. *bal(i)neum*, *bal(i)nea* „scăldătoare” a trecut cu acest sens în limbile romănice (ital. *bagno*, fr. *bain*, span. *baño* etc.) și în mai multe limbi slave (bulg. *banja*, sirb. *banja*, rus. *banja* etc.). Este de remarcă în același timp, însă, că sensul „mină” se găsește numai în celălalt (*baně*), în bulgară (judecînd după numele de localități) și în maghiară (*bánya*) (DA).

⁶ Knieza István, *A magyar nyelv szláv jövevényszava* [Cuvintele de origine slavă în limba maghiară]. Budapeșt, 1955, tom. I, partea I, p. 76—77.

țaplău „iască întrebuințată mai demult la aprinsul trestiei sau fiti-lului din gaura încărcată cu exploziv“ (cf. VICIU Gl. 94, S., V. J.) < *tapló*;

teltuiălă, cunoscut mai ales sub formele *t'eltuiălă*, *cheltuiălă* „încăr-cătură de exploziv, așezată în gaură“, termen învechit în Valea Jiului, adus, după cît se pare, în această regiune, din Munții Apuseni; trebuie considerat ca fiind derivat din **teltui* (< magh. *tölteni* „a umple“; cf. *töl-tés* „Ladung, Patrone“ SZARVAS, N. N. Sz. III) + *-eală*. Este de remar-cat asemănarea, identitatea chiar, de formă și apropierea semantică a acestui termen față de *cheltuiălă* „cantitatea de exploziv consumată de un miner, lunar, peste rația cuvenită, cantitate a cărei valoare, în trecut, se reținea din salariu“ (V. J.) (< *cheltui* + *-eală*).

Termenii împrumutați din terminologia minieră germană, mult mai numeroși în ambele regiuni, cuprind aproape toate noțiunile legate de minerit. Mult mai rezistenți decît cei de proveniență maghiară, aceștia continuă să fie folosiți încă într-o măsură destul de largă de muncitori. Dintre termenii referitori la mină și părțile ei, amintim:

știolnă, știoálnă „galerie de coastă; mină“ (cf. FRINCUI—CANDREA, M. 43, VICIU, Gl. 93, CIURA, A. 18, SUCIU, B.A.B. 13, S., V. J.) < *Stollen* (cf. CADE);

ort „locul de muncă în mină“ (cf. VICIU, Gl. 93, SUCIU, B.A.B. 13, BOGZA, T. 74, S., V. J.) < *Ort* (cf. TOLH. T. W. III);

știurt „locul unde se pune piatra împărțită“ (FRINCUI—CANDREA, M. 43, cf. VICIU, Gl. 93); „locul pe unde se aruncă piatra rea scoasă din baie“ (cf. PAȘCA, Gl., V. J.) < *Sturz* „cădere“ (cf. PAȘCA, Gl.)⁷, cunoscuți în ambele regiuni;

prust „peretele din față al unui abataj, de unde se taie cărbunele“ (V. J.) < *Brust* (cf. TOLH., T. W. III), întâlnit mai cu seamă în Valea Jiului, și

dursloag „excavație ce face legătura între două galerii suprapuse“ < *Durschlag*;

sloag „galerie care unește două galerii principale“ < *Schlag* „lovi-tură“ (cf. PAȘCA, Gl.), proprii Munților Apuseni.

În ceea ce privește termenii în legătură cu procesul de extracție, este de observat faptul că, pe lângă termenii vechi, referitori la unelte sau mașini mai puțin perfecționate, pe cale de dispariție, există și termeni mai noi, referitori la mașini de extracție aduse mai recent, în special în Valea Jiului. Termeni mai vechi pot fi considerați:

riznă „vagonet“, în Valea Jiului și Munții Apuseni, (cf. FRINCUI—CANDREA, M. 43, VICIU, Gl. 94, SUCIU, B.A.B. 14, PAȘCA, Gl., S., V. J.). Cf. *reisen* (PAȘCA, Gl.);

⁷ După o comunicare orală a tov. acad. E. Petrovici, *Stollen* > *știolnă*, *Sturz* > *știurt* prin trecerea grupului *št-* la *st'-* datorită caracterului pațial cu timbrul *i* al grupului *št'* în limba română. Cf. *șteamp* < germ. *Stampe*, *șteap* < srb. *štap* < germ. *Stab*, *știob* < ucr. *štoob*, *štub*, *štionp*, cf. germ. *Stumpf*, *știucă* < bg. srb. *štuka* (CADE) etc.

hont „roabă“ (S.), termen propriu regiunii miniere a Munților Apuseni < *Hund* (DA) și

fistău „ciocan mai mare, folosit pentru spargerea pietrei“ (cf. FRINCU—CANDREA, M. 42, VICIU GL. 95) sau „ciocan cu care, înainte vreme, se bătea sfredelul la facerea găurilor“ (cf. PAȘCA, GL., s.v. *g a u r ă*) < *Fäustel* (cf. DA).

Dintre termenii mai noi fac parte:

bórmașină „mașina cu care se fac găurile în mină“ (cf. PAȘCA, GL., V. J.) < *Bohrmaschine* (PAȘCA, GL.), întâlnit în Munții Apuseni și în Valea Jiului, general cunoscut, de altfel, sub accepțiunea de „mașină prevăzută cu burghiu, pentru găurirea metalelor, a pietrii etc.“ (cf. I.T.R.);

picămar „ciocanul de abataj“ (V. J.) < *Pickhammer* (cf. TOLH., T. W. III), cunoscut în Valea Jiului.

Destul de numeroși sînt și termenii referitori la minereu, cu toate că, mai ales în Munții Apuseni, termenii de proveniență germană au avut de întâmpinat o vie rezistență opusă de mai vechii termeni minieri romînești. Astfel:

ștoc „vină care conține mult aur“ < *Stock* (cf. PAȘCA GL.) și **ștócverc** „locul încrucișării unor vine de aur“ (S.) < *Stockwerk* (cf. TOLH., T. W. III) n-au reușit să înlocuiască sinonimele lor mai apropiate, *vîndă, cuib* și *scaun*.

În Valea Jiului, în legătură cu minereul, se întîlnesc termeni învechiți ca:

fleț „strat de cărbune“ (V. J.) < *Flötz, Fletz* (cf. TOLH., T. W. III); **ligăt** „partea pe care zace stratul de cărbune“ (V. J.) < *Liegendens* (cf. TOLH., T. W. III);

hoângăt „partea superioară a stratului de cărbune, opusă ligăturii“ (V. J.) < *Hangendens* (cf. TOLH., T. W. III) și

fîrung „strat de cărbune cu piatră“ < *Führung* (cf. TOLH., T. W. III). Denumirea pe care o poartă straturile de acest fel (*Führung* = conducere) se explică prin faptul că aceste straturi, fiind situate la limita straturilor de cărbune compact, servesc de călăuză minerilor, indicîndu-le vecinătatea și direcția în care se întind acestea din urmă.

În ceea ce privește personalul, atît în Valea Jiului cît și în Munții Apuseni, pînă într-un trecut nu prea îndepărtat, termenii de proveniență germană designau aproape întreaga ierarhie a minerilor. Astfel:

ștăigăr „maestru minier“, „supraveghetor“ (cf. SUCIU, B, A. B. 13, S., V. J.) < *Steiger* (cf. TOLH., T. W. III);

mocșăidăr „inginer metalurg“ (PAȘCA, GL.); „topograf“ (V. J.) < *Markscheider* (cf. TOLH., T. W. III);

zăibăr „lucrător care curăță, cu sapa sau cu lopata, locul de muncă“ (V. J.) cf. *Säuberer* (cf. TOLH., T. W. III) etc.

Și în legătură cu modul de organizare administrativă a mineritului, ca și în ceea ce privește modul de viață a minerilor, se întîlnesc mulți termeni de proveniență germană:

șut „o zi de lucru în baie“ (PAȘCA, GL.; cf. VICIU, GL. 98, SUCIU, B. A. B. 13, V. J.) < *Schicht* (SUCIU, B. A. B. 13);

blau „absență nemotivată de la lucru“ (V. J.), derivînd din expresii ca *blau machen*, *blauen Montag machen* „a sărbători lunea albastră“, de unde și

blăumaistăr, calificativ ironic dat lucrătorului cu multe absențe nemotivate (V. J.) < *blau*+*Meister*.

Înainte de a trece mai departe, e necesar să menționăm faptul că este posibil ca unii termeni minieri germani să fi pătruns în terminologia minieră românească, prin intermediul terminologiei miniere maghiare. Ținînd cont de aspectul fonetic, acesta ar putea fi cazul unor termeni

ca *durșloág*, *șloag*, *fistău* și *hoángăt*, mai sus amintiți.

Nu este exclus însă, ca o parte din formele citate aici să reflecte, de fapt, un mod de pronunțare dialectal german⁶.

Termenii de proveniență italiană, franceză și rusă, mai toți întîlniți în Valea Jiului, au fost încetățeniți, în mare parte, prin tehnicieni. Dintre termenii de proveniență italiană amintim:

lungărină „grindă longitudinală, folosită la susținerea tavanului unor excavații miniere mai mari“ (V. J.) < *lungarina* (cf. QUILIET, s. v. *longrine*).

Un împrumut, puțin frecvent astăzi, este termenul **a bută** „a da drumul cărbunelui sau materialului de rambleu prin jghiabul suitorii“ (V. J.) < *buttare*.

Mulți dintre termenii minieri de proveniență franceză, întîlniți în Valea Jiului, nu sînt proprii numai acestei regiuni.

Alături de bine cunoscutele termeni *mină*, *galerie*, *abataj*, *miner* etc., care au înlocuit aproape total mai vechii *baie*, *știólnă*, *ștrec*, *apáu* și *băieș*, amintim o serie de termeni specifici, într-o oarecare măsură, Văii Jiului:

bandáj „lemne crăpate, scînduri puse în spatele stîlpilor și grinzilor unei armături, pentru susținerea pereților și tavanului unei excavații“ (V. J.) < *bandage* (cf. L. T. R., s. v. *căptușeală*);

buráj „material, de obicei lut, cu care se infundă găurile, după ce s-a așezat în ele explozivul“ (V. J.) < *bourrage* (cf. L. T. R.);

lampíst „lucrător care are în păstrare lămpile minerilor“ (V. J.) < *lampiste* (cf. L. T. R.);

post „zi de muncă“ (V. J.) < *poste* (cf. HOYER, D. T.).

Termeni care ar putea fi considerați ca împrumuturi relativ mai noi, din limba rusă, sînt:

⁶ Stabilirea căilor intermediare prin care unii termeni minieri străini au pătruns în terminologia minieră românească este o operație destul de dificilă, mai ales în ceea ce privește regiunea Văii Jiului. Cu deosebire în această regiune, proveniența multiplă a termenilor, ritmul lor rapid de succesiune și diversitatea, sub raport național, a trunchiurilor, au determinat un proces complex de influențe reciproce, atît între terminologiile miniere germană, maghiară și românească, cît și între aceste terminologii și graiurile germane, maghiare și românești vorbite în regiune. De aceea, o cercetare judicioasă a terminologiei miniere românești — mai cu seamă a celei din Valea Jiului — ar necesita raportări și la graiurile și terminologiile miniere străine din regiune.

dispécer „lucrător care coordonează activitatea de producție” (V. J.)
 < диспетчер (< engl. *dispatcher*);

brigadiér „șef de grupă”.

Ambii termeni, cunoscuți și altor domenii de activitate, au putut fi integrați însă în terminologia minieră pe terenul limbii române.

Mai vechiul *brigadier* „general de brigadă”, „caporal”; „grad în corpul agenților silvici” (cf. Da) și-a putut însuși recent accepțiunea specială, cunoscută în mai toate activitățile de producție, de „membru al unei brigăzi”; „șef de grupă”, sub influența rus. бригадир idem.

În rîndul termenilor formați pe terenul limbii române se observă un mare număr de termeni azi învechiți, iar o parte din cei mai noi au un caracter mai puțin recent decît cei calchiați după modele străine.

Din punctul de vedere al modului de formare a termenilor minieri în limba romînă se disting, în primul rînd, cei care ar putea fi considerați ca adoptați de către terminologia minieră dintr-o altă terminologie specială, sau din lexicul comun, odată cu integrarea în minerit a obiectului respectiv (de obicei o unealtă sau o parte a procesului de producție). Este cazul unor termeni ca: *amnar* (S., V. J.), *iască* (V. J.), *ciocan* și *daltă* (BOZGA, Ț. 50), *roabă* (VICIU, GL. 95, V. J.) etc., deveniți și termeni minieri odată cu întrebuițarea acestor unelte în minerit. Aceștia, însă, nefiind rezultatul unei specializări semantice și cunoscînd o largă circulație înafara mineritului, nu pot fi considerați ca termeni minieri propriu-zisi.

Termenii formați pe terenul limbii romîne și consacrați mineritului, sînt, fie rezultați prin dezvoltări de sensuri, fie creați prin derivație și compunere. Referindu-ne la cei din prima categorie, observăm că este vorba de termeni creați mai ales prin metaforă, metonimie și sinecdocă. Elementele ce stau la baza acestor termeni aparțin îndeosebi lexicului comun sau altor terminologii speciale și, într-o foarte mică măsură, însăși terminologiei miniere.

Cele mai frecvente formații de acest gen sînt rezultate prin metaforă. În crearea unor astfel de termeni există, în general, două puncte de plecare: asemănarea de formă sau de funcție dintre o unealtă sau o parte a procesului de producție din minerit și o oarecare unealtă sau parte a unui proces de producție dinafara mineritului. Este firesc ca termenii creați în acest mod să se refere în special la unelte sau la părți ale procesului de extracție minieră. Așa sînt:

ac „unealtă de fier lungă și subțire, găurită la unul din capete, care se vîră în umplutura găurii pentru a face loc trestiei (fitilului)” (cf. VICIU, GL. 94, of. S.);

dirg, termen cunoscut în ambele regiuni cu sensul de „unealtă de fier cu care se scotea, înaintea vreme, praful de piatră din găuri” (cf. VICIU, GL. 93, PAȘCA, GL. s. v. g a u r ă; S., V. J.). Acest termen trebuie pus în legătură cu *dirg*, *driglu*, *driglă* „lemnul cu care se scoate jeratecul din cuptor”, forme răspîndite în Transilvania și Banat (cf. CADE).

Amintim tot aici termenul **prislugă** „fitil primitiv, constând dintr-un tub de trestie umplut cu praf de pușcă, cu care se aprindeau mai de mult „găurile“ (cf. FRINCUI—CANDREA, M. 43, VICIU, GL. 94, S.). Acest vechi termen minier, cunoscut numai în Munții Apuseni, căci exploatările din Valea Jiului au avut de la început o tehnică de lucru relativ mai avansată, a fost probabil creat pe terenul limbii române.

Tot în regiunea Munților Apuseni, pentru cuvântul *prislugă* este atestat și sensul de „chibrit“ (în com. Vărmaga, lângă Săcărâmb, reg. Hunedoara, cf. VICIU, GL., sau pe un teritoriu neprecizat, cf. FRINCUI—CANDREA, M. 104, s. v. *pirusce*). De asemenea, CIHAC, II 293, ne dă pentru același cuvânt sensul de „boute-feu“ (= băț cu un fitil la capăt, folosit în vechea artilerie la aprinderea încărcăturii tunurilor) — fără a face însă vreo mențiune asupra răspîndirii sale teritoriale. Avînd în vedere împrejurările social-politice din țara noastră, din vremurile legate de o fază mai puțin evoluată a artileriei, este de presupus că accepțiunea mai sus amintită să fi fost răspîndită în Muntenia sau Moldova.

De proveniență slavă, acest cuvînt trebuie raportat la forme ca rus. *prisluga*, pol. *przystuga*, ceh. *přisluga* „service, assistance“ (cf. CIHAC, II 293), srb. *prisluziti kandilo* „die Lampe am Heiligenbild anzünden“ (TDRG). Pentru rus. *прислуга* dicționarele dau, printre altele, și sensul colectiv, azi învechit, din domeniul militar, de „servanți (la tun sau la mitralieră)“. Se poate observa că românescul *prislugă* și-a păstrat accepțiunea de bază, pe care o au și formele din limbile slave, și anume aceea de „mijloc de care te servești (pentru aprins)“. După o comunicare orală a tov. acad. E. Petrovici, cuvîntul *prislugă*, pătruns cu această accepțiune de bază, într-o epocă mai veche, în limba romînă, și fiind odinioară mai răspîndit, a putut să denumească, rînd pe rînd și cu diferențieri de la o regiune la alta a țării, obiectele general folosite, în trecut, pentru ațîțat sau aprins focul (*chibriturile* de mai tîrziu), precum și diferitele fitiluri puțin perfecționate, întrebuințate în vechea artilerie sau în minierit.

În ceea ce privește tremenii creați prin derivație și prin compunere, aceștia au la bază elemente ce aparțin, alit lexicului comun, cit și terminologiei miniere. Aceste din urmă elemente, și anume cele care aparțin terminologiei miniere, pot fi, fie termeni împrumutați din terminologii miniere străine, fie termeni creați pe terenul limbii romîne.

Se observă faptul că termenii creați prin derivație și compunere, din elemente lexicale comune, se referă mai ales la părți ale minei și la minereu, pe cînd cei creați din elemente proprii terminologiei miniere, se raportează, în primul rînd, la procesul muncii, la unelte și la personal⁹.

⁹ Aceasta se explică prin faptul că, în mod necesar, termenii referitori la unelte, personal sau lucrări, deci la noțiuni într-o anumită măsură de ordin secundar ale minieritului, se formează, de obicei, prin derivație sau compunere din alți termeni minieri consacrați în terminologie. Astfel, de ex., pentru crearea, prin derivație, a unui termen referitor la o anumită lucrare, este dinainte necesară existența unui termen care să designeze unealta sau lucrătorul respectiv. Tot așa, pentru crearea, în același mod, a unui termen care să indice un anumit lucrător, este necesară în prealabil existența unui termen care să designeze unealta respectivă ș.a.m.d. În același timp, pentru crearea, prin deri-

Prin derivație s-au format termeni ca:

lămpărie „clădirea din vecinătatea minei, unde se păstrează lămpile minerilor“ (V. J.) < *lămpă* + *-ărie*, întâlnit în Valea Jiului;

feritoare „locul unde se feresc băieții cu ocazia exploziilor“ (cf. FRINCUCANDREA, M. 42, V. P.) < *feri* + *-toare*, cunoscut în Munții Apuseni și Valea Jiului;

lemnitură „legătură în lemn a părților din baie“ (PAȘCA, GL.) < * *lemnit* + *-ură*, termen din Munții Apuseni;

prustăr (și **prustări**) „sfredel cu care, înainte vreme, se făceau găuri în piatra tare“ (V. J., cf. PAȘCA, GL., s. v. *prustului*) < *prust* (< germ. *Brust*) + *-ar*;

a prustuli „a face găuri cu prustarul“ (V. J.) sau „a curăți, a mătura [găurile de praf]“ (cf. magh. *prusztuló* „sfredel“ PAȘCA, GL.); termenul maghiar pare a avea la bază același termen german *Brust*;

riznută „vagonet mic (de lemn)“ (S., V. J.) și **riznăș**, **riznăr** „vagonetar“ (cf. FRINCUCANDREA, M. 43, V. J.) < *riznă* (cf. germ. *reisen*) + *-uță*, *-aș*, *-ar*, toți aceștia cunoscuți în ambele regiuni;

hontăr „lucrător care scoate piatra din baie“ (cf. FRINCUCANDREA, M. 42) < *hont* (< germ. *Hund* + *-ar* (cf. DA);

ciorăsc, nume dat granitului (PAȘCA, GL.) sau andezitului, după culoarea neagră-albăstruie a rocii (< *cioară* + *-esc*), proprii Munților Apuseni, și

molêt, **moleătă** „piatră moale, ușor de spart“ (cf. PAȘCA, GL., V. J.), cunoscuți în ambele regiuni (< *moale* + *-eț*, *-eață*).

Prin compunere au rezultat termeni ca:

făină de piatră „praful de piatră rezultat în urma sfredelirii găurilor“ (cf. PAȘCA, GL., s. v. *gaură*) și

lapte de piatră „stalactite calcinoase“ [?] (FRINCUCANDREA, M. 42), întâlniți în Munții Apuseni.

O categorie distinctă de cele de pînă acum o formează termenii calchiați după termeni minieri străini, mai ales francezi. Din acești termeni, întâlniți cu deosebire în Valea Jiului, fac parte:

maestru miner (V. J.), după fr. *maitre-mineur* (cf. TOLH., T. W., s. v. *Steiger*);

ciine „vagonet de lemn ce servea de contragreutate vagonetului de fier, pe planul înclinat“ (V. J.), după germ. *Hund* sau fr. *chien* (cf. TOLH., T. W. III, s. v. *Hund*). Am văzut că termenul german (*Hund*) a fost și împrumutat în terminologia minieră românească (> *hont* „roabă“). Este interesant faptul că termenul *hont*, împrumutat din terminologia minieră germană este întâlnit în regiunea minieră din Munții Apuseni,

valie sau compunere, a unui termen referitor la o anumită parte a minei, dar mai ales la un anumit fel de minereu, noțiuni oarecum de prim ordin ale mineritului, nu este absolut necesară existența prealabilă a unui alt termen minier. Astfel, unui termen referitor la minereu sînt creați prin derivație din elemente lexicale din afara terminologiei miniere, întrucît au ca punct de plecare, în formarea lor, aserănarea ca aspect (formă, culoare) dintre minereul respectiv și un oarecare obiect din afara mineritului.

pe cînd termenul *ciine*, rezultat prin calchiare, este întîlnit în Valea Jiului;

strat sălbatic, sintagmă ce indică „un strat de cărbune cu o direcție neregulată” (V. J.), pare a fi calchiată după germ. *Wilderz*, magh. *vadérc* (cf. N. M. M. T. Sz., s. v. *Wilderz*), sau rus. *дикая-руда* (cf. M. O. M. Sz., s. v. *vadérc*).

Deși prezentarea modului de formare a terminologiei miniere din regiunea Munților Apuseni și cea a Văli Jiului este sumară, credem că ea ne permite, totuși, să observăm contribuția importantă pe care, în primul rînd, terminologiile miniere străine și, în al doilea rînd lexicul general al limbii romîne, au avut-o în formarea acestei terminologii.

În ceea ce privește contribuția lexicului general al limbii romîne, există de la o regiune la alta, diferențieri, explicabile prin unele particularități ale modului de organizare socială a mineritului. Astfel, în comparație cu Valea Jiului, în regiunea Munților Apuseni influența străină este relativ mai puțin pronunțată și aportul lexicului general al limbii romîne în formarea terminologiei miniere este relativ mai accentuat. Această diferențiere s-ar putea datora componenței naționale mai puțin diverse a muncitorilor și tehnicienilor din Munții Apuseni și răspîndirii mai accentuate a mineritului în rîndurile populației romînești, de baștină, din această regiune.

Referindu-ne la contribuția terminologiei miniere la îmbogățirea lexicului general, remarcăm faptul că această contribuție este mai limitată, datorită poziției izolate a terminologiei miniere în cadrul limbii. Această izolare este determinată de specificul mineritului care, ca ocupație socială mai puțin răspîndită și în continuă dezvoltare, imprimă terminologiei miniere o răspîndire limitată, o înnoire aproape continuă și o putere de circulație redusă în graiul regiunii.

Privind comparativ terminologia minieră din Valea Jiului și cea din Munții Apuseni, se observă că aportul terminologiei miniere la îmbogățirea lexicului general diferă de la o regiune la alta, în funcție de gradul de izolare a acestei terminologii în graiurile regiunilor respective.

În Valea Jiului, caracterul relativ recent al exploatărilor, ritmul rapid de dezvoltare a mineritului și caracterul de masă mai puțin nuanțat al acestei ocupații au impus terminologiei miniere un ritm mai rapid de înnoire, o putere mai redusă de circulație, deci o poziție mai izolată în graiul regiunii și, prin aceasta, o redusă posibilitate de a contribui la îmbogățirea lexicului. În Munții Apuseni, vechimea apreciabilă, ritmul relativ mai lent de dezvoltare a mineritului și caracterul de masă mai nuanțat al acestei ocupații au imprimat terminologiei un ritm mai lent de înnoire, o putere de circulație relativ mai mare, deci o poziție mai puțin izolată în graiul regiunii și, implicit, o mai mare posibilitate de a contribui la îmbogățirea lexicului.

Termenii care au mai multe șanse de a depăși cadrul limitat al terminologiei miniere, îmbogățind astfel lexicul comun și chiar antropomastica și toponimia, sînt cei referitori la noțiuni de bază ale mi-

neritului, la părți mai importante ale minei (în special ale celor de la suprafață) și ale procesului de extracție.

Datorită asemănării, sau chiar a identității, unor unelte proprii mineritului cu a unor unelte general cunoscute, unii termeni minieri pot deveni, prin extensiune de sens, termeni comuni. Astfel este cazul termenilor minieri din Valea Jiului:

rîznă, ca termen minier „vagonet în mină”, ca termen comun „vagonet în general” (V. J.);

pûcă, ca termen minier „ciocan cu care se bate sfredelul la făcutul găurilor” (V. J.), ca termen comun „ciocan mare”;

În Munții Apuseni:

vîntălău, ca termen minier „ciocan cu coada gîrjobă cu care se bat găuri în baie” (cf. PAȘCA, GL.), ca termen comun, **vînrălău** „ciocan mai mare” (VICIU, GL., Roșia Montană);

hont „roabă”, mai întîi ca termen minier (cf. DA) și apoi și ca termen comun (cf. FRÎNCU—CANDREA, M. 101, VICIU, GL., Cîmpeni).

Numeroase sînt urmele lăsate de terminologia minieră în special în toponimie, în regiunea Munților Apuseni. Nu ne vom referi la toponimice în general cunoscute și suficient explicate, ca: *Baia de Arieș*, *Ofenbaia*, *Băișoara*, *Băița*, *Rudabaia*, *Ruda-Brad*¹⁰ etc., ci vom releva cîteva mai puțin cunoscute, ca: *Dealul Băieșilor*, *Valea Băeșesii* (FRÎNCU—CANDREA, R. 83), *Muntele Rizna* (id. ibid, 124), cf. **rîznă** „vagonet, în mină” (cf. PAȘCA, GL.), *Valea Steolnișorii* (id. ibid. 128), cf. **știolnă** „galerie de coastă” (cf. VICIU, GL.), *Dealul Șturful* (id. ibid., 128), **Știurful** numele unui munte [sic!] de lîngă Abrud (CIURA, A. 111), cf. **știurț** „locul unde se aruncă piatra rea scoasă din baie” (cf. PAȘCA, GL.).

În Valea Jiului, numele topice de acest fel sînt foarte puține. Amintim doar numele *La Figură după Virj*, loc cu încrucișare de drumuri, *La Figura Mică*, loc cu trecătoare dintr-o grădină în alta și *La Figuri*, loc cu pădure de mesteacăn, toate în hotarul cătunului Dîlja Mare, lîngă Petroșeni. Aceste nume indică, de fapt, locuri unde mai de mult au fost cariere de cărbuni. Ca termen minier, **figură** indică astăzi „fiecare din locurile suprapuse unul altuia, de unde se taie cărbunele în abataj cu trepte răsturnate (numit și abataj cu figuri)”. Acest termen minier, creat probabil pe terenul limbii romîne, are ca punct de plecare în formarea lui, dispoziția ordonată a locurilor de unde se taie cărbunele, întreaga întindere a peretelui de cărbune care se exploatează avînd forma regulată a unor trepte răsturnate. Aceeași accepțiune generală de „dispoziție, formă regulată a locului de muncă” trebuie să stea la baza aceluiași termen **figură**, cu accepțiunea particulară de „carieră de cărbune”, intrat, după cum am văzut, în toponimie.

Credem că un studiu mai aprofundat al întregii terminologii miniere romînești din trecut și de astăzi ar putea releva noi și interesante fapte, atît în ceea ce privește dezvoltarea mineritului, cît și în ceea ce

Ioncu Iordan, *Nume de locuri romînești în Republica Populară Romînă* (București), 1952, vol. I, p. 33, 74—75.

privește raportul reciproc dintre această terminologie și lexicul general, comun al limbii române.

Nota autorului. Termenii minieri din Valea Jiului folosiți în articolul de față au fost cuprinși în materialul adunat, ulterior, în cadrul anchetelor dialectale, din această regiune, întreprinse de Institutele de lingvistică din București și Cluj.

ВКЛАД В ИССЛЕДОВАНИЕ РУМЫНСКОЙ ШАХТЁРСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(Краткое содержание)

Автор исследует различные термины, считающиеся наиболее показательными для румынской шахтёрской терминологии в областях Западных Гор и Валя Жиулуй. Выбор этого лексического материала для исследования определён фактор, что между этими областями, расположенными на юго-западе Трансильвании, существовали крепкие связи политического и экономического порядка.

Сравнительное исследование шахтёрских терминов в этих двух областях выделяет общие черты и существующие различия между этими двумя областями, в способе образования шахтёрской терминологии и в том, как она способствовала обогащению лексики местных наречий. Эти общие черты и областные лингвистические различия объясняются общими или различительными характеристиками в развитии горного дела в Валя Жиулуй и в Западных Горах.

В общем, горное дело (как социальное занятие и процесс производства) характеризуется древностью, которая различается по специфике объекта работы, по ограниченному территориальному распространению и, особенно, по постоянному развитию. Кроме этих общих черт, горное дело в этих двух областях представляет собой некоторые различительные оттенки. В отличие от добычи золота в Западных Горах, горное угольное дело в Валя Жиулуй имеет более новый характер и быстрее развивается. Неодородный характер горного дела, как с точки зрения национальной композиции состава техников и рабочих, так и с точки зрения происхождения орудий производства и методов работы, более оттенён в Валя Жиулуй, чем в Западных Горах.

В зависимости от ритма развития горного дела, горные термины отличаются постоянной последовательностью более экспрессивной в Валя Жиулуй, чем в Западных Горах. Отсюда и более древний характер горных терминов в Западных Горах.

В зависимости от композиции в национальном отношении состава техников и рабочих, иностранное влияние в формировании горной терминологии Западных Гор сравнительно менее заметно.

Отсюда и важный вклад общей лексики румынского языка в формирование горной терминологии в этой области.

Таким образом, особенно в Валя Жиулуй, старые румынские горные термины были заменены венгерскими и немецкими: в свою очередь, последние находятся на положении замены новыми заимствованиями из

итальянской, французской и русской горной терминологии, кальками элементов этой терминологии или терминами, созданными на территории румынского языка. В общем создание новых терминов (новых или старых) на территории румынского языка осуществляется через семантическое развитие (метафоры, метонимии и т. д.), или путём образования составления, исходя из собственных элементов горной терминологии или от элементов общей лексики румынского языка.

Горное дело, как социальное, менее распространенное и постоянно развивающееся занятие, отмечает постоянное возобновление горной терминологии, ограниченное, распространение и сокращённое её употребление в языке.

Отсюда сокращённое влияние горной терминологии на обогащение общей лексики языка.

Благодаря существующей разнице между этими двумя областями, что касается древности, ритма развития и распространения в массе населения горного дела, влияние горной терминологии на обогащение общей лексики, топонимики и антропонимики в Западных Горах более подчёркнуто, чем в Валя Жиулуй.

CONTRIBUTIONS A L'ÉTUDE DE LA TERMINOLOGIE MINIERE ROUMAINE „

(Résumé)

L'auteur discute un nombre de termes considérés comme étant représentatifs pour la terminologie minière roumaine de la région des Monts Apuseni et de la Vallée du Jiu. Le choix de ces régions lexicales a été déterminé par le fait que les localités de ces deux contrées du sud-ouest de la Transylvanie ont été étroitement liées par des relations sociales et économiques.

L'étude comparative des termes miniers de ces deux régions a pour but de relever les caractères communs et les différences en ce qui concerne le mode de formation de la terminologie minière, ainsi que la manière de laquelle la terminologie minière a contribué à l'enrichissement du lexique des parlers locaux. Ces traits communs et différences linguistiques inter-régionales s'expliquent par les caractéristiques communes ou différenciées du développement du travail minier dans la Vallée du Jiu et dans les Monts Apuseni.

Le travail des mines (en tant qu'occupation sociale et processus de production se caractérise, en général, par une ancienneté qui diffère en fonction du caractère spécifique de l'objet du travail, par une extension territoriale réduite et, surtout, par son continuel développement. Rapporté à ces traits généraux, le travail des mines dans les deux régions dont s'occupe le présent article présente quelques nuances distinctives. L'extraction du charbon de la Vallée du Jiu est plus récente et s'est développée plus rapidement que l'extraction de l'or dans les mines des Monts Apuseni. Le caractère hétérogène de la composition nationale du

corps des techniciens et des ouvriers, ainsi que celui de la provenance des outils et des méthodes de travail, est plus nuancé dans la Vallée du Jiu que dans les Monts Apuseni.

Les termes qui ont trait à l'extraction minière ont connu une succession continue et plus rapide dans la Vallée du Jiu que dans les Monts Apuseni, d'où découle l'ancienneté des termes miniers des Monts Apuseni.

L'influence étrangère dans les Monts Apuseni est moins forte et, par conséquent, l'apport du lexique général de la langue roumaine est plus important dans la formation de la terminologie minière dans cette région.

Dans la Vallée du Jiu, les anciens termes roumains ont été remplacée par des termes hongrois ou allemands; ces termes sont, à leur tour, en voie de disparition, leur place étant prise par des emprunts plus récents de l'italien, du français ou du russe, par des calques ou des termes créés récemment sur le territoire de la langue roumaine. La création des termes (nouveaux ou anciens) sur le territoire de la langue roumaine s'effectue généralement par des développements sémantiques (métaphores, metonymies, etc) ou par dérivation et composition à partir d'éléments propres à la terminologie minière ou d'éléments du lexique commun de la langue roumaine.

L'extraction minière, comme occupation sociale moins répandue et en continuel développement, imprime à la terminologie un renouvellement presque continu, une expansion limitée et une force réduite de circulation dans la langue. Il en résulte que la contribution de la terminologie minière à l'enrichissement de la langue roumaine est assez réduite. En raison des différences qui existent entre les deux régions en ce qui concerne l'ancienneté, le rythme de développement et la fréquence au sein de la population de l'occupation extractive, la contribution de la terminologie minière à l'enrichissement de la langue commune, de la toponymie et de l'anthroponymie est relativement plus accentuée dans les Monts Apuseni que dans la Vallée du Jiu.

CALCURI ROMÎNO-MAGHIARE ÎN „PALIA DE LA ORĂȘTIE“ *

DE

VIORICA PAMFIL

În cadrul literaturii românești din secolul al XVI-lea, un loc deosebit de important îl ocupă *Palia*, cea dintâi traducere românească a Vechiului Testament, tipărită la Orăștie în anul 1582. Această carte cuprinde primele două capitole din Biblie, Geneza și Exodul, sau, cu cuvintele de origine slavonă ale traducătorilor, *Bitia* și *Ishodul*. Ea este un rod al propagandei calvine, care în secolul al XVI-lea a avut un puternic ecou în Transilvania, sprijinind, în parte, și activitatea diaconului Coresi, de numele căruia se leagă primele tipăriri românești.

Palia de la Orăștie a apărut într-o regiune căreia nu-i aparține nici un alt text din secolul al XVI-lea. Ea prezintă particularități lingvistice, mai ales lexicale, dar și fonetice, morfologice și sintactice, neîntâlnite în alte manuscrise și tipăriri din vremea sa. Acest fapt explică importanța remarcabilă a unui studiu asupra limbii textului.

În prefața lucrării, la care au colaborat cinci dintre cărturarii români trecuți la calvinism¹, se spune că tălmăcirea a fost făcută „cu mare muncă den limbă jidovească, grecească și sirbească pre limbă românească”. Unii² dintre cercetători au acordat credit acestei afirmații, căutând chiar să determine partea care revine fiecăruia dintre traducători în utilizarea izvoarelor străine. I. Popovici³ și, independent de el, M. Roques⁴, însă au dovedit că avem de-a face cu o traducere după un text maghiar al Vechiului Testament, tipărit în 1551 de He'tai Gáspár, la Cluj. Traducătorii *Paliei* nu s-au mărginit numai la această carte, ci au

* Articolul de față reprezintă un capitol din lucrarea de disertație „Elemente maghiare în lexicul *Paliei* de la Orăștie”.

¹ Traducătorii *Paliei* au fost: Mihail Tordaș „ales piscopul romînilor în Ardeal”, Ștefan Herce, predicator din Caransebeș, Efrém Zacan, dascălul de dascălie al Sebeșului Moise Peștișel, predicator din Lugoj și Achirie, protopopul Hunedoarei.

² N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1668*, București, 1904, 97.

³ Iosif Popovici, *Palia de la Orăștie*, în A.A.R. Mem. Secț. Lit. S. II. Tom. XXXIII, p. 517—538, București, 1911.

⁴ Mario Roques, *Palia d'Orăștie, (1581—1582), I: Préface et Livre de la Genèse*, Paris, 1925.

utilizat și o versiune latină, un text al Vulgatei într-o ediție corectată, asemănătoare cu aceea pe care a publicat-o în 1573 Luca Osiander, la Tübingen⁵ și, probabil, au cunoscut și o versiune slavonă⁶, vreun manuscris cu anumite capitole din Vechiul Testament, care a ajuns în mîna traducătorilor înainte de tipărirea Bibliei de la Ostrog din 1581.

Textul de bază al traducerii românești — Pentateucul lui Heltai — a avut o mare influență asupra limbii Paliei. Numeroasele elemente lexicale de origine maghiară (unele neatestate în alte texte din secolul al XVI-lea și al XVII-lea), precum și mai numeroasele calcuri (cuvinte și expresii) după maghiară, alături de acestea, o mulțime de forme, construcții și expresii maghiare, străine spiritului limbii noastre, dovedesc indubitabil că traducătorii au utilizat o versiune maghiară. După observația lui I. Popovici⁷, care ni se pare întemeiată, dintre toate textele din secolul al XVI-lea, Palia de la Orăștie prezintă cele mai multe cuvinte de origine maghiară. Faptul acesta se explică nu atît prin regiunea în care s-a scris, cît mai ales prin izvorul unguresc al traducerii românești.

Imprumuturile lexicale de origine maghiară cuprinse în paginile tipăriturii de la Orăștie oferă un material relativ bogat. Unele din ele sînt cuvinte mai răspîndite (în Ardeal, Banat și, parțial, în Moldova), și chiar foarte răspîndite, pe întreg teritoriul lingvistic dacoromîn, iar altele, deosebit de interesante, sînt atestate numai în textul de care ne ocupăm, probabil ca și astăzi, fără circulație în graiul viu al poporului. Numărul elementelor de origine maghiară din lexicul Paliei de la Orăștie se ridică la peste 80 de cuvinte.

Influența unei limbi străine asupra tezaurului lexical al altei limbi se manifestă nu numai prin împrumuturi, ci, precum se știe, și prin calcuri lingvistice. Palia oferă cercetătorului numeroase exemple de acest fel. În textul tipăriturii de la Orăștie se întîlnesc o mulțime de cuvinte care și-au îmbogățit înțelesul cu sensuri noi, sub influența cuvintelor maghiare, corespunzătoare, și, alături de ele, expresii traduse *ad litteram* din maghiară.

Calcurile semantice în majoritatea cazurilor se datoresc traducerii neatențe făcute de cei care tălmăceau pentru prima oară în românește Vechiul Testament. Avînd în față textul maghiar, autorii Paliei traduc unele cuvinte și expresii prin corespondențele lor românești, neținînd seama de sensul acestora în limba romînă. Alteori calcurile întîlnite în Palie se explică prin confuzia făcută de traducători între diferitele forme ale cuvintelor. Acestea dovedesc, pe de o parte, că nu toți traducătorii cunoșteau bine limba maghiară, iar pe de altă parte, că ei se serveau aproape exclusiv de textul lui Heltai. Unele cuvinte, dar mai ales expresii calchiate de traducătorii Paliei după Biblia maghiară, sînt la rîndul lor calcuri după versiunea latină sau alte versiuni utilizate de Heltai.

⁵ Mario Roques, *op. cit.*, p. LII.

⁶ O. Densusianu, recenzie despre M. Roques, *Palia d'Orăștie (1581—1582)*, I: *Préface et Livre de la Genèse*, în „Grai și suflet”, III (1927), p. 257—259.

⁷ Iosif Popovici, *op. cit.*, p. 525.

⁸ Calcuri de aceeași natură ne oferă și traduceri religioase din slavonă, cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, III, p. 97—100.

Ocupîndu-ne de stîdiul elementelor maghiare din textul tipărit la Orăștie, am întîlnit următoarele calcuri după limba versiunii maghiare a Pentateucului lui Heltai Gáspár din Cluj:

afară dentru „pe lingă (*Eu am dat ție o bucată de pământ afară dentru frații tăi* 183/3)⁹ — după ung. *kivül* „afară“ și „pe lingă“;

asupra de „pe lingă“ (*Asupra dăcștă tipăritu-său cștă doo cărți* 4/3) — după ung. *fölötte* „asupra“ și „pe lingă“;

a ajunge „a valora“ (*Acștă pământă așîunșe 400 de argînți* 74/15) — după ung. *ér* „a ajunge“ și „a valora“;

bunătate „vite, animale“ (*Și pre altă pământă mărșe de la frate său... că bunătate-le foarte era multă* 123/7) — după ung. *jószág* „animale, vite“, dar și „bunătate“. Cuvîntul apare cu această semnificație și în alte texte și tipărituri vechi, astfel în „Sicriul de aur“ (1683) a lui Popa Ioan din Vinți și chiar în Biblia de la București (1688), unde desigur a fost introdus sub influența textelor din Transilvania. Probabil autorii acestui calc au fost înșiși traducătorii Paliei (cf. L. Tremi, *Di un probabile calco linguistico nella Palia di Orăștie*, în „Studi Rumeni“, vol. IV (1929—1930), Roma, p. 105—107);

a cădea „a se întîmpla“ (*Doară au cădzută oarece greșală* 152/7) — după ung. *esik* „a cădea“ și „a se întîmpla“;

a crește „a se înmulți“ (*Pre doo turme amă crescute* 111/10) — după ung. *neveled* „a crește“ și „a se înmulți“;

a întoarce „a traduce“ (*Cînți cărți... carele sântă întôrșe și scôșe den li(m)ba jidovescă pre grēcăște* 2/3) — probabil e un calc după ung. *fordit* „a traduce“ și „a întoarce“;

lacrămi traduce cuvîntul maghiar *könyvezés* care în Biblia lui Heltai e întrebuițat pentru a defini „anumite bunuri în stare lichidă“. În dicționarele istorice ale limbii maghiare cuvîntul nu e atestat cu acest înțeles. Autorul Pentateucului îl explică în paranteză, probabil deoarece simțea că în limba maghiară comună acest înțeles al cuvîntului nu e cunoscut. Traducătorii Paliei s-au servit în tălmăcirea acestui capitol în mod servil de modelul maghiar, traducînd atît cuvîntul maghiar, cu corespondentul din limba romînă *lacrămi*, cit și explicația din paranteză (*Lacrămile, amu [= adică] den vinș și den uleiulb tău și den tō(t) țe se scură țe-i alu lău să dai pârșă dentăniu* 254/4).

O comparație cu alte versiuni romînești ale Bibliei ne arată, mai clar, sensul cuvîntului. În celelalte versiuni utilizate în locul acestei forme întîlnim *teasc* (cf. B. (1688)¹⁰, Ex. XXII, 29; B. (Blaj), XXII, 29; B. (1938), Ex. XXII, 29);

⁹ Pentru transcrierea cu litere latine s-a adoptat sistemul de transcriere a alfabetului chirilic stabilit de „Asociația pentru editarea textelor vechi“ (cf. J. Byck, *Texte romînești vechi*, I, București 1930, p. 4).

Cărțile din Palia de la Orăștie (Geneza și Exodul) fiind împărțită numai în capitole, lipsind verseturile, trimiterile se fac la pagină și rînd. Prima cifră indică pagina, iar a doua rîndul. La celelalte versiuni romînești utilizate ale Bibliei, trimiterile se fac la capitol și verset.

¹⁰ B. (1688) = *Biblia*, adică dumnezeiască scriptură ale cei vechi și ale cei noăo leage, care sau tălmăcit duple limba elinească spre înțeleagerea jimbii rumînești, cu porunca

a preimbla „a căuta, a cerceta“ (*Preimbla-voiu astăzi toate oile tale și voiu alăghe oacărăle și pistruiile ôi* 102/24) — după ung. *megjár* „a plimba“, dar și „a căuta, a cerceta“;

purces „indignare“ (*Blăstămată să fie mâniă lor prințe că-i așa răpede și purcesul lor prințe că-i așa vrătos* 173/23) — după ung. *indulat* „indignare“ și „pornire, purcedere“;

rămășiță „urmaș, moștenitor“ (*Avurtoș-voiu legătura mă tre mine și tre tine, tre sămânța ta și tre rămășițele lor* 53/26) — după ung. *maradék* „rămășiță“, dar și „moștenitor“;

a sosi „a ajunge, a deveni“ (*Pre mare lucru ai sosi(t) dragb făt, prin mare vovcături* 174/4) — după ung. *jut* „a sosi“ și „a ajunge“, „a deveni“;

a sta „a depinde“ (*Iosif răspunse lu faraon și dzise: nu stă pre mine ačasta* 140/27) — după ung. *ál* „a sta“ și „a depinde“;

a suferi „a cuprinde“, „a ține“ (*Antruna nu putură lăcui, niče pământ(l) încă nu putu suferi mulțimă dobitoacelor* 123/9) — după ung. *szenved* „a suferi“, dar și „a cuprinde, a ține“;

a ști „a putea“ (*Iosif... dzise: cū(m) ați cutezatb fače ačasta, au nu știți cū(m) ô(m) ca ačestu cū(m) eu săntb va sty anțelēge* 156/23) — după ung. *tud* „a ști“ și „a putea“;

a ține „a considera“ (*Și cândb văzu că e tăroasă, nemică ținē pre doamnă-sa, cătră* 52/9) — după ung. *tart* „a ține“ și „a considera“.

În *Palia* de la Orăștie întâlnim și numeroase *expresii* calchiate după maghiară, unele dintre ele străine de spiritul limbii române. Majoritatea acestor expresii sînt atestate numai în textul de care ne ocupăm și se datoresc, de cele mai multe ori, traducerii servile a expresiilor din versiunea Bibliei maghiare a lui Heltai.

a se aduna la oamenii săi sau a se pune lingă oamenii săi „a muri“ (*Slăbi și muri și la ôamenii săi se adună* 122/15) — după ung. *az ô népéhez gyűjteni*;

a afla voie „a deveni plăcut cuiva“ (*Află voe dereptb ačē Iosifb la dōmnu său* 134/19) — după ung. *kedvet találni*;

a arunca hotar „a pune, a face hotar“ (*Aruncă hotarb preğıur munte* 213/18) — după ung. *határt vetni*;

a arunca plată „a pune plată“ (*Să vorb arunca plată pre elb, plă-tescă pentru viața sa* 249/18) — după ung. *fizetést vetni*;

preabunului creștin și luminatului domn Ioan Sărbănuș, Cantacuzino Basarab Voevod și cu îndemnarea dumealui Constantin Brîncoveanu Marele Logofăt... Tipăritu-sau întâiu diu scaunul Mitropoliei București, la anul 1688.

B. (Blaj) = *Biblia*, adică dumnezeiasca scriptură a legii vechi și cei noao, care... s-au tipărit românește supt stăpînirea prea înălțatului împărat a Romanilor Francisc al doilea, craiului apostolesc, Mare Prințip al Ardealului și cu blagoslovenia Măriei sale prea luminatului și prea sfințitului domnului Ion Bob, vlădicul Făgărașului, în Blaj... 1795.

B. (1938) = *Biblia*, adică dumnezeiască scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă de... Vasile Radu și Gala Galaction, București 1938.

B. (Sacra) = *Biblia Sacra*, Vulgatas Editionis, juxta exemplaria ex typographia apostolica Vaticana, Romae, 1592—1593.

a birui porțile aleaneșilor „a învinge pe dușmani“ (*Și sămânța ta birui-va porțile alêneșilor săi* 73/8) — după ung. *az ellenség kapuit birni*; **în patru coarne** (sau *cornuri*) „pătrat“ (*Hözenű(l) ... fă ... 4n patru coarne ... de o palmă 4n lung să fie, latul 4ncă de o palmă* 271/23) — după ung. *négyszögű*;

a fi deschis „a fi clar, sigur“ (*Dō(m)nedzeu gândi cū(m) acela rău să-l facă bun, acē 4 facu, cū(m) acē 4 iaste deșchi(s)* 179/3) — după ung. *nyilván lenni*;

domn de steag „unul din rangurile de nobili“ (*Celui dō(m)n de stēg și vesti(t) vitēdz Gestifrēnți* 11/5 după ung. *zászlósúr*;

faptă de bună mireasă „tămiiie, arderea tămiiie“ (*Fă 4ltarū și pre 4ptă de bună mirōșelā, den lemnb de seti(m)* 280/9) — după ung. *ió illat tétel*;

o singură dată întâlnim și **fapt de ciudă** cu sensul de „minune“ (*Să nu vorb crede fie ... pre un 4pt de ciudā, crede-vorb cuvāntu(l) tău cu altā čiudā* 189/16), care traduce compusul maghiar *csódatétel*. În majoritatea cazurilor autorii Paliei au tradus cuvântul *csoda* din versiunea maghiară numai prin *ciudă*, chiar și acolo unde Heltai întrebuintează compusul *csódatétel*;

a-i fi greu „a fi îngrijorat“ (*Nu-ți fie greu de 4cōrb și de slujnicā* 67/19) — după ung. *nehézeře lenni*;

a îmbla înaintea lui Dumnezeu „a trăi cu frica lui Dumnezeu“ (*Dōm-nū(l) 4naintē căru 4 eu 4mbli* 79/15) — după ung. *isten előtt járni*;

a împărți de cătră alalt „a despărți“ (*Tinde mână ta pre mare și 4mparți 4 de cătrā alaltā, cum să trēcā 4cōrii lu I(s)[rai]lb 4 mijlocb*. 225/16) — după ung. *egymástól osztani*;

încredințat de singe „promis, însemnat“ (*Luō... Siŋora o pūatrā foarte ascuțitā și tae 4npregiur pielceluša ... 4 ncredințat de sänge eșt tu mie* 191/17) — după ung. *vér jegyes*;

nu lipsește „nu e nevoie“ (*Răspunse Isavb: nu lipsēște, destulu-i să am 4flat milā la dō(m)nu-meu* 116/3) — după ung. *nem szükség*;

loc lăcuiitoriu sau loc de lăcuită „așezare, locuință“ (*Nici 4ntr-un locu lăcuiitoriu să nu așiați 4o(c)* 298/27) — după compusul maghiar *lakóhely*. Alături de aceste forme traducătorii Paliei utilizează și substantivul *lăcuit*, cu același înțeles;

a lua sus cîștiga (cuiva) „a scăpa (pe cineva) de grijă, necaz“ (*Și căutā dō(m)nū(l) pre 4cōrii lu I(s)[rai]lb și luō sū(s) cāștiga lō(r)* 186/9) — după ung. *felvenni gondjál*;

a fi mintuit de credință „a fi dezlegat de jurămint“ (*Atunče să fii măn-tuit de credință, când la rúdele mēle veri sosi* 79/18 — după ung. *menteni a hittől*. În limba veche maghiară *hit* pe lângă sensul de „credință“ avea și pe acela de „jurămint“;

ochi moi „ochi bolnavi“ (*Labanb .. doao fēte avē ... Lēei era ōchii moi, Rahila era frūmoasă de sta(t)* 98/2) — după ung. *lágy szemű*.

În celelalte versiuni românești ale Bibliei întâlnim *ochi bolnavi* (cf. B. (1688), Gen. XXIX, 17; B. (Blaj), Gen. XXIX, 17) sau *ochi stinși* (cf. B. (1938), Gen. XXIX, 17);

muiere greșită din cale sau muiere ce a greșit calea „femeie stricată” (*Niçe ô muiare greșită den cale acolo n-au fost* 133/13) — după ung. *utavélet asszony*;

a năroci calea „a face drumul cu folos” (*Dō(m)nū(l) . . . tremête-va ȱngerul său cu tine și va năroci calē ta* 79/16) — după ung. *szerencsésiteni az utal*;

piine grasă „recoltă bogată, belșug de piine” (*Asirb, pâne grasă a lui și va da dulcătă crailor* 175/4). Această traducere ar putea fi un calc după versiunea maghiară unde apare *kövé* *kenyér*, care corespunde formei din versiunea latină *pinguis panis* (cf. B. (Sacra), Gen. XLIX. 20);

a se pleca de la dereptate „a se abate de la dreptate” (*Să nu mergi după m̃(l)îmē făcătorilō(r) de rău . . . cū(m) să nu te pleci de la dereptate* 254/20) — după ung. *elhajolni az igazságtól*;

a fi podobit la căutătură „a fi frumos” (*Rahila era frūmoasă de sta(t) și podobită la căutătūră* 98/2) — după ung. *ékes tekintetű*.

În celelalte versiuni ale Bibliei românești întâlnim *ghizdavă la față foarte* (cf. B. (1688), Gen. XXIX, 17), *mîndră la față foarte* (cf. B. (Blaj), Gen. XXIX, 17) sau *frumoasă la chip* (cf. B. (1938), Gen. XXIX, 17);

a prinde lăuntru ochii „a închide ochii (cuiva)” (*Și Iōsif va prinde lăuntru ōchii tăi* 162/27) — după ung. *befogni a szemét* (valakinek);

a pune cu nume „a face renumit” (*Și pune-voiu să fii vestit și cu nume* 43/8) — după ung. *nevezé tenni*;

a pune legătură „a face jurămînt” (*Și ȱcest chip puseră ei legătură ȱ Verzava* 69/25) — după ung. *kötést tenni*;

a rumpe afară pomeana (culva) „a șterge amintirea, memoria (cuiva)” (*Și afară voiu rumpe pomēna lu Amalec de subț čeriu* 237/8) — după ung. *kiszagasztani emlékezetét* (valakinek);

soț de căsătorie „soț, bărbat” (*Taste fie a muri derept murē carē-i luat, că are soț de căsătorie* 65/23) — după ung. *házastárs*.

În celelalte versiuni ale Bibliei întâlnim *bărbat* (cf. B. (1688), Gen. XX, 3; B. (Blaj), Gen., XX, 3; B. (1938), Gen. XX, 3);

a sta în alean sau a sta de-a aleanul „a se împotrivi” (*Nime nu va sta . . . ȱ alēnu-și* 73/11) — după ung. *ellen állni*. În secolul al XVI-lea și al XVII-lea această locuțiune apare mai ales în textele din Transilvania și Banat traduse sub influența calvină;

a sta bășău „a se răzbuna” (*Că printru sângele trupurilor voastre sta-voiu bășău* 34/20) — după ung. *bósszut állni*;

stătătorie de alean „răzbunător” (*Că eu-s domn al tău . . . putērnice, stătătoriu de alēan* 244/10) — după ung. *bósszuáló*;

strînsură împreună „recoltă” (*Praznicū(l) strînsuriei ȱpreună* 258/9) — după ung. *összegyűtés*;

cuvine-se a ști „adică” (*Și čine dintre voi mândru, să vine și să facă ačel če domnūl au porunčit, cuvine-se a ști, cortul și coperimântul lui* 298/13) — după ung. *tudni illik* „a se cuveni, a ști” dar și „adică”.

tot pînă acmu „pînă acum” (*Noi slugile tale den porobočija noastră tō(t) până acmu am fost ōameni ȱetori de dobitoache* 165/17) — după ung. *mind eddig*;

tot pînă la „pînă la“ (*Merğë cãtrã amiadzãzy tō(t) pãnã la Betelã* 46/19) — după ung. *mind ...-ig*;

tot cine (oarecine) sau **tot ce** „fiecare, oricine, orice“ (*Tō(t) čine mã va afla ućide-mã-va* 23/10) — după ung. *minden valaki*. Alături de aceste forme în Palia de la Orăștie apar și corespondentele romînești corecte;

ținător de cinste „șef, mai mare“ (*Faraõnb ȁ țarã ținettori de činsle isprãvẽscã* 142/24) — după ung. *tisztartó*.

În celelalte versiuni întîlnim corespondentul *mai marii* (cf. B. (1688), Gen. XLI, 34; B. (Blaj), Gen. XLI, 34) sau *ispravnici* (cf. B. (1938), Gen. XLI, 34);

oameni țietori de dobitoace „păstori“ (*Noi slugile tale den porobočĩa ncastrã tō(t) pãnã acmu am fõstb oameni țietori de dobitoace* 166/18) — după ung. *barom tartó emberek*.

În celelalte versiuni romînești întîlnim corespondentul *păstori* (cf. B. (1688), Gen. XLVI, 32); B. (Blaj), XLVI, 32; B. (1938), XLVI, 32);

vedere de vis sau **văzutul visului** „vis“ (*Deșteptase iarã țaraõnb și luõ aminte cū(m) cã arã vedere de visb* 139/26) — după ung. *álomlátás*;

a vinde în preț „a vinde“ (*Grãu carele vinde lõ(r) ȁ prețb* 167/14) — după ung. *árba adni*.

Tot în categoria *calcurilor* putem aminti și numeroasele verbe care în Palia de la Orăștie imită servil formele verbale compuse din limba maghiară. Aceste calcuri, sau altele similare, apar și în alte texte calvino-romîne din secolul al XVI-lea și al XVII-lea traduse după maghiară (cf. Sztripszky-Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI-beli román fordításban*, Budapest, 1921 p. 227—229) și se întîlnesc pînă astăzi în unele graiuri din Ardeal, unde influența maghiară a fost mai puternică. Aceste forme nu pot fi considerate traduceri greșite, ci aparțin unei anumite categorii de calcuri.

Vom înșira numai cîteva exemple:

a se aduna într-una „a se aduna“ (*Adunați-vã ȁntruna cū(m) sã spui voaõ ačẽ ȁ ce va veni pre voi* 173/7) — după ung. *összegyűlni*;

a alege afarã „a alege“ (*Alẽge afarã dõ(m)nului tõtã ačẽ ȁ če-i sãmãntã de bãrba(t)* 221/27) — după ung. *kiválasztani*;

a duce înlãuntru „a duce“ (*Și lãuntru va dučẽ tine ȁntre Amorei* 257/6) — după ung. *bevinni*;

a frînge întruna „a distruge“ (*Și tō(t) lemnũ(l) ačelui ținutb frãm-se-(l) ȁntruna* 207/28) — după ung. *összetörni*;

a intra lãuntru „a intra, a se cufunda“ (*ȁntrãndb lãuntru țaraõnb ȁn mare* 229/17) — după ung. *bemenni*;

a lua înainte „a lua, a aduce“ (*Stri(m)be vãdituri ȁnainte sã nu ȁi* 254/15) — după ung. *elővenni*;

a lua sus „a lua“ (*Lua-võ(m) sũ(s) soro-noastrã și õ võ(m) aduče* 117/14) — după ung. *felvenni*;

a merge afarã „a ieși“ (*Merse afarã de la mine și ačesta dzise* 158/7) — după ung. *kimenni*;

a merge jos „a merge“ (*Nu pute(m) mẽrge ġo(s) numai sãva fratele nostru čel mai micb cu noi va fy* 159/2) — după ung. *alámenni*;

a merge sus „a merge“ (*Merġe-voiu sũ(s) și voiu spune lu faraõnũ.* 165/7) — după ung. *felmenni*.

a pogori jos „a merge, a cobori“ (*Avraam̃ pogorã ġo(s) la Egipteĩ* 44/10) — după ung. *alãmenni*;

a prinde afarã „a prinde, a scoate“ (*Prinse afarã pe Simõñ dintre ei și-lũ legã* 148/18) — după ung. *kifogni*;

a purcede afarã „a pleca, a merge“ (*Tõatã gloata... afarã pũrcẽserã den pustinẽ Sinului* 235/8) — după ung. *kiindulni*.

a spune înainte „a povesti“ (*Și sluga ȃnainte spuse pre rãndũ toate lucrurile ẽe era el̃ isprãvi(t)* 82/3) — după ung. *elõszãmolni*;

a stringe lãuntru „a stringe“ (*Sã samini pãmãntulũ și stringe lãuntru hasna lui* 255/14) — după ung. *begyũjteni*;

a tãlni întruna „a se întĩlni“ (*Acõlo iũõ se tãlnẽște ȃntruna pre partẽ efõdului* 272/25) — după ung. *õsszetalãlni*;

a tinde afarã „a întinde“ (*Și Arõñ tinse afarã mãna* 202/25) — după ung. *kinyujtani*;

a veni afarã „a pleca“ (*Și dupã acẽ veni-vorũ afarã cu prẽ marhã multã* 32/16) — după ung. *kijõnni*.

În documentele vechi romĩnești traduse după slavonã sau maghiarã întĩlnim numeroase traduceri greșite, care se datoresc în majoritatea cazurilor lecturii neatente, cit și cunoașterii insuficiente a limbii.

Unele calcuri din Palia de la Orãștie se explicã prin confuzia fãcutã de traducãtorii între diferitele forme ale cuvintelor:

destul — în textul nostru apare în urmãtoarea frazã: *De la ẽine sũu aȃiãtã foculũ acẽla sã plãtẽscã pãnã la destulũ* 251/5. Aici *destul*, care de fapt e un calc dupã bulgarã¹¹, pare a pãstra sensul etimologic „cu totul, în întregime“. Dacã comparãm însă acest fragment cu pasajul corespunzãtor din Biblia lui Heltai, reiese cã *destul* corespunde formei din versiunea maghiarã (*a mi*)*elẽget* (*Az a kitõl a tũz tãmadot, megfizesse a mi elẽget* Ex. XXII), participiul verbului *ẽg* „a arde“ („ceea ce a ars“). Traducãtorul Paliei care s-a ocupat cu tãlmãcirea acestui capitol, întĩlnind în versiunea Bibliei lui Heltai acest cuvĩnt, l-a confundat cu adverbul ung. *elẽg*, cunoscut și sub forma *eleget*, și l-a tradus cu semnificaȃia acestuia în limba noastrã.

O comparaȃie cu celelalte versiuni romĩnești ale Bibliei ne aratã, mai clar, sensul cuvĩntului. În versiunile utilizate am întĩlnit corespondentul *au aprins* (focul) (cf. B. (1688), Ex. XXII, 6; B. (Blaj), Ex. XXII, 6; B. (1938), Ex. XXII, 6), iar în Biblia latinã: *qui ignem succenderit* (cf. B. (Sacra), Ex. XXII, 6);

nasturul urechilor pentru „sfĩrcul urechii“ (*ȃ den sãngele lui și pune lu Arõn și feõorilorũ lui pre nasturũ(t) ũrechilorũ derẽpte* 277/4) — după ung. *jũle gombãja*. Traducãtorii Paliei au confundat cuvĩntul *gomba* „ciupercã“ cu *gomb* „nasture“.

¹¹ *destul* < *de* + *sãtul*, ca și blg. *dosta* „destul“ < *do* + *sit* „sãtul“ (v. sl. *syũ*), cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii romine*, III, p. 99.

În celelalte versiuni românești întîlnim fie *marginea urechii* (cf. B. (1688), Ex. XXIX, 20) fie *vărvul urechii* (cf. B. (Blaj), Ex. XXIX, 20) sau *sfîrcul urechii* (cf. B. (1938) Ex. XXIX, 20).

Limba Paliei de la Orăștie cu toate aceste calcuri după maghiară, este clară, pe alocuri chiar frumoasă.

Din paginile Paliei de la Orăștie se străvede o continuă frămîntare, mai ales la unii traducători, de a găsi nu numai cuvîntul cel mai expresiv și cel mai adecvat conținutului, dar și cuvîntul care să fie în același timp înțeles în toate ținuturile românești. Întrebuințarea deasă a formelor românești, uneori alături, de cele mai multe ori în locul celor dialectale, face dovada eforturilor traducătorilor, mai mult sau mai puțin conștiente, de a contribui la formarea unei limbi scrise literare unice.

РУМЫНО-ВЕНГЕРСКИЕ КАЛЬКИ В ОРЭШТИЙСКОЙ ПАПИИ

(Краткое содержание)

Автор занимается кальками венгерского происхождения в Палии, напечатанной в Орэшти в 1582 году, в первом румынском переводе Старого Завета. Этот перевод сделан с венгерского, а именно по Пента-теуку Гаспара Хелтая, напечатанного в 1551 году в Клуже; текст Палии даёт многочисленные примеры слов, которые обогатили свой смысл новым, под влиянием соответствующих венгерских слов, а также и выражений, переведенных дословно с венгерского.

Семантические кальки, в большинстве случаев, образовались, благодаря невнимательному переводу, сделанному теми, которые впервые переводили на румынский язык эти части Библии (Генезис и Исход). Имея налицо венгерский текст, авторы Палии перевели некоторые слова и выражения соответствующими им румынскими, не обращая внимания на их смысл в общерумынском языке. Иногда кальки, встречаемые в Палии, происходят от смешения переводчиками разных форм слов. Это доказывает, с одной стороны, что не все переводчики владели хорошо венгерским языком, а в другой стороны, что они руководствовались почти исключительно текстом Хелтая.

После того как автор даёт слова и калькированные выражения с венгерского языка, большинство которых имеются только в тексте Палии и которые, конечно, никогда не употреблялись в живой речи народа, в заключение указывает, что язык Палии со всеми кальками с венгерского языка является ясным и местами даже красивым.

CALQUES HONGROIS DANS LA „PALIA D'ORAȘTIE“

(Résumé)

L'auteur s'occupe des calques d'origine hongroise de la *Palia* d'Oraștie, la première traduction roumaine de l'Ancien Testament, imprimée en 1582. Le texte étant une traduction du hongrois, à savoir du Pentateuque de Heltai Gáspár, imprimé en 1551 à Cluj, il offre de nombreux exemples de mots qui ont enrichi leur signification avec de nouveaux sens sous l'influence des mots hongrois correspondants et des expressions traduites *ad litteram* du hongrois.

Les calques sémantiques sont dus, dans la plupart des cas, à l'inattention des traducteurs, qui interprétaient pour la première fois en roumain cette partie de la Bible (la Genèse et l'Exode). Les auteurs de la version roumaine traduisent certains mots et expressions par leur correspondants roumains sans tenir compte de leur sens dans la langue roumaine commune. Dans d'autres cas, les calques sont dus à la confusion que font les traducteurs entre les différentes formes des mots. Il s'ensuit que les traducteurs ne connaissaient pas bien le hongrois et qu'ils se sont servis presque exclusivement du texte de Heltai.

Après avoir établi une liste des mots et des expressions calqués sur le hongrois, dont la plupart ne sont attestés que dans le texte de la *Palia* et n'ont certainement jamais circulé dans la langue parlée par le peuple, l'auteur montre en conclusion que la langue de ce texte, malgré les calques signalés, est une langue claire, voire même belle par endroits.

TOPICA „OBIECTIVA“ CU VALOARE „SUBIECTIVA“

DE

E. CIMPEANU

În mod obișnuit, manualele și studiile de gramatică tratează unilateral problema topicii limbii române, valoarea sa stilistică. Este semnificativ faptul că nici nu se amintește, măcar în câteva cuvinte, că și topica directă poate dobândi valoare stilistică. Această mărginire rezultă chiar din terminologia întrebuintată. Deși numeroasă și variată, ea n-a reușit să impună încă termenii cei mai potriviți, mai clari și lipsiți de echivoc. Bogăția terminologiei este un semn al sărăciei ei, în privința clarității, cuprinderii faptelor. Se vorbește de o topică „normală“, „regulată“, „gramaticală“, „obiectivă“, „intelectuală“, „dreaptă“ sau „directă“ și de o topică „neregulată“, „subiectivă“, „stilistică“, „afectivă“ sau „inversă“.

Mai potrivită mi se pare denumirea de topică „directă“ și topică „inversă“, terminologie folosită cu preferință în manualele școlare. E mai cuprinzătoare, permite încadrarea tuturor fenomenelor de topică în cele două categorii corespunzătoare.

„Normală“, „regulată“ sau „gramaticală“ — presupune lipsa unor norme, reguli pentru topica inversă, ceea ce nu corespunde realității. „Regulă“, adică normă, există și în vorbirea afectivă, pe baza unității dintre limbă și gândire, constată acad. I. Iordan¹. Și apoi, pentru operele literare artistice nu s-ar putea spune că ea este puțin obișnuită. Mai mult decât atât. Sînt cazuri în care inversiunea topicii s-a gramaticalizat. Așa spre exemplu, numeralele cardinale nu se pot pune decât înaintea substantivului determinat. În astfel de împrejurări, „această ordine inversată este, de fapt, ordinea normală, fiindcă a fixat-o uzul, și o modificare a ei este imposibilă“². „Dacă ne referim însă la realitatea lingvistică curentă, ceea ce numesc eu aici «neregulat» (în sensul de «nefix», «nerigid») — spune I. Iordan — se dovedește a fi, dimpotrivă, «regulat», adică «regulă». Căci, în marea majoritate a cazurilor, omul se lasă stăpînit de emoții, care influențează asupra vorbirii lui...“³ Unii o numesc

¹ I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 751.

² Id., *Gramatica limbii române*, București, Edit. „Cartea Rom“, 1937, p. 246.

³ Id., *Limba română contemporană*, p. 751.

topică „obiectivă”, în opoziție cu topica „subiectivă” sau „stilistică”. Dar, valoare subiectivă, stilistică, are, după cum voi încerca să dovedesc în această comunicare, și topica directă, „obiectivă”. Topica „obiectivă” nu este valabilă și aplicabilă numai în vorbirea „intelectuală”, „produs exclusiv al rațiunii, fără nici un amestec din partea stărilor psihice afective”, cum afirmă acad. I. Iordan. Nu rareori, topica directă a unor părți de propoziție, spre exemplu a subiectului, este impusă din nevoi stilistice, afective chiar; prezența lui la începutul propoziției îi permite realizarea unei expresivități maxime. Și, ori de câte ori o altă parte a propoziției îi ia locul, el este împins înăuntrul propoziției, de multe ori fără nici o intenție specială. Pentru motive asemănătoare, nici denumirea de topică „afectivă”, în opoziție cu topica „intelectuală”, nu este lipsită de cusur. Inversiunea nu este întotdeauna produsul unor stări psihice puternice; ea poate fi cauzată și din motive pur intelectuale, fenomen ce ne întâmpină destul de des în propozițiile enunțiative. „Topica inversă nu este totdeauna produsul stărilor psihice afective. Deseori intervine nevoia de ordin strict intelectual de a insista asupra cuvântului sau grupului sintactic care, prin conținutul lui, este mai important decât celelalte, și insistența se exprimă prin așezarea lui în fruntea propoziției sau în altă parte a ei, unde ni se pare mai potrivit cu intențiile noastre...”⁴.

Nici definițiile care se dau obișnuit topicii directe și inverse nu sînt destul de precise și corespunzătoare. A defini ordinea inversă ca „rînduirea cuvintelor într-o propoziție, în așa fel încît ea să înceapă cu oricare altă parte de propoziție decît cu subiectul”⁵ este complet greșit. Inversiunea sau neexprimarea subiectului nu poate însemna, prin sine însăși, inversarea tuturor părților de propoziție. Potrivit acestei definiții, în cunoscutul vers eminescian „Domnul nostru-ar vrea să vază pe măritul împărat” nu avem ordine inversă, căci propoziția începe cu subiectul. Ceea ce-l caracterizează pe Mircea și pe solul său e simplitatea, modestia. De aceea, subiectul „domnul” este urmat de un atribut pronominal, care corespunde în măsura cea mai mare acestei intenții a poetului. În schimb, atributul calificativ „măritul”, care determină complementul direct „împărat”, are o topică inversă. În felul acesta, prin ordinea opusă a celor două părți extreme ale propoziției, cu mijloace simple, este exprimat contrastul dintre Mircea și Baiazid, se realizează antiteza. Exemplul amintit ne permite să tragem încă o concluzie, pe care o vom folosi cu prisosință în discuțiile noastre ulterioare. De multe ori se neglijează colaborarea unor elemente lingvistice și stilistice diferite, care participă la realizarea unei expresivități sporite, complexe. Ordinea cuvintelor colaborează cu valoarea lor semantică și morfologică, topica inversă cu cea directă, chiar dacă, de cele mai multe ori, această legătură reciprocă nu este exprimată concret.

⁴ Id., *ibid.*, p. 750.

⁵ *Ibid.*, p. 756.

⁶ *Gramatica limbii române*, Manual pentru cl. VIII—XI, București, Edit. de stat did. și ped., 1952, p. 145.

Al. I. Odobescu întrebuințează cu multă măiestrie topica „îmbinată”, bogată în rezonanțe. Iată un exemplu din nuvela „Mihnea Vodă cel Rău”:

„În zadar umbla cu pas răpede prin odăi, ștergîndu-și sudoarea de pe frunte și izbea cu pumnul în pereți, răcnind: „Nu; nu se poate să cază într-astfel Mihnea! Săriți la mine, copii!” Dar nimeni nu venea și numai bolțile răspundeau de urlat la răgușita sa chemare”.

Zbuciumul sufletească al lui Mihnea, disperarea care-l cuprinse contrastează puternic cu izolarea sa; e părăsit de toți. Cele două planuri, trăirea interioară deosebit de puternică a eroului și liniștea, pasivitatea din jur, își realizează opoziția prin mijloace lingvistice. În prima parte a textului predomină verbele, acțiunea, și inversarea predicatului în vorbirea lui Mihnea; în a doua, lipsa dinamismului, a mișcării, și topica directă a subiectelor și predicatelor sînt grăitoare.

Dacă un scriitor ar căuta să sugereze, să creeze o atmosferă de moarte, de descompunere a vieții și de singurătate sufletească, ar primi un real sprijin din partea topicii directe a părților de propoziție.

În „Gramatica limbii române”, publicată în anul 1937, prof. I. Iordan scria: „Așa dar cuvintele așezate la începutul propoziției sînt cele mai importante. Din cauza aceasta, cînd vrem să scoatem în evidență o noțiune care pentru noi, vorbitorii, prezintă cea mai mare importanță, punem cuvîntul respectiv la locul întîi, indiferent de funcțiunea lui gramaticală” (p. 240). Fără a contesta valabilitatea generală a acestei concluzii, credem că e necesară o precizare. O parte a propoziției, și cu deosebire subiectul, poate deveni expresivă nu numai prin punerea ei înainte, la începutul propoziției, mai ales că nu totdeauna este posibil acest lucru, ci și prin îndepărtarea ei; prin trecerea spre sfîrșitul propoziției sau frazei. Ex.:

*Răzleț din ostirea bălută,
Fugînd pe cîmpia tăcută,
Căzu de pe cal, de durere,
Pe marginea apei. Și pierc.
Din rană și-ar smulge săgeata
Și n-are putere.*

*Pierdut-a și oaste și țară.
E noapte-n văzduhuri; și rară
E zbaterea apei, cînd valul
Atinge cu apripa-i malul —
Iar Gelu, prin noapte, slînd singur,
Vorbește cu calul:
(G. Coșbuc, Moartea lui Gelu)*

Nu se poate spune că subiectul — nume de persoană, în toate propozițiile cu excepția ultimei, este inclus în desinențele verbale sau subînțeles. Subiectul, Gelu, apare abia la sfîrșitul strofei a doua, deoarece numai în acel moment poetul a creat atmosfera, cadrul în care apare eroul. Astfel, toate elementele stilistice utilizate în versurile anterioare sînt puse în slujba sporirii expresivității subiectului.

După ce am stabilit punctul nostru de vedere în legătură cu aspectele generale ale problemei, modul de a pune problema, vom încerca acum, pe baza unor exemple scoase din diferite opere literare, să fixăm anumite reguli de întrebuintare a topicii directe cu valoare stilistică. Nu ne vom limita numai la construcțiile care prezintă un conținut afectiv-subiectiv. Vom da o accepțiune mai largă termenului de „valoare stilistică”, apropiindu-l de sensul pe care-l capătă în studiile de critică literară, de estetică.

Topica directă este întrebuintată cu mult succes în descrieri. Ea acordă o anumită valoare stilului descriptiv. Obiectele au o mare importanță. Ele realizează varietatea tabloului înfățișat. Obiectele săvîrșesc acțiuni, situate în anumite împrejurări, ele au însușiri. De aceea subiectele ocupă primul loc, urmînd atributele, predicatele și celelalte părți ale propoziției. Tabloul capătă, în felul acesta, un caracter static. Dacă predicatele ar fi inversate, punîndu-se la început, prin accentuarea lor textul ar dobîndi un caracter dinamic. Și nimeni nu contestă valoarea stilistică a unei asemenea inversiuni. De ce nu am admite o valoare asemănătoare, însă de sens contrar, și pentru topica directă, cu deosebire a subiectului?! Ex:

„*Muscelele* dorm sub zăpadă de trei palme. *Pădurile* în depărtare, cu tulpini fumurii, par cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși. *Vuiet* surd să încovoae pe după dealuri și să pierde în văi adînci. *Cerul* e ca leșia. *Cîrduri* de corbi, prididite de vînt, croncăie, căutînd spre păduri. *Viscolul* se întetește. *Vîrtejele* trec dintr-un colnic într-altul. Și *amurgul* sării se întinde ca un zăbranic sur” (B. Șt. Delavrancea, *Sultănica*).

Subiectele, așezate sistematic la începutul propozițiilor, completează rînd pe rînd acest tablou din natură, nuanțîndu-l. Ele dau colorit, mai ales vizual, tabloului. Datorită caracterului lor concret deșteaptă în mintea noastră reprezentări, imaginea acestui colț din natură cîștigînd foarte mult sub raportul clarității, al plasticității. Subiectele în topică directă constituie punctele cardinale ale tabloului, ele orientează dezvoltarea lui. Nu e mai puțin adevărat însă că și valoarea semantică a tuturor substantivelor din text, și mai ales a verbelor, se pretează la această întrebuintare.

Pastelurile poartă și ele trăsăturile caracteristice ale acestui stil descriptiv. Iată un exemplu din poezia „Noapte de vară” a lui Coșbuc:

*Care cu poveri de muncă
Vin încet și scîrșînd;
Turmele s-aud mugînd,
Și flăcăii vin pe luncă
Hăulînd.*

Sau versurile următoare din cunoscuta poezie a lui Eminescu, „Sara pe deal”:

*Sara pe deal bucimul sună cu jale,
Turmele-l urc', stele le scapără -n calc,
Apele plîng clar izvorînd din fîntîne;*

Elementele, obiectele naturii pe care poetul o descrie apar în primul plan; la fel precum pictorul înfățișează în tabloul său acțiuni, împrejurări, însușiri cu ajutorul unor obiecte, și ar fi imposibil altfel, tot așa și poetul recurge la substantiv ca element fundamental al pastelului, de la care și prin care se dezvoltă toate aspectele tabloului. Acest fapt explică rolul deosebit de important al subiectului, care constituie punctul de plecare a propoziției, în speță a propoziției enunțative, atît din punct de vedere logic cît și gramatical. Construcția capătă obiectivitate, înlătură subiectivitatea autorului. Textul prezentat cititorului este nemodificat de intervenția scriitorului sau poetului, apare firesc, natural.

Acestei intenții speciale i se supun chiar și atributele, cu tot conținutul lor bogat în elemente afective. Iată mai întîi un exemplu din nuvela „Doamna Chiajna” a lui Al. Odobescu:

„Trupul *ei despuiat*, ce abia-l înveleau niște țoale sfîșiate, părea zdrobit; minile și picioarele-*i slabe și lîncede*, căutînd poate în răcoarea rîului ceva înviere, pluteau pe d-asupra apii ca frunze -ngălbnite de toamnă; capu-*i obosit* căzuse pe petrișul din matcă și pletele-*i răsfirate* se scaldau furate de valuri”.

E de un dramatism zguduitor acest moment în care doamnei Chiajna împreună cu suita sa i se înfățișează „chipul sau mai bine umbra unei ființe albe și uscate”, în care nu putea fi recunoscută domnița Ancuța. „Acel trup sfărîmat”, aproape lipsit de viață, nu putea să nu tulbure chiar și inimile cele mai reci. De ce atunci povestitorul nu recurge la procedee menite să exprime tragicul acestui tablou prin participarea sa sufletească, subiectivă la cele povestite? Căci inversiunea este intenționată evitată în acest pasaj. Textul de mai sus se caracterizează prin topică directă a cuvintelor. Cu deosebită claritate rezultă această ordine din grupul subiectelor: „trupul *ei despuiat*”, „picioarele-*i slabe și lîncede*”, „capu-*i obosit*”, „pletele-*i răsfirate*”. Dacă atributele pronominale sînt obligate să stea la sfîrșitul substantivelor pe care le determină, atributele adjectivale nu au o topică rigidă. Inversarea lor nu ne-ar surprinde. Dar... obiectivitatea și verosimilul ar fi alterate de intervenția povestitorului, ar fi diminuate. Ancuța e părăsită de toți. E o părăsire totală, absolută, pe care și povestitorul trebuie să o respecte. Astfel, eroul apare în toată nenorocirea sa reală, obiectivă. Tragică sa soartă păstrează dimensiunile inițiale, autentice, sporite ulterior de perspectiva pe care autorul o deschide. În momentul în care drumeții se apropie de această făptură, puternic impresionantă, apar unele inversiuni cu valoare subiectivă vădită. Ancuța nu mai este singură în nenorocirea ei. Din punct de vedere sufleteș, autorul, prin mijlocirea celorlalte personaje, i se aîătură.

„Toată gloata drumeților, pînă chiar și Doamna, se coborîră din rădvan și de pe cai și se apropiară de locul unde se afla *nenorocita* ființă; toți, *făcîndu-și cruce*, priveau cu o *miлоasă* spaimă acel trup sfărîmat...”

Inversarea circumstanțialului („*făcîndu-și cruce*”) și în mod special a celor două atribute („*nenorocita* ființă” și „o *miлоasă* spaimă”) are valoare stilistică mai ales prin raportarea lor la primul pasaj, care res-

pectă topica directă. Se subliniază astfel din nou legătura dintre ordinea directă și inversă a cuvintelor, colaborarea lor.

Este ilustrativă în această privință strofa a patra din poezia „Mama” de G. Coșbuc, în opoziție cu strofa următoare:

*Și firul tău se rupe des,
Căci gânduri te frământă,
Spui șoapte fără de-nțeles,
Și ochii tăi stau întinși.
Scapi fusul jos; nimic nu zici
Cînd fusul se desșiră...
Te uiți la el și nu-l rădici.
Și fetele se miră.*

Nu putem contesta conținutul afectiv bogat al acestei strofe. Mama e frământată de gânduri. Trăiri interioare deosebit de puternice o stăpînesc cu desăvîrșire. Topica directă caută să impună ordine unor fapte și stări sufletești nu lipsite de intensitate. Îndoiala că-și va revedea fiul pune tot mai mult stăpînire pe inima ei îndurerată. Ca un resort destin, deodată, ea, mama, încearcă o ultimă împotrivire față de implacabilul destin. Pe plan lingvistic ea se traduce prin inversarea părților de propoziție:

*... O, nul Nu-i drept să te -ndoiști!
La geam tu sari deodată,
Prin noapte — afară lung privești —*

B. Șt. Delavrancea este un maestru al portretului. Figura lui Hagi Tudose este zugrăvită cu o plasticitate maximă, vrednică de penelul unui mare artist. Topica directă colaborează din plin cu scurtimea propozițiilor și cu elipsa subiectului. În felul acesta, fără a recurge la inversiuni, poate fi subliniat, după cum cere textul, subiectul, predicatul, complementul direct sau alte părți ale propoziției. Iată-l pe Hagi Tudose în ultimele sale clipe:

„Se ridică în picioare. *Picioarele* tremurără, se îndoiră, trosniră din încheieturi. *Hagiul* se curmă de mijloc; deschise ochii, mari și roșii; căscă gura și căzu pe spate”.

Propozițiile sînt scurte; ele impun elipsa subiectului. El intervine numai la începutul unui grup de propoziții. Verbele predicative, numeroase în economia textului, își sporesc expresivitatea prin așezarea lor, prin locul pe care-l ocupă, și mențin, în surdină, pentru cititor prezența continuă a aceluiași subiect. Referindu-se la un citat din Creangă („Face ea sarmale, face plachie, face alivenci...”), prof. I. Iordan constată⁷ că dacă la o astfel de construcție, în care predicatele sînt subliniate prin așezarea lor la începutul propoziției, s-ar adăuga subiectul, acesta nu ar putea sta decît după predicat, ca dovadă „ea”. Un astfel de subiect este însă prea tare, prea puternic; și el cîștigă din această inversiune. Un subiect subînțeles are o intensitate redusă și apare nu în urma predicatului, ci deodată cu el, ni se face cunoscut prin acțiunea pe care o întreprinde. Constatarea rămîne valabilă și pentru textul din Dela-

⁷ I. Iordan, *Limba română contemporană*, p. 752.

vrancea. Imaginea Hagiului, subiectul acestor propoziții, evoluează prin mișcările ce se materializează cu ajutorul complementelor, a celor directe în mod special: „Hagiul se curmă *de mijloc*; deschise *ochii*, mari și roșii; căscă *gura* și căzu *pe spate*”.

Ordinea directă a acestei construcții corespunde deci modalității în care autorul ni-l înfățișează pe Hagi Tudose. Delavrancea utilizează sistematic acest procedeu. Iată cum îl dezvoltă în continuarea descrierii eroului nostru:

„Dar, ca prin minune, *trupul* Hagiului *se cutremură*. *Banii sunară* de-a lungul, de la picioare pînă la frunte. *Săltă capul*; *deschise ochii* stinși, și-i *îndreptă*, ca niște sticle reci asupra Leanei; *bolborosi* cîteva *cuvinte* nedesluite; *mușcă* în vînt cu gingiile albe și *izbuti* să slomească:

— Nu te uita... *îchide ochii*... *ochii fură*... *îchide ochii*!...”

Inversiunea de la începutul textului nu este ilustrativă pentru noi. Acțiunea este gradată. În primele două propoziții predicatele stau în urma subiectelor („... *trupul* Hagiului *se cutremură*”. „*Banii sunară*...”). În următoarele propoziții subiectul este subînțeles (Hagiul), predicatele ajungînd astfel la începutul propoziției. Acțiunea lor, în primele patru propoziții, trece asupra complementelor directe („*Săltă capul*”, „*deschise ochii*...”, „și-i *îndreptă*...” „*bolborosi cîteva cuvinte*...”). Caracterul material al acestor obiecte corespunde conținutului specific al complementului direct: el se exprimă obișnuit prin substantive nume de lucruri. Complementele „capul” și „ochii” ar putea fi transformate în subiecte, fără ca înțelesul propozițiilor să sufere. Așa cum în prima propoziție se spune „trupul Hagiului se cutremură”, folosindu-se raportul genitival posesival pentru indicarea subiectului, autorului acțiunilor unui grup întreg de propoziții, tot așa construcțiile „săltă capul”, „deschise ochii” pot fi modificate în „capul (Hagiului) îi săltă”, „ochii i se deschiseră”, mai ales că ele colaborează la înfăptuirea acțiunii chiar în calitatea lor de complemente. Dar astfel de subiecte sînt lucruri și ele nu corespund intenției autorului de a spori acțiunea. Apoi, ele nu permit subînțelegerea subiectului (Hagiul), întrucît se schimbă de la o propoziție la alta și, ca atare, predicatul nu ar putea fi subliniat prin așezarea lui la începutul propoziției. În sfîrșit, această inversare de roluri, de funcțiuni ar păgubi colaborarea celor două elemente, subiectul și complementul direct, la realizarea acțiunii: în locul unui subiect personal sprijinit de participarea complementului direct [(Hagiul) „săltă capul”, „deschise ochii...”], am avea un subiect material neîntărit de prezența obiectului direct („capul îi săltă”, „ochii i se deschiseră”). Intenția autorului de a grada acțiunea, folosind diverse procedee, mijloace, rezultă cu deosebită claritate din final, cînd ultimele eforturi ale Hagiului izbucnesc stăruitor: „— Nu te uita... *îchide ochii*... *ochii fură*... *îchide ochii*!...” Imperativul, pe lîngă tonul său poruncitor, evită subiectul; persoana a doua căreia i se adresează autorul este prezentă. Scurtimea propozițiilor, repetiția, sinonimia construcțiilor („nu te uita... *îchide ochii*”) și schimbarea funcției gramaticale („îchide ochii... *ochii fură*...”) colaborează din plin cu topica directă, care subliniază, după nevoie, un cuvînt sau altul: „Nu te uita...”, se

subliniază verbul sub forma sa negativă; „îchide ochii...“, de asemenea verbul, sinonim cu cel anterior, este întărit; „ochii fură...“, de astă dată se insistă asupra subiectului, insistență ce dezvăluie valoarea cauzală a acestei propoziții.

Vom încheia considerațiile noastre privind întrebuințarea topicii directe în descrieri, prezentări de tablouri și portretizări, prin analiza unui text din nuvela „Doamna Chiajna“ de Al. I. Odobescu, care mi se pare ilustrativ fiindcă rezumă, sintetizează observațiile noastre de pînă acum.

„Paloșul Radului zbură un minut, făcînd roată împrejurui-i, dar săbiile și lăncile îl înconjurau. Străpuns de toate părțile, arma îi pică din mînă și el căzu mort la pămînt. Groaznic fu țipătul Ancuței cînd ea se aruncă peste trupul sfîșiat al iubitului ei!

Un nor de fum umplu chilia; vîlvori de foc ieșeau pe gura vetrii și grinzile trosneau, scăpărînd lăndări inflăcărare. Atunci icoana cea mare căzu din părete cu un răsunset lung și tînguios!

Vîntul aruncase paie aprinse pe învelitoare și focul încinsese de toate părțile turnul. Pandurii se îmbrînceau și se rostogoleau pe scară, cu țipete și cu zgomot; cîtînd să scape din primejdia pojarului, ei fugeau care încotro găsea loc de fugă.

Toată noaptea arse chindia lui Socol; în murgul zorilor o șiră de scînteie încununa a sa creastă, care și ele se stinseră una după alta. Cîteva zile însă mai în urmă, clădirea surpată încă fumega“.

È un moment dramatic realizat printr-un tablou cu o structură specifică. Obiecte și acțiuni, substantive și verbe, ele dau colorit specific descrierii. Numărul mare al obiectelor, al substantivelor, realizează varietatea, nuanțarea, plinătatea tabloului. Verbele, numeroase și ele, dau un caracter dinamic descrierii, o completează prin bogăția mișcării. Ultimele două fraze contrastează puternic în această privință cu restul textului. Atît verbele cît și substantivele primesc o altă valoare semantică și o întrebuințare specială, pentru a putea da o altă expresivitate acestor fraze finale:

„Toată noaptea arse chindia lui Socol ;în murgul zorilor o șiră de scînteie încununa a sa creastă, care și ele se stinseră una după alta. Cîteva zile însă mai în urmă, clădirea surpată încă fumega“.

È un final lipsit de viață, de mișcare, de nuanțare, de varietate; încremenită în ruină, chindia lui Socol stă drept mărturie a unei tragedii care poartă în ea pecetea ireversibilului. Dragostea sfărîmată a Ancuței îi dă ei atributul neființei, o existență dincolo de lumea realului.

Din punct de vedere sintactic substantivele și verbele din acest text se orientează spre funcțiunile ce le caracterizează prin definiție. Subiectele și predicatelor domină întregul text, în jurul lor se polarizează toate celelalte elemente, stilul descriptiv folosit de autor impunînd ordinea directă a părților de propoziție. Interesant este faptul că nu numai attributele, în majoritate determinative ale subiectului, sînt exprimate cu preferință prin substantive, ci și circumstanțele:

„Paloșul Radului... arma îi pică *din mînă* și el căzu mort *la pămînt*... ea se aruncă *peste trupul sfîșiat al iubitului ei*... Un nor de

fum... vîlvori de foc ieşeau pe gura vetrii şi grinzile... scăpărînd ţandări înflăcărate... icoana... căzu din părete cu un răsunset lung... Vîntul aruncase paie aprinse pe învelitoare şi focul încinsese de toate părţile turnul. Pandurii se îmbrînceau şi se rostogoleau pe scară, cu ţipete şi zgomot...“

Pasajul citat se evidenţiază prin ordinea directă a părţilor de propoziţie. Ea corespunde cel mai bine scopului artistic urmărit de autor. Tonul firesc al descrierii, obiectivitatea sa, nu poate fi realizat prin inversiuni, mai ales dacă ţinem seama şi de structura gramaticală a textului. Substantivele şi verbele, subiectele şi predicatele, prin echilibrul şi prin logica orînduirii lor, îşi manifestă egalitatea, colaborează la realizarea unei armonii generale în care participanţii renunţă la primat fără a se păgubi reciproc.

Pê acest fond comun, cele cîteva inversiuni, la care recurge totuşi autorul, contrastează puternic. Ele aduc o modificare expresivă în planul de realizare artistică. Deosebit de sugestivă este inversarea numelui predicativ adjectival: „Groaznic fu ţipătul Ancuţei (cînd ea se aruncă peste trupul sfîşiat al iubitului ei)“. Adjectivul „groaznic“ are un sens de superlativ. Inversiunea îl subliniază sporind caracterul exclamativ al propoziţiei. În mijlocul unui decor în care oamenii şi lucrurile sînt deopotrivă de lipsiţi de suflet, ţipătul „groaznic“ al Ancuţei are valoarea unui simbol. E ultimul protest al unei tinereţi clocotitoare, pline de speranţe, căreia i-a fost ucis idealul, dragostea. Sfîşietoarea ei durere domină pentru o clipă întregul tablou, în care oamenii se mişcă cu răceala lucrurilor.

Sugestivă este şi inversarea, aşezarea la începutul propoziţiilor a grupului celor trei complemente circumstanţiale din partea finală a textului: „Toată noaptea...“ „în murgul zorilor...“ şi „Cîteva zile însă mai în urmă...“ Dezvoltarea structurii sintactice a sintagmei celor trei compliniri temporale corespunde intenţiei stăruitoare a autorului de a îndepărta în timp împlinirea.

Construcţiile adversative folosesc cu preferinţă ordinea directă a cuvintelor. Contrastul, opoziţia pe care scriitorul vrea să o exprime impune şi o anumită simetrie a propoziţiilor, care nu poate fi realizată de obicei prin inversiuni, mai ales că inversarea, pentru a deveni posibilă, cere şi un anumit sens al cuvintelor, pe care nu toate îl au, îndeosebi atunci cînd ele trebuie să şi-l coordoneze, să şi-l acorde. Apoi, subiectul, care în mod normal ocupă primul loc în propoziţie, prin inversiune ar fi păgubit. El îşi sporeşte expresivitatea în construcţiile adversative prin menţinerea sa în fruntea propoziţiei. Nu trebuie să uităm importanţa subiectului ca element iniţial al propoziţiei; de la el pornesc atributele, predicatul şi complinirile. Această primordialitate a subiectului, manifestată şi în independenţa sa din punct de vedere morfologic, îşi realizează în modul cel mai deplin expresia în topică directă.

Mai frecvent apare pronumele personal. Şi este şi explicabil. Ținînd seama de faptul că în limba romînă exprimarea pronumelui în funcţie de subiect nu este necesară, întrucît desinenţele verbale exprimă persoana

care face acțiunea, autorul acțiunii, întrebuintarea pronumelui personal în această funcțiune sintactică are valoarea unei duble exprimări a subiectului. În al doilea rînd, mai ales în dialog, pronumele personal înlocuiește cu succes substantivul; acesta din urmă ne trimite la persoana a treia, persoană care nu e de față în momentul vorbirii și deci nu corespunde cerințelor impuse de dialog. Aceleași considerente ne explică preferința poetilor pentru întrebuintarea persoanei întîi și a doua. Alternarea celor două persoane, eu și tu, opoziția ior, permite dramatizarea povestirii. Ființa iubită este readusă de imaginația și sensibilitatea poetului pe un plan bidimensional redus. Ea participă, prin apropierea în timp și spațiu de momentul vorbirii, al povestirii, la reflecțiile, gîndurile, bucuria și mai ales întristarea poetului. Poezia lirică nu s-ar putea dispensa de folosirea acestor valori gramaticale. Nici pronumele personal de persoana a treia nu este ocolit. În afară de faptul că el contribuie la distanțarea celor două planuri, al vorbitorului și al celui despre care se vorbește, pronumele personal de persoana a treia are forme deosebite după cele două genuri. Și nu rareori deosebirea dintre persoana poetului și cea a iubitei, dintre iubit și iubită este realizată numai prin folosirea celor două forme ale pronumelui: el și ea. Pronumele se definește prin lipsa unui sens propriu, independent. Această sărăcire a sa, această golire de conținut are și un avantaj de ordin stilistic: îl ajută să exprime cu mai multă intensitate categoria gramaticală pe care o posedă. Genul, opoziția celor două genuri, masculin și feminin, se dezvoltă nestinjenit și se dezvelește dintr-odată cititorului. Într-o anumită privință s-ar putea spune chiar că pronumele, datorită tocmai sărăciei sale, este mai puternic decît substantivul. Pe lîngă toate acestea, dacă ținem seama și de faptul că pronumele personal, cel puțin în poezie, îndeplinește cu preferință funcțiunea sintactică de subiect, înțelegem ușor de ce, cu deosebire în antiteze, în construcții adversative, el are o topică directă. Și după cum se poate vedea din cele cîteva exemple din multele ce pot fi aduse în discuție, ordinea directă a pronumelui nu este lipsită de semnificație stilistică. Să pornim de la cunoscutul text din Caragiale:

— *Ce cereai în petiție?*

— *Eu nu ceream nimic.*

— *Nu era petiția mea.*

— *Da a cui?*

— *A unui prieten.*

— *Ce cerea în ea?*

— *El, nu cerea nimic.*

(I. L. Caragiale, *Petițiune...*)

Insistența interlocutorului asupra persoanei subiectului este evidentă. Ea nu poate fi realizată numai prin desinențele verbale și cu atît mai puțin printr-o inversare a topicii subiectului. Acesta trebuie să ocupe primul loc. „Eu” apare ca o corectare o confuziei pe care o face cel ce pune întrebarea folosind desinența persoanei a două („cereai”).

În propoziția răspuns e o desmințire numai a persoanei subiectului, cel puțin după completarea răspunsului: „Nu era petiția mea”, prilej pentru repetarea și sporirea confuziei, dar la o altă persoană: „El, nu cerea nimic”. Colaborarea celor două persoane gramaticale opuse, eu și el, ridică nedumerirea la o intensitate maximă; sint înlăturate, negate, toate persoanele gramaticale, căci persoana a doua, implicată în dialog, nu poate participa.

Deosebit de frecvent utilizează Eminescu în antiteze pronumele personale. Opoziția de conținut a propozițiilor este însoțită de opoziția celor două persoane gramaticale (eu și tu). Mă voi referi pentru exemplificare la una din poeziile postume ale poetului, nu pentru că ea ar reprezenta ultima șlefuire a artistului, ci pentru faptul că ea dezvăluie, în fașă, procedeul utilizat de multe ori de Eminescu în poeziile sale. Iată primele două strofe din poezia „Replici”:

POETUL

*Tu ești o undă, eu sunt o zară,
Eu sunt un țârmur, tu ești o mare,
Tu ești o noapte, eu sunt o stea —
Iubita mea.*

IUBITA

*Tu ești o ziuă, eu sunt un soare,
Eu sunt un flutur, tu ești o floare,
Eu sunt un templu, tu ești un zeu —
Iubitul meu.*

Propozițiile au aceeași construcție, de altfel destul de simplă: ele sint formate numai din subiect și predicat. Subiectele sint exprimate, toate, prin pronume personale de persoana întâi și a doua; de fapt, ținînd seama de înțelesul lor, de sensul substantivelor înlocuite, sint numai două subiecte: eu și tu, poetul și iubita. Repetarea lor cu fiecare grup de propoziții readuce mereu pe primul plan opoziția celor două subiecte prin însușirile contrarii ce le definesc. Predicatele nominale exprimate prin substantive acordă acestora o valoare metaforică. Insușirea exprimată de predicat devine astfel mult mai sugestivă; nu este o simplă însușire a unui obiect oarecare, nu apare într-un raport de subordonare, care ar fi caracteristic, spre exemplu, unui nume predicativ adjectival, ci ea se concretizează sub forma identității predicatului cu subiectul. În felul acesta, subiectul pronominal ocupă cu necesitate primul loc, subliniind și opunînd mereu persoana întâi cu persoana a doua. Subiectul deschide perspectiva celor două planuri-care evoluează prin opunerea sistematică a predicatelor, respectiv a substantivelor, din propozițiile adversative. Folosirea parataxei, înlăturarea conjuncției ca element de legătură a propozițiilor adversative, permite pronumelui să-și sporească rolul opozițional și, în același timp, îi consolidează locul la începutul propoziției.

În unele construcții folosirea pronumelui personal cu funcțiune de subiect nu este numai facultativă, în sensul realizării sau sporirii antitezei, ci chiar obligatorie. Ex.:

„— Ei, fulguiește, fulguiește... tu nu vezi că nu ține? Unde ține? Cum cade, se topește... *Eu* mor de căldură... Uf!... uf!...

— Și *eu* mor de frig...”

(B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*)

Lipsa pronumelui „eu” în exemplul dat ar produce în primul rînd confuzie, deoarece cele două propoziții n-au suficiente mijloace pentru a se opune una alteia. În al doilea rînd, aproape că ar dispărea cu totul valoarea lor adversativă. Pe de altă parte, pronumele, tocmai datorită valorii pe care o dă propozițiilor, cere o topică directă; inversarea sa aproape că nu ar fi posibilă: „mor de căldură eu...”; în acest caz forma verbului satisface singură nevoia, redusă, de a indica persoana subiectului; însă nu s-ar putea sublinia, prin această inversare a ordinii, subiectul.

Uneori este exprimat prin pronume numai unul din cei doi termeni ai opoziției. Prezența lui este cu atît mai necesară. Ex:

„Ce lucru poate fi mai luminat ca un jeratic de galbeni întinși pe o masă?... *Voi* rîdeți... rîdeți cu hohote... Niște risipitori...” (B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*)

Absența pronumelui „*voi*” modifică înțelesul propoziției: „rîdeți...”; verbul capătă o nuanță imperativă specială: parcă e un îndemn de a rămîne mai departe în atitudinea lor risipitoare. Nu este înlăturat, firește, sensul prohibitiv al expresiei. Inversarea predicatului, „rîdeți voi...”, dă o nuanță de amenințare, pe care autorul nu urmărește să o realizeze. În textul inițial, întrebuintarea pronumelui „*voi*” cu funcțiune de subiect, și, deci, în ordine directă, ajută la realizarea contrastului: deși galbenii sînt lucrul cel mai minunat, *voi* rîdeți, căci sînteți niște risipitori. Un reproș adresat risipitorilor. Iată din nou cum antiteza impune ordinea directă a subiectului sau, ținînd seama de corelația reciprocă dintre cauză și efect, cum topică directă a subiectului creează antiteza.

Deseori pronumele personal își realizează opoziția cu un substantiv. Procedul este destul de obișnuit și cunoscut. Nu este de prisos însă să arătăm avantajele unei asemenea opoziții. Ex.

O lume toată -nțelegea

Tu nu m-ai înțeles.

(M. Eminescu, *Pe lingă plopii fără so!*...)

Factori diverși colaborează la înfăptuirea contrastului. Aspectul negativ al predicatului propoziției a doua se opune aspectului afirmativ al primului predicat. Opoziția afirmativ — negativ capătă semnificație prin referirea sa la subiect: „O lume toată” — „tu”; primul subiect are un sens colectiv larg, valoarea celei mai depline pluralități, pe cînd al doilea, „tu”, are un caracter individual, singular evident. Cu cît antiteza este mai adîncită cu atît este mai necesară prezența subiectului la începutul propoziției care provoacă contrastul. El nici nu poate ocupa alt loc; trecerea lui în urma predicatului ar fi cu totul nefirească, nepotrivită spiritului limbii romîne („O lume toată -nțelegea / Nu m-ai înțeles tu”).

Construcțiile adversative recurg la topica directă a subiectului, în scopul sublinierii lui, și cînd acesta este exprimat prin altfel de pronume decît cele personale sau prin substantive. Desigur însă că opoziția nu are întotdeauna și în orice împrejurare același grad de intensitate, întrucît ea se realizează și prin conținutul mai mult sau mai puțin diferit al propozițiilor în discuție. Se ajunge pe această linie pînă la o opoziție totală, în care simetria impune ordinea directă a cuvintelor. Ex.:

„Golăteaa încunjură, iară foamea dă de-a dreptul“

(I. Creangă, *Amintiri din copilărie*).

Cu toată înrudirea de conținut a subiectelor, ele contrastează în mod vizibil, iar predicatele realizează o opoziție extremă.

În multe construcții adversative topica directă a subiectelor este determinată și de caracterul narativ al stilului. Intocmai ca în descrieri, și în narațiuni subiectul, ca autor al acțiunii, ca obiect despre care se spune ceva în propoziție, este indicat în multe împrejurări pentru a ocupa primul loc. Nu este o plasare obișnuită, lipsită de orice semnificație. În felul acesta subiectul concentrează în jurul său toate elementele povestirii, intenție vădit manifestată. Ex.:

„Ș-apoi vorba ceea: *țiganul* cînd i-e foame cîntă; *boierul* se primeblă cu mîinile dinapoi, iar *țăranul* nostru își arde luleaua și mocnește într-însul.“

(I. Creangă *Amintiri din copilărie*)

Vom încheia considerațiile noastre privind topica directă în construcțiile adversative cu unele aprecieri pe marginea unui text din Caragiale.

„Moftangiul poate avea sau nu profesiune, poate fi *sărac* sau *bogat*, *prost* ori *deștept*, *nerod* ori *de spirit*, *țînăr*, *bătrîn*, *de un sex* sau *de altul* sau de amîndouă, el a fost, este și va fi Rromîn adevărat...“

(I. L. Caragiale, *Rromînul*).

Mai întîi opoziția primelor două propoziții: „Moftangiul poate avea profesiune sau nu (poate avea profesiune)“; apoi opunerea sistematică a celor două nume predicative antonime (*sărac* — *bogat*, *prost* — *deștept*, *nerod* — *de spirit*, *țînăr* — *bătrîn*, *de un sex* — *de altul*). E o prezentare analitică, care se manifestă și în partea finală a textului: „el a fost, este și va fi...“. Această acumulare multiplă cere exprimarea subiectului (moftangiul), caracterizat prin scurtimea sa, la începutul grupului de propoziții, cu atît mai mult cu cît subiectul nu stînjenește libera desfășurare a predicatului.

Fenomenul este mai frecvent în cazul subiectului multiplu. Ex.: „... *zimți*, ba *oițe*, ba *cai* și *boi* s-au dus ca pe gura lupului“. (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*).

„*Războaie*, *revoluții*, *epoci* de cumpene ale naturii; *arșițe* îngrozitoare, *geruri*, *furtuni*, *năvăliri* ale semințiilor pribeg, *toate, toate*, s-au răsfrînt în Hoang-Ho, în lungul vremii“.

(E. Camilar, *Impărăția soarelui*, 125).

Mă opresc numai asupra acestor două exemple nu pentru că numărul lor nu ar putea fi mărit. Dimpotrivă. Nevoia de a le sublinia, importanța lor crescîndă în cadrul propoziției, dovedită și prin dimensiunea neobiș-

nuită pe care o dobîndesc, le este comună. Aceeași insistență, aceeași accentuare a subiectului, realizată sub aceeași formă a multiplicității. Topica directă, în astfel de împrejurări, capătă o expresivitate reală proprie. Topica directă acumulează, ca o apă zăgăzuită, toate sensurile, valorile subiectelor. Această parte inițială a propoziției crește, uneori neobișnuit de mult, și propoziția rămîne în așteptare pînă la ivirea predicatului verbal. Numai atunci ea se va împlini și va putea curge mai departe cu o forță sporită. Astfel, acțiunea se răsfrînge dintr-o dată asupra tuturor subiectelor; ele prind viață, își dezvăluie semnificația.

Vom aminti acum cîteva fapte care merg pe linia colaborării topicii directe a subiectului cu alte mijloace stilistice. În primul rînd cu scurtimea propozițiilor.

Propoziția simplă sau eliptică permite sublinierea cu ușurință a părților sale, fără a recurge la inversiuni. În ce măsură însă meritul îi revine topicii? Să pornim de la următorul exemplu:

„*Picături de ploaie bat în geamurile Hagiului. Hagiul tresare. Ni-meni*”. (B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*).

În urma reducerii treptate a propozițiilor, subiectul este tot mai bine conturat, ajungînd în final pînă la o dominare totală. Din context reiese, încă din prima propoziție, atenția pe care autorul o acordă subiectului. Ea nu este modificată, în sensul înlăturării ei, de la o propoziție la alta. Pe măsura scurtării propozițiilor crește rolul subiectului. Și dacă după lectura primei propoziții construcția folosită de autor încă nu capătă relief, la sfîrșitul textului fiecare dintre noi are convingerea că nu se putea ocoli topica directă a subiectului. Colaborarea este pe deplin justificată.

Procedeul este întrebuintat cu mult efect și în poezie, care are la dispoziție un spațiu redus. În cunoscutele versuri ale lui Coșbuc:

*Credința-i val, iubirea vînt
Și viața fum!*

(G. Coșbuc, *Moartea lui Fulger*)

scurtimea propozițiilor ajută la realizarea expresivității lor. Subiectele sînt definite prin mijlocirea predicatelor nominale cu valoare metaforică. Predicatele au un înțeles apropiat, sinonimic. Ele sînt subliniate prin nuanțarea și acumularea lor. Elementul variabil este subiectul, ceea ce implică așezarea lui la începutul propoziției, fixînd în același timp și locul predicatului. Răzvrătirea mamei care și-a pierdut fiul, față de Dumnezeu, smulge acesteia, în deznădejdea ei, cuvintele aspre ce cad ca o sentință laconică și fără drept de apel: „credința-i val, iubirea vînt / Și viața fum”. Atitudinea ei de negare a credinței și chiar a vieții, a întregii existențe, se traduce pe plan lingvistic prin aducerea subiectelor la același numitor cu ajutorul sinonimiei predicatelor. E un proces evolutiv de negare care presupune o anumită convergență a termenilor ce urmează a fi negați.

Tot pentru o topică directă a subiectului și a predicatului pledează și cunoscutul vers al lui Eminescu: „Urechea te minte și ochiul te-nșală”, care are la bază o construcție asemănătoare.

Și proza artistică ne oferă astfel de exemple, ceea ce dovedește folosirea destul de largă a procedului analizat mai sus. Ne vom referi din nou la nuvela lui Delavrancea „Hagi Tudose”:

(Oh! ce fericire pe Hagiul cînd rămase singur stăpîn în prăvălie. În prima zi l-apuc[ar]ă căldurile). *Obrajii îi ardeau; capul i se încinsese; ochii îl usturau*”.

Propozițiile sînt scurte. Predicatele au un sens înrudit, conținînd toate ideea de căldură, de fierbințeală, anticipată de substantivul „căldurile”. De aceea, elementul oarecum nou, variat e subiectul. Ideea conținută de predicat este întărită prin sinonimia verbelor, nu se simte nevoia unui alt mijloc; iar sublinierea subiectelor se face tocmai prin topica lor directă, prin aceea că ocupă primul loc în propoziție; ele fac posibilă analiza stării Hagiului, ele îndreptătesc existența celor trei propoziții diferite.

De multe ori topica directă a subiectului colaborează cu cea inversă și tocmai din alternarea, din opoziția lor rezultă un câștig vizibil pentru amîndouă. În următorul text din Delavrancea:

(Și vorba se încinse ca focul).
— Să dea Hagi?... Hagiul să dea?

(B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*)

așezarea subiectului în propoziția a doua are în mod vădit o valoare stilistică. Ambele propoziții, conținînd aceleași elemente lexicale, au o valoare dubitativă. La realizarea ei participă și subiectul și predicatul, dar nu în egală măsură. În prima propoziție îndoiala se referă mai întîi asupra acțiunii, în a doua, asupra subiectului, fără ca verbul să părească înțelesul său dubitativ. E o schimbare de accent de la o propoziție la alta, o modificare în planul de realizare a expresivității acestorași cuvinte.

Pînă acum, pe lingă unele considerații generale în partea introductivă a comunicării, ne-am ocupat cu preferință de topica directă a subiectului. Această stăruință din partea noastră se justifică prin întrebuirile variate și multiple pe care le are subiectul în poziție obișnuită. Datorită conținutului său lexical și mai ales gramatical, el are cele mai mari posibilități de a deveni expresiv păstrîndu-și locul prim în propoziție. Ținînd seama de faptul că, în general, o parte de propoziție capătă valoare stilistică prin trecerea ei la începutul propoziției, s-ar părea că subiectul are o astfel de valoare tocmai datorită locului inițial pe care-l ocupă și că, deci, nu ar fi un merit al topicii directe. Lucrurile ar fi într-adevăr așa dacă întotdeauna subiectul cu topică directă ar avea valoare stilistică și dacă celelalte părți de propoziție nu ar avea o astfel de valoare atunci cînd nu se bucură de inversiune. Este adevărat că profitul subiectului este maxim, dar el se concretizează sub forma ordinii directe.

Nu vom reveni asupra faptelor amintite pînă acum, care se refereau și la topica directă a predicatului sau a celorlalte părți de propoziție. Vom aduce cîteva date noi, mai întîi în legătură cu predicatul, fără a avea însă pretenția de a epuiza materialul exemplificativ ce poate fi

adus în discuție, în vederea indicării și aici a unor norme, reguli de folosire a topicii directe cu valoare stilistică.

Predicatul profită în măsură mare de pe urma regulii potrivit căreia exprimarea subiectului prin pronume personal nu este necesară, el fiind inclus în desinențele verbale. Subînțelegerea subiectului favorizează de asemenea predicatul. Caracterul dinamic al povestirii, al unor tablouri prezentate este asigurat de numărul mare al verbelor și de reliefaarea lor. De aceea, obișnuit, propozițiile respective sînt scurte; subiectul este subînțeles sau inclus, iar verbul nu are multe și variate compliniri. Predicatul se evidențiază deci chiar în ordine directă, apropiindu-se totuși într-o anumită măsură de începutul propoziției, căci, deși subiectul nu este exprimat, el este prezent în conștiința vorbitorului sau a ascultătorului înaintea predicatului. Creangă folosește des în „Amintirile...” sale astfel de construcții. Ex.:

„Eu atunci iute *mă răsucesc* într-un picior, *fac* vreo două sărituri potrivite, *mă asvîrl* peste gard... și-mi *pierd* urma”.

E adevărat că valoarea stilistică a topicii în asemenea cazuri nu este prea clară. Ea este prezentă totuși ca o caracteristică a stilului narativ, constatare pe care am avut prilejul să o facem deja mai înainte. Acordă textului o anumită obiectivitate, un ton firesc, nealterat de intervenția subiectului vorbitor și este expresivă sub acest aspect al său. Vom da spre exemplificare un citat a cărui țesătură este mai vizibilă și permite o mai ușoară observare a fenomenului.

„Ea pune mîinile la piept, ridică ochii la cer, pășește spre rampă și declamă cu toată căldura...”.

(I. L. Caragiale, *Carnetul unui vechi sufleur*).

Nu numai predicatele, ci și complementele sînt caracteristice prin ordinea lor directă. Cu răceala unui observator imparțial, autorul ne descrie atitudinea pantomimică a actriței, mișcărilor, gesturile ei. Stăpînită de puternice stări sufletești, ea este prezentată schematic, rigid prin mijlocirea ordinii directe a cuvintelor, arătîndu-se în felul acesta caracterul declamatoriu, artificial al sentimentelor pe care le exprimă.

Așa cum subiectul multiplu cerea o topică directă, la fel și predicatul multiplu, mai exact numele predicativ multiplu, ocupă locul său obișnuit în urma subiectului. Următorul citat din Caragiale este grăitor în această privință:

„Moftangiul este *patriot hotărit, naționalist exclusiv, român pînă în măduva oaselor!* toată lumea trebuie s-o știe!”

(I. L. Caragiale, *Rrominul*)

Subiectul este exprimat printr-un singur cuvînt (Moftangiul), restul propoziției are valoare de predicat. Acesta cîștigă expresivitate prin dimensiunea sa și prin sensul crescînd al celor trei sintagme predicative adjective. Acumularea de sensuri, de valori a predicatului impune exprimarea în prealabil a substantivului ale cărui însușiri sînt arătate sub forma celor trei nume predicative. O inversiune nu numai că nu ar ajuta la nimic, ci, dimpotrivă, ar împiedica realizarea efectului de stil urmărit de autor. Sensul subiectului ca element inițial este hotărîtor în dezvoltarea propoziției.

Interjecțiile predicative, datorită conținutului, expresivității lor naturale, intrinseci, apar întotdeauna în ordine directă; ele nu admit inversarea și deci antepunerea complementului. Gravitează spre începutul propoziției, lege generală ce acționează cu o forță apreciabilă. Ex.:

„... eu *svîrr!* chibriturile din mină, *fuștiu* la spatele lui Zaharia...!” (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*).

În prima propoziție prezența subiectului este necesară pentru claritatea textului, căci interjecțiile nu au posibilitatea de a exprima categoria persoanei. Astfel, predicatul este fixat pe locul său gramatical, între subiect și complement.

Atributul apare mai rar în topică directă, din cauza conținutului său calificativ bogat, care-i îngăduie inversarea cu ușurință. S-ar putea spune, fără nici o exagerare, că el este cel mai des întrebuințat în topică inversă, că s-a specializat în această funcțiune.

Cu toate acestea, și atributul prezintă în topică directă, în unele împrejurări, anumite valori stilistice. Ele decurg în primul rînd din opoziția, de cele mai multe ori neexprimată dar sugerată, față de ordinea inversă a cuvintelor, după cum am constatat din cîteva exemple amintite mai înainte. Apoi, ori de cîte ori scriitorul urmărește să respecte tonul firesc, natural, obiectiv al spuselor sale, recurge la topică directă a atributului. Trebuie să observăm o anumită gradatie a intensității atributului realizată prin diferite procedee. Referindu-ne, spre exemplu, la atributul adjectival, putem spune că în poziție inversă posedă cel mai înalt grad de expresivitate. În al doilea rînd, atributul pus în urma substantivului determinat, însă precedat de articolul adjectival. Ex.: „Iar poetul ei *cel tînăr* o privea cu îmbătare” sau „Zdrobiți o rîndu irea *cea crudă* și *nedreaptă*” (M. Eminescu, *Poezii*). Și, în sfîrșit, pe treapta cea mai de jos, atributul postpus, lipsit de colaborarea altor factori. Cînd scriitorul vrea să-și nuanțeze exprimarea acordînd atributului o importanță mai mare sau mai mică, nu poate neglija scara de valori care-i stă la dispoziție. El alege, ca un pictor culorile, cuvîntul cel mai potrivit pentru împrejurarea dată.

În lumina acestor precizări, să urmărim în textul de mai jostributele adjectivale simple, de întrebuințare obișnuită, în comparație cutributele adjectivale urmate de compliniri comparative care dau acestora o valoare de superlativ.

„De-a mai mare dragul să fi privit pe Davidică, flăcău de munte: cu barba în furoulită și favorite frumoase; cu pletele crețe și *negre ca pana corbului*; cu fruntea lată și senină; cu sprîncenele tufoase; cu ochii mari, *negri ca murele* și *scînteietori ca fulgerul*; cu obrajii *rumeni ca doi bujori*; -nalt la stat, lat în spete, subțire la mijloc, *mlădios ca un mesteacăn*, ușor *ca o căprioară* și *rușinos ca o fată mare*”.

(I. Creangă, *Amintiri din copilărie*).

Adjectivele: „negre (ca pana corbului)”, „negri (ca murele)”, „scînteietori (ca fulgerul)”, „rumeni (ca doi bujori)”, „mlădios (ca un mesteacăn)”, „ușor (ca o căprioară)” și „rușinos (ca o fată mare)” devin expresive și prin raportarea lor la însușirile obișnuite ale flăcăului: „(favorite) frumoase”, „(pletele) crețe”, „(fruntea) lată și senină”,

„(sprincenele) tufoase“, „(ochii) mari“, „-nalt (la stat)“, „lat (în spele)“ și „subțire (la mijloc)“.

Nu rămînem cu convingerea că am spus tot ce se putea spune în legătură cu atributul. De fapt, nici nu urmărim cu prea mare insistență acest lucru. În prezentul articol am adus în discuție o serie de fapte mai ales pentru a ne putea susține părerea că și topica directă poate dobîndi valoare stilistică, teză ce este verificată, principial, și de atribut.

Și complementul în topică directă prezintă unele valori stilistice. Colaborarea sa însă cu alte mijloace de stil este și mai necesară decît în cazul predicatului. S-ar putea spune chiar că nu se poate dispensa de ajutorul acestora.

Și de astă dată restrîngerea propoziției permite sublinierea părților care interesează. În felul acesta complementul iese în evidență, fără a fi nevoie de așezarea sa la începutul propoziției, inversiune nepotrivită în anumite împrejurări întrucît ar strica tonul firesc al povestirii. Ex.: „(... Bodringă...) tăia lemne, ațîta focul, aducea apă, mătura...“ (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*).

Hărnicia lui moș Bodringă este arătată și prin diversitatea obiectelor asupra cărora se răsfrînge acțiunea verbelor respective.

Prin elipsa părților principale, complementul poate să apară și el la începutul propoziției. Evident, nu în măsura în care uzează predicatul de acest procedeu. Voi da pentru exemplificare următoarele versuri:

*Ați pus cu toții jurămint
Să n-avem drepturi și cuvînt:
Bătăi și chinuri, cînd țipăm,
Obezi și lanț cînd ne mișcăm,
Și plumb cînd istoviți strigăm,
Că vrem pămînt!*

(G. Coșbuc, *Noi vrem pămînt*)

Pentru a asigura deplasarea complementelor directe spre începutul propoziției și, în consecință, sublinierea lor, subordonatele temporale sînt așezate în urma regentelor, deci în topică directă. Inrudirea semantică a celor cinci complemente directe precum și repetarea aceleiași construcții în versurile respective sporesc expresivitatea lor și permit subînțelegerea subiectului și a predicatului. Chiar dacă în urma citirii primei propoziții eliptice, „Bătăi și chinuri“, nu avem conștiința clară a funcțiunii lor complete, lectura celorlalte propoziții ne dă posibilitatea de a simți de la început valoarea de complement a cuvintelor „obezi“, „lanț“ și „plumb“. Aceasta înseamnă că din punct de vedere logic propoziția este întreagă: (Voi ne dați) bătăi și chinuri, (Voi ne dați) obezi și lanț, (Voi ne dați) plumb. Deci, deplasarea complementului la începutul propoziției cu ajutorul elipsei subiectului și a predicatului se deosebește clar de inversarea propriu-zisă. În primul caz complementul nu-și părăsește topica directă. Ea colaborează însă în mare măsură cu elipsa.

În paginile anterioare constatam că sinonimia predicatelor impunea subiectelor, deosebite ca înțeles, o topică directă. Observația rămîne valabilă și în cazul complementelor, cu deosebirea că locul complemen-

telor este în urma verbelor determinate, iar valoarea stilistică obținută este alta. Ex.:

*Am uitat mamă, am uitat tată,
Am uitat lege, am uitat tot*

(M. Eminescu, *Amicului F. I.*).

Fără îndoială că repetarea verbului „am uitat” îi sporește însemnătatea. Dar nu e mai puțin adevărat că și complementele, repetate ca funcțiune dar diferite ca sens, contribuie intens la realizarea sentimentului de părăsire totală, de singurătate sufletească, ce-l stăpânește pe poet. Varietatea obiectelor directe pe lângă același verb extinde acțiunea verbului și asupra unor obiecte ce nu sînt dar ar putea fi exprimate. E un fel de anticipare. „Am uitat tot” întărește această presupunere, confirmă această sugerare.

Fenomenul are loc și atunci cînd verbul nu se repetă, este exprimat o singură dată, dar complementul direct este multiplu. Ex.:

„Tipul nostru iubește, mai presus de orice, Știința și România, cărora le sacrifică *activitatea, liniștea, sănătatea, familia sa, tot*”.

(I. L. Caragiale, *Savantul*).

Topica directă a complementelor corespunde mai bine cu dimensiunea, multiplicitatea și varietatea lor. Acțiunea verbului determinat poate trece imediat, rînd pe rînd, de la un obiect la altul, născînd ideea că numărul lor poate fi sporit și că ele sînt finite numai din punct de vedere gramatical, întrucît fraza trebuie încheiată. În imaginația cititorului ele continuă însă să se asocieze. Finalul „tot”, pe lângă faptul că reia sub o formă generală și nedefinită în același timp ideea conținută de complementele anterioare, datorită sensului său nehotărît și poziției finale, lasă deschisă seria obiectelor ce pot fi sugerate de înțelesul textului.

Printr-o extensiune neobișnuită, complementul circumstanțial poate deveni și el expresiv în topică directă. Cu cît grupul circumstanțialului este mai dezvoltat, cu atît posibilitatea de a-l inversa este mai redusă. Este un fapt obișnuit, cu valabilitate generală, pe care l-am mai întîlnit și în cursul discuțiilor noastre privitoare la celelalte părți de propoziție. Atît că, de astă dată, procedeul capătă o greutate deosebită, ținînd seama de mijloacele reduse pe care le poate utiliza circumstanțialul în topică directă.

Să încercăm să ne fixăm observațiile noastre pe baza următorului text:

„Moftangiul se găsește în toate clasele sociale; speța lui furnică pe toate căile de comunicație și e incuibată în cele mai mîndre palaturi pînă în cea mai modestă odaie de hôte! garni”.

(I. L. Caragiale, *Romînul*).

Sintagmele celor trei circumstanțiale de timp se află în urma verbului determinat și la sfîrșitul propoziției. Alte compliniri verbul nu are, ceea ce apropie situația circumstanțialului de aceea a complementului direct, legătura dintre determinat și determinant fiind mai strînsă. Nu e întîmplătoare nici exprimarea lor prin grupuri de cuvinte tot mai

largi; ele câștigă în felul acesta un spațiu tot mai mare din volumul propoziției, își îmbogățesc sensul, și-l nuanțează. O inversiune nu este necesară și nici chiar posibilă, aici. Ea ar sublinia prea mult, vădit deschis complementele. Păstrînd topica directă, expresivitatea lor rămîne în limitele stabilite de celelalte mijloace stilistice, este mai voalată, intenția scriitorului e mai ascunsă. Constatarea scriitorului nu trădează atitudinea sa personală, subiectivitatea sa, deși ea nu lipsește.

Concluzii

Topica directă are și ea în anumite împrejurări o valoare stilistică, fără a putea rivaliza însă cu topica inversă. Subiectul profită în cea mai mare măsură de topica sa directă, apoi, din ce în ce mai puțin, predicatul, atributul, complementul și circumstanțialul. Cu cît o parte de propoziție este împinsă spre sfîrșitul propoziției, cu atît ea are posibilități mai restrînse de a fi expresivă în topică directă și inversiunea este, deci, mai necesară. Cuvintele precedente, din ce în ce mai numeroase, o împiedică tot mai mult. Aceste constatări confirmă părerea că valoarea stilistică a unor părți de propoziție se obține mai ales trecîndu-le la începutul propoziției, pe locul întii. De aceea se și înțelege, în mod obișnuit, prin topică inversă trecerea cuvîntului respectiv la începutul propoziției; acesta e locul cel mai expresiv. Pentru subiect locul prim însemnează topica sa directă. Inversarea sa, deplasarea spre sfîrșitul propoziției, rareori este expresivă, deși singura posibilă. Predicatul și complementul pot beneficia în măsură și mai mică de inversarea lor prin trecerea către sfîrșitul propoziției, deoarece locul lor gramatical este în a doua parte a propoziției sau chiar la sfîrșit (circumstanțialul).

Nu poate fi neglijată colaborarea topicii directe cu alte mijloace stilistice ca: elipsa, antiteza, scurtimea propoziției, sinonimia, folosirea specială a sensurilor cuvintelor, părțile multiple sau dimensiunea propoziției ș. a. Dar mai ales, colaborarea cu topica inversă. Cred că nu ar fi lipsită de interes studierea așa numitei topici „îmbinate“, a cărei existență noi am semnalat-o doar.

„ОБЪЕКТИВНАЯ“ ТОПИКА С „СУБЪЕКТИВНЫМ“ ЗНАЧЕНИЕМ

(Краткое содержание)

Учебники и исследования по румынской грамматике односортные трактуют проблему стилистического значения топики румынского языка. Обычно говорится, что всегда, когда писатель хочет употребить топику с целью получения ряда стилистических оттенков, он прибегает к инверсиям. Отсюда вывод, что только обратный порядок слов может приобрести стилистическое значение. Эта одна сторонность отражается и в используемой терминологии. Для того, чтобы можно было включить все феномены топики в две соответствующие категории, предлагаем принять названия „прямой“ топики и „обратной“ — терминологию, которая предпочитается в школьных учебниках.

В этой статье попытаемся доказать, что и прямая топка может иметь в некотором окружении стилистическое значение, без соперничания с обратной топкой. С этой целью, стараясь указать определённые нормы, используем для анализа целый ряд текстов, взятых из произведений классиков румынской литературы.

Членом предложения, выигрывающим больше всего от прямой топки, является подлежащее, и это доказывает, что стилистическое значение некоторых членов предложения приобретает чаще всего переносом их в начало предложения, на первое место, которое является более выразительным.

Прямая топка употребляется с большим успехом в описании. Она придаёт определённую ценность описательному стилю. Грамматическое и семантическое значение подлежащего разрешает придавать различные оттенки, разнообразие предъявленной картине, давая ей определённое направление. В то же время может придать тексту особую желательную объективность, в которой автор отделяется от описанного, текст становится выразительным в этом смысле. Представленная картина появляется нами, не изменяя субъективность писателя. По такой же причине топка может стать выразительной и в портретизации. В противопоставлениях употребляются по преимуществу прямой порядок членов предложения. Контраст, который хочет выразить писатель, потребует и определённой симметрии предложений, которая обычно не может быть осуществлена инверсией, тем более что она, для того, чтобы стать возможной, требует и особого смысла слов, который имеют не все слова, особенно тогда, когда они должны его принять. Чаще встречаем подлежащее, которое увеличивает свою выразительность в противопоставлении своим положением в начале предложения, положение, оправданное и значением подлежащего, как начального элемента предложения. Особо подчёркиваем употребление личного местоимения в роль подлежащего, в противопоставлении, затем и существительное.

Однородные подлежащие также могут принимать стилистические значения при помощи своей прямой топки.

Сказуемое, определение, дополнение и обстоятельство тоже могут стать выразительными при прямом порядке слов.

Чем больше один из членов предложения, продвинут к концу предложения, тем больше органичена возможность его выразительности в прямой топке, и тогда инверсия, конечно, необходима.

При трактовке этой проблемы нельзя пренебрегать связью прямой топки с другими стилистическими средствами, как: эллипсис, краткость предположений, антитеза, синонимика, специальное употребление смысла слов, однородные члены предложения или размер предложения и т. д., но больше всего связь с обратным порядком слов. Часто инверсия становится выразительной именно благодаря её соотносению с прямым порядком слов из остального текста.

LA TOPIQUE „OBJECTIVE“ A VALEUR „SUBJECTIVE“

(Résumé)

Les manuels et les études de grammaire roumaine traitent unilatéralement le problème des valeurs stylistiques de la topique de la langue roumaine.

On dit habituellement que toutes les fois qu'un auteur emploie la topique afin d'obtenir des valeurs stylistiques, il recourt aux inversions. D'ici découle la conclusion que seule la topique inverse peut obtenir une valeur stylistique. Cette unilatéralité se reflète aussi dans la terminologie employée. Pour pouvoir encadrer tous les phénomènes de topique dans les deux catégories correspondantes, nous proposons l'acceptation du terme de topique „directe“ et de topique „inverse“, terminologie utilisée de préférence dans les manuels scolaires.

Dans la présente étude nous tentons de prouver que dans certaines circonstances la topique directe peut avoir elle aussi une valeur stylistique, sans pouvoir rivaliser toutefois avec la topique inverse.

A cet effet, nous nous servons — en vue de l'analyse — d'une série de textes tirés des oeuvres des classiques de la littérature roumaine, en essayant d'indiquer certaines normes.

La partie de la proposition qui profite dans la plus grande mesure de la topique directe est le sujet. Ce fait confirme l'opinion selon laquelle on obtient la valeur stylistique de certaines parties de la proposition en les faisant passer au commencement de celle-ci, c'est à dire sur la première place, qui est la plus expressive.

La topique directe est employée avec beaucoup de succès dans les descriptions, parce que-elle accorde une certaine valeur au style descriptif. La valeur grammaticale et sémantique du sujet permet de nuancer, d'imprimer une variété au tableau présenté, de lui donner une orientation, tout en accordant au texte une certaine objectivité voulue, recherchée, par laquelle l'auteur se détache de ce qu'il écrit, le texte devenant expressif sous cet aspect. Pour des raisons analogues la topique directe peut devenir expressive aussi les portraits.

Les constructions adversatives emploient de préférence l'ordre direct des parties de la proposition. Le contraste que veut exprimer l'écrivain impose aussi une certaine symétrie des propositions, qui, habituellement, ne peut pas être réalisée par des inversions, par ce que l'inversion, pour devenir possible, réclame aussi un certain sens des mots que ceux-ci n'ont pas toujours. Le plus fréquent est le sujet qui augmente son expressivité dans les constructions adversatives par son maintien en tête de la proposition, position qui se justifie surtout par l'importance du sujet en tant qu'élément initial de la proposition. Nous signalons particulièrement l'emploi du pronom personnel comme sujet dans les constructions adversatives, puis du nom.

Le sujet multiple peut acquérir lui aussi une valeur stylistique par sa topique directe.

Le verbe, l'attribut, le complément et le circonstanciel peuvent eux aussi devenir expressifs dans la topique directe. Mais plus une partie de la proposition est placée vers la fin de la proposition, plus elle a moins de possibilités d'être expressive dans la topique directe et, par conséquent, la topique devient plus nécessaire.

Il ne faut pas négliger non plus la collaboration de la topique directe avec d'autres moyens stylistiques tels que: l'ellipse, la brièveté de la proposition, l'antithèse, la synonymie, l'emploi spécial des sens des mots, les parties multiples ou la dimension de la proposition, etc., mais, en particulier, sa collaboration avec la topique inverse. Très fréquemment, celle-ci devient expressive par les rapports que l'on établit avec l'ordre direct des mots du reste du texte.

NUMELE DE LOCALITAȚI ÎN TABLIȚELE CERATE DIN DACIA *

DE

I. I. RUSSU

Valoroase documente de drept civil roman (contracte de vânzare-cumpărare, de arendare, închiriere, de împrumut cu dobândă, de asociație etc.), tăblițele cerate descoperite în centrul exploatărilor aurifere ale Daciei ocupate de romani, la Alburnus Maior (Roșia Montană, rn. Cîmpești, reg. Cluj), publicate integral la 1873, cu amplu comentariu, de patriarhul epigrafiei, antichităților și istoriografiei romane Theodor Mommsen (1817—1903) în CIL III p. 921—966¹, păstrează numeroase știri de ordin economic, social, etnografic, demografic etc., împreună cu o serie de nume proprii ale locuitorilor regiunii (mai ales minerii illiri) și câteva nume geografice. Dintre acestea din urmă, cum s-a observat, unele indică

* Prescurtări bibliografice:

Cer. = Tabula cerata.

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum. Berlin.

ILS = Inscriptiones Latinae selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I 1892, II 1902, III 1916.

Jung, Fasten = Julius Jung, Fasten der Provinz Dacien. Innsbruck, 1894.

Jung, Roem. Rom. = J. Jung, Roemer und Romanen in den Donauländern, ed. II. Innsbruck, 1887.

Krahe, IGN = Hans Krahe, Die alten balkanillyrischen geogr. Namen. Heidelberg, 1925.

Krahe, IPN = H. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen. Heidelberg, 1929.

Pirvan, Get. = Vasile Pirvan, Getica. O proloistorie a Daciei. București, 1926.

RE = Real-encyclopädie der class. Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa). Stuttgart I 1893 —.

TLL = Thesaurus linguae Latinae. Leipzig, 1900 —.

Tomaschek, Thr. = W. Tomaschek, Die alten Thraker, II/2 (Sitz. ber. Akad. Wien, 131, 1894, I p. 1—103).

¹ Unele tăblițe cerate sînt reproduse între textele de drept roman (P. F. Girard, *Textes de droit romain*, ed. V. Paris, 1923, p. 844—864, cu bibliografie; Bruns, *Fontes iuris romani antiqui*; V. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, I 1956, p. 210—215); v. și Wenger, RE II A (1921), 2419; I. Băltariu, *Tripticele din Transilvania*. Contribuții la istoria dreptului roman. Aiud, 1930, 124 p.; J. Carcopino, *Note sur une tablette de Cluj* (CIL III p. 948), București, 1936; din punct de vedere al diplomatice v. art. lui Fischer Endre, *A dáciai viaszostáblák okleveles gyakorlata*, în *Emlékkönyv Szentpétery Imre*, Budapest, 1938, 152—168. Cf. și C. Daicoviciu, *La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 134.

localități unde s-au încheiat actele respective, altele (ca simple determinative după numele de persoane) arată obârșia personajelor menționate. Rostul unor asemenea determinative locale n-a fost înțeles corect, iar originea și semnificația lor n-au apărut limpezi cercetătorilor mai vechi, care le-au interpretat într-un sens greșit ori au trecut în grabă peste aceste mențiuni interesante pentru geografia și toponimia antică a regiunilor carpato-balcanice. Nesiguranța și lipsa de precizie se explică și aici prin numărul ceva mai redus al cunoștințelor și criteriilor din trecut, ca și prin neobservarea destul de atentă a documentelor respective.

După studiul introductiv al lui Mommsen (CIL III p. 921—3), s-a admis aproape unanim (C. Torma, C. Gooss, J. Jung, Tomaschek, Patsch, Pîrvan ș.a.) că toate numele geografice amintite în tăblițele cerate reprezintă localități din Dacia, anume din regiunea auriferă, de la Alburnus Maior și împrejurimi. Părerea, izolată dar justă, exprimată la 1913 de P. Sticotti, că într-unul din cazuri e vorba de o localitate din Dalmatia (*Kavieretium*; ca și CIL III 1271 *K. Anso*), a rămas neobservată, — ceea ce a dus pe unii erudiți la generalizări și concluzii de ordin istoric și paleoetnologic necorespunzătoare. Astfel, Vasile Pîrvan în marea operă de documentare și sinteză *Getica* observă (p. 272) că „viața de la țară, cu satele dace, nu ne-a fost decît cu totul incidental transmisă de orașenii iubitori de fast și eternizare epigrafică. Între satele rămase încă multă vreme dace și orașele crescute peste noapte din creștet pînă în tălpi pur romane, a rămas aceeași opoziție de obiceiuri și tradiții culturale ca pînă în ziua de azi. De aceea nu trebuie să ne mire că mai mult ne spun despre viața indigenilor țărani cele cîteva table cerate găsite în regiunea auriferă, rurală, a Munților Apuseni, decît sute de inscripții amănunțite din orașele Daciei“. Considerînd de origine autohtonă dacică toate (sau aproape toate) numele de localități din „table“, Pîrvan (*ibid.* 273. 274) ajunge la concluzia că „împrejurul acestui oraș californian *Alburnos megale* de civilizație internațională, toate satele sunt getice“ și că „aflăm pe un teritoriu relativ foarte mărginit, împrejurul Roșiei, o multime de nume indigene; acestea trebuie să servească drept simbol pentru bogăția de toponimie indigenă ce a existat în Dacia preromană și romană“ (*Get.* 274). Ce valoare comportă asemenea afirmații o va arăta analiza mai atentă a materialului documentar, ilustrînd un nou caz de grabă și lipsă de suficient control critic din partea marelui nostru savant în elaborarea multora din paginile celebrei sale opere de căpetenie². Echivocul în ce privește originea numelor și așezarea localităților

² Pîrvan nu se limitează numai la asemenea generalizări greșite. El susținea, de exemplu, că „dacicul *Sclai*, dintr-un document de la a. 139 (cer. VI) ...dă în roșnește *Schiai* fără nici o colaborare a numelui *Sclavi(ni)*“ (*Get.* 274). Asemenia „etiologie“ (*Schiai* din *Sclaieta*) ca și cealaltă ipoteză a lui Pîrvan „*Sclaieta* — poate *clai* cu s prostetic“ (*Get.* 273), ori derivări ca *Abrud* (probabil slav) din traco-dacic „*Abrutius*“ (ceea ce este imposibil), — arată că autorul lor era complet străin de normele elementare ale istoriei limbii române, ca și ale lingvisticii generale; ceea ce însă nu l împiedica să formuleze considerații și concluzii bazate tocmai pe „soluții“ personale de calitate celor semnalate mai sus și care abundă în principala carte a lui V. Pîrvan, *Getica*.

(respectiv a „etnicelor“) din tablele cerate³ va putea fi în bună parte elucidat printr-o reexaminare a chestiunii, azi cînd dispunem de mai mulți termeni de comparație și de criterii ceva mai bogate în cercetarea faptelor și realităților din provincia carpatică. Nu sînt, în chip firesc, posibile identificări pe teren ale unor localități obscure, nici etimologii evidente pentru niște nume izolate ori complet lipsite de analogii în spațiul carpato-balcanic. Va fi suficient, deocamdată, a separa toponimicele aparținînd Daciei de cele din patria dalmatină a minerilor illiri.

Localitățile amintite în tablele cerate se grupează în două categorii: A) cele în care s-au încheiat actele respective ori sînt menționate în legătură cu un fapt local și aparținînd evident regiunii noastre (ca „actum Alburno Maiori“, „ad stationem Resculi“); B) cele puse după un nume de persoană, de care depind ca determinative pentru indicarea obîrșiei personajului respectiv amintit în contracte (ca „Dasius Verzonis Pirusta ex Kavieretio“, „Plani Verzonis Sclaietis“).

A) LOCALITĂȚI DIN DACIA

Despre numele geografice-locale din partea regiunii observa Mommsen „... ex his solis locorum indicationibus iure colligas Alburnum Maiorem nomen fuisse vici eius, ubi fuerunt aurariae tabulaeque repertae sunt, Deusara, Cartum, Immenosum maiorem vicorum quorundam proximorum“ (CIL III p. 213), aserțiune ce a rămas și va rămîne integral valabilă.

Alburnus Maior (Roșia Montană), cer. I. IV. VIII. IX. XII. XVII (CIL III p. 924—5=ILS 7215a. 933. 944—9. 954). Tomaschek, RE I 1338. Pirvan, *Get.* 272—3 „numele, deși dela o rădăcină ce se găsește și în dacică, „alb“ în *Alb-oca*, *Trans-alba*, pare mai ales după terminație, a fi integral articulat latinește“ (cf. și p. 278). La Alburnus se amintește un vicus Pirustarum: „quae est Alb(urno) maiori vico Pirustarum“ (cer. VIII), ceea ce înseamnă, cum observă Pirvan, că „o mahala întreagă purtă numele lor: vicus Pirustarum“.

Cartum, cer. VI (CIL III p. 936; a. 139) „actum Karto“. Jung, *Roem. Rom.* 107, *Fasten* 162. Patsch, RE III 1628. TLL nom. propr. II 219. Pirvan, *Get.* 273 „cf. onom. *Kartuza*; răd. cunoscută *kert*, întîlnită și în *Certie* (*Cersie*; *Krati-skara*). Getic“.

Deusara, cer. III (CIL III p. 930—1; a. 162); cer. XIII (p. 950—1) „actum Deusara (a) e“. Jung, *Fasten*, 162. Tomaschek, *Thr.* 71. Patsch, RE V 281. TLL nom. propr. III 117. Pirvan, *Get.* 273 „cf. numele de persoane *Deo-spor*, *Deo-pus*, *Deo-bizos* etc. și topon. *Diiesure*. Getic“. 286 „*Deusara* (apa zeilor „Fîntîna Zinelor“)“. Mommsen încă observase „propter formam conferenda est *Germisara*, CIL III 1395“ (CIL III p. 921).

Immenosum Maius, cer. X (CIL III p. 948; a. 164) „actum Immenoso maiori“. Jung *Roem. Rom.* 107, *Fasten* 162, Vulčić, RE IX 1107. Pirvan, *Get.* 274 „credem că e o adaptare la tipul roman a unei formații cu răd. *men* (Tomaschek, *Thr.* 23; *Menebria*) și termin. *-sa*, *-son* (oni *-za*, *-zon*), *menesa*, *meneza* (cf. *Mieza*): în *Menesa*. Totuși rămîne obscură legătura acestor părți între ele. Non liquet“. Adevărată este mai ales ultima afirmație.

Resculum, cer. I (CIL III p. 924—5=ILS 7215 a; a. 167) „ex libello qui propositus est Alb(urno) maiori ad stationem Resculi“ și „ad stationem Resculi“.

³ A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum* (Budapest, 1944). p. 15 observă cu justificată nedumerire „einige Heimatsangaben von dalmatinischen Illyriern sind unklar: ex Kavieretio, Toxos, Sclaietis, KANSO, Marciniensis“.

Tomaschek, *Thr.* 69. Vulić, RE I A, 622 (greșit localizat „heute Zülor bei Klausenburg (Cluj)“). Pirvan, *Get.* 274 „mure clasic thraco-getic, cu răd. *raisko-*, *rescu-*: cf. numele de leenie *Resculturme* (CIL III 1195)“. *Resculum* e cu siguranță tracic, de origine toponimică, nu antroponimică (nu derivat de la un nume de persoană, deși răd. *Resc-*, *Rasc-* ar putea fi același în numele trace locale și personale); cf. muntele *Rescynthos* în Tracia (Maleescu, *Ephemeris Dacoromana* I 1923, 220. Kretschmer, *Glotta* XIV 1925, 103 compară și riul din Troas *Rhesos*). Numele unui punct topografic mai rentabil la Alburnus, *Resculum* ar putea fi chiar „locul de adunare a membrilor colegiului“ (O. Fiebiger, *Inscriptionen und Inschriften*, N. F., în *Denkschriften* Wien, 1939, nr. 74), sau o „statio“ în sens fiscal — ca un punct de vamă⁴ —, eventual post de „beneficiarii“ — miliție rurală pentru paza teritoriului și a căilor de comunicație⁵. — A. Kerényi, *A daciai személynévek* (Budapest, 1941) p. 145, nr. 1703 confecționează din el un nume de persoană „illyro-celtic“: **Resculus*, care „astfel a putut fi numit după localitatea dacică *Resculum*“.

Sînt menționate în tablele cerate alte două localități ce nu aparțin toponimiei traco-dace:

Cernenus, Iupiter, cer. I „magister collegi Iovis Cerneni“, despre care Mommsen observa șovăielnic „cognomen Iovis quod est *Cerneni* ductum fortasse a vico qui hodie dicitur Korna“ (CIL III p. 921), ipoteză cu totul deplasată și nedemnă de marele învățat neamț: quandoque et bonus dormitat Homerus. — Jung, *Roem. Rom* 107, *Fasten* 162 *Cernenum*. După Mowat (RE III 1948) *Cernenus* ar fi identic cu celticul *Cernunnos*. Pirvan, *Get.* 273 „Cerna, Cernenus, cf. *Tsierna* de pe Dunăre, Getic“. Pare a fi o zeitate orientală (Daicoviciu, *op. cit.*, p. 154).

Canabae, cer. VII (CIL III p. 940; a. 142). XXV (p. 959; a. 160) „act(um) K a n a b (is) leg. XIII G(eminiae)“, adică la Apulum (Alba Iulia), unde și-a avut garnizoana această legiune tot timpul cît a stat în Dacia.

Cele dintîi cinci nume de localități (Alburnus Maior, Cartum, Deusara, Immenosum Maius, Resculum) sînt, în actele scrise pe tăblițele cerate, singurele elemente referitoare la realitățile geografice și toponimia Daciei. Cu totul alt caracter și altă origine au numele locale ce se grupează în a doua categorie.

LOCALITĂȚI DIN ILLYRIA

În comentariul preliminar la tăblițele cerate (CIL III p. 921), Mommsen făcea justa observație: „item *Kavierelium* — et quae hoc componenda esse videntur adscripta ad testium nomina casu secundo concepta vocabula *Marciniesi(s)*, *Scialetis*, *Tovetis*, nam in his originis aliquam determinationem latere probabile est“. Toți cercetătorii pînă azi au fost de părere (în cele mai multe cazuri luîndu-se unul după altul) că asemenea determinative locale (ethnika-demotika) ale illyrilor din zona minieră a Daciei reprezintă nume de sate ori tîrguri din această provincie, în jurul centrului aurifer Alburnus Maior (Roșia). Cel dintîi care a întrezărit că — în cazul a doi din Illyrii de la Alburnus — este vorba de indicarea locului lor de obîrșie din patria dalmatină, a fost P. Sticotti, *Die röm. Stadt Doclea in Montenegro* (Schriften der Balkankommission, antiq. Abt. VI, Viena, 1913), p. 191 „*K(astro) Anso* (CIL

⁴ Despre vămile (stationes portorii) din Dacia romană: *Studii și cercetări de istorie veche*, IV 1953, p. 784—793.

⁵ Despre „stationes“ în sens militar-jandarmeresc: *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 121, 124—5.

III 1271) und *K(astro) Avieretio* (cer. VI) im Ablativ dürften sonach die Namen zweier sonst unbekannter Kastelle aus Süddalmatien sein“. Observația, nebagată în seamă de alții, a cercetătorului italo-austriac se aplică și celorlalte elemente identice, care urmează după numele personale ale illirilor din tablele cerate, fiind — cum bine a întrezărit Mommsen la 1873 — un „determinativ al originii“ personajelor respective. Numele illire ale acestora (*Bato, Dasius, Verzon* — etc.) ne îndreaptă privirile spre sudul Dalmatiei (Muntenegru), în teritoriul locuit de tribul *Pirustae*, care — după documente — se pare că formau majoritatea populației miniere (coloniști) din regiunea auriferă a Munților Apuseni ai Daciei. Unii din ei poartă (ca martori, testes, în tablele cerate): numele personal (individual), filiația (numele tatălui, la genetiv) și a treia mențiune (ca: *Scelaietis, Tovetis*). Acest din urmă element nu poate indica, precum s-a arătat, decât localitatea de origine, care pentru coloniști recent veniți în provincia carpatică nu putea fi în Dacia, ci în patria lor natală balcanică⁶, de unde au emigrat mereu illirii mineri spre aurăriile dacice, în acel aflux de populație muncitoare ori exploatareți pregnant formulat de cronicarul antic „infinite copiae hominum“ (Eutropius, VIII 6, 2). Determinativul originii („ethnikon“) acestor Illyri dalmatini este exprimat odată prin „ex“ („ex Kavieretio“), în celelalte cazuri prin terminația *-is*, ce pare echivocă în ce privește forma numelui, căci ea poate fi un ablativ plural de la declinarea I (ori II?) sau genetivul singular al decl. III a unui derivat adjectival în *-is*, acordat cu numele semnatarului (martor): deci *Scelaietis* este abl. la *Scelaietae* (plur. fem.; ori *Scelaieta?*), sau gen. de la o formă mai scurtă (imparisilabic) *Scelaiēs, Toves*, cum scriu unii cercetători (de ex. Mommsen CIL III p. 960. Alföldi, l. c.). Mai probabilă e prima alternativă, după analogia derivatelor topon. illire în *-et-*.

Kavieretium, cer. VI (CIL III p. 956—8; a. 139) „de Dasio Verzonis, Pirusta ex Kavieretio; ex Kaviereti“. Jung, *Roem. Rom.* 10, *Fasten* 162, *Patsch*, RE III 1805—6. Considerat localitate în Dacia, populată în parte de *Pirustae*: „vicius Daciae, prope Alburnum maiorem situs, quem habitabant *Pirustae Dalmatae*“. TLL nom. propr. II 284. Sticotti (l. c.) releva că este o localitate din Dalmația de sud, propunând lectura *K(astro) Avieretio* după analogia lui *K(astrum) Salthua* într-o inscripție din Muntenegru (ILS 9412). Asemenea lectură pentru *Kavieretium* nu este admisibilă⁷. Pîrvan, *Get.*

⁶ Acad. C. Daicoviciu formulează ipoteza că aceste nume de localități ale illirilor ar putea fi eventual transpuse în Dacia de coloniștii-mineri dalmatini, ca „vicius *Pirustarum*“, mai sus p. 245 (comunicare orală, iulie 1957).

⁷ Cf. inscripția pusă de un illir la Alburnus „Genio collegi K. Baridusta(rum) Seneca Bionis d. d.“, *Dacia* VII—VIII 1941, p. 302—3, pe care C. Daicoviciu o interpretează abuziv ca „das K möglicherweise vom Steinmetz fälschlich für das zweite I gesetzt worden“. A. Kerényi, o. c., p. 212, nr. 2500 citea „Genio collegi k(ultorum) Baridusta(rum)“. După o reexaminare a materialului epigrafic, acad. C. Daicoviciu propune (comunicare orală, iulie 1957) interpretarea „Genio collegi k(astelli) Baridusta(rum)“ după analogia lui *castellani* CIL III 7821 (Alburnus-Roșia), eventual *k(astellum) Anso* (-um) CIL III 1271; cf. de asemenea un illir în Dalmatia-Muntenegru „Agirrus Epicadi f(ilius) princeps k(astelli) Salthua“, *Jahreshefte österreich. arch. Inst.* XII Bbl. 301 (= *Spomenik* Belgrad LXXI 1931, p. 101, nr. 241); însemnarea cea mai probabilă a acestui cuvînt este aceea de „comună, comunitate etnic-socială și administrativă“ a unor grupe de illiri stabiliți în zona minieră a Daciei romane; despre termenul latin *castellum* luat în sens comunal-

273 aduntea „posibil și cello-illyric: cf. Cavallonum și Cavarii celtici, Cavaros rege celt, iar de altă parte *Eretum* din Italia. Dar baza *Erete* se găsește și în Thracia getică lângă Odessus, iar pentru prima parte, *Kavi*, cf. skr. *kāya* „Wohnung”; cf. și loc *Kouai*. Cred getic”. Dar *Cavieretium* e cu siguranță illir, singura localitate din tablele cerate pentru care aflăm depline analogii în toponimia balcan-illiră: e un derivat cu sufix -*er*- și -*et*- (cf. tribul illir *Dass-ar-etae* și numele personal *Das(s)ius* etc.), de la elementul radical existent și în numele tribului illir *Cavi* (Plinius, *Natur. hist.* III 2; Livius XLIV 30 *Caviorum*, în *Caviss*; *Krahe*, IGN 19; Kroll RE XI 57) din regiunea de sud-est a Dalmatiei. *Cavieretium* ar putea fi chiar un derivat din numele de clan *Cavi*, ca o „localitate (așezare, cetate?) a Cavilor”.

Sclaietae, cer. VI „Plani Verzonis Sclaietis”. Jung, *Fasten* 162. Patsch, *Wiss. Mitt. Bosn.* VI 1899, 265, 3. Pirvan, *Get.* 273 „*Sclaieta*, probabil din *Skelaieta*, rad. *skel*, *skile* (lituan „despicătură, gaură”, *Tomaschek*, *Thr.* 83). Pentru terminație, cf. *Drobe-ta*, *Ege-ta* etc. Sau poate *claiē* cu *s* prostetic (*Cassela-Scassela*, *Carisca-Scares* etc.)? În orice caz getic”. *Krahe*, IPN 103 îl consideră nume personal illir. E un derivat cu sufix -*et*- al temei *Sclai-*, pentru care lipsește o analogie în textele cunoscute. Ori localitatea se numea *Sclaiēs*, *Sclaietis* fiind un derivat adjectival.

Marcinium, cer. VI „Liccai Epicadi Marcie(n)si”. Pirvan, *Get.* 273 „*Marcinium*, cf. *Marke-rola*. Getic”. În realitate însă trebuie să fie nume local (în Illyria) în legătură cu numele personal roman *Marcinius* (Schulze, *Zur Gesch. latein. Eigennamen*, 1904, 188).

Nocnetae (?), cer. VI „Anneses Andunocnetis”, pare (după analogia lui *Sclaietis* și *Marciniesis* din aceeași serie de martori) să conție un nume local. Holder, *Altcelt. Sprachschatz* I 152 citește *Anduno-cnes*. *Krahe* IPN 6, 153 „*Andunocnetis* macht wohl den Eindruck eines Kompositums, doch ist die Abtheilung schwierig. Etwa *Andu-noc-netis*?”. Fr. Ribezzo, *Rivista indo-greco-italica* (Napoli) XIII 1929, 1—2, p. 160 „da analizzare piuttosto che in *Andu-nocnetis*, in *Anduno-cnetis*, nel secondo membro è da identificare un **gnetis*, v. ind. *jñātis* (cf. gall. *Cintugnatos*)”, — legătură etimologică inadmisibilă pentru limba saten illiră (cu indoeuropean *ǵ > z*), cum arată și numele tipic illir *Zanatis* (CIL III 14620, VI 32923b 10, XI 111, *Glasnik* Sarajevo XLVII 1935, 21) din **gen-et*-. Mai probabilă e lectura: Annes Andu(nis?) *Nocnetis*, derivat topon. illir cu sufix -*t*. Plus adhuc non liquet.

Tovetae, cer. V (CIL III p. 934—5; a. 162) „*Batonis Pr* [...] *vi Tovetis*”; lectura nu e numai sigură („*T prius dubium*”). Jung, *Fasten* 163. Pare a fi unicum în toponimia carpato-balcanică, iar analogiile invocate de Pirvan, cu încercări de explicare (*Get.* 273 „*va* fi cumva răd. arm. *taph-el*, *taph-ark*, în numele de loc. ilirică *Daphabae*, *Tomaschek*, *Thr.* 70? Sfirșitul e obișnuit getic în -*ta*. V. însă *Tiufiamenus vicus* de lângă Philippopolis, care ni se pare și el apropiat de topon. nostru”) nu au nicio valoare. Este un derivat cu -*et*- de la răd. *Tove-* (poate indoeur. **teu-lou-*?). Dacă *T-* ar putea fi citit ca *I*, am avea **Iovet-*, pentru care s-ar aminti pagus *Iovista* în Pannonia Superior (CIL VI 3297) poate identic cu *Iovia* (Vulić, RE IX 2005; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae*, ed. II, Budapest, 1940, p. 31, nr 104).

Geldoniae (?), cer. I (CIL III p. 924—5; a. 167) „*Aeli Platoris Geldonis*”. Ar putea fi toponimic illir, deși lipsește o analogie Cf. *Gerd...* (?) *Wiss. Mitt. Bosn.* XI 1909, 149. După unii erudiți nemți (J. F. Massmann, *Libellus aurarius*, Lipsca, 1841, 124; E. Förstemann, Fiebigel, o. c. nr. 54), *Geldo* ar fi nume personal germanic(?).

...ctati.as (?), cer. V „*L Vasidi Vi[ci]toris...ctati.as*” poate să ascundă un toponim illir, indescifrabil („haec incerta; Zangemeister vidit C (vel S) II (vel N) CT (vel G) AL (vel I vel T) IS. (vel loco puncti I vel C) AS”.

Aceste determinative etnice sînt caracteristice pentru remarcabila conștiință a originii naționale la illirii din Dacia, dintre care cei mai mulți își păstrează cu tenacitate și numele personale strămoșești; dovadă că aveau, cel puțin în primele generații, puternice legături cu neamul

și patria natală Dalmatia și chiar cu localitatea în care s-au născut și de unde au venit în Dacia: numele acelor obscure sate ori târguri balcanice (despre care lipsește orice altă mențiune și care ar fi rămas complet necunoscute fără pomenirea lor în tablele cerate) sînt folosite de martorii contractelor ca distinctive față de eventualii omonimi. În regiunea auriferă a Daciei, illirii, în primul rînd Pirustae, alcătuiau o numeroasă și puternică enclavă, adevărată „grupă etnică”, probabil izolată (cel puțin în prima jumătate a sec. II e.n.) de restul populației. S-a relevat că majoritatea illirilor (cu nume naționale) din Dacia, cam 65 din totalul de 100, sînt din regiunea minieră, de la Alburnus Maior (v. *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Sibiu, IV 198—207; V 285—7).

Precum se vede, din actele scrise pe tăblițele cerate aflăm pentru toponimia Daciei abia 4 sau 5 nume de localități, majoritatea cu așezare și semnificație etimologică necunoscută, iar despre viața populației autohtone nici un cuvînt. Încît e cu totul iluzorie nădejdea pusă în ele de Pirvan (și de alții), crezînd „că mai mult ne spun despre viața indigenilor țărani cele cîteva table cerate”. Aceste documente n-au nici o legătură cu „indigenii țărani”, care de sigur nu lipseau din teritoriul „orașului californian Alburnus de civilizație internațională”, ca și din alte părți, dar pe cari cu greu îi putem identifica în textele literare grecești și romane și chiar în inscripțiile provinciei Dacia. Este cert că țărănimia și muncitorii daci erau aici, în așezările lor antice preromane, ducîndu-și traiul în străvechile forme rurale, nebăgați în seamă de documentele scrise ale acelei populații cosmopolite a elementelor de colonizare și exploatare, „orășenii iubitori de fast și eternizare epigrafică”. Precum s-a recunoscut mai demult, prezența băștinașilor nu se oglindește de loc în actele scrise pe tăblițele cerate de la Roșia ori prea puțin în materialul epigrafic al Daciei romane; ea poate fi dovedită prin alte mijloace documentare⁸.

НАЗВАНИЯ МЕСТНОСТЕЙ ВОСКОВЫХ ТАБЛИЦАХ В ДАКИИ

(Краткое содержание)

Триптихи (продажные, арендные, наемные, ассоционные контракты и т. д.), открытые в Рошии Монтанэ (Alburnus Maior), центре золотой зоны романской Дакии, содержат многочисленные географические названия, которые ученые рассматривают как названия местного происхождения, — дакийские. Это мнение правильно только наполовину: более внимательное исследование указывает, что часть этих имен не имеет ничего общего с топонимией карпатской провинции. В действительности две категории географических названий: А/ местности, где были заключены контракты, или которые были упомянуты в связи с местным фактом и которые принадлежат дакийским областям: *Alburnus*

⁸ „Daco-geții în Dacia romană”, în *Contribuții la cunoașterea Regiunii Hunedoara*, Deva, 1956 [1957], p. 39—56.

Maior, Cartum, Deusara, Immenosum, Maius, Resculum, Cernenus (Iupiter) ?, *Canabae leg. XIII Gem.* (=Apulum, Alba Iulia). Три из них *Cartum, Deusara, Resculum*, точно являются дако-фракийскими топонимиками. Б/ имена даны по личным названиям и они служат определителями географического происхождения соответствующих лиц, *originis aliqua determinatio* по выражению Моммсен: *Dassius Verzonis Pirusta ex Kavieretio* (см. *Cavi* иллирийское племя), *Plani Verzonis Sciaietis*, *Liccai Epicadi Marcinie(n)sis*, *Anneses Andu(?) Nocnetis(?)*, *Batonis Pr...vi Tovetis*, *Aeli Platoris Geldonis* (CIL III, стр. 921—996). Есть далматские деревни или городки (этимологическое значение и местоположение которых остаются пока неясными), указывающие место происхождения иллирийцев, больше всего пирустов, очень многочисленных в шахтной области романской Дакии.

Трансильванские восковые таблицы дают очень мало относительно географии и топонимии Дакии и — в противоположность мнению В. Пырвана — ничего о жизни и языке местного населения, кроме трёх местных названий *Cartum, Deusara, Resculum*, сохранившихся под римским господством.

LES NOMS DE LOCALITÉS DANS LES TABULAE CERATAE (Résumé)

Les triptyques (contrats de vente, de louage, de société etc.) découverts à Roşia Montană (Alburnus), le centre de la région aurifère de la Dacie romaine, contiennent nombre de noms géographiques que les érudits ont considéré comme étant tous d'origine locale, dace. C'est une opinion juste, mais seulement à moitié: l'examen plus attentif prouve qu'une partie de ces noms n'a rien à faire avec la toponymie de la province carpathique. En réalité, il s'agit de deux catégories de noms géographiques: A) localités où ont été conclus les contrats ou qui sont mentionnées en relation avec un fait local et qui appartiennent évidemment à la région dace: *Alburnus Maior, Cartum, Deusara, Immenosum Maius, Resculum; Cernenus* (Iupiter) ?, *Canabae leg. XIII Gem.* (= Apulum, Alba Iulia). Trois d'entre eux: *Cartum, Deusara, Resculum* sont mentionnées en relation avec un fait local et qui appartiennent des noms de personne et qui servent comme déterminatifs de l'origine géographique des personnages respectifs („*originis aliqua determinatio*“, selon l'expression de Th. Mommsen): *Dassius Verzonis Pirusta ex Kavieretio* (cf. *Cavi* tribu illyrienne), *Plani Verzonis Sciaietis*, *Liccai Epicadi Marcinie(n)sis*, *Annese Andu(?) Nocnetis(?)*, *Batonis Pr...vi Tovetis*, *Aeli Platoris Geldonis* (CIL III p. 921—966). Ce sont des villages au bourgades dalmatines (dont la signification étymologique et la situation sur le terrain restent encore obscures), qui indiquent les lieux d'origine des Illyriens, la plupart *Pirustae*, très nombreux dans la région minière de la Dacie romaine.

Les triptyques transylvains offrent peu de renseignements sur la géographie et la toponymie de la Dacie et — contrairement à l'avis de V. Pirvan — rien sur la vie et la langue de la population indigène, en dehors des trois noms de lieu *Cartum, Deusara, Resculum*, conservés sous l'occupation romaine.

NUME DE RIURI DIN VESTUL DACIEI *

DE

I. I. RUSSU

Este îndeobște cunoscută puținătatea știrilor documentare asupra epocii antice a pământului românesc și frecvența nesiguranță în ce privește interpretarea istorică a unora din ele. Mult mai reduse sînt însă informațiile privind realitățile etnice și demografice în fazele de tranziție de la perioada traco-dacă la cea romană și de la aceasta din urmă la evul mediu germanic și, slav, cînd se rupe firul călăuzitor al documentelor scrise și al materialului arheologic lipsit de echivoc și utilizabil pentru înțelegerea temeliiilor etnice și realităților populare în Dacia carpatică. Această gravă lacună a documentării noastre pentru epoca medievală este cu multă greutate și puțin succes întregită de o parte prin mijloacele arheologice, de alta prin cele lingvistice-filologice, între care un loc important ocupă *toponomastica*.

Datele de ordin geografic-toponimic privind Dacia preromană au fost adunate pentru ultima dată și supuse unui amănunțit examen în vasta operă de documentare și sinteză a lui Vasile Pîrvan (1882—1927), *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), care ar fi fost urmată de o „istorie a Daciei romane” și de istoria Daciei medievale, dacă realizarea acestui plan grandios n-ar fi fost zădărnicită de sfîrșitul prematur al marelui învățat. Pentru a trasa un tablou cît mai amplu al vieții și civilizației

* Prescurtări bibliografice:

- Diculescu, *Gep.* = Const. C. Diculescu, *Die Gepiden*, Halle, I 1922 (Singurul volum apărut).
 DR = *Dacoromania*, *Buletinul Muzeului limbii romîne*. Cluj, I, 1921—XI, 1948.
 HGM = *Historici Graeci minores*, ed. L. Dindorf. Lipsca, 1870—I.
 Iord. *Get.* = Iordanes, *Getica* (ed. Th. Mommsen in *Monumenta Germaniae historica*, auctores antiquissimi, V, I, 1882).
 RE = *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa). Stuttgart, I, 1893 —.
 Tomaschek, *Thr.* = W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, în *Sitz. ber. Akademie*, Wien, 131, 1894, I p. 1—103.
 WP = A. Walde—J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Berlin—Lipsca, 1927—1932.
 ZDA = *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* (vol. LV. 1914).

traco-getice, Pirvan a folosit, pe lângă variatul material arheologic, tot ce ofereau izvoarele antice pînă la sfîrșitul epocii romane. Precum se știe, acest material este lacunos și inegal, pentru unele ținuturi românești lipsind orice mențiune din epoca dacică ori din cea daco-romană; dar cîteva întregiri pot fi aduse din izvoarele epocii de tranziție de la antichitate la evul mediu. Două din cele mai prețioase surse documentare ale sec. V și VI, relatările diplomatului-istoric Priscus Rhetor și ale lui Iordanes oferă cîteva elemente pentru topografia și hidrografia zonei apusene a Daciei antice și a teritoriului românesc de azi: Banatul și Crișana. Sînt cîteva numiri de riuri, cu origine și apartenență echivocă, ce n-au fost tocmai just înțelese, fiind interpretate de cercetători în diferite feluri. Ele se cer examinate din nou într-un cadru istoric și lingvistic ceva mai larg și în perspectiva prețioaselor achiziții ale acestor discipline în ultima vreme.

Precizările din paginile următoare sînt necesare mai ales spre a înlătura echivocul în ce privește unele nume de riuri, pentru care s-a formulat curioasa teorie a originii germanice, lansată de cercetătorul neamț Th. v. Grienberger, care a încercat să dovedească existența unor „ostgermanische Flussnamen bei Iordanes“ (ZDA LV 41—51) în Panonia și Dacia occidentală (Crișana: *Miliare*, *Gilpil* și chiar *Grisia*). Teza a găsit un puternic răsunset la eruditul român Constantin C. Diculescu (1880—1936, profesor la Cluj), care i-a dat o largă și stranie dezvoltare în monografia (neterminată) asupra gepizilor. Potrivit concepției sale despre germanizarea Daciei în perioada anteslavă („dieses Land während der Völkerwanderungszeit beträchtlich germanisiert erscheint“, *Gep.* 85), Diculescu a construit un complicat edificiu de argumente: date istorice, material arheologic, elemente toponomastice (mai ales nume de riuri), numeroase cuvinte ori forme specifice considerate de esență germană (goto-gepidă) în limba română, material folcloric și etnografic etc. Puterea de convingere a acestor mijloace este însă departe de a fi evidentă, ele fiind contestate și respinse în cea mai mare parte ori integral, la timpul său¹. Dintre elementele documentare

¹ Lucrarea lui Diculescu (*Die Gepiden*, I, singurul apărut) este meritorie sub raport istoriografic, dar nelipsită de multe și grave erori de ordin lingvistic-etimologic, care fac aproape inutile cele mai multe din demonstrațiile construite cu asemenea mijloace. Dintre recenzii cu care a fost întâmpinată la apariție sînt de amintit: V. Bogrea, *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, II, 1923 (1924), 390—3; G. Giuglea, *DR III*, 1923, (1924), 966—971; O. D(ensusianu), *Grai și suflăt* I, 1924, 347—353. Acest din urmă mare filolog a stigmatizat energic combătînd în termeni drastici procedeele etimologice ale lui Diculescu și relevă între altele „stăruința de a găsi trăsături de unire filologice spre germanism prin înșirări de cuvinte românești cărora li se atribuie origine ducîndu-ne spre nord“ (347), „etimologii la întîmplare și inutile“ (351); „lipsa de cea mai elementară orientare filologică și de spirit critic se vede la fiecare pas. E și tendențioasă această carte prin insistența pe care o pune de a arăta că țările noastre ar fi fost adînc germanizate în trecut. Această germanizare nu reiese de fapt nici din datele istorice, nici din cercetarea limbii noastre. E un cerc de falsă argumentare expunerea ce ni se prezintă cu intenții de persuasiune. Fixarea unor norme sigure de cercetare în filologia română nu mai poate permite asemenea cutreerări aventuroase în domeniul ei și mai ales cînd se urmăresc afirmări îndrăznețe, cu falsificarea trecutului nostru“ (353). Cîteva exemple de soluții etimologice de ale lui Diculescu, v. mai jos, p. 263, nota 13.

utilizate de Diculescu vor fi examinate în acest loc numai numele de riuri din Banat și Crișana, pentru cari sînt posibile și necesare cîteva precizări de ordin lingvistic, istoric și geografic, prin unele soluții ori sugestii etimologice, menite să înlăture măcar în parte echivocul și confuziile ce persistă încă în jurul acestor probleme, în primul rînd în legătură cu riurile *Dre(n)con*, *Miliare* și *Gilpil*.

RIURILE DIN BANAT

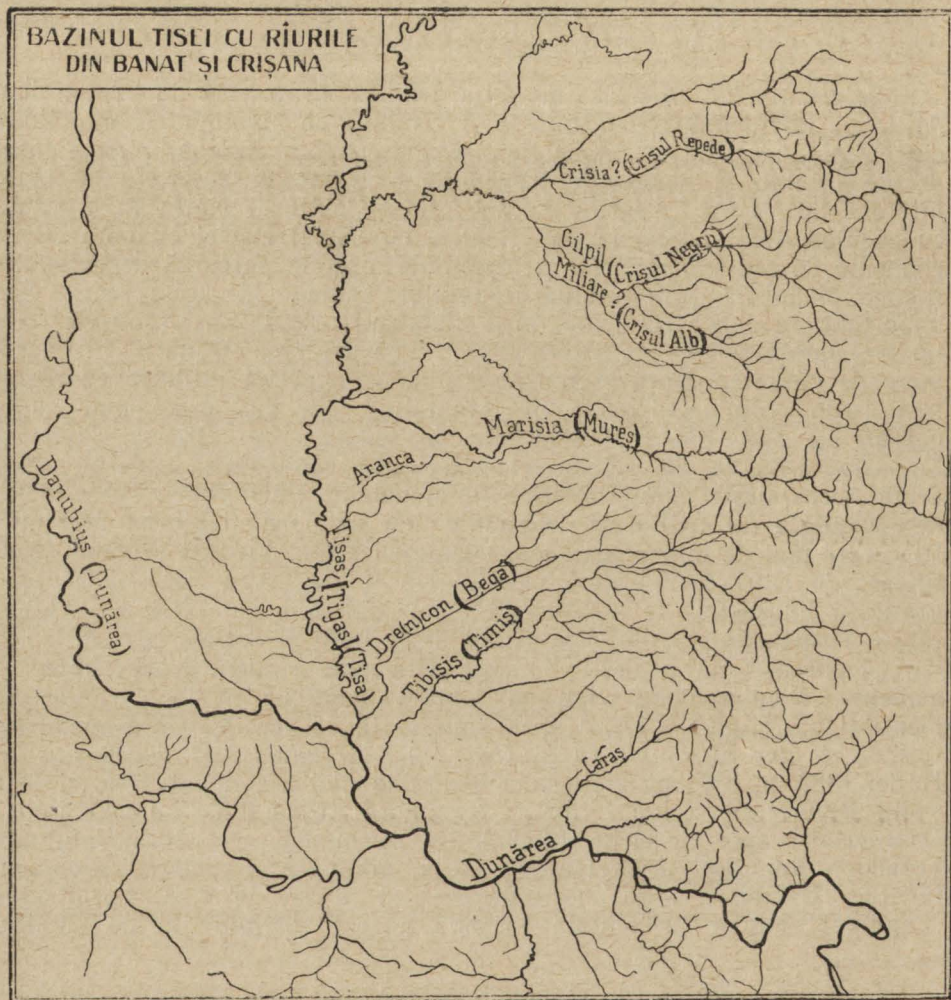
Relatările lui Priscus. În solia trimisă în a. 448 la regele hun Attila de împăratul Theodosius II și condusă de Maximinus², cu tălma-ciul Vigilas se afla și retorul istoric Priscus din Panion, care a lăsat despre drumul și peripețiile traversate o frumoasă descriere de mare interes sub raport geografic, etnografic și cultural-istoric în legătură cu evenimentele contemporane³. Pentru sud-vestul Daciei el oferă cîteva elemente de ordin topografic și toponimic în zona parcursă de caravana romano-bizantină prin vestul Banatului actual. În acest sens, este important, în chip firesc, mai întîi itinerarul urmat, care (potrivit rela-tărilor aproximative ale istoricului), după trecerea Dunării (în apro-piere de vărsarea Moravei-Margus) și după o primă întîlnire cu regele hun (prin colțul sud-vestic al Banatului), i-a dus peste mai multe cursuri de apă, din care cele mai de seamă erau: *Drecon*, *Tigas* și *Tiphesas*. Precum au admis cei mai mulți cercetători moderni, acest drum ducea peste cursul inferior al actualelor riuri Timiș, Bega, Tisa, spre capitala lui Attila, în „regiunile mai de nord ale țării“ acestuia⁴. Discutînd mai pe larg chestiunea, Diculescu (*Gep.* 85—88) propune iden-tificări de riuri și explicări etimologice foarte puțin verosimile topo-grafic și lingvistic. Se stabilise de fapt încă din sec. XIX că „Tigas“ este o formă coruptă din *Tisa* (fiind adică unul și același curs de apă), iar „Tiphesas“ nu e decît *Timișul*. Din aceste identificări simple și evidente, Diculescu nu vrea să admită decît pe a doua contestînd identitatea „Tigas“ = *Tisas* și afirmînd (la fel ca A. Guldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter Arcadius und Theodosius II.* Halle, 1885, p. 359) că ambasada bizantină nici n-a trecut Tisa, ci (din sudul Banatului) a luat-o direct spre nord, traversînd Mureșul (adică *Dre(n)con*), apoi Crișurile (neamintite cu numele de istoriograful-amba-sador), ajungînd la curtea lui Attila, aflătoare — potrivit argumen-tării lui Diculescu — la nord de Criș și la est de Tisa. Localizarea „capitalei“ hunice în actuala Crișana a fost susținută și de Gulden-

² Despre acest personaj, v. W. Ensslin, *Maximinus und sein Begleiter, der Historiker Priskos*, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, Atena V, 1926, p. 1—9.

³ Din descriere au rămas cîteva fragmente mai lungi, editate în HGM I, p. 275—352 (= *Fragmenta historicorum Graec.*, C. Müller IV, 69—110). Despre cariera și opera literară-istorică a lui Priscus: Christ-Schmid-Stählin, *Geschichte der griech. Literatur*, ed. 6, vol. II/2 (1924), p. 1036.

⁴ Părerile mai vechi în ce privește identificarea celor trei riuri amintite de Priscus sînt prezentate într-un tabel sinoptic de Szász Béla. *A húnok története. Attila nagykirály* (Istoria hunilor. Marele rege Attila), Budapest, 1943, p. 257.

penning (p. 362), dar s-a dovedit a fi o inovație cu totul nefondată, pe care Diculescu ar fi vrut să o justifice prin afirmația „die Theiss haben damals die byzantinischen Gesandtschaftsmitglieder überhaupt nicht überschritten“ (Gep. 86), — adică tocmai quod erat demonstrandum. Ideea (acceptată fără control de F. Lot, *Les invasions germaniques*,

1935, p. 104) că reședința lui Attila s-ar fi aflat „în regiunea de la nord de Criș, ceea ce rezultă limpede din expunerea lui Priscus“ (Diculescu, *Gep.* 55) este lipsită de orice probabilitate; netemeinicia ei rezultă din simplul fapt că neagă aprioric identitatea evidentă a lui „Tigas“ (Prisc.) cu *Tisa*, ceea ce apoi duce la suprapunerea total artificioasă și neconvingătoare a lui *Drecon* cu Mureșul.

Potrivit identificărilor sale (*Dre(n)con* = Mureș, *Tigas* = Bega, *Tiphesas* = Timiș, — din care numai ultima este valabilă) și considerînd că cele trei riuri sînt înșirate în ordinea cum au fost trecute, Diculescu adăugă că istoricul-ambasador le-a notat la în-
 ȋtoarcerea de la curtea lui Attila, deci de la nord spre sud; ceea ce iarăși nu e probabil, ținînd seama de succesiunea evenimentelor în narațiunea lui Priscus și mai ales de identificarea ce se oferă cu certitudine pentru al doilea, „*Tigas*“ = Tisa și al treilea „*Tiphesas*“ = Timiș, dintre cursurile de apă amintite. Dacă e adevărat că primul, *Dre(n)con* este identic cu Bega, rezultă că înșirarea numerelor de riuri n-a fost făcută în ordinea traversării lor (fie la ducere, fie la întoarcere) de ambasada bizantină. E probabil deci că în prețiosul său jurnal de călătorie Priscus a pomenit cu numele trei riuri mai de seamă, fără să observe cu rigoare situația lor pe teren; dar se poate să fie cazul unei confuzii și intervertiri a ordinei lor, ceea ce ar însemna că succesiunea în care sînt amintite cele trei ape „mai mari“ nu trebuie luată cu prea mare strictețe pentru topografia regiunii, resp. pentru ordinea trecerii lor de ambasada imperiului răsăritean la huni.

Caravana diplomatică bizantină a traversat așadar Banatul apusean în direcția nord-vest, aproximativ paralel cu granița dintre România și Iugoslavia de azi, abandonînd valea Dunării și a Tisei din cauza mocirlelor și inundațiilor obișnuite în preajma acestor fluvii și urmînd o veche cale de comerț frecventată și în epoca medievală; au trecut astfel, în chip firesc, Timișul, Bega și Tisa, spre a ieși în cîmpia dintre Tisa și Dunăre („*Alföld*“), vechiul teritoriu sarmatic, în care se afla marele sat de pustă cu reședința lui Attila⁵. În ceea ce privește regiunile din nordul Dunării, prețioasa descriere a lui Priscus nu oferă (în afară de cele trei riuri: *Dre(n)con*, *Tigas*, *Tiphesas*) nici un nume geografic ori toponimic, vreun oraș sau așezare mai de seamă, lucru caracteristic și foarte semnificativ pentru stările din acel imens „*barbaricum*“ hunic, dovadă și aceasta despre lipsa formelor urbane și a unor tradiții de viață civilizată în regiunile unde s-a fixat puterea vremelnică a temuților nomazi de stepă.

Tigas = Tisas

În legătură cu riul „*Tigas*“ (Prisc. HGM I 300, FHG IV 83), identificat de majoritatea cercetătorilor cu *Tisas*, Diculescu (*Gep.* 86) aduce o ciudată inovație: n-ar fi cazul unei corupțiuni în loc de „*Tisas*“, ci un nume total deosebit, fiind adică același element *Tig-* existent în numele de fortăreață *Tigas* la Dunăre, în Moesia (Procop., *aedif.* VI 7, 10), iar „*Tigas*“ din Dacia ar fi identic cu Bega. Ambele ipoteze au fost admise de Fluss, RE VI A (1936), 941, care însă releva în același timp că *Tigas* din sudul Dunării nu e decît o formă coruptă din *Tegra* (RE V A, 120),

⁵ L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Ostgermanen*, ed. II (1934), p. 470; discuția amănunțită cu bibliografie veche: Ortway T., *Temesvármegye és Temesvár város története* (Istoria județului Timiș și a orașului Timișoara), Budapeșt, II, 1914, p. 50—161; Szász o. c., p. 255—9; Bálky Zs., *Attila fészallása és palotája* (Cartierul principal și palatul lui Attila), în *Földrajzi Közlemények*, Budapeșt, XLVI 1918, p. 128—135; F. Vámos, *Attilas Hauptlager und Holzpaläste*, în *Seminarium Kondakovianum*, Praga, V, 1932, p. 131—148; J. Harmatta în cartea lui Fettich Nándor, *A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet* (cu variantă în limba franceză *La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós*), *Archaeologia Hungarica*, Budapeșt, XXXII, 1953, p. 9 și 108, — monografie ce tratează și ilustrează materialul arheologic hunic. Să fie oare tezaurul de la *Nagyszéksós* chiar al lui Attila? sau al altei căpetenii a hunilor?

iar în această privință are dreptate. Astfel ipoteza lui Diculescu despre existența unui riu „Tigas” în Banat își pierde singurul sprijin, aparent, pe care s-ar fi crezut că-l poate aduce toponimia tracică suddunăreană; încît trebuie să revenim la vechea opinie, justificată sub toate raporturile, că în textul lui Priscus n-a putut exista un nume de riu ΤΙΡΑΣ și că acesta nu este decît o formă coruptă din TISAS (scris în gr. TICAC), cum s-a relevat de mult și cum arată transcrierea lipsită de orice echivoc la Iordanes (*Get.* XXXIV 178) urmat de Geograful Ravenat (IV 14, p. 54 ed. Schnetz): *Tisia*; în textul grec al lui Priscus e cazul unei greșeli de copist, confuzie între Σ ori Ζ și Γ (după Müllenhoff, Tomaschek ș.a., *Fluss RE VI A*, 1469). Numele fluviului *Tisa* (Pathissus) este probabil de origine traco-dacică, precum au admis unii erudiți (Tomaschek, Melich).

Pentru atestările numelui *Tisa* și discuțiile în legătură cu problema originii lui, v. vasta documentare și bibliografie la N. Drăganu, *Rominii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 399—403; S. Szádeczky-Kardoss, *The name of the Tisa* în *Acta Antiqua*, II 1953, p. 77—112.

Tiphesas = Tibisis

Al treilea riu din cele „mai mari” trecute de ambasada bizantină la a. 448 e numit de Priscus (HGM I 323) Τίφηςας, de Iord. și Geogr. Ravenat. (IV 14) *Tibisia*, care nu este decît *Tibiscus*, adică Timișul, cum se știe de multă vreme și se admite îndeobște (cf. *Fluss, RE VI A*, 814—5). Numele *Tibisia* (la Const. Porphy. *Timeses*), cunoscut și la sudul Dunării în domeniul trac balcanic, este cu siguranță de origine dacică, înrudit cu gr. τίφος „mocirlă”, ide. **tibh-* (Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 97; v. și bibliografia bogată la Drăganu, *o.c.* 244—8).

În legătura cu forma coruptă „Tiphesas”, ΤΙΦΗCΑC din textul lui Priscus, Diculescu (*Gep.* 86) se crede îndreptăți: să afirme „der Übergang von *b* in *f* (φ) ist eine mundartliche dakische Erscheinung; das zeigt uns der Name einer dakischen Burg, die in derselben Gegend, nicht viel weiter nach Osten, liegt: *Drobeta*, bei Ptolem. Δροβητης (*Droβegis*)”. Dar o asemenea „particularitate fonetică dacică” este din domeniul fanteziei, fiind absolut cu neputință din punctul de vedere al acestei limbi: în ambele cazuri (din care Diculescu scotea această fictivă „mundartliche dakische Lauterscheinung”) este evident o simplă eroare paleografică, prin confluzia lui B cu Φ în pana vreunui scrib medieval.

Dre(n)con (Bega)

În privința acestui curs de apă, a cărui formă este echivocă: *Drekon*, *Dricca*, *Drica*, *Dréncon*⁶, părerile cercetătorilor moderni sînt divergente, după cum e cazul și în ce privește originea numelui. C. Gooss, *Studien zur Geschichte und Geographie Daziens*, p. 22 îl consideră identic cu *Tisa*, iar C. Müller, edit. Ptolem. *Geogr.* (1883) I p. 441 propunea emendarea numelui *Drencon* în „Arenkon”, fiind adică actualul *Aranca*, afluent al Mureșului în Banat. Ambele ipoteze sînt deopotrivă inadmisibile. Pen-

⁶ Prin inadvertența redactorului (G. Wissowa), rîul dacic cu acest nume a fost tratat în două articole din RE de doi autori: Tomaschek sub forma *Drenkon* (vol. V, 1696) și Patsch *Dricca* (ib. 1706), fără ca cei doi erudiți vienezi să fi luat cunoștință unul de notița celuiilalt, ca și cînd ar fi vorba de două rîuri total deosebite.

tru cei mai mulți cercetători, *Dre(n)con* poate fi identic cu Bega (Kiepert. *Formae orbis antiqui* XVII Bbl. 4, 38; Tomaschek, RE V 1696; Patsch *ib.* 1706 etc.). O inovație paradoxală este ipoteza lui Diculescu: considerînd că nu s-ar fi adus nici o probă decisivă pentru vreuna din localizările precedente, el identifice (*Gep.* 86) *Dre(n)con* cu Mureșul⁷, în baza faptului că „Iordanes (*Get.* XXXIV 178) menționează în Dacia de vest Tisia, Tibisia și Dricca, pe care el le numește ingentia flumina. Dar în apropiere de Tisa și de Timiș nu curge, în afară de Dunăre, un alt rîu căruia să i se potrivească epitetul *ingens* în afară de Mureș“. Asemenea argumentare nu poate avea nici o valoare, contrazicîndu-se de la sine. Singurul element care ar pleda pentru identitatea *Dre(n)con*-Mureș este calificativul „ingens“; dar dacă termenul se ia cu toată strictețea, el ar trebui să fie aplicat și celorlalte două riuri, deopotrivă „ingentia“; în consecință s-ar putea admite identificarea (evidentă) „Tiphasas“ = *Tibisia* (Timiș), care este un curs de apă destul de modest, dar care (potrivit criteriilor lui Diculescu) ar trebui să corespundă unui fluviu tot atît de „ingens“ ca Mureșul.

Calificativul „ingentia flumina“ dat de Iordanes celor trei cursuri de apă nu are nici o semnificație pentru mărirea lor reală, căci pasajul este (cunîndu-se că) o simplă transcriere — cu obișnuitele exagerări — a cuvintelor lui Priscus, redînd prin „ingentia“ pe *οἱ μέγιστοι μετὰ τὸν Ἰστρον* „cele mai mari (riuri) după Istru“. Ambasadorul-istoric amintește cu numele numai pe cele mai de seamă cursuri de apă navigabile trecute în calea lor spre reședința regelui hun.

Numele rîului a fost considerat de origine dacică de către Tomaschek (*Thr.* II/2, p. 97); dar nu peste mult același erudit l-a declarat de factură germanică, dînd și o soluție etimologică în acest sens (RE V 1696): „*Drenkon* (*Drica*) evident numele germanic al unui afluent al Tisei, poate actualul Bega; explicabil ca „trinker, aufsauger“ de la rad. germ. *dhreng-*, got. *drigkan* „trinken“. — Nici Diculescu nu s-a lăsat mai prejos (*Gep.* 87): *Drenko* (= Mureșul) ar fi „corespondentul gepid al ndd. *drenke* „Teich oder Stelle im Flusse, worin das Vieh getrieben wird, um sie dadurch zu reinigen; Viehschwemme, Badeplatz für Tiere“, ostfries. *drenke* „Brunnen oder Grube mit Wasser, woraus das Vieh getränkt wird“, ahd. *trenka*, mhd. *trenke*, nhd. *tränke*“, — ceea ce după impresia sa ar fi potrivit semantic: la cursul de jos, Mureșul formează lacuri și mlaștini, prin zona Aradului, pe unde ar fi trecut ambasada romano-bizantină la a. 448. Gepidul *drenkō* este „die regelrechte Umlautsform des vorauszusetzenden got. **dragkjō*, etc.“. Toate etimologiile goto-gepide ale lui Diculescu sînt „regelrecht“ și perfect justificate după convingerea sa, sub toate raporturile; dar pentru alți cercetători ele apăreau atît de puțin verosimile, încît au fost integral respinse de critica lingvistică la timpul său. În realitate, *Dre(n)con* nu poate avea nimic comun cu cuvintele germanice înșirate de eruditul ceh-austriac Toma-

⁷ Ideea nu este absolut nouă: ea fusese enunțată, de ex. la 1859, de un erudit ungar, de al cărui nume nu e probabil să fi auzit Diculescu, Révész Imre, *Étel laka vagijs Attila hun király birodalmi székhelye*, Debrecin, 1859, p. 49, care mai adăuga afirmajă că *Drecon* s-ar fi perpetuat în ... numele satului *Dreica* din Zarand(71).

schek și de istoricul romin; am aștepta un exemplu de nume de râu germanic format de la acele cuvinte comune. Dealtfel este greu de admis existența unui nume german, la a. 448, pentru un râu atât de important cu nume străvechiu, păstrat pînă azi, *Maris(ia)*, *Mureș*. Ipoteza germanică trebuie abandonată, revenind la ideea inițială a lui Tomaschek: originea traco-dacică a numelui de râu. Forma lui apare în sursa primară (Priscus) sub două aspecte: Δρηκων (fr. 8, HGM I 300) și genetiv Δρεγκωνος (fr. 14, *ib.* p. 327), din care una trebuie considerată coruptă, cealaltă genuină: ΔΡΕΓΚ->ΔΡΗΚ-, cu ΕΓ>Η, ori invers Η>ΕΙ; nu se poate ști care este de preferat: *Drenk*- ori *Drek*-. Variantele lui Iordanes *Get.* 178 *Dricca* (*dracca*, *deacca*, *drica*, *driaa*) și *Geogr. Rav.* (IV 14, p. 54 ed. Schnetz) *Drica* nu pot aduce nicio lumină în această privință. Ca element traco-dac indoeuropean, numele se pare că trebuie interpretat etimologic prin identificarea în tema *dre(n)c-* a unei rădăcini primare de forma **der-*, care poate fi chiar **(der-)*, **drâ-*, *dreu-*, *drem-*, *dreb-* „a alerga, a umbla repede” în cuvinte ca: v. ind. *drâti* „aleargă, se grăbește”, gr. ἀπο-δι-δράσκω „laufe weg” etc., v. ind. *drāvati* „aleargă; (se s)curge”, *drutá-* „eilend” etc., *drámati* „fuge”, gr. δρόμος „alergare, fugă”>*drum* etc. (WP I 795—7, nr 3). Rădăcina a dat multe nume de râuri, explicabile din noțiunea elementară de „fugă, mișcare” potrivită pentru designarea oricărui curs de apă: *Druentia*, *Druna* în Gallia, *Dravus* (Drava), *Drilon*, *Drina* în Illyria etc. (St. Mladenov, *Spisanie na bălg. Akadem.*, X istor.-filol., VI 1915, p. 45—49, *Balkanarchiv* IV 1928, 186—7). Numele râului din Dacia ar putea fi derivat din baza **dre-m-* cu guturală, dar mai simplă ar fi o bază **dre-k-*, nazalizată **drenk-* (în caz că se admite prioritatea acestei forme în numele dacic); sau rad. **dher-* „turbure, a turbura” (WP I 854—6), ca „apă nămolosă”, cf. *Drabescos* în Edonia?

Tutes (?)

Un alt nume de râu din Banat este Τουτης amintit numai de Constantin Porphyrogenetul, *De admin. imperio* 40 (p. 174 Bonn) în „Turcia” (Ungaria din sec. X), între Timiș („Timeses”) și Mureș („Moreses”). Tomaschek îl considera dacic, ca „ein Rest dakischer Namengebung?” interpretat ca „der»volle, anschwellende» Fluss”, ori de origine hunică, amintind turc. *tut* „Haltplatz, Lager”, *tutuş* „fest, massiv” (*Thr.* II/2, p. 98); dar aceste din urmă noțiuni nu apar deloc potrivite pentru un nume de râu. Dioulescu (*Gep.* 89—90) îl consideră germanic: *Tut-* (= **Thut*) cu got. **thuts* „Lärm” în *thut-haur* „trompetă”, v. nord. *thytr* „Getöse, Lärm” etc. (admis de Giuglea, DR III 968); ceea ce este foarte puțin verosimil. Adevărata origine a numelui nu poate fi încă precizată, dar cele mai multe șanse de a fi reală le are prima ipoteză a lui Tomaschek despre obârșia traco-dacică, fără a se putea spune nimic în privința etimologiei (rad. **tēu-*, *tu-* „a (se) umfla, a fi plin”, WP I 706?) și a identificării pe teren. Dacă în adevăr este cazul unui nume indoeuropean, adică autohton-dacic, este curioasă apariția lui în documentele scrise abia la mijlocul epocii medievale.

RIURILE DIN CRIȘANA

Relatările lui Iordanes. Cea mai veche atestare privind topografia și toponimia teritoriului actualei Crișana (reg. Arad-Oradea; între Munții Apuseni, Mureș și Tisa) este un pasaj din „Getica” lui Iordanes⁸, indicînd ținutul ocupat odinioară de vandali, iar în vremea sa (la mijlocul sec. VI) de gepizi: „quo tempore erant (Vandali) in eo loco manentes ubi nunc Gepidas sedent, iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia, qui omnes supra dictos excedit” (*Get.* XXII 113). Acest pasaj a fost mult discutat și controversat de erudiți din cauza dificultăților de a explica originea celor două nume necunoscute din altă parte (*Miliare, Gilpil*) și de a identifica pe teren toate aceste cursuri de apă. După Gooss, verbul *excedere* ar avea sensul de „nördlicher fließen”, de unde rezultă identitatea între Grisia și Crișul Repede. Grienberger ZDA LV 46 admite că „excedit”—„este mai mare, întrece ca mărime”, servind la calificarea lui *Grisia* numai față de *Milia* și *Gilpil*, deci ca „cel mai lung” dintre cele trei Crișuri; *Grisia* lui Iordanes este identic cu Crișul Alb, *Miliare* este Crișul Repede, iar *Gilpil* Crișul Negru. Diculescu (*Gep.* 75) consideră că la înșirarea numelor de riuri, cronicarul a urmat o succesiune topografică, de la sud spre nord, admitînd că *Marisia* fiind evident Mureșul, iar *Grisia*=Criș(ul Repede), *Miliare* trebuie să fie Crișul Alb, *Gilpil* Crișul Negru. Această din urmă identificare e destul de simplă și firească, putînd fi acceptată pînă la proba contrară. Dintre numele de riuri amintite în fostul teritoriu al vandalilor este necesar a fi examinate mai deaproape în acest loc al doilea și al treilea, *Miliare* și *Gilpil*.

Miliare (Crișul Alb?)

Forma bizară, la prima vedere izolată, a acestui nume de rîu a îndemnat pe erudiți să încerce emendarea textului lui Iordanes, spre a obține variante pe care socoteau că le pot mai ușor explica etimologic. Grienberger (ZDA LV 49) propunea lectura „juxta flumina marisiam iliare[m] et gilpil et grisia[m]”, spre a pune toate numele la acuzativ, potrivit funcției lor sintactice. Pe **Iliaris* astfel obținut îl explică din vechea germană ca un nomen agentis în *-ûria, -areis*, cu verbul v. sax. *ilian*, ahd. *illan*, nhd. *eilen*, numele de rîu din Dacia fiind de esență vandalică ori gepidică; cf. *Ilia, Ilana, Ilara* nume de riuri în Germania. Asemenea emendație și interpretare a pasajului din Iordanes este arbitrară și inadmisibilă, cum a relevat just Diculescu (*Gep.* 89), care — după analogia pasajului „flumina Tisia Tibisiaque et Dricca transeuntēs” (Iord. *Get.* XXXIV 178) — propune lectura „Marisia Miliague et Grisia”, prin scrierea lui *-que* ca simplu *-ge*, transformat în *-re* prin lectura lui Q drept R, MILIAQ(U)E devenind MILIARE. Astfel, forma genuină a numelui de rîu ar fi MILIA, de origine germanică: ostgerm. *mili*, acuzaativ *milia* la danez *mile* „Sandbank”, v. nord. *melr* „Sand, Sandhügel”,

⁸ Despre viața și opera cronicarului Iordanes: Kappelmacher, RE IX (1916), 1908—1929.

în nume vechi germ. de râuri *Milaha*, *Mile*. În sprijinul etimologiei ar veni și forma *Arine* din Geogr. Ravenn. (IV 14, p. 54 Schnetz; var. *arinc* B), care ar fi „(fluvius) Arine“, adică lat. *arina* (>rom. *arină* „Sand“), ca un fel de traducere în latinește a numelui german *Milia*. Dar asemenea ingenioasă argumentare a lui Diculescu nu are nicio putere de convingere, cum ușor se poate vedea. Începînd cu sfîrșitul: „Arine“ nu este o „traducere latină“, ci o formă coruptă din MILIARE a originalului de la Iordanes, din care n-a rămas (în textul plin de erori grosolane al Ravenatului) decît grupa finală ARE, adăugîndu-se din pana vreunui copist terminația NE, lucru relevant de erudiți anteriori lui Diculescu⁹; este de mirat că spiritul critic și bunul simț filologic n-au intervenit nici de astă dată spre a împiedica pe compatriotul nostru să recurgă la asemenea „argumente“ filologice în sprijinul tezei sale germanizante.

Considerat „enigmatic“ de Hasdeu (*Istoria critică a romînilor*, 1875, p. 301), numele *Miliare* nu poate fi germanic; niciuna din soluțiile propuse în acest sens nu are vreo valoare; dar nici originea romanică¹⁰ nu este de luat în seamă. Forma paralelă a unui toponimic din Peninsula Balcanică arată că el trebuie să fie de altă origine: *Millareca*, localitate fortificată (castellum), renovată în regiunea Naissus (Niș, Procop. *aedif.* IV 4, p. 123, 10 Haury = p. 284, 23 Bonn), cuprins între toponimele trace de Tomaschek (*Thr.* II/2, p. 67). E adevărat că la prima vedere el ar face impresia unui nume slav: *mila* + *reka*, socotind finala *-reka* = slav *rěka*, ceea ce s-a considerat mai demult a fi o rămășiță toponimică lăsată de slavi în Balcani, unde ei s-ar fi stabilit înainte de sec. VI. S-a observat totuși că „das slavische Gepräge der Bezeichnung des Platzes erlaubt wie bei manchen anderen gleichfalls slavisch klingenden Ortsnamen in Illyrien nicht ihn ohne weiteres auf eine slavische Niederlassung zurückzuführen (Müllenhoff, DA II 376)“ (Fluss RE XV 1671—2). Dar și asemenea ipoteză este de prisos, căci mai înainte se relevase consonanța dintre *Millareca* balcanică și riul *Miliare* din vestul Daciei: „unter den Flüssen im Gepidenlande auch Miliare mit demselben (thrakischen) Ausgang, der uns auch im rumän. Namen der Donau *Dunăre(a)* begegnet. *Millareka* ist also vulgärlateinische Form für ein *Miliarica*“ (J. J. Mikkola,

⁹ Tomaschek, RE II, 831, „*Arine*, Variante für *Miliare*“; Grienberger, ZDA, LV, 48 „verstümmelt und, wie es scheint, nur den Auslaut *-arim* oder *-arem* des Namens bewahrend, ist die Lesart *arine* des Anon. Ravenn.“ — J. Schnetz *Philologus* LXXXI, 1926, 88 formulează explicarea: „*m* wurde wegen des vorausgehenden *is* übersehen, *li* als *n* gelesen, so entstand *inare*. Das mochte in einer spätern Handschrift so geschrieben worden sein *in are*; das führte dann zu *arine*“. Cu toate acestea, Fluss, RE, VI A (1936) 1472 considera pe „Arine“ identic cu... *Aranca* (despre acest curs de apă, v. mai sus, p. 256).

¹⁰ „*Milia*, *Miliare* poate fi pus în legătură și cu lat. *miliun* (meiu), nu numai cu germ. *mili* (danez *mile* „Sandbank“)“. Ginglea, DR III, 968. Pentru M. Fluss, RE, XV, (1932), 1661 (care nu bănuiește ori se face a nu ști nimic de toată discuția în jurul lui *Miliare*) acesta ar fi „ein Name eines Flusses in Pannonia Valeria. Seine Lage ist durch die Stellung seines Namens zwischen Marisia und Grisia (Cris) bei Iord. einigermaßen bestimmt. Dass an den M. die Not. dign. occ. XXXIII, 45 genannte station *ad Militare* erinnere, ist nicht wahrscheinlich“. Eruditul colaborator vienez la RE se vede a fi desorientat nu numai în privința unei părți a bibliografiei, dar și asupra topografiei și hidro-nimiei din vestul Daciei antice.

Archiv für slavische Philologie, XLII 1928, 87). Această ingenioasă legătură făcută de eruditul finlandez aruncă nouă lumină asupra unui element din toponimia Daciei antice în raport firesc cu Tracia balcanică, risipind câteva ipoteze greoaie și inutile. În adevăr, asemănarea formală între *Millareca* și *Miliare* este evidentă, eliminând puțința originii romanice și presupunând existența unei teme traco-dace **Mil(l)ar-*, care ar justifica ipoteza că MILIARE (var. MILIARIA L, MILITARE YZ) este corupt din MILLARE, cu al doilea L scris ca I¹¹. Prezența elementului toponomastic *Millar-* în două arii trace este un indiciu îndestulător asupra obârșiei lui, care nu poate fi nici slavă, dar nici germanică ori romană.

În privința originii etimologice a acestei teme traco-dace nu putem spune deocamdată nimic sigur. S-ar putea să fie un derivat al rad. ide. **mel-* din cuvinte pentru „culoare închisă, negru, albastru închis” (WP II 293—4, nr. 6): v. ind. *malinā-* „murdar, negru, negricios”, gr. *μέλας* „negru”, lat. *mulleus* „roșcat, purpuriu”, let. *melns* „negru”, *melu*, *melt* „a se (în)negri”, v. prus. *melne* „pată albastră”, lit. *melsvas* „albăstriu” etc., la care aparține (ca element autohton, traco-dac) cuvântul românesc *mieru* „albastru închis, albastru”. Numele râului *Miliare* ar putea să fie în legătură cu culoarea apei Crișului (Alb? sau Negru?); dar ipoteza nu poate fi susținută prin alte elemente, lipsind exemple și analogii îndestulătoare, ca și date precise asupra identității râului „Miliare” atestat mai întâi în sec. VI e. n. Mai greu ar fi a ne gândi la altă rădăcină ide. **mel-* cu semantism deosebit, ori la vreun **mei-l-*. Videant alii.

Gilpil (Crișul Negru)

Al doilea curs de apă în Crisana: *Gilpil* (Iord. *Get.* 113; GILFIL OB: *Gilpit* Geogr. Rav. IV 14, p. 54 Schnetz) a fost identificat de Grienberger ZDA LV 46, Diculescu *Gep.* 75 cu Crișul Negru, numele antic fiind după aceeași autori de origine germanică: Grienberger (46—7) „vermutlich germanischer Herkunft”, ca nomen agentis în *-ila* de la verbul ags. *gielpān*, *gealp*, *gulpon*, *golpen*, mhd. *gelpfen* „prahlen, schreien”, fris. *gealpen* „schreien. bellen”. *gealp* „tobend. wild”, ostfris. *gulp* „Schwall. Wogenschwail. Wasserstrom, Strom” etc.¹². — ceea ce bucuros admite Diculescu (*Gep.* 89) și după el Giuglea (DR III 968: explicare din „cele mai bune dintre cele date de dl. Diculescu”). Cu toate aceste asigurări și cheazășii, soluția germanică nu este verosimilă, la fel de superficială ca altele. — Iar originea numelui de râu din „Gepidia” trebuie căutată ceva mai adânc în preistoria acestui teritoriu. *Gilpil* este un element autohton în vestul Daciei, avînd analogii numai în domeniu traco-frigian. În Bitinia Asiei Mici e cunoscut un curs de apă cu nume foarte apropiat: *Gelbes* (Plinius, *Naturalis historia* V 143 „in ora Dascylos, dein flumen Gelbes (gelbet R¹,

¹¹ Despre această frecventă confuzie în manuscrisele latine medievale, v. E. Goldmann, *Zum Problem der Foruminschrift unter dem Lapis niger*, în *Klio Beiheft* 27 (1932), p. 79, cu bibliografie.

¹² După eruditul neamț „der Flussname *Gilpil*, der vandalischen oder gepidischen Ursprungs sein muss, gehört demnach gleich dem Namen *Bolia* (râu în Pannonia) in die Kategorie des tönenden Wassers”.

gebes et va. Brot.) et intus Helgas oppidum, quae Germanicopolis“; cf. Ruge, RE VII 968). Asemănarea *Gelbes-Gilpil* e remarcabilă și nu poate fi întâmplătoare, existînd o legătură de înrudire etimologică: ambele nume de rîu vin din același fond lingvistic trac. Deosebirea de formă ar putea fi justificată prin alterările grafice suferite de textul și mai ales de numele proprii în opera cronicărească a lui Iordanes și prin transcrierile din epoca medievală: dacă în *GILPIL* primul I corespunde lui E, iar P lui B din *Gelbes*, se poate presupune o formă genuină a temei **GELB-* pentru rîul din vestul Daciei carpatice.

Considerînd reală această înrudire, este de luat în seamă o bază comună ide. **guel-b(h)-*, pentru care formal ar fi de admis apartenența la rad. **guel-* „a picura, a curge, a izvorî“ (WP I 690—2, nr 2), potrivită fonetic și semantic, dar dificilă sub raport morfologic, căci nu are nici un derivat în *-b(h)-*. De aceea pare mai verosimilă înrudirea cu lat. *galbus*, *-inus* „galben, verziu“, probabil element de origine celtică **galbos*, **gel-bho* = *gilvus* = *helvus*, lit. *gelsvas* „gelbblond, falb“ etc. (Walde-Hofmann, *Latein. etymol. Wörterbuch* I 578. 639). O înrudire în acest sens ar fi justificată dacă s-ar adevăra în legătură cu culoarea apei în Crișul Negru (sau în cel Alb??). Oricum, lipsa deocamdată a unei legături etimologice evidente pentru numele de rîu *Gelbes*, *Gilpil* nu poate constitui o dovadă împotriva obârșiei lui autohtone, traco-dace.

Crisia (Crișul Repede?)

Rîul „qui omnes supra dictos excedet“ în țara gepizilor este *Crisia* (*Grisia*), amintit pentru prima dată de Iordanes (*Get.* XXII 113). *Gresia* (Geogr. Rav. IV 14), apoi de Const. Porphy. *Adm. imp.* 40 (Krisos): Patsch, RE VII 1881. Drăganu *o.c.* 313—319. Orișinea dacică a numelui a fost recunoscută de multă vreme (Tomaschek, *Thr.* II/2, n. 100. Diculescu, *Gep.* 92), din rad. ide. **qers-* „(de) culoare închisă, obscură“ (WP I 428—9, nr 11), fiind în legătură cu aspectul întunecat al apei. Dar raportul cu nomenclatura actuală nu este clar, întrucît ar fi de așteptat ca *Crisia* să se refere mai curînd la Crișul Negru. De altă parte, însă, nu trebuie luate cu prea mare strictețe nuanțele de culoare ce se dau celor două ramuri sudice ale Crișului care putea ușor să fie invers reprezentate în nomenclatura antică, mai ales că raportul rîurilor *Miliare*, *Gilpil* și *Crisia* în țara gepizilor cu cele trei Crișuri actuale nu este deplin elucidat.

*

* * *

Între elementele cunoscute în hidronimia antică tîrzie și medievală a Banatului și Crisanei de azi (Priscus, Iordanes) nu avem, așadar, nicio urmă germanică, dat fiindcă la o cercetare mai atentă a lucrurilor toate soluțiile etimologice în acest sens formulate de Grienberger, Diculescu ori alții se dovedesc fără valoare. Aceeași concluzie se impune și pentru restul toponimiei medievale a Daciei carpatice și în general a ținuturilor romanizate din sud-estul Europei, unde este necesară o reexaminare integrală a materialului documentar disponibil, ca și o revizuire severă a

părerilor exprimate cu privire la influența veche germanică: aproape tot ce s-a spus și presupus în acest sens sînt derivări și etimologii scoase forțat din superficiale asemănări de cuvinte și nume proprii, uneori adevărate „cutreerări aventuroase în domeniul filologiei romine”, cum califica O. Densusianu o bună parte din activitatea filologică-lingvistică a lui C. Diclescu¹³. Tot ce este prezentat de unii erudiți ca „altgermanische Bestandteile des Ostromanischen” (Gamillscheg, *Romania Germanica* II 1935, p. 233—266) apare ca foarte suspect, în cea mai mare parte imposibil de admis, ori direct absurd (cf. *Revista istorică română* XVI 1946, p. 179). Este știut că toponimia antică și preslavă a teritoriilor rominești actuale se reduce la cîteva nume de riuri: *Mureș, Someș, Olt, Timiș, Criș* etc., trecute prin transformări fonetice streine limbii romine și sigur de esență slavă¹⁴, iar de elemente vechi germanice, din epoca anteslavă, în ținuturile noastre nu poate fi vorba în baza rezultatelor de pînă acuma. Același răspuns negativ se impune în ce privește elementele „vechi germanice” căutate ori postulate în lexicul rominesc, unde s-a procedat tot atît de superficial de către erudiții din ultima vreme (în primul rînd Gamillscheg), mergînd pe urmele lui Diclescu și ale celor care s-au străduit din răspuțeri, dar fără nici un rezultat valabil, să identifice asemenea cuvinte populare în graiul nostru neolatin. Cercetarea critică (O. Densusianu, P. Skok ș. a.) a respins categoric la timpul său asemenea tentative ce seamănă prea mult a etimologie populară și diletantism filologic, iar azi se poate spune fără teama de a exagera ori a comite grave erori că în limba romină nu s-a dovedit încă nimic ce să poată fi atribuit vechilor triburi germane care au trecut ori au locuit pe meleagurile carpato-balcanice, — indiferent cum va fi interpretată această lipsă pentru problema patriei primitive („leagănul” de formare) a poporului și limbii romine și indiferent dacă se admite ori nu realitatea istorică a acelei presupuse „comunități goto-daco-romane” în Dacia carpatică

¹³ Lipsite de spirit critic, de criterii științifice sînt deasemenea încercările „etimologice” ale lui Diclescu pentru dovedirea originii vechi germane a altor nume actuale de riuri din spațiul etnic rominesc, ca *Sorca, Doftana, Galda, Amaradia, Crivadia, Cernădia, Lopadea* (Diclescu, *Gep.*, p. 94—99) etc. Procedee inspirate din priviri superficiale au dus pe regretatul nostru compatriot și profesor la niște rezultate cu totul lipsite de seriozitate științifică, înocît ele nu comportă nici măcar o discuție, ca de ex. derivarea slaviceilor *Crivădia* din gepid. *Kariwadi* (Carabach etc.), *Cernădia* (*Cerna*) din gepid.-got. *qairmus*, vechiu sax. *quern*, ahd. *quin* „moară” (1), etc., *Galda* din ... germ. *kalt* (1), ori *Goteș, Gotanul* din „*Goți*”, *Golta* (în jud. Buzău) *gold*, etc.; regiunea muntoasă *Coca* (Buzău) ar fi tocmai ... *Cauca* (celebrul „Caucalandensis locus”, Ammianus Marcellinus XVII, 5, 2—5, a cărui așezare e neznoscută) ș. a. (Diclescu, *Die Vandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, p. 42—3, în Mannus-Bibliothek, nr. 34). Tot atît de puțin serioase apar derivările unor nume personale rominești din vechea germană: *Aldea, Badăa, Berea, Bindea, Gotea, Manea, Onea, Ulea* (*Gep.* 185—8) etc.; v. și I. Knežsa, *Archivum Europae centro-orientalis*, III, 1937, p. 208—227.

¹⁴ „Se crede că de la slavii care trăiau în văile mai largi au reprimit românii și numele antice ale riurilor, firește, după ce au suferit schimbările fonetice caracteristice limbilor slave: **Marisiu* -> *Moriș* -> *Mureș*, *Murda*: *Alutu* -> *Olătu* -> *Olt*. Dar formele rominești *Mureș, Olt, Timiș, Criș, Ampoiu, Impoița, Someș* pot fi reprezentanțele directe ale unor forme antice **Morisiu*-, **Olătit*-, **Timisiu*-, **Crisiu*-, **Ampelu*-, **Somislut*-(N. Drăganu)”, E. Petrovici, *DR X*, 1943, 266; *Transilvania* 73, 1942, p. 865—7.

НАЗВАНИЕ РЕК НА ЗАПАДЕ ДАКИИ

(Краткое содержание)

С V—VI в.в. н.э. существуют некоторые сведения о топонимии античной Дакии: названия рек, **Дрекон**, **Тигас**, **Тифесас** в теперешнем Банате, **Милиаре**, **Гилпил**, **Крисиа** в Кришане, упомянутые историком-послом Прискусом из Паниона и Иорданесом. Для этих названий румынский ученый Конст. К. Дикулеску предлагал в 1922 году (по Гринбергеру) несколько любопытных германских этимологий, согласно его мнению, Дакия была бы „значительно германизирована в средние века”. Эта теория является целиком личной, лишенной поддержки убедительных документов. Все-таки филологические доказательства, на которые ссылался для подтверждения своих тезисов Дикулеску недействительны, как в свое время указал О. Денсусиану и другие: слова, названные старогерманскими (прославянскими) в румынском языке (которые он думал доказать путем фальшивой этимологии), также как топонимика средневековой Дакии и особенно название рек, которые составляют объект настоящего исследования.

В начале указывается, что утверждения Дикулеску относительно итерарии византийского посольства с 448 г. (с Прискусом), местоположения столицы Аттилы, а также новых отождествлений рек в Банате, как предполагал румынский ученый, являются ошибочными. Дрекон не является Мурешом (*Marisia*), Тигас не Бега.

Нужно придерживаться старого мнения, по которому: **Тигас** (у Прискуса испорченная форма) = **Тисас**, **Тифесас** (там же), = **Тибисис** (**Тимиш**), **Дре(н)кон(?)** = **Бега**. Византийское посольство перешло Дунай, прошло Банат и Тиссу, чтобы доехать до двора Аттилы, расположенного между этими двумя большими реками, возможно в центре теперешнего венгерского Альфёльд („*Alföld*“). Тисас и Тибисиа слова из дакийского словаря как было признано давно.

Дре(н)кон может быть такого же происхождения, возможно из индоевропейского корня **der—*, **dre—* „бежать, спускаться, стекать”; см. названия рек: **Друентия**, **Друна** в Галлии, **Дравус**, **Дрилон**, **Дрина** в Иллирии и т. д. Другая река в Банате — **Тутес** (Конст. Порфир.) может быть дакийского или монгольского(?), но не германского происхождения.

Реки „Гепидии” на севере Муреша, в теперешнем Кришане, упомянутые в первый раз в VI в. Иорданесом: **Милиаре** (=Кришул Алб?), название которое встречается в немного другой форме в балканской Фракии, **Милларека** (фортификационная местность, Прокоп.), её этимологическое значение неясно; **Гилпил** (=Кришул Негру) имеет соответствующее название реки **Гелбес** в Битинии, т. е. и это автохтоно-фракийского происхождения, может быть из индоевропейского **g^hel—* „течь, протекать(?)” или родственный с латинским *galbus*, *galbinus*. **Грисиа** (Крисиа=Кришул Репеде) является названием дакийского происхождения, как признает (Томашек), индоев. корень **gers—* „темного цвета”.

Теперешняя топонимия территории старой Дакии сохраняет очень мало античных элементов: только названия течений главных рек являются дакийскими: **Олт, Муреш, Тимиш, Криш, Сомеш** с славянским вокализмом (а>о, Самус>Сомеш). Что касается германского влияния, то такие элементы не были установлены ни в топонимии карпато-балканских территорий, ни в румынской лексике.

NOMS DE RIVIÈRES DANS LA DACIE OCCIDENTALE

(Résumé)

Aux V-e et VI-e siècles n.è. on a quelques renseignements sur la toponymie de la Dacie ancienne: ce sont les noms de rivières mentionnés par l'historien-ambassadeur Priscus de Panion et par Iordanes, à savoir: *Drecon*, *Tigas*, *Tiphasas* dans le Banat actuel, *Miliare*, *Gilpil*, *Crisia* dans la Crișana. Pour ce noms l'érudit roumain Const. C. Diculescu a proposé, en 1922 — sur l'exemple de Grienberger — de curieuses étymologies germaniques, suivant son opinion que la Dacie aurait été „considérablement germanisée à l'époque médiévale“. C'est une théorie tout-à-fait personnelle, dépourvue d'appui documentaire solide. En tout cas, les arguments philologiques invoqués par Diculescu à l'appui de sa thèse sont caducs, comme on l'a relevé en son temps (O. Densusianu, etc.): les mots soi-disant germaniques anciens (de l'époque antés slave) du roumain (qu'il croyait pouvoir démontrer par de fausses étymologies) aussi bien que les toponymes de la Dacie médiévale et spécialement les noms de rivières qui font l'objet de notre recherche.

On relève tout d'abord que les affirmations de Diculescu concernant l'itinéraire de l'ambassade byzantine de l'an 448 (avec Priscus), l'emplacement de la capitale du roi Attila, de même que les nouvelles identifications de rivières du Banat proposées par Diculescu sont erronées: *Drecon* n'est pas le Mureș (Marisia), *Tigas* n'est pas la Bega. Il faut se tenir aux anciennes opinions selon lesquelles: *Tigas* (forme corrompue chez Priscus) = *Tisas*, *Tiphasas* (de même) = *Tibisis* (Timiș), *Dre(n)-con* = (?) Bega. L'ambassade byzantine a passé le Danube, traversé le Banat et la *Tisa* pour arriver à la cour d'Attila située entre les deux grands fleuves, peut-être au centre de l'actuel „Alföld“ hongrois. *Tisas* et *Tibisis* sont des mots du vocabulaire dace, comme on l'a reconnu depuis longtemps. Quant à *Dre(n)con*, ce nom doit être de la même origine, peut-être du rad. i.-e. **der-*, **dre-* „courir, s'écouler“; cf. les noms de rivières *Druentia*, *Druna* en Gaule, *Dravus*, *Drilon*, *Drina* en Illyrie, etc. Une autre rivière du Banat *Tutes* (Const. Porphyry) peut être d'origine dace ou mongole (?), pas du tout germanique.

Les rivières de la „Gepidie“ au nord du Mureș, dans l'actuelle Crișana sont mentionnées pour la première fois au VI-e s. par Iordanes: *Miliare* (= le Criș Blanc?) nom qui se rencontre sous une forme un peu différente dans la Thrace balcanique, *Millareka* (localité-citadelle, Pro-

cope), dont la signification étymologique reste obscure; *Gilpil* (= le Criș Noir) a un correspondant dans *Gelbes* rivière de Bithynie, étant par conséquent lui aussi d'origine autochtone thrace, peut-être de l'i.-e. **guel-* „couler, jaillir“ (?), ou bien apparenté avec le latin *galbus*, *galbinus*. *Grisia* (*Crisia* = le Criș Rapide?) est un nom d'origine dace (Tomaschek), rad. i.-e. **gers-* „(de couleur) obscur(e)“. La toponymie actuelle du territoire de la Dacie conserve très peu de traces antiques: seuls les noms des grands cours d'eau sont d'origine dace, *Olt*, *Mureș*, *Criș*, *Someș*, *Timiș* dont le phonétisme (*a* > *o*: *Samus* > *Someș*) indique le passage par l'intermédiaire slave. Quant aux influences germaniques, on n'a pas réussi à en prouver jusqu'à maintenant la présence ni dans la toponymie des territoires carpatho-danubiens, ni dans le lexique roumain.

FRECVENȚA NUMELOR DE PERSOANĂ MASCULINE ÎN
VALEA SEBEȘULUI

DE

AURELIA STAN

Numele de persoană dintr-o regiune ne oferă probleme interesante care merită să fie cercetate din diferite puncte de vedere. Una dintre aceste probleme este aceea a frecvenței și, în același timp, a circulației numelor în cadrul unui nucleu social.

Din materialul cules în cursul anului 1955, în Valea Sebeșului, începînd cu cele mai vechi registre¹ de stare civilă pe care le-am găsit la sfaturile populare din localitățile: Sebeșel, Săsciori, Laz, Loman, Căpîlna, Șugag, Cacovița — localități cercetate în vederea întocmirii monografiei lingvistice a regiunii — avem posibilitatea să urmărim numele de persoană într-o perioadă de 90—100 ani. Această perioadă este suficient de lungă pentru a ne permite constatări în legătură cu vitalitatea unor nume de persoană, precum și cu schimbarea aspectului listelor de nume de la o localitate la alta și, în aceeași localitate, de la o perioadă la alta.

Deocamdată, pentru a ne putea da seama de varietatea numelor de persoană în localitățile din Valea Sebeșului, dăm mai jos numărul noilor născuți și numărul numelor pe care ei le-au primit — luînd în considerare o singură dată un nume, indiferent de numărul celor care-l poartă — precum și raportul dintre numărul noilor născuți și numărul numelor pe care ei le primesc, calculat, în fiecare localitate, pentru întreaga perioadă cercetată:

¹ Menționăm că dintre registrele aflate la sfaturile populare am consultat numai pe cele din anii indicați mai jos pentru fiecare localitate: Sebeșel 1865, 1870, 1890, 1900, 1930, 1950, 1955; Săsciori 1868, 1869, 1870, 1900, 1930, 1950, 1955; Laz 1816, 1850, 1880, 1910, 1920, 1940, 1955; Loman 1866, 1896, 1906, 1926, 1936, 1955; Căpîlna 1818, 1820, 1850, 1880, 1910, 1940, 1955; Șugag 1864, 1865, 1895, 1920, 1925, 1955; Cacovița 1815, 1818, 1848, 1878, 1908, 1938, 1955.

	născuți	nume	raport ²
Sebeșel	79	34	1 : 2,32
Săsciori	131	32	1 : 4,09
Laz	46	20	1 : 2,30
Loman	99	30	1 : 3,30
Căpilna	76	23	1 : 3,30
Șugag	149	45	1 : 3,31
Cacovița	29	16	1 : 1,81

Raportul general pentru toate localitățile și pentru întreaga perioadă este 1 : 7,00, ținând seamă de faptul că în anii din care a fost cercetat materialul s-au născut 609 băieți care au primit 87 nume diferite.

Pentru a putea urmări mai îndeaproape varietatea numelor în fiecare localitate și în fiecare an, dăm mai jos un tablou sinoptic (1) cu raportul dintre numărul noilor născuți și numărul numelor pe care ei le poartă.

T a b l o u 1

	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$	$\frac{\text{nr. ind.}}{\text{nr. n.}} \text{rap.}$
Sebeșel	1865 $\frac{13}{10} = 1:1,30$	1870 $\frac{14}{13} = 1:1,07$	1890 $\frac{13}{10} = 1:1,30$	1900 $\frac{16}{10} = 1:1,60$	1930 $\frac{9}{5} = 1:1,80$	1950 $\frac{6}{4} = 1:1,50$	1955 $\frac{8}{7} = 1:1,14$
Săsciori	1868 $\frac{10}{8} = 1:1,25$	1869 $\frac{25}{12} = 1:2,08$	1870 $\frac{19}{12} = 1:1,58$	1900 $\frac{17}{8} = 1:2,12$	1930 $\frac{24}{14} = 6:1,71$	1950 $\frac{19}{11} = 1:1,73$	1955 $\frac{17}{9} = 1:1,90$
Laz	1816 $\frac{5}{5} = 1:1$	1850 $\frac{5}{4} = 1:1,25$	1880 $\frac{7}{5} = 1:1,40$	1910 $\frac{12}{6} = 1:2$	1920 $\frac{6}{4} = 1:1,50$	1940 $\frac{7}{6} = 1:1,17$	1955 $\frac{4}{4} = 1:1$
Loman	1866 $\frac{21}{14} = 1:1,50$	1896 $\frac{16}{8} = 1:2$	1906 $\frac{14}{8} = 1:1,77$	1926 $\frac{18}{13} = 1:1,38$	1936 $\frac{20}{11} = 1:1,82$		1955 $\frac{10}{7} = 1:1,43$
Căpilna	1818 $\frac{2}{2} = 1:1$	1820 $\frac{3}{3} = 1:1$	1850 $\frac{11}{7} = 1:1,59$	1880 $\frac{8}{7} = 1:1,14$	1910 $\frac{13}{9} = 1:1,44$	1940 $\frac{26}{8} = 1:3,25$	1955 $\frac{13}{4} = 1:3,25$
Șugag	1864 $\frac{14}{9} = 1:1,55$	1865 $\frac{15}{14} = 1:1,07$	1895 $\frac{49}{19} = 1:2,10$	1920 $\frac{5}{5} = 1:1$	1920 $\frac{30}{12} = 1:2,70$		1955 $\frac{45}{9} = 1:5$
Cacovița	1815 $\frac{2}{2} = 1:1$	1818 $\frac{2}{2} = 1:1$	1848 $\frac{7}{5} = 1:1,40$	1878 $\frac{4}{3} = 1:1,33$	1908 $\frac{8}{4} = 1:2$	1938 $\frac{3}{3} = 1:1$	1955 $\frac{7}{3} = 1:1$

² Din aceste raporturi reiese că un nume este purtat de 2,32 noi născuți sau de 4,09 sau 2,30 etc.

Se știe că, în cadrul nucleului social unde trăiește, individul este numit, în mod obișnuit, cu numele de persoană. Acest fapt, prin creșterea populației, poate constitui, la un moment dat, o dificultate în ceea ce privește posibilitatea de identificare a persoanelor, deoarece, de obicei, numele de persoană se repetă, cu atât mai des, cu cât crește populația. Așadar, chiar dacă numărul noilor născuți crește, numărul numelor rămâne, în general, același, păstrându-se de obicei aceleași nume, deci posibilitatea de confuzie crește. De altfel, numele noi nu apar ca urmare a necesității de a nu fi prea mulți numiți cu același nume; cei care aleg numele noilor născuți nu sînt preocupați, de obicei, de problema înlăturării posibilității de confuzie. Apariția numelor noi nu e condiționată de creșterea numărului noilor născuți. Ea se explică: prin respectarea criteriului calendaristic în alegerea numelor noilor născuți, atunci cînd acestora li se dau numele calendaristice din ziua nașterii lor, nume neobișnuite în localitatea sau regiunea investigată; prin tendința de modernizare; prin împrumutarea numelor care au fost auzite în alte localități și au plăcut. Acestea sînt motivele care determină schimbarea aspectului listelor de nume dintr-o localitate sau alta.

Pentru a putea face o comparație, am calculat raportul dintre numărul fetelor care se nasc și numărul numelor diferite pe care ele le primesc și am constatat că acesta este, în aproape jumătatea cazurilor, de la 1 : 2 în sus, în timp ce raportul dintre numărul băieților noi născuți și numărul numelor pe care ei le poartă este, în cele mai multe localități din Valea Sebeșului și la cele mai multe date, pînă la 1 : 2. De altfel, raportul general din toate localitățile și din toți anii cercetați, raport care este 1 : 7,00 pentru numele masculine și 1 : 8,32 pentru numele feminine ne arată că, în localitățile din Valea Sebeșului, listele cu nume de persoană feminine sînt mai sărace decît cele cu nume masculine.

Din studierea mai amănunțită a raportului dintre numărul noilor născuți și numărul numelor pe care le poartă, constatăm, că acesta se schimbă de la o dată la alta. Uneori raportul crește față de anul anterior cercetat cum se întîmplă, de exemplu, în Sebeșel în anul 1930, cînd raportul se ridică la 1 : 1,80, față de anul 1900, cînd raportul este de 1 : 1,60. Alteori raportul scade, în favoarea posibilității de distincție, cum se întîmplă tot în Sebeșel, în anul 1870, raportul coborînd față de anul 1865, de la 1 : 1,30 la 1 : 1,07. În sfîrșit, în cazuri cu totul izolate raportul rămîne același, cum s-a întîmplat în Căpițna în anii 1940 și 1955, raportul fiind 1 : 3,25.

Pentru celelalte localități situația este asemănătoare, raportul dintre numărul celor care se nasc și numărul numelor pe care le primesc schimbîndu-se, în marea majoritate a cazurilor, după cum am mai spus, de la o dată la alta. Cel mai ridicat raport îl găsim în Șugag, în anul 1955, 1 : 5 (cei 45 băieți care s-au născut au primit 9 nume diferite)³.

³ dintre care 12 noi născuți au primit numele Ioan, 8 Nicolae, 5 Constantin, 5 Gheorghe, 5 Vasile, 4 Dumitru, 3 Petru, 2 Marcu și 1 Ilie.

Am arătat mai sus că între diferitele localități din Valea Sebeșului există numeroase legături, fapt care are influență și asupra listelor de nume în sensul că le uniformizează. Alături de numele de circulație generală, care constituie de fapt, în aceste localități, baza în sistemul numelor de persoană, există nume care diferă de la o localitate la alta și care dau fiecărei liste de nume o notă aparte, o trăsătură specifică. Tablourile pe care le dăm mai jos ne oferă posibilitatea de a putea constata acest lucru și de a urmări fiecare nume, în fiecare localitate, în ordinea întrebuintării sale. Pe de altă parte, ele ne arată că, în majoritatea lor, constatările sînt aceleași pentru toate localitățile din Valea Sebeșului. Din această cauză nu ne vom ocupa decît o singură dată de numele care sînt comune mai multor localități sau tuturor localităților. Vom arăta însă, la fiecare localitate, ceea ce este nou, deosebit.

Tabloul 2

Sebeșel	1875	1870	1890	1900	1930	1950	1955	Total
Ion		1	3	3	2	3	1	13
Nicolae	2		1	3		1	1	8
Gheorghe	1			2	3		1	7
Vasile	2			1	2		1	6
Ilie	1	1			1		2	5
Costantin	1			2			1	4
Alexandru			2			1		3
Gligor(ie)			1	1			1	3
Irimie	2			1				3
Savu		2						2
Simlon		1				1		2
Aftanasie		1						1
Andrei			1					1
Christian		1						1
Demian	1							1
Dumitru				1				1
Emilian				1				1
Flilimon		1						1
Gavril			1					1
Gellu					1			1
Iulian		1						1
Leon			1					1
Luca			1					1
Marian		1						1
Meftodie			1					1
Mihail		1						1
Petru		1						1
Savastian		1						1
Simtion	1							1
Stachle	1							1
Șofronie			1					1
Ștefan	1							1
Toma		1						1
Valeriu				1				1
	13	14	13	16	9	6	8	79

Tabloul 3

Săsciori	1868	1869	1870	1900	1930	1950	1955	Total
Ion	3	6	3	6	3	2	7	30
Nicola	1	3	2	1	5	2	2	16
Vasile		4	3	2	3	3		14
Ilie	1	3	1	2	2	3	2	6
Dumitru			1	1	2	1		5
Gheorghe	1		1		1	3		4
Pavel		2	2					4
Zaharie				3	1			4
Cornel					1	1	1	3
Gligorie-Grigorie	1	1	1					3
Mihai	1		1				1	3
Nechifor		1	2					3
Alexandru		1				1		3
Damian		1				1		2
Petru					1	1		2
Simion				1		1		2
Ștefan	1				1			2
Constantin							1	2
Emil							1	1
Flilip		1						1
Ilarie			1					1
Istratie		1						1
Liviu	1							1
Luca			1					1
Macarie							1	1
Miron					1			1
Octavie		1						1
Romulus					1			1
Silvestru					1			1
Similie				1				1
Teodor					1			1
Viorel						1		1
	10	25	19	17	24	19	17	131

Tabloul 4

Laz	1816	1850	1880	1910	1920	1940	1950	Total
Ioan					3	1	1	15
Vasile- Vasile		1		2		2	1	7
Gheorghe		1				1		4
Ilie		1	1	1				2
Nicolae			1	2				2
Pavel		1						2
Andronic			1					1
Cornel			1			1		1
Dumitru	1							1
Eftimie				1		1		1
Gligor(ie)				1	1			1
Ilie				1				1
Ioelă				1	1			1
Mărian					1			1
Mircea						1		1
Nistor								1
Petru	1					1		1
Remus							1	1
Solomon	1							1
	5	5	7	12	6	7	4	46

Tabloul 5

Loman	1866	1896	1906	1926	1936	1955	Total
Ioan	3	2	3	3	4	4	19
Nicolae	2	2	4	3	1	1	13
Petru	1	4	2	1	3	1	12
Gheorghe	1	4	2	2	3		10
Ilie	1	1	1	1	1		5
Gligor- Grigori	2		1			1	4
Vasile			1		3		4
Dumitru	1		1			1	3
Marcu			1	1	1	1	3
Simion	2		1				3
Alexandru	1				1		2
Pavel	1			1			2
Ștefan	1			1		1	2
Aurel				1			1
Cozma				1			1
Dămian		1					1
Drăgan	1	1					1
Emil				1	1		1
Emilian							1
Filimon	1				1		1
Gavril	1						1
Iulian					1		1
Luca		1					1
Marcel					1		1
Meftodie				1			1
Moise	1						1
Nechifor	1						1
Todor	1						1
Traian				1			1
Valer				1			1
	21	16	14	18	20	10	99

Tabloul 6

Căpîlna	1818	1820	1850	1880	1910	1940	1955	Total
Ioan					4	5	4	18
Vasile				1	1	5	5	12
Gheorghe			2		1	4	3	9
Ilie					1	5	1	7
Nicolae		1			2	3		6
Andrei		1		1				3
Gligor(ie)			2		1			3
Aron			2					2
Cozma					1	1		2
Aftanasie		1						1
Antonie					1			1
Chirion								1
Dămian			1					1
Dimitrie			1					1
Iosif				1				1
Mihail						1		1
Octavian					1			1
Pantilimon								1
Pavel	1							1
Savu				1				1
Ștefan					1			1
Tănăsă	1							1
Teodor				1				1
	2	3	11	8	13	26	13	76

Tabloul 9

	Sebeșel	Săsciori	Laz	Loman	Căpîlna	Șugag	Cacovița	Total		Sebeșel	Săsciori	Laz	Loman	Căpîlna	Șugag	Cacovița	Total
Ioan	13	30	15	19	18	33	9	137	Pantelimon					1	1		2
Nicolaie	8	16	2	13	6	19	1	65	Romulus		1				1		2
Vasil(i)e	6	15	7	4	12	14	5	63	Sevastian	1					1	1	2
Gheorghe	7	6	4	10	9	8		44	Silvestru		1				1		2
Ilie	5	14	2	5	7	5	1	39	Valeriu	1			1				2
Petru	1	2	1	12		11	1	28	Andronic			1					1
Dumitru	1	5	1	3	1	10		21	Antonie					1			1
Gligor(ie)	3	3	1	4	3	5		19	Aurel				1				1
Constantin	4	1				7	2	14	Canditu						1		1
Pavel		4	2	2	1			9	Chirion					1			1
Simion	2	2		3		1		8	Christian	1							1
Alexandru	3	2		2				7	Danil			1					1
Toma	1					6		7	Dionisie						1		1
Andrei	1				3	1	1	6	Dorin							1	1
Mihai(l)	1	3			1	1		6	Drăgan				1				1
Ștefan	1	2		2	1			6	Eftimie			1					1
Cornel		3	1				1	5	Geliu	1							1
Damian	1	2		1	1			5	Iancu						1		1
Luca	1	1		1		2		2	Ignat						1		1
Marcu				3		2		5	Ioachim						1		1
Irimie	3					1		4	Ioelă			1					1
Nechifor		3		1				4	Istratie		1						1
Teodor		1		1	1	1		4	Leon	1							1
Zaharie		4						4	Leontie						1		1
Aftanasie	1				1	1		3	Macarie		1						1
Aron					2		1	3	Marcel				1				1
Cozma				1	2			3	Maxim						1		1
Emilian	1			1		1		3	Moise				1				1
Iulian	1			1			1	3	Nistor			1					1
Savu	2				1			3	Octavie		1						1
Emil		1		1				2	Precup						1		1
Filimon	1			1				2	Remus			1					1
Filip		1				1		2	Rusalin						1		1
Gavril	1			1				2	Simile		1						1
Iacob						1	1	2	Simtion	1							1
Ilarie		1	1					2	Solomon			1					1
Iosif					1	1		2	Stachie	1							1
Isidor						1	1	2	Șofron(ie)	1							1
Liviu		1				1		2	Tănasă					1			1
Marian	1		1					2	Teofil						1		1
Meftodie	1				1			2	Traian				1				1
Mircea			1			1		2	Viorel		1						1
Miron		1					1	2	Visarion							1	1
Octavian					1	1		2									

79 | 131 | 46 | 99 | 76 | 149 | 29 | 609

Sebeșel, ceea ce reprezintă 16,46% din totalul numelor date în întreaga perioadă cercetată, în această localitate; în Săsciori acest nume reprezintă 22,90% în Laz 32,60%; în Loman 19,20%; în Căpîlna 23,70%; în Șugag 22,15% și în Cacovița 31,34%. De altfel acest nume are o situație deosebită față de toate celelalte nume, prin faptul că, în afară de anii

1920 și 1938 în Șugag și anul 1955 în Cacovița, este nelipsit, în toți ceilalți ani, din lista de nume a fiecărei localități, fiind atestat, în întreaga regiune, de 137 ori, ceea ce reprezintă mai mult de un sfert din numărul total al noilor născuți.

Numele care urmează, în ordinea frecvenței, *Nicolaie*, este atestat abia de 65 de ori, deci mai puțin decât jumătate din numărul atestărilor numelui Ioan. Numele Nicolae⁵ este întâlnit încă în primii ani cercetați în fiecare localitate din Valea Sebeșului și apare, dar cu intermitență, până în zilele noastre, în cele mai multe din aceste localități. În Cacovița este atestat în anul 1848 și în Laz în 1910, date după care nu-l mai întâlnim în aceste localități. Dintre cei 79 noi născuți, în anii din care a fost cercetat materialul, în Sebeșel 8 au primit numele Nicolaie, reprezentând 10,13%, din totalul numelor diferite date în această perioadă; în Săsciori 16 din cei 131, ceea ce reprezintă 12,21%; în Laz 4,35%, în Loman 4,04%, în Căpîlna 7,90%, în Șugag 12,76% și în Cacovița 3,45%.

Urmează numele *Vasile*, care apare, la fel ca numele Nicolaie, în cele mai multe localități din primii ani cercetați și este atestat, cu întreruperi, în toate localitățile, până în zilele noastre. În Sebeșel, din cei 79 noi născuți, 6 primesc numele Vasile, reprezentând 7,52%, în Săsciori 15 din 131, adică 11,45%, în Laz 7 din 46, adică 15,22%, în Loman 4 din 99, adică 6,06%, în Căpîlna 15,80%, în Șugag 9,40% și în Cacovița 17,24%.

Numele *Gheorghe*, *Ilie*, *Petru*, *Dumitru* și altele se bucură de mai puțină popularitate, fiind atestate de mai puține ori decât numele de care ne-am ocupat până acum. Există chiar localități în care unele dintre aceste nume nu apar niciodată. Astfel numele *Gheorghe* nu apare niciodată în Cacovița, numele *Petru* nu apare în Căpîlna, numele *Dumitru* și *Gligor(ie)*⁶ lipsesc în Cacovița, numele *Constantin* nu este întâlnit niciodată în Laz, Loman și Căpîlna.

Alături de aceste nume, care apar relativ de multe ori, în comparație cu altele — ultimul, *Constantin*, fiind dat de 14 ori, în perioada cercetată — sînt și nume care nu au o frecvență prea mare, unele, în număr de 38, avînd chiar cîte o singură atestare. Cele 87 nume care au fost date celor 609 băieți născuți în anii din care am cercetat materialul, au prin urmare de la una pînă la 137 înregistrări, cum am arătat că are numele Ioan.

Puterea deosebită a frecvenței și a răspîndirii unor nume calendaristice se datorește în mare măsură faptului că, în anumite familii, numele sfinților considerați mari (Ioan, Nicolaie etc.) s-au impus și și-au creat o puternică tradiție⁷. În acest caz, criteriul după care se alege numele noului născut este cel de a-i da numele unuia dintre părinți sau

⁵ Ortografia numelor este cea utilizată de sfaturile populare din localitățile din care a fost cercetat materialul.

⁶ Cf. *Grigorie*; *Gligorie* este o formă disimilată.

⁷ Cf. Șt. Pașca, *Circulația numelui de bolez în Țara Oltului, Brașov*, 1931, p. 18 (extras din „Țara Birsei”, 1931, nr. 5 și 6).

bunici, sau corespondentul masculin, respectiv feminin, al unuia dintre acestea.

Frecvența redusă și lipsa de răspîndire a unora dintre numele calendaristice citate se explică prin inexistența unei asemenea tradiții în ceea ce privește aceste nume ale sfinților considerați mari. Apariția lor în sistemul numelor de persoană este totuși justificată prin faptul că cel mai răspîndit criteriu după care se dau nume noilor născuți este tocmai criteriul calendaristic. În acest fel credem că se explică apariția neașteptată și cu totul izolată în aceste localități, a unor nume de persoană ca: *Aftanasie, Andronic, Chirion, Dionisie, Danil, Eftimie, Istratie, Ioil, Leon, Moise, Meftodie, Solomon, Visarion* și altele⁸.

Numele cu frecvență mică apar, în localitățile din Valea Sebeșului, cu intermitență, unele pînă în zilele noastre, altele dispărînd din uz, într-o localitate sau alta, după una sau mai multe înregistrări. Dintre acestea, numele *Pavel* apare de 9 ori în perioada cercetată: în Laz în anul 1850 o dată și a doua oară în anul 1880, dispărînd apoi din uz; în Loman în anul 1866 reapărînd, încă o dată, abia în anul 1926, dată după care nu-l mai întîlnim aici; în Săsciori apare de două ori în anul 1869 și tot de două ori în anul 1870; în Căpîlna apare o singură dată, în anul 1880. Cam în aceeași situație sînt și numele *Simion, Alexandru, Toma* (care dispare din uz în anul 1895; îl găsim însă ca nume de familie în Laz și în Săsciori), *Andrei* (pe care, de asemenea, după ce zpare pentru ultima dată ca nume de persoană, în Sebeșel, în anul 1890, îl întîlnim ca nume de familie, atît în forma *Andrei* cît și în forma *Undrei*, în Căpîlna, fapt care a determinat, probabil, dispariția lui din lista de nume de persoană a acestor localități); numele *Mihail* apare în Șugag pentru prima și singura dată în anul 1864, apoi în alte localități, la date diferite, pînă în zilele noastre; *Ștefan* și *Damian* apar într-o localitate în 1869 și reapar, în aceeași localitate, mult mai tîrziu, abia în anul 1950; *Luca* și *Marcu* apar numai în Loman și Șugag.

De mai puține ori apar numele: *Irimie, Nechifor, Teodor* și *Zaharie, Aftanasie, Aron, Cosma* și *Savu, Filip, Filimon, Gavrîl, Iacob, Ilarie, Iosif, Isidor, Marian, Meftodie, Miron, Pantilimon, Sebastian* și *Silvestru*. Cele mai multe dintre acestea — cu excepția numelor *Teodor* (care apare o dată în anul 1930, în Săsciori), *Cosma* (care apare o dată în 1910 și altă dată în anul 1940), *Ilarie* (care apare o dată în Săsciori în 1870 și o dată în Laz în 1910), *Marian* (în 1920 în Laz), *Meftodie* (în anul 1926 în Loman), *Miron* (care apare numai după anul 1900, în 1908 în Cacovița și 1930 în Săsciori) și *Silvestru* (în 1930 în Săsciori) — sînt înregistrate numai înaintea anului 1900. Dispariția unora dintre aceste nume se explică tot prin faptul că le găsim ca nume de familie; așa e cazul numelor: *Filimon, Gavrîl* (în forma *Gavrîlă*), *Iacob* — destul de frecvent — *Iosif, Luca, Ștefan* și altele.

Alături de această categorie a numelor calendaristice există alta cu totul deosebită, constituită din nume romane. Unele dintre acestea din

⁸ Numele *Aftanasie* și *Meftodie* — de altfel ca și alte nume — se dau în această formă datorită respectării tradiției în ceea ce privește grafia lor.

urmă au fost introduse, probabil cam prin a doua jumătate a secolului trecut, de intelectualii de la sațe, care erau sub influența curentului latinist, drept reacție împotriva tendințelor de maghiarizare a numelor românești; nume ca Romulus, Livius etc. nu puteau fi maghiarizate ca Ioan (János), Nicolae (Miklos) etc. Cele care apar în anii din urmă se datoresc tendinței de modernizare, manifestată în acest caz prin împrumutarea numelor de origine romană auzite la oraș. Numele romane care apar în localitățile din Valea Sebeșului sînt: *Cornel*, cel mai frecvent, este înregistrat de 5 ori (între anii 1930—1955); *Emil* (1936), în Loman și în Săsciori (1955); *Emilian* (1900) în Sebeșel, în Șugag (în 1926) și în Loman (în 1926), ar putea fi însă și nume calendaristic; *Iulian* întâlnit numai în anul 1870 oare, de asemenea, poate fi nume calendaristic; *Octavian* în Șugag (în 1895) și în Căpîlna (în 1910), iar în forma *Octavie*⁹ este întâlnit încă în 1869 în Săsciori; *Romulus* și *Valeriu*.

Numele *Mircea*, pe care îl întâlnim, de asemenea, în localitățile din Valea Sebeșului, considerăm că și datorește apariția tot tendinței de modernizare, fiind un împrumut de la oraș.

*

După cum am mai arătat, alături de numele cu circulație generală, care constituie, de fapt, baza în sistemul numelor de persoană din localitățile din Valea Sebeșului, fiecare localitate dispune de un anumit număr de nume, care apar numai în localitatea respectivă. Acestea sînt cele care dau într-adevăr listei de nume a unei localități o trăsătură proprie. Astfel, în Sebeșel, apar numele: *Leon* (1890) care apoi dispare din uz, nemaîntîlnindu-l în nici o altă localitate din Valea Sebeșului; la fel numele *Stachie* (1865) diminutiv din *Eustachie* (*Eustatie*, care a suferit unele alterări), *Șofronie* (1890). O situație deosebită are numele *Geliu* (1830), care nu este decît un diminutiv de la numele *Vergiliu*, în acest caz fiind dat ca nume de persoană. Procedul de a da un diminutiv ca nume de persoană independent este unul din cele prin care se manifestă tendința de modernizare a numelor de persoană. Procedul este întâlnit și în alte regiuni ale țării¹⁰.

Un caz deosebit prin proveniența sa reprezintă numele *Christian*, pe care nu-l mai întâlnim în nici una din celelalte localități și nici în Sebeșel decît o singură dată, în anul 1870. Apariția lui — cu totul izolată și neobișnuită — în lista de nume a localității Sebeșel, poate fi explicată prin împrumut de la sași, care formează o mare parte a populației din Petrești și Sebeș, localități în imediată apropiere, și la care acest nume este obișnuit.

Lista de nume din Săsciori ne indică următoarele nume, calendaristice în cea mai mare parte, pe care nu le întâlnim în nici o altă localitate din Valea Sebeșului: *Istratie* (1869) formă diminutivată din *Ca-*

⁹ formă alterată a numelui *Octavian*; tendința de alterare a numelor de persoană în forme populare este destul de frecventă mai ales în trecut; cf. și A. Dauzat, *Les noms de personnes*, ... Paris, 1925, p. 61.

¹⁰ În Valea Bistriței, unde s-a făcut, de asemenea, o anchetă antroponimică, s-a constatat că este un procedeu destul de obișnuit.

*listrat*¹¹, pe care nu-l mai întâlnim în nici o altă localitate ca nume de persoană (il găsim, însă, ca nume de familie, în forma *Istrate*); *Macarie*, întâlnit abia în anul 1955. Numele *Similie* (1900) prin proveniența sa prezintă, de asemenea, o situație mai deosebită fiind numele popular al sărbătorii *Sintilie* (> *Simtilie*)¹².

Un nume nou este și *Viorel*¹³ (1955) care și-ar putea datora apariția tot tendinței de modernizare, sub influența orașului dar care poate fi explicat și ca o influență a poeziei lui Coșbuc, *Nunta Zamfirei*.

Lista din Laz cuprinde următoarele nume care nu au decît o singură înregistrare în Valea Sebeșului: *Andronic* (1880), *Danil* (1816), *Eftimie* (1910), *Ioelă*¹⁴ (1920), *Nistor* (1816) și *Solomon* (1816). Atestarea numelui *Remus*, în anul 1955, se explică prin aceeași influență a numelor de la oraș.

În Loman, dintre numele hagiografice întâlnite o dată apare unul singur: *Moise* (1866).

Nume noi în Loman, pe lângă cel amintit mai sus, sînt: *Aurel*, *Traian* (1926) și *Marcel* (1936) date sub influența orașului. Tot un nume neobișnuit în localitățile din Valea Sebeșului este *Drăgan* (1896) care este un împrumut din altă regiune.

Nume noi care apar numai în Căpîlna sînt: *Antonie* (1940), *Chirion* (1910) și *Tănasă* (1818)¹⁵.

Lista din Șugag cuprinde numele cele mai variate și, implicit, și cele mai multe cu o singură înregistrare, cum sînt: *Dionisie* (1865), *Iancu* (1925, care în regiunea investigată nu poate fi decît un împrumut din alte regiuni), *Ioachim* (1865), *Ignat* (1920), *Leontie* (1895), *Maxim*, *Precup* și *Teofil* (1865).

Un nume nou, neîntîlnit pînă acum în Valea Sebeșului, este *Rusalin* (1864) a cărui proveniență trebuie căutată în numele sărbătorii rusaliilor¹⁶, după cum ne spun informatorii și nu în numele orașului Ierusalim¹⁷.

Un caz aparte constituie numele *Candid* (1865) care ar putea fi nume

¹¹ Cf. G. Weigand, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache“, XXVI—XXIX, Leipzig, 1921, p. 125.

¹² Procedeu nu este neobișnuit, deoarece îl întâlnim și în alte cazuri, ca: *Simpetru*, *Simedru*—acesta din urmă provenind din *sin* (*sint*) plus *Medru* (cf. *Demetru*); Cf. P. Papa-hagi, *Sumedru* în „Dunărea“ I, p. 65; cf. și N. Drăganu, *Romîni în veacurile IX—XIV*, București, 1933, p. 100.

¹³ Nume derivat de la *vioară* (nume de floare), cu suf. *-ică* > *Viorică* iar prin înlocuirea sufixului feminin cu suf. masc. *-el* > *Viorel*, cf. Șt. Pașca, *Nume de persoane...* pag. 347.

¹⁴ Cf. *Ioil*, v. Weigand, *op. cit.*, p. 125.

¹⁵ În acest caz este vorba de un diminutiv al numelui *Atanasie*, dat ca nume independent.

¹⁶ În aceeași categorie a numelor date după sărbători sînt *Florea* și *Floarea*, date după sărbătoarea florilor, nume care ar putea să aibă la origine și apelativul *floare* (cf. și *Crăciun*, *Pascu* etc.); cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 50 și Șt. Pașca, *Nume de persoane...*, p. 32.

¹⁷ Cf. I. Iordan la Șt. Pașca, *Nume de persoane...*, p. 315.

calendaristic, dar, în același timp, apariția lui s-ar putea explica și ca o influență a curentului latinist.

Pe lângă numele calendaristice întâlnite pînă acum, în Cacovița apare un singur nume nou: *Visarion* (1955).

Un nume de asemenea nou, pe care nu-l mai întâlnim în nici una din celelalte localități din Valea Sebeșului, este *Dorin* (1938). După unele păreri pe care le cunoaștem în legătură cu numele *Dorin*¹⁸, în acest caz avem o formă hipocoristică dată ca nume independent. Spre deosebire de toate celelalte cazuri similare întâlnite pînă acum, numele *Dorin* nu este simțit ca provenind din alt nume, ci este considerat și la oraș ca nume de sine stătător. Ar fi foarte posibil, deci, ca acest nume să fie un nume creat din subst. *dor* + suf. *-in*, pe care-l întâlnim ca sufix și în componența altor nume masculine ca: *Iustin*, *Călin*, *Constantin* și altele.

Tabelele statistice pe care le-am prezentat ne permit să vedem cu precizie frecvența fiecărui nume individual masculin, din întreaga perioadă cercetată, în fiecare localitate în parte, în fiecare an din care a fost cules materialul și în întreaga regiune. Aceasta cu atît mai mult cu cît în marea majoritate a cazurilor un individ primea un singur nume. Este cunoscut faptul că pluralitatea numelor de persoană la același individ este de dată mai recentă și, la început, s-a întrebuițat în familii de intelectuali.¹⁹ Abia în anul 1936 găsim, în Loman, primul caz cînd unui băiat de țaran i se dau două nume: *Marcel-Petru*. În anul 1940, în Căpîlna, găsim un alt caz cînd unui băiat i se dau două nume: *Mihail-Vasilie*. Faptul are o explicație simplă: se știe că una din tendințele generale, care se manifestă din ce în ce mai mult în sistemul numelor de persoană, este aceea a modernizării acestor nume. Or, una din metodele acestui proces de modernizare este aceea de a da aceluiasi individ două nume de persoană. În toate cazurile noastre unul din cele două nume este calendaristic. Cei care introduc în sistemul numelor de persoană acest procedeu sînt în primul rînd intelectuali din acele sate, de la care, apoi, prin imitație, trece și la ceilalți. De altfel acest procedeu poate fi împrumutat direct, datorită diferitelor legături avute cu orașul.

Aceste cazuri sînt cu atît mai frecvente cu cît ne apropiem mai mult de zilele noastre. Astfel în anul 1955, în Sebeșel, unui băiat i se dau numele: *Ilie-Gheorghe* (*Gheorghe* fiind și numele tatălui), în Laz, doi băieți primesc cîte două nume: *Remus-Nicolaie* și *Mircea-Gabriel* (în cazul celui din urmă tatăl este profesor, mama învățătoare).

*

Urmărind, așa cum ne-am propus la început, numele de persoană masculine în localitățile din Valea Sebeșului, într-o perioadă mai îndelungată, am constatat că:

¹⁸ El a fost explicat de Weigand în „Jahresbericht...“, XXVI—XXIX, p. 120, ca fiind o formă hipocoristică de la *Dorotei*; cealaltă părere este a lui Șt. Pașca, după care *Dorin* ar putea proveni din numele *Teodor*, cf. *Nume de persoane...*, p. 226.

¹⁹ Cf. Br. Migliorini, *Dal nome proprio al nome comune*, p. 17 și Șt. Pașca, *Nume de persoane...*, p. 31.

a) raportul dintre numărul celor care se nasc și numărul numelor pe care ei le primesc, este, în marea majoritate a cazurilor, invers proporțional, deși normal ar fi ca creșterea numărului celor care se nasc să determine și o creștere a numărului numelor pe care ei le primesc;

b) cea mai mare frecvență și circulație o au numele calendaristice și hagiografice, alături de care găsim nume împrumutate de la oraș, de la minoritățile din vecinătate sau din alte regiuni;

c) listele de nume ne dau posibilitatea să distingem nume prescurtate, în forme populare sau care au suferit alterații fonetice.

ЧАСТОТА УПОТРЕБЛЕНИЯ БИЧНЫХ МУЖСКИХ ИМЕН В ВАЛЯ СЕБЕШУЛУИ (Краткое содержание)

Статья представляет собой наблюдения в связи с частотой употребления личных имён в составе одного социального ядра, а именно в местностях Валя Себешулуй. Благодаря собранному материалу, можно исследовать эту проблему за срок в 90—100 лет.

Для того чтобы узнать разнообразие личных имён в каждой исследованной местности, было дано соотношение между числом новорождённых и числом разных даваемых имён, также и общее соотношение для всех местностей вместе, указывающее на то, что одно имя приходится на семь новорождённых.

Рост числа новорождённых может затруднить возможность идентификации лиц, потому что обычно личные имена чаще повторяются в этом случае сохраняя в общем те же имена. Итак, появление новых имён не обусловлено заботой устранения путаницы, а другими причинами, как: соблюдение календаристического критерия, тенденция модернизации и заимствование слышанных из других местностей понравившихся имён.

В местностях Валя Себешулуй было установлено, что списки с женскими именами беднее мужских.

Соотношение между числом новорождённых и числом имён, которые даются, изменяется обычно от одной даты к другой.

Что касается списков имён, то они включают как имена общего обращения, которые составляют основу в системе личных имён, так и имена, которые различаются от одной местности к другой, и которые дают каждому списку имён специфическую черту.

Самую большую частоту и особую жизненность имеют календаристические и хагеографические имена, которые имеют древность в системе личных имён, как: Иоан, Николае, Василе и т. п. Наряду с этими именами появляются и необычные в этой области календаристические имена с единичными регистрациями, как: Афтанасие, Кирион, Ефтимие, Иоил, Виссарион и другие.

Особую категорию составляют романские имена, из которых одни появляются благодаря латинскому течению, другие же тенденции модернизации.

Наконец, списки включают и имена, заимствованные от национальных меньшинстве, которые живут по соседству в городе или в других областях.

LA FRÉQUENCE DES NOMS DE PERSONNES MASCULINS DANS
LA VALLÉE DE SEBEŞ

(Résumé)

L'article présente les constatations faites par l'auteur sur la fréquence et la circulation des noms de personnes masculins dans le cadre d'un certain noyau social, à savoir dans les localités de la Vallée de Sebeş. Grâce au matériaux recueillis, le problème peut être étudié sur le parcours d'une période de 90 à 100 ans.

Afin de donner une image de la variété des noms de personnes de chaque localité enquêtée, l'auteur indique le rapport entre le nombre des nouveau-nés et le nombre des noms de personnes différents qu'ils ont reçus. Il indique aussi le rapport général pour toutes les localités enquêtées, lequel nous montre qu'un nom différent est porté par sept nouveau-nés.

L'accroissement du nombre des nouveau-nés peut constituer une difficulté en ce qui concerne la possibilité d'identifier les personnes, parce que, d'habitude, les noms de personnes se répètent plus fréquemment en ce cas par le maintien des mêmes noms. L'apparition de nouveaux noms n'est pas due à la préoccupation d'éviter la possibilité de confusion, mais à d'autres raisons telles que: l'importance que l'on attache au critérium du calendrier, la tendance de modernisation et l'emprunt de noms entendus dans d'autres localités.

On constate que dans les localités de la Vallée de Sebeş les listes de noms féminins sont plus pauvres que celles des noms masculins.

Le rapport entre le nombre des nouveau-nés et le nombre des noms dont on les baptise change d'habitude d'une époque à l'autre.

En ce qui concerne les listes des noms de personnes, celles-ci contiennent des noms à circulation générale, qui constituent la base du système des noms de personnes, ainsi que des noms qui diffèrent d'une localité à l'autre et qui confèrent à chaque liste un caractère spécifique.

La plus grande fréquence et vitalité est celle des noms du calendrier et hagiographiques qui sont très anciens dans le système des noms de personnes (Ioan, Nicolae, Vasile etc). A côté de ces noms on enregistre aussi d'autres, rares dans cette région et signalés isolément, tels que: Aftanasie, Chirion, Eftimie, Ioil, Visarion et d'autres.

Les noms d'origine latine constituent une catégorie à part; les uns sont dus à l'apparition du courant latiniste, tandis que d'autres représentent une tendance de modernisation.

Enfin, les listes des noms de personnes contiennent aussi des noms empruntés soit aux minorités nationales habitant les localités voisines, soit à d'autres régions.

UN DICȚIONAR DE NEOLOGISME TIPARIT LA SIBIU ÎN ANUL 1929

DE

I. LUPAȘ

Fructuoase preocupări de frumusețea graiului și a scrisului românesc s-au afirmat, în cursul veacului al XIX-lea, în cele două centre urbane din sudul Transilvaniei: la Brașov și la Sibiu. E meritul intelectualilor români din regiunea acestor orașe de a fi rezistat curentului impetuos de latinizare, cu orice preț, a limbii române.

Fără a combate direct exagerațiile latiniste, cu totală evitare a oricărui ton polemic, Andrei Șaguna, autorul temeinicului studiu introductiv tipărit ca prefață la Biblia ilustrată, apărută la Sibiu în anii 1856—58, se mulțumea să facă această constatare, demnă de atenție în orice vreme: „Limba noastră e pom viu; ramurile bătrâne și fără suc se usucă și cad; mlădițe tinere ies și cresc, frunza vestejește și se scutură, dar alta nouă curînd îl împodobește; toate ale lui se fac și se prefac, numai tulpina rămîne totdeauna aceeași.”

După înființarea „Asociațiunii Transilvane” — un fel de Academie populară — cu reședința în Sibiu (în noiembrie 1861) dezbaterile de ordin filologic și lingvistic au continuat să preocupe în măsură sporită membrii acestei societăți culturale, îndeosebi pe scriitorii de seamă, grupați în secțiile ei literare-științifice.

Fiind foarte redus numărul școlilor secundare românești — (abia 5 licee pentru cele aproape 5 milioane de români din Transilvania), — intelectualii urmau studiile secundare în școli maghiare sau germane-săsești, fără să aibă posibilitatea de a-și însuși cunoștința limbii literare românești în măsură mulțumitoare. Consecința inevitabilă era că graiul lor se resimțea de influența graiului maghiar și german. La fel și scrisul lor ziaristic și literar, ceea ce a dat prilej cunoscutelor critici severe cu privire la limba gazetelor din Transilvania și din Bucovina.

*

Preocupări de îndreptare și unificare a limbii literare românești s-au ivit la începutul veacului al XX-lea în coloanele revistei *Transilvania*,

din Sibiu, — organul „Asociațiunii”. Inițiativa pornise de la membrii secției literare, în fruntea cărora se găsea atunci ca președinte Virgil Onițiu, directorul Liceului ortodox român din Brașov. Cu data de 11/24 februarie 1903 el adresase un călduros apel, pentru unificarea limbii noastre literare, apel tipărit în 1-ul număr al *Transilvaniei* din acest an.

„Meritul Asociațiunii este — scria Onițiu — că a pus din nou la ordinea zilei această mare chestiune, care de ani de zile începuse a nu ne mai preocupa. Dragostea fără seamăn, cu care este legat românul de limba strămoșească, s-a arătat îndată. Presa română, de dincoace și de dincolo de Carpați, și-a ridicat glasul, salutînd cu bucurie intenția... Un lucru este mai presus de orice îndoială. Problema unificării limbii noastre literare, este o problemă grea, enorm de grea. Dar pe cît de grea este ea, pe atît ni se impune mai mult rezolvarea ei. Deci greutățile nu au să ne înspăimînte și nici roadele muncii noastre nu avem să le așteptăm într-un an, doi. Este istoria nukului, pe care îl sădim, dar sub a cărui umbră răcoroasă, numai fiii și nepoții noștri se vor putea odihni...”

Drept mijloc potrivit să contribuie la netezirea drumului spre unificarea limbii noastre literare, V. Onițiu, propunea să nu mai fie angajați în serviciul școlilor secundare românești din Transilvania decît profesori care și-au urmat studiile timp de 1—2 ani la Universitatea din București și sînt în stare a dovedi cunoștințe suficiente de limbă literară românească.

Dar mai presus de toate Onițiu stăruia ca neapărat, interesul pentru problema unificării limbii literare, o dată stîrnit în opinia publică românească, să nu fie lăsat nici un moment în adormire. „Dimpotrivă. Să potențăm acest interes, să-l cultivăm zi de zi și la orice ocazie! Să facem să revină între noi, în sens mai bun, acele timpuri fericite ale părinților noștri, care dacă se întîlneau prietenește făceau filologie, cum se zicea atunci...”

*

Indemnurile izvorite din condeiul lui Virgil Onițiu n-au răsunat în pustiu. Interesul pentru problema unificării limbii noastre literare a fost trezit și cultivat, în primul rînd, de către colegii săi, — profesori și membri în secția literară a „Asociațiunii”. În numele lor putea să raporteze profesorul Alex. Bogdan „Asociațiunii”, în ședința plenară a secțiilor ținută la Sibiu, în iulie 1913, că se lucrează cu spor la dezlegarea problemei de unificare a „limbii noastre literare cu a romînilor de dincolo.” Trecînd limba romînă printr-o neobișnuită îmbogățire a materialului lexical cu elemente din limbi străine, cu provincialismele și arhaismele proprii, s-a ivit necesitatea alcătuirii unui „Dicționar al neologismelor și provincialismelor”, întrebuintate mai ales de scriitorii de dincolo. Această problemă... a intrat acum în stadiul de rezolvare: cele vreo 125 de volume, din cari se scoate pe fișe materialul brut al viitorului dicționar, au fost împărțite tuturor institutelor de învățămînt din țară (licee, școli normale și seminarii). Direcțiunea acestor școli le-au împărțit elevilor, care au colecționat, scriindu-le pe fișe, toate acele cuvinte ce le erau necunoscute, ori le păreau a fi puțin cunoscute la noi. Materialul astfel adunat, după ce a fost supus controlului profesorilor, s-a expedit Comi-

tetului central la Sibiu, care va dispune și de săvârșirea ultimei lucrări pregătitoare, așezarea fișelor în ordine alfabetică". (Cf. *Transilvania* din 1913, pag. 373).

În ședința plenară a secțiilor literare-științifice din 1914, același raportor putea să comunice că lucrarea pregătitoare a fost terminată de *Enea Hodoș*, el însuși membru al secției literare. Acesta, prezentînd o dare de seamă despre stadiul în care se găsea prelucrarea materialului adunat, arăta că a înaintat biroului centrul un număr de 2700 fișe, cu prelucrarea literelor A, E și D (aceasta necompletă). Exprima totodată opinia că ar trebui extrase din cronicari și arhaisme. Alexandru Bogdan sublinia în raportul său, că lucrarea înaintează încet, deoarece Hodoș e obișnuit să purceadă „poate cu prea multă conștiinciozitate, consultînd dicționare și controlînd citațiile de pe fișe, în însăși operele scriitorilor. Dacă lucrarea va înainta astfel și în viitor, Dicționarul se va putea tipări abia peste cîteva ani. Ca să accelerăm prelucrarea materialului, deci și apariția Dicționarului, secția literară a cerut D-lui Hodoș cîteva modele de cuvinte, pe care dînsul ni le-a și trimis pe o pagină tipărită în două coloane". S-a cerut și opinia specialistului Constantin Lacea, vechi și destoinic colaborator la Dicționarul Academiei Romîne. Acesta a mărturisit, că onorarul de 600 coroane oferit lui Enea Hodoș, pentru această lucrare, e cu totul disproporțional în comparație cu remunerațiile acordate din partea Academiei colaboratorilor la dicționar. Secția literară propunea să fie sporit la suma de 1800 coroane, pentru lucrarea întregă.

*

Izbucnind în vara aceluiași an I-ul război mondial, activitatea secției literare s-a anemiât și ea: președintele V. Onițiu a decedat în 1915, iar secretarul Alexandru Bogdan căzuse pe frontul din Galiția la Zumina, în toamna anului precedent. (Cf. broșura tipărită în „*Biblioteca Sămănătorul*" din Arad cu titlul „*Luptători pentru lumină*".)

Enea Hodoș a continuat munca migăloasă și obositoare. Secția literară a „Asociațiunii" nu a mai fost însă, după încheierea războiului, însuflețită de același interes, preconizat la 1903 de Virgil Onițiu în apelul său pentru unificarea limbii literare, nici măcar de cel mărturisit, cu 10 ani mai tîrziu, de Alexandru Bogdan în raportul privitor la stadiul lucrărilor pregătitoare ale Dicționarului de neologisme. Reorganizarea „Asociațiunii" s-a făcut printr-o inoportună modificare de statute pe temeiul așa zisului „principiu biopolitic" ceea ce a avut drept urmare, după cum s-a constatat în chiar congresul cultural din aprilie 1930: „hipertrofia unei singure secțiuni, a celei medicale-biopolitice, în paguba celorlalte 9, cari prin tratamentul vitreg, prin lipsa de subvențiuni sînt împinse acum spre atrofiere totală" (V. Goldiș, *Congresul cultural al Asociațiunii pentru literatura romînă și cultura poporului romîn*, Sibiu, 1930, pag. 320).

Imprejurarea aceasta l-a determinat pe Enea Hodoș să publice, cu propria sa cheltuială volumul de 216 pagini, pe cîte două coloane, purtînd acest titlu: „*Mic Dicționar de neologisme, arhaisme și provincialisme* — Cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte streine, unele provincia-

lisme, arhaisme și altele. Pentru școale și particulari. Ediția I. Sibiu. Tipografia Arhidiecezană, Prețul 120 lei“.

Anul apariției lipsește din foaia de titlu. Un raport înaintat de Gheorghe Poponea, directorul tipografiei, la comisiunea administrativă a acesteia, arată că la 22 august 1929 era gata volumul tipărit în 2000 de exemplare, pentru suma de lei 81.436, din care autorul achitase lei 71.436, când a primit exemplarele, iar restul de 10.000 lei promitea să-l plătească în timpul cel mai scurt.

Autorul a simțit nevoia să dea într-un „cuvînt către cititori“ următoarele lămuriri sumare:

„Limba romînă se îmbogățește, după pilda altor limbi, cu alcătuiuri de cuvinte nouă, cu nimerita chemare la viață a unor cuvinte uitate și cu încetățenirea de provincialisme, cărora scriitorii le acordă răvașul de drum, pe tărîmul limbii literare. Știutorii de carte din lumea celor mulți, îndeosebi cei din provinciile alipite Romîniei vechi, tinerimea școlară a țării întregite, fără a mai aminti țărănimea tot mai puțin analfabetă a satelor, întîmpină greutăți mai mari sau mai mici, la cetirea scriitorilor noștri vechi și noi, prozatori și poeți, făuritori de limbă nouă romînească.

„Spre a veni în ajutorul doritorilor de-a înțelege deplin vorbele citite și spre a contribui, după puteri, la înfăptuirea unității naționale-culturale și la unificarea limbii, am întocmit dicționarul de față care conține tîlmăcirii scurte și precize de neologisme, chiar dacă multe din ele au încetat de-a mai fi neologisme, de vorbe și locuțiuni streine, și de cîteva arhaisme și provincialisme, arătînd cuvintele ce le-ar putea înlocui. Autorul acestui dicționar speră a da astfel cititorilor săi o carte foarte folositoare, în format ușor de minuit și nu prea scumpă“.

*

Pentru cei doritori să cunoască mai deaproape, cine era și cu ce fel de pregătire pornea Enea Hodoș la această lucrare, urmează aci cîteva informații biografice.

Frate cu Alexandru (Ion Gorun) și cu Nerva (principal colaborator al lui Ion Bîanu la primele volume din *Bibliografia Veche Romînească*). Enea era fiul lui Iosif Hodoș, care la 1878 tradusese din latinește în limba romînă lucrările lui Dimitrie Cantemir, tipărite în editura Academiei; îndeplinise apoi rol important în viața culturală-politică, precum și în publicistica romînilor din Transilvania.

Fiul său Enea, după terminarea studiilor universitare în străinătate, a funcționat ca profesor la Seminarul ortodox romîn din Caransebeș, unde inițiase o bibliotecă de popularizare cu titlul *Biblioteca Noastră*. Din ea au apărut 58 de numere cu felurite contribuții istorice, povestiri, cîntece, balade și descîntece populare, precum și foarte îngrijite traduceri din Ivan Turgheniev.

Enea Hodoș era printre cei mai entuziaști traducători romîni ai marelui scriitor rus. De dragul de a se împărtăși direct de farmecul literar al lui Turgheniev, a învățat singur rusește, cu ajutorul unui dicționar

ruso-german, publicat de Booch, Frey și Messer în Leipzig: *Hand-Wörterbuch der russischen und deutschen Sprache*¹.

Entuziasmul său pentru scrisul lui Turgheniev și-l mărturisea Enea Hodoș, spre sfârșitul vieții, în cuvinte ca acestea: „Cărțile lui Turgheniev în traducere germană, zburau din mină în mină. Le-am citit și recitit și parcă tot aveam impresia, că n-am gustat pe deplin mierea lor. Iată de ce m-am apucat să învăț rusește. Și satisfacția mea a fost într-adevăr rară, căci Turgheniev este un mare poet, deci un neîntrecut meșter al graiului, pe care numai în original îl poți gusta pe deplin“.

În afară de cele 58 de numere ale *Bibliotecii noastre*, Enea Hodoș a mai publicat o respectabilă serie de manuale didactice ca: „Noțiuni de stilistică și poetică“, „Elemente de istoria literaturii române“, o biografie a lui Simion Balint, fragmente din corespondența lui Simion Bărnuțiu, cercetări pedagogice și altele.

Întreagă viața sa, pînă la adinci bătrînețe, a rămas credincios preocupărilor de ordin literar-istoric, filologic, publicistic și folcloristic. „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român“ îl alesese membru al secției sale literare. Academia Română l-a distins de asemenea, oferindu-i un loc de membru corespondent.

Din biblioteca părintelui său moștenise Enea Hodoș un dicționar cu lămuriri privitoare la cuvintele străine întrebuițate în limba germană. Titlul dicționarului este acesta: *Erklärendes Handbuch der Fremdwörter, welche in der deutschen Schrift- und Umgangssprache gebräuchlich sind, nebst Angabe ihrer Betonung und Aussprache und einem Anhang zur Erklärung der in Schriften vorkommenden Abkürzungen von F. A. Weber. Zehnte, revidierte stereotypauflage. Verlag von Bernhard Tauchnitz. Leipzig 1868* (640 pagini pe cîte 2 coloane).

În prefață autorul arată că nu s-a limitat numai la cuvinte străine. ci a ținut să explice și cîteva locuțiuni proverbiale, frecvente în limba scrisă și în graiul viu. La fel a procedat și Enea Hodoș, explicînd la pagina 82 a dicționarului său: *deus ex machina* „zeu din mașină“ în teatru, ivire nefirească sau ca la poruncă pentru anume scop. La Weber explicația e aceasta: „die unerwartete glückliche Erscheinung; der unverhoffte glückliche Umstand“.

De aci se vede tendința lui Hodoș spre lucrare independentă. Cu toate că avea la îndemînă dicționarul lui Weber, nu se limita să traducă pur și simplu indicațiile lui. Stăruia să le completeze căutînd a le exprima în forme personale. Din felul cum precizează locul unde se pot găsi la evanghelistul Ioan cele două cuvinte rostite de Pilat, rezultă că autorul Micului dicționar de la Sibiu nu a pregetat să consulte, la întocmirea lucrării sale, și texte din Sf. Scriptură a Noului Testament. Nu numai atît.

¹ Zum Hand- und Schulgebrauch nach den neuesten und besten Quellen bearbeitet von Friedrich Boch Adam Frey und Friedrich Messer. *Russisch-Deutsches Wörterbuch*. Vierte Auflage. Leipzig, Verlag von H. Haessel (îlără indicare de an), 1148 pagini în cîte 3 coloane.

Găsim dovezi că a consultat și Vechiul Testament. Așa de ex. la pag. 214 citează tot așa de precis din scrisul proorocului Daniil, explicînd cuvintele: *Mani, Tekel, Fares* „măsurat, cumpănit, împărțit”; amenințare scrisă de mină nevăzută pe peretele salei unde chefua regele babilonian Belzațar, vestindu-i pieirea (Daniil 5); figurat, semn de a se păzi; răzbunare cerească“. La pag. 123: *In partibus infidelium* (i.p.i.) „în ținut de necredincioși; slujbași fără slujbă”; *in medias res* „în miez, fără ocolire”; *in naturalibus* „gol”; *in nuce* „pe scurt”; *in octavo* „foaie fățuită în opt”; *in quarto* „fățuit în patru file”; *I.N.R.I.* (inscripție pusă de Pilat pe cruce:) „Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum”; pag. 134: *Magna charta* (Legile de la 1215 temelia constituției engleze; pag. 156: *Ad Patres* „mort” ș. a.

Mulțimea locuțiunilor proverbiale latinești în acest mic dicționar de neologisme nu va surprinde pe cine știe cît de sistematic și intens era învățămîntul limbii latine în școlile Transilvaniei pînă în pragul zilelor noastre. Din acest motiv proverbele latine erau, și mai sînt încă, destul de frecvente în graiul cotidian al intelectualilor transilvăneni. Profesorul Enea Hodoș, dîndu-și seama că învățămîntul acesta va fi redus cu timpul, a simțit necesitatea să dea, în cuprinsul dicționarului său, explicații corespunzătoare măcar pentru cîteva din locuțiunile proverbiale, despre a căror supraviețuire nu se îndoia.

*

Micul dicționar al lui Hodoș, spre deosebire de Handbuch-ul lui Weber, nu indică însă originea celor peste 15 mii de neologisme. Lacuna aceasta este motivată prin faptul că autorul era călăuzit de intenția de a pune la îndemîna școlarilor o cărțică nu prea scumpă, urmărind exclusiv un scop de ordin practic, acela de a-și ajuta cititorii să se poată orienta cît mai repede. Aceasta l-a determinat să dea explicații, în majoritatea cazurilor, laconice.

Iată cîteva reproduce aci, comparativ cu cele aflate în dicționarul de neologisme romînești din anul 1862, intitulat „*Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și străine, reintroduse în limbă, cuprinzînd și termeni științifici și literari*. București, 1862, de E. Protopopescu și V. Popescu (Vezi studiul publicat de prof. acad. Iorgu Iordan, în „*Studii și cercetări lingvistice*”, I (1950), p. 57—78.):

	La Enea Hodoș:	La Protopopescu—Popescu:
agendă	— carnet cu notițe	text mic, pe care se însumează lucrurile ce-și propune cineva a face
ambicioasă	— a rîvni	a dori un lucru cu ardoare
aplomb	— îndrăzneală; greutate	linie perpendiculară pe planul orizontului
argot	— limbă păsărească	vorbirea hoților, prin care se înțeleg numai ei între ei
arhivar	— slujbaș la arhivă	conservator al arhivei, cel ce administrează arhiva
blondă, blonduri	— horbotă	horbotă de mătase și de alte materii
burghez	— tîrgoveț, burtă verde	
calorifer	— aparat central de încălzire	un fel de sobă, care duce căldura în mai multe părți ale unui apartament

<i>colet</i> <i>cuvetă</i>	— bucată (mai ales la mărfuri) — vâscior la partea de jos a tubului de barometru	găleată de gît, teanc de marfă un fel de cană sau lighean; ur- loiu, țevă prin care se scurge apa din ighiaburile casei; băși- cuța de jos în care se află mercuriu la barometru năvălire în țara vrăjmașului, preumblare
<i>excursiune</i>	— călătorie	
<i>fanfaronadă</i>	— lăudăroșenie	a tăia palavre, a se lăuda, a se făli
<i>gradă</i>	— a împărți în grade, a spori treptat, a da grad	a însemna grade de împărțiri; a adăuga treptat; a da grade în o facultate
<i>manoperă</i>	— mijloc, apucătură	lucrare cu mîna, mișcări ce se fac oștirilor
<i>neologism</i>	— vorbă nouă	<i>neolog</i> — care întrebuințează ziceri noi
<i>ocasionă</i>	— a prilejui	a pricinui ceva, a da prilej
<i>pepinieră</i>	— răsadniță pentru pomi; figu- rat: loc de pregătire	școală, unde se formează tineri pentru diferite meserii sau slujbe; răsadniță
<i>pioner</i>	— soldat pentru lucrări tehnice	lucrătorul unei armii spre a po- trivi drumurile, a săpa șanțuri
<i>popularitate</i>	— favoarea obștei	dragostea și favorul poporului, putere potrivită pentru a cliș- tiga dragostea poporului
<i>recenziune</i>	— dare de seamă	cercetare ce se face despre ceva, sau despre oarecare lucruri, ni- mărare, revistă
<i>regizor</i>	— care conduce serviciul intern al teatrului	cel ce e însărcinat cu dirijarea și cu darea socotelilor
<i>sindic</i>	— ales pentru a îngriji de in- teresele tovarășiei, <i>sindicat</i> , sarcina lui, însăși societatea	<i>sindicat</i> — slujba unui sindic.
<i>stereotip</i>	— tipărit cu litere fixe, clișeu; figurat: mereu la fel	<i>stereotipa</i> — a tipări o carte cu table stereotipe
<i>tartuș</i> <i>tatuă</i>	— fățarnic, fariseu — a imprima figuri pe corp	ipocrit, fățarnic a desemna felurimi de figuri, pe corp și pe obraz
<i>ultimatum</i>	— ultim cuvînt, condiții ire- vocabile	ultimele condiții la un tra'tat
<i>vademecum</i>	— carte de informații servind drept călăuză	tot ce obișnuiește a aduce ci- neva cu sine, a purta asupra sa
<i>vampir</i>	— liliac în America tropicală, strigoi ce suge singele; figu- rat: îmbogățit din munca al- tuia	numirea unui liliac foar- te mare; fig. acela care se îm- bogățește cu răpiri de la altul și de la popor
<i>vedetă</i>	— sentinelă de cavalerie	streață de cavalerie; locul ce trebuie să se lase deasupra scri- sorii, mai mult sau mai puțin, după titlul aceluia cărui a o adresezi

Cei doi autori ai „Noului dicționar portativ” din București, dispunând de spațiu mai îmbelșugat (647 pag.) își puteau permite să dea în numeroase cazuri explicații mai ample, uneori chiar prolixе, cîtă vreme autorul „Micului dicționar” de la Sibiu, era oarecum nevoit a evita orice cuvînt de prisos, trebuînd să țină seamă de extensiunea lucrării sale, limitată numai la 216 pagini, în 8°, format mic.

Cu toate acestea nu-i lipsea nici lui năzuința de-a indica feluritele nuanțe de sens ale unor cuvinte ca *pepinieră* și *stereotip*. În aceste cazuri, explicațiile lui și definițiile, ori cît de laconice în aparență, sînt totuși mai cuprinzătoare decît ale celor doi autori de la 1862.

De altfel tendința spre riguroase economii de cuvinte era una din calitățile de stil ale neobositului Enea Hodoș, care și în manualele sale didactice și în scrisul său publicistic înțelegea să se exprime cît mai laconic. Cu toate acestea reușea să fie limpede și ușor de înțeles, cum rezultă și dintr-un respectabil număr de definiții scurte și precise ale micului său dicționar.

Așa de exemplu la pag. 83: *dialectică* „arta de a gîndi metodic și just”; *diatribă* „critică ocăritoare”; la pag. 205: *veleitare* „voință slabă, gînd trecător”; *vendetă* „răzbunare, obicei ca un ucigaș să fie omorît de rudeniile ucisului”; pag. 209: *zemstva* „instituție județeană în Basarabia, cu autonomie pentru interese economice locale”; pag. 211: *dreapta și stînga* „(în limbaj parlamentar) partide politice, care-și au locul în stînga și dreapta salei de ședințe: dreapta conservatori, stînga progresiști”; pag. 213: *însurăței* — „odinioară tinere perechi căsătorite care, ieșind din casa părintească, se statorniceau în alt loc; domnul moșiei le da un loc de pămînt pentru muncă și hrană; în vechime le da comuna pămîntul de cultură. Legea de la 1864 (M. Kogălniceanu) a hotărît să li se dea pămînt pe moșiile statului”; *învoieli agricole* „tocmeli, odinioară în vechiul regat, contracte între proprietari sau arendași și între țărani pe 5 ani sau pe un an, ca țăranii să lucreze pămîntul, în schimbul unor servicii de muncă și de daruri. Legea mereu schimbată a adus puțin folos”.

Cîteodată izbutește autorul *Micului dicționar* de la Sibiu să fie deosebit de plastic în explicațiile sale laconice, cum este cazul, de exemplu, cu termenul tehnic *paranomază* „figură de vorbe cu sonuri asemănătoare și sens deosebit: *bogat de ani și sărac de bani*”. Așa era în ultimele decenii ale laborioasei sale vieți autorul octogenar: „bogat de ani și sărac de bani”...

*

Enea Hodoș a decedat în Sibiu la anul 1949 — în vîrstă de 89 de ani. Numai moartea i-a putut smulge condeii din mînă. În preajma morții a mai putut face corectura unui articol scris pentru coloanele „*Telegrafului Român*”, al cărui redactor era.

Osteneala lui nepregetată pentru alcătuirea și publicarea acestui dicționar cu propria sa cheltuială, ar fi meritat mai multă atenție și mai dreaptă răsplată din partea cititorilor, care s-ar fi cuvenit să se grăbească să cumpere această carte în adevăr „foarte folositoare”, cum era în drept să

o califice în prefață însuși autorul. Dar ei nu s-au grăbit. De aceea nici nu i s-a mai oferit autorului prilej să pregătească o nouă ediție, eventual sporită și îmbogățită.

Cîtă vreme dicționarul lui Weber atinsese pînă în anul 1868 nu mai puțin de *10 ediții*, al lui Enea Hodoș s-a poticnit la *unica ediție* din 1929. Dacă interesul cititorilor pentru această cărticică sibiană, unică în felul ei, ar fi fost mai viu, nu încape îndoială că autorul ei ar fi izbutit s-o amplifice în cursul celor două decenii de neîntreruptă străduință în cîmpul muncii cu condeiul, care i-a rămas îndeletnicirea cea mai plăcută pînă în ultima clipă a vieții.

NOTE ȘI ETIMOLOGII

S.-cr. *lačuga* „laitue“

En Serbie Orientale, la „laitue“ est nommée *lačuga* f. (*Srpski dijalektarni zbornik*, Belgrade, I, p. 309 et index), et une variante *alačuga* est également attestée de la même région (fiches de l'Académie des Sciences de Belgrade).

La question se pose de savoir si le mot serbe *lačuga* (*alačuga*) remonte au slave commun **lot'ika*, emprunté au lat. *LACTUCA* (cf. A. MEILLET, *Le slave commun*², p. 95; H. BARIĆ, *O uzajamnim odnosima balkaniskih jezika* I, Belgrade 1937, p. 19), ou il s'agit ici d'un emprunt direct du serbo-croate à un type roman plus récent.

Or *lačuga* ne peut pas représenter le type sl. comm. **lot'ika* < *lactūca*, car on s'y attendrait, dans ce cas, à un type correspondant au s.-cr. littéraire *ločika* (cf. les formes très régulières dans toutes les autres langues slaves: slov. *ločika*, v. sl. *loštika*, tch. *locika*, pol. *łocyka*, ukr. *loč-ic'a*¹, avec un suffixe secondairement appliqué, E. BERNEKER, *SEW. s. v. loktika*, donc tout comme, de **nokt-*, le mot slave indigène pour la „nuit“: s.-cr. *noč*, slov., russe *noč*, tch., pol. *noc*, v. sl. *nošči* etc.), c'est-à-dire à la forme **ločika*, avec le passage dialectal de *ć* à *č*, ayant lieu en Serbie Orientale et en Bulgarie Occidentale. Cependant, dans la forme *lačuga*, la voyelle -a- au lieu de -ō- slave et la sonore -g- au lieu de la sourde -k- excluent la possibilité de tirer *lačuga* du type sl. comm. **lot'ika*. À vrai dire, la sonore ne présenterait pas un obstacle insurmontable, car elle se retrouve, dans le nom de la laitue, aussi hors du serbo-croate: en polonais: *łocyga*, *łoczyga*, à côté de la forme légitime *łocyka* (cf. BERNEKER, *l. c.*; S. WĘDKIEWICZ, *Roczn. sl.*, VII, p. 23). Mais a pour sl. *ō* nous oblige tout de même d'abandonner l'équation *lačuga* ≤ **lot'ika* < *lactūca*².

Il faut se tourner donc aux types des langues romanes particulières. Le traitement *č* pour *kt* ferait penser tout d'abord à l'espagnol *lechuga*,

¹ Ces formes ne sont pas cependant exclusives; cf. plus bas.

² Seuls, les parlers russes et polonais offrent les types r. *latuk*, ukr. *latučka*, pol. *laktuka* (BERNEKER). Mais ce sont là des emprunts tout récents: *latuk*, -čka à l'allemand *Lattich* et *laktuka* au latin savant.

mais l'espagnol n'entre pas en ligne de compte dans ce pays balkanique³. Et on s'y attendrait d'ailleurs à un s.-cr. **lečuga*, et non *lačuga*, les dialectes serbes ne justifiant pas le passage de *a* à *e*. Le traitement *č* pour **kt* (soit d'origine indo-européenne, soit d'origine latine) est, du reste, régulier dans le dialecte serbe en question, et ce *č* dans *lačuga* peut, par conséquent, n'avoir aucun rapport aux traitements romans pour *kt*.

Il s'agit ici, en réalité, d'une contamination de la forme slave comm. **lot'ika* > s.-cr. dial. **ločika* (~ s.-cr. litt. *ločika*) avec la forme roumaine *lăptucă*, ou mieux, avec la forme roum. dialectale *lăptugă*.

C'est par cette contamination que s'explique aisément tant sl. *a* (au lieu de sl. comm. *ō*) = roum. *ă*, que sl. -*g-* = roum. -*g-*⁴. La voyelle réduite roumaine est représentée par *a* s.-cr. aussi dans d'autres cas: cf. *mačuga* (pol. également *maczuga*) de *măciucă*, *gal'ata* de *găleată* etc. (I. POPOVIĆ, *Contribuție la studierea cuvintelor românești în limba sîrbocroată*, Vîrșeș, 1955, pass.).

Donc s.-cr. *lačuga* = s.-cr. dial. **ločika* + roum. dial. *lăptugă* (ou roum. *lăptucă*, avec échange de suffixes).

La variante s.-cr. *alačuga* doit son *a-* au flottement général des voyelles à l'initial en serbo-croate (cf. s.-cr. populaire *Talija* pour *Italija*, "Italie"), et n'a rien à faire avec certains faits semblables de l'aroumain.

Belgrade

IVAN POPOVIĆ

Deală

In Dicționarul lui Tiktin (*Dicționar rom.-german*) și al lui I. A. Candrea (*Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*) e înregistrat acest cuvînt cu înțelesul de „faptă, operă, lucru”, existent în limba scrisă veche românească. El este de origine slavonă bulgară (<*dělo*, cu *ě* redat în romînă prin *ea*).

³ Il est vrai qu'un mot espagnol, et notamment *palabra*, est pénétré en serbo-croate, par l'intermédiaire du turc *palavra*, emprunté à son tour aux Juifs espagnols de Constantinople et de Salonique: cf. s.-cr. *palavra* au sens de „femme bavarde”, assez usité en Yougoslavie (VUK, *Srpski rječnik*, s. v.). Cf. aussi en roum. *palavră*, qui n'est pas identique avec le dalm. *palaura*, mais est emprunté également à l'espagnol par l'intermédiaire du turc (BARIĆ, *Lingvističke studije*, Sarajevo 1954, p. 44, note 69), et en alb. *pallavër* „bavardage”, ramené par G. WEIGAND également par l'intermédiaire du turc au „roman” (*Alb. -deutsches und deutsch-alb. Wörterbuch*, Leipzig, 1914, s. v.). Mais c'est là un cas très rare, et qui s'explique par la notion expressive que le mot a développé dans les Balkans. Au cas de la „laitue”, on ne saurait accepter une explication analogue.

⁴ Pour la forme *lăptugă* à coté de *lăptucă*, ainsi que pour le flottement roman des suffixes -*c-*: -*g-*, cf., en dehors de ce mot, p. ex. roum. *părîngă* = PALANCA: s.-cr. *mačuga*, pol. *maczuga* de **măciugă* (S. WĘDKIEWICZ, *Roczn. sl. VII*, I. c.; *Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*, „Mitt. des Rum. Inst.”, Vienne, I. p. 262–291), et également les formes polonaises déjà mentionnées *łocuga*, *łoczuga*.

În aceleași dicționare figurează și *delă* (învechit), cu sensul de „acte (ale unui proces), proces, pricină”. Cuvîntul acesta, întrebunțat ca termen de administrație, este împrumutat, după cum precizează dicționarele, din limba rusă (< *дело*, idem).

Din punct de vedere etimologic, rus. *дело* și slavon bulg. *dělo* reprezintă același cuvînt (cf. v. sl. *dělo*).

În limba romînă există însă, ca element popular, cuvîntul *deală*, prin Dobrogea, Oltenia, sudul Transilvaniei și Banat, ca nume de boală. Cu sensul de „epilepsie” e înregistrat din comuna Topalu, raionul Hîrșova, reg. Constanța, în materialul adunat de B. P. Hasdeu pentru Dicționarul Academiei („epilepsia vine din frică, deavolul se lipește de el [de om] și se zice *deală*”), din raionul Tîrgu Jiu (*ari-o d'ală* „suferă de epilepsie”)¹. Tot în această localitate înseamnă și „apoplexie” (*l-a lovit dîala lui*)². Cu înțeles de boală, fără însă a se preciza care anume, e comunicat, pentru Dicționarul Academiei, din satul Loman, raionul Sebeș, regiunea Hunedoara (: dacă [omul] are o durere trupească sau sufletească se zice că *are o deală, o hibă*). Cunosoc și eu cuvîntul din graiul satului Ohaba-Forgaci, raionul Lugoj, unde apare numai în expresii, adresate, în glumă, de obicei copiilor: *nu te face (nu fi) cu dălă!, calce-te dălă!* etc., expresii sinonime, în același grai, cu: *nu te face (nu fi) cu boală!, calce-te boală!*, însemnînd, prima, „fii cuminte, nu fi rău”, iar a doua, sinonimă cu cea ardelenescă: *călca-te-ar călcătura!* Deși astăzi, în acest grai, cuvîntul *deală* nu mai are un sens precis, din cele spuse mai sus e evident că și aici el numea o boală.

Deală cu înțelesul de boală este, etimologic, același cuvînt cu *deală* din cărțile noastre vechi, însă nu a avut, cred, nici o legătură cu el pe teren romînesc. Sînt două cuvinte intrate pe căi diferite în limba romînă.

Nici din punct de vedere al sensului nu pot fi unul și același cuvînt. E adevărat că în scrierile noastre vechi *deală* are și sensul de „vină, greșală, păcat”, îndepărtîndu-se în felul acesta de sensul originar. La început desigur că a însemnat numai „faptă, lucru, operă”, ca în slavona bulgară: *Tu Doamne dai cuiși după dēla lui*³. Dar, întrucît fapta poate fi rea sau bună, din cazuri ca: *vrînd giudeful să le facă pre dēla lor, svîntul să ruga pentru dinșii să li se iarte vina*⁴, cuvîntul a putut ajunge ușor la înțelesul de „vină, păcat”: *tu [lume] vinez[i] cu sacul Pre toț[i], și-i duci la moarte, pre mult[i] fără de dēlă, pre mult[i] și fără vrēme*⁵. Nici unde însă în textele noastre vechi nu am găsit cuvîntul *deală* cu sensul de boală. De aceea presupun că *deală* din textele vechi romînești nici nu a existat în limba vorbită. Era un element cărturăresc, savant, care cu timpul a dispărut și din limba scrisă.

¹ ALR I, vol. I, harta 143, punctul 825.

² *Ibid.*, harta 128.

³ Înregistrat, în aceeași expresie, și din Caransebeș de L. Costin, *Graiul bănățean*, Timișoara, 1926, p. 112.

⁴ Coresî, *Psaltirea*, publicată de B. P. Hasdeu, vol. I, București, 1881, p. 159.

⁵ Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, p. 148.

⁶ Miron Costin, *Viața lumii*, apud M. Gaster, *Chrestomatie romînă*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. 204.

Fără îndoială că rom. *deală*, cu sensul de boală, este un împrumut bulgăresc vechi (cu *ě* redat prin *e*a, cf. *leac* < *lěkŭ*), avînd în vedere răspîndirea, deși insulară, destul de mare și înțelesurile variate pe care le are în dialectul dacoromîn. El trebuie să fi fost împrumutat de la vechii slavi cu care românii au avut strînse legături de-a lungul multor veacuri.

A avut *dělo* la acei slavi sensul de boală? Trebuie să fi avut, căci altfel e greu de explicat cel din limba romînă, însă acest sens nu era original slav, căci el nu este atestat în nici un grai bulgăresc (și nici în vreo altă limbă slavă). Cred că la acei slavi, dintre care mulți au fost bilingvi, *dělo* a primit și sensul de boală, pe lîngă cel de „act, operă, lucru“, decalcînd pe românescul *fapt*, care înseamnă și a însemnat și „act, operă, lucru“ (ca sl. *dělo*) și „făcătură, vrajă, farmec“ și apoi diferate boli, care, după credința poporului, erau cauzate de acțiuni magice⁷. În ALR *fapt* e înregistrat cu sensurile: „pojar“⁸, „scarlatină“⁹, „dambă“¹⁰ și alte multe boli sau agentul bolii¹¹.

Presupun deci că, în graiul acelor slavi bilingvi, *dělo* a primit și sensul de „boală“ — pe lîngă cel de „faptă, act“ — după modelul rom. *fapt*¹².

Prin urmare sl. *dělo* a intrat în limba romînă în trei epoci, pe căi și cu sensuri diferite:

- a) *deală* = boală, din graiul slavilor bulgari, în perioada bilingvismului slavo-romîn¹³;
- b) *deală* „faptă, lucru“, în limba scrisă veche romînească, din slavona bulgară;
- c) *delă* „acte, proces“, termen administrativ, din limba rusă.

Progadie

Cuvîntul *progadie* (rostit și *progăde*, *prográd'e*, *progăde* etc.) „cîmîtir“ este răspîndit pe o arie interesantă, în sud-vestul Transilvaniei și în estul Banatului¹⁴. Chiar dacă el nu este uzual și în alte părți, neîn-

⁷ Vezi Academia Romînă, *Dicționarul limbii romîne*, vol. II, București, 1910, s.v.

⁸ ALR I, vol. I, harta 115, punctele 96, 107, 257, 259, 266 etc.

⁹ *Ibid.*, vol. I, harta 116, punctele 93, 94, 112, 138, 140 etc.

¹⁰ *Ibid.*, vol. I, harta 120, punctul 100.

¹¹ ALR II, vol. I, pag. 63, întrebarea 4217; cf. Academia Romînă, *Dicționarul limbii romîne*, vol. II, București, 1910, s.v. *fapt*.

¹² Decalcarea a fost favorizată și de legătura etimologică și semantică, existentă în ambele limbi între cuvintele respective și verbul *a face*: rom. *a face* — *fapt*, sl. *dělati* — *dělo*.

¹³ În sedința Institutului de lingvistică din Cluj, la care am prezentat această explicație, prof. D. Macrea a propus alta: *deală* „faptă, lucru“ să fi existat și în limba veche vorbită și după modelul *fapt* „lucru“ — *fapt* „boală“ să se fi produs decalcul *deală* „lucru“ — *deală* „boală“. Explicația aceasta — care susține că decalcarea s-a produs în vorbirea romînilor, nu a slavilor, cum presupun eu, — este plauzibilă, însă e condiționată de existența (neatestată, pe cît știu) lui *deală* „fapt, lucru“ în limba romînă veche vorbită.

¹⁴ Vezi ALR I, vol. II, h. 301; ALRM I, vol. II, h. 423.

registrat în anchetele ALR, presupun că întinderea lui era cîndva mai mare decît astăzi¹⁵.

După cum arată dicționarele noastre etimologice, mai toate (Cihac, Șăineanu, Tiktin, Scriban), și după cum se poate ușor deduce, cuvîntul acesta, de origine slavă, e un derivat din *gradŭ* „cetate, oraș”. Derivatul din care trebuie explicat cuvîntul românesc, trebuie să fie *podŭgradŭje*, format cu prefixul *podŭ-* „sub” și cu sufixul *-ŭje-*, cu care sînt obținute, printre altele, și substantive care arată locul (cf. *podŭgorŭje* „loc sub munte, vale” — derivat de la *gora* „munte” > rom. *podgorie*). În *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* al lui Fr. Miklosich există acest cuvînt cu sensul de „suburbie”¹⁶.

Forma romînească înregistrată în ALR (*progadie*, *prograde*) se explică ușor din *podŭgradŭje*: prin căderea lui *d*, din *podŭ-*, sau prin asimilarea lui la *g* următor (ierul slab nu s-a rostit) și apoi prin metatezarea lui *r*¹⁷.

Dacă etimologia cuvîntului nu a fost greu de stabilit, rămîne de lămurit schimbarea sensului pe care o prezintă cuvîntul românesc față de cel slav. De asemenea nu e lipsit de interes să arătăm cauzele care au determinat pătrunderea acestui cuvînt slav în limba romînă.

Cel mai vechi termen pentru „cimitir” în graiurile romanice estice trebuie să fi fost *morminti* (*morminte*, *morminturi*). Dovedește acest lucru păstrarea lui în arii izolate: Banat, pe tărîmul Mării Negre și pe Nistru, precum și la aromîni și meglenoromîni¹⁸.

¹⁵ El anare, sub forma *podradie*, și într-un pomelnic al unei biserici din Rîmniciul Vîlcea. Textul nu e datat, însă e, după cum reiese din context, de după 1800 (N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 312).

¹⁶ Extras de Miklosich din texte mai tîrzii, dintre care cel mai vechi pare a fi de la domnitorul sîrb Ștefan Dusan. Interesant că printre ele este și un „Prologus, cod. chart. saec. XVI, in fol. serb. Timothei Cipariu canonici” (*ibid.*, s.v.; cf. pag. XVII).

Acest *podŭgradŭje* are corespondent în limba sîrbo-croată sub forma *podoradie* „suburbie”, întrebuintat și ca nume topic (vezi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* al Academiei iugoslave, s.v.).

¹⁷ E. alestată și forma fără metateză, *poerad(i)e*, în dicționarele lui Tiktin și Scriban. *Porradă* din dicționarele lui Cihac și Șăineanu (*Dictionar universal al limbii romîne*, ed. IV) pare ajustat după *ogradă*. Forma *podradie* din pomelnicul bisericii din Rîmniciul Vîlcea (vezi mai sus) poate că provine prin acomodarea *-gr-* > *-dr-*, sau menține pe *d* din *podŭ-* (grupul *-dgr-* s-a redus la *-dr-*).

Pentru explicarea formelor romînești nu e nevoie de un slav *pogradie*, dat de Scriban în dictionarul său ca v. sl. (reconstruit) și rusec (de fapt în rusă cuvîntul acesta nu există) și de G. Reichenkron (**pogradŭje*, *Zeitschrift für slav. Phil.*, XVIII/2, p. 404).

¹⁸ ALR I, vol. II, h. 301; ALRM I, vol. II, h. 423.

Ținînd seama de răspîndirea acestui termen (*morminti*, *-minle*, *-mînturi*), precum și de termenii corespunzători din limbile slave de sud, s-ar putea presupune că ne aflăm în fața unui decalc: în limba bulgară cimitirul se numește *grobište* (întrebuintat mai mult la plural: *grobŭšta*), un colectiv, derivat de la *grob* „mormînt”, iar în sîrbo-croată *grobŭje*, tot un colectiv derivat din *grob* „mormînt”.

Deși o răspîndire atît de mare a unui decalc nu este imposibilă, totuși nu o putem accepta, nu numai din cauză că rom. *morminti* (*-minle*, *-mînturi*) e un plural al lui *mormînt*, pe cînd bg. *grobište*, s.-cr. *grobŭje* sînt substantive colective, derivate cu sufixe, ci pentru că rom. *morminti* „cimitir” își găsește explicația în viața socială din trecut a poporului romîn.

Rominii, care veacuri întregi au fost transhumanți, ocupându-se mai ales cu păstoritul, nu s-au stabilit decât relativ târziu în așezări încheiate. Deci nu puteau avea cimitire. Chiar după ce se vor fi stabilit la poalele dealurilor sau munților, în sate împrăștiate, ei nu și-au înmormântat morții la un loc. Deci *morminți* era la ei nu un plural tantum cu sens colectiv, ci, așa cum îl arată forma (< lat. *monumenta*), un plural al lui *mormint*¹⁹, câteva *morminte* la un loc; iar o așezare, un sat avea mai multe *morminți-uri*.

De aceea în cea mai mare parte a teritoriului dacoromîn noțiunea de „cimitir“ e exprimată prin cuvinte împrumutate: într-o bună parte a Ardealului, în Moldova și Bucovina *șintirim* (și la moldovenii de peste Prut) < ung. *cinterem*²⁰, în partea de vest a țării, printr-un alt împrumut din limba maghiară, *temeteu* (*timinteu* etc.) (< *temető*²¹), iar în Muntenia. Oltenia și Dobrogea, printr-un cuvânt de origine neogreacă, *cimitir* (*k'imitir*), împrumutat destul de recent, care s-a răspândit și prin Moldova²².

Să fi numit slavii care au trăit la nord de Dunăre cimitirul *podūgradīje*? Cred că nu. Acest sens nu-l are cuvîntul în nici o limbă slavă. Și la acești slavi *podūgradīje* trebuie să fi avut sensul obișnuit de „suburbie, Vorstadt“. În cazul cînd într-o *podūgradīje* se găsea un cimitir, unde erau înmormîntați morții celor înstăriți, pe cînd ai familiilor sărace erau îngropați la „morminți“, în afara orașului, s-a putut îngusta sensul acestui cuvînt, mai ales ținînd seama și de slabele cunoștințe de slavă ale unora chiar dintre slujitorii bisericii²³. S-ar putea ca *podūgradīje* să fi primit acest sens chiar în fostul Bălgrad (Alba Iulia), centru al slavilor din Transilvania și care se găsește în aria de astăzi a lui *progadie*.

Vread

În Glosarul alcătuit de R. Todoran, se găsește cuvîntul *vread* s.a. (înregistrat în 1877, din Hațeg), în expresia *a umbla în vreadu lui* = a-i face voia, a-i fi pe plac²⁴.

¹⁹ E de remarcat că pentru noțiunea de „cimitir“ s-a fixat, aproape peste tot, forma *morminți* (ALR I, vol. II, harta 301), pe cînd pluralul lui *mormint* „tombeau“ e de regulă *morminturi* (*ibid.*, harta 229).

²⁰ Atestat în maghiară numai din prima jumătate a sec. XV (Bárczi Géza, *Magyar szófejő szótár*, Budapest, 1941, s. v.).

²¹ Atestat în maghiară de pe la mijlocul sec. XVII (Bárczi Géza, *ibid.*, s.v.).

²² Atît ung. *cinterem* cit și neogrec. κομητήριον provin din lat. *cimiterium*.

Spuneam mai sus că *progadie* a fost probabil mai răspîndit decât azi. Într-adevăr el e atestat din Rîmnicul Vilcea (vezi mai sus), în Oltenia îl atestă și I. A. Candrea (*op. cit.*, s.v.), iar Tiktin în Muntenia (*op. cit.*, s.v.).

²³ Cînd s-a discutat această comunicare, la Institutul de lingvistică din Cluj, acad. E. Petrovici a completat, foarte ingenios, explicația de mai sus: Preotul ar fi întrebat: „Unde ăi înmormîntăm? La *morminți* ori în *podgradie* (adică în suburbie)?”. În felul acesta *progadie* a primit sensul de „cimitir“ și a înlocuit termenul *morminți*.

²⁴ R. Todoran, *Mic glosar dialectal alcătuit după două manuscrise din biblioteca centrală de la Blaj din 1887*, Cluj, 1949, pag. 23.

Acad. I. Iordan crede că acest cuvînt «ar putea fi rus. в ряд „în rînd (cu el)“, adică „în pas (cu el), la fel (cudînsul)“»²⁵.

Cuvîntul *vread* se găsește și în materialul Dicționarului Academiei, comunicat din sudul Banatului, de S. Liuba, cu înțelesul de „uz, nărav, dătină“, și din Oravița de A. Coca, cu același sens, după cum reiese din citatul: *La început mi-i mai greu, dar, dacă aflu vreadu gazdei, apoi îmi va fi mai ușor de servit*. E înregistrat și de E. Novacoviciu, vag tradus: „forma cum merge afacerea“²⁶. Il cunosc și eu din graiul satului Ohaba-Forgaci, raionul Lugoj, unde este un cuvînt curent, întrebuițat însă numai în expresii ca: *știu (cunosc) vreadu cuiva* sau (mai obișnuit) *a ceva*, însemnînd „știu năravul, firea, felul“ cuiva sau a ceva.

Fiind deci un termen popular răspîndit în Banat și jur, nu poate fi de origine rusă. El este un împrumut din bulgară. În bulgara de azi există *вряд* s.m. sau *вред* s.f., același ca origine și sens cu rus. *вред* „daună, stricăciune, pagubă, vătămare“. Sensul mai vechi al cuvîntului bănățean pare să fi fost „defect, punctul slab, slăbiciune“, de unde s-a ajuns ușor la sensul de azi: cunosc punctul slab, slăbiciunea cuiva, apoi: cunosc felul, firea, năravul cuiva sau a ceva.

Ca formă cuvîntul acesta se explică foarte bine din bulg. *вряд*, în care *я* reprezintă un vechi *ѣ* (pînă în 1945, la modificarea ortografiei, se scria *врѣдѣ*), redat în limba romînă prin „a (cf. mai sus *deală*)“.

I. PATRUȚ

Stăură, astăură

Stăura, cu varianta *astăura*, se întrebuițează astăzi rar și în regiuni restrînse.

Cuvîntul e înregistrat pentru prima oară de Lexiconul de la Buda numai sub forma *stăura*, tradus prin „diu spectro, cum stupore intueor“, „âlsorogni“, „gafien, anstarren, starransehen“. Cihac în al său *Dict. d'étym. daco-rom.*, II, 342, s. v. *sgăiesc*, pe *stăura* „bayer, badauder“ îl pune în legătură cu *zgăura*, pe care îl derivă din sl. *zījati-zījajŭ*. Dicționarul Academiei, fiind incomplet publicat, dă (ap. *Jahresbericht*, III, 313) numai forma *astăura*, din Banat, cu înțelesul de „a sta la pîndă. Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea rominească“ al lui I. A. Candrea și Gh. Adamescu cuprinde atît pe *astăura* cu înțelesul de „a pîndi pe cineva spre a-l vedea, spre a-l prinde“, cît și pe *stăura* (după Lexiconul de la Buda) cu sensul de „a privi pe cineva cu ochii holbați de mirare, de groază“. Celelalte dicționare etimologice (al lui Tiktin etc.) nu înregistrează cuvîntul.

Forma *stăura* se mai găsește notată de Aron Densusianu în *Glosar din Țara Hațegului*, publicat în *Revista critică*, III, 169, cu înțelesul de „a sta și a privi la ceva cu jînd, lacom, mai ales la lucruri de mîncat“. Tot din Țara Hațegului îl găsim în *Mic glosar dialectal*, Cluj, 1949, p. 21, publicat de subsemnatul, cu un înțeles asemănător: „a se uita cu

²⁵ SCL I/1, p. 108.

²⁶ E. Novacoviciu, *Cuvînte bănățene*, Oravița, p. 23.

aviditate la un lucru și a aștepta să-l capete“. Pe *stăura* l-am mai întâlnit într-un manuscris ardelean de la începutul secolului al XVIII-lea — în curs de publicare — în următoarele exemple: *că mulți înaintea celor mari a lumii aceștia cu dzua deplin a stăura sînt gata, iară în rugăciune înaintea lui dumnezeu un ceas numai ce ustenesc* (106 r°); *iară beții de nevoeși cu zilele, cu săptămîinile stăurează flămînzi și însătași* [pînă ce grofii, craii, deregătorii se îndură să-i primească și să le asculte jalba] (258 v°); *cu aceia așteaptă, stăurează, ... că acuma am oaspeți* (259 v°). Din aceste exemple se vede clar că *stăura* are aci sensul de „a aștepta“.

În afară de apropierea etimologică pe care o face Cihac, puțin probabilă, amintită mai sus, doar Dicționarul Academiei încearcă să explice originea cuvîntului. După acest dicționar *astăura* are sensul originar de „a sta la pîndă în staur, pentru a păzi oile împotriva lupilor, hoților etc.“ și este, probabil, o formație din *a* și *staur*, deoarece se întâlnește în acele regiuni ale Transilvaniei în care se zice *staur* în loc de *staul* (cf. și S. Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*, Cluj, 1922, p. 46—47).

În *Mic glosar dialectal*, Cluj, 1949, p. 21, am explicat pe *stăura* din lat. *stabulo*, -are „a sta în staur“, înrudit, evident, cu *stabulum*, care a dat în romînește *staur* și *staul*. Revenim acum cu unele detalii care justifică această etimologie. Sensul originar al cuvîntului latinesc s-a pierdut în romînește. El este punctul de pornire pentru a explica sensurile derivate, aparent mult deosebite unele de altele, din limba romînă.

Din capul locului constatăm că ne găsim în fața unui termen pastoral. Trebuie să presupunem că *stăura*, la început, a primit o nuanță de sens, acordată de împrejurări identice repetate, însemnînd „a sta în staur așteptînd mîncarea“ (vorbind despre oi sau vite). Din acest sens s-a dezvoltat înțelesul de „a aștepta“, întâlnit în manuscrisul citat mai sus, precum și cel de „a sta și a privi la ceva cu jînd, lacom, mai ales la lucruri de mîncat“, „a se uita cu aviditate la un lucru și a aștepta să-l capete“, din Țara Hațegului, luînd în considerare faptul că animalele se uită la mîncarea ce li se aduce cu multă lăcomie. Din acest din urmă sens derivă înțelesul de „a privi pe cineva cu ochi holbați (de mirare, de groază)“, știut fiind că animalele cînd se uită la mîncarea pe care o rîvnesc, lăcomoase cum sînt, își înhoalbă ochii. Și în sfîrșit tot din sensul de bază de „a sta în staur așteptînd mîncarea“ s-a dezvoltat și înțelesul de „a pîndi“, deoarece animalele așteaptă și urmăresc îndeaproape apariția și mișcările celui ce le duce de mîncare.

Privind astfel lucrurile, ne apare evidentă înlănțuirea sensurilor, aparent izolate. Dacă legăturile semantice stabilite de noi sînt juste, înțelesul fundamental al cuvîntului nu este cel indicat de Dicționarul Academiei de „a pîndi“, ci, cum este firesc, cel etimologic „a sta în staur (așteptînd mîncarea)“, care ni s-a pierdut. *Stăura* esle, așadar, încă unul din cuvintele care nu se cunosc astăzi decît cu sensurile adiacente.¹

¹ O evoluție de sens, în parte asemănătoare, ne oferă cuvîntul *atîrna*, cf. Dicț. Acad., s. v.

Pentru explicarea cuvîntului: din lat. *stabulo*, *-are* pledează multiplele înțelesuri ale cuvîntului. Se știe că cuvintele vechi în limbă își dezvoltă o floră semantică bogată. Dacă (*a*)*stăura* ar fi un derivat pe teren românesc din *staur*, cum presupune Dicționarul Academiei, cuvîntul nu ar avea o semantică atît de dezvoltată și ar păstra mai bine sensul fundamental (cf. *stăuli*<*staul*, „Dacoromania“, II, 625). Remarcăm de asemenea că lat. *stabulo*, *-are* se păstrează și în alte limbi romanice (cf. W. Meyer-Lübke, *Rom. Etym. Wörterbuch*, ed. 3, s. v.).

Cît privește *astăura*, este o variantă formală a lui *stăura*, născută prin proteza lui *a-* (cf. *mirosi-amiroși*, *lunec-alunec* etc.), așa cum presupune Dicționarul Academiei.

Osică

Din Băbeni-Vilcea, reg. Pitești, ni se comunică cuvîntul *osică*. Din cîte am putut constata cuvîntul se atestă acum pentru prima oară. În ceea ce privește sensul, pot specifica cu certitudine numai atît că este o varietate de plop din care rudarii fac diverse obiecte de uz casnic, mai ales coveți. Informatorul meu precizează că există trei copaci de aceeași esență, care cresc pe lîngă ape, pe lunci și, în locuri joase: *pluta*, *plopul* și *osica*. Procedînd prin excludere (*pluta*=*populus alba*, *plopul*=*populus pyramidalis*) și ajutat de etimologie, presupunem, cu șanse de a nu greși, că *osică* are înțelesul de „plop negru“. Etimologia-i e simplă: din bulg. *osika* „*populus nigra*“.

Opșág, obșág, ubșág, obșegós

Pentru *obșag*, atestat și sub forma *opșag*, s-au propus pînă acum două etimologii. În ordine cronologică, cea dintîi este a lui Arpad Bitay (cf. „Dacoromania“, VI, 300 și VII, 406), care derivă acest cuvînt, indiscutabil împrumut din ungurește, din magh. *kópéság* „poznă, șotie“, printr-o falsă analiză (ca în cazul lui *buric*<**umburic*<**umbulicus*): *kópéság*> (prin sincopă) *kópság*>**copșag*>cu *opșag*. Cea de a doua etimologie a lui *obșag* îi aparține lui N. Drăganu (cf. „Dacoromania“, VI, 300—302). Invățăatul clujean, care ne-a dat atîtea contribuții pozitive în studiul relațiilor lingvistice romîno-maghiare, respinge pe drept cuvînt etimologia lui Bitay ca nesatisfăcătoare, arătînd că ea este inadmisibilă din punct de vedere formal. Pornind de la sensul de „glumă, vorbă de clacă“, pe care i-l atribuie N. Drăganu, acesta crede că i-a descoperit etimologia în forma de plural *hopsák* (*hapsák*) a lui *hopsa* (*hapsa*) „tovărășie, clacă, obște“. Este de reținut faptul că cuvîntul maghiar este un împrumut din românescul *obște*, reîntors din nou în limba romînă sub forma *hopșă* (cunoscut mai cu seamă în locuțiunea *de hopșă*). Etimologia lui N. Drăganu prezintă greutăți atît din punct de vedere fonetic, cît și din punct de vedere semantic. Din capul locului observăm că derivarea de la o formă de plural, deși nu e cu neputință, este un lucru neobișnuit, pe de o parte, iar pe de altă parte, în cazul de față, implică și unele transformări fonetice, de asemenea rare și neobișnuite, ca dis-

pariția lui *h-* sau trecerea lui *-c* la *-g* în finalul cuvîntului. Greutăți întîmpinăm și în privința sensului. De la înțelesul de „clacă, tovarășie, obște” la cel de „glumă, vorbă de clacă”, presupus ca originar, este o cale pe care Drăganu nu ne ajută să o putem străbate.

Să urmărim mai îndeaproape cuvîntul din punct de vedere semantic, în atestările lui. Cuvîntul e glosat de Al. Viciu (în *Glosariu de cuvînte dialectale*, Blaj, 1899, p. 46, s. v. *pologenii*), după o comunicare din Reteag, mai mult ca sigur a lui I. Pop-Reteganul², (la plural) cu înțelesul de „sfătoșii”. *Obșaguri* mai apare, evident cu același înțeles, în titlul unei cărți a acestui cunoscut folclorist ardelean. Din Munții Apuseni se cunoaște sub forma *ubșag* (născută prin trecerea lui *o* neaccentuat la *u*) și cu un sens identic sau asemănător: *las-o să vorovească, că numa ubșagu-i de capu ei*, se zice despre o femeie care clevetește sau despre una care se crede deșteaptă și judecă faptele altora (cf. Șt. Pașca, în „Dacoromania”, VII, 407). Personal cunosc cuvîntul din comuna Vilcele, rn. Turda, cu sensul de „sfătoșenie”: *cutăruia îi plac tare obșagurile*. În Bistrița *obșag* are înțelesul de „răutate, invidie” (cf. Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, Buc., 1928, p. 45). Dacă lăsăm la o parte acest din urmă sens, care, așa cum a arătat N. Drăganu, este evident derivat, putem constata că în toate celelalte atestări sensul este, cu mici nuanțe, același. El este reflectat și de derivatul *obșăgos* (<*obșag* + *-os*), cunoscut de mine din Vilcele, rn. Turda, cu înțelesul de „sfătos”: *ai un copil tare obșăgos*. Acest derivat adjectival e atestat și de Viciu, cu același sens („bun de obșaguri”) tot din Reteag, dar sub forma *poșegos*, care este mai de grabă născută prin metateză, decît o simplă greșeală de tipar (în loc de *opșegos*), cum presupune Drăganu. Sensul de „glumeț” al lui *obșăgos*, dat din Sălaj (cf. „Șezătoarea”, XXXVI, 149) este desigur derivat.

Pornind atît de la sensul lui *obșag*, care apare sinonim cu *ocoșag* și *ocoșeală*, cît și de la sensul derivatului *obșăgos*, care e sinonim cu *ocos*, credem că putem explica pe *obșag* din magh. *okosság*. Din *okosság*, prin sincopă, s-a născut mai întîi forma *ocșag* (atestată cu înțelesul de „sfătoșenie” de Samuil Micu, cf. Gáldi L., *Samuelis Klein Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapesta, 1944, p. 147, *Lexiconul de la Buda*, cf. S. Mindrescu, *Elem. magh. în limba rom.*, Buc., 1892, p. 94)³, din care, prin diferențierea lui *c* față de *g*, avem *opșag* și, de aci, prin sonorizarea lui *p*, *obșag*⁴. Atît din punct de vedere semantic, cît și din punct de vedere formal, această etimologie e preferabilă celor de pînă acum.

² I. Pop Reteganul, după 1880, a avut legături strînse cu Blajul. În această perioadă i-a comunicat material lexical dialectal lui B. P. Hasdeu și I. Micu Moldovanu.

³ Forma *ocșag*, alături de *ocoșag* (cf. Alexics György, *Magyar elemek az oláh nyeloben*, Budapest, 1888, p. 87) sau *ocășag*, există și astăzi prin Transilvania: ne e comunicată din com. Bobohalina, rn. Tîrnăveni și din rn. Oradea.

⁴ Pentru *ocșag* > *obșag*, să se compare magh. *targonca* > *tărăboanță* „roabă” și *napszamos* > *nocsamăș* „lucrător cu ziua, ziler”; forma din urmă o cunosc din com. Vilcele, rn. Turda.

Vinzoli, vînjoli, vînzoală

Verbul *vînzoli*, tranzitiv și reflexiv, are, după cum se știe, sensul de „a se zbate, a se zvîrcoli; a se frămînta, a se zbuciuma; a se lupta”. Este atestat începînd cu secolul al XIX-lea în unele lucrări lexicografice (Lex. de la Buda, Damé, Dicț. rom.-franc. ș.a.) și la unii scriitori din a doua jumătate a acestui secol: Creangă, Pop-Reteganul, S. Nădejde, Vla-huță ș.a. (cf. Candrea-Adamescu, *Dicț. encicl.*, Tiktin, *Rum.-deut. Wört.*). Din cauza expresivității sale cuvîntul s-a răspîndit tot mai mult în limba literară. Il întîlnim în secolul nostru la scriitori de seamă; cităm cîteva exemple: *toată noaptea vîntul s-a vînzolit cu norii și ploaia a picurat din streșini* (Iorga), *[Haiducii] Să răstoarne carele Vînzolind covoarele, Să desfunde lăzile Să-și impartă prăzile* (Șt. O. Iosif), *Popa Man fusese la culesul cucuruzului și toată ziua se vînzoli cu muncitorii* (Agrîbi-ceanu), *Vîntul umed plîngea afară, se vînzoalea cu frunzișurile și aducea valuri de ploaie* (Sadoveanu), *chiar dacă s-ar vînzoli la picioarele ei, ea n-ar avea ce reflecta dintr-un asemenea vierme* (Camil Petrescu). Cuvîntul există și în graiurile populare: din Sălaj ne e atestat de Vaida (cf. „Tribuna”, 1890, nr. 97), eu îl cunosc din Vlcele, rn. Turda și desi-gur se găsește și în alte regiuni din Transilvania.

Tiktin în dicționarul său înregistrează cuvîntul cu origine necunos-cută, Candrea în *Dicționarul enciclopedic* nu-i dă nici el etimologia, iar Șăineanu în al său *Dicționar universal al limbii romîne* consideră ca formă de bază a cuvîntului pe *vînjoli*, pe care îl derivă dintr-un *vînjol*(?), neatestat de celelalte dicționare, considerat înrudit cu *vinj*, acesta din urmă din v. sl. *vъže* „funișoară”.

A. Scriban, în *Arhiva*, 1912, nr. 1, p. 41, și-a dat seama că *vînzoli* este „un cuvînt de aspect unguresc”, considerînd că „trebuie să vie” de la *voncolni* „a trage, a tîrîi, a zmunci”, *vonzenî* „a trage, a atrage”, *von-galni* „a tîrîi, a trage de multe ori”, *vâncorodni*, *vâncorogni*, *vanszorodni* „a se smulge cu greu” ș.a. Fără îndoială că A. Scriban a intuit just lucrurile considerînd pe *vînzoli* de origine maghiară, dar, indicînd diverse forme din aceeași familie, nu a dat etimonul cel just. *Vînzoli* își are originea în magh. *vonszolni* „a trage, a tîrîi cu greu după sine”. Această formă explică cuvîntul românesc atît din punct de vedere for-mal, cît și din punct de vedere semantic. Cel ce trage, tîrăște un obiect după sine, cu greutate, „se zbate, se zvîrcolește”; acesta e sensul de bază al cuvîntului.

În mai multe izvoare, mai ales din Moldova, se înregistrează vari-anta *vînjoli*. Pentru explicarea acesteia putem presupune o contaminare între *vînzoli* și *vînjos*.

În Transilvania se atestă și derivatul *vînzoală* „vînzolire”. Forma aceasta s-a născut de la *vînzoli* prin analogie cu *zoală* „trudă” — *zoli* „trudi”. Că lucrurile stau astfel ne arată expresia, cu caracter de pro-verb: *după zoală și vînzoală* (comunicată pentru Dicționarul Academiei de I. Corbu din Zagra, rn. Năsăud).

Săltar, saltar

Amîndouă aceste forme sînt variante ale lui *sertar*, care, cum a aratat acad. Al. Graur (cf. „Bulletin linguistique“, V, 77), îşi are originea în ngr. *suprâpi*. Ele sînt explicate ca născute sub influenţa lui *sălta*. Mai convenabil însă se pot explica altfel. Din *sertar*, prin trecerea atît de obișnuită în limba romînă a lui *e*, precedat de *s*, la *ă* (cf. *semn* > *sămn*, *sec* > *săc* etc.) s-a ajuns la forma *sărtar*, de unde, prin disimilarea *r-r* > *l-r*, tot atît de obișnuită (cf. *tuturor* > *tutulor*, *turbure* > *tulbure* etc.), s-a născut forma *săltar*, dată ca populară de I. A. Candrea, în *Dicț. encicl.* Cît privește cealaltă formă — *saltar* —, atestată în Moldova (cf. Candrea, *Dicț. encicl.*, Scriban, *Dicț. l. rom.*), ea se poate explica prin cunoscuta trecere a lui *ă* protonic la *a* (cf. *păcat* > *pacat*, *bărbat* > *barbat* etc.), frecventă în graiul moldovean.

Explicația prin influența lui *sălta* este mai greu de admis, pentru motivul că între *sertar* și *sălta* nu se poate stabili o apropiere de sens.

R. TODORAN

Repezină

Cuvîntul a fost înregistrat pentru întîia dată de S. Pușcariu în *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache* (Heidelberg, 1905, s. v. *repede*) din Banat, după E. Hodoș, *Poezii populare din Bănat* (Caransebeș, 1892, p. 170), cu sensul „Abhang“. S. Pușcariu aşază acest cuvînt printre elementele latine ale limbii noastre, considerîndu-l derivat din *repede*.

Cuvîntul se află și în dialectul aromîn: *aripidină* „povîrniș, coboriș“ (P. Papahagi, *Basme aromîne*, Buc., 1905, p. 534), *aripidină* și *aripîdzină* „loc rîpos, rîpă, povîrniș, rezeiș“ (I. Dalametra, *Dicționar macedo-romîn*, Buc., 1906), *aripîdzină*, cu același înțeles (Th. Capidan, „Daco-romania“, II, p. 517), și *repedinî* „jgheab pe un deal“ (ALR I, între-barea 390, material nepublicat), în Avdela (Grecia), punct. 08.

Materialul adunat pentru Atlasul lingvistic romîn II, în afara răspunsurilor la întrebări, atestă și el acest cuvînt în Secășeni (rn. Oravița, reg. Timișoara, punct. 29): *răpidzină* cu sensul „locul unde curge repede rîul“. Cu forma *răpedzină* și cu sens identic este cunoscut și în comuna Berzasca, rn. Moldova Nouă, din aceeași regiune².

Existența acestui sens în Banat ne arată că S. Pușcariu a glosat greșit cuvîntul în EW. În citatul din E. Hodoș, la care se referă S. Pușcariu: *Unde văd nevestele, Io mă zbat ca peștele, Ca cleanul în apă lină, Ca mreana la repezină*, sensul dat în ALR II cuvîntului *repezină* este mai potrivit. Sensul de „Abhang“ însă rămîne valabil pentru dialectul aromîn.

¹ După DA acest fel de jgheab înseamnă „scobitură în formă de canal făcută de ploi în stînci“.

² Comunicat de P. Neiescu.

Între sensurile cuvîntului aromînesc, cunoscut în diverse variante, și sensul celui bănățean se poate stabili o legătură firească: din sensul de „locul unde curge repede riul“ s-a putut dezvolta cel de „povîrniș, loc ripos“, deoarece acolo unde apa (unui torent) curge mai repede este și povîrnișul sau ripa mai mare.

Spre deosebire de S. Pușcariu, G. Pascu (*Sufixe romînești*, Buc., 1906, p. 207) derivă pe ar. *aripidină* și *aripidzină* < it. „éscarpé“. Th. Capidan (*op. cit.*, p. 517) trimite la etimologia dată de S. Pușcariu, cu toate că în articolul său *Die nominalen Suffixe im Aromunischen* precizează că sufixul *-ină* din *aripidzină* are sens pur local și e împrumutat din bulgară³.

Sufixul *-ină*, de origine slavă⁴, nu alterează consoana precedentă, ceea ce explică formele aromînești *aripidină* și *repedini*. Formele cu (d)z: ar. *aripidzină*, *aripidzină*, rom. *repezină* (*răpidzină*) se datoresc analogiei cu derivate în care există alternanța dz: *repede* — *repezi*, *repeziciune*, *repezeală*, cf. *muced* — *mucezi*, *mucezeală*; *putred* — *putrezi*, *putreziciune*.

Dar admitînd originea bulgărească a suf. *-ină*, nu mai putem considera pe *repezină* un element latin al limbii romîne, așa cum au susținut S. Pușcariu și Th. Capidan.

De altfel cuvîntul *repezină* nu poate fi despărțit de forma sl. *brъzina* „Stromschnelle“⁵, fiind în parte un calc după această formă, în parte un împrumut. Rădăcina *brъz-* a fost tradusă prin rom. *repede*, iar sufixul a fost împrumutat. Asemenea procedee sînt obișnuite în limba romînă. Astfel *iepilă* „cobiliță“ (în Banat) traduce pe srb. *kobila* „iapă“. Cuvîntului *iapă* i s-a adăugat apoi *-ilă*, sufix obișnuit în limba romînă. Tot așa planta *cernușcă* < sl. *černuška* a intrat în romînește și sub forma *negrușcă* etc. (cf. S. Pușcariu, *DR* VII, p. 468 și id., *Limba romînă*, Buc., 1940, p. 206, unde se pot vedea și alte exemple).

Sl. *brъzina* face parte din categoria substantive'or derivate (de la substantive sau adjective) cu suf. *-ina*, care la început aveau rolul de atribute adjective pe lingă apelative topice⁶. Romînii au împrumutat de la slavii din Dacia o serie întreagă de apelative derivate cu acest sufix: *crivină*, *dolină*, *gărină*, *rovină*, *slatină*, etc.⁷, dintre care numai *padină*⁸ și *repezină*⁹ se întîlnesc și în dialectul aromîn.

³ În „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, XV, p. 56—60.

⁴ Despre suf. sl. *-ina*, cf. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, I, Göttingen, 1906, p. 421 și Fr. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 126—127, 198, 206—211. Pentru suf. romînesc *-ină*, vezi Șt Pașca, *DR*, XI, p. 81. Tot acolo se dau indicații bibliografice.

⁵ Cf. Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, s. v. *brъz*.

⁶ Cf. E. Petrovici, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, în „Balcania“, p. 498—500.

⁷ Id. *ibid.*, p. 500, notă.

⁸ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 56—66.

⁹ *Elementul slav în dialectul aromîn*, Acad. Rom., Mem. Secț. Lit. Seria III, tom. II, mem. 4, p. 26.

S. Pușcariu a considerat pe *repezină* un element străvechi. Fără îndoială că, el poate fi considerat un element vechi în limbă și în cazul când este imitat după un model slav. El poate fi pus alături de *padină*, pe care Th. Capidan¹⁰ îl trece printre elementele slave pătrunse în limba română încă înainte de despărțirea ei în dialecte.

În sprijinul vechimii acestui cuvânt mai poate fi adus și faptul că, în ambele dialecte, *repezină* se referă la aspectul topic caracteristic al apei, sens pe care nu-l constatăm decât în bg. *brŭzina*¹¹. De aceea atât în aromână, cât și în graiul bănățean, *repezină*, *aripidină* etc. nu au putut fi decalcate decât după un grai slav bulgăresc. Prin urmare putem presupune că termenul provine dela un strat slav mai vechi¹². În ori ce caz el nu poate fi un element mai nou, împrumutat din sîrbă, căci, srb. *břzina* „velocitas“ pare a fi un abstract, fără nuanță locală¹³.

Acad. E. Petrovici notează în studiul său, *Graiul carașovenilor* (Buc., 1935, p. 136), cuvîntul *brŭzina* „vad, unde curge repede apa unui riu“ în graiul carașovenilor (Carașova, rn. Reșița, reg. Timișoara, punct. 25), deci sens identic cu al băn. *repezină*¹⁴. În graiul carașovenilor acest sens poate fi un arhaism sau poate fi împrumutat din graiul bănățean, întrucît nu e atestat în sîrbă, iar influența romînească în lexicul carașovenilor e destul de puternică.

Sufixul *-ină* și-a păstrat uneori valoarea adjectivală inițială¹⁵, de aceea *repezină* apare și ca determinativ. Un exemplu întîlnim în aromână: *Casa lui* [a Soarelui] *este pri Dzeana-Aripidină* (Per. Papahagi, op. cit. p. 440).

În graiul bănățean, în exemplele pe care le oferă răspunsurile la ALR II¹⁶, adjectivul are funcțiune adverbială: [Cerna] *miêrîș răpidzină* (Pecenișca, punct. 2); [Apa] *la vad cîrîrăpidzină* (Secășeni, punct. 9).

¹⁰ Fr. Miklosich în *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* îl dă cu sensul de „îlumen“, iar în *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, cu cel de „Stronischnelle“, la Gerov, *Rěčnikŭ na bŭlgarskij jazykŭ*, bg. *brŭz* are ca prim sens „ceea ce curge repede“. În ce privește numele topice derivate de la *brŭz*, Fr. Miklosich, în *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, ed. cit., p. 197 crede că ele trebuie puse în legătură cu o apă care curge.

¹¹ Pentru particularitățile bulgărești pe care le prezintă graiul bănățean, v. E. Petrovici „Baleania“, VI, p. 499 și DR, X, p. 250—251. Pentru aromână, v. Th. Capidan, *Les éléments des langues slaves*, în „Langue et littérature“, I, no. 2, p. 207—208.

¹² A se vedea V. St. Karadžić, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Belgrad, 1898, apoi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika na svojel izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti*, Zagreb, 1880—1882.

¹³ Despre *h* în suf. *-ina* în graiul carașovenilor, v. E. Petrovici, *Graiul carașovenilor*, ed. cit., p. 96 și 136.

¹⁴ Per. Papahagi, *Notițe etimologice*, Analele Acad. Rom., Seria II, Tom. XXIX (1907), p. 208, dînd etimologia cuvîntului *fucurină*, spune următoarele despre substantivele derivate cu suf. *-ină*: [ele] „își păstrează mai mult sau mai puțin primitiva însemnare adjectivală, încît adăugîndu-se substantivul determinat subînțeles (vatră fucurină), încetează de a mai fi substantive și-și reiau caracterul de adjectiv“. Pentru valoarea adjectivală a toponimicelor slave cu suf. *-ina* a se vedea și Fr. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, ed. cit., p. 126.

¹⁵ Întrebarea [2506]: *Pirăul curge repede*, din materialul încă nepublicat.

¹⁶ Pentru forma *repeșinoasă* trebuie să se plece, probabil, de la rădăcina *repej-*, care s-a orientat după derivate ca *repej-oară*, *grămăj-oară*.

Adeseori caracterul adjectival al suf. *-înă* pare că nu a mai fost simțit. De aceea sînt mai numeroase exemplele în care de la adj. *repe-zînă* s-au creat derivate cu sufixul românesc pur adjectival *-oasă*, înregistrate în *Dicționarul macedo-romîn* al lui Dalametra și atestate și de ALR II: [Mlava] *repedzînoasă* (Ždrelo, Jugoslavia, punct. 4); *Ș-atunșa iel dzîșe cătră Serna, că Serna-i apă răpeșînoasă: Însată, Serno, însăta, Cu s-aud glas dîi fată!* (E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, în *Arhiva de Folklor, III*, p. 65) sau coexistă amîndouă formele: [Cerna] *mîerzê răpidzînoasă, răpidzînă* (Secășeni, punct. 9).

Bufeni

Cu prilejul cercetărilor sale dialectale, Weignad¹⁷ a constatat că în Banat pot fi deosebite trei sau patru grupuri de populație romînească: *frătușii*, care alcătuiesc elementul băstinaș, un număr mai mic de ardeleni, apoi *țărani* și *bufenii*, veniți din Oltenia. *Țăranii* poartă acest nume fiindcă au venit din Țara Romînească. Weigand nu poate preciza de unde își trag numele *bufenii* (sau *bufanii*, sg. *bufan*), dar constată că graiul lor este asemănător cu al *țăranilor*.

B. P. Hasdeu¹⁸ se ocupă și el de bănațeni și graiul lor, dar nu încearcă să lămurească originea cuvîntului *bufan*.

N. Iorga¹⁹ crede că porecla de *bufani* a fost dată „după buhnele, bufenele codrului (cf. Hurez, din buhurezi)”. Pentru a da această explicație, el pleacă de la faptul că în timpul războiului din 1737—39 au fost aduși cei dinții olteni în Banat. Aceștia s-au așezat în regiunea de păduri a minelor și numai ei au fost numiți *bufeni(-ani)*. Deoarece ocupația lor principală era exploatarea adîncurilor pămîntului²⁰, N. Iorga considera că porecla care li s-a dat își are, probabil, originea în apropierea care s-a făcut între buhne, păsări de noapte, și muncitorii care lucrau în întunericul minelor²¹.

Explicația dată de N. Iorga²¹ nu este admisibilă nu numai pentru că de la *bufnă*, *buhnă* am avea derivatele *bufnean*, *buhnean* (cu pl. *bufneni*, *buhneni*), dar și pentru că aceste forme nu aparțin graiului bănațean. ALR II (materialul nepublicat), întrebarea [6182], înregistrează aceste forme într-o parte a graiului moldovenesc. În Banat s-au

¹⁷ *Der Banater Dialekt*, „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, III, p. 201—203.

¹⁸ *Romîni bănațeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial*, Analele Academiei Romîne, Mem. Secț. Lit., Seria II, Tom. XVIII (1897), p. 2—3.

¹⁹ În *Observații și probleme bănațene*, București, 1940, p. 10—13. (Academia Romîna, Studii și cercetări, LX).

²⁰ *Id.*, *ibid.*, p. 47—48.

²¹ Înainte de N. Iorga, o explicație asemănătoare, dar pornind de la forma *bufnița*, a dat A. Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938, p. 65. Cel din urmă amintește și părerea susținută de unii că oltenii au fost poreclii *bufeni* „pentru că au venit numai cu buriele de pe ei, sărăntociți”. Horea Călătoru (*Bufenii și frătușii*, în „Graiul Romînesc”, II, p. 229), pune cuvîntul *bufan* în legătură cu *burfan* „pîntece”. Aceste păreri nu trebuie luate în considerare.

notat formele *buşniţă*, *bucniţă*, *bumniţă*, *buhă* şi *cobicer*, iar în Oltenia, de unde au venit aceşti colonişti, au fost înregistrate formele *buvniţă*, *cucumea*, *buhoai*, *buşniţă*, *buniţă*. Forma *bufă*, de la care trebuie să plecăm în explicarea poreclei *bufeni*, este atestată numai în fostul judeţ Dimboviţa (*DA*, s. v. *buhă*), regiune prea îndepărtată de graiul care ne interesează.

E puţin probabil, de asemenea, ca această poreclă să fi fost destinată pentru a desemna pe muncitorii subterani, căci dacă ar fi avut această semnificaţie, ea trebuia să fie dată tuturor muncitorilor, nu numai celor aduşi din Oltenia.

Pornind de la cuvântul *bufă*, s-ar putea încerca o altă explicaţie.

Intr-un manuscris din jumătatea a doua a sec. XIX-lea, aflat în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj (cota 950), manuscris care cuprinde o culegere de cuvinte bănăţene din împrejurimile Oraviţei şi ale Reşiţei (satul Cuptoare, com. Secul, rn. Reşiţa, reg. Timişoara²² este înregistrată forma *bufă* cu sensul „gărină neîngrijită, tufă deasă”. Cuvântul e atestat şi de O. Densuşianu, în *Graiul din Țara Hațegului* (Bucureşti, 1915, p. 139) sub forma *buf* (p. *bufi*) şi *bufon* (p. 311) cu sensul „tufă”. El este semnalat în *DA* (tot din Hațeg) numai sub forma *bufoi* (*bufon*) „tufă mică de fag, cu crengi frunzoase din fața pământului”, pe care îl derivă din rădăcina onomatopeică *buf* „ceva umflat”, deci „stufos”. O. Densuşianu, *op. cit.*, p. 63 semnalează această formă şi ca nume topic: *-Bufon*, deal în com. Densuş, rn. Hațeg, reg. Hunedoara. În materialul *Monografiei graiului din Valea Jiului* sînt înregistrate, din localitatea Dealul Babei, formele *bufon* „tufiş des”, *bufet* „pădure mai crescută” sau „pădure tinărară” şi adj. fem. *bufonoasă*²³.

Pentru sensul lui *bufă* trebuie să avem în vedere sinonimele prin care e explicat cuvîntul şi, în primul rînd, *gărină*, pentru care în manuscris se dă sensul de „pădure tinărară de 2—3 ani”. Acad. E. Petrovici²⁴ crede că *gărină* a avut sensul primitiv de „teren defrişat de foc” şi numai mai tirziu acela de „taillis, hallier”. În *ALRM* II, serie nouă, vol. I, h. 397, pentru „tufă deasă”, al doilea sinonim al lui *bufă*, s-au înregistrat termenii „desiş, pădure deasă, crîng, silhă, tăietură deasă, smidă” etc. Deci semnificaţia lui *bufă* trebuie să fie „teren defrişat pe care cresc bufi, tufiş”²⁵.

Avînd în vedere împrejurările istorice în care aceşti colonişti s-au stabilit în Banat, nu ar fi imposibilă explicarea poreclei *bufeni* din *bufă* „teren defrişat pe care cresc bufi, tufiş”.

După cum am văzut mai sus, locuitorii cu acest nume aparţin valului de colonizare, care, în secolul al XVIII-lea, pornind din Oltenia, au

²² Manuscrisul, în curs de publicare, este din anul 1886 şi constituie probabil un răspuns la Chestionarul lui Hasdeu.

²³ Pentru etimologia lui *bufoi*, *buf*, vezi *DA* şi O. Densuşianu, *op. cit.*, p. 53. Ținem seama de formele graiului din Țara Hațegului întrucît, în regiunea apuseană, el se apropie din punct de vedere lingvistic de cel din Banat. La rîndul său graiul din Valea Jiului prezintă asemănări cu graiul din Țara Hațegului.

²⁴ „Balcania”, VI, p. 498—500.

²⁵ Pentru *bufă*, cu sens colectiv, a se vedea şi interpretarea dată lui *arină* în *DA* (cf. şi Iorgu Iordan, *Nume de locuri româneşti din R.P.R.*, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 32).

trecut prin Valea Aimăjului, așezându-se apoi în sud-vestul Banatului sau chiar dincolo de granița sârbească. Aceste regiuni erau acoperite de păduri seculare care au fost defrișate numai încetul cu încetul²⁶.

Oltenii, aduși în Banat de stăpînirea austriacă, au fost utilizați mai ales ca stîmjenari și cărbunari. Datorită specificului muncii lor, ei s-au așezat pe terenurile lăzuite de ei înșiși din preajma pădurilor pe care le tăiau, fie pentru a furniza lemnul, fie pentru a-l prelucra în cărbune de lemn, la început pentru furnalele de la Bocșa și apoi, odată cu întinderea teritoriului de exploatare minieră, pentru cele de la Reșița, Moldova Nouă, Oravița etc.²⁷.

Terenurile despădurite erau numite de localnici *bufă*. Ei au dat apoi oltenilor noi veniți, care și-au întemeiat gospodăriile în aceste regiuni, porecla de *bufeni*²⁸.

Așa dar, cuvîntul *bufeni* nu este decît un supranume dat de bănăreni oltenilor stabiliți ca muncitori în pădurile din regiunile miniere ale Banatului²⁹. Cuvîntul *bufeni* format prin derivație cu suf. *-eni*, *-ani* de la apelativul topic *bufă*, indică particularitățile locului pe care s-au așezat acești coloniști (cf. numele locuitorilor din regiunea Hunedoara: *pădureni*, *munteni*, sau numeroasele nume topice născute din apelative ca: *Tufă*, *Codru*, *Pădure*, *Spini* etc., de la care apoi s-au format cu suf. *-eni* (*-ani*) alte nume topice: *Tufeni*, *Codreni*, *Pădureni*, *Spineni* etc., arătînd originea locală a locuitorilor)³⁰.

PIA GRADEA

²⁶ Cf. N. Iorga, *op. cit.* și E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului*, în „Arhiva de Folklor”, III, p. 29—30.

²⁷ Astăzi sînt aproximativ 18 sate de *bufeni*. În ce privește îndeletnicirea lor, vezi „Banatul”. Revistă ilustrată, III, nr. 1, p. 25 și A. Moisi, *op. cit.*, p. 67.

²⁸ Pentru așezările pe terenuri defrișate a se vedea: Iorgu Iordan, *Bezeichnung für „Rodeland“ in der rumänischen Toponomastik*, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, IV p. 48 și urm.

²⁹ În Țara Hațegului se întîlnește și forma *buhani* (cf. O. Densusianu, *op. cit.*, p. 38) întrebuintată ca termen de batjocură în Valea Jiului pentru țărării din partea de sus a Țării Hațegului, care au rostirea *z* pentru *g*. Cum rostirea *z* este specifică Banatului, putem presupune că *buhanii* din Țara Hațegului sînt *bufani*, veniți din Banat. *Buhani* poate fi rezultatul unei contaminări (cf. *ciuf* și *ciuhă*), cu atît mai ușor cu cît schimbul între *f* și *h* este un fenomen destul de obișnuit în limba romînă.

³⁰ Numele topice sînt citate după lucrarea acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri romînești din R.P.R.*, Ed. Acad. R.P.R., 1952.

RECENZII ȘI DĂRI DE SEAMĂ

DICTIONARUL LIMBII ROMINE LITERARE CONTEMPORANE,
 Editura Academiei Republicii Populare Romine, vol. I (A—C), 1955, 626 p.;
 vol. al II-lea (D—L), 1956, 813 p.; vol. al III-lea (M—R), 1957, 804 p.;
 vol. al IV-lea (S—Z), 1957, 781 p.

La sfirșitul lunii decembrie 1957 a apărut volumul al IV-lea și ultimul din „Dicționarul limbii romine literare contemporane”, a cărui elaborare a început în ultimul trimestru al anului 1952, tipărindu-se volumul I în anul 1955, volumul al II-lea în 1956, iar volumele al III-lea și al IV-lea în cursul anului 1957. Astfel, într-un interval de timp relativ scurt de numai cinci ani, Institutul de lingvistică din București, împreună cu Institutul de lingvistică din Cluj și cu colaborarea unor institute ale Academiei R.P.R. precum și a altor instituții, a izbutit ca, pe baza materialului documentar cules în parte tot în acest interval de timp, să elaboreze în întregime această operă lexicografică, a cărei publicare, încheiată acum, „împlinește o nevoie culturală adinc și îndelungată simțită de poporul nostru”.

Cele patru volume ale dicționarului se află acum la dispoziția maselor largi de cititori care, folosindu-l, vor putea să-și dea seama de calitățile și lipsurile lucrării, mult mai bine decât au putut s-o facă la apariția volumului I cind discuția organizată de revista „Contemporanul”, scoțind la iveală unele lipsuri ale materialului cuprins în acel volum, a constituit un ajutor util pentru redactorii lucrării în ceea ce privește munca de îmbunătățire a volumelor următoare. Articolele din „Contemporanul”, precum și din alte reviste și ziare, la care s-au adăugat și observațiile critice formulate în cadrul dezbaterilor organizate de Subsecția de știința limbii și literaturii la 28 martie 1957, s-au dovedit deci necesare la începutul publicării dicționarului, critica făcută atunci avind un rol de orientare pentru autorii lucrării fără să poată constitui evident, o apreciere globală, pe baza unei analize minuțioase a lucrării în totalitatea ei. Abia acum, la apariția sa integrală, există toate elementele pentru a se putea emite o judecată de ansamblu asupra dicționarului în ce privește concepția care a stat la baza lucrării și modul în care elaborarea ei nu s-a abătut de la această concepție, arătându-se în același timp și oportunitatea acestui tip de dicționar, precum și măsura în care obiecțiile întemeiate făcute la apariția primului volum au fost luate în considerație de autori, în munca de îmbunătățire a lucrării, începind cu volumul al II-lea.

Critica lucrării integrale formează acum apanajul publicului cititor, al celor care folosesc lucrarea. De aceea, în cele ce urmează vom face numai o prezentare de ansamblu, acum cind am ajuns la termenul final al acestui dicționar, înfățișind aici (și reluind uneori pentru precizare) cîteva probleme legate de concepția care a stat la baza lucrării și de metodele folosite pentru realizarea ei.

O problemă care se ridică de la început este oportunitatea acestui tip de dicționar care îmbrățișează numai vocabularul limbii literare contemporane și nu totalitatea cuvintelor limbii romine de la apariția primelor izvoare scrise pînă astăzi. În mod obișnuit, dicționarele explicative ale unei limbi sint de fapt dicționare generale sau dicționare-tezaur ale limbii comune, ele căutind să cuprindă întregul lexic în dezvoltarea lui istorică, inclusiv regionalismele de circulație mai restrînsă, care adesea se

¹ „Cuvînt înainte” la „Dicționarul limbii romine literare contemporane”, vol. I. București Editura Academiei R.P.R. 1955, p. III.

varsă în limba comună și îmbogățesc lexicul acesteia. Concepția aceasta a dicționarului general care să cuprindă întreg materialul lexical al limbii române, în timp și spațiu, adică din secolul al XVI-lea (epoca primelor alestări scrise ale limbii noastre) și de pe tot teritoriul dacoromină a fost înșușită — bineînțeles după modelul marilor dicționare străine — și de lexicografilor noștri din trecut. Ea a prezidat și la alcătuirea dicționarelor Academiei Române, chiar din primii ani ai înființării ei, precum și la elaborarea dicționarelor de mai mică întindere întocmite în afara Academiei și răspunzând necesităților de ordin practic ale vremii lor. Precum se știe însă Academia Română n-a reușit să ducă la capăt întocmirea unui dicționar general al limbii române.

Început de B. P. Hasdeu, în 1884, — după un plan irealizabil de către un singur om, fie chiar de valoarea, autoritatea și competența acestui mare învățat, — continuat între 1897 și 1905 de A. Philippide și preluat apoi de S. Pușcariu (1906—1944), Dicționarul Academiei n-a putut fi terminat în decursul a aproape șapte decenii, adică până la crearea Academiei R.P.R., care a încredințat sarcina continuării lucrării institutelor de lingvistică din București și Cluj, unde s-a continuat elaborarea dicționarului pe baza unui material mult mai bogat decît cel folosit de predecesori, redactîndu-se partea rămasă neredactată și revizuiindu-se întreaga parte a dicționarului redactată în trecut.

În iulie 1952 însă, — în urma unor dezbateri largi organizate de Academia R.P.R., — Prezidiul Academiei R.P.R., însușindu-și propunerile făcute de către participanții la discuții cu privire la necesitatea alcătuirii unui dicționar al limbii române literare contemporane, însărcinează institutele de lingvistică din București și Cluj cu elaborarea unui dicționar explicativ cu caracter normativ al limbii române literare contemporane. În modul acesta s-a început, în ultimul trimestru al anului 1952, munca de redactare a noului dicționar, folosindu-se ca model dicționarele sovietice, în primul rînd Dicționarul limbii ruse literare contemporane în 16 volume, din care au apărut pînă în prezent 6 volume. Așadar, conform hotărîrii Prezidiului Academiei R.P.R., s-a părăsit pentru un interval de timp ideea publicării dicționarului-tezaur, trecîndu-se la elaborarea unei opere de proporții mult mai reduse, care să înfățișeze numai lexicul limbii naționale sub aspectul ei literar actual.

În ce măsură acest nou tip de dicționar explicativ corespunde unei necesități reale din punctul de vedere al cunoașterii și studierii limbii materne și de ce trebuia să i se acorde prioritate? Este bine cunoscută importanța pe care marxismul o acordă problemelor limbii. După concepția marxistă „vorbură unană este mijlocul cel mai important și mai desăvîrșit de înțelegere între oameni și, în consecință, factor esențial în dezvoltarea vieții sociale”², și ca atare, studiul ei trebuie să înceapă cu cercetarea și „înțelegerea justă, sub toate aspectele ei, a limbii, așa cum se prezintă ea în momentul de față”³. Pentru a înțelege bine sistemul unei limbi adică structura ei gramaticală și lexicală, nu putem să începem studiul ei decît cu „materialul pe care ni-l oferă vorbirea contemporanilor noștri și a noastră înșine”⁴. Împrejurarea aceasta constituie un avantaj în studierea și cercetarea științifică a limbii, întrucît fenomenul acesta special care este limba uman, cu toate particularitățile lui, există și se dezvoltă sub ochii noștri și cu participarea noastră activă la dezvoltarea lui. Enumerînd o serie de motive de ordin teoretic și practic care dau prioritate studiului limbii contemporane față de cercetarea limbii vechi, acad. Iorgu Iordan conchide: „Cu cît vom cunoaște și vom stăpîni mai desăvîrșit limba societății românești de astăzi, cu atît mai ușor vom putea să ne însușim realizările în domeniul culturii celei noi, care se făurește sub ochii noștri, și cu atît mai efectiv vom putea contribui la dezvoltarea acestei culturi”⁵. Întă dar că studiul limbii actuale este considerat ca un factor activ care înlesnește progresul social sub toate aspectele sale. Dar, dacă în lupta pentru progresul social, cunoașterea cît mai desăvîrșită a limbii, în ultima ei fază de dezvoltare, este absolut necesară, rezultă clar că trebuie să înglobăm în lupta noastră pentru progres și efortul de a promova progresul în limbă considerată ca formă de expresie a culturii. Or, progres

² I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, 1956, p. 6.

³ *Ibid.*, p. 8.

⁴ *Id.*, *ibid.*, p. 9.

⁵ *Id.*, *ibid.*, p. 11.

în limbă — așa cum s-a arătat⁶ — presupune schimbări care duc la abstractizare, la clarificare și simplificare, dar mai ales la *unificarea* limbii, prin dispariția treptată a deosebirilor dialectale care de fapt reflectă diferența între oraș și sat din punctul de vedere social-economic. Tendința către unitate ne obligă deci să studiem și să cunoaștem limba romină contemporană sub aspectul ei cel mai desăvârșit, care este și cel mai *unitar*, limba literară⁷. Iată de ce și în domeniul lexicografiei era necesară elaborarea, într-un interval de timp relativ scurt, a unui dicționar explicativ care să cuprindă vocabularul limbii romine contemporane în varietatea ei cea mai unitară care este limba literară. Pe lângă aceasta se impune de asemenea ca noul tip de dicționar să nu fie un simplu repertoriu de cuvinte explicate, ci să servească în același timp și ca instrument de orientare, tocmai în vederea desăvârșirii procesului de unificare a limbii. De aici necesitatea de a se da indicații de ordin fonetic, gramatical și stilistic în cadrul fiecărui articol, ceea ce face ca dicționarul să exercite o acțiune normalizatoare asupra limbii în sensul arătat mai sus. Caracterul acesta normativ permite dicționarului să se îmbogățească cu observații de ordin gramatical în tratarea cuvintelor, și mai ales a instrumentelor gramaticale, aducând adesea elemente noi din acest punct de vedere, care nu figurează în Gramatica Academiei R.P.R., dicționarul putând servi în viitor, — datorită observațiilor ample pe care le cuprinde, pe bază de exemple, — la completarea capitolelor respective din gramatică în edițiile ei ulterioare. Tot pe baza indicațiilor din „Dicționarul limbii romine literare contemporane” se vor putea completa unele lacune și corecta unele greșeli strecurate în *Micul dicționar ortografic* și în *Dicționarul ortoepic*, deoarece normele ortografice și ortoepice le stabilește, în ultima analiză, tot dicționarul explicativ folosindu-se cele mai numeroase și variate izvoare, care permit observații teoretice și generalizări întemeiate pe exemple, extrase cu precădere din operele literare ale clasicii, și într-o măsură mai redusă din literatura actuală, aceasta tot în scop normativ, întrucât cele mai ilustrative modele de limbă literară ni le oferă literatura noastră clasică.

În munca de elaborare a dicționarului, redactorii au fost preocupați în permanență de ideea orientării juste a cititorilor în toate cazurile care puteau provoca nedumeriri. Astfel ei au rezolvat problema accentului tonic al cuvintelor, cea a formelor gramaticale și a variantelor, și au dat în același timp indicații de ordin stilistic asupra cuvintelor care aparțin limbajului familiar sau argotic, dialectelor sau domeniilor speciale, izolând astfel domeniul limbii literare propriu-zise de sferile lexicale neliterare, adică separând vocabularul viu, activ al limbii literare actuale de fondul pasiv al arhaismelor și al expresiilor învechite.

În general, această preocupare de a indica normele vorbirii și scrierii corecte a fost inexistentă la lexicografii noștri din trecut, care au întocmit dicționare ale limbii romine. Nici *Dicționarul universal al limbii romine* de Lazăr Șăineanu, nici *Dicționarul limbii romine din trecut și de astăzi* al lui I.-A. Candrea nu s-au întemeiat pe o concepție unitară și n-au izbutit să fie dicționare generale ale limbii romine, după cum n-au reușit să consacre măcar uzul vremii lor, încadrându-l într-un sistem clar și coerent de norme acceptabile pentru un public mai larg, dornic de a fi orientat în problemele folosirii limbii. Aceste lucrări lexicografice, de altfel pline de calitate (bogăția materialului lexical, precizia definițiilor și explicațiilor semantice, indicarea etimologiilor etc., dacă ne gândim la dicționarul lui I.-A. Candrea⁸) sînt astăzi învechite și incomplete, devenind și necorespunzătoare sau chiar pline de erori și naivități în domeniul terminologiei speciale, mai cu

⁶ Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 152.

⁷ „Datorită caracterului ei mult mai unitar în toate privințele decît al limbii naționale — arată acad. I. Iordan — limba literară îndeplinește în mai mare măsură condițiile cerute unei limbi comune, și de aceea putem spune că ea este oarecum mai națională decît limba întregului popor.” (*Limba literară*, în „Limba romină”, anul III (1954) nr. 6, p. 57)

⁸ În cazul *Dicționarului universal* al lui L. Șăineanu, publicat în 1896 și retipărit apoi pînă în 1943 în opt ediții, este știut că autorul, lingvist de valoare, cu o bogată activitate în domeniul lingvisticii romane, n-a mai revăzut edițiile ulterioare ale dicționarului său, întrucît a fost nevoit să se expatrieze în 1900, în împrejurările cunoscute.

seamnă în sectorul vocabularului tehnico-științific a cărui sărăcie și perimare duce la învechirea oricărui dicționar.

Intr-o mai mare măsură, un dicționar devine inactual și inutilizabil dacă nu oglindește uzul contemporan, ci îl ignorează, respingînd cuvinte folosite în mod curent de vorbitori și consacrate de operele scriitorilor de valoare.

În acest sens, cu totul diferit de Dicționarul Academiei franceze, este Dicționarul limbii franceze lucrat de E. Littré, între 1849 și 1873 care, deși învechit sub unele aspecte (absența neologismelor și a creațiilor lexicale recente în vremea lui, limitarea materialului ilustrativ, prin forța lucrurilor, numai la operele literare ale secolelor XVII, XVIII și prima jumătate a secolului XIX), rămîne și astăzi, — la un veac de la apariția primelor sale fascicule, — o operă lexicografică de mare valoare, indispensabilă pentru cunoașterea și studierea limbii franceze⁹. Am amintit aici această operă remarcabilă a lui Littré pentru a arăta că acest dicționar al limbii franceze, deși istoric și etimologic, a avut la bază o concepție modernă care pornește de la constatarea cea mai simplă, dar și cea mai adevărată, că orice dicționar explicativ al unei limbi se adresează, în primul rînd, aceluia care întîmpină dificultăți în folosirea limbii actuale. „L'usage contemporain — spune Littré¹⁰ — est le premier et principal objet d'un dictionnaire. C'est en effet pour apprendre, comment *aujourd'hui* l'on parle et l'on écrit, qu'un dictionnaire est consulté par chacun”.

Iată dar că Littré apare azi ca un ilustru precursor în ce privește importanța care trebuie acordată uzului contemporan, chiar într-un dicționar istoric și etimologic ca acela pe care l-a elaborat el, unde nu era necesară această atitudine față de limba actuală.

Am invocat aici părerile lui Littré, unul dintre cei mari lexicografi moderni cu privire la uzul contemporan, toamă pentru a întări și mai mult cu autoritatea unui strălucit precursor concepția, în fond nouă, cu privire la prioritatea acordată cunoașterii și studierii ultimei faze de dezvoltare a limbii și la necesitatea ca dicționarele să reflecte în alcătuirea lor această concepție prin atenția acordată uzului actual. De altfel, cine parcurge azi îndelungata și zbuciumată istorie a dicționarului nostru academic află că, încă din primul deceniu de existență a Academiei Române, opiniile lui Littré au călăuzit pe unii membri ai Academiei de atunci care luptau pentru afirmarea unor principii sănătoase în problemele legate de elaborarea dicționarului limbii române. Astfel, Al. Odobescu, membru al Comisiei dicționarului, își exprimă concepția sa cu privire la întocmirea unui dicționar academic, aproape traducîndu-l pe Littré: „Punctul prim și de căpetenie al unui dicționar — arată el — este uzul contemporan. Nu corespunde, mai întîi de toate, cu cerințele celui ce-l consultă, dicționarul acela care nu conține cuvintele pe care omul este expus a le auzi din gura tuturor, în orice moment al vieții sale”¹¹. Desigur că susținătorii punctului de vedere privitor la importanța uzului contemporan în întocmirea dicționarului explicative n-au fost adversari ai istorismului, adică n-au combătut ideea necesității dicționarelor care să cuprindă istoria cuvintelor cu întreaga lor evoluție fonetică, gramaticală și semantică. Atît Littré cît și Odobescu au considerat cunoașterea istoriei cuvintelor ca pe un auxiliar necesar pentru înțelegerea mai deplină și mai temeinică a uzului contemporan¹².

De fapt, așa cum s-a observat în ședința organizată de Subsecția de știința limbii și literaturii a Academiei R.P.R. din martie 1956, nici dicționarul discutat aici nu s-a limitat să reflecte numai faza contemporană din istoria limbii române literare, ci a inclus în bibliografie opere de la începutul secolului al XIX-lea, ceea ce ar fi trebuit să ducă la o modificare a titlului, cuprinsul indicînd mai potrivită denumirea de Dicționar al

⁹ O nouă ediție în 7 volume, desigur revăzută, este în curs de publicare (au apărut trei volume pînă în prezent).

¹⁰ Prefața la *Dictionnaire de la langue française*, p. III (sublinierile din citat ne aparțin).

¹¹ Al. Odobescu, *Opere*, I, 1955, pag. 318.

¹² „Je dirai — spune Littré — définissant ce dictionnaire, qu'il embrasse et combine l'usage présent de la langue et son usage passé, afin de donner à l'usage présent toute la plénitude et le sûreté qu'il comporte” (*ibid.*, p. II). „Un dicționar istoric este făclia uzului și nu trece prin erudițiune decît spre a veni în ajutorul limbii actuale.” (Odobescu, *ibid.*)

limbii moderne. Folosind atestări dintr-o perioadă de peste un secol de dezvoltare a limbii — s-a spus în raportul Subsecției — dicționarul se îndepărtează în mod evident de la scopul pe care și l-a fixat inițial de a cuprinde numai lexicul limbii contemporane. Am spus însă că, depășind etapa contemporană, în sens strict, el cuprinde atestări mai vechi tocmai pentru a justifica mai puternic uzul contemporan în sensul arătat de Littré și Odobescu. În înțelesul cel mai larg însă, — și aici invocăm tot autoritatea marelui lexicograf francez, — uzul contemporan în dezvoltarea unei limbi nu se poate limita în timp numai la prezent¹⁴. El se poate extinde în trecut pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată în raport cu vechimea limbii respective. În ceea ce privește limba română literară, faza contemporană de dezvoltare a acesteia a fost limitată în trecut la anul 1840. Bălcescu, Kogălniceanu, Alecsandri, Negruzzi, Grigore Alexandrescu, Al. Donici sînt scriitorii de bază ai anului 1840, anul de apariție al revistei „Dacia literară”, care tinde să realizeze o unificare a literaturii și a limbii ca o primă etapă în vederea unirii politice și teritoriale de mai târziu a Principatelor. Se poate spune deci că limitarea în trecut a epocii contemporane a limbii literare nu s-a făcut în mod arbitrar. Această epocă începe o dată cu afirmarea și manifestarea unui spirit revoluționar prin opera și activitatea lui N. Bălcescu, precum și prin lupta inițiată de M. Kogălniceanu și întreaga pleiadă de scriitori grupați în jurul său și al revistei „Dacia literară”, însușiți cu toții de ideea unității naționale care trebuia înfăptuită mai întâi prin cultură, adică prin limbă și literatură.

Pe baza acestui punct de vedere sfera lexicului limbii literare contemporane s-a lărgit, cuprinzînd și elemente din limba folosită de scriitorii de pe la mijlocul veacului trecut, dintre care desigur unele sînt azi învechite, după cum din punctul de vedere geografic același lexic înglobează și elemente regionale care figurează în operele beletristice, dar nu fac parte din vocabularul limbii literare, mult mai puțin bogat, cum e și firesc, decît lexicul limbii literaturii artistice.

Un alt domeniu care a îmbogățit lexicul limbii contemporane este cel al vocabulelor speciale, din care dicționarul a înregistrat un număr relativ mare de termeni referitori la noțiuni, obiecte și procese dintre care unele au, poate, un caracter prea special. Dacă în privința caracterului actual am zice strict contemporan, al acestor termeni nu s-ar putea ridica nici o obiecție, în schimb s-ar putea susține că, datorită caracterului lor prea tehnic, acești termeni nu trebuiau să figureze într-un dicționar lingvistic, locul lor fiind în dicționarele tehnice speciale. Pentru selecționarea acestor termeni, Institutul de lingvistică a lucrat în colaborare cu specialiștii fiecărui domeniu care și-au adus contribuția competentă nu numai la alegerea cuvintelor, ci și la definirea lor. Din colaborarea cu specialiștii a rezultat poate o prea mare dezvoltare dată termenilor din domeniul tehnico-științific, îmbogățindu-se astfel excesiv lexicul limbii literare cu o terminologie supusă încă fluctuațiilor și care nu a căpătat o circulație largă la nivelul cuvintelor din limba literară¹⁵. Poate că în privința alegerii termenilor din domenii atît de variate ale științei și tehnicii, criteriul cel mai potrivit ar fi frecvența folosirii lor în presă și în literatura nouă, care cuprinde o tematică legată de industrializarea țării și de transformarea socială a țării.

Problema cea mai grea însă rămîne definirea acestor termeni în Dicționarul limbii literare contemporane. În această privință trebuie să recunoaștem că definițiile cuvintelor din aceste domenii au un aspect deosebit de definițiile obișnuite ale cuvintelor din limba comună, întrucît cele dinții sînt încărcate de note și precizări care le fac greu accesibile marelui public. Faptul că pentru definirea acestor termeni s-a recurs la ajutorul specialiștilor dovedește, credem, într-o oarecare măsură, că termenii respectivi n-au intrat încă în conștiința colectivității vorbitoare și că deci ei rămîn, pentru moment, de domeniul dicționarelor speciale.

¹³ Vezi „Limba română”, anul V (1956), nr. 2, p. 70 și urm.

¹⁴ „Chez nous, l'usage contemporain, pris dans un sens étendu, enferme le temps qui s'est écoulé depuis l'origine de la période classique jusqu'à nos jours; c'est à dire que, commençant à Malherbe, il compte aujourd'hui plus de deux cents ans de durée”. (Littré, *ibid.*, p. IV).

¹⁵ Vezi în această privință observațiile lui Marcel Cohen, *Grammaire et style*, p. 209, privitoare la terminologia specială cuprinsă în dicționarele Larousse. Lingvistul francez condamnă introducerea în dicționarele uzuale a unor termeni tehnici cu o viață efemeră.

O situație oarecum deosebită prezintă terminologia științelor sociale (filozofie, economie politică, istorie, lingvistică, istorie literară etc.). Aici, în special în domeniul filozofiei marxiste și al economiei politice, dicționarul suplinește lipsa unei enciclopedii de specialitate, înregistrând întreaga terminologie specială cu definiții care, chiar dacă au un caracter enciclopedic, trebuie prezentate sub această formă întrucât, în acest domeniu, se definesc noțiuni noi care implică dezvoltări și explicații ample, neobișnuite într-un dicționar lingvistic, în cazul cuvintelor care exprimă noțiuni curente și alcătuiesc fondul de bază, cel mai bogat, al oricărui dicționar explicativ. Pentru a se ajunge însă la rezultate satisfăcătoare atât în ceea ce privește alegerea termenilor de specialitate cât și sub raportul definitivării acestor termeni, este necesară o strânsă colaborare care să meargă pînă la cooptarea în colectivul de redacție, a specialiștilor celor mai calificați, în așa fel încît definițiile în discuție să fie „produsul unei munci comune”¹⁶, a lexicografului lingvist și a redactorului specialist în domeniul științific din care fac parte termenii respectivi.

Am insistat mai mult decît ar părea, poate, necesar asupra concepției care a stat la baza elaborării acestui dicționar, invocînd exemple și opinii străine, tocmai pentru a încerca să dovedim necesitatea acestui tip de dicționar explicativ cu caracter normativ care, desigur, este mai puțin obișnuit în practica lexicografică, întrucît prezintă un caracter nou, oarecum în dezacord cu tradițiile fixate în domeniul lexicografiei.

De asemenea am prezentat pe scurt problema lexicului limbii literare contemporane a cărui sferă s-a lărgit în cuprinsul dicționarului prin înregistrarea unor arhaisme și regionalisme frecvente în operele literare din care s-a extras materialul ilustrativ de citate. S-au discutat mai pe larg la acest punct problemele privitoare la terminologia tehnică în legătură cu care au fost menționate și metodele de lucru folosite sau indicate în viitor pentru definirea acestor termeni. De altfel, terminologia specială a format obiectul celor mai multe din articolele publicate în presă, cu prilejul discutării volumului I al dicționarului și, desigur, ea va ridica totdeauna numeroase și variate probleme, asupra cărora un consens unanim este greu, dacă nu chiar imposibil, de obținut.

Vom analiza pe scurt, în cele ce urmează, alt aspect al dicționarului în legătură cu citatele în cuprinsul articolelor și care au fost extrase din lucrările considerate ca cele mai reprezentative din punctul de vedere al materialului lingvistic pe care îl conțin. Ca în toate dicționarele, s-au folosit și în cazul nostru, în primul rînd, operele literare ale scriitorilor clasici și contemporani, precum și colecțiile de literatură populară, acordîndu-se prioritate scriitorilor clasici. În afară de acestea au fost utilizate operele clasice ale marxism-leninismului, evident în traducere românească, precum și lucrările oamenilor de știință la care s-au adăugat revistele cele mai răspîndite, presa cotidiană și unele publicații cu caracter administrativ.

Cele mai numeroase obiecții la apariția volumului I al dicționarului au fost aduse și folosirii prea largi a citatelor din traduceri, din presa cotidiană și din literatura mai nouă, considerate — în unele cazuri cu bună dreptate — ca nefiind cele mai ilustrative modele de limbă literară. Redactorii dicționarului au dat urmare acestor critici, începînd cu volumul al II-lea, materialul ilustrativ de citate a fost supus unei operații de selecționare și unei verificări atente, folosindu-se cu precădere operele literare ale clasicii și, într-o măsură mai redusă, literatura actuală. Din literatura contemporană citatele cele mai numeroase sînt luate din opera lui M. Sadoveanu, alături de care au fost introduși O. Goga și T. Arghezi, iar din veacul trecut Heliade Rădulescu.

În întreg dicționarul au fost date 110.607 citate, dintre care 99.322 din literatură, adică 89,79%, iar din acestea 98,97% din literatura clasică și 1,03% din literatura contemporană.

S-a redus numărul citatelor din presă și traduceri la 0,68%, respectiv 0,90% pentru volumul al III-lea și 0,51%, respectiv 1,12% pentru volumul al IV-lea. În total, pentru cele patru volume ale dicționarului, citatele din traduceri și din presă depășesc cu puțin 3% din totalul general al citatelor cuprinse în dicționar. Criticile aduse volumului I au exagerat în această privință, căci în acest prim volum citatele din această categorie, chiar dacă depășeau procentul de 6%, nu puteau fi socotite prea numeroase — aceasta

¹⁶ Iorgu Iordan, *Principes de définition dans les dictionnaires unilingues*, în „Mélanges linguistiques”, București, 1957, p. 229.

este cit se poate de evident — în raport cu 94% citate literare și științifice. De altfel, citatele din presă și din literatura actuală, bine selecționate, constituie un material lingvistic de care un dicționar al limbii literare contemporane nu se poate lipsi pentru exemplificarea, ba, uneori — pentru terminologia politică și tehnico-științifică — e necesar să se recurgă la exemple din presă, în lipsa altor izvoare care să ateste împrumuturi sau creații lexicale de dată recentă. Nu trebuie uitată de asemenea definiția dată noțiunii de limbă literară „care justifică pe de-antregul modul de lucru al redactorului dicționarului.”¹⁷

S-a redus numărul traducerilor, păstrându-se în bibliografie operele esențiale ale clasicii marxism-leninismului și, bineînțeles traducerile literare cu valoare istorică, ca „*Robinson Crusoe*”, traducere de V. Drăghici, „*Eneida*” de G. Coșbuc, „*Iliada*” și „*Odissea*” în traducerea lui G. Murnu, acestea putând fi echivalente cu izvoarele originale, prin valoarea deosebită a stilului la Coșbuc, și bogăția lexicală în traducerile lui Murnu. Din presa actuală s-a păstrat evident „*Scinteia*”, apoi „*Contemporanul*”, ca publicație literară săptăminală, și revista „*Viața Românească*”. S-a redus de asemenea numărul publicațiilor cu caracter politic și administrativ, păstrându-se numai volumul de „*Rezoluții și Hotărâri ale C.C. al P.M.R.*”, ediția a II-a, 1952.

Pe de altă parte bibliografia a fost îmbogățită cu peste 60 de titluri, cuprinzând toate dicționarele lingvistice și tehnice, precum și *Atlasul lingvistic român*, 1938—1942, adăugându-se și lucrări de documentare științifică din diferite domenii ca: Gr. Antipa, „*Fauna ihtiologică*”, id., *Pescăria și pescuitul în România* sau M. Băcescu, *Pestii așa cum îi vede țăranul român*, ori Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*. De asemenea au fost introduse lucrările de folclor ale lui Panfil și Marian. Nu au fost omise nici lucrările mai noi ale oamenilor de știință români ca C. I. Parhon, Tr. Săvulescu. E. Carafoli ș. a., precum și ultimele opere ale lingviștilor români: Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur sau cele de stilistică ale lui T. Vianu. La acestea se adaugă și operele literare ale marilor noștri scriitori citați mai sus, care lipseau din bibliografia volumului I. Menționăm de asemenea introducerea la volumele al III-lea și al IV-lea a celor cinci volume de istorie a literaturii ale lui N. Iorga, a căror absență din bibliografia volumului I a constituit o omisiune regretabilă.

Lipsa etimologiilor a provocat și ea nedumeriri exprimate în articolele apărute în presă și în dezbaterile de la Academia R.P.R. unde s-a arătat că această omisiune este consecința „lipsei atitudinii istorice”¹⁸ manifestată în dicționar prin clarificarea sensurilor cuvintelor după criteriul frecvenței lor în limba actuală și nu în ordinea cronologică a dezvoltării lor istorice.

Este adevărat, cum s-a remarcat de către participanții la discuțiile din presă, că cine consultă un dicționar explicativ rămâne dezamăgit dacă nu găsește, la sfârșitul articolelor care îl interesează, date privind originea cuvintelor cercetate. Tradiția lexicografică a fixat în conștiința tuturor cititorilor ideea necesității etimologiilor în orice dicționar explicativ al unei limbi. Totuși acest dicționar al limbii contemporane, adoptând criteriul clasificării sensurilor după frecvența lor în limba actuală și ordonând materialului ilustrativ de citat după același criteriu, nu putea să abandoneze acest punct de vedere, poate discutabil, prin indicarea etimologiei. Întrucât prezența explicațiilor privind originea cuvintelor ar fi însemnat o schimbare a structurii dicționarului și o transformare a lui în dicționar istoric al limbii române. Or, este clar că acest dicționar al limbii contemporane nu putea să facă istoria completă a cuvintelor. De altfel și în hotărârea din iulie 1952 a Prezidiului Academiei R.P.R. — conform căreia a fost elaborat Dicționarul limbii române literare contemporane — s-a specificat că studiul etimologiilor rămâne pe seama unui dicționar istoric-etimologic, care va rezolva toate problemele referitoare la etimologia cuvintelor limbii române. Lipsa aceasta a etimologiilor din dicționarul în patru volume va fi, într-o oarecare măsură, remediată prin publicarea foarte apropiată a unui dicționar al limbii române moderne într-un volum, ilustrat și etimologic.

¹⁷ Al. Graur, *Cum se studiază limba literară*, în „*Limbă și literatură*”, III, 1957, p. 129—130.

¹⁸ Raportul Subsecției de știința limbii și literatură a Academiei R.P.R. cu privire la „*Dicționarul limbii române literare contemporane*” vol. I (A—C), p. 17 (în manuscris).

În prezentarea, desigur, nesistematică, făcută aici, am încercat să arătăm, analizând unele aspecte ale lucrării, în ce constă utilitatea „Dicționarului limbii române literare contemporane” care, publicat acum în întregime, se află în mâinile cititorilor.

Eforturile colectivelor de redactare și revizie a dicționarului, în cei cinci ani de muncă neîntreruptă pentru elaborarea integrală a lucrării, au dus la rezultate pozitive relevante și de raportul Subsecției de știința limbii și literaturii, prezentat în cadrul dezbaterilor din martie 1956, privitoare la volumul I, și în care se spune: „Încrederea și sprijinului acordat Academiei de Guvernul țării și de Partidul Muncitoresc Român i s-a răspuns așadar din parlea Academiei R.P.R. și a institutelor sale științifice printr-o muncă susținută și bine condusă din punct de vedere organizatoric. Subsecția de știința limbii și literatură a Academiei R.P.R. este bucuroasă să recunoască acest merit tuturor aceluia care au contribuit la realizarea „Dicționarului limbii române literare contemporane”¹⁹.

Același raport însă, precum și articolele din presă au arătat și lipsurile dicționarului cuprinse în volumul I, dar n-au trecut sub tăcere nici faptul că, începînd cu volumul al II-lea al dicționarului, conținutul lui s-a îmbunătățit, întrucît redactorii au dat urmare sugestiilor și observațiilor critice juste pritejuite de apariția primului volum.

Așa cum se prezintă, după publicarea ultimului volum, lucrarea apare ameliorată în acele compartimente ale ei în care s-au putut aduce modificări fără să se schimbe concepția de bază și structura dicționarului, care își păstrează caracterul de operă lexicografică, menită să înregistreze numai etapa contemporană din dezvoltarea vocabularului limbii române literare, cu indicații normative destinate să contribuie la cultivarea și progresul limbii noastre naționale.

N. Dănilă

STUDII DE GRAMATICA, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1956, 215 pag.

Studiile cuprinse în acest volum au marele merit de a completa, lămurii și adînci probleme importante, pe care Gramatica limbii române, editată de Academia R.P.R. în anul 1954, nu le-a putut elucida la timpul ei sau le-a ocolit. Meritul începutului revine Institutului de lingvistică din București și redactorilor responsabili ai acestui volum, acad. Al. Graur și conf. Jacques Byck. În cele ce urmează vom încerca să atragem atenția asupra unor aspecte importante pe care le ridică fiecare studiu în parte, făcînd și unele observații. Menționăm recenzia făcută de C. Maneca acestui volum de studii în *Limba Romînă*, iulie—august 1956, an. V, nr. 4, p. 82—85.

Laura Vasilin, *Observații asupra vocativului în limba romînă*. Studiul Laurei Vasilin aduce o serioasă contribuție la lămurirea unei probleme atît de discutate ca aceea a articolului. După ce autoarea stabilește, prin argumente convingătoare, că vocativul este un caz, se arată valorile pe care le are vocativul în limba romînă în funcție de desinențele întrebunțate. Fără a rezuma problemele studiului menționat, credem că este potrivit să atragem atenția asupra unor probleme pe care el le pune.

Precizarea valorilor pe care vocativul le are în limba romînă trebuie să aibă în vedere, în mai mare măsură decît pînă acum, conținutul său afectiv, subiectiv, care-l deosebește de celelalte cazuri. Conținutul vocativului, funcțiunea sa apozitivă și deci independența sa gramaticală îndrumă pe cercetători și în analiza valorilor stilistice, expresive, la care vocativul se prelează cu deosebire. În felul acesta, sensurile diferite pe care le are vocativul cînd întrebunțează o desinență sau alta sînt mai adînc explicate. Se constată o accentuare a sensului calificativ al unor vocative, o adjectivizare a lor (a celor în *-ule*, față de cele în *-e*); sensul afectiv al vocativului a facilitat, credem noi, această diferențiere de sens a substantivelor respective, fapt ce poate fi luat în considerare, pe lîngă sensul cuvintelor, și în explicarea valorii calificative a ambelor forme.

Extinderea vocativului în *-ule* nu poate fi explicată numai printr-o întrebunțare peiorativă a sa. Preferința pentru această desinență se explică și prin structura ei, care se încadrează mai bine în paradigma declinării masculine, acțiunea analogiei făcîndu-se simțită și aici. Sensul masculin al desinenței *-ule* este mai evident, în comparație cu *-e*.

¹⁹ *Ibid.*, p. 2.

Faptul trebuie raportat și la fenomenul de alternanță vocalică, care atrage vocativul în *-ule* (ex: *hoț -hoțule; hoțe* nu e potrivit, iar *hoațe* s-ar putea înțelege și ca un feminin plural). Apoi, independența pe care o manifestă vocativul preferă desinența *-ule*, caracteristic substantivală. Tot prin valoarea substantivală a lui *-ule*, față de *-e*, se explică și forma unică în *-ule* a adjectivelor întrebuințate singure.

Fenomene asemănătoare ne întâmpină și la vocativul femininelor în *-o*, în comparație cu forma egală cu nominativul. Desinența *-o* este mai clară, proprie vocativului și femininului și corespunde în mai mare măsură transiterii conținutului afectiv al vocativului.

În legătură cu pluralul în *-lor*, credem că diferența de sens față de forma egală cu nominativul trebuie explicată ținându-se seama și de sensul pe care articolul hotărât îl dă încă substantivului în vocativ.

Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative care și ce*. Metoda cercetării istorice și comparative a problemelor de gramatică își dovedește și de astă dată valabilitatea. Situația acestor pronume relative în limba latină și în limbile romanice explică evoluția și întrebuințarea lor în limba română. În limba veche predomină relativul *ce* și compusele sale cu adjectivul demonstrativ (*cel ce, ceea ce* etc.), acesta din urmă avînd avantajul formelor deosebite după gen, număr și, uneori, după caz. Pronumele *care* a fost folosit mai întîi, în forme articulate (*carele, carea, carii*), în propoziții relative explicative. El s-a extins tot mai mult în limba modernă în dauna lui *ce*, pierzînd însă articolul și adoptînd o singură formă (*care*). Întrebuințarea celor două pronume se diferențiază tot mai mult: *care* e folosit pentru numele de ființe, iar *ce* pentru numele de lucruri. Mulți prozatori din sec. XIX și XX au înlăturat aproape cu totul relativul *ce*: unii îl folosesc cu valoare arhaică. În poezie el este întrebuințat aproape în egală măsură cu *care*. Acesta din urmă e folosit cu preferință în vorbirea populară. Studiul arată avantajele stilistice ale folosirii lui *ce*, atrăgînd în același timp atenția asupra unor greșeli înlocuiri ale lui *care* prin *ce* în limba română contemporană. Mergînd pe linia caracterului normativ al Gramaticii Academiei R.P.R., a înlăturării lipsurilor și inconsecvențelor ei, sarcini meritorii pe care și le iau autorii acestor studii de gramatică, ne întrebăm care este părerea tov. Maria Iliescu în problema caracterului relativ al lui *cine* în limba română actuală. Gramatica Academiei menționează (la p. 207) valoarea de pronume relativ al lui *cine* în exemplul: *Fraților! zise el, să bem pocălul acesta în sănătatea cui știu eu*. M.S., O. I 454.

Florica Dimitrescu, *Componenta locuțiunilor verbale în limba română*. Remarcăm în mod deosebit precizările făcute în partea introductivă a studiului în legătură cu definirea locuțiunii și a expresiei. Luarea în considerare a sensului și a funcțiunii gramaticale în același timp permite o justă definire a locuțiunii și stabilirea deosebirii sale față de expresie. Regretăm un singur lucru: că nu am avut acum prilejul să constatăm valoarea expresivă a diferitelor locuțiuni verbale, pornind de la structura lor. Sperăm că aprecierea cu care se încheie, păcat, acest studiu, referitoare la caracterul analitic expresiv al limbii romine, va fi concretizată și dezvoltată, ca o consecință logică a celor discutate aici, într-un studiu viitor. Atunci se va vedea mai clar cum componenta locuțiunilor verbale creează o expresivitate proprie, bazată pe analiză și nuanțare, pe care verbul echivalent nu o poate dobîndi. În lumina acestor precizări gradul de sudură a elementelor componente ale locuțiunii poate fi mai bine înțeles și explicat. După o amplă și convingătoare prezentare a structurii locuțiunilor verbale în limba română, autoarea remarcă unele fapte de ordin particular, care nouă ne-au atras atenția. Așa e procedeul înlocuirii sinonimice, care permite varierea și înprospătarea expresivității locuțiunilor, mobilitatea lor în scopul sublinierii, după nevoie, a diferitelor elemente componente.

Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*. E meritorie această încercare izbutită de a lămurii problema auxiliarelor de mod, pe care gramaticile anterioare abia dacă au amintit-o, rămînînd nerezolvală și în Gramatica limbii romine a Academiei R.P.R. Mergînd pe linia indicată de acad. I. Iordan, autoarea prezintă prin numeroase exemple, principalele verbe semiauxiliare de mod din limba română contemporană cu întrebuințările lor (*a putea, a trebui, a veni, a părea, a fi* și *a avea* numai atunci cînd au valoare modală). În felul acesta gramatica, și în mod special sintaxa, este pusă de acord, așa cum e și firesc de altfel, cu logica, recunoscîndu-se caracterul de lege al acestor fenomene. Semiauxiliarele de mod și-au slăbit valoarea lexicală devenind simple mijloace gramaticale de exprimare a modalității. Ele alcătuiesc o unitate cu verbul, însoțit și trebuie considerate drept pre-

dicale verbale (sau nominale) compuse. Relevăm bogăția exemplurilor aduse în discuție în scopul ilustrării diferitelor întrebări ale semiauxiliarelor de mod, precum și concluziile teoretice și practice trase în legătură cu valoarea semantică și gramaticală, modală și semiauxiliară, a acestor verbe.

Alexandru Georgescu, *Unele probleme ale imperfectului*. Pornind de la valoarea durativă a imperfectului, care-l apropie de prezent prin aceea că prezintă acțiunea în desfășurare, scriitorii au folosit în scopuri stilistice această valoare a sa. În mod convingător se arată folosirea imperfectului cu valoare de perfect în poezia epică populară. Fără a nega necesitățile rimei care a influențat această întrebuintă a imperfectului, fenomenul trebuie explicat pornind de la valoarea durativă a imperfectului. Prin prezentarea în desfășurare a faptelor evocate, poetul popular poate exprima participarea sa subiectivă la cele povestite. Poezia lirică populară folosește timpul care transmite direct sentimentul și de aceea nu recurge la această întrebuintă a imperfectului. Mai puțin convingător ni se pare capitolul cu privire la folosirea imperfectului cu valoare de perfect în proză. O completare a materialului exemplificativ ar aduce mai multă lumină. În partea finală a studiului se arată cum folosirea imperfectului cu valoare de viitor în trecut dă acțiunii un caracter de siguranță, de irevocabilitate. Studiul cuprinde interesante exemplificări și aprecieri de ordin stilistic.

Finuța Asan și Laura Vasiliu, *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*. Consacrat capitolului din Gramatica limbii române a Academiei R.P.R. privitor la modul infinitiv, acest studiu prezintă aspecte variate și încheiate ale infinitivului. Se fac considerații istorice prețioase asupra funcțiilor infinitivului, asupra valerii sale nominale și verbale. Se surprinde procesul substantivizării infinitivului lung. Folosind un material bogat din diferite momente și aspecte ale limbii, se remarcă înlocuirea frecventă a infinitivului cu conjunctivul în limba română actuală.

Fără a rezuma observațiile interesante în legătură cu funcțiunile sintactice pe care le are infinitivul în limba română, ne permitem să atragem atenția asupra următoarelor chestiuni.

Preferința pentru infinitiv sau conjunctiv în anumite texte trebuie explicată și pe baza deosebirilor de sens dintre cele două moduri, așa cum observă de altfel și autorii, dar numai în concluzii. Caracterul nepersonal al infinitivului se pretează la un sens general, în timp ce conjunctivul ne trimite la o anumită persoană și număr, e mai concret. (Să se compare construcțiile: *Făgăduiesc a nu iubi niciodată* — p. 105 — și *Făgăduiesc să nu iubesc niciodată*; negarea acțiunii sub forma infinitivului este mai deplină. În al doilea rând, socotim că mai ales o astfel de problemă, ilustrată cu numeroase texte, cere o mai consecventă și clară atitudine normativă față de faptele expuse.

Petru Creția, *Complementul intern*. Acest studiu lămurește problema complementelor directe din aceeași rădăcină cu verbul determinat, pe care Gramatica Academiei R.P.R. o indică numai. Întâlnit în scrierile religioase, care au decalcat procedeul după originale grecești sau slavone, și în vorbirea populară, fenomenul este puțin răspândit astăzi, cuprinzând un număr mic de verbe intransitive și este de natură stilistică. Folosit mai întâi pe lângă verbe tranzitive, s-a extins la unele verbe intransitive. Denumirea de complement intern este susținută de faptul că substantivul cu această funcțiune sintactică exprimă conținutul acțiunii verbului intransitiv (*a-și trăi traiul*), deosebindu-se prin aceasta de complementele directe externe (*țai un copac*) și de cele rezultative (*produc măruri*). Așa se explică prezența obligatorie pe lângă substantiv a atributului: rostul lui este să califice, prin intermediul complementului intern, însăși acțiunea verbului. Acțiunea ar putea fi complinită și de un circumstanțial de mod (*a merge mult*), dar raportul dintre *substantiv și atribut este întotdeauna mai concret și mai ușor de ilustrat cu o imagine (a merge cale lungă) decât raportul dintre verb și circumstanțial* (p. 119) și deci construcția este mai expresivă.

Alexandru Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*. Studiul este deosebit de semnificativ prin metoda dialectică folosită de cercetător. El pledează pentru o mai adâncă și nuanțată analiză a textului, a structurii lui gramaticale. Stabilirea celor patru categorii de propoziții principale ne permite să pătrundem în complexitatea reală a limbii și să trecem peste tiparele prea înguste din manualele de gramatică. Cercetînd fenomenele de sintaxă în strînsă legătură cu cele de morfologie, studiul aduce prețioase lămuriri capitolului de morfologie privitor la valoarea modurilor. Valoarea imperfectului, a condiționalului, optativului și conjunctivului nu poate fi înțeleasă în mod just decît

numai atunci cînd e urmărită în propoziții independente și în fraze. Raporturile stabilite între propoziții influențează și valoarea modurilor respective. Propozițiile coordonate pot fi ierarhizate și după gradul lor de independență. Acest criteriu adîncește și mai mult deosebirile dintre coordonate. Nu există cauzele principale sau, în cel mai bun caz, ele dovedesc că nu există o limită tranșantă între coordonare și subordonare. Această ultimă idee este susținută și de subordonatele cu aspect de principale, false principale coordonate, care marchează o trecere gradată la subordonare la coordonare, precum și de frazele cu subordonare. Ierarhizarea propozițiilor subordonate trebuie să aibă în vedere de asemenea, situația lor în frază, raporturile lor cu propoziția regentă.

Mioara Avram, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*. Înlăturînd unele inconsecvențe ale Gramaticii Academiei R.P.R., se arată, folosindu-se numeroase și convingătoare exemple și argumente, că și în frază avem propoziții apozitive, complete de agent, circumstanțiale instrumentale, sociative și de relație, corespunzătoare părților respective de propoziție. Propoziția nu poate fi nici ea păgubită de complementul circumstanțial condițional. Concluziile trase stabilesc că nu există o superioritate a propozițiilor subordonate asupra părților de propoziție, ci o corespondență, care nu exclude, firește, *specificul sintactic al diferitelor propoziții și părți de propoziție* (p. 163). Stabilind existența unui atribut circumstanțial, se înlătură inconsecvențele Gramaticii Academiei în privința funcțiunii sintactice a participiului trecut și se satisface dubla valoare a participiului: cea adjectivală, concretizată în funcțiunea de atribut, și cea verbală, pe care n-o părăsește, exprimînd ideea de circumstanță față de predicat. Studiul acordă atenția cuvenită analizei construcțiilor sintactice discutate, stabilind echivalențe și deosebiri între părțile de propoziție și propozițiile corespunzătoare acestora.

Gheorghe Bulgăr, *Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană*. Studiul dovedește o dată mai mult că analiza gramaticală a textului trebuie să țină seama și de intenția stilistică a scriitorului. Izolarea subordonatelor de regentă lărmăiează fraza, sporindu-i puterea ei de comunicare. O astfel de structură a frazei, care trece peste șabloanele stabilite de gramatică se caracterizează prin preponderența elementelor afective, prin dramatismul pe care-l imprimă vorbirii personajelor și chiar relatării autorului. Aproximarea tot mai mare a limbii scrise de cea vorbită precum și cerințele stilului realist au determinat extinderea procedeeului izolării subordonatelor. Remarcăm atenția, meritată, pe care autorul o acordă colaborării procedeeului izolării cu alte procedee ca elipsa, concentrarea și repetiția. Studiul interesant și bine documentat al lui Gh. Bulgăr ne înfățișează convingerea că sintaxa trebuie să ia în considerare în mai mare măsură legăturile contextului, participarea afectivă a vorbitorului, necesitate recunoscută în mod teoretic și pînă acum.

Alexandru Niculescu, *Observații asupra folosirii construcțiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea*. Elementul caracteristic al narației fiind predicatul, elipsa sa este deosebit de expresivă și dă un caracter descriptiv stilului lui Delavrancea. Construcțiile nominale obținute prin eliminarea predicatului permit redarea manifestării concrete a acțiunii, prin folosirea cu preferință a substantivelor concrete, rezultatul ei. Ideea de acțiune este astfel redusă la minimum. Acțiunea se desfășoară cu repeziune și într-un mod dramatic, colorînd povestirea cu o atitudine subiectivă. Originea elipsei la Delavrancea în vorbirea populară și familiară, fără a neglija și influența literaturii culte a vremii, explică întrebuintarea procedeeului în anumite lucrări ale scriitorului. Legătura construcției eliptice cu contextul stabilește limitele folosirii elipsei și valoarea ei.

E. Cîmpeanu

CONTRIBUȚII LA ISTORIA LIMBII ROMINE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA.

Editura Academiei Republicii Populare Romine, 1956, 243 p.

Studiile asupra limbii scriitorilor, publicate pînă acum la noi, au conturat două tendințe metodologice distincte și, în aparență, contradictorii. Prima metodă se limitează la o cercetare, am putea spune strict lingvistică, cu alte cuvinte la studierea operelor beletristice din punctul de vedere al contribuției pe care au adus-o la îmbogățirea limbii

literare¹ și la cristalizarea normelor ei, în alte cazuri, la simpla înregistrare a particularităților fonetice, morfologice, sintactice și lexicale din limba unui scriitor. A doua modalitate constă în cercetarea selecției, făcute de scriitor, a mijloacelor de limbă apte să exprime un anumit conținut artistic. Exegețul ține seama, în cazul acesta, de întreaga viziune a artistului, atât de concepția sa despre lume cât și de modul sensibil particular de a interpreta fenomenele vieții. În cazul acesta lingvistul este dublat, categoric, de un istoric literar.

Am afirmat că diferența contradictorie dintre cele două metode este numai aparentă. Ele nu se exclud principal, dar sînt aplicabile unor epoci deosebite din istoria literaturii. „În diferitele perioade de dezvoltare a limbii literare, — după părerea lui A. I. Efimov — rolul literaturii beletristice nu este desigur uniform. O deosebit de mare importanță capătă această literatură în epoca formării limbii naționale și a dezvoltării ei ulterioare. În acest timp „... literatura beletristică este un laborator, unde se face alegerea și „slefuirea“ mijloacelor de exprimare națională și în care se determină norma limbii naționale“². Rezultă că, pentru epoca de formare a unei limbi literare, procedeele analitice trebuie axate mai ales pe considerații de lingvistică, în așa fel încît să ne dea un tablou complex al stadiului limbii unei epoci și al direcțiilor ei evolutive. Din momentul însă în care limba literară este constituită, scriitorul, nemaifiind preocupat de stabilirea unei forme corecte sau de căutarea unui cuvînt care să numească o noțiune nouă, se poate consacra în întregime selecției celor mai expresive elemente ale limbii și combinării lor în fraze și contexte ce exprimă sau sugerează un conținut artistic original. După caracterizarea acad. Tudor Vianu, limba intră „în faza unei evoluții precumpănitoare estetice“³.

Cele mai multe erori și confuzii în cercetarea limbii scriitorilor provin din aplicarea metodei proprii unei perioade, la materialul literar al alteia. Evident, limba scrierilor din secolul al XVI-lea nu poate fi studiată decît în direcția recenteii lucrări a acad. Al. Rosetti *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*. Dar a studia limba lui M. Sadoveanu, de pildă, utilizîndu-se metode proprii istoriei limbii sau geografiei lingvistice înseamnă a neglija rolul ei principal, funcția ei estetică.

Se înțelege că nu vom adopta o altitudine exclusivistă, recomandînd pentru fiecare perioadă o singură metodă de investigație. Cercetătorul limbii literare vechi nu poate trece cu vederea valorile artistice create de scriitorii studiați, după cum cercetătorul limbii scriitorilor moderni trebuie să țină seama de fenomenele lingvistice legate de specificul artei lor. Deosebirea constă în dozarea mijloacelor în concordanță cu epoca discutată.

Privit din acest unghi, secolul al XIX-lea prezintă un interes deosebit pentru istorici limbii noastre literare; iar volumul apărut de curînd sub egida Editurii Academiei este semnificativ în ce privește sensul viitoarelor cercetări din acest domeniu.

Prima jumătate a veacului trecut se caracterizează pe de o parte printr-o febrilă activitate de îmbogățire a limbii — potrivit noilor împrejurări sociale și politice —, iar pe de alta prin crearea unor reale valori artistice. Epoca oferă în consecință un bogat cîmp de cercetare atât pentru istoricul limbii, cât și pentru stilist. Cel dintîi subliniază vestigiile de limbă ale secolelor precedente, eliminarea celor căzute în desuetudine, îmbogățirea limbii cu mijloace de expresie noi, ezităările și succesele în procesul de adaptare a formelor corecte, rolul limbii populare (ca antidot al diferitelor curente lingvistice nesănătoase), în sfîrșit tendința tot mai accentuată spre unificarea graiurilor. În ansamblu sau parțial, studiile despre *Limba poeziilor lui Barbu Păris Munteanu* (semnat de Gr. Brîncuș), *Neologismele în scrierile lui Anton Pann* (B. Cazacu și I. Fischer), *Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu pînă la 1841* (acad. Al. Rosetti), *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare* (Dan Simonescu) și *Particularități de limbă și stil în opera lui C. Boliac* (Gh. Bulgăr) iau în discuție acele probleme de o importanță capitală pentru epoca cercetată.

¹ Înțelegem prin îmbogățire nu numai introducerea de cuvinte noi, ci și îmbogățirea semantică a lexicului vechi sau utilizarea de expresii și inovații frazeologice care au intrat în patrimoniul limbii naționale.

² A. I. Efimov, *Cîteva probleme ale dezvoltării limbii literare ruse din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, „Voprosi iazikoznaniia“, traducere în limbă romînă, 1953, nr. 4, p. 51.

³ T. Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, BSPLA, 1955, p. 197.

Trei dintre studiile citate (cele despre limba lui Kogălniceanu și Bolliac și, în măsura posibilităților, cel despre limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu) ating și probleme de stil în sensul pe care l-am definit mai sus; regretăm însă faptul că aceste considerații stilistice se rezumă la generalități (ca în studiul lui Dan Simonescu), sau au un aspect prea didactic (ca în cel al lui Gh. Bulgăr).

În jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, limba română literară învinge treptat piedicile care stăteau în calea exprimării nestingerite a ideilor și sentimentelor, începând să-și multiplice și să-și diversifice cu rapiditate posibilitățile artistice. Din acest motiv, în studiul acad. Tudor Vianu despre limba și stilul lui Odobescu (titlul exact al studiului este *Observații asupra limbii și stilului lui A. I. Odobescu*) preponderază considerațiile stilistice, iar analiza limbii unui scriitor de la sfârșitul secolului, Barbu Delavrancea — studiul intitulat *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea* aparține lui Alexandru Niculescu — constă din observații de natură exclusiv stilistică.

Pentru epoca modernă, volumul de care ne ocupăm sugerează și o altă metodă de cercetare. Pe când autorii ultimelor două studii amintite analizează felul cum scriitorii dau limbii naționale manșe stilistice individuale, acad. Iorgu Iordan extrage din limba unui scriitor laptele general de stil, mijloacele expresive cu un conținut afectiv ale unei întregi categorii de vorbitori (în cazul lui Creangă, laptele popular de stil). Domnia-sa exemplifică așadar, în articolul intitulat *Limba lui Creangă*, anumite considerații de stil al limbii cu citate dintr-un autor în opera cărui acest stil își găsește cea mai desăvârșită expresie. Metoda ar trebui recomandată cercetătorilor tineri, cu atât mai mult cu cât, după cum a arătat acad. T. Vianu,⁴ în felul acesta se dizolvă granițele dintre stilistica așa-zisă lingvistică și cea literară.

Volumul conține însă, mai ales în studiile privitoare la prima jumătate a secolului al XIX-lea, unele imprecizii, unele probleme insuficient clarificate. Fenomenele lingvistice ale operei unui scriitor sunt prezentate uneori într-un mod pur descriptiv, fără să se specifice semnificația lor pentru stadiul de atunci și stadiul actual al limbii. De exemplu substantivele derivate cu sufixe din limba lui Mumuleanu sunt înșirate în ordine alfabetică, fără să se specifice care sînt învechite, care s-au păstrat pînă azi în vorbirea populară sau regională și care ar putea să fie derivații personale ale scriitorului. Uneori sfîngăciile de expresie sînt considerate drept încercări de îmbogățire a limbajului literar cu elemente populare, cum este cazul pleonasmelor din poezia lui Mumuleanu. (În exemple de felul celui următor: „Aici zace, odihnește, Țărîna și al meu pămînt” pleonasmul nu pot fi considerate decît ca greșeli ale unui scriitor insuficient stăpîn pe mijloacele de limbă.) Alteori forme populare sînt considerate ca produse ale influenței limbilor străine: în exemple din Bolliac „dă nădejde la oricare mîlînit” sau „artiștii dau umbre la peisajul lor” dativul format cu *la* este împrumutat mai degrabă din limba populară decît dintr-o limbă străină.

În studiul lui Dan Simonescu sînt considerate drept „forme caracteristice morfologice din anii 1830—1850” (p. 74) formele *populare* (nu numai moldovenești, n.n.) ale articolului posesiv; în realitate ele apar în limba literară și după 1850, chiar la Eminescu. Aceași observație o facem și relativ la formele invariabile ale substantivelor însofite de adjective posesive, atunci cînd exprimă o legătură de rudenie („însărcinare a tălîne-său”), forme frecvente la Creangă.

Nu credem că, în toate exemplele date de Dan Simonescu, cuvintele de care e vorba au la Kogălniceanu „un alt sens decît îl au în mod obișnuit” (p. 82). A cunoaște cu sensul de „a recunoaște” este obișnuit în limba veche, iar atestările la Negruzzi și Russo (v. D.A.) dovedesc că se folosea, pe scară destul de largă, și în secolul al XIX-lea (de altfel, confuziile între „a cunoaște” și „a recunoaște” sînt frecvente și azi în limba populară). *Lăuntru* (cu sensul de „interior”) se întîlnește de asemenea în limba veche; în operele scriitorilor moderni apare la Delavrancea (v. TDRG) și la Nina Cassian (v. *Dicționarul limbii române literare contemporane*). *Zugrăveală* în sensul de „pictură” este atestat (cu sens concretizat însă) la Delavrancea și Ispirescu (v. CADE).

Am trecut în revistă pînă acum numai cercetările referitoare la limba literaturii artistice; culegerea cuprinde însă și un interesant și documentat studiu al lui G. Ivănescu despre *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*.

⁴ Vezi *Stilistica literară și lingvistică*, în „Limba română”, V (1956), nr. 2.

Cercetări lingvistice cu privire la vocabularul tehnic și științific special s-au făcut pînă acum prea puține la noi. Una dintre cauzele acestei lacune este, credem, faptul că lingvistul trebuie să posede, în cazul acesta, pe lîngă cultura filologică necesară, și temeinice cunoștințe în domeniul științei de care se ocupă. Studiul lui G. Ivănescu dovedește o serioasă orientare a autorului nu numai în filozofia românească din secolul trecut, dar și în filozofia occidentală a vremii. Convingerea noastră este că cercetarea ar trebui continuată și completată cu cîteva probleme noi.

Se cuvine, de pildă, să ne oprim mai mult asupra precursorilor materialismului dialectic și istoric. Conta — G. Ivănescu îl amintește deslul de vag — e primul filozof materialist român (cu limite metafizice), iar Gherea e acela care a popularizat la noi ideologia marxistă. Probabil că ei au introdus termenii reactualizați astăzi, sau noțiuni cărora azi le-am dat o haină lingvistică modernă.

Sugestia a primit limbajul filozofic și de la istorici, juriști, chiar și de la savanți ai științelor exacte. Interesant ar fi de cercetat cuvintele cu sens dublu (unul în limba comună și unul filozofic, precum *fenomen*, *fenomenal*, *aparență*, *reprezentare*, *relativ* etc.), anume cînd a apărut accepția filozofică a cuvîntului, dacă este anterioară, sau posterioară celei curente.

Cele cîteva observații făcute pe marginea volumului în discuție nu sînt totuși de natură să întunece valoarea lui deosebită. Importanța culegerii constă în lărgirea sferei de investigație a limbii literare — abordarea cu succes a unui domeniu nestudiat încă la noi din punct de vedere lingvistic (terminologia filozofică) — și în precizarea metodelor de cercetare pentru limba scriitorilor din diferite etape ale dezvoltării literaturii.

Elena Stan

Acad. IORGU IORDAN, *Limba „eroilor” lui I. L. Caragiale*, Societatea de științe istorice și filologice, ed. a II-a, 1957, 47 p.

Opera lui Caragiale — inepuizabil obiect de cercetare pentru istoria literară — a atras pînă acum prea puțin atenția filologilor; de aceea, primul studiu lingvistic, făcut de un specialist pe marginea ei, nu poate fi considerat decît ca un real succes al investigațiilor de istorie a limbii literare întreprinse în ultimul timp. Începutul este cu atît mai îmbucurător, cu cît se datorează unuia dintre cei mai prețuiți lingviști ai noștri și, totodată, unui vechi teoretician pe tărîmul stilisticii și al limbii literare.

Studiul se deschide cu o scurtă privire asupra epocii lui Caragiale, epocă ce a generat întreaga colecție de „eroi” ai comediilor și schițelor sale satirice. Organic legată de conținutul propriu zis al lucrării *este* și prezentarea (poate totuși prea sumară) a dezvoltării limbii romîne în secolul al XIX-lea, urmată de schițarea modului în care Caragiale întrebuințează această limbă și în special elenientele de jargon în funcție de starea socială a personajelor.

De o importanță deosebită este observația privitoare la simțul lingvistic ascuțit al lui Caragiale care, pe lîngă că a înregistrat fidel fenomenele caracteristice limbajului diverselor pături sociale, din diferite regiuni ale țării, a știut să generalizeze faptele observate și să aplice legile interne de dezvoltare a limbii la toate cazurile unde condițiile erau aceleași și unde exagerarea conștientă, indispensabilă satirei, le necesita. Exemplificările în legătură cu alternarea vocalelor *e* și *i* și a lui *o* și *u* în neologisme, precum și cu aplicarea caricaturală a altor legi și tendințe fonetice la elementele lexicale recent împrumutate sînt cît se poate de convingătoare. Subliniem și relevarea, întru totul justă, a fonetismelor „care se abat de la limba literară fie prin relativa lor vechime, fie prin aspectul lor străin” (p. 19), însoțită de explicația istorico-socială a fenomenului. Aceeași constatare se impune și în legătură cu multiplele exemple de hiperurbanisme, etimologii populare sau latinisme — produse ale stilului birocratic.

Cu privire la elementele de jargon din vorbirea personajelor lui Caragiale, acad. Iorgu Iordan precizează că nu poate fi vorba la acestea de un jargon în sensul adevărat al cuvîntului — din motivul că ele nu aparțin aristocrației sau vîrfurilor burgheziei

— ci de un jargon caricaturizat, „după cum și cei care l folosesc sînt o caricatură a vîr-
nurilor clasei dominante” (p. 30).

Cu aceeași lineje se scoate în relief contrastul dintre franțuzisme și particularitățile
regionale ale vorbirii eroilor din unele schițe ca „Telegrama”, „High-Life” sau „Un
pedagog de școală nouă”.

Stîrnesc însă nedumeriri cîteva exemple menite să ilustreze formele greșite ale
unor neologisme cărora li s-au aplicat legi fonetice românești. Alături de cuvinte ca
joarț, concubinagiu, natur, ce confirmă premisa de mai sus, întîlnim și *conversa, dejuna,*
aroganță, onorabil, venerabil, respectabil. Se știe doar că *dejuna* face parte astăzi din
patrimoniul limbii literare și figurează în „Dicționarul limbii romîne literare contempo-
rane” cu un citat din Anghel-Iosif; *conversa*, deși e ieșit din uz, este atestat la Ghica
și Negruzzi, iar cuvîntul *aroganță*, des întrebuițat în limbajul oamenilor instruiți (dar
numai la singular), pare ridicol la Caragiale datorită utilizării pluralului: „să rabzi toate
șicanele, toate aroganțele și toate lipsurile de educațiune ale unui șef” (Mici economii).
Cît despre *onorabil, venerabil, respectabil*, comicul lor își are sursa în întrebuițarea
substantivată, mai ales la cazul vocativ. Să nu uităm apoi că marele nostru satiric a
imprimat un sens comic chiar unor cuvinte ce nu aveau înainte acest caracter, prin
simplul fapt că le-a pus foarte des în gura unor personaje ridicole. În cadrul aceleiași
categorii de exemple, ar fi fost bine dacă s-ar fi făcut deosebire între neologismele gre-
șite ca formă (*caprii, modistă* etc.) și cele cu întrebuițare improprie în frază: *absolut*
(„eram anibetată absolut”), *pozitiv* („aprob pozitiv”), *sinucide* („să mă sinucidă cu șicul
de la baston”) etc.¹

Vocabularul latinizant al lui Rică Venturiano și cel franțuzit al Ziței este firesc
motivată prin educația lor. Dar și aici ne surprinde prezența unor cuvinte, frecvente în
limba literară, ca *ingrată, sublim, palpită, suburbie, implacabil, lugubru, orologiu, fatal,*
ingenios, obscuritate, periclită, precum și a locuțiunii *în van* (astăzi arhaizantă, dar ates-
tată la clasicii), calificate drept „perle lexicale venturianești” și plasate în mijlocul unor
latinisme și italianisme de tipul lui *solemnante, chiarifica, angel, mizericordie* etc.². Rizi-
bilă este la Rică Venturiano, în majoritatea cazurilor, acumularea căutată a unor ase-
menea cuvinte, simțite încă și azi ca pretențioase, în declarații de dragoste sau în con-
vorbirile vieții de toate zilele.

O atenție specială solicită paginile în care se tratează, cu multă competență, despre
semnificația și rolul stilistic al sufixelor în opera lui Caragiale (sufixul — *iune* lua!
direct din limbile franceză și latină, spre deosebire de *-ie* provenit prin intermediul limbii
ruse, înlocuiri de sufixe corecte prin altele, neologisme adaptate la sistemul morfologic
romînesc). Avem de ridicat o singură obiecție, în legătură cu cuvîntul *chestiune care*,
spre deosebire de celelalte (*persecuțiune, pozițiune, creațiune* etc.) s-a păstrat în forma
aceasta, forma *chestie*, care îi este opusă într-o notă, fiind familiară (de aceea este
nepotrivită folosirea formei *chestiune* de către Zița într-un dialog cu Spiridon).

Cele cîteva scăpări semnalate nu sînt totuși de natură să întunece contribuția adusă
de studiul în discuție la cunoașterea tot mai tîmînică a operei marelui nostru clasic.
Centrul de gravitație al întregii lucrări este însăși esența creației lui Caragiale: realis-
mul lui (așa cum se manifestă în limbă), cu alte cuvinte pătrunzătorul său spirit de
observație și prelucrarea, la un înalt nivel artistic, a materialului înregistrat, indisolubil
legată de poziția sa critică față de aspectele negative ale vremii. Ar fi fost de dorit însă
evitarea unor interpretări simpliste ale fenomenului literar, ca de pildă tendința de a
explica valorile estetice create de Caragiale numai prin ura lui față de clasele exploata-
toare și parazitare. Umorul este o stare de spirit prea complexă ca să poată fi redusă
la un singur sentiment, oricît de puternic ar fi acesta. Am repropoza academicianului Iorgu
Iordan și spațiul prea redus pe care l-a rezervat aprecierilor de ordin stilistic. Avem însă con-
vingerea că autorul „Stilisticii limbii romîne” nu ne-a prezentat în broșura de față decît
schemă unui material mult mai bogat care va vedea lumina tiparului cu alt prilej.

Elena Stan

¹ Vezi și exemplele de la p. 36 (*atac, sinucide, asasina*).

² Cf. și *mizerabil* (p. 36), alături de cuvinte ca: *siguralmente, mantel, așront, ambe-
tată* etc.

ZEITSCHRIFT FOR SLAWISTIK, Band I. Heft 1—4, Berlin, Akademie-Verlag, 1956

Este bine venită noua revistă de slavistică apărută în Editura Academiei de Științe din Berlin sub conducerea unui colectiv restrîns, format din: H. H. Bielfeldt, R. Fischer, F. Liewehr și E. Winter.

Revista cuprinde articole de limbă și de literatură. În cele ce urmează vom căuta să prezentăm, pe scurt, problemele care ne-au reținut în mod deosebit atenția, tratate în unele articole de lingvistică.

În articolul *Zur inneren Sprachform der Balkanvölker* (fasc. 4, p. 139—151), J. Schröpfer ia în considerare următoarele trăsături comune ale limbilor balcanice:

A. 1. postpunerea articolului, 2. genitiv-dativul, 3. formarea viitorului cu verbul *a voi*, 4. infinitivul perifrastic, 5. exprimarea identică a mișcării și a stării pe loc (lat. *quo* și *ubi*), 6. întrebuintarea pleonastică a pronumelui personal, 7. anticiparea subiectului propoziției complementive în exemple ca: bg. *ot deka ja uzna ti kamilata, oti je kuca* (literal: de unde ai știut-o pe cămila că e șchioapă), 8. parataxa. Toate aceste fenomene au fost discutate și analizate de K. Sandfeld în cunoscuta lucrare *Linguistique balkanique*.

Unele dintre ele, după părerea lui J. Schröpfer, nu mai pot fi considerate trăsături specifice ale „unirii balcanice”, deoarece apar și în alte limbi, în afara teritoriului balcanic. Altele, în schimb, sînt deosebit de importante, fiind caracteristice numai limbilor balcanice. Autorul le discută, pe fiecare în parte, din aceste două puncte de vedere.

Articolul postpus se întîlnește și în limbile scandinave, precum și, dialectal, în limba rusă. De ce el nu apare, însă, și în celelalte limbi slave și există totuși în albaneză, în română și în bulgară, limbi neînrudite între ele, este o chestiune care cere o rezolvare ulterioară. De remarcat este și comportarea, în această privință, a limbii neogrecești și a sîrbo-croatei, precum și paralelismul între limba macedoneană și cea armeană.

Dativul cu funcțiune de genitiv din limba bulgară, întrebuintat posesival și final pe lingă un substantiv — construcție cunoscută și în celelalte limbi indo-europene —, poate avea pe lingă un substantiv, și o valoare obiectivă, subiectivă, explicativă, augmentativă, calificativă și comparativă, sau, pe lingă un verb, una etică.

Un dativ-genitiv apare și în vechea persană, în limba indiană postvedică etc. Armeană, letonă și osetină posedă și ele un dativ etic, asemănător celui din bulgară. Un contact strîns între cele două cazuri, genitiv-dativ, există în unele limbi semite, în egipteană, în maghiară, toate limbi neindo-europene.

Genitiv-dativul din limbile amintite ar putea avea consecințe asupra stabilirii originii acestei trăsături, necunoscute nici uneia dintre familiile de limbi care stau la baza limbilor balcanice de azi.

Formarea viitorului cu verbul *a voi*, obișnuit și în alte limbi, pare a fi o influență străină, iar infinitivul perifrastic, dimpotrivă, ară o însemnătate cu altă mai mare, cu cît, exceplînd sembla, apare numai pe teritoriul balcanic.

Exprimarea identică a mișcării și a stării pe loc, fenomen foarte frecvent și în alte limbi indo-europene, nu poate constitui singură o caracteristică a limbilor balcanice, iar întrebuintarea pleonastică a pronumelui personal apare și în limbile caucaziene.

Construcția prin care subiectul complementivei devine complement direct în regentă este răspîdită în multe limbi.

Limba populară prezintă, în general, o predilecție pentru parataxa. De remarcat este, însă, că limbile balcanice, inclusiv greaca veche, au introdus-o și în limba literară.

Vorbînd, mai departe, despre topică, autorul caută să atribuie dispariția desinențelor cazuale din limba bulgară, care n-a adus după sine o topică fixă de felul celei din engleză sau franceză, limbii de „compromis” care a apărut ca un mijloc de comunicare între cuceritorii turcici bulgari și între slavii din Balcani.

B. În sfîrșit, vorbind despre formarea cuvintelor și semantica lor în limbile balcanice, autorul relevă necesitatea unui dicționar al numelor de lucruri și a unui dicționar semantic al limbilor balcanice, dînd totodată sugestii prețioase în legătură cu eventuala lor întocmire.

Rectiunea verbală în limba poloneză și a „forțelor motrice” (treibende Kräfte) care au determinat-o, pe de o parte, „forțele motrice” care condiționează, în general, rectiunea în limbă, pe de altă parte, sînt cele două probleme care îl preocupă pe V. Falkenhahn în

Zur Frage nach den treibenden Kräften bei der Gestaltung der polnischen Verbalrektion (fasc. 3, p. 22—37).

Plecând de la ultima, recțiunea în limbă, autorul ține seamă de formularea lui E. Otto¹, care servește drept motto capitoului „Forțele motrice” (die Triebkräfte) din lucrarea lui W. Havers², și anume că stabilirea „forțelor motrice” trebuie să facă posibilă înțelegerea deplină a evoluției istorice a limbii.

Autorul consideră că anume „forțe motrice” din lucrarea amintită a lui W. Havers nu sînt în măsură să explice îndeajuns formarea sintaxei și modificările ei. La fel nu este de acord nici cu deosebirea, preluată din lucrarea lui E. Otto, pe care W. Havers o face între „condițiile statice și între forțele motrice”, deoarece, după părerea lui, la formarea și la modificările dintr-o limbă nu contribuie decît „forțele motrice”.

După Havers și alții, unele schimbări în limbă sînt cauzate de o tendință spre economisirea forțelor în sistemul fonetic și în cel morfologic. De această tendință este legată dispariția desinențelor flexionare, fapt contestat de autor. După părerea lui, această tendință, ca factor de schimbare a limbii, ar putea fi luată în considerare numai în cazul unor eventuale modificări ale organelor vorbirii, care ar duce la o articulare mai dificilă a unor sunete sau complexe de sunete. Astfel de schimbări, însă, n-au avut loc în ultimii 4.000 de ani, așa că tendința spre economisirea forțelor nu-și are locul printre factorii de schimbare a sistemului limbii. De asemenea, W. Havers nu aprofundează suficient nici capitolul „Sfera forțelor sociale”.

Pentru lămurirea „forțelor motrice”, autorul consideră că este nevoie să se facă o deosebire netă între materialul lingvistic notat de E. Koschmieder³ prin Z, și între sensul acestuia, notat prin B, pe de o parte, între Z și felul în care el este exprimat, notat prin M, pe de alta. Exemple de determinare a regimului verbal din limba estonă și din cea germană ilustrează clar problema.

Se trece apoi la recțiunea din limba poloneză, pentru cunoașterea căreia și, în general, pentru cunoașterea recțiunii în oricare limbă, nu ajunge consultarea gramaticilor, ci este necesară cunoașterea „forțelor motrice” care au dus la formarea acestui sistem.

Pentru cunoașterea recțiunii limbii poloneze se recomandă următoarele operații: trecerea în revistă a unui număr foarte mare de verbe și substantiv verbale, fiecare cu regimul său și apoi clasificarea lor sincronică pentru diferite epoci, conform regimurilor. Aceste două operații terminate, observăm că verbele cu același regim se regroupează în sfere noi, după sensul lor. La fel, reiese că cele 90 de sfere ale recțiunii limbii literare poloneze de azi, împărțite în sisteme mai mici, sînt înrudite între ele. Aceste sisteme mai mici, la rîndul lor se înlănțuiesc într-un mare sistem al recțiunii limbii poloneze, în care fiecare construcție își are locul său și abia în felul acesta și alături de celelalte construcții ea va fi pe deplin înțeleasă în sistem.

Pentru sublinierea celor expuse se dau verbe construite în poloneză cu instrumentalul fără prepoziție, pe baza cărora autorul conchide că recțiunea, în special a limbii poloneze, a fost generată de forțele lui M, adică de ale felului în care este exprimat materialul lingvistic. Faptul că recțiunile diferitelor limbi diferă între ele, deși ele se datoresc aceluiași M, care este „constant interlingval”, este atribuit temperamentului, o puternică forță de formare a limbii, care dă naștere la Z și B diferiți. Este vorba tot de temperament și în cazul cînd materialul lingvistic este exprimat în aceeași limbă în două sau în mai multe feluri. Lui i se datorește și tendința spre o exprimare mai aleasă precum și tendința de asimilare a sunetelor precedente, dintr-un cuvînt, la cele următoare, precum și asimilarea regresivă.

J. Stanislav în *Über die Stellung des Slowakischen innerhalb der slawischen Sprachen* (fasc. 2, p. 3—18) susține, pe bună dreptate, că limba slovacă face parte din grupul lingvistic al slavilor de vest, deși unele trăsături de limbă o apropie de grupul slavilor de est, iar altele de slavii din sud.

Pînă în secolul al X-lea, dialectul central slovac, care stă la baza limbii literare de mai tîrziu, prezintă fenomene de limbă necunoscute grupului de vest, comune însă cu

¹ E. Otto, *Die wissenschaftliche Forschung und die Ausgestaltung des gelehrten Unterrichts*, Bielefeld und Leipzig, 1918, p. 21.

² Wilhelm Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax. Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik*, Heidelberg, 1931.

³ Vezi bibliografia respectivă, *loc. cit.*, p. 28, notă.

cele de sud și cele de est, deoarece în epoca preistorică grupul lingvistic care a dat naștere dialectului slovac central a avut relații strinse materiale și culturale cu slavii de est, dar mai ales cu cei din sud, relații reflectate și în limbă.

Începînd din sec. al X-lea, slovacii se alătură tot mai mult grupului vestic, prezentînd, totuși, trăsături comune cu slova de est și cea de sud, ceea ce a determinat situația ei specială în grupul limbilor slave de vest.

Autorul enumeră o serie de fenomene (fonetice și morfologice), din sec. X pînă la anul 1300 și apoi de după 1300, caracteristice limbii slovace.

În articolul *Slav. ot-, balt. at-* (fasc. 1, p. 3—10) V. Machek încearcă să explice originea, atît din punct de vedere semantic, cît și fonetic a celor două prefixe: *ot-* slav (care a primit mai tîrziu și funcțiunea de prepoziție) și *at-* baltic.

Cele două prefixe sînt puse în legătură cu i.-e. *ant* (*anti-*) fiind astfel înrudite și cu gr. *ἀντ*(*ἄντ*), germanicul *and- end-* (germanul *ant- ent-*), lat. *ante* etc., toate prefixe vechi, care aveau pe lîngă valoarea lor perfectivă și una determinativă.

În mod normal *ant* trebuia să dea în slavă **ot*. Fiind vorba aici de un adverb determinativ, astfel de elemente secundare, spune autorul, puteau fi adeseori reduse. De ex. *po* < **apo* sau prefixul *ob-* (precum și prepoziția *ob* ѿ) < **ambhi*.

În comunicarea sa *Fragen des russisch-deutschen Wörterbuches* (fasc. 2, p. 19—34), prezentată în plenara Academiei de Științe din 26. V. 1955, H. H. Bielfeldt trasează unele sarcini care stau în fața întocmirii unui nou dicționar rus-german.

Pentru redarea tezaurului lexical al limbii ruse contemporane, noul dicționar va trebui să se folosească, în bună parte, de cele trei dicționare normative ale limbii ruse contemporane, apărute din anul 1935 încoace.

În dicționarele amintite se găsesc numeroase inconsecvențe în alegerea cuvintelor. De aceea noul dicționar va cuprinde și cuvinte omise, din anumite motive, de dicționarele rusești. Astfel vor fi trecute în dicționar acele dintre denumirile geografice, de orașe, ape etc., care sînt mai importante sau care se deosebesc, ca formă, foarte mult de cele din limba germană. De asemenea vor trebui incluse multe cuvinte prescurtate, numeroase în limba rusă, și, totuși, reprezentate în măsură insuficientă în dicționarele rusești.

Cei care întocmesc noul dicționar nu întîmpină dificultăți la cuvintele care pot fi redade prin corespondentul german. Greutatea intervine abia atunci cînd nu toate formele cuvintelor germane acoperă sensurile cuvintelor rusești. Este cazul mai ales al cuvintelor internaționale din domeniul științelor sociale, al filozofiei, al politicii etc., cărora li s-a acordat, în dicționarele rusești, o deosebită atenție.

Dificultate mai prezintă și cuvintele rusești care n-au un corespondent german, fiindcă ele nu există în limba germană. Și, totuși, și ele trebuie să ocupe un loc în noul dicționar care fără îndoială, va avea un rol important în dezvoltarea limbii germane, deoarece rusa împrumută limbii germane o serie de cuvinte în legătură cu noțiuni noi care vor îmbogăți limba germană literară.

Cuvintele mai „grele” vor fi ilustrate cu cît mai multe exemple.

Autorul pune în discuție și ordinea sensurilor și insistă asupra separării adevăratelor sensuri de expresiile idiomatice.

V. Falkenhahn, autorul articolului *Entstehung, Entwicklung und Ende der Urslawischen Sprachgemeinschaft in polnischen Veröffentlichungen von T. Lehr—Sławiński* (fasc. 2, p. 49—88) prezintă lucrările din ultimii zece ani ale prof. T. Lehr—Sławiński, referitoare la problema comunității lingvistice slave comune, spre a le pune la dispoziția cercetărilor care nu cunosc limba poloneză. Falkenhahn este de părere că teoriile lui T. Lehr—Sławiński rezistă chiar și argumentelor arheologice aduse în special de critica germană.

Menționăm și celelalte articole cu caracter lingvistic: F. Liewehr, *Über expressive Sprachmittel im Slawischen* (fasc. 1, p. 11—27); L. Fahlbusch, *Slawisches aus Daubes Wörterbuch der Altenburger Mundart* (fasc. 1, p. 28—31); F. Liewehr, *Zum Vers der Kiewer Blätter* (fasc. 2, p. 35—48); F. Liewehr, *Skr., bg. nemoj und Verwandtes* (fasc. 2, p. 89—92); F. Liewehr, *Einiges über slawische Flexionsendungen* (fasc. 3, p. 10—21); E. Eichler, *Eine westslawische Bezeichnung für „Sumpf, Feuchtigkei“: altsorbisch *mroka* (fasc. 3, p. 39—42); J. Schütz, *Bulgarisch grъздав „holperig, rau“; heiser* (fasc. 3, p. 42); M. Komárek, *Zur Entwicklung des tschechischen Vokalsystems* (fasc. 4, p. 14—32); V. Machek, *Expressive Vokaldehnung in einigen slavischen Nomina* (fasc. 4, p. 33—40);

J. Stanislav, *Zur Frage der Slowazismen in den altschechischen Denkmälern* (fasc. 4, p. 58—70, K. Gabka, *Über die sogenannten „weiterführenden Nebensätze“ im Russischen* (fasc. 4, p. 71—84); J. Knobloch, *Zur Herkunft und Bedeutungsgeschichte von tschech. švanda*, (fasc. 4, p. 85—92).

Cele patru fascicule cuprind și numeroase note, recenzii și indicații bibliografice.

Malvina Pătruț

ACTA LINGUISTICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE,
tomus VI, fasciculus 1—4, Budapest, Magyar Tudományos Akademia, 1956

Volumul al VI-lea al revistei *Acta linguistica* de la Budapesta cuprinde un material pe cât de variat, pe atât de bogat și de interesant. Cele unsprezece articole pe care le prezentăm pun probleme deosebit de importante, dezbătute cu multă pricepere și competență.

Din primele pagini, atenția ne este atrasă de articolul lui G. Bărzi, intitulat *Les travaux de l'Atlas linguistique de la Hongrie*. Articolul constituie de fapt un rezumat al culegerii de articole *A Magyar Nyelvtálasz munkamódszere*, editată de Academia Maghiară și publicată în 1955, sub direcția lui Bărzi Géza.

Autorul începe cu un scurt istoric al cercetărilor dialectale din Ungaria. Vorbește despre primele preocupări în direcția cercetării graiurilor, care s-au soldat cu apariția unor monografii și a unor dicționare dialectale; despre încercarea neizbutită din 1929 de a întocmi un atlas lingvistic, și în sfârșit, despre noul plan, elaborat în 1949, pe baza căruia s-a trecut la realizarea în practică a Atlasului lingvistic maghiar. Urmărind elaptele în evoluția dialectologiei maghiare, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și pînă azi. Bărzi dă o privire generală asupra condițiilor care au determinat apariția ideii necesității unui atlas lingvistic al graiurilor maghiare și asupra diferitelor împrejurări care au împiedecat sau au facilitat înlăptuirea acestei idei.

Autorul trece apoi la discutarea celor două chestionare — unul consacrat repartiției geografice a fenomenelor de ordin fonetic și morfologic, al doilea urmărind denotația locală a lucrurilor și a ideilor — și arată fazele prin care au trecut pînă să ajungă în forma lor definitivă.

În continuare se ocupă de localitățile alese pentru anchetă și de densitatea rețelei acestor localități.

Expune apoi sistemul de transcriere fonetică al Atlasului lingvistic maghiar, sistem bazat, în general, pe o notare impresionistă. Vorbește despre numărul și calitatea anchetatorilor, despre anchetele întreprinse pînă în prezent și de cele care urmează să fie efectuate în viitor, despre arhivele atlasului, despre aspectul hărților de lucru și despre modul de redactare a hărților.

Aflăm din articolul lui Bărzi că paralel cu redactarea marelui Atlas lingvistic maghiar, echipa Atlasului a redactat și un atlas regional într-un volum, care așteaptă să fie publicat. Ideea unei serii de atlase regionale cu rețeaua de localități foarte deasă este reluată după un vechi proiect al dialectologilor maghiari. Dar, cu toată utilitatea pe care o prezintă, elaborarea acestor atlase este momentan imposibilă, dat fiind că cei mai experimentați anchetatori sînt antrenați în multe alte probleme de specialitate.

Informațiile date de G. Bărzi sînt utile atât pentru publicul maghiar, cît și pentru lingviștii străini, care pot desprinde de aici idei și sugestii aplicabile în propria lor muncă.

Nu mai puțin valoroase sînt următoarele două articole, semnate de lingviști sovietici. Primul, intitulat *Stand und Aufgaben der Erforschung des Russischen in der Sowjetunion*, al lui V. I. Borkovskij, se ocupă de cercetările asupra limbii ruse moderne. Dă o sinteză a publicațiilor apărute în ultimii cinci ani în această direcție, analizează problemele abordate și enunță probleme a căror rezolvare rămîne în sarcina viitorului.

Se pare că cea mai intensă activitate lingvistică în ultima vreme s-a depus în domeniul gramaticii limbii ruse contemporane. S-a lucrat și se lucrează la numeroase teme de morfologie și de sintaxă, dintre care amintim: 1) legătura reciprocă între morfologie și sintaxă; 2) formarea cuvintelor; 3) dezvoltarea teoriei asupra structurii cuvintelor; 4) clarificarea caracteristicilor gramaticale ale frazelor mono- și bimembre; 5) pro-

blenie de sintaxă stilistică. O mare atenție se acordă normalizării limbii scrise. Definirea ortografiei și stabilirea regulilor ortoepice, permanent în discuție, au reușit să trezească și interesul maselor largi.

Legate de corectitudinea limbii scrise și vorbite sînt lucrările de lexicografie. Pe lângăarele Dictionar al limbii ruse contemporane în patrusprezece volume (dintre care cinci au apărut), se bucură de mare popularitate dictionarele lui S. I. Ojegov și V. I. Dal'. Lingviștii sovietici mai întocmesc un dictionar etimologic al limbii ruse, pregătesc un dictionar al limbii vechi ruse și au în proiect alcătuirea unui dictionar dialectal.

Cercetările de limbă literară au atins de asemenea un nivel înalt. Una din operele fundamentale în acest domeniu este Dictionarul limbii lui Pușkin, a cărui publicare a început în 1956. Se studiază limba și stilul unor scriitori, se redactează monografiile lingvistice asupra scriitorilor vechi și contemporani.

Dialectologia înregistrează mari progrese. În afară de întocmirea Atlasului lingvistic al limbii ruse, din care două volume se află sub tipar, se lucrează la monografiile ale unor graiuri, iar problemele înfățișate în materialul atlasului (mai ales probleme de fonetică și de morfologie) sînt tratate în diferite expuneri și disertații personale.

Numeroase și întinse studii își iau subiectul din domeniul gramaticii istorice a limbii ruse. Se cercetează cu minuțiozitate monumentele vechi de limbă și se scot concluzii importante asupra stadiului actual și asupra dezvoltării în viitor a limbii ruse.

Articolul lui B. Serebrennikov atinge o temă specială de toponimie: *Ortsnamen der Wolga—Oka—Gegend im europäischen Teil der Sowjetunion*. Pe marginea importanțelor descoperiri ale arheologilor sovietici în regiunea de nord a Uniunii Sovietice, autorul conchide:

1) Colonizarea regiunii de nord s-a făcut în două valuri: cel dintîi, în sec. al VII-lea — VI-lea înaintea erei noastre din sudul Uralului și din regiunile de-a lungul Uralilor; al doilea, mai tîrziu, începînd cu sec. al III-lea înaintea erei noastre, din spațiul dintre Volga și Oka.

2) Populația regiunii de nord n-a fost unitară în epoca neolitică. Locuitorii părții de apus și locuitorii părții de răsărit se deosebeau între ei în privința culturii materiale și erau de origini diferite.

B. Serebrennikov se întreabă dacă nu cumva aceste concluzii ar putea fi răsturnate prin fapte de ordin lingvistic. Și, deoarece azi nu mai există limbi a căror origine să poată fi urmărită pînă în neolitic, el analizează material lingvistic care se păstrează un timp neobișnuit de lung, anume toponimele. Între acestea el distinge trei straturi: unul primitiv, originar, altul care trebuie explicat din graiurile carelice și al treilea, de numiri rusești. În funcție de sufixe autorul stabilește diferite tipuri de toponime și ajunge la concluzia că datele lingvistice în privința colonizării regiunii de nord coincid cu datele arheologice, în consecință, această problemă poate fi socotită ca rezolvată.

B. Serebrennikov trece apoi la discutarea unei probleme mai complicate, care alcătuiește de fapt miezul articolului. Întrebarea este: cărei limbi aparține toponimia sus amintită; dacă limbile dintre Volga și Oka se pot încadra unei familii de limbi de azi și cărei grupări sociale aparțineau cei care utilizau această limbă? Autorul consideră apartenența acestui popor la fino-ugrieni ca îndoielnică, deoarece tipurile de toponime din regiunea Volga—Oka nu pot fi apropiate de nici una din limbile fino-ugrice de azi. Numele de locuri dovedesc că în această regiune n-a trăit un popor fino-ugric. Nașterea fino-ugrilor poate fi privită cel mult ca un rezultat al dezvoltării ulterioare a populațiilor dintre Volga și Oka.

În strînsă legătură cu această problemă, Serebrennikov pune și rezolvă o serie de probleme secundare. De ce toponimia populațiilor dintre Volga și Oka e unică și caracteristică, în timp ce popoarele din Ural n-au lăsat o toponimie proprie? Existau oare relații între aceste popoare din regiunea Volga—Oka și vechii slavi? etc.

Un articol de lingvistică generală semnează L. Deme. Sub titlul *On the inherent laws governing the development of language*, I. Deme încearcă să stabilească gradul de legătură între dezvoltarea limbii și cea a societății, legile generale și speciale care determină modificările în lexic și în gramatică, utilizînd în acest scop exemple din limba maghiară.

J. Balázs întreprinde o merituosă cercetare etimologică în articolul său *Contributions à l'étude des vestiges linguistiques reliés à la religion primitive des Hongrois*.

El pornește de la două cuvinte maghiare compuse: *egyház* și *ünnep* despre care lingviștii maghiari au stabilit că au primul element comun, derivat fie dintr-un *egy* (~*igy* ~ *ügyü*), fie dintr-un *id* (*üd*). Pe baza textelor vechi, autorul demonstrează că forma originară a elementului comun este în *gy* și că forma în *d* apare cu 150—200 de ani mai târziu. Căutând apoi etimologia și sensul acestui cuvânt, face incursiuni în prototurcă, în limbile siberiene, în iacută etc. și pune în discuție probleme de etnografie. Balázs dovedește astfel că elementul amintit ascunde în el un cuvânt, care nu e adjectiv — cum s-a crezut pînă acum — ci un substantiv al cărui sens ar putea fi apropiat de cuvintele „domn, posesor, spirit, dumnezeu”. Se pare că idolul numit *igy* sau *id* a jucat un rol oarecare în religia primitivă a ungarilor.

În paginile revistei de care ne ocupăm se găsește și un amplu studiu de fonetică bazat pe experiențe de laborator și pe o bogată bibliografie: *Über den Verlauf des Lautwandels* de I. Fónagy.

Utilizînd material din limbi numeroase și variate, Fónagy încearcă să rădea un tablou general al modificării sunetelor în prezent și în trecut. Problema este privită sub aspecte multiple. Toluși autorul recunoaște că cunoștințele actuale asupra procesului transformării sunetelor sînt încă superficiale, că nu se pot trage concluziile definitive înainte de a se stabili cauzele originii și dezvoltării acestui proces.

Cu prima parte a studiului lui E. Moór *Ausbildung des ungarischen Volkes im Lichte der Laut- und Wortgeschichte* se încheie fascicola a 3-a a volumului de care ne ocupăm.

În introducerea articolului, Moór vorbește despre scopul, metodele și rezultatele cercetărilor anterioare în direcția formării poporului și limbii maghiare, și mărturisește adoptarea unei metode istorice descendente pentru studiul de față, considerînd-o mai corespunzătoare materialului de limbă decît pe cea ascendentă.

Capitolul I al studiului se ocupă de grupările etnice ale comunității din Urali, de teritoriul ocupat de fiecare grup, de organizarea lor social-politică și de cultura lor.

A patra fascicolă a tomului VI începe cu un vast studiu al lui Gy. Lákó, intitulat *Nordmansiens Sprachstudien*. Este de fapt o monografie a limbii vorbite și scrise de voguli, populație aparținînd ramurii lino-ugrice și prezentînd deci un interes deosebit pentru istoria limbii și a poporului maghiar. Faptele expuse se bazează pe o anchetă directă, pe care autorul a izbutit să o întreprindă în timpul unei călătorii de studii în U.R.S.S. Materialul brut — destul de bogat — este clasificat după un criteriu științific (fonetică, morfologie, texte, glosar) și însoțit la fiecare pas de observații originale și judicioase.

În continuare J. Melich tratează trei probleme de onomastică în articolul său *Einige Personen — und Völkernamen*. Prima problemă se referă la originea numelui de persoană *Radla*, considerat de istoricul K. Krofta ca aparținînd primului arhiepiscop din Gran (Esztergom) și provenind din limba cehă. După ce completează în treacăt informațiile de ordin istoric ale lui Krofta cu privire la persoana arhiepiscopului amintit, J. Melich demonstrează că originea cehă a numelui *Radla* nu poate fi susținută cu probe științifice, că forma acestui nume trebuie căutată în obiceiul german de a latiniza numele de persoane care încep cu *Rad-* și de a le trunchia prin intermediul sufixului *-l*. *Radla* ar corespunde unui *Radoaldus*, *Radulfus* sau *Conradus* și, în forma sa masculină *Radlo*, era utilizat și de cehi. În limba maghiară *-o* a trecut la *-a*, dat fiind că un *-o* în silabă finală deschisă nu corespundea regulilor de pronunțare maghiară.

În partea a doua a articolului, Melich se ocupă de proveniența numelor de popoare *Merja* și *Mordva*, nume pe care le consideră dezvoltate din formele gotice *Merens* (sau *Merjans*) și *Mordans*.

Ultimele capitole al studiului cuprind o problemă de toponimie germană, referindu-se în special la vechia denumire a unui riu maghiar *Sztrömen*, avînd o variantă mai veche *Esztrömen* și alta mai nouă *Ösztrömen*. Acestor nume maghiare le corespunde în limba germană *Stren*. J. Melich combate explicația dată de Walter Steinhauser, care recurge la forme verbale, și anală că pentru a explica dispariția lui *-en* nu e necesar să ieșim din cadrul onomasticii. Și în alte cazuri, nume geografice care în limbi străine se terminau în *-en* apăreau în limba germană fără *-en*. De pildă unor *Brezen* și *Zoolen* din vechea slovacă le corespunde în limba germană *Bries* și *Sohl*. Omiterea silabei finale *-en* e specifică azi mai ales regiunilor austriece și bavareze, unde întîlnim forme ca *Aach* pentru *Aachen*, *Freising* pentru *Freisingen* etc.

Cîteva din preocupările actuale ale lingviștilor maghiari ne sînt comunicate de J. Tompa, în articolul *Über die Vorbereitungsarbeiten zur Grammatik der heutigen ungarischen Sprache*. După un scurt istoric al activității Academiei Maghiare pe tărîmul lingvisticii, autorul arată condițiile care au creat necesitatea elaborării unei gramatici a limbii maghiare contemporane și precizează obiectivele pe care va trebui să le urmărească viitoarea operă. Prezentînd stadiul actual al lucrărilor. J. Tompa expune pe scurt discuțiile care au precedat întocmirea planului de redactare, vorbește despre greutățile împlinite în cursul muncii de pregătire a materialului și despre ritmul în care se va desfășura pe viitor activitatea de elaborare.

O problemă deosebit de interesantă formează obiectul articolului lui L. Havas, *Words with Emotional Connotations in Bilingual Dictionaries*. Trezind peste unele erori teoretice (cum este de pildă ideea ce se desprinde din primele fraze, anume că o limbă e cu atît mai bogată și mai dezvoltată cu cît vocabularul ei e mai bogat și mai variat, din care deducem că autorul distinge limbi dezvoltate și nedezvoltate în funcție de vocabular), studiul lui L. Havas prezintă o mare valoare practică. Ținînd seama de conținutul material al cuvintelor, Havas emite următoarele teze, care par în mare măsură juste:

a) Stratificarea stilică a vocabularului nu poate fi asociată, nici identificată cu clasificarea cuvintelor după conținutul lor emoțional. Aceste două aspecte diferite duc la două împărțiri diferite ale vocabularului.

b) Categoria emoțională întrepătrunde orice nivel al stilului. Ea poate fi întîlnită în mai toate straturile vocabularului, neexistînd nici o profesie sau ocupație a cărei terminologie specială să nu poată fi saturată cu un număr oarecare de elemente emoționale.

c) Este evident că în anumite straturi ale limbii (de ex. în vorbirea familiară) cuvintele cu sens emoțional joacă un rol mai important decît în alte straturi. Prin urmare, din punct de vedere al conținutului emoțional există diferențe mari nu numai între cuvinte, ci și între diferitele straturi de limbă și între modurile de exprimare specifice diferitelor grupuri sociale.

Pe baza acestor opinii autorul analizează situația cuvintelor cu sens emoțional în diferite limbi. El deosebește un sens emoțional *permanent* (cunoscut și utilizat de majoritatea vorbitorilor unei limbi), și altul *ocazional* (întîlnit sporadic sau izolat). Indicînd metoda de redare a conținutului emoțional în dicționarele bilingve mari, Havas e de părere să se renunțe la sensul ocazional al cuvintelor, chiar dacă el apare la un scriitor important și să se traducă numai sensul de bază, adică cel permanent.

Lidia Șîrlea

ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII, Ročník XXXVII, číslo 1—5,

Československá Akademie věd, 1956

Revista Cabinetului de filologie modernă de la Praga al Academiei de științe cehoslovace, în cele 320 de pagini, dezbate probleme de limbă și literatură, din domeniul germanic și romanic. În cele ce urmează vom semnala pe scurt problemele de lingvistică din toate cele 5 numere ale revistei din 1956.

În articolul *Contribuție la studiul problemei întăririi negației în franceză* Jaroslav Zima face o expunere asupra dezvoltării întăririi negației în limba franceză, insistînd asupra schimbării negației simple *ne* în negație compusă *ne-pas, mie, point, goutte*. El arată că evoluția negației franceze are trăsături comune și cu cea din alte limbi, mai cu seamă cu negația din engleză. Problema aceasta rămîne însă deschisă. Rezolvarea ei trebuie să țină seama nu numai de limba scrisă, ci și de limba vorbită. Autorul subliniază în continuare că în franceza veche pe lângă negația simplă s-a întrebuițat și negația compusă. Aduce pentru documentare exemple din texte clasice care vor să dovedească faptul că însăși construcția propoziției cu *pas* înaintea lui *ne* demonstrează intensificarea negației. Problema se complică în marea majoritate a cazurilor cînd complementul urmează după forma verbală. În sec. XV negația verbală *non pas* este mai frecventă. În sec. XVII situația este aproape identică cu cea de azi.

Este interesant articolul lui Vilém Friedl, *Cuvinte internaționale, concordanța și discordanțele lor* pag. 204—217 și 281—294, în care se arată condițiile și cauzele care au determinat apariția acestor „cuvinte internaționale”, în diferite limbi, în decursul anumitor epoci istorice etc. Autorul consideră cuvintele internaționale acele elemente lexicale (împrumuturi) existente în sistemul a două sau a mai multor limbi europene (ca de ex. engleză, franceză, germană, rusă, italiană, spaniolă etc.). Aceste cuvinte au un grad de asemănare exterioară grafică și fonologică. Se precizează că „cuvintele internaționale”, se integrează în sistemul gramatical al limbii în care au intrat și devin cuvinte uzuale, cu oarecare stabilitate, față de termenii de specialitate (internaționali), care au circulație largă numai în cercurile specialiștilor.

Uneori, în anumite limbi, în locul termenului internațional se păstrează cuvântul indigen. Autorul articolului ilustrează acest lucru printr-o serie de exemple. Un exemplu suficient de ilustrativ este cuvântul *teatru*: engl. *theatre*, fr. *théâtre*, germ. *theater*, rusă *театр*, cehă *divadlo*. Exemplele se pot înmulți și cu alte limbi pe care autorul nu le menționează, rezumându-se la comparația cu limba cehă.

La rubrica „Comunicări”, Zdeněk Hampel semnează articolul *Despre situația actuală a reto-romanei*. După ce precizează teritoriul pe suprafața căruia este vorbită cea de a patra limbă a Elveției federative, recunoscută ca atare abia din 1938, autorul urmărește dezvoltarea istorică a acestei limbi pe baza documentelor de limbă. Graiul reto-roman cel mai vechi este cel engadin superior, atestat din 1527. Cea dintâi carte tipărită în reto-romană este din 1552 și se datorește lui Giachem Bifrun. La 1562 Duri Champel tipărește psalmii și cântările sale bisericești în graiul engadin inferior, provocând prin aceasta o ruptură în unitatea limbii reto-romane. În continuarea articolului se face o amănunțită analiză a celor două graiuri și se arată că deosebirile dintre ele sînt mai cu seamă de ordin fonetic. Părțimirea lingvistică își are cauzele sale, cum ar fi lipsa relațiilor reciproce dintre locuitorii anumitor văi sau inexistența unui centru cultural unic etc. Publicațiile actuale apar în graiuri diferite, ceea ce îngreunează citirea lor de către toți vorbitorii acestei limbi. Unitatea reto-romanei rămîne încă o problemă în discuție.

La rubrica „Considerații”, Zdeněk Hampel în articolul *Situația lucrărilor de geografie lingvistică în țările romanice* (pag. 31) face o amplă analiză: în partea întâi, a lucrărilor de geografie lingvistică din Franța, iar în cea de a doua a situației lucrărilor în acest domeniu din regiunea sardă și dalmată din peninsula Iberică, din țările Americii latine, din Belgia, din România și Elveția.

Numerele din acest an al revistei aduc și două articole jubiliare, în care se prezintă personalitatea a doi mari lingviști contemporani. Cel dintâi sub semnătura lui Zd. Witloch, elogiază personalitatea romanistului ceh Maximilian Krepský, cu ocazia celei de a 80-a aniversări (pag. 41), iar cel de al doilea semnat de Jiří Felix, care prezintă personalitatea cunoscutului lingvist român, acad. prof. Al. Rosetti, cu prilejul celei de a 60-a aniversări (pag. 44).

În cuprinsul revistei mai pot fi citite și alte articole interesante, cum ar fi de exemplu *În legătură cu sufixul diminutival vechi englez -incel* (pag. 1), sub semnătura lui Bohumil Trnka, sau *Lupta pentru reforma ortografiei în Franța* (pag. 238) de Vl. Buben, *Noua clasificare a limbilor germanice din punctul de vedere al geografiei lingvistice* (pag. 199) de L. Heger, *Prima Conferință pe țară a traducătorilor* (pag. 183) semnat de F. Camuțaliu et al.

Menționăm în încheiere, că revista are și un supliment „Philologica”, redactat în limbi străine. Reținem în mod deosebit din suplimentul acestui an *Une note de la formation du pluriel en albanais*, care constituie rezumatul unei comunicări prezentate Seminarului de studii albaneze de la Universitatea din Praga, de către Pavel Novák. Amintim de asemenea articolul *Deux problèmes de la phonologie historique du français*, semnat de Vladimir Hofejší.

Gh. Ciplea

BEITRÄGE ZUR NAMENFORSCHUNG, 7. Jahrgang, Heft 1—3, Heidelberg, 1956

În ultimul timp au apărut câteva importante publicații de onomastică. La Heidelberg, în anul 1956, a fost publicat al șaptelea volum din *Beiträge zur Namenforschung*, care cuprinde numeroase articole privind probleme de onomastică preistorică, antică, medievală și modernă din întreaga lume, dintre care unele intră și în cadrul preocupărilor revistei noastre.

Astfel Hans Wiedmann în *Schwäbische Alb — Geschichte eines Namens* (continua-rea unui articol publicat în volumul al șaselea al aceleiași reviste) analizează toate explicațiile date cuvintului suab *Alb* cu care se formează numeroase nume topice. Fără a putea ajunge la o soluție definitivă, este de părere că, spre deosebire de „savantul” *Alpi* — cu care a fost pus în legătură — în explicarea cuvintului *Alb* trebuie să se țină seama de sensul „pășune pe o înălțime sau pe un deal” și apoi „de munte” pe care îl are acest cuvânt în popor. Aceeași lărgire de sens trebuie avută în vedere și la compu-sele cu *Alben*.

Un studiu instructiv din punct de vedere metodic este *Familiennamen des westlichen Böhmens* de Rudolf Fischer. Cercetînd registrele de înmînare și de supuși din ținutul Elbogen, de după războiul de 30 de ani, autorul distinge patru grupe de nume de familie: 1) vechii nume personale, 2) nume care indică originea, 3) nume care indică îndeletnicirea și 4) supranume. Dintre aceste nume sînt studiate numai acelea care lasă să se întrevadă o răsfire dialectală sau particularități fonetice și grafii ale dialectelor înrudite. De relevat este explicația dată „numelui scurtat” *Früsch* (înțeles ca nume de familie și la sași) pentru care presupune un schimb slav-german repetat: *Friederich — Friduš — Früsch — Frič*.

Pentru a stabili locul unde au fost așezați greutungii, Franz Altheim, în articolele sale: *Greutungen* și *Zum letzten Mal: Greutungen* și Helmut Rosenfeld în *Goten und Greutungen* se ocupă și de vecinii lor alanii sau asii, rostit iasii de către slavii care au pătruns mai tîrziu în această regiune. Intrucît etimologia dată și acceptată de aproape toți lingviștii romîni pentru numele orașului Iași este în legătură cu acest popor, înfor-mațiile din aceste articole interesează și toponimia noastră.

Dietrich Gerhardt dă două articole interesante: *Zur Technik des neuzeitlichen Na-mentaushes am Beispiel des Russischen* și *Über der Normierung der ukrainischen Per-sonennamen mit Nachträgen zum Namentaushes*.

Întrul articol este întemeiat pe un material adunat din diferite izvoare, începînd cu sec. XVI-lea pînă în zilele noastre, de E. Amburger într-un studiu asupra felului cum sînt tratate prenumele străine în limba rusă în timpurile mai noi (publicat în *Abhandlungen der geistes-und sozialwissenschaftlichen Klasse der Mainzer Akademie*, 1953/7). Gerhardt constată că noua înfățișare a numelor personale străine se datorește aspectului lor fonetic și nu valorii lor semantice. Modificările suferite de aceste nume sînt mai ales construcții livrești sau procedee conștiente de înlocuire și numai în parte greșeli de rostire. D. G. stabilește felul și gradul de încadrare a acestor nume în structura limbii ruse după următoarele criterii: 1) împrumuturi prin transliterație, 2) identificarea numelor, 3) traducerea numelor, 4) analogia numelor bazată pe asonanță.

Intrucît trebuie să se pornească întotdeauna de la structura fonetică a numelor, se analizează și particularitățile fonetice ale limbii ruse, care, uneori ascunse de grafic, îngrădesc și mai mult relațiile lingvistice expuse mai sus.

În încheiere, apreciînd utilitatea cercetărilor făcute de Amburger pentru „istoria ideilor” (*Geistesgeschichte*), Gerhardt trage cîteva concluzii din punct de vedere lingvistic în legătură cu etimologia populară și influența legilor fonetice.

Al doilea articol este o recenzie critică despre: *Ukrainiško-rosijskij i rosijsko-ukra-jinskij slovník vlasnyh imen ljudj*, publicat de Institutul de lingvistică al Academiei din Kiev. Recenzia ajunge la concluzia că lucrarea, pe lângă scopul normativ pe care îl urmărește, dovedește că în lezaurul antroponimic rus, dar mai ales ucrainean, elementul clasic și hagiografic domină, cu toate transformările din cursul timpurilor. Numele noi și numele împrumutate prezintă analogiile fonetice pe care le-a analizat în articolul prece-dent. În sprijinul celor afirmate acolo aduce cîteva completări care constituie pentru autor o confirmare a părerii că în fiecare parte a vorbirii, în fiecare clipă a realizării ei, acțio-nează atît principiul sincronie, cît și cel diacronic.

Tot în acest volum Giandomenico Serra, profesor la universitatea din Neapole, fost profesor al Universității din Cluj, lămurește originea unor nume de așezări și de ținuturi din Sardinia.

¹ Cf. I. Iordan, *Nume de locuri în Republica Populară Romînă*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 130.

Cele trei numere ale acestui volum conțin și un număr însemnat de dări de seamă privind studiile de onomastică și toponimie apărute în ultimii ani. Printre acestea este recenzia lui Ernst Eichler (p. 317—318) despre lucrarea lui František Kopečný: *Das Rätsel des Beskiden-Namens*, în care se pune în discuție și numele munților Carpați.

Pia Gradea

REVUE INTERNATIONALE D'ONOMASTIQUE, 8e Année, 1956, N° 1—4, Paris
Editions D'Artrey, 320 p.

În studiile, articolele și notele cuprinse în cele patru numere pe anul 1956 ale revistei, e studiat un bogat și interesant material toponimic, propriu diferitelor regiuni ale Franței și, într-o mai mică măsură, unor regiuni din Belgia, Italia etc.

Datorită acestui conținut bogat, cit și metodelor diferite de interpretare, materialele publicate în această revistă se caracterizează printr-o nuanțată diversitate. Alături de lămuriri în legătură cu originea unor nume topice actuale sau vechi (medievale sau chiar antice) mai puțin cunoscute sau insuficient explicate până astăzi, în cuprinsul revistei se găsesc analize asupra unor procedee care stau la baza creerii unor categorii de nume topice sau asupra unor fapte de ordin gramatical reflectate în toponimie, ca și observații critice în legătură cu unele vechi izvoare de documentare în studiile de toponimie.

Ceea ce caracterizează o bună parte a articolelor ce-și propun să explice originea unor nume topice este tendința de a stabili cele mai îndepărtate forme de bază ale acestor nume, în acest scop făcându-se încurșurii până în indo-europeană.

Din rândul articolelor referitoare la toponimia actuală, *Les noms de lieux de la vallée de l'Allier*, al lui Paul Dupieux (nr. 4, p. 283—287) și, într-o măsură mai mică, *Sur quelques toponymes catatano — occitans de l'Aude*, al lui L. Alibert (nr. 2, p. 136—143) sînt semnificative pentru tendința mai sus amintită.

În altă ordine de idei, din lunga serie de nume topice enumerate în acest din urmă articol, remarcăm cîteva care s-ar putea raporta la elemente ale toponimiei românești. Autorul acestui articol, explicînd numele muntelui *Timbalous (Les)* îl apropie de termenii topici *timba*, „prăpăcie, escarpament”, cunoscut împreună cu derivatele sale *timbarri*, *timbera*, *timberal* etc. în Catalonia, *timpa*, cunoscut în dialectele de sud ale Italiei și *timpal*, frecvent în „pays de Foix” (p. 143). Forma *timpa*, pe care Meyer-Lübke o consideră — după cum se menționează în articol — ca fiind preromanică, pare a avea legătură cu numele topic românesc *Timpa*, a cărui origine, alît de larg dezbătută, a rămas încă neprecizată¹. Tot aici, ne atrag atenția numele topice *Paziols*, „campagne du canton de Tuchan” (amintit în documente: *Paduls*, *Pazuls*, din secolul al XIII-lea și *Pazyols*, în 1858) și *Paüls* numele unor sale și al unui munte, pe care autorul le derivă din lat. *padulem*, rezultat prin metateză din *paludem* (p. 141). Sub raport fonetic, am avea, deci de-a face cu o evoluție analogă cu a românescului *pădure*.

De elemente prelatine, galice păstrate în toponimia franceză de astăzi, se ocupă L. F. Fluture, în documentatul articol *Toponymes lozériens d'origine gauloise* (nr. 4, p. 273—282). Remarcăm aici observațiile pe care autorul, bazîndu-se pe dicționarul lui Walther v. Wartburg², le face în legătură cu numele topic *Branchal* (p. 279). Raportînd acest nume topic la prototipul *brancă* „patle”, consideră ca și Wartburg, că acest cuvînt, din care s-au dezvoltat multiple forme în limbile romanice, ar fi de origine necunoscută probabil celtică. Implicit, această observație interesează și românescul *brîncă* „labă; mîină”.

Ch. Higounet, ocupîndu-se, în *Etudes de toponymie pyrénéenne* (nr. 4, p. 11—16), de toponimicele *Neste-Pique*, *Superbagnères*, *Ravi*, sfîrșește prin a remarca, în cadrul unor observații de ordin general, o așa-zisă stratificare a numelor topice în zona înaltă a Munților Pirinei: alături de nume de cursuri de apă prelatine, se găsesc nume de

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Romînă*, București, 1952, vol. 1, p. 97, 105—106.

² Walther v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn und Leipzig 1922, Band I.

munți de proveniență pastorală, mai ales din evul mediu, și nume de locuri modernă. În legătură cu numele *Pique* (*Picque*), al unui munte din lanțul Pirineilor, autorul stabilește că acest nume a fost impus mai târziu, cu largul concurs al documentelor oficiale, și râului *Neste*, ce izvorăște din apropiere. Găsim aici și câteva indicații bibliografice referitoare la acest nume de origine romanică, comună, probabil, cu cea a românescului *Picuiul*.³

În articolul *Les toponymes sylvestres en Armagnac* (nr. 2, p. 107—116), Emile Houth, bazat pe un bogat material documentar cuprins în așa numitele „cartulaires” ale diferitelor abații și folosind ca argumente nume de locuri ce au la bază termeni topici referitori la păduri, dovedește că pădurile au ocupat, în trecut, în regiunea Armagnac, o suprafață mult mai întinsă decât aceea pe care o ocupă astăzi. Din numeroasele nume topice studiate în acest articol, amintim, raportându-ne la toponimia românească, numele topic *Faget*, care alături de forma *Ilaget* (după termenul topic *haget*) (p. 115) indică numeroase locuri odinioară cuprinse de păduri de fag și care este întru totul corespunzător românescului *Făget*.

Articolul *Toponymie Urbaine. Les noms des Rues d'une Ville de Province, Chalon-sur-Saone*, al lui R. Violot (nr. 4, p. 288—301) prezintă importanță prin natura mai puțin obișnuită a materialului studiat. Deși acest articol n-a fost publicat încă în întregime, studiul numelor succesive purtate în timp (de prin sec. al XVI-lea și până azi) de fiecare stradă în parte, lasă să se întrevadă concluzii interesante în legătură cu modul de formare a numelor de străzi, ca și în legătură cu diverse fapte de ordin social, economic și politic din trecutul istoric al localității.

În paginile revistei, în articole bine documentate, cu o largă întrebuintare a documentelor vremii și cu numeroase raportări la toponimia actuală, se studiază și toponimia veche, medievală și premedievală. Maurice Broens într-un vast studiu, publicat parțial, *L'Onomastique Domaniale entre Plateau Central et Garonne au VIIe siècle, d'après les textes* (nr. 3 p. 161—183; nr. 4, p. 241—265) stabilește, bazat pe unele documente ale vremii, considerate critic, (*Vita Desiderii Episcopi Caturcensis, Correspondance de Saint Didier de Cahors*), numeroase identificări ale unor vechi așezări, posesiuni, forme de relief etc. Nume ale unor vechi domenii sînt studiate și în *Les noms de domaines gallo-romains à anthroponymes dans la cité des Lutevani et dans l'actuel arrondissement de Lodève*, de Gaston Combarnous (nr. 3, p. 185—206; nr. 4, p. 266—272).

Structura morfologică a toponimicelor constituie punctul de plecare al articolelor *Les noms de lieux en -ac dans le Lot*, de L. D'Alauzier (nr. 2, p. 81—95) și *Le suffixe germanique -ing dans la toponymie française* de Marcel Bandot (nr. 2, p. 117—122). În ambele articole se caută să se stabilească răspîndirea și frecvența, densitatea, sub care, în cuprinsul unor regiuni delimitate, se întîlnesc, atât în trecut cît și în prezent, toponimice în a căror compoziție intră sufixele respective. Studiul din acest punct de vedere al toponimicelor este, în același timp de natură să dea indicații asupra întînderilor de pămînt locuite, în trecut, de către unele vechi populații galo-romane sau germanice.

Menționăm, în altă ordine de idei, articolul *Le point de vue du Maître et du Serviteur dans la toponymie languedocienne* al lui A. Soutou (nr. 3, p. 209—214), în care se relevă unele interesante caracteristici ale structurii toponimiei din Languedoc. Numele topice din această regiune se pot împărți în două categorii distincte, în funcție de cele două grupuri sociale cărora li se datorează: grupul stăpînilor și grupul servitorilor, adică al marilor proprietari și al țăranilor slujitori pe latifundii. Toponimia aparținînd dialectelor occitane, anterioară secolului al XIX-lea, se datorește altl țăranilor cît și marilor proprietari, pe cînd cea proprie secolului al XIX-lea, se datorește numai țăranilor. Aceasta, întrucît, după secolul al XVIII-lea, dialectele occitane nu au mai fost întrebuintate decît de țăranii, marii proprietari preferînd franceza. În afară de acest fapt, la diferențierea celor două categorii de toponimice mai contribuie și unele considerente de ordin psihic-social ce stau la baza creerii unor nume topice. Astfel, dacă unele nume de domenii ca *Bel Vêzer*, *Bel Estar* etc. se datorează marilor proprietari, alte nume de domenii ca *Pico Talen* „(l'endroit où) la faim (vous) pique” au fost date, desigur, de către țăranii slujitori ai căror stăpîni se îngrijeau prea puțin de starea materială a lucrătorilor.

În paginile revistei se găsesc și observații critice asupra unor izvoare vechi sau relativ recente de documentare în studiile de toponimie. Amintim, în acest sens, articolul

³ În legătură cu acesta din urmă cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 22—23.

lui Gudmund Schütte: *Études sur la nomenclature géographique de Ptolémée* (nr. 1, p. 17—28) care menționează o serie de forme discutabile (dublete, triplete) sau greșite ale unor toponime cuprinse în geografia lui Ptolemeu. Multe din aceste forme, nefiind minuțios controlate, au determinat pe unii cercetători să ajungă la explicații etimologice, la identificări cu totul greșite. Observăm, printre altele, dubletele unor nume de localități dacice amintite în articol: *Komidava — Ramidava* (p. 25), *Patridava — Petrodava*, *Pinon — Piron*, *Praitoria Augusta — Augustia*, *Sangidava — Singidava* și *Seli-dava — Susudata*.

Revista cuprinde și un număr destul de însemnat de recenzii asupra unor lucrări apărute sau elaborate recent, care tratează probleme referitoare la elemente de toponimie (pre)-indo-europeană, romanică sau germanică. Dintre lucrările recenzate amintim câteva care ni s-au părut mai interesante, mai ales prin metodele de lucru întrebuițate: Maurice Toussaint, *La Frontière linguistique en Lorraine*, G. Alessio, *Le Lingue indo-europée nell'ambiente mediterraneo*, *Recueil des travaux offerts à M. Clovis Brunel* și *Los Francos en el poblamiento de la Península Ibérica durante los siglos VI y VII*.

Înceind prezentarea noastră asupra problemelor de toponimie, credem că interesul general pentru revista de față ar crește și mai mult, dacă în articolele și studiile publicate pe viitor, s-ar putea face, de câte ori se ivește prilejul, și raportări la toponimia slavă sau est-romanică.

*

Articolele de antroponimie prezentate în paginile revistei de care ne ocupăm sînt mai puțin numeroase, dar materialul relevant, prin varietatea lui și prin studiul atent de care se bucură, ridică valoarea acestui capitol al onomasticii.

În numărul din 1956, M. Houth-Baltus, în articolul intitulat *Les prénoms des habitants de Mirande au XVIIe et au XVIIIe siècles* (p. 31—42), urmărește evoluția prenumelor (numelor de botz), în timp de două secole (1625—1812) într-un orașel din Armagnac și anume Mirande.

Perioada de timp în cadrul căreia sînt cercetate numele se remarcă prin lupta dintre dialectul gascon și cel francez. Dialectul francez se suprapune dialectului gascon, ca limbă administrativă și exercită influența în antroponimie, ba mai mult chiar, dialectul gascon cedează dialectului francez.

Forma gasconă *Guilhelm* apare alături de *Guillaume*, dar numai la început secolului al XVII-lea, căci mai tirziu forma gasconă dispăre. *Pierre* a înlocuit pe *Pey* încă la începutul secolului al XVIII-lea și nu mai figurează la această dată decît pe listele de deces. Doar numele din formele feminine ca *Peyron* și *Peyrone* s-au mai păstrat cîtva timp datorită lipsei echivalentului francez, căci *Pierra* nu-și face apariția decît la sfîrșitul secolului al XVII-lea, iar *Pierrette* numai în 1809.

Printr-o cercetare minuțioasă, autoarea reușește să înlăture numele străine de regiune, să arate aportul regiunilor limitrofe și chiar să identifice numele aduse de soldați din diferitele regiuni ale Franței și căsătorii cu femei din regiunea Mirande.

În cea ce privește prenumele multiple, ele sînt considerate ca un efect al tendinței de modernizare a numelor de botz (excepțiind cazurile cînd al doilea nume se dă pentru că primul nu este suficient pentru a-l distinge pe cel care îl poartă) și au fost introduse de către nobili în secolul al XVIII-lea. Mai tirziu acest sistem a fost împrumutat de burghezie și mai puțin de oamenii din popor.

Deosebit de interesante și de curioase par prenumele revoluționare ce apar în Mirande în anul II al libertății (1793). Astfel un individ care se numea *Germinal* s-a numit și *Leonidas*. Tot prin calendarul revoluționar s-a ajuns a se înlocui numele de sfinți prin nume de vegetale și minerale. Unei fetei i s-a dat numele *Marie Cioette*, cu toate că planta nu era cunoscută în regiune, dar ea figura în calendar la 27 Floréal, data nașterii fetei.

Fără să poată crea un sistem, aceste prenume revoluționare s-au bucurat de favoare pînă în anul III al libertății (1794), apoi au devenit din ce în ce mai rare și cele mai multe au dispărut.

Livre de l'Arc, un registru foarte vechi, numit astfel după filigranul pe care îl poartă, și găsit prin arhivele din Rabastens (Tarn), a format obiectul de studiu antroponimic în articolul semnat de Abbé E. Nègre, *Les noms de personnes a Rabastens Tarn a la fin du XIVe siècle, d'après le Livre de l'Arc*, (nr. 1, p. 59—72).

Pornind de la acest izvor, autorul își propune să formeze lista numelor de botz și de familie, clasînd numele pe categorii (după originea lor: ebraice, germanice, greco-latine și latine) și explicîndu-le acolo unde consideră că este nevoie.

Ocupându-se de numele de familie, autorul studiază proveniența lor din nume vechi de botez, după meserii și porecle. În ceea ce privește porecele, ele au fost împărțite pe grupe, după cum notează caractere lizice, morale, felul de îmbrăcăminte, instrumentele și obiectele familiare, gradul de rudenie, vîrsta, precum și pe cele provenite de la numele de animale și de plante.

M. F. Morlet aduce câteva considerații asupra numelor de persoană înscrise într-o condică de contribuții datînd din anul 1316, precum și în câteva fragmente din numărătoarea communală sub Philippe le Long, în articolul *Les noms de personne a Beauvais au XIVe siècle*, (nr. 4, p. 304—313).

Fără să întreprindă un studiu prea amănunțit asupra acestor nume, autorul constată doar originea lor: germanică, latină și biblică, stabilind frecvența și indicînd unele etimologii. Interesante sînt numele injurioase: *Calomniosus*, *Injuriousus* etc. care se găsesc în inscripțiile creștinești ale Galiei și pe care autorul le consideră ca fiind purtate de primii creștini în semn de „umilință”.

Jean A. Thomopoulos, în articolul *L'onomastique en Ethiopie (Anthroponymie, Zoonymie, Toponymie)* (nr. 1, p. 43—53) studiază onomastica Etiopiei.

Pentru a putea studia antroponimia acestei regiuni alît de întinsă și populată de oameni de naționalități, limbi și credințe diferite, autorul grupează materialul în: antroponimie creștină, islamică și păgînă, după cele trei religii practicate de locuitori.

Sistemul de denominație în antroponimia creștină, prezintă un fapt destul de interesant, și anume, fiecare copil are două nume de botez, unul primul de la preot prin practica botezului, acesta rămînînd doar un nume oficial, și altul dat de către părinți, în ziua a 3-a de la naștere și cu care este denumit în viața cotidiană. Etiopienii, spune autorul, nu au nume de familie. Ei poartă numele propriu urmat de numele tatălui printr-o simplă juxtapunere (după modelul *Paul Georges*).

Antroponimia islamică prezintă cam aceleași caractere cu cea creștină. Fără să se ocupe de antroponimia păgînă, cum ne așteptam după clasificarea făcută, autorul trece la studiul numelor de sclavi și prezintă sistemul de denominație al acestora.

Cele două recenzii privitoare la lucrările de antroponimie: Harry Jacobsson, *Études d'anthroponymie lorraine. Les Bans de tréfonds de Metz* și Michel-Michelet, *Peut-on dater les noms de famille d'après leur forme hypocoristique?* merită a fi menționate, alît pentru materialul interesant cuprins în lucrările recenzate, cît și pentru modul judicios în care acest material este analizat de recenzenți.

M. Homorodeanu și Valentina Pop

NECROLOGURI

ȘTEFAN PAȘCA

(1901—1957)

În ziua de 6 noiembrie 1957 s-a stins din viață, după o grea suferință, profesorul Ștefan Pașca, membru corespondent al Academiei R.P.R., șeful catedrei de limba română a Facultății de filologie-istorie a Universității „Victor Babeș” și director adjunct al Institutului de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.

După ce a urmat școala elementară din satul său natal, Crișcior, și din orașelul minier Brad, Ștefan Pașca s-a înscris la gimnaziul din aceeași localitate, după absolvirea căruia, pentru a-și putea continua studiile la Blaj și la liceul din Orăștie, a funcționat câțiva ani ca învățător. A obținut apoi o bursă la universitate, urmînd cursurile Facultății de litere și filozofie din Cluj unde și-a dat, în 1925, examenul de licență în limba română, iar în 1927, examenul de doctorat. Ca membru al școlii romine din Roma s-a specializat în antroponimie, domeniu lingvistic puțin cercetat, și astăzi, în țara noastră.

Ștefan Pașca a muncit aproape trei decenii în învățămîntul universitar, fiind numit succesiv asistent și docent de onomastică (1932), conferențiar de dialectologie (1939), profesor de limba și literatura română veche (1941) și în sfîrșit profesor de limba română (1946).

Activitatea științifică a lui Ștefan Pașca s-a dezvoltat în cadrul școlii lingvistice de la Cluj creată între cele două războaie mondiale în jurul „Muzeului limbii romine”, astăzi Institutul de lingvistică. Numele lui este legat de cîteva lucrări importante pentru studiul limbii romine și de revista clujeană „Dacoromania”, în care a publicat studii, articole, note și numeroase recenzii și dări de seamă. Din 1933 pînă în 1946 el a fost redactor, apoi din 1946 pînă în 1952, conducător al colectivului clujean de elaborare a vechiului Dicționar al Academiei. În 1936 a întreprins o anchetă lingvistică la rominii din Istria pentru adunarea materialului Atlasului lingvistic romîn, partea a II-a, care continuă să se publice. Între 1951—1953 Ștefan Pașca a condus lucrările de adunare de material pentru un Antroponimasticon romînesc, iar din 1955 a condus lucrările pregătitoare pentru elaborarea Dicționarului graiurilor romînești. Ca director adjunct al institutului el a participat la elaborarea monografiilor graiurilor din Valea Jiului, din Valea Sebeșului și a altor lucrări.

Activitatea de cercetare personală a lui Ștefan Pașca s-a îndreptat mai ales spre studiul graiurilor romînești, al textelor noastre vechi și al numelor de persoană. În special trebuie amintită lucrarea sa *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* (1936), care este un studiu fundamental asupra numelor proprii romînești, ilustrat prin materialul din această regiune. Pe lîngă alte contribuții la cercetarea onomasticii romînești, el a publicat și un studiu asupra numelor de persoană sarde, *Denominazioni personali sardo-logudoresi dei secoli XI—XII* (în „Ephemeris Dacoromana”, V, 1932), prețuit de romaniști italieni. Merituoaase sînt studiile lui Ștefan Pașca asupra textelor noastre vechi pe care le-a continuat pînă în ultimel  clipe de muncă. Menționăm în primul rînd lucrarea *O tipăritură munteană necunoscută din secolul XVII: Cel mai vechi ceaslov romînesc* (1939). În ultimul timp a publicat în revista „Cercetări de lingvistică”, al cărei redactor responsabil a fost, importante studii în legătură cu istoria începutului scrisului romînesc, în care aduce noi dovezi în sprijinul părerii că începutul scrisului

în românește a avut loc în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cele dintîi încercări de scris la noi datorîndu-se nu unor influențe din afară, ci unor necesități didactice locale. În acest număr al revistei i se publică studiul *Probleme în legătura cu începutul scrisului românesc — Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale Apostolului*, în care tratează problema locului în care s-au făcut cele dintîi traduceri românești de cărți religioase, susținînd că primele texte ar fi fost traduse în colaborare de mai mulți traducători și că particularitățile lingvistice ale acestor texte exclud originea maramureșeană a celor mai multe dintre ele. Anumite asemănări în lexic s-ar datora întrebunțării de către traducători a unor glosare slavo-romîne necunoscute încă. Divergențele mari de limbă ale acestor texte duc la concluzia că ele au fost traduse independent unul de altul. Astfel, Ștefan Pașca susține că versiunea coresiană a Apostolului descinde dintr-o traducere făcută în sud-estul și centrul Ardealului, cea voronețeană, dintr-o traducere maramureșeană, iar cea publicată de M. Gaster are la bază o traducere făcută în nordul Ardealului sau în nordul Moldovei.

Printre ultimele inițiative ale lui Ștefan Pașca în domeniul filologiei este pregătirea în colaborare cu doi cercetători mai tineri din institut a unei ediții a *Tetragvangeliarului* lui Coresi din 1561 în vederea căreia începuse redactarea unui studiu istoric, filologic și lingvistic.

În îndelungata sa activitate didactică, profesorul Ștefan Pașca a ținut numeroase cursuri universitare dintre care menționăm: *Cultura slavă în țările romîne în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, *Literatura și limba romînă în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea*, *Fonetica istorică a limbii romîne*, *Morfologia istorică a limbii romîne*, *Istoria limbii romîne literare*, *Istoria limbii romîne: morfologia, sintaxa și vocabularul*. Unele dintre acestea, dactilografiate, erau puse la dispoziția studenților în preajma examenelor.

În perioada de după 23 August 1944, Ștefan Pașca, înrolînduse în rîndurile Partidului Muncitoresc Român, a avut și o activitate socială susținută.

Pentru activitatea sa bogată în domeniul lingvisticii, Academia R.P.R. l-a ales pe Ștefan Pașca membru corespondent, cu speranța că va aduce încă valoroase contribuții la studiul limbii romîne. Boala necruțătoare l-a răpit însă înainte de vreme. Moartea sa este o simțită pierdere pentru lingvistica romînească.

Prietenii și colaboratorii săi, generațiile de tineri al căror îndrumător a fost în calitate de profesor, decan și conducător științific, vor păstra vie amintirea destoinicului om de știință care a fost Ștefan Pașca.

I. STAN

VLADIMIR FEDOROVICI ȘIȘMAREV

(1874—1957)

La 21 noiembrie 1957 s-a stins din viață, la Leningrad, academicianul V. F. Șișmarev, șeful școlii romanistice sovietice. Remarcabil cercetător filolog, cunoscut și lumii științifice din străinătate, Șișmarev și-a consacrat mai bine de 60 de ani din viață cercetărilor în domeniul limbilor și literaturilor romanice.

Elev al lui A. N. Veselovski la Universitatea din Petersburg, el își continuă studiile de filologie romanică în Italia și în Franța, sub supravegherea unor savanți de talia lui Gaston Paris, Antoine Thomas, C. Chabaneau ș. a.

Munca de cercetător al lui Șișmarev constituie un model de minunată îmbinare a tradițiilor științei străine înaintate cu cerințele contemporaneității și cu metodele științei sovietice. Permanentă căutare de noi drumuri în știință este o trăsătură caracteristică a creației științifice a savantului rus.

Prima perioadă a activității lui Șișmarev este o perioadă filologică în accepțiunea proprie a acestui cuvînt. Operele lui de început sînt închinete poeticei istorice: *Studii de istorie a stilului și formelor poetice* (1901—1908) și altele. Cunoașterea unui mare număr de limbi i-a dat posibilitate savantului rus să realizeze o adîncă cercetare comparativă a creației populare a popoarelor slave și a popoarelor Europei apusene și să tragă o serie de concluzii, noi pentru acea vreme, asupra originii populare a genurilor liricii medievale.

Continuându-și cercetările în domeniul ales, Șismarev dă la lumină o culegere de versuri ale poetului și muzicantului din secolul al XIV-lea Guillaume de Machault. Această lucrare, alcătuită pe baza manuscriselor¹, a fost premiată de către Academia Franceză. Articolul îndrăgostit al acestei culegeri se învâdește prin concepția sa cu disertativitatea de magistru a lui Șismarev, *Lirica și poezii lirice ai evului mediu* (1911). Polemizând cu unele concepții, cîteodată antidemocratice, ale științei străine de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, V. F. Șismarev subliniază rolul folclorului în creația literaturii artistice.

În lucrarea închinată lui Raoul de Cambrai (sec. al XII-lea), pe baza comparării faptelor istoriei, a limbii și literaturii, el emite o nouă teorie asupra genezei și esenței „cîntecelor eroice” franceze, polemizînd cu teoria clericală a lui J. Bédier și a altora.

V. F. Șismarev are de asemenea lucrări și în domeniul literaturii franceze și italiene din epoca Renașterii. În 1914 își publică lucrarea sa de doctorat *Clément Marot*. Acestea îi urmează un întreg șir de studii: *De la cîntărețul medieval la poetul Renașterii timpurii* (1926), *Despre traducerea operei lui Clément Marot* (1927), *Marot — talăl și fiul* (1929). Aceste opere au evidențiat talentul de textolog al lui Șismarev.

V. F. Șismarev avea o mare experiență în descifrarea textelor vechi. Rezultatul cercetărilor sale în bibliotecile și arhivele Italiei, Franței și ale țărilor scandinave a fost publicarea unei întregi serii de texte poetice: *Contenance de table en vers provençaux*², *Di Alcune Enfances dell'Epoee Franceze* și altele, și a unor lucrări de mai tîrziu, publicale pe baza colecțiilor manuscriselor sovietice: *Fragmentul manuscris din „Comedia” lui Dante*, păstrat în Muzeul paleografic al Academiei de Științe etc. În timpul cît a funcționat ca bibliotecar-șef al Bibliotecii publice din Petersburg, a descris și a editat manuscrisele din biblioteca lui René d'Anjou, stabilind paternitatea a numeroase opere poetice: *Vesti-giile bibliotecii lui René d'Anjou în colecțiile de manuscrise ale Bibliotecii Publice*, (1927), *Notes sur quelques oeuvres, attribuées au roi René, Regnault et Jeannelon*. Mai tîrziu, Șismarev a înserat în ultima lui operă *Crestomație veche franceză* manuscrisele textelor de limbă franceză aflate în colecțiile Bibliotecii publice: fragmentul din „Romanul Troiei”, din „Minunile Fecioarei Maria”, din „Cele 15 bucurii ale vieții conjugale”. Precizia argumentației și profunda erudiție atît a lucrărilor de început, cît și a tuturor lucrărilor ulterioare ale lui Șismarev se datorează bogatei lui experiențe de paleograf.

V. F. Șismarev a subliniat în permanență importanța pregătirii filologice pentru un lingvist. Personal, el îmbina fericit în activitatea sa amîndouă aspectele științei filologice, utilizînd datele lingvistice atît în cercetările sale filologice, cît și într-o serie de probleme polemice în discuție, cum s-a întîmplat de pildă în lucrările consacrate cîntecelor eroice franceze. Deja în a doua decadă a secolului nostru, Șismarev a început să studieze problema graiurilor romanice de pe teritoriul U.R.S.S., domeniul cu totul nou și necercetat. Rezultatul acestor cercetări a fost publicarea, în 1941, a lucrării *Unul din graiurile italiene în Crimeia*. În același timp a început și studiul colonizării romane în Rusia. Am avut fericirea să ascult cîteva fragmente din acest vast studiu istoric, prezentat de el în cadrul catedrei la Universitatea din Leningrad. Vom aminti de asemenea studiul său din 1952: *Limbile romanice din Europa de sud-est și limba națională a R.S.S. Moldovenești*.

Fructul studierii limbilor Peninsulei Iberice l-au constituit lucrările *Limba bască*, (1940) și *Studii de istorie a limbilor Spaniei* (1941), care au pus bazele tradițiilor sovietice în domeniul spaniolisticii.

În vîrstă de 80 de ani, Șismarev a editat o vastă operă de istorie a limbii franceze, limba de predilecție a preocupărilor sale științifice de-a lungul întregii vieți: *Morfologia istorică a limbii franceze, Crestomație veche franceză* (Kniga dlea citeniiia), *Dicționarul limbii franceze vechi* destinat Crestomației (1952—1955). Această lucrare este într-adevăr o încoronare a întregii activități științifice a eminentului savant. Ea include un uriaș material istoric, lingvistic și filologic. Fără cea mai mică exagerare se poate afirma că acest studiu în trei volume constituie o lucrare științifică de istorie a limbii unică în felul ei nu numai în Uniunea Sovietică, ci și în străinătate. Acest merit strălucit al savantului s-a bucurat de înalta apreciere a țării sale. Lui Șismarev i s-a decernat titlul de Laureat al Premiului Lenin.

¹ Guillaume de Machault, *Poésies lyriques*. Edition complète... publiée... par V. Chichmaref. T. I—II, Paris, 1909.

² „Revue des langues romanes”, t. XLVIII, Ve série, t. VII, p. 289—295.

Înaltele calități de savant se îmbinau în personalitatea lui Șîșmarev cu minunatele însușiri ale activistului pe tărîm social, ale organizatorului și pedagogului. De numele său e legată crearea și activitatea a numeroase instituții științifice. Dar, desigur, în cel mai înalt grad el aparține Universității din Leningrad, a cărei catedră de filologie romanică a condus-o pînă la sfîrșitul vieții. Un merit patriotic al lui Șîșmarev îl constituie faptul că el a fost în fond învățătorul și educatorul unei întregi pleiade de specialiști de formație nouă sovietică în domeniul filologiei romănice. Neobositului organizator care a fost V. F. Șîșmarev îi datorează Universitatea din Leningrad faptul că de la o mică secție cu vreo 20 de studenți a ajuns astăzi să aibă mai mult de 600 de studenți pentru limbile franceză, engleză, germană, italiană, spaniolă, romînă, maghiară și limbile scandinave.

Ajuns la o vîrstă înaintată și suferind de o boală incurabilă, V. F. Șîșmarev manifestă o putere de muncă neobișnuită. Chiar în ultimii ani nu și-a întrerupt activitatea pedagogică. În anii 1952—1954 conducea încă seminariile de limba franceză veche și cursul seminarial de limba provenșală. Pînă la sfîrșitul vieții a supravegheat munca aspiranților.

În persoana lui Șîșmarev elevii și colaboratorii lui au pierdut nu numai un minunat învățat, ci și un pedagog incomparabil, un om cu sufletul mare, sensibil și atent la cea mai mică problemă ivită în viața științifică sau de toate zilele a copilului său iubit: catedra de filologie romanică.

Numeroasele lui merite științifice și sociale au fost răsplătite nu o dată cu ordine și medalii. Abnegația cu care a slujit el științei și patriei va păstra vie pentru elevii săi amintirea savantului patriot care a fost Vladimir Fedorovici Șîșmarev.

ANGELA KALIK

INDICELE TOMULUI AL II-LEA (1957)

INDICE DE MATERIE*

A

A rominesc < lat. *a* 99
 ANCHETA lingvistică pentru ALR 16
 ANTROPONIMIE 18, 19, 267—279, 335—336
 ARMONIE vocalică și consonantică 99;
 fenomene de ~ consonantică în limba
 romină 119—122
 ARTICOL postpus 324
 ARTICULAȚIE, rolul bazei de ~ în schim-
 bările fonetice 11
 ASIMILARE progresivă 103—105; ~ re-
 gresivă 105—107

A

A fonem 100; ~ rominesc < lat. *a* 99; ~
 în limba romină constituie o trăsătură
 balcanică 98

B

BALCANIC, trăsături comune ale limbi-
 lor ~ 324
 BEMOLARE 105

C

CALCURI LINGVISTICE romino-maghiare
 în „Palia de la Orăștie” 209—217
 COMPLEMENT intern în limba romi-
 nă 318
 CONSOANE palatale și palatalizate (dre-
 zate) 112
 CONSONANTISM, ~ rominei comune
 101—102
 CULTIVAREA LIMBII 19

D

DATIV cu funcțiune de genitiv 324
 DIALECT, ~ limbii romine 16

DIALECTOLOGIE 10, 18, 20; ~ maghiară
 327; ~ rominească 15—17
 DIEZARE, definiție 98

E

E rominesc < lat. *ē, ē, ē, ae* 99

F

FILOLOGIE 9, 18
 FOLCLOR 10
 FONETIC, apropierea ~ între *a, ä, â, ö*
 115—118; apropierea ~ între *ä, e, ö* și
ī, i, u, ü 118—119; tendința spre unifi-
 care a vocalelor fuzionate fonologic
 115—119; trăsăturile ~ ale graiurilor
 sud-slave răsăritene 24
 FONETICA 18; ~ experimentală 10, 19,
 20; ~ istorică 19; ~ istorică a limbii
 romine și a limbilor slave meridionale
 122—123
 FONOLOGIE 18

G

GEOGRAFIE LINGVISTICA 18; ~ ~ în
 țările romanice 331
 GRAFIE, ~ cu *-u* din textele rominești
 vechi nu are valoare fonetică 166, 172;
 ~ textelor rominești vechi este fonolo-
 gică 172
 GRAI sud-slav răsăritean 24

H

HIDRONIME 30, 31; ~ din vestul Da-
 ciei 251—263

I

I rominesc < lat. *ī, ī, ē, ē* 99
 IMPERFECT 318
 INFLEXIUNE, definiție 100; ~ vocalică

* Indicele de materie a fost întocmit de I. Stan.

romanică în romîna comună 100—101;
 ~ vocalică în sardă 101
 INTERFERENȚA LINGVISTICĂ, definiție
 108—109; ~ ~ slavo-romină 108—110
 IOD, apariția unui ~ inițial în limba ro-
 mină înaintea vocalelor palatale 107

I

I romînesc < lat. *a + u, m* (+ cons.) 99

L

LABIALIZARE, originea ~ în limba ro-
 mină 163—164; dispariția ~ cauzată de
 influența slavă sau maghiară 174—175;
 dispariția ~ datorită tendinței interne
 de dezvoltare a limbii 175

LEXICAL, raporturi ~ între limba literară
 și graiurile regionale 181—188

LEXICOGRAFIE 9, 10, 15, 20, 309—316,
 326

LEXICOLOGIE 18

LIMBA, formarea ~ și poporului romin
 12, 19, 20; istoria ~ 9, 18; istoria ~ ro-
 mine 10; ~ romînă contemporană 12;
 schimbările în ~ 325; teoria ~ 9

LIMBA LITERARĂ, definiție 181; istoria
 ~ ~ romînești în sec. al XIX-lea 319—
 322; raporturi lexicale între ~ ~ și grai-
 urile regionale, vezi LEXICAL

LIMBA SCRITORILOR, tendințe meto-
 dologice în studierea ~ ~ 319—320

LINGVISTICĂ, importanța ~ pentru dez-
 voltarea culturii 10, 13; ~ romînească
 între cele două războaie mondiale 9—21

LOCUȚIUNI VERBALE, componența ~
 ~ în limba romînă 317

M

MORFOLOGIC, dublete ~ în graiul din
 Valea Sebeșului 143—154; echivalența
 ~ a variantelor fonemelor vocalice ale
 romînei comune 114—115

MORFOLOGIE, sistemul fonematic al grai-
 urilor din Valea Sebeșului oglindit în
 ~ 143—149; elemente vechi și noi în
 ~ graiului din Valea Sebeșului 149—154

N

NEOLOGISME, dicționar de ~ 281—289
 NUME de riuri din vestul Daciei 251—
 263; ~ de localități în tăblițele cerate
 din Dacia 243—249; frecvența ~ de
 persoană masculine (Valea Sebeșului)
 267—279

O

O romînesc < lat. *ō* 100; *o* romînesc <
 lat. *ū* 100; *-o* > *-a* în limba ma-

ghiară 329; tratamentul vocalei nazale
 slave comune **o* 25
 ONOMASTICA 18, 331—336

P

PALATALIZARE 112; ~ fonologică (die-
 zare) și ~ mutativă 112—113, 128

PARATAXA 324

PREDICAT, construcții eliptice de ~ 319

PRONUME, concurența dintre ~ relative
care și *ce* 317; întrebuintarea pleonas-
 tică a ~ personal 324

PROPOZIȚIE, corespondența dintre ~
 subordonale și părțile de ~ 319; izola-
 rea ~ subordonale în proza romî-
 nească contemporană 319

PROTEZA, ~ lui *a* 299

PSIHIC, rolul ~ în schimbările fonetice 11

R

R refractar palatalizării 102, 111

RAPORTURI LINGVISTICE albano-romîne
 18; ~ ~ slavo-romîne 18; ~ ~ ro-
 mîno-maghiare 18

RECȚIUNE 325; ~ verbală în limba po-
 loneză 324—325

REGIONALISM, definiție 182; raporturile
 dintre ~ și limba literară 182—188

RETOROMANA 331

RIME romînești din punct de vedere fo-
 nologic 119

ROMANISTICA 12

S

SCRIS, începutul ~ romînesc 47—95

SEMI-AUXILIARE de mod 317—318

SINARMONISM, definiție 97; fenomene
 de ~ în fonetica istorică a limbii ro-
 mine 97—123; ~ intrasilabic și inter-
 silabic 97—99; ~ de grup 98; ~ sila-
 bic 98, 99; ~ de grup intrasilabic
 102—107; consecințele de ordin fon-
 logic și morfologic ale ~ de grup 107;
 cauza apariției ~ de grup în romîna co-
 mună: interferența lingvistică slavo-ro-
 mină 108—110; transformarea ~ de
 grup în corelații de timbru ale consoa-
 nelor 110—113

SINTAXA 19; ~ istorică 19; ~ infiniti-
 vului în limba romînă 318; ~ propo-
 zițiilor principale 318—319

SISTEM, ~ fonetic și fonologic al romî-
 nei comune (faza mai veche) 99—
 100; ~ vocalic linear al romînei co-
 mune 113; coexistența mai multor ~ fo-
 nologice în același grai regional 127—
 138; ~ fonemelor vocalice în graiul din
 Valea Sebeșului 132; variantele foneme-
 lor vocalice în ~ graiului din Valea

Sebeşului 133; fonemele consonantice di-
zate în ~ graiului din Valea Sebeşului
135; coexistența mai multor ~ morfologice
în același grai regional 143—154;
~ fonematic al graiului din Valea Se-
beşului oglindit în morfologie 143—149
SLOVA, valoarea ~ chirilice 54
STILISTICA 10, 12; ~ lingvistică 12; ~
literară 10

S

ȘCOALA ARDELEANĂ 19, 21
ȘCOALA LINGVISTICĂ bucureșteană 9—
11; ~ ~ clujeană 13—19; ~ ~ fran-
ceză 9; ~ ~ germană 11; ~ ~ ieșea-
nă 11—13; ~ ~ neogramatică 11, 15

T

TERMINOLOGIA miniera românească din
Valea Jiului și Munții Apuseni 193—206
TEXTE, datarea ~ românești vechi 18;
traducerea 88; localizarea 67—69, 88, 89
TOPICA „obiectivă” cu valoare „subiecti-
vă” 219—238
TOPONIMICE de origine slavo-bulgară
pe teritoriul R.P.R. 23—45; ~ prezentând
grupurile *št*, *žd* (*št'*, *žd'*) în locul grupu-
rilor sl. com. **t*+*j*, **kt*+*t*, **d*+*j* 28—
36; ~ prezentând /*a* (*ea*) sau *a* pentru
sl. com. **ě* 36—45; aria de răspândire

pe teritoriul R.P.R. a ~ prezentând tră-
sături fonetice ale graurilor sud-slave
de tip oriental 43, 44; ~ din regiunea
Volga-Oka 328

TOPONIMIE 16, 23—46, 251, 329, 333—
335

TOPONOMASTICA, vezi TOPONIMIE

U

U romînesc < lat. *ŭ*, *ũ*, și *õ*, *ō* (+*u*, *m*
urmați de consoană) 100; originea lui
~ final în limba romînă 159—175; apa-
riția lui ~ final pe cale fonetică 161—
162; ~ final — articulație suplimentară la-
bială a consoanei finale 162; ~ final în
textele vechi. 162—164; originea etimolo-
gică a lui ~ final în limba romînă
164—175

VOCALISM, ~ romînei comune (faza mai
veche) 99—100; schița ~ latinesc de-
venit romîn comun 101

VOCATIV, cazul ~ în limba romînă
316—317

VIITOR, formarea ~ cu verbul *a voi* 324

W

WAU, apariția unui ~ inițial în limba
romînă înaintea vocalelor labiovelare 107

INDICE DE AUTORI ȘI DE OPERE*

A

Agirbiceanu, I. 16, 301
D'Alauzier, L. 334
Alessio, G. 335
Alföldi, A. 245, 247
Alibert, L. 333
A. L. IT.-ELV. 98
ALR(M) 14, 15—16, 20, 105, 112, 120,
128, 154, 165, 173, 183, 184, 188, 294,
295, 302, 304, 305, 306, 337
Altheim, Fr. 332
Amburger, E. 332
Asan, Finuța 318
Auger, Y. 17
Avanesov, R. I. 112, 114
Avram, A. 112, 113, 115, 118
Avram, Mioara 319

B

Balassa, J. 99
Balázs, J. 328—329

Bărczi, G. 296, 327
Barić, H. 291, 292
Bátky, Zs. 255
Baudót, M. 334
Bănescu, N. 17
Bărbulescu, I. 12
Bédier, J. 339
Berneker, E. 40, 91
Bernstein, S. B. 42
Bezdechî, Șt. 17
Bianu, I. 19, 48, 52, 284
Bielfeldt, H. H. 326
Bitay, A. 17, 299
Blédy, G. 107
Bogrea, V. 17, 18, 21, 252
Bogza, G. 198, 201
Borkovskij, V. I. 327
Bourciez, E. 101
Brătescu-Voinești, Al. 16
Breban, V. 181—191
Broens, M. 334

* Indicele de autori și de opere a fost întocmit de I. Stan.

Buben, Vl. 331
 Bulgăr, G. 319, 320, 321
 Burger, A. 115
 Byck, J. 11, 211

C

CADE 33, 188, 197, 198, 201, 292, 295
 297, 301, 302
 Camilar, E. 231
 Camutaliová, I. 331
 Candrea, G. 198, 199, 202, 203, 205
 Candrea, I.-A. 10, 11, 33, 38, 39, 40, 47,
 51, 53, 54, 104, 105, 107, 187, 296, 311
 Capidan, Th. 18, 21, 103, 104, 105, 118,
 174, 302, 303, 304
 Caragiale, I. L. 228, 231, 234, 237
 Caraman, P. 12
 Cartoian, N. 10, 48, 50
 Cazacu, B. 62, 320
 CDDE 104, 107
 Chelaru, V. 12
 Cihac, A. 202, 297, 298
 Cikobava, A. S. 181
 CIL 243, 244, 245, 246, 247, 248
 Ciobanu, Șt. 49
 Cipariu, T. 13
 Ciplea, Gh. 330—331
 Ciura, A. 198, 205
 Cîmpeanu, E. 219—241, 316—319
 Coca, A. 297
 Cohen, M. 313
 Combarnous, G. 334
 Corbu, I. 301
 Coseriu, E. 127
 Costăchescu, M. 31
 Costin, L. 293
 Coșbuc, G. 221, 222, 224, 232, 236
 Coteanu, I. 15
 Creangă, I. 224, 231, 234, 235, 236, 301
 Creția, P. 318
 Crețu, Gr. 66
 Csánki, D. 26, 29, 30, 34, 38
 Cuendet, G. 62

D

DA 14, 15, 18, 33, 188, 197, 199, 201, 203,
 205, 294, 297, 298, 299, 306, 310, 337
 Daicoviciu, C. 17, 243, 246, 247
 Dal, Vl. 31, 37
 Dalametra, I. 302, 305
 Dauzat, A. 276
 Dănila, N. 309—316
 DDRF 301
 Deér, J. 29, 32
 Delavrancea, B. Șt. 222, 224, 225, 230, 232,
 233
 Deme, L. 328
 Densușianu, A. 297

Densușianu, O. 10, 11, 13, 19, 32, 34, 51,
 57, 102, 159, 210, 252, 263, 306, 307
 Diaconu, I. 11
 Dicuțescu, C. 17, 18, 19, 252, 253, 254,
 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263
 Dimitrescu, Florica 317
 Dinu, T. 169
 DLRCL 15, 182, 183, 184, 186, 187,
 309—316
 Dobó, A. 248
 Doroszewski, W. 127
 Drăganu, N. 18, 21, 26, 35, 51, 52, 107,
 256, 262, 263, 277, 299, 300
 Drimba, Vl. 18
 Dupieux, P. 333

E

Elimov, A. I. 320
 Eichler, E. 326, 333
 Eminescu, M. 119, 183, 186, 222, 229, 230,
 232, 235, 237
 Erbiceanu, C. 48
 Esslin, W. 253
 Eutropius 247

F

Fahlbusch, L. 326
 Falkenhahn, V. 324, 326
 Fant 98, 105
 Felix, J. 331
 Fettich, N. 255
 Fiebiger, O. 246
 Fischer, I. 320
 Fischer, R. 332
 Fluss, M. 260
 Fonágy, I. 329
 Förstemann, E. 248
 Fried, V. 331
 Frincu, T. 198, 199, 202, 203, 205
 Frunzescu, D. 28, 31, 38, 40, 41, 42

G

Gabka, K. 327
 Gáldi, L. 29, 32, 300
 Gamillscheg, E. 107, 263
 Gaster, M. 51, 52, 71, 293
 Gălușcă, C. 49
 Găzdaru, D. 12
 Georgescu, A. 318
 Gerhardt, D. 332
 Gerov, 39, 40, 304
 Giuglea, G. 18, 19, 252, 258, 260, 261
 Goldmann, E. 261
 Goos, C. 244, 256, 259
 Gradea, Pia, 302—307, 331—333
 Gramatica limbii romine (Academia R.P.R.)
 97, 98, 103, 104, 151, 311, 318, 319

Grammatika russkogo iazika (AN SSSR)

115

Graur, Al. 11, 15, 120, 161, 167, 302, 311
315, 318**Grecu, V.** 18**Grienberger, Th.** v. 252, 259, 260, 261, 262**Grimm, P.** 17, 18**Güldenpenning, A.** 253**Guțu, Valeria** 317**György, A.** 300**H****Halle, M.** 98, 105, 127**Hampejs, Zd.** 331**Harmatta, J.** 255**Hasdeu, B. P.** 9, 10, 13, 168, 260, 293,
300, 305, 306, 310**Havas, L.** 330**Havers, W.** 325**Heepe, M.** 118**Heger, L.** 331**Heltai, G.** 209**HEM** 168**HGM** 253, 255, 256**Higounet, Ch.** 333**Hodoș, E.** 283, 284, 285, 288, 289, 302**Hodoș, I.** 284**Hodoș, N.** 48, 281**Hofmann** 262**Holder** 248**Homorodean, M.** 193—208, 333—353**Hořejší, Vl.** 331**Houth, E.** 334**Houth-Baltus, M.** 335**Hoyer, E.** v. 200**I****Iiescu, Maria** 317**ILS** 247**Ionescu-Nișcov, Tr.** 27, 45**Iordan, I.** 12, 15, 25, 38, 40, 41, 42, 116
149, 150, 160, 164, 165, 181, 187, 205,
219, 220, 221, 224, 277, 286, 297, 306,
307, 310, 311, 314, 317, 321, 322—323,
332, 333, 334**Iordanes** 252, 256, 257, 258, 259, 261, 262**Iorga, N.** 47, 49, 50, 51, 52, 209, 295,
301, 305, 307**Iosif, Șt. O.** 301**Isacenko, A. V.** 112, 115**Istrate, G.** 13, 165, 172**Ivănescu, G.** 12, 55, 321**J****Jakobson, R.** 98, 99, 105, 106, 109, 111,
112, 113, 115, 119, 127, 128**Jones, D.** 118**Jung, J.** 244, 245, 246, 247, 248**K****Kalik, Angela** 338—340**Kappelmacher** 259**Karadžić, V. Št.** 304**Kerényi, A.** 246, 247**Kiepert,** 257**Kisch, G.** 19**Knieszsa, I.** 29, 32, 33, 34, 35, 38, 197, 263**Knobloch, J.** 327**Komárek, M.** 326**Koschmieder, E.** 325**Krahe, H.** 248**Křepinský, M.** 331**Kretschmer, P.** 246**Kreuter, F.** 200**Kristof, Gy.** 17, 18**Krofta, K.** 329**Kroll** 248**Kubitschek** 248**L****Lacea, C.** 18, 283**Lakó, Gy.** 329**Lehr-Splawiński, T.** 326**Lex. Buda** 297, 301**Lex. Tehn.** 183, 184, 185, 193, 199, 200**Liewehr, F.** 326**Littre, E.** 312, 313**Liuba, S.** 297**Lombard, Alf** 98, 103**Lot, F.** 254**Lukinich** 31**Lunt, H. G.** 99, 111, 128**Lupaș, I.** 281—289**M****Machek, V.** 326**Macrea, D.** 9—21, 135, 294**Maier, P.** 13**Malmberg, B.** 127**Maneca, C.** 316**Mareș, V. F.** 109, 112, 123**Martinet, A.** 105, 107, 108, 109, 110, 123**Massmann, J. F.** 248**Mateescu, G. G.** 246**Mazilu, D. R.** 50**Meillet, A.** 9, 291**Melich, J.** 29, 31, 35, 256, 329**Meyer, P.** 9**Meyer-Lübke, W.** 17, 101, 333**Micu, S.** 13, 300**Migliorini, Br.** 278**Mikkola, J. J.** 260**Miklosich, Fr.** 25, 27, 29, 31, 38, 40, 41,
295, 303, 304**Miletič, Lj.** 41**Mladenov, St.** 30, 258

Moldovanu, I. Micu 300
 Mommsen, Th. 243, 244, 245, 246, 247
 Moor, E. 32, 329
 Morlet, M. F. 336
 Mowat 246
 Mukařovský, J. 119
 Müllenhoff 256, 260
 Müller, C. 256

N

Nandriș, Gr. 18, 39, 41, 42
 Naum, T. 17
 Nădejde, S. 301
 Nègre, Abée E. 335
 Neiescu, P. 159—179, 302
 Niculescu, Al. 319, 321
 Novacoviciu, E. 297
 Novák, P. 331

O

Odobescu, Al. 186, 221, 223, 226, 227, 312
 313
 Ortway, T. 255
 Otto, E. 325

P

Pamfil, Viorica 209—218
 Panaiteșcu, P. P. 30, 35, 38, 39, 41, 42,
 43, 50
 Pancev 39, 40
 Papahagi, P. 277, 302, 304
 Papahagi, T. 10, 11
 Paris, G. 9, 338
 Pascu G. 12, 303
 Pașca, Șt. 15, 18, 31, 47—95, 197, 198,
 199, 200, 203, 205, 272, 274, 277, 278,
 300, 303, 337—338
 Patsch, C. 244, 247, 248, 256, 257, 262
 Pătruș, I. 16, 18, 34, 107, 112, 292—297
 Pătruș, Malvina 324—327
 Petrescu, Camil 301
 Petrovici, E. 15, 16, 18, 23—46, 97—126,
 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137,
 144, 148, 162, 163, 164, 165, 167, 168,
 174, 198, 202, 263, 296, 303, 304, 305,
 306, 307
 Philippide, Al. 11, 12, 162, 165, 310
 Pike, K. L. 115
 Pirvan, V. 244, 245, 246, 247, 248, 249,
 251, 252
 Plinius 261
 Pokorný, J. 251, 258, 261, 262
 Pop, M. 166, 168
 Pop, Valentina 333—336
 Pop-Reteganul, I. 300, 301
 Popescu, V. 286

Popović, Ivan 291—292
 Popovici, I. 13, 29, 32, 118, 209, 210
 Precup, E. 18
 Priscus 252, 253, 255, 256, 262
 Procopovici, Al. 18, 19
 Protopopescu, E. 286
 Pușcariu, S. 13, 14, 15, 18, 19, 21, 50
 74, 168, 298, 302, 303, 304, 310

Q

Quillet 200

R

Révesz, I. 257
 REW 299
 Ribezzo, Fr. 248
 Roques, M. 9, 209, 210
 Rosenfeld, H. 332
 Rosetti, Al. 10, 11, 25, 49, 50, 51, 52,
 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 71, 76, 98,
 103, 105, 109, 110, 160, 161, 163, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 175,
 210, 216, 320, 331
 Rousselot, P. 9
 Ruggiero, de 248
 Rusu, Gr. 127—141, 143
 Russu, I. I. 17, 243—266

S

Sadoveanu, M. 16, 183, 301
 Sala, M. 37, 166
 Sandfeld, Kr. 324
 Sbiera, I. G. 52, 56, 57
 Schmidt, L. 255
 Schnetz, J. 260
 Schröpfer, J. 324
 Schulze 248
 Schütte, G. 335
 Schütz, J. 326
 Scorpan, Gr. 12
 Scriban, A. 301, 302
 Seligsev, A. M. 23, 27, 28, 38
 Serebrennikov, B. 328
 Serghievski, M. V. 107
 Serra, G. 332
 Sevastos, M. 43
 Sfîrlea, Lidia 143—158, 327—330
 Simonescu, Dan 320, 321
 Simonyi, S. 99
 Skok, P. 27, 263
 Spitzer, L. 17
 Soutou, A. 334
 Stan, Aurelia 267—280
 Stan, Elena 319—323
 Stan, I. 181—191, 337—338
 Stanislav, J. 325, 327
 Steinhäuser, W. 329

Sticotti, P. 244, 246, 247
 Storch, A. 119
 Szadeczky-Kardoss, S. 256
 Szaimota, I. 33, 34
 Szarvas, G. 198
 Szász, B. 253, 255

§

Şahmatov, A. 105
 Şandru, D. 10
 Şăineanu, L. 301, 311
 Şcerba, L. V. 115, 116
 Şiadbei, I. 12
 Şincai, G. 13
 Şismarev, V. F. 51, 338—340
 Ştefulescu, Al. 30, 32

T

Tagliavini, C. 17
 Tamás, L. 33, 113, 117
 TDRG 33, 197, 202, 292, 296, 301
 Tenora, B. 50, 51, 52
 Teodorescu, G. Dem. 119
 Tesnière, L. 108
 Thomas, A. 9, 338
 Thornopoulos, A. 336
 Timuş Piteşteanu, G. 48
 TLL 245, 247, 248
 Todoran, R. 18, 165, 296, 302
 Tolhausen, A. 197, 198, 199, 203
 Tomaschek, W. 244, 245, 246, 248, 256,
 257, 258, 260
 Tomaşevski, B. V. 181
 Tompa, J. 330
 Torma, C. 244
 Toussaint, M. 335
 Tremi, L. 211

Trnka, B. 331
 Trubetzky, N. S. 98, 113, 115, 119

V

Vaida, V. 301
 Vaillant, A. 122, 123
 Vámos, F. 255
 Vasiliu, Laura 316, 318
 Veselovski, A. N. 338
 Vianu, T. 19, 11, 181, 320, 321
 Viciu, A. 198, 199, 201, 205, 300
 Vinogradov, V. V. 184
 Vintilă, P. 187
 Violot, R. 334
 Vilsan, G. 17
 Vlahuță, Al. 301
 Vondrák, W. 303
 Vuia, R. 17
 Vuk 292
 Vulić 245, 246, 248

W

Wald, Lucia 15
 Walde, A. 251, 258, 261, 262
 Wartburg, W. v. 109, 333
 Weber, F. A. 285, 289
 Wędkiewicz, S. 291, 292
 Weigand, G. 26, 31, 34, 35, 39, 118, 168,
 277, 278, 292, 305
 Wiedmann, H. 332
 Wijk, N. van 107
 Wissowa, G. 256
 Wittoch, Zd. 331

Z

Zdrenghea, M. 18, 153, 154
 Żelechowski, E. 37
 Zima, J. 330
 Zolnai, Gy. 53, 34

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZA

ġēmije 98
ġēmijë 98
liqje 98
liqjë 98
pallavër 292
qe 98
që 98

ARMEANA

taph-ark 248
taph-el 248

BULGARA

banja 197
береза 38
березов 38
br'az 36
brüzina 304
бряст 38
вред 297
вряд 297
grobišta 295
grobište 295
d'al 36, 123
dělo 293

d'ělъ 123
доктор 40
dosta 216
дохтор 40
дря 41
дрянка 41
Dr'apovo 41
дял 116
-ešt 30
-eštec 30
-ik- (suf.) 27
клен 40
кльнь 40

* Prezentul indice a fost întocmit de V. Băjăniciă.

* кльновъй 40

lěkŭ 294

lesa 36

lěsa 36

maštecha 32

meža 33

mežda 32, 33

meŭbъ 36

нежен 41

нежность 41

netec 36

nišŭ 32

Няь 26

Нягул 26

-os- (sch.) 34, 38

osika 299

osoj 27

peščnĕgъ 36

pešŭ 32

pešŭ 29

plěš 36

плешиив 42

pred'al 27

prěšĕka 36

presen 42

rāžda 32

sažda 35

**Saždavec* 35

slan 27

smārdeštea 30

late 105

**čerěša* 40

čerešja 39

череша 24, 39, 40

черешов 39

**čirěša* 40

чиреша 40

čirjašja 39

Čirjaša 39

šluka 198

-ъсь 30

*-ъсь 30

CATALANA

timba 333

timbarri 333

timbera 333

timberal 333

CEHA

baně 197

divadlo 331

ločika 291

noc 291

přisluga 202

Radlo 329

Sázava 35

sáze 35

CELTICA

branca 333

Cernunnos 246

Cintugnatos 248

Druentia 258

Druna 258

**galbos*

DACICA

Alburnus (Maior) 245,

246, 249

**Anipeiu* 263

Arenkon 256

arinc 260

Arine 260

Augusta 335

Cartum 244, 246

Cauca 263

Cernenus 246

Cersie 244

Certie 244

Crisia 262

**Crisiu* 263

deacca 258

Deusara 245, 246

dracca 258

Drecon 254, 257

ДРЕГК- 258

Dreica 257

Δρεῖκωνος 258

Drek- 258

Drekon 256

Dreŭcon 256

dre(n)c- 258

Dre(n)con 253, 255, 256,

257

Drenk- 258

Drenkon 257

driaa 258

drica 258

Drica 256, 257

Dricca 256, 257, 258

Δρεῖκων 258

ДРHK- 258

Drobela 256

Drobe-la 248

Δρουφηνος 256

**GELB-* 262

Gelbes 261

Gelbes-Gilpil 262

Gilpil 252, 253, 259, 261,

262

Gilpit 261

Gresia 262

Grisia 252, 259, 260, 262

Komidava 335

Krisos 262

Immenosum (Maius) 245,

246

Maris(ia) 258

Miliaq(u)e 259

Miliare 252, 253, 258, 259,

261, 262

Miliare 260

Miliaria 261

Militare 261

**Mil(l)ar-* 261

Millare 261

Millareca 260, 261

**Morisiu* 263

**Olātū* 263

Pathissus 256

Patridava 335

Petrodava 335

Pinon 334

Piron 335

Praitoria 335

Ramidava 335

Resculum 245, 246

**Resculus* 246

Sangidava 335

Setidava 335

Sinigidava 335

**Somisiu* 263

Susudala 335

Tibiscus 256

Tibisia 256, 257

Tibists 256

Τιφης 256

Tig- 255

Tigas 253, 254, 255, 256

ΤΙΓΑΣ 256

Timeses 256

**Timisiu* 263

Tiphesas 253, 255, 256, 257

Ticac 256

Tisas 255, 256

Tisia 256, 257

Τουτης 258

Tsierna 246

Tutes(?) 258

DALMATA

palaura 292

DANEZA

mile 260

ENGLEZA

dispatcher 200

gealp 261

gelpfen 261

gielpa_n 261

golpen 261

gulpon 261

-incel (suf.) 331

theatre 331

vein 197

FRANCEZA

bain 197

bandage 200

bourrage 200

Branchard 333

chien 203

Faget 334

Germinal 335

goutte 330

Guilhelm 335

Guillaume 335

haget 334

lampiste 200

Leonidas 335

maître-mineur 203

Marie-Civette 335

mie 330

ne 330

(ne-)pas 330

Neste 334

Neste-Pique 333

non(pas) 330

Paduls 333

Paul-Georges 336

Päüls 333

Paziols 333

Pazuls 333

Pazylos 333

Pey 335

Peyron 335

Peyrone 335

Picque 334

Pierra 335

Pierre 335

Pierrette 335

Pique 334

point 330

poste 200

Ravi 333

Superbagnères 333

théâtre 331

Timbalous (Les) 333

lîmpal 333

veine 197.

GERMANA

Aach 329

Aachen 329

Ader 197

Alb 332

Alben 332

-āria (suf.) 259

-areis (suf.) 259

blau 200

Bohrmaschine 199

Bolia 261

Bries 329

Brust 198, 263

Carabach 263

**dragkjô* 257

drenke 257

Drenko 257

drenkö 257

drigkan 257

Durschlag 198

eilen 259

Fäustel 199

Fletz 199

Flötz 199

Freising 329

Freisingen 329

Friederich 332

Fritsch 332

Führung 199

gealpen 261

Gepidia 261

gold 263

gulp 261

Hangendens 199

Hund 199, 203

-ila (suf.) 261

Ilana 259

Ilara 259

ilian 259

**Iliaris* 259

Ilia 259

illan 259

-ing (suf.) 334

kall 263

Kariwadi 263

Lattich 291

Liegendens 199

Markscheider 199

Meister 200

meir 259

Merens 329

Merjans 329

Milaha 260

mile 259

Mile 260

mili 259, 260

milja 259

Milia 259, 260

Mordans 329

Ort 198

Pickhammer 199

qairnus 263

quern 263

quin 263

reisen 196, 203

Säuberer 199

Schicht 200

Schlag 198

Sohl 329

Stab 198

Stampfe 198

Steiger 199

Stock 199

Stockwerk 199

Stollen 198

Strem 329

Stumpf 198

Sturz 198

thealer 331

**Thut* 258

**thuts* 258

thyter 258

Tut- 258

tränke 257

Irenka 257*Irenke* 257*Wilderz* 204

GREACA

ἀπο-θιβάσκω 258*θρόμος* 258*κοιμητήριον* 296*μελας* 261*ορνέτρυ* 302*προς* 256

ILIRA

*Bato**Cavi* 248*Cavieretium* 247, 248*Dasius* 247*Dass-ar-etæ* 248*Das(s)ius* 248*Drava* 258*Dravus* 258*Drilon* 258*Drina* 258*-er-* (suf.) 248*-et-* (suf.) 247, 248*Geldonal* 248*-is* (suf.) 247*Kavi* 248*Nocnetæ* 248*Sclai-* 248*Sclaiæ* 244*Sclaiæ* 247, 248*Sclaieta* 244, 248*Sclaietæ* 248*Sclaietis* 246, 247, 248*Sclaieta* 246*Toves* 247*Tovetæ* 248*Tovetis* 246, 247*Verzon* 247*Zanatis* 248

INDIANA

drâmâti 258*drâvatî* 258*drâti**drutâ-* 258*jnâlis* 248*kâya* 248*malinâ-* 261

INDO-EUROPEANĂ

-b(h)- 262**der-* 258**dher-* 258**dhreng-* 258**drâ-* 258*dreb-* 258**dre-k-* 258*drem-* 258**dre-m-* 258**drenk-* 258*dreu-* 258**gel-bho* 262**jen-el-* 248**jnetis* 248**guel-* 262**guel-b(h)-* 262**jhei-l-* 261**mel-* 261**qers-* 262*skel* 248*skile* 248**tēu-* 258**teu-/tou-* 248**libh-* 256*tu-* 258

ITALIANA

bagno 197*buttare* 200*lungarina* 200*timpa* 333

LATINA

adiūno 99*agnella* 104*ambulamus* 103*ambulando* 103*ambulare* 103*-amus* (suf.) 99*annu(m)* 106*aqua* 99*arabamus* 100*aravit* 99*aramus* 100*arina* 260*attingo* 99**attilio* 102**a(u)lunnia* 100*avūngia* 102*bal(i)nea* 197*bal(i)neum* 197*bēne* 99, 100*calidus* 111*Calomniosus* 336*campus* 99*Canabae* 246**capitina* 102*varies* 111*carius* 111*casa* 99*castellum* 247*ceresia* 24*cervi* 100*cerous* 99, 100*Christianus* 103*cimiterium* 296*compāro* 100*Conradus* 329*dabat* 100*dat* 99, 100*dēcem* 100*dēt* 101*Diana* 102*ēqua* 107*ēscā* 107**excloppa* 103, 106**excloppus* 103, 106*jaba* 104*facia* 102*faciae* 121*facies* 121*jēl(e)* 100, 101*jēnum* 99*jēta* 101*jētæ* 101*jēti* 100*jētus* 99, 100*jūlianus* 103*jūlum* 99*jōcus* 100*jōenum* 99*jōetus* 99*jūrca* 100*galbus* 262*glandem* 103*gēmo* 100*haedus* 101*helous* 262

hēri 107
hōra 107
hordeum 102

iaceo 102
illum 107
Injurious 336
ire 107

lactūca 291
lana 99
lavat 99
lēnis 105
**lēnus* 105, 106
lēporem 100
leuamus 103
leuando 103
leuare 103
ligat 106
ligo 106
linum 105

Marcinici(s) 246
Marcinium 248
mēl(e) 100
Militare 260
milium 260
monumenta 296
nulleus 261
mītria 100

mingit 106
nīgra 106
nigrum 106
nobis 104
nova 104
novem 104

occlus 103
oculus 103, 106
olla 100
orba 107
orbus 100
ossum 107

padulem 333
paludem 333
pēctus 100
pōma 106
pōmu(m) 106
porcella 104

quaeris 100
quaerit 101
quaero 99, 100
quo 324

Radoaldus 329
Radulfus 329

rece(n)s 100
rōdūt 106
rōdo 106
rōgo 106
rōgat 106

Sclavi(ni) 244
sēdet 100
sēcca 101
sēccus 100, 99
socius 102
sōno 100
stabulo 298, 299
stabulum 298
stat 99, 100
stabat 100
stet 101

taliamus 103
taliando 103
taliare 103
tēmpus 99
teneri 105
**tērmulus* 102
tērra 102
tilia 102
tonat 105
tōta 101, 105
tōtae 101
tōti 101
tōtus 100, 105
tū 100

ubi 324
udus 107
**umbilicus* 299

vaccarius 103
vēna 197
venit 105
vērmis 100
veteranus 111
vīdua 104
vīnea 104, 105
vīlla 120
vobis 104

LETONA

melns 261
melt 261
melu 261

LITUANA

gelsvas 262
melsvas 261

MAGHIARA

ál 212
Alföld 255

Alsó-Pestles 29

bánya 197
Bezéd 38
Brázova 38, 39
Buda-Pest 29

cinterem 296
csoda 213
csodatétel 213
Csolnakos 34
**Csulnokis* 34

Dolác 35
Dombrova 25
Dombrovány 25
Dombroica 25

Egyed 34
egyház
ér 211
-es (suf.) 29
esik 211
Eszlürmen 329

Farkadin 34
Felső-Pestles 29
fojtani 197
fojtás 197
folótte 211
fordit 211

Gyulu 34
gyengés 34
Gyergyó 34
Gyógy 34
gyoles 34
Gyöngy 34

hapsa 299
hapsák 299
Hesdát 34
hopsa 299
hopsák 299
Hunyadvár 34

id 329
igy 329
indulat 212

jószág 211
jut 212

kép 161
kivül 211
könyvezés 211
kópéság 299
kópság 299
Kormos 35

- korom 35
 legyen 34
 Lenczena 34
 Lenczyna 34
 Lengel 34
 Lengen 34
 Lengene 34
 lengyel 34
 lengyen 34
 Lengyen 34
 Lengyina 34
 Lensene 34
 Lippua 39
 Lyngzyna 34
 Mácsó 34
 maradék 212
 megjár 212
 megye 33
 megyés 33
 Merja 329
 mesgje 32, 33
 mezsa 33
 Mordva 329
 mostoha 32
 napszámós 300
 neveked 211
 nyüst 32
 okosság 300
 Ösztrömen 329
 pest 29, 32
 Pest 29
 Pestes 29
 Pestessúlyomkö 29
 prusztuló 203
 Radla 329
 rosda 32
 Szentegyed 34
 Szentkirály 34
 szenved 212
 Szilvás 34
 Sztremen 329
 tapló 198
 targonca 300
 tarl 212
 Telük 34
 temető 296
 tölteni 198
 töltés 198
 Tota 31
 tud 212
 Tustya 30
 Tuta 31
 -ua (suf.) 39
 ünnep 329
 vadere 204
 vakisa 107
 vancouverni 301
 vancouverni 301
 vanschorodni 301
 város 161
 vasány 107
 voncolni 301
 vongalni 301
 vonszolni 301
 vonzeni 301
 Zalasd 31
 Zalatna 31
 Zástósúr 213
 Ztasd 31
 POLÓNEZA
 laktuka 291
 łocyga 291, 292
 łocyka 291
 łoczyga 291, 292
 maczuga 292
 miasto 116
 przysługa 202
 ROMANICA COMUNA
 jiele 101
 ieda 101
 iedu 101
 ROMINA
 a) AROMINA
 alavdu 174
 albu 174
 alikescu 174
 anao 104
 aripidină 302, 303, 304
 aripidzină 303
 aripidzină 302, 303
 avao 104
 cioară 102
 cristin 103
 dao 104
 Dzeana (— Aripidină) 304
 dzic 102
 d'z'iniri 102
 jao 104
 japtu 174
 jectă 102
 jetu 99
 jocu 174
 jregă 102
 jucurină 304
 gioacă 102
 gl'indă 103
 herb 174
 h'il'in 103
 -ină (suf.) 303, 305
 Innu 174
 lo 104
 loare 104
 lom 104
 nao 104
 năsu 174
 năcu 174
 nipot 102
 răpedzină 302
 răpidzină 302
 repedină 302, 303
 sacu 174
 scmnu 174
 strim 174
 supfire 102
 tăl'em 103
 tăl'inda 103
 tăl'indalui 103
 f'ini 102
 f'ini 102
 vind 174
 b) DACOROMINA
 A
 abaiaj 200
 Abrud 244
 absolut (adv.) 323
 ac 201
 -ac (suf.) 35
 adăsta 57
 Adjud 34
 adoră 117
 adunu 99
 afară 215, 216
 afară (dentru) 211
 (a) alla(voie) 212
 afront 323
 Aftanasie 275
 ajurisăz 152
 Agiud 34

agru 57
 (a) ajunge 211
 alături 33
 albu 161
 Aldea 263
 alean 214
 Alpi 332
 altu 161
 alunec 299
 Amaradia 263
 ambetală 323
 amiroși 299
 amnar 201
 Ampoiu 263
 -an- (suf.) 31
 Andrei 275
 Andronic 275, 277
 angel 323
 -ani (suf.) 307
 antipatū 68
 anu 106
 aqo 104
 aparență 322
 apău 200
 apă 99
 aprinsă 57
 aprinzându-se 57
 -ar (suf.) 203
 aramu 100
 Aranca 256, 260
 ară 99
 arămu, 99, 100
 (a) arăni 186
 arăpești 68
 arăta 57
 arălă 57
 arbănușaste 67
 arcaș 68
 argaș 68
 arină 56, 260, 306
 ariră 56
 aroganță 323
 (a) arunica (hotar) 212
 (a) arunica (plată) 212
 (să) asamănă 67
 asprete 184
 astăură 297
 asupra (de) 211
 -aș (suf.) 33, 203
 aștepta 57
 aștepta(ră) 57
 așteptaș 68
 Atanasie 277
 atingu 99
 Antonie 277
 atirna 298
 aț 68
 ațif 102
 Aurel 277

aură 68
 (să) auz 68
 (să) auză 68
 (a) avea 317
 aveș 68
 -ămu (suf.) 99
 -ărie (suf.) 203
 -ăș (suf.) 35, 38

B

Badea 26, 263
 Baia 25
 Baia de Arieș 205
 baie 197, 200
 Bala de jos 38
 Bala de sus 38
 balama 184
 Balinț 35
 balon 117
 bandaj 200
 barbat 302
 Bădeuți 26
 Băicoi 25
 băieș 200
 Băișoara 205
 Băița 205
 bărbat 302
 bărbat 68
 bărbăți 68
 (a se) bărbieri 183
 bărbierit 184
 bășău 214
 Beala 38
 beata 120
 Bega 255, 256, 257
 Bela 39
 Bêla 38
 Belareca 39
 Belinț 35
 Berca 263
 Besdadă 38
 betranu 111
 Bezdad 40
 Bez'dad 40
 Bezdead 38, 40
 Bezded 38
 Bezded 38
 Bezdedъ 38
 biene 100
 bili 187
 bine 99
 Bivol 25
 Bîndea 263
 bîrsă 184
 Bisca cu cale 45
 Bisca fără cale 45
 Blatinț 35
 blău 200
 blăumaistăr 200

boală 117
 Bogdan 26
 Bogdănești 26
 boiarii 68
 bolnav 186
 bolnăvi 56
 (să) bolnăvăște 56
 bonă 117
 Borloveni 39
 Borlovenii Noi 39
 Borlovenii Vechi 39
 bormașină 199
 brad 160
 Brastavăț 35, 38, 116
 Brastavățu 38
 Brastoveș 38
 Brazua 34, 38, 39
 Breasta 27, 28, 38
 *Breastovăț 116
 *Breastoveș 38
 breaz 27, 36
 Breaza 27, 36
 brează 27
 Breazova 34, 38, 39, 116
 Breazu 27, 36
 Brezoaia
 Brezoaiele 27
 Brezoi 25
 Brezoiu 27
 Brezova 39
 brigadier 201
 brîncă 333
 Broască 26
 Broscăuți 26
 Brusturi 163
 Brustur 163
 bruș 187
 brzița 304
 bucnită 306
 Bucovăț 35, 36
 Bucsum 163
 Budul 160
 buș 306
 bușan 305
 bușani 307
 bușă 306, 307
 bușeni 305
 bușet 306
 bușnă 305
 bușnean 305
 bușniță 306
 bușoi 306
 bușoi 306
 Bușoi 306
 bușoișă 306
 buhani 307
 buhă 306
 buhă 305
 buhnean 305

buhoale 306
 bumniță 306
 bunătaie 211
 buniță 306
 buraj 200
 burfan 305
 buric 299
 burță 183
 (a) buta 200
 Butul 160
 buvniță 306
 bușine 100

C
 caier 183
 caldu 111
 Calistrat 276—277
 Candid 277
 capot 117
 capriț 323
 car 111
 care 317
 carea 317
 carele 317
 carele-ș (de inș) 68
 carii 317
 cărtă 56
 casă 99
 (a) cădea 211
 călcă 186
 călcăniu 162
 Călin 278
 căpăfină 102
 căuta 56
 căutați 56
 căzută 67
 ce 317
 ceașate 67
 ceată 117
 (mă) ceiu 68
 cer 68
 țărbi 100
 țărbu 100
 țărbu 99, 100
 țere 101
 cereașă 24
 *țerășa 40
 țăreșov 39
 țeri 100
 țerul 68
 Cerna 35, 39, 246, 263
 Cernădia 263
 cernușcă 303
 țeru 99
 țeru 100
 țerulu 68
 chei 112
 cheltui 198
 cheltuiă 198

chenuiți 57
 chestie 323
 chestiune 323
 chiarifica 323
 chin 57
 Chirion 275, 277
 Christian 276
 cimitir 296
 Cinciș 34
 cine 215
 cineaș 58
 ciaprescu 56, 58
 ciaprescuși 56
 (de) cinst 215
 cioară 203
 ciocan 201
 ciorăsc 203
 cireașă 24
 Cireașov 24, 39
 Cireașovul 40
 țăreșovo 39
 țăreșovul 39
 Cires 24
 Ciresa 24
 Ciresanu 24
 ciresă 24
 Cireseni 24
 Ciresu 24
 ciubotă 182
 ciuș 307
 ciuhă 307
 cline 105, 203, 204
 Cimpina 41
 Cimpinița 40
 cimpu 99
 Cimpuri 163
 clăie 244, 248
 clăntănogilor 58
 Cleanov 40
 clucă 186
 coadă 183
 coajă 184
 coasă 117
 cobe 117
 cobicer 306
 Coca 263
 Codreni 307
 ciliwiei 185
 concubinagiu 323
 conșeră 117
 Constantin 274, 278
 conversa 323
 *copșag 299
 Cornel 276
 cosaș 117, 187
 cosifă 183
 coș 184
 Coșuștea 30
 Coșuștița 30

Covășinț 35
 Crăciun 277
 Crăiești 25
 creațiune 323
 (a) crește 211
 creștin 103
 creștiri 68
 (să) crăză 68
 Cricov 42
 Criș 260, 263
 Crișul Alb 259, 262
 Crișul Negru 259, 261, 262
 Crișul Repede 259, 262
 Crivadia 263
 Crivădia 263
 crivină 303
 cucumea 306
 cucuruz 182
 cuiș 199
 cumnat 160
 cumpăru 100
 (a) cunoaște 321
 curure 71
 cururea 71

D

da 100
 Dadilov 38, 40
 D'adilov 40
 Daiul 160
 Dalboșet 35
 daltă 201
 Danil 275, 277
 dascali 68
 dați-m 68
 dă 67, 99, 100
 Dădilești 40
 Dăft'ana 40
 (să) dăpărtă 67
 dărjilor 58
 dășchis 67
 dăzlegară 67
 de 101, 211
 de biu 56
 de ciudă 213
 Deadilov 38
 deal 25, 36, 116
 Deal 27
 deală 292, 293, 294
 Dealul 25
 Dealul Băieșilor 205
 Dealul Breazu 27, 36
 Dealul Calului 28
 Dealul Crucii 28
 Dealul Frumos 28
 Dealul Mare 28
 Dealul Nalt 28
 Dealul Șturțul 205
 Dădilov 40

Dădilovul 40
dediu 162
Deft'ana 40
**Degt'ana* 40
Deht'ana 40
dejuna 323
**Dekt'ana* 40
delă 293
dělă 293
delean 25
deleni 25
Deleni 25
Demetru 277
dentru 211
deschis 213
desfatară 67
despus 57
despusu 68
destul 216
deșchise 67
Didilești 40
diece 100
din 161
Dionisie 275, 277
dispăcer 201
divan 68
Dîlbocet 35
dirg 201
dobăndești 68
Dobroteasa 25
doctor 40
Doftana 23, 40, 263
Doft'ana 40
Doftănița 23
Doftăna 23, 40, 41
doftor 40
dohot 23
Dohțăna 40
dohțor 40
Doitul 160
Dolaș 35
dolină 303
Dolț 35
domn (de steag) 213
Dorin 278
Doroștei 278
dosadă 57
dosădi 57
Dragodana 26
Dragomirești 25
Drăgus 163
Drăjna 41, 45
Dranov 41
Dranovăț 41
Drăgan 277
drigă 201
driglu 201
drum 258
duh 57

dumbrava 25
Dumbrava 24, 25
dumbravă 25
Dumbrăvani 25
dumbrăveni 25
Dumbrăvița 24
dumbrăviță 25
Dumbrăvița 25
duminică 186
Dumitru 274
dumnezeu 67
dursloag 198, 200
(să) dusă 67
dushman 186
du-te 57
dyece 100
dzac 102
(d)zēce 100
dzină 102

E

-e (suf.) 316
-eală (suf.) 198
-ean (suf.) 27
-eață (suf.) 203
-ec (suf.) 30
Eftimie 275, 277
elū 107
Emil 276
Emilian 276
-eni (suf.) 27, 29, 307
-esc (suf.) 152, 203
esc (pers. 1) 186
escă 107
-eș (suf.) 33
-eț (suf.) 35, 38, 203
Eustachie 276
Eustalie 276
-ez (suf.) 152

F

fapt 294
fapt (de ciudă) 213
Farcadia 34
față 102, 186
fatal 323
faț'e 121
făchiuță 184
Făget 334
făină (de piatră) 203
fărină 186
felețetu 57
feleluescu 57
feleluit 57
fenomen 322
fenomenal 322
feritoare 203
feță 101

fețe 101
fețu 99
fețu 100
feț'e 121
feț'i 100
(a) fi 317
fiel 100
fier 100
fișcarele 56, 58
fișcui 58
figură 205
(La) Figūra (Mică) 205
(La) Figură- (după Virf) 205
Filich 69
fin 103
finu 99
fir 99
firu 99
firung 199
fiștău 199, 200
(și-m) fiț (pers. 1 pl.) 68
fiț 199
Floarea 277
Florea 277
foităș 197
(a) foitui 197
(a) foltui 197
Frate 26
Frațoșita 26
Frățăuți 26
-fi- (suf.) 40
fuior 183
funăș 33
fun 33
funile 56
fu-ă ră 56
fu-ă rile 56
fuocu 100
furcă 100
fyer 100
fyere 100, 101

G

galbeni 68
Galda 263
galerie 200
găleată 292
gărină 303, 306
gădescu 161
Geliu 276
gemu 100
genunchiu 162
Geoagiu 34
gerure 56
Gheorghe 274
ghiemonu 69
(a) ghili 186, 187

Gilău 34
 gjindă 103
 gjine 100
 gingaș 34
 giulgi 34
 Giungi 34
 Giurgeu 34
 glează 117
 gleznă 117
 Gligor(ie) 274
 gloată 68
 Glogovăt 35, 36
 Golia 263
 gonești 68
 gonești 68
 gos 68
 Gotanul 263
 Gotea 263
 Goteș 263
 gradze 33
 gradzie 33
 grajd 27, 28
 Grajduri 28
 Grajduri 28, 29
 grajd' 28
 grajd'ur' 28
 gră'dindă 186
 Grăjdana 27, 29
 Grăjdean 27, 29
 Grăjdeana 27
 Grăjdeni 27, 29
 grămăj-oară 304
 greblă 117
 greblăsc 152
 greș 182
 gricește 67
 Grigorie 274
 Grozăvești 25
 junghe 68
 gunoiez 152
 Gura Dranovului 41
 Gura Oreavului 42
 juruiră 68
 gyemu 100

H

Hășdat 34
 h'ere 100
 hicleșugu 56
 hîrzob 183
 hoângăt 199, 200
 hont 199, 203, 205
 hontâr 203
 hopșă 299
 horn 184
 hotar 33, 212
 hotară 102
 hotarră 102
 hotărăș 33

hotnogul 68
 hoțe 317
 hrănitor 68
 hrănitoriul 68
 -ht- (suf.) 40
 Hunedoara 34
 Hurez 305

I

i (< iat. îre) 107
 Iancu 277
 iapă 303
 iară 58
 iască 201
 Iași 332
 iepă 107
 iepilă 303
 ieri 107
 iernatic 185
 iernesc 152
 (se) iertam 67
 iesc (pers. 1) 153, 154
 iește (pers. 3) 153
 ieștem (pers. 4) 153
 ieștef (pers. 5) 153
 Ignat 277
 -ilă (suf.) 303
 Ilie 274
 Ilie-Gheorghe 278
 implacabil 323
 -ina (suf.) 304
 -ină (suf.) 102
 ingenios 323
 ingrată 323
 Ioachim 277
 Ioan 272
 Ioelă 277
 Ioil 275, 277
 iorgovan 187
 iscodoriu 57
 Iscroni 25
 Istrate 277
 Istrate 275, 276
 Iulian 276
 -ium (suf.) 323
 Iustin 278
 iute 58
 izeclănu 58
 izvoară 102
 izvoarră 102

I

imblămu 103
 imbla(re) 103
 imblîndu 103
 (se ne) îmbrăcam 67
 îmbrăcate 67
 (să) împarță 68
 împorța 263

imprejur 33
 imprejuraș 33
 ȱmpulare 57
 (in) van 323
 incendere 57
 înfloare (pers. 3) 186
 înflori 102
 ȱgedzēște 56
 înjungheare 68
 înlăuntru 215
 (a) înscirbi 186
 insum 68
 înșălară 67
 inși 68
 (a) înloarce 211
 învățători 69
 învățătoriu 162
 învățătură 57
 învățătură 57
 iș (pron.) 68

J

Jeledinți 35
 jidovăscu 67
 jidovesc 67
 jos 215
 judēțele 68
 junghe 68
 junghiere 68
 jvarț 323

K

Kampur 163
 Kei 112
 Kept 100
 kierbu 100
 k'imilir 296
 kin 56
 kipu 161
 kinie 105
 Klēnovul 40
 Kornicel 163
 kyerbu 100

L

lac 160
 lacrămi 211
 lampă 203
 lampist 200
 lapte (de piatră) 203
 lature 33
 laț 56
 Lăzur 163
 Lazuri 163
 lă 99
 lăclămași 57
 lăcrămași 57
 lăcustă 187
 lămpărie 203

lăngedul 56
 lăngedzêște 56
 lăptucă 292
 lăptugă 292
 lăturaș 33
 lăuntru 321
 leac 116, 294
 Leamna 41
 Leamna de Jos 41
 Leamna de Sus 41
 Leasa 36
 leasă 36
 leđina 32
 legă 106
 legu 106
 *lemnit 203
 lemnitură 203
 Leon 275, 276
 Leonte 277
 l'epure 100
 leșaste 67
 leucă 183
 iepore 100
 ligăt 199
 liliac 187
 Lindina 32
 Lindzina 32
 Lingina 32, 33, 34
 Linđina 32
 linuu 105, 106
 linu 106
 l'inuu 105
 Linzina 32
 Ližina 34
 lipască 67
 Lippa 39
 lipsi 213
 Livius 276
 Ližina 32
 lină 99
 (va) 10, 68
 (să) loam 67
 Lopadea 263
 -lor (suř.) 317
 (a) lua (sus) 215
 lucru 186
 lugubru 323
 luminoasă 184
 lunec 299
 lungărină 200
 luoa 104
 lomu 104
 luundu 104
 luwa 103
 luwă 103
 luwămu 103
 luwindu 103
 luwomu 103
 luwundu 103

lyepore 100

M

macar 67
 Macarie 277
 maestru (miner) 203
 Magur 163
 mai 182
 maire 105
 Manea 262, 263
 mantel 323
 Marcel 277
 Marcel-Petru 278
 (să) margă 67
 margine 33
 marle 105
 maștehă 32
 mașteră 32
 Maxim 277
 măcară 67
 Măceu 34
 măciucă 292
 *măciugă 292
 Măguri 163
 măne 67
 mănile 67
 Măneuți 26
 mănțireț 68
 mănule 68
 mărghiaș 33
 mătușoă 186
 Medru 277
 Medvejde 30
 Medvejde 30
 Meftodie 275
 mege 33
 megiaș 33
 megie 33
 megieș 33
 meiu 260
 mejă 33
 mejdă 32, 33
 mejdie 32, 33
 mejdinaș 33
 mejdină 33
 meliță 183
 menciuri 56
 mereit 56
 meža 33
 meže 33
 miele 100
 miere 100
 mieru 261
 Mihail-Vasile 278
 mițarțului 68
 mițășului 68
 milosărzi 57
 mină 200
 mincinoș 68

mișcluri 56
 miner 200, 203
 minune 105
 minunie 105
 Mircea 276
 Mircea-Gabriel 278
 miroș 186
 miroseală 213
 mirosi 299
 mizerabil 323
 mizericordie 323
 miță 56
 mine 105
 mindru 164
 mingădesc 152
 miță 182, 185
 mlăștiniță 184
 moale 203
 mocșăidăr 199
 modistă 323
 (ochi) moi 213
 Moise 275, 277
 *mol'e 117
 moleață 203
 moleț 203
 molie 117
 mondr 164
 moșe 100
 morminte 295, 296
 morminți 295, 296
 morminți-uri 296
 mormint 296
 morminturi 295, 296
 Muntele Rizna 205
 munteni 307
 Mureș 253, 254, 255,
 257, 258, 263
 murguire 56
 myere 100
 myere 100

N

nao 104
 nasturul (urechilor) 216
 natur 323
 nădejde 30
 nădușeală 183
 (a) năroci 214
 năsip 56
 nășipu 56
 nea 182
 Neaga 42
 Neagoie 42
 Neagu 26, 42
 Neajlov 41
 Neajlovul 41
 neamț 36, 116
 Neamț 36
 Nedetu 26

Negoi 42
 negră 106
 negru 106
 negrușcă 303
 Nehoi 42
 Nchoiaș 42
 Nchoiu 26
 nepot 160
 nepot^h 160
 neputincoșii 57
 neputredire 57
 ȋncerc 100
 nerugi^{pră} 57
 netarii 57
 Nēzlov 41
 Nēzlovъ 41
 Nicolaie 274
 ninfe 106
 Nistor 277
 nocsamăș 300
 noo 104
 Novacu 26
 Nyagowa 26

O

-o (suf.) 317
 oacheșă 107
 -oai^e (suf.) 27
 oajde 56
 -oasă (suf.) 305
 oaspeți 57
 obcină 37
 obori 102
 obrazu 57
 obscuritate 323
 obșag 299
 obșaguri 300
 obșagōs 299
 obște 299
 ocășag 300
 ochi (moi) 213
 ocire 68
 Ocna 25
 ocoș 300
 ocoșag 300
 ocoșeală 300
 ocșag 300
 Octavian 276
 Octavie 276
 Ofenbaia 205
 ogradă 295
 -oi (suf.) 27, 31
 oiște 183
 Olariu 162
 olă 100
 Olt 263
 omăt 182
 omori 102

omorri 102
 Onea 263
 onorabil 323
 Oparitul^h 160
 opcină 37
 opșag 299
 opsăg 299
 optu 161
 orașu 161
 oră 107
 ordz 102
 *(O)reahova 42
 Oreav 27, 28
 Oreava 42
 Oreavul 42
 orologiu 323
 ori 198
 orz 102
 *os'e 117
 osică 299
 osie 117
 osindză 102
 osinză 102
 *osoi 27
 Osoi 27

P

pacat 302
 padină 303
 pag 116
 Palanca 292
 palavră 292
 Paroș-Peșteră 27
 pasă 57
 Pascu 277
 pascu 161
 păcat 302
 pădure 333
 Pădure 307
 pădureni 307
 Pădureni 307
 pălăște 57
 pălit 57
 pămînt(uri) 57
 pămîntași 57
 (dintru) pă[†] rătări 56
 păpușoi 182
 păraște 67
 părcălabul 68, 69
 (a) părea 317
 păringă 29
 păsai 57
 pătură 186
 (a se) păzi 186
 peag 116
 Peceneaga 36
 peceneg 36
 Pecenișca 39
 Pecineșca 39
 peliță 57
 pemprejuras 33
 periclită 323
 persecuțiune 323
 Peșineșca 39
 Peșteș 29
 Peșteră 29
 Peștera 27, 29
 peșteră 27
 Peștere 27, 29
 Peșterea 27
 Peșteș 29
 Peștiș 29
 Peștișani 29
 Peștișeni 29
 Peștișul-de-jos 29
 Peștișul-de-sus 29
 Petroșeni 29
 Petru 274
 piatră 203
 picămar 199
 Picuiul 334
 piei 112
 piept 100
 pieptu 100
 pită 182
 (a se) pituli 56
 pine 105, 214
 pînă (la destul) 56
 pintece 183
 plată 212
 Pleașa 36
 pleașă 28, 36
 Pleașov 116
 Pleașovul 42
 pleca 214
 plecași 57
 pleș 42
 pletitură 56
 Ploaie 43
 Ploiești 43
 podgorie 295
 podgradie 296
 podobit 214
 podradic 295
 Pogradă 295
 pograd(i)e 295
 pomu 106
 pomă 106
 post 200
 poșegos 300
 pozitiv (adv.) 323
 pozițiune 323
 prag 57
 praște 30
 prăvindu 56
 Preasna 42
 Preasna Nouă 42

Preasna-Poiana 42
Preasna Veche 42
Precup 277
**predeal* 27, 37
Predeal 27, 36, 116
Predealul Buzăului 37
Predealul Sării 37
Predel 37, 39
(a) preîmbta 212
prejuraș 33
preșcură 186
previre 56
prietin 68
Prilipăț 36
Prilipeț 36
(a) prinde (a)ară 216
prionez 152
Prisaca 36
prisacă 36
prislugă 202
progade 294
progăte 294
progădie 294, 295, 296
prograde 295
proșap 183
prust 198, 203
prustăr 203
prustări 203
(a) prustului 203
pune 214
purces 212
putșeo 104
purure 71
(a) pușca 186
(a) pulea 317
putere 57
Putna 45
putrejunie 68
Puturoasa 30
Puturosul 30
puțcă 205
pyept 100
pyeplu 100

R

(a se) rade 183
Radu 26
Rahova 42
ras 184
răce 100
Rădăuți 26
rămășiță 212
răpedzină 303
răpeșinoasă 305
răpidzină 303, 304
răsipescă 67
răspuns 57
răspușu 57
răspunză 57

rășchilor 183
Râșinari 163
r'eče 100
relativ 322
Remus 277
Remus-Nicolaie 278
repede 303
repedinoasă 305
repej- 304
repeșinoasă 304
repezină 302
reprezentare 322
Resinăr 163
respectabil 323
Reusor 163
riec 100
(muntele) Rizna 205
riznă 198, 203, 205
riznăr 203
riznăș 203
riznuță 203
roabă 201
robă 117
rode 106
rodu 106
Romanați 35
Romulus 276
roșgă 106
rostogol 185
rostulă 57
rovină 303
Rudabaia 205
Ruda-Brad 205
rudă 56
runc 160
ruogu 106
Rusalin 277
rulesu 58

S

saile 105
saltar 302
sanie 184
sara 67
săbar 66
săgetători 69
sălbatic 204
sălta 302
săltar 302
sămănță 56
sânge 67
scaun 199
scăluș 187
**Schiai* 244
scoară 184
(să) scoară 68
secă 101
secretă (adj.) 117
secu 99
secu 100
seră 117
Serghie 68
sertar 302
Seszur 163
sjat 116
sjeat 116
siede 100
siguralment 323
Silvaș 34
simbăta 67
simbetete 67
Simlic 277
Simtilie 277
singe 67
sinem (pers. 1 pl.) 67
sinucide 323
Simedru 277
Simpelru 277
Sincrai 34
Sintejud 34
Sintilie 277
sintă 161
slatină 303
**slanic* 27
Slănic 27, 41
(să) sloboză 68
slovă 117
smad 43, 116
Smadovicioara 43
Smadovița 42, 43, 116
smead 116
**Smeadovița* 116
Smedovica 42
Smirdeșteț 30
Smrdeștețul 30
Snagov 40, 43
Sn'agov 40
**Sneagov* 43
Sneg 43
Snegov 43
Sneg 43
sobă 117
socotitoru 57
solemnauinte 323
Solomon 275, 277
solz 68
Someș 263
soră 117
sorb (s.) 185
Sorca 263
(a)sosi 212
soț 102
sovîrș 184
spută 183
spălăcioasă 184
spășiră-se 57
Spineni 307
Spini 307

spiță 57
spu ♣ *re* 57
sta (pers. 3 sg.) 100
(a) sta 212, 214
Stachie 276
*Stanul*_h 160
staul 298, 299
staur 298, 299
stă 99, 100
stălătorie (de alcan) 214
stăuli 299
stăură 297
ste 101
(de) steag 213
Stolnici 25
strat (sălbatic) 204
străgăind 68
străjarii 68
strigare 56
strinrii 57
sublim 323
suburbie 323
sucală 183
sudoare 183
(a) suferi 212
suflet 57
sunu 100
supuși 57
sus 213, 215
sutașul 68
suveică 183
svētu 57
șijede 100

Ș

șădă 67
șărbilor 67
Șchiai 244
șcl'opă 106
șcl'opă 103
șcl'opu 106
șcl'opu 103
șede 100
Șerbăuți 26
Șerbu 26
Șesuri 163
șoag 198, 200
Șofronie 276
ștăigăr 199
-stea (suf.) 30
șteamp 198
șteap 198
(a) ști 212
știob 198
știolnă 198
știolnă 198, 200, 205
știomp 198
știș 68
știucă 198

știurț 198, 205
Știurțul 205
ștoc 199
șlôcverc 199
ștrec 200
șut 200

T

taire 105
taiu 162
tal'e 105
taleri 68
talte 105
tăje 103
tăie 103
tăiem 103
tăiind 103
tăl'ă 103
tăl'ă(re) 103
tăl'emu 103
tăl'indu 103
(să) tâmplasă 67
Tănasă 277
tăplău 198
tărăboanță 300
tăytind 103
teasc 211
teatru 331
tei 112
t'ei 112
telecagă 43
Teleajen 43
Teleajenul 41
Teleşin 43
Teliuc 34
**teltui* 198
t'eltuiă 198
temeteu 296
Teodor 278
Teofil 277
timinteu 296
Timiș 253, 255, 256, 257, 263
timpu 99
(a) tinde (a)fară) 216
tineri 105
(să) tinză 68
Tisa 253, 254, 256
Titu 26
Timpa 333
tinjală 183
Tirnavă 24
-toare (suf.) 203
tobă 117
tocmală 67
Topoleț 35
Topolovaț 35, 36
tomnă 100
tot 214, 215
totă 100, 101, 105
tot (ce) 215
tot (cine) 215
toțe 101
lotu 100
toțu 100, 105
toț'i 100
Traian 277
transpirație 183
tribuiă 67
(să-i) trimiță 68
tu 100
Tuță 307
Tușeni 307
tułbure 302
tună 105
turbure 302
Tusta 34
**Tușt'a* 31
Tuștea 30, 34
Tut 34
Tuta 31, 34
Tutan 31
Tutana 26, 31
Tutănești 26, 31
**Tut-ja* 31
Tutoi 31
Tutov 31
Tutova 31
tutului 302
tuturor 302

Ț

țară 102
țărmure 102
(a) ține 212
ținetor (de cinsle) 215
țintirim 296
ținut 69
țințar 102
țiță 102
țițină 102, 184
țol 186

U

ubșăg 299
udu 107
-ule (suf.) 316, 317
Ulea 263
**umburic* 299
Undrei 275
unghiu 162
uqcl'u 106
uqcl'ü 103
uqrbă 100, 107
uorbu 100
uqrbu 100
uqsu 107

urască 102
-ură (suf.) 203
urâsc 102
urăciunile 57
urechilor 216
uri 102
urul 56
usnele 57
-uță (suf.) 203

V

vac 116
Valea Băeșesii 205
Valea cu cale 45
Valea Steolnișorii 205
Valea Tutâniței 31
Valeriu 276
vamă 56
Vasile 274
văcăru 103
văduo 104
văruit 56
veac 116
vecin 33
vecinaș 33
venerabil 323
(a) veni 317
(a) veni (așară) 216
vereș 68
Vergiliu 276
(să) vez 68
Vidra 25
vierme 100
vinee 105
vine 104, 105
Viorel 277
Viorică 277
Visarion 275, 278
vină 197, 199
vinj 301
vinjol 301
vinjoli 301
vinjos 301
vintălău 205
vintrălău 205
vinturêsc 152
vinzoală 301
vinzoli 301
virtetj 184
virtelniță 184
Vlădeasa 25
voie 212
voiu 162
Vorăț 35
vouă 104
vrăjilor 68
vrăjitorul 68
vreud 296
vreunul 56

vyerme 100
vyërme 100

W

wășan 107

Y

yedă 101
yedu 101
yestă 161

Z

zac 102
zăibăr 199
zavistulu 57
Zăpadă 43
zăsă 68
zboriște 56
zia 104
zise 67
zină 102
Zlasd 34
Zlașli 30, 31, 32, 34
Zlășteni 31
Zlat 34
Zlate 31, 32, 34
Zlati 34
Zlatna 31
Zmadovița 42
Zmîrdeștefu 30
zoală 301
zoli 301
zugrăveală 321

e) ISTROROMÎNA

ăc 174
aret 174
âmnu 174
ântru 174
ânuntru 174
ăsir 174
ăvdu 174

bevu 174

cădu 174
când 174
căptu 174
codru 174
copl 174
corb 174
corn 174
cumatru 174

dăvu 174

îăc 174
îăcu 174
îet 99

hilescu 174

îi (< lat. îre) 107

lemn 174
lozescu 174

mărânc 174
mesuru 174
mislesc 174
mistru 174

ocl'u 174

paresc 174

rogu 174

vedu 174

zic 174
zicu 174

d) MEGLENOROMÎNA

cojini 105
cristin 103

gî'indă 103

pjini 105

supt(t)sqri 102

taifi 105
tăl'indăra 103

RUSA

banja 197
берёза 38
берёзовый 38
бригадир 201
вряд 297
врьдъ 297

Дедилов 40
дело 293
дѣрен 41
диспетчер 200
дорога 45

клѣн 40
кленовый 40
кто 40

latuk 291
v. r. lędžanъ 34
мясо 116

нега 42
нежноотъ

нежный 42
Nježila 41
 ноѣ 291

община 38

плешь 42
 плешивый
 пресная вода 42
 пресный 42
prisluga 202

роша 31
 руда 204
 (дикая) руда 204

сажа 35

teatr 331
 телсга 43
 тутовая 31
 тутовица 31

SIRBO-CROATA

atačuga 291, 292
Aleksinac 35
Aleksinci 35

banja 197
brest 38
breza 38
brezova 38
brzina 304

drijen 41

gal'ata 292
 **grad* 33
grada 33
grobje 295

Italija 292

-ja (suf.) 33

kandilo 202
klen 40
kljen 40
kljenov 40
kobila 303
Kragujevac 35
Kragujevci 35

lačuga 291
 **lečuga* 292
ločika 291, 292
 **ločika* 292

mačuga 292

međaš 33

nega 42
nežan 42
nežnost 42
 ноѣ 291

podgradje 295
prijesan 42
prisluzili 202

Sagavec 35
Sagavъсь 35
Sagēvecъ 35
Sagjavъс 35

Talija 292

štap 198

SLAVA

Bezdedъ 38
breza 34, 38
brězova 38
Brězova 116
 **brěstovъ* 38
 **brěstovъсь* 38
Brěstovъсь 116
bréstъ 38
brъz- 303
brъzina 303

věkъ 116
vrъc 301

gleznъ 117
gora 295
gradъ 295
greblo 117
grъdъ 29

degъtěna 40
 **degъtěna* 40
 **Deg(ъ)těna* 40
 **degъtъ* 40
Dědilo 40
Dědilovъ 40
dělo 292, 294
dělъ 116
draga 41, 45
Dražъna 41
Drěnovcim 41
 **Drěnovci* 41
Drěnovcim 41
drěnovъ 41
drěnovъ 41
 **drěnovъсь* 41
drěnъ 41

-ѣn- (suf.) 40

Zlat(e) 31
Zlati 31
Zlat(ъ)na 31
 **Zlaštъ* 31

-ij- (suf.) 295
 -ikъ (suf.) 27
 -ila (suf.) 41
 -ilo (suf.) 41
 -ina (suf.) 304
 -isk (suf.) 26
 -ica (suf.) 26, 43

-j- (suf.) 30, 31, 34
 -jan- (suf.) 29, 33
 -jana (suf.) 29
 -jane (suf.) 27
 -janinъ (suf.) 27

**klěnovъ* 40
 **klenъ* 40
kobъ 117
Kopina 41
košuta 30
 **košutja* 30
 **košut'a* 30
 -kl- (suf.) 40

lěd- 33
lěda 33
lědina 33
lědjane 33
 **lědjane* 33, 34
lědjaninъ 33
 **lědjanъ* 34
lěkъ 116
Lipova 39

**medvědja* 30
medvěžd'a 30
 **medja* 33
mila 260
molъ 117

nadežd'a 30
něg- 41
Něgъ 26
 **Něžilo* 41
němъсь 116

občina 37
 -ov (suf.) 26
 -ov- (suf.) 31, 41, 43
 -ova (suf.) 31, 38
 -ovъ (suf.) 40, 43
orěchova 42
Orěchova Padina 42

orěchovo 42
 orěchovъ 42
 orěchъ 42
 osъ 117
 pegъ 116
 Pečeněžъska 39
 Plekova 42
 plěšovъ 42
 Plěšovъ 116
 plěšъ 28, 42
 podŭ- 295
 podŭgarŭje 295
 podŭgradŭje 295, 296
 prašl'a 30
 prědělъ 37
 Prědělъ 116
 prěsъnъ 42
 путь 45

reka 260
 rěka 260
 -reka (suf.) 260

slovo 117
 Smědovica 116
 *Smědovica 43
 smědъ 43, 116
 Smědъ 43
 *sněgovъ 43
 sněgъ 43
 Sněgъ 43
 съвѣтъ 116

lělęga 43
 *Telězъnъ 41

Frič 332
 Friduš 332

chlěvъ 41
 chlěvъna 41
 Hleona 41
 Hlěona 41
 Hlemna 41
 -ht- (suf.) 40

*čerěša 24
 *čerěšovъ 39
 černuška 303

šl'uka 30

-ъn- (suf.) 41
 -ъсъ (suf.) 35, 38, 41

SLAVA COMUNA și SLAVA VECHЕ

dělo 293
 dělъ 116
 *dorga 41
 -ikъ (suf.) 41
 *klenъ 40
 *ločika 291
 loštika 91
 *lot'ika 291, 292

męso 116
 męsto 116

nęga 41
 nęžъnъ 41
 *nokl- 291
 noštŭ 291
 *-ovъci (suf.) 26

plěšivъ 42
 plěšъ 42

*sadjа 35
 *sadjavъ 35
 *solnъ 41
 stojati 123
 stojēti 123
 sytŭ 216

SLOVACA

Brezen 329

sadza 35

Zoden 329

SLOVENA

ločika 291

presen 42

SPANIOLA

baño 197

lechuga 291

palabra 292

TATARA

tul 31

TRACICA

Abrutus 244

Carisca-Scares 248

Casseta-Scaseta 248

Daphabae 248
 Deo-bizos 245
 Deo-pus 245
 Deo-spor 245
 Diiesure 245
 Drabescos 258

Ėge-ta 248
 Ėrete 248

Kouai 248

Millar- 261

Rasc- 246
 Resc- 246
 Rescuturm 246
 Rescybthos 246
 Rhesos 246

Tegra 255

TURCA

palavra 292

iut 258
 tutuș 258

UCRAINEANA

-aŭfi (suf.) 26
 -aŭfi (suf.) 26
 *-aŭfi (suf.) 26

береза 38
 березовий 38
 берест 38

дерѣн 41
 дѣггана 41

-iвci (suf.) 26

клен 40
 кленовний 40
 chto 40
 kto 40

latučka 291
 loč-ic'a 291

опчина 37

Sadžavka 35
 Sažavky 35

štovb 198
 štuš 198

Prețul lei 8.—